Constantin Argetoianu

MEMORII

1919-1924

Paul Editions

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ARGETOIANU, CONSTANTIN
Memorii pentru cei de mâine / Constantin Argetoianu. -
București :
Paul Editions, 2022-
8 vol.
ISBN 978-606-9703-51-9
Vol. 4. : 1919-1924. - 2022. - ISBN 978-606-9703-55-7

821.135.1
94

Redactare: *Nicoleta Monoran*
Tehnoredactare: *Paul Editions*
Corectură: *Lucia Gruiescu*
Coperta: *Lucian Enache*

Paul Editions

Casa Presei Libere, nr. 1, Corp C, Sector 1, București
www.pauleditions.ro
e-mail: pauleditions@gmail.com, office@pauleditions.ro,
vanzari@pauleditions.ro, nicoleta.petcu@pauleditions.ro,
mihaela.enache@pauleditions.ro
tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Tipar: ARTPRINT
E-mail: office@artprint.ro

CONSTANTIN ARGETOIANU

MEMORII
PENTRU CEI DE MÂINE

Amintiri din vremea celor de ieri

1919-1924

Paul Editions

Liga Poporului și alegerile zise constituționale • Divergențe radicale politice între Averescu și mine • Dezamăgirea mea • Organizare și așteptare • Anul ardelenilor • Iancu Flondor și Bucovina • Dori Popovici • Contactul cu conservatorii și cu Take Ionescu • Raporturile cu socialiștii • Averescu și comploturile • Popularitatea lui Averescu • *Îndreptarea* • Organizare și pregătire • Politice • „Opoziția Unită" și înțelegerea cu Take Ionescu, Brătianu și noi • Reforma agrară prin decretul Duca • Pherekyde.

Anul 1919 ni se înfățișă ca un an de lămurire politică și de luptă. Alegerile fixate pentru începutul lui ianuarie fuseseră amânate cu două luni și urmau să mai fie amânate din două în două luni până în toamna aceluiași an, până după semnarea Tratatului de pace de la Trianon. Ca buni opozanți supuși unor moravuri politice împotriva cărora protestam de altminteri cât ne ținea gura, ne ridicasem și noi, cei din Liga Poporului, împotriva acestei amânări pe care o calificam de anticonstituțională, deși era cât se poate de justificată. După alipirea Ardealului și a Bucovinei, alegeri generale limitate la Vechiul Regat și la Basarabia ar fi fost mai mult decât un nonsens, ar fi fost o greșeală politică: ar fi însemnat o mărturisire de precaritate a noilor legături cu Bucovina și cu Ardealul, mărturisire cu totul străină de gândul nostru. În Ardeal și în Bucovina nu se puteau face însă alegeri cât timp alipirea lor nu fusese consacrată printr-un instrument internațional, cât timp nici măcar noile granițe nu fuseseră fixate, încât stabilirea circumscripțiilor electorale mărginașe ar fi putut provoca conflicte chiar cu unii din aliații noștri. Dar nici cu Basarabia chestiunea nu era atât de simplă. Se alipise ținutul dintre Nistru și Prut cu Patria-Mamă în virtutea dreptului de autodeterminare, nu numai recunoscut dar încă proclamat de Rusia Sovietică – totuși era mai cuminte să așteptam și pentru această provincie regăsită trecerea Europei și în drept, din starea de război în cea de pace și pecetluirea tratatelor. Nimic nu subliniază mai bine confuzia ce domnea pe atunci în spirite, ca și lipsa de pregătire pentru închegarea unei Românii

Mari[1], decât această invocare a prescripțiilor unei Constituții croită pe alt calapod și consimțită numai de una din ramurile poporului român întregit, Constituție ce nu se mai potrivea cerințelor unei țări noi și năzuințelor unui neam hotărât să-și primenească moravurile politice și sociale[2].

Deși atât Averescu cât și mine nu eram deloc nemulțumiți de amânarea alegerilor, totuși, din pizmă împotriva lui Brătianu, din lipsa unor feluri încă bine lămurite în acțiunea noastră comună, și mai ales ca să facem ca ceilalți, am protestat și noi, ca grupare politică, împotriva măsurilor Guvernului. Nu eram oare o grupare populară și prin urmare esențialmente electorală? Ca atare, trebuia să cerem numaidecât alegeri. Ca să nu le cerem, ar fi trebuit să ne dezvelim motivele. Dar cum ale mele nu erau aceleași ca ale lui Averescu n-am fi putut cădea de acord asupra lor. Am preferat să nu ne certăm, fără să ne mărturisim că aceasta era teama noastră ascunsă, și am protestat mai mult de formă decât din convingere.

Fără să calc disciplina de partid, căci nu pierdusem încă toată încrederea în posibilitățile lui Averescu, am căutat să ajut indirect Guvernul, în procedura lui de amânări succesive ale alegerilor, prin articole și prin cuvântări asupra revizuirii Constituției, problemă despre care s-a scris și s-a vorbit mult în acea vreme. Am fost de altminteri primul și multă vreme singurul care a susținut că nu putea fi vorba de o *revizuire a Constituției existente și că întregirea Neamului creând o Românie Nouă cerea și o Constituție nouă*. Mai târziu, în 1922, am mers mai departe – după cum se va vedea în cursul acestor povestiri – și am precizat îndrumări cu totul noi pentru alcătuirea acestui nou pact constituțional. În 1919 m-am mărginit însă la această idee: o Constituție nouă, nu revizuirea celei vechi. Brătianu n-a vrut să se agațe de scândura pe care i-am întins-o – poate fiindcă i-o întindeam eu - și a greșit și era cât pe-aci să se înece. Dacă nu s-a înecat și s-a mărginit să se bălăbănească câtva vreme în mocirlă, meritul n-a fost al lui, ci vina lui Averescu care n-a avut nici în cap, nici în suflet ce trebuia ca să folosească împrejurările și nemaipomenita lui putere.

Am spus că motivele nemărturisite de mulțumire față de amânarea alegerilor nu erau aceleași în mintea mea și în a lui Averescu. Șeful Ligii Poporului nu vedea mai departe decât lungul nasului și singurul scop pe care-l urmărea, era să ajungă prim-ministru, să stea la putere

[1] România pe care am meritat-o prin jertfe și prin suferințe dar pe care n-am obținut-o prin muncă și prin chibzuință.

[2] Cel puțin așa speram unii din noi; in loc de primenire, Dumnezeu ne-a hărăzit însă numai dezamăgiri!

cât mai mult și să se întoarcă cât mai des. Răspunderile, primenirea moravurilor politice, amenințările unei acțiuni directe - în gândul lui numai amenințări – erau literatură, mijloace menite să înfrângă cerbicia lui Brătianu pe care-l simțea profund ostil și să înfricoșeze pe Rege, ca să-l cheme la Guvern. Și cum știa că nici Regele nu-l iubea, își da seamă că singura pârghie în stare să-l impună era puterea maselor; de aci grija lui de a-și cultiva popularitatea. De această popularitate, născută pe front și pusă la încercare în Moldova, în alegerile lui Marghiloman, nu era însă cu totul sigur; nu știa lămurit dacă se întinsese și asupra județelor din Muntenia – iar Ardealul și Basarabia reprezentau încă pentru dânsul două necunoscute. Nu avusese încă nici prilejul, nici timpul să pipăie starea spiritelor în afară de Moldova. Chiar în cel mai favorabil caz, în acela al întinderii popularității sale peste tot cuprinsul Regatului, tacticos și meticulos cum era, voia să și-o organizeze și să se prezinte în lupta electorală – căci nu urmărea alt scop – ca un bun strateg, cu toate șansele de reușită asigurate. Pentru desăvârșirea acestei organizări, care în afară de Moldova nu era nici începută, îi trebuia timp, și răgazul pe care i-l da amânarea alegerilor era bine-venit.

Eu unul, nu mă sinchiseam deloc de alegeri, și până să le văd suprimate mă mulțumeam să le văd amânate. Căci nu urmăream nici rechemarea la Guvern, nici succese electorale – ci cu totul altceva. Dedesem mâna cu Averescu, o mărturisesc lămurit, în urmărirea unui regim de dictatură. Cu mult timp înaintea lui Mussolini și a lui Hitler, pe când numele și doctrinele lor erau necunoscute, într-o vreme în care toată lumea aștepta lumina de la răsărit și se închina în fața așa-ziselor idealuri democratice – *am îndrăznit să cred că singura cale practică pentru atingerea țelurilor pe care toți oamenii de bunăvoință le urmăreau, era dictatura*. Și am crezut că numai Averescu, cu marele lui prestigiu și cu imensa lui popularitate, era în stare să o impună. Asupra acestui din urmă punct m-am înșelat. N-am reușit. România a rămas cu democrația și a ajuns repede la faliment.

Toată gama raporturilor mele politice cu Averescu se lămurește prin nădejdea pe care o pusesem într-însul și prin dezamăgirea pe care mi-a dat-o. Eu am crezut într-însul ca să facă ce trebuie - dar el n-a crezut în „steaua" lui, decât ca să-l aducă la putere și nimic mai mult. Despărțirea noastră era fatală, din clipa în care nu mi-ar mai fi rămas nicio fărâmiță de nădejde pentru realizarea scopurilor mele. Multă lume s-a mirat că desfacerea noastră a venit atât de repede; în realitate ea a întârziat și ar fi trebuit să devină fapt îndeplinit încă din 1920, căci deja atunci mi s-au prăbușit iluziile.

În partea aceasta a spovedaniilor mele, voi povesti ce-mi voi aduce aminte din pregătirea Partidului Poporului, din guvernarea noastră în anii 1920 și 1921 și din evenimentele politice în care am fost amestecat până la răsturnarea celui de-al doilea Guvern Averescu, în iunie 1927.

În acest răstimp am fost amestecat în mai toate evenimentele politice și-mi pare rău că am comis marea greșeală să nu țin note zilnice. Nimeni n-a cunoscut ca mine resorturile intime care au determinat mișcările politice în acești opt ani de buimăceală generală, în care s-au săvârșit atâtea greșeli, greșeli pe care le-am plătit apoi atât de scump. În lipsa unui fir conducător scris, sunt silit să povestesc din memorie. Am uitat multe. Altele, le voi lăsa la o parte de teamă să nu schimb adevărata înfățișare a lucrurilor și să nu nedreptățesc pe cineva fără să vreau. Toate câte le înșir aci sunt însă trecute prin ciurul unui cinstit control și n-am dat drumul decât celor pe care le-am socotit ca neîndoielnice și menite să lămurească cât de puțin vremurile pe care le-am trăit. Destăinuirile mele au valoarea unor mărturii făcute sub prestare de jurământ - jurământ în fața conștiinței mele...

Anul 1919 a fost pentru Averescu și pentru mine, un an de organizare și de așteptare. Mână în mână am lucrat numai în aparență. În realitate am pornit fiecare, din prima zi pe cărări deosebite. Nu încape îndoială că amândoi am urmărit același scop: puterea - numai că Averescu voia să ajungă oricum, cu orice preț, de dragostea panașului, gata chiar să se umilească, numai să ajungă - pe când eu voiam să mă impun prin forțele noi pe care le organizam, în ciuda tuturor celor de ieri împotriva cărora se ridicaseră faimoasele „Răspunderi" ale popularului general...

Consecința acestei deosebiri de vederi a fost că tot anul 1919 eu nu m-am ocupat decât cu întemeierea și cu dezvoltarea organizațiilor noastre județene, cu sporirea și disciplinarea cadrelor Ligii Poporului, cu alcătuirea programelor și regulamentelor noastre, cu un cuvânt, cu canalizarea fenomenalei popularități a generalului – pe când popularul general n-a căutat decât „să se înțeleagă" cu epavele trecutului, cu conducătorii formațiunilor politice rivale, cu toți vrăjmașii săi, cu slugile Palatului și până și cu coconetul ce putea pune o vorbă bună pentru el la Rege...

În ce privește „înțelegerile" în afară de Ligă, am făcut totuși și eu două excepții, dar amândouă au fost justificate prin împrejurările în care m-am văzut silit să lucrez. De fapt eu nu aveam legături

politice, nu cunoșteam oamenii și rosturile decât în Vechiul Regat – iar popularitatea lui Averescu pornită de pe front, din rândurile soldaților, era purtată și ea numai prin satele Vechiului Regat și dusă de demobilizați din casă în casă, odată cu păduchii din tranșee. Această popularitate n-a pătruns realmente niciodată în ținuturile alipite. Succesele noastre electorale din 1920 au fost datorite în Ardeal reacției împotriva Consiliului Dirigent care izbutise, cu Maniu în cap, să se facă odios într-un singur an. Acolo, peste munți, lupta n-a fost dată pe numele lui Averescu ca dincoace de munți, ci împotriva Consiliului Dirigent, și majoritatea alegătorilor n-au votat cu Averescu, cu Goga sau cu Liga Poporului, ci contra lui Maniu și a „domnilor" de la Cluj. În Banat, ura împotriva Consiliului Dirigent ajunsese la paroxism și prima cerere pe care ne-au făcut-o bănățenii a fost să-i rupem de Cluj și să-i contopim, din punct de vedere administrativ, cu Vechiul Regat. În Bucovina nu pusesem piciorul, iar în Basarabia făcusem o apariție nenorocită și sub pretext că această provincie îi aparține, fiindcă era născut la Ismail, Averescu își dedese „Steaua" pe mâna unor caraghioși, fără să mă întrebe.

Ca să facă față viitoarelor alegeri, Liga Poporului trebuia să fie însă reprezentată în toate ținuturile. În Ardeal, Partidul Național strâns unit în jurul Consiliului Dirigent și reprezentat prin Maniu se ținea la o parte și nu intra în contact cu partidele noastre decât cu sfială. În primele luni ale anului 1919 mai ales, Maniu a lucrat în bună înțelegere cu Brătianu, delegând pe Vaida și pe Caius Brediceanu la Paris pe lângă el ca reprezentanți ai Ardealului, cu mandat să-l sprijine în tratativele sale cu Marile Puteri și să-l ajute să rupă cât mai mult din Ungaria. Ca să nu supere pe Brătianu, Maniu și oamenii săi evitau cât puteau să intre în vorbă cu noi, adversarii cei mai temuți ai Partidului Liberal.

Se poate zice că în politica românească, anul 1919 a fost anul ardelenilor. Toți am alergat după ei. Nu-i cântărisem încă de aproape, și de departe ni se înfățișau ca niște mironosițe. Mulți din noi așteptau de la ei o purificare a moravurilor, o îmbunătățire a obiceiurilor administrative, o reacție împotriva orientalei noastre venalități. Cu toții credeam că prin ardeleni urma să ne urcăm în grad, și din balcanici să devenim europeni. Și mai era și sentimentul pentru frații regăsiți după atâta amar de suferință și de umiliri...

Am alergat toți după ei: îmi aduc aminte că în tot cursul verii acelui an '19, de câte ori venea la Sinaia, Maniu era chemat să ia cafeaua dimineața cu Regele Ferdinand – și într-o audiență pe care acesta

mi-a acordat-o mi-a spus făcând aluzie la ofertele de colaborare ce se făceau ardelenilor: „Maniu nu e al nimănui, Maniu e al meu!". Șase ani mai târziu, în 1925, într-o altă audiență Regele, care nu se jena cu mine, l-a trimis pe Maniu – domnul prezident îl exasperase cu pretențiile sale - în... portul Marsiliei. Cum n-am putut reprima un surâs, Regele m-a întrebat de ce râd. — „Sire" – i-am spus – îmi aduc aminte de vremea în care Majestatea Voastră îmi spunea: Maniu nu e al nimănui, *Maniu e al meu*!". Plictisit, Regele a făcut un gest cu mâna ca și cum ar fi vrut să alunge o nălucă, și cum era foarte ager de mână a prins o muscă, pe care a strivit-o între degete...

Deși domnul Maniu era numai al Regelui, am vrut să fie și puțintel al nostru și am alergat și noi după el – dar „peine perdue", cum zice francezul, n-am putut pune niciodată mâna pe dânsul. De câte ori am bătut la ușa lui, ba nu sosise, ba plecase – niciodată n-am putut da de el. Am fost cuprins de emoție într-o zi din începutul lui iulie, când, chemat la telefon am auzit searbădul glas al domnului prezident din Cluj salutându-mă „respectuos" și cerându-mi „favoarea" unei întrevederi. M-am oferit numaidecât să mă duc la dânsul, dar n-a fost chip, a vrut cu tot dinadinsul să vină el la mine, și a venit. Acest prim pas al prudentului ardelean m-a umplut de bucurie și de nădejde: mi-am croit repede un plan ca să-l prind într-o combinație politică sau electorală. Mare mi-a fost decepția: dl Iuliu Maniu a venit să mă roage pe mine, și prin mine și pe generalul Averescu și pe toți prietenii noștri, să nu mai combatem pe Brătianu și să-i dăm tot concursul în țară ca să poată reuși la Paris... N-am priceput, și i-am spus-o, această neașteptată intervenție. Presupun că fusese hotărâtă la cafeaua cu lapte de la Pelișor, și că Regele ne trimisese pe „Maniu al lui", ca să ajute pe Brătianu „tot al lui", care se cam încurcase la Paris și telegrafiase probabil un S.O.S. disperat... Încercările de a aduce pe Maniu pe calea dorințelor mele au fost zadarnice. Sfinxul, după ce mi-a vorbit de străduințele domnului prim-ministru, s-a retras discret, cum venise.

Cu Goga, ocupat în Ardeal mai întâi cu „rezortul" lui din Consiliul Dirigent, apoi să adune potcoave de cai morți – adică partizani personali –, aproape n-am putut veni în contact până târziu toamna. Am fost astfel silit să mă mulțumesc cu Teodor Mihali, purtătorul unui nume cu vază în luptele naționale de peste munți din ultimele decenii, dar o minte foarte limitată și un om de o lăcomie nețărmurită.

Mihali a primit numaidecât să reprezinte „punctul de vedere al Ligii Poporului" în Ardeal. Fără să se înscrie formal – politica

internă s-a făcut încă pe registre separate în 1919, în Ardeal și în Vechiul Regat – Mihali ne-a cerut să-l considerăm ca asociat, mai ales ca asociat de Guvern, într-o eventuală chemare a generalului.

A doua excepție am făcut-o pentru Bucovina și pentru Iancu Flondor. Bucovina era pentru noi o necunoscută. Fiind mică, interesele electorale o lăsaseră pe planul al doilea în preocupările noastre politice. Grija unei complete organizări mă mâna însă să găsesc unul sau mai mulți reprezentanți ai Ligii și pentru dulcea Bucovină. Din lumea politică bucovineană cunoșteam pe frații Hurmuzachi și pe I. Stârcea diplomatul[3] – trei cretini – iar la Viena frecventasem pe Brăileanu[4], un tânăr sârguitor, dar ofilit, și pe Isopescu-Grecul, un escroc antipatic. Niciunul din ei nu era „omul ce-mi trebuia", cum zice Iorga. Vicisitudinile politice m-au împins să-mi îndrept ochii spre Iancu Flondor, omul cel mai cu vază al Bucovinei. Nu-l întâlnisem niciodată, dar auzisem mult despre el, despre butadele sale, despre intransigența moralei sale politice. Nu e locul să fac aci istoricul vieții lui, cu atât mai mult că știu prea puțin despre ce a făcut și învârtit înainte de Unire. Tot ce pot să spun, din cât l-am frecventat, e că a fost un om foarte cumsecade, un patriot, un gentleman, un om cinstit, dar cel mai formidabil pisălog din câți am cunoscut. Cum prezidase la actul unirii Bucovinei cu Patria-Mamă, Brătianu l-a poftit în Ministerul său, ca ministru fără portofoliu. Caracterul său neînduplecat n-a putut însă să se împace cu tertipurile liberale, și a început să se certe cu Mișu Pherekyde, pe care Brătianu, plecat la Paris, îl lăsase prim-ministru interimar. După scurtă vreme Flondor și-a dat demisia; eram cel mai important partid de opoziție, ideea de a culege pe nemulțumitul ministru vrăjmășit cu Guvernul s-a impus de la sine.

Am plecat cu Duiliu Zamfirescu la Cernăuți, să-l cucerim pe tata Flondor. Nu pusesem până atunci piciorul în Bucovina, unde am fost mai atras de mult cântatul farmec al noului ținut, o spun pe față, decât de perspectiva pertractărilor cu „șăful" mișcării românești din partea locului. Mai târziu, m-am plimbat pe la toate mănăstirile, am urcat dealurile, am coborât văile, am străbătut codrii „dulcei Bucovini", dar niciodată încântarea mea n-a fost mai mare decât de la fereastra vagonului în acea dimineață în care trenul m-a purtat de la Ițcani până la Cernăuți. Ce minunată priveliște! Ce delicioasă grădină! Bucovina mi-a apărut de la primul contact, cum și e, cea mai civilizată regiune a României întregite.

[3] Aehrenthal spunea: „Am 122 de miniștri plenipotențiari - ca inteligență Stârcea e al 123-lea!"

[4] Fost cancelar la Legația României.

Cernăuții, în schimb, mi s-au înfățișat ca o mare dezamăgire, atât din punctul de vedere edilitar-estetic, cât și din cel național. Oraș de duzină, cățărat pe un deal, cu aspecte provinciale austriece la centru, cu mahalale tot atât de spurcate ca ale noastre la periferie – Cernăuțiul nu adăpostea decât ovrei, ruteni și nemți. Românii constituiau o minimă minoritate și cei câțiva popi care zbârnâiau în jurul Mitropoliei, cei câțiva profesori de la Universitate, funcționarii noștri nou numiți și epavele câtorva familii boierești nu izbuteau să schimbe fizionomia unui oraș mai înrudit cu Przemysl și cu Wiener-Neustadt decât cu Iașii, cu Botoșanii, cu Suceava sau alte orașe moldovenești.

Pe Flondor, cu care luasem întâlnire în scris și care locuia la Storojineț (11 kilometri de la Cernăuți, spre miazăzi), l-am găsit la clubul lui din Piața Mare - vast apartament care adăpostea Partidul Național Român și gazeta acestui partid, *Bucovina*. *Bucovina* era redactată de... Pamfil Șeicaru, cules de Flondor pe trotuarele Bucureștiului și care continua să arunce jăratec pe toate găurile, și la Cernăuți. *Bucovina* era în război de moarte cu *Glasul Bucovinei*, foaia lui Ion Nistor, concurentul lui Flondor. Cât timp au mers lucrurile „pe opoziție" (față de stăpânirea austriacă) Flondor, cu numele lui, cu averea pe care o irosea, cu mutra lui simpatică și cu logoreea lui nestăvilită – a dominat situația.

Cum s-a schimbat însă cursul politic și cum au ajuns românii la stăpânire, steaua lui Nistor a început să se ridice. Profesor de istorie stimat, om harnic, modest și fără scrupule, Nistor era mult mai adaptabil înregimentărilor de la noi decât Flondor. Din primele zile ale Unirii, pusese deja mâna pe el Alecu Constantinescu-Porcu și-l înfeudase intereselor liberale. Când am sosit noi la Cernăuți, „Glasiștii", însemnați deja cu crucea liberală, se ridicaseră împotriva lui Flondor și ambele tabere se înjurau... românește.

Mărunțel cum era, ras la față, cărunt, cu ochii plini de flăcări, Flondor ne-a apărut ca un impulsiv „à la Filipescu", gata să se arunce împotriva cuiva sau să facă o prostie ca să-și liniștească nervii. Dar vai, sub acest aspect simpatic se ascundea un nemaipomenit pisălog... Iancu Lahovari, omul care te apuca de un nasture și nu te mai lăsa, era o grădină pe lângă Iancu Flondor, care nu discută decât enumerându-și argumentele „pro primo", „pro secundo", și așa mai departe – care nu te lăsa să spui o vorbă și te îneca în cataractele înăbușitoare ale unui discurs fără sfârșit...

Cel care învârtea toate în jurul lui Flondor era un anume Dori Popovici, o figură antipatică, dar un om deștept, hotărât să ajungă

cât de sus folosindu-se de popularitatea șefului său. La cuțite cu Nistor, convins că nu putea obține lucru mare numai în limitele unei activități politice locale, Dori Popovici a priceput îndată că Dumnezeu ne trimisese în calea lui, și până să nu spunem o vorbă ne-am înțeles cu el din ochi. Pe când Flondor perora, pe când eu și Zamfirescu încercam zadarnic să-l întrerupem, el ne făcea semne să-l lăsăm pe el, căci avea el să învârtească toate după placul nostru...

Și le-a învârtit. Mai târziu, sub guvernarea noastră din 1920-1921, trebuia să am de furcă cu el. Flondor ne lăsase - după o scurtă colaborare în opoziție – dar Dori Popovici cu toți partizanii „șefului" se înscrisese în Liga Poporului și voia cu tot prețul să fie ministru. În străduințele sale obținuse concursul întregii majorități, dar Averescu nu-l simpatiza și l-a susținut foarte moale pe lângă Regele Ferdinand. Într-o zi l-au plictisit atât reprezentanții majorităților, încât generalul mi-a spus: „Încearcă și d-ta, poate vei avea mai mult noroc decât mine!". Am încercat. Regele Ferdinand avea foarte proaste informații despre candidatul nostru: nu știu cine îi spusese că fusese dat afară din armata austriacă pentru acte de necinste. În realitate, nu făcuse niciodată parte din armata activă, și fusese într-adevăr exclus din cadrul ofițerilor de rezervă pentru activitatea sa politică, subversivă față de Monarhia habsburgică: provocase în mai multe rânduri scandal și bătăi în luptele locale naționaliste îndrumate de Flondor. Avea el un alt cusur: era bețiv – dar acest dar al beției nu i l-am dovedit decât în 1922, după plecarea noastră de la Guvern. Cu greu am convins pe Rege, dar l-am convins și l-am făcut astfel pe dl Dori Popovici ministru, ceea ce nu l-a împiedicat în 1923 să fie printre cei dintâi care să se ridice împotriva mea... De atunci, a venit să-mi ceară iertare, și l-am iertat, cum l-a iertat – și uitat – și Dumnezeu...

Plictisit de logoreea lui Flondor l-am lăsat pe seama lui Zamfirescu și m-am dus să fac o vizită de politețe mitropolitului Repta, un bătrân arătos, dar sfoegit – și alta socialistului Grigorovici.

L-am găsit pe Grigorovici la spital, unde soția lui – o rusoiacă – era doctoriță și directoare. Mă dusesem la el rugat de Averescu, care în dorința lui de a da mișcării noastre un colorit de stânga, voia să se împace cu toți socialiștii, cum voi arăta mai la vale.

Am găsit pe bătrânul utopist înecat în barba lui și am fost numaidecât cucerit, de om, nu de teoriile pe care mi le-a expus și pe care le cunoșteam pe de rost. Grigorovici e cel mai cumsecade socialist din câți am cunoscut. Lipsit de patimă, și în consecință și de avânt, era mai mult un sociolog decât un socialist. Pricepător al

vremurilor, am putut constata că s-ar mulțumi cu realizarea unei cât de mici părticele a programului său. Fără ambiții politice, se arăta gata să ajute pe oricine s-ar trudi să facă puțin bine celor mulți și lipsiți de toate... Nu am conturat mai precis caracterul vizitei mele, care de altminteri nu era decât o vizită informativă, m-am despărțit de Grigorovici în bună prietenie - prietenie pe care ulterioarele noastre raporturi politice n-au tulburat-o o clipă.

Am petrecut seara „la un păhărel de vin" cu Dori Popovici, cu Șeicaru și cu câțiva prieteni de-ai lor (Flondor se înapoiase la Storojineț) care mi-au declarat toți că se înscriu în Liga Poporului; m-au rugat să-i consider deja ca înscriși, dar să nu dau încă publicitate adeziunii lor, căci voiau să „capaciteze" și pe Flondor, de care le-ar veni greu să se despartă. Flondor tăia însă fire de păr în patru, ne oferea tot concursul său în Bucovina, dar nu voia să se înregimenteze. Trecuse prima punte, peste celelalte rămânea să fie împins de partizanii săi. Scopul călătoriei noastre la Cernăuți fusese atins: înnodasem legături cu cea mai importantă grupare politică locală și pusesem temelia organizării Ligii Poporului în Bucovina.

Am mai stat o zi să vizităm orașul, în care nu e nimic de văzut afară de oribilul Palat Mitropolitan; am fost primiți cu cinste la Universitate, am luat dejunul cu vechiul meu prieten Alexandru Hurmuzachi și am pornit înapoi la București. Cât era încă de mare pe acele vremuri vaza unui fost ministru! Fără să mai vorbesc de primirea de la Universitate, la gară au venit să ne salute prefectul și primarul și cum un vagon ministerial se înapoia gol la București, autoritățile C.F.R.-ului ni l-au pus la dispoziție, iar cele administrative ne-au dat un coș cu excelente merinde, pentru drum.

În afară de Mihali, de Flondor și mai târziu de Goga, eu n-am căutat să ademenesc pe nimeni. Singura contopire pe care aș fi dorit-o, contopirea cu Partidul Național din Ardeal, nu era cu putință, Maniu fiind hotărât să nu cedeze șefia nimănui. În schimb, Averescu s-a agățat de toată lumea, cu rost și fără rost.

De Take Ionescu îl legau amintirile trecutului, o nemărginită încredere în talentele lui politice și o mare deși nemărturisită afinitate sufletească: erau amândoi din clasa reptilelor. De dragul lui Take, din simpatie pentru Maruca Cantacuzino[5], pentru Greceanu, pentru Grădișteanu, generalul vrea numaidecât fuziune cu Partidul Conservator – cu ce mai rămăsese din el – cu Partidul Conservator

[5] Soția lui Mișu Cantacuzino.

pe care Take Ionescu îl abandonase de fapt de când fugise la Paris. Acolo, înnoda și deznoda ițe, hotărât să-și lepede pielea de valah și să devină „mare european". Cu Take personal, chestiunea n-ar fi putut să fie pusă decât după înapoierea sa de la Paris, în toamna lui 1919, după ce toate organizațiile Ligii Poporului ar fi fost alcătuite, ceea ce ar fi îngreunat foarte mult o fuziune. Cu partizanii lui Take, mi-am luat eu asupra mea tratativele, și le-am dus în așa fel încât n-am ajuns la nimic. Ar fi fost și greu să ajungem la ceva, căci nici conservatorii nu prea vreau contopirea lor în Liga Poporului. Erau toți plini de fumuri, și până la semnarea tratatelor de pace de la Versailles și Trianon s-au bizuit toți pe Take să-i aducă iar la putere, fie ca în 1916 printr-o înțelegere cu Brătianu, fie prin succesiune impusă de Cabinetele din Paris și Londra. Pentru ei Averescu era o valoare electorală, dar nu o valoare politică.

Și încă și electorală... Îmi aduc aminte că întâlnind pe Mișu Dețliu, înapoiat de la Paris, bătrânul șef electoral al Partidului Conservator m-a întrebat: „E adevărat că Averescu se bucură de o așa mare popularitate?" — „Se zice, nene Mișule!" — „Să știi, – mi-a răspuns nenea Mișu – că în Dâmbovița, dacă merge cu mine va reuși, altfel nu!". Mișu Cantacuzino și Mitică Greceanu, care conduceau partidul în lipsa lui Take, se arătau cam reci față de o fuziune, și ei, așa încât mi-a fost foarte ușor să tărăgănesc negocierile.

Take Ionescu s-a înapoiat de la Paris ca specialist al problemelor internaționale. Idealul lui ar fi fost să fie ministru de externe sub toate Guvernele, ca om de încredere al „Marilor noștri Aliați" – adică Franța și Anglia. În scopul pe care-l urmărea, partidul plictisea pe Take și ar fi fost foarte bucuros să se scape de el. L-ar fi dat fără tocmeală lui Averescu, dar Averescu nu pricepea Partidul Conservator fără Take și Take nu voia să se înregimenteze din nou, ca pe lângă partid să mai aibă și un șef peste capul lui. Pe de altă parte, șeful epavelor conservatoare își da seamă că, în cazul în care n-ar fi reușit să se agațe de corabia guvernamentală, oricare ar fi fost ea, risca să fie aruncat de valuri în viitoarele alegeri în care simțea tot mai lămurit că vântul va sufla în pânzele lui Averescu. Ca să-și menajeze toate ieșirile și să nu înlăture nicio posibilă soluție, Take, după înapoierea sa de la Paris, s-a străduit de la primul contact să cimenteze prietenia sa cu generalul, amânând totuși soluția unei fuzionări ca să nu-și închidă și alte căi ce l-ar fi putut ispiti. Averescu era însă atât de ahtiat după o fuziune cu Take încât a mers până a propune prietenului său iubit șefia Ligii, după o primă guvernare cu prezidarea căreia s-ar fi mulțumit!

Take nu umbla însă după cai verzi pe pereți, și, fie că această ademenitoare propunere nu l-a ispitit, fie că n-a avut încredere în „prietenul" pe care-l păscuse deja - a eludat un răspuns definitiv până la chemarea lui Averescu la putere, propunând la rândul său, în loc de fuziune, colaborarea. Pozițiile celor doi șefi au rămas neschimbate toată toamna anului 1919, și în primele săptămâni ale anului 1920. Când ne-am apropiat însă de putere și a devenit sigur că Averescu „va fi chemat", pozițiile lor s-au schimbat. Take, văzându-se deja ministru de externe în Cabinetul generalului, s-a gândit că tot mai bine ar fi să-și împingă rădăcinile în sânul „partidului", și a început să vorbească el de fuziune; dar Averescu, care văzuse în fuziune o șansă mai mult de a ajunge prim-ministru, eliminând un posibil concurent, fiind acum sigur de putere, s-a înfipt el în șaua colaborării. A mers chiar până acolo încât n-a luat pe Take în prima sa formație ministerială, menită să facă alegerile și nu l-a băgat în Guvern decât după alegeri... Dar să nu anticipăm. Deocamdată suntem în toamna anului 1919. Take voia colaborare, pentru planurile sale, și eu și mai mult decât dânsul, pentru ale mele; am făcut tot ce am putut ca la colaborare să rămână între noi, și așa a rămas.

Take se instalase în casa bătrânilor Ghiță Ioan, din Calea Victoriei (aproape de strada Banului) pe care o moștenise, căci casa lui din strada Atena era în reparație. Nemții, care au respectat cu atâta scrupulozitate proprietatea privată în timpul ocupației, făcuseră o excepție pentru locuința lui Take Ionescu, și o devastaseră metodic. O mică răzbunare împotriva fostului amic, trecut la inamic cu arme și bagaje. În aceste bagaje se găsea și echivalentul sumelor agonisite până în preajma războiului cu conversia rentelor române și cu alte afaceri realizate la Berlin cu concursul prietenului Kiderlen-Wächter și consorți...

Ca să-i arăt prețuirea noastră, mergeam aproape zilnic la Take Ionescu, îl puneam la curent cu activitatea Ligii, cu planurile lui Averescu, și până la o măsură și cu ale mele. Văd și acum biroul întunecos, cu ferestrele ce dau pe curte și la care nu se putea ajunge decât prin sala de mâncare, dosnică și ea și prin câteva trepte. Acolo se strângeau în fiecare dimineață epavele Partidului Conservator; fumau toți țigarete peste țigarete, discutau avantajele și dezavantajele unei fuziuni cu Averescu și puneau țara la cale. Salonul lui Take era astfel transformat într-o cafenea; prea puțini dintre „clienți" ajungeau însă la „șef" și cei mai mulți se mulțumeau cu ce le puteam spune eu, la dus și la întors din biroul „boierului".

În Partidul Conservator erau două curente: foștii takiști voiau fuziunea cu noi căci ideologia lor era mai aproape de a averescanilor,

iar foștii filipescani preferau colaborarea, dar mureau de frică să nu fie lăsați la o parte pe listele noastre de candidatură. Cum nu prea aveau legături cu generalul și nu prea puteau ajunge până la el, îmi făceau o curte nebună, să nu-i uit. Curte îmi făcea și Take Ionescu, căci își da seamă că eu duceam tot greul în Liga Poporului și că Averescu, afară de rare năzbâtii, nu ieșea din cuvântul meu. Toata mentalitatea lui Take Ionescu se poate desprinde dintr-o butadă pe care mi-a aruncat-o într-o zi: „Ce mare greșeală am făcut la Iași să-l fac pe Titulescu ministru, și nu pe d-ta!". Bietul om! Își închipuia cu bună credința că toata acțiunea mea politică fusese determinată de o „decepție" ministerială și uitase că împrejurările din vara anului 1917 m-ar fi făcut să întâmpin cu cel mai profund dispreț o colaborare cu dânsul, sub ordinele lui Brătianu pe care-l răsturnasem din scaun!

Pe Take Ionescu înapoiat de la Paris, l-a întâmpinat în țară o mare decepție. Luptase la Paris pentru fixarea unei linii de demarcație în Banat, între sârbi și noi, foarte avantajoasă și mulțumită bunelor sale relații cu Pasici și a trecerii pe care o avea mai ales printre membrii englezi ai comisiei speciale însărcinată cu stabilirea granițelor noastre în acea regiune, obținuse aproape tot Torontalul, mai puțin o mică zonă în fața Belgradului. În încăpățânarea lui, Brătianu n-a vrut să primească tranzacția și a preferat să nu semneze tratatul, și să demisioneze, decât să cedeze o iotă din frontierele fixate în convenția noastră cu Franța, Anglia și Rusia din 1916, convenție prin care ni se atribuise tot Banatul[6]. Dar toate acestea sunt lucruri cunoscute. Ce vreau să spun aici, e că Take s-a întors de la Paris ca „omul Banatului", adică ca omul de Stat român care obținuse maximum de Banat, față de Brătianu care, ca să nu renunțe la un colț de pământ, a preferat să primească un minimum impus, dar neconsimțit. Take Ionescu spera să ajungă la popularitate pe temeiul activității sale la Paris și să se impună astfel fie sus în sferele Palatului, fie jos în masele populare. Din nefericire pentru el, n-a găsit loc vacant nici sus, nici jos. Sus, Brătianu a rămas neclintit omul de încredere ca și până atunci - iar jos, popularitatea lui Averescu, cu caracterul ei fetișist, nu mai îngăduia nimănui o cât de mărginită concurența. Take Ionescu a fost astfel osândit, cu toate meritele și cu toată inteligența sa, să-și continue cariera de remorcă, și s-a agățat de Averescu, în calitate de colaborator.

[6] Brătianu a comis o mare greșeală: n-a supus și ratificării Serbiei convenția din 1916. Serbia, în acel moment, se afla într-o situație atât de disperată încât ar fi primit orice: ar fi aprobat desigur cererile noastre și nu ar mai fi putut să se opună la satisfacerea lor în 1919. Megalomania lui Brătianu, care n-a vrut să trateze în 1916 decât cu Marile Puteri, ne-a costat un județ întreg în 1919.

În această calitate, ne-a adus mari foloase și Ligii Poporului, și lui Averescu, și mie. Timp de doi ani și mai bine, până la sfârșitul lui 1921 ne-am înțeles și completat de minune: eu m-am ocupat cu politica internă a tovărășiei noastre, Take – cu cea externă, iar Averescu a purtat panașul firmei și a căutat noduri în papură...

În afară de Take Ionescu, Averescu a mai avut o marota, la începuturile sale: socialiștii. În România Mică, cu toate încercările câtorva amatori bine înzestrați (Radovici, Dobrogeanu-Gherea, Nădejde, Stere etc.), socialismul n-a prins. Îndată după război, sub influența curentelor de stânga care invadaseră toate țările Europei și mulțumită și grupărilor vechi de aderenți pe care le-am moștenit odată cu Ardealul și cu Banatul, în centrele industriale și cele miniere – o organizație socialistă mai temeinică a început să se înjghebe și la noi. Fără psihoza averescană, e chiar probabil că după încheierea păcii, România ar fi devenit o țară socialistă. Cu sensibilele sale antene Averescu prinsese adierea acestui curent de stânga și de frica unei posibile concurențe, căci murea de frică să nu-și piardă popularitatea, a căutat să canalizeze el mișcarea ca și cum între programul unui clasic social-democratism și veleitățile de dictatură ale unui general s-ar fi putut stabili o legătură. Pe de altă parte, în toate programele și manifestările noastre politice, Averescu s-a străduit să pună o notă cât de apropiată de crezul socialist (și mi-a trebuit de fiecare dată să pun eu tot dinamismul meu în joc ca să opresc Liga Poporului să alunece pe panta demagogiei și a anarhiei) – iar pe de alta, a căutat cât a putut să se apropie de socialiști și să fuzioneze cu ei.

Averescu era însă obișnuit din aramtă să lucreze prin șefi de stat-major și să se mărginească în cele mai multe cazuri să dea instrucțiuni generale. Prefera să lase pe altul să muncească și el să se închidă în biroul său să citească pe Riccardo sau alte bazaconii perimate, între două ședințe de „pelotage" rafinat pe divanul din camera sa de culcare. Găsise în mine un șef de stat-major politic dibaci și-mi încredința mie de cele mai multe ori sarcina pertractărilor, fără să-și dea seamă că eram uneori hotărât să-i trag chiulul, în folosul Ligii, în al Țării, și chiar în al lui.

După înapoierea noastră la București, m-a rugat să iau contact cu conducătorii socialiști. Dacă i-aș fi spus nu, ar fi luat el contact cu ei, și ar fi putut rezulta un dezastru. Am primit prin urmare cu plăcere misiunea încredințată și am pornit la drum cu hotărârea să nu ajung la nimic. Purtătorii de cuvânt ai socialiștilor, în București, pe vremea aceea, erau Moscovici și frații Cerkez. M-am întâlnit cu ei la frații Cerkez care locuiau un somptuos apartament în palatul

societății „Imobiliara", de pe Calea Victoriei. Frații Cerkez, armeni harnici, unul cu barbă și altul fără, erau mai mult oportuniști decât socialiști; erau în fruntea câtorva întreprinderi industriale (cel cu barbă a ajuns chiar președinte al Camerei de Comerț din Capitală) și ca să n-aibă „tulburări" în fabrici, se dedeseră după vânt și se aruncaseră în socialism. Socialiștii puri îi primiseră, fiindcă aveau parale „și cheltuiau".

Cu totul altfel se înfățișa Moscovici. Cu barbă mare roșie, cu nasul încârligat, soios, plin de mătreață pe gulerul și pe umerii veșnicei sale redingote negre, omul întruchipa tipul jidanului de ghetto. Dar acest ovrei scârbos era plin de bun simț, de moderație și de carte; un coborâtor direct al întemeietorilor social-democrației veacului trecut. Cam așa bănuiesc că trebuie să fi arătat Karl Max... M-am întâlnit de vreo trei ori cu el în salonul de la „Imobiliara" unde de fapt am discutat în doi, căci frații Cerkez erau mai mult spectatori muți și martori eventuali ai celor ce urma să hotărâm, Moscovici și cu mine. De hotărât, am hotărât foarte puțin lucru; după trei ședințe de discuții teoretice am căzut de acord că cele două curente pe care le reprezentam nu se puteau împleti, dar puteau să se miște paralel cu toată contradicția scopurilor urmărite: noi voiam să punem individul în slujba Statului, iar social-democrații Statul în slujba individului. Ne apropiam, după cum se vede, mai mult de comuniști, decât de social-democrați, cel puțin în metode! Am mărturisit lui Moscovici, că atât timp cât ordinea publică n-ar fi fost amenințată (greve, rebeliune etc.) n-aș fi văzut, în cazul în care Liga Poporului ar fi fost chemată să guverneze, niciun obstacol pentru a lăsa Partidului Social-Democrat libertate de acțiune și de propagandă. La rândul lui, Moscovici mi-a mărturisit că social-democrații erau oamenii unei perfecte legalități, dar că la flancul lor stâng începuseră să se dezvolte nuclee comuniste, în fruntea cărora se agita între alții plăpumarul Cristescu, lichea, dar bun de gură, și că el, Moscovici, ar fi recunoscător oricărui Guvern în stare să pună stavilă acestei alunecări spre extrema stângă a socialismului românesc, încă în fașă. El nu aspira decât la o educație progresivă a muncitorimii noastre și se temea de excesele „bolșevismului" importat din Rusiei, care nu putea decât să compromită mișcarea de emancipare progresivă a muncitorimii. Ne-am despărțit buni prieteni – dar un an mai târziu a trebuit să ne certăm: ca ministru de interne eu rămăsesem credincios ideilor mele, pe când el, luat de curent, se văzuse silit să propovăduiască alături de Cristescu și de alți „tovarăși" greva generală.

Averescu n-a fost decât pe jumătate mulțumit de pertractările mele cu Moscovici și cu frații Cerkez. Ademenit de unii trepăduși din jurul său (inginerul Gheorghiu și alții), de Pipi Negulescu și de generalul Gogu Vălleanu (cel dintâi probabil ca să mă plictisească pe mine, cel de-al doilea n-am putut niciodată pricepe pentru ce), domnul general s-a hotărât să intre personal în contact cu socialiștii, dar de data asta nu numai cu cei din București, dar și cu reprezentanții socialismului de peste munți. O serie de conferințe (vreo patru) au fost puse la cale de către colonelul Ghenciu (o cutră, cu mare influență pe lângă Averescu) într-un cabinet particular (!) al restaurantului Enescu, în strada Sf. Ionică. La aceste noi întâlniri au fost delegați din partea socialiștilor Flueraș, Jumanca și Moscovici. Din partea Ligii Poporului, în afară de Averescu și de mine, au mai luat parte la dezbateri și Pipi Negulescu, și Gogu Vălleanu (!). A fost pentru mine o plăcere să ascult pe generalul nostru tăind fire de păr în patru. N-a fost lipsită de interes nici mutra lui Moscovici ascultând încercările lui Averescu de a adapta perimatele teorii ale lui Riccardo la situațiile noastre. Pipi Negulescu a vorbit ca de pe catedră, și ne-a făcut, cu spiritul său filozofic, un curs asupra deosebirii dintre analiză și sinteză: prin analiză teoriile socialiste izbutesc să pună în lumină multe adevăruri – dar prin sinteză, acțiunea lor nu putea duce decât la utopie și la anarhie... Eu am tăcut chitic, Vălleanu a spus prostii, iar socialiștii „de ghincolo", Flueraș și Jumanca, oameni simpli și fără multă carte, au expus mizeriile muncitorimii de la Petroșani și de la Reșița și au întrebat pe Averescu prin ce măsuri înțelege să vindece aceste mizerii... Mirat de o asemenea întrebare indiscretă, tata generalul a răspuns mângâindu-și ciocul: „Prin întronarea legalității...". Socialiștii au fost vădit nemulțumiți de acest răspuns; întronarea legalității ar fi fost ceva, dar făgăduită în opoziție, ea se schimba regulat la putere în cele mai cumplite abuzuri, și socialiștii nu mai voiau să se mulțumească cu simple făgăduieli de ordin general: li se făcuseră destule!

Prima noastră ședință a fost consacrată teoriei, a doua programelor celor două grupări, a treia posibilităților de fuzionare sau de colaborare. Averescu a propus ca toți socialiștii să se înscrie în Liga Poporului, fără să-și abandoneze teoriile și revendicările lor (!) – socialiștii au propus lui Averescu să se înscrie în Partidul Social-Democrat, și să se pună în fruntea lui, ca și conducător...

Ideea fuziunii ajungând la un punct mort, s-a trecut la examinarea posibilităților unei colaborări electorale. Socialiștii au fost gata să o primească, cu condiția ca lupta electorală să se dea pe programul

lor. Moșul a insistat ca dimpotrivă lupta să se dea pe programul lui (care?).

Bineînțeles că după două ceasuri de discuție nu s-a ajuns la nimic, colaborarea s-a dovedit tot atât de imposibilă ca și fuziunea. Ne-am despărțit cu făgăduiala să ne mai întâlnim mai târziu. Dar nici măcar această făgăduială n-a fost ținută: și unii, și alții ne-am dat seamă că nu era nimic de făcut. Nu mai vorbesc de mine, care dinainte eram sigur de rezultatul „palabrelor" noastre... Și astfel s-a năruit una din iluziile și nădejdiile domnului general Pampon...

Alianța cu socialiștii n-a fost singura marotă ridicolă a lui Averescu în începuturile carierei sale politice. A mai avut una. Acest om ajuns târziu la cultura rămăsese sub influența primelor sale lecturi, și cum nu se întâlnise cu cartea și cu istoria decât după ce intrase în Școala de război de la Torino, primele sale impresii au lăsat urme indelebile în creierul său. A stat însă prea puțin în Italia ca să se pătrundă metodic de geniul italian și după cum alesese la întâmplare pe d-na Clotilda, s-a înapoiat în țară, în plus și tot din întâmplare cu Riccardo și cu o patimă specială pentru „carbonarismul" romantic din epoca „Risorgimentului". O slăbiciune copilărească pentru „comploturi" l-a urmărit până la moarte. Le combina în mintea lui, făcea primii pași – dar lipsa lui de încredere până și în sine însuși, sfiala lui față de autoritate, oportunismul lui care-l împingea la compromisuri – nu i-au permis niciodată (din fericire pentru el și pentru noi!) să-și ducă planurile până la sfârșit, în diferitele sale încercări. Le abandona de fiecare dată și trecea la „combinații" mai practice menite să-l ducă mai repede și mai sigur la o cât de discutabilă satisfacție a pripitei sale ambiții. A ratat astfel toate prilejurile să ajungă stăpân el însuși, mulțumindu-se cu ce a putut ciupi de la slăbiciunea sau de la bunăvoința stăpânilor momentului. A complotat la Bacău, în timpul războiului, și s-a mulțumit să poarte o manta de vreme rea pe care i-a aruncat-o Brătianu în spinare. A complotat în 1919 și a preferat să se înțeleagă cu Regele Ferdinand prin mijlocirea d-nei Aristița Dissescu și a lui Guți Bălăceanu. A complotat în 1927 și a lăsat totul baltă cum s-a prezentat Costică Hiott cu un decret de înlocuire în fața lui. A complotat în 1931 și a renunțat la orice acțiune cum i-a trecut Regele Carol al II-lea sacul cu grăunțe pe la nas...

În 1919, o serie de ofițeri nemulțumiți luaseră obiceiul să se adune în casa lui Citta Davila[7] și să discute, nu detronarea violentă

[7] Fiul lui Alexandru. Citta a ajuns succesiv prefect la Vlașca, deputat, ministru la Varșovia și la Washington - și în război cu Regele Carol.

a Regelui, ci numai a lui Brătianu. Dacă Regele s-ar fi solidarizat cu Brătianu, s-ar fi mers la urma urmelor și până la Rege... S-au adunat astfel mai multe săptămâni de-a rândul; foamfa de Arabella[8] le-a servit ceai și pesmeți cu „fâstâcuri", și au hotărât să pună mâna, cu armata (?), pe toate autoritățile și să proclame pe Averescu... dictator! Sufletul complotului era un bulgar, colonelul Ghenciu, scos la pensie și năpăstuit (zicea el) - un intrigant fără pereche și fără scrupule, dar inteligent, îndrăzneț și devotat trup și suflet generalului. Ușuratec cum era, Davila zbârnâia, făcea prozeliți și căuta să se compromită cât mai puțin. Deși era „omul meu", deși ajunsese cu greu licențiat în drept la Iași mulțumită prieteniei mele cu A.C. Cuza, deși îl băgasem eu în Liga Poporului ca să-l lansez în politică – Citta Davila s-a ferit de mine ca de foc, și eu n-am aflat despre cele ce s-au petrecut în casa lui decât după ce complotul a căzut în apă, și complotiștii s-au risipit. Averescu însă a luat parte la mai multe întruniri, a discutat cu cei prezenți modalitățile executării planului, până ce într-o bună zi, tocmai când trebuia să se ia contact cu comandanții diferitori unități din București, a rugat pe conspiratori să renunțe la planul lor și să se împrăștie, căci găsise el o cale mai sigură să ajungă la putere... Era prin octombrie 1919, nu găsise nicio cale, dar și de data asta nu avea curajul să riște o acțiune care putea să reușească, dar și să se termine rău pentru dânsul. A fost o mare decepție printre caraghioșii care se văzuseră un moment stăpâni pe țara românească, și Citta Davila, furios, a venit să-mi destăinuiască totul... Ce a primit din partea mea, n-a mai împărțit cu nimeni. M-am dus apoi drept la Averescu și l-am întrebat cum a putut să se lase ademenit o clipă de asemenea farsori și de asemenea proiecte. Ca la Iași, după ce se înțelesese cu trimișii mei la Bacău, a negat totul, fără rușine, și cu o candoare care mi-a închis gura. Mi-am dat seama că cel mai mare farsor era el, și că nu era nimic de temut de la dânsul pentru săvârșirea unei acțiuni care cerea înainte de toate curaj. Câteva săptămâni mai târziu, trebuia să constat că nu avea nici măcar curajul să se prezinte în alegeri, cu toată popularitatea lui – darmite să înfrunte pușcăria și poate și mai rău, în cazul unui complot nereușit.

În toamna anului 1919, popularitatea lui Averescu ajunsese la apogeul ei. În sate, oamenii îl vedeau în vis, unii jurau că-l zăriseră coborându-se dintr-un aeroplan în mijlocul lor, alții – cei care

[8] Soția lui Citta, fiica adoptivă a lui Charles Yarca și a doamnei Yarca, oameni bogați, în a căror casă, la Șosea (mai târziu Palatul Principesei Elena) locuia perechea Davila și se adunau complotiștii.

făcuseră războiul – povesteau că trăiseră cu el în tranșee[9]. Printre țărani, numele lui Averescu era pe toate buzele; în el se cristalizau toate nădejdiile – numai de la el se aștepta minunea unui trai lipsit de griji și de nevoi. Popularitatea lui avea ceva mistic, ceva supranatural și tot felul de legende începuseră să-și facă drum în jurul acestui nou Messia al neamului românesc. Popularitatea generalului Averescu a fost o psihoză a frontului, și demobilizații au adus-o în sate cum ar fi adus orice altă boală. Originea acestei psihoze trebuie căutată în faptul că de câte ori se ivise o greutate pe un front, generalul Averescu fusese trimis să descurce lucrurile, și izbutise mai totdeauna să facă față până și situațiilor disperate. S-au obișnuit astfel soldații să vadă în el „salvatorul" și au început încetul cu încetul să invoce protecția lui nu numai pentru nevoile de pe front, dar și pentru cele de acasă... Ca păianjenul în mijlocul pânzei sale, Averescu sta nemișcat și lăsa muștele să vină. El n-a umblat după popularitate și la începutul războiului nici nu i-a trecut prin cap că așa ceva ar fi posibil – popularitatea a alergat după dânsul și când l-a prins, cel mai mirat a fost dânsul, atât de mirat încât n-a știut în primul moment ce să facă cu dânsa... Am trăit în intimitatea lui Averescu pe tot timpul popularității sale și pot să aduc prețioasa mărturie că după cum n-a alergat după popularitate, tot astfel n-a făcut nimic ca să o cultive sau să o ferească de loviturile adversarilor săi. Cât a purtat uniformă, nu s-a coborât în tranșee, iar după ce a scos-o și a îmbrăcat haina de partid, nu s-a coborât în sate. A stat la București sau la Severin și a făcut tot ce a putut ca să îndepărteze lumea de el. Cu greu am izbutit o singură dată să-l scot din oraș, în tot cursul anului 1919, și să-l pun în contact cu ruralii. Primeam zilnic rapoarte despre fanatismul satelor, dar voiam să fac o experiență, să văd cu ochii mei reacția sufletelor simple care-și făcuseră dintr-o nălucă un crez. Am pornit-o prin Afumați la Urziceni, și de acolo prin Coșereni, Eliza-Stoenești și Săpunari la Lehliu; de la Lehliu am luat-o spre Călărași prin Radu-Vodă, Mihai Viteazul și Independența. Seara pe întuneric am plecat din Călărași, unde am luat masa, și prin Mănăstirea, Spanțov și Oltenița ne-am întors pe la ora 1 dimineața la București. Până la Urziceni am mers cu coșul mașinii ridicat, fiindcă nu voiam să ne oprim. De la Călărași la București am mers noaptea, prin sate pustiite, căci dormeau toți. Experiența fusese hotărâtă numai între Urziceni și Călărași și alesesem această regiune fiindcă primisem din Ialomița rapoarte relativ slabe: prietenii noștri din Călărași

[9] Averescu se arăta foarte rar ofițerilor săi și n-avea contact decât cu șeful său de Stat Major, sau cu un ofițer favorit. În tranșee, printre soldați, nu se cobora niciodată...

ne sfătuiau să încheiem o alianță cu Mișu Cantacuzino[10], pentru alegeri, ca să reușim. Nu prevenisem pe Buricescu, șeful organizației noastre județene, decât în ajun, ca să nu poată „pregăti" nimic, și Buricescu într-adevăr n-a avut timp decât să vestească satele despre trecerea generalului - și aceasta numai cu câteva ceasuri înainte, trecând și dânsul prin ele ca să vină de la Călărași la Urziceni întru întâmpinarea noastră. În târguri și orașe popularitatea generalului era mult mai scăzută decât în sate; profesioniștii politicii nu-și lăsau cu una cu două ghelirurile din mână – se temeau ca dracul de tămâie de „steaua" averescană, și rămâneau credincioși partidelor lor, mai ales liberalii. Cu toate astea ne-am oprit la Urziceni ca să pipăim și pulsul târgoveților. Deși Buricescu nu sosise la Urziceni decât cu două ore înaintea noastră, am găsit în piață o mare de capete care ne-au primit cu nesfârșite urale și chiote. Cred că se adunase acolo aproape tot orașul. Entuziasm gălăgios desigur, dar mai mult curiozitate decât fanatism. O întrunire de partid reușită, dar nimic mai mult și mai ales nimic din stările aproape isterice pe care urma să le întâlnim prin sate. A ținut Averescu o scurtă cuvântare, am ținut și eu una – ne-a răspuns un localnic, și cu Buricescu în mașina noastră – recte a mea, și nu era decât un Ford! – am pornit spre Călărași în aclamațiile mulțimii.

Și a început un drum pe care cât voi trăi nu-l voi uita. Sunt sigur că cei care vor citi aceste rânduri nu mă vor crede și-și vor închipui că am vrut să-mi bat joc de ei. Și totuși, niciun cuvânt nu-mi iese de sub condei, care să nu corespundă adevărului și zugrăvirea acestei înaintări triumfale în mijlocul sătenilor, pe care o încerc va rămâne cu mult sub icoana realităților și mult sub intensitatea impresiilor resimțite în pârlitele de sate pe care prezența omului legendei le-a transformat pentru câteva clipe în focare de halucinație...

În fiecare sat, Buricescu aruncase în treacăt numai două cuvinte: „vine generalul!" Atât fusese de ajuns pentru ca tot satul să se adune și să se alinieze pe două rânduri nesfârșite, de o parte și de alta a șoselei. Bărbați bătrâni și tineri, femei, copii - veniseră toți. Se goliseră toate casele, și fiecare mai trimisese și la câmp, după ai lui, ca să nu lipsească nimeni și să-l vadă pe Sfântul tot omul.

Și parcă ar fi fost oamenii înțeleși de mult între ei: cum erau aliniați și așezați într-un loc, așa îi găsisem și în celelalte; cum s-au desfășurat lucrurile în primul sat, așa s-au desfășurat și în fiecare din câte am străbătut. Fără niciun ordin, și numai din pornirea sufletului

[10] Sugestie interesantă: mulți din prietenii noștri fuseseră partizani de-ai lui Mișu Cantacuzino. După cum s-a dovedit în alegeri, cantacuziniștii nu mai existau în Ialomița. Toată lumea era cu Averescu.

lor, în capul liniei ne așteptau autoritățile: popa cu patrafirul pe piept și crucea în mână, primarul, învățătorii, jandarmii... Averescu cobora din automobil, îmbrăcat în mantaua sa albastră fără galoane, din timpul războiului și înainta spre emoționați, cu ochii zgâiți, când primarul, când popa, când un învățător încercau să îngâne o cuvântare, dar li se opreau vorbele în gât... Generalul le strângea mâna, nu le spunea nimic și pornea pe jos de-a lungul rândurilor de oameni. Și atunci începea nemaipomenitul spectacol. Bărbații cădeau în genunchi, sărutau poalele mantalei albastre, dau din cap, oftau adânc și șopteau: „Ține-l, Doamne, ține-l, pentru mântuirea noastră!" sau alte formule asemănătoare, căci formulele variau din sat în sat și din om în om – dar atitudinea a fost aceeași ca și atmosfera, din preajma Urzicenilor și până la Călărași. Femeile nu îndrăzneau să se apropie, dar plângeau toate, cu hohote, și-și împingeau copiii înainte să se atingă ei de mântuitorul lor! Unde de misticism păgân se ridicau din această mulțime posternată, din suspinele și din toate frământările sufletești ce izbucneau în câteva cuvinte, în unele priviri, în unele gesturi de implorare. Unde nevăzute, dar care mă răscoleau și pe mine și mă făceau să pricep în fine taina misterelor antice, în care sufletele simple, izolate în sărăcia lor morală, erau împinse prin sugestia credinței până în spasmele delirului!

De-a lungul drumului nostru nici arcuri de verdeață ofilită, nici drapele tricolore, nici fanfare disonante, nici discursuri tâmpite - ci numai avântul săracilor cu duhul și cu trupul care cred și se încred într-o nălucă. Niciodată, nicăieri, un conducător de mase n-a fost dăruit, așa din senin, cu o asemenea putere asupra oamenilor, fără nici măcar un început de dovadă despre ce ar putea înfăptui. Napoleon Bonaparte a cunoscut o popularitate militară fără precedent numai după ce și-a dus armatele victorioase peste țări și mări. Un Mussolini, un Hitler au ajuns să fie stăpâni peste suflete numai după ce au dat dovezi strălucite despre destoinicia lor... Pentru Averescu, general capabil, dar nu excepțional, general acrit și pus la pensie, a fost destul să se îmbrace într-o manta albastră și să pornească la drum pentru o destinație necunoscută, ca tot norodul, hipnotizat, să-l urmeze. *Încrederea și supunerea țărănimii române față de Averescu a fost atât de adâncă, de completă și de necondiționată, încât generalul ar fi putut face dintr-însa ce ar fi vrut și atinge cu ajutorul ei orice scop și-ar fi propus.*

Averescu nu era însă sămânță de dictator și n-a avut nici încredere în popularitatea sa, pe care o simțea instinctiv trecătoare. Averescu n-a fost decât un general ambițios, lacom de putere și de onoruri. Tacticos și metodic, în cariera sa militară ca și în cea politică, el a fost

omul planurilor migălos pregătite. Tot ce nu se încadra în planurile sale îl tulbura și-l plictisea. În planurile sale nu fusese prevăzută popularitatea. Ambițiile politice neconturate, ce se deșteptaseră în sufletul său odată cu chemarea la Ministerul de Război după răscoalele din 1907, s-au precizat la începutul războiului, în 1916. El socotise că cu cât țara se afunda mai adânc în dezastre, cu atât rolul său de general salvator creștea. Toată atitudinea sa, la Bacău, în decursul anului 1917 dovedește că pregătise o lovitură ca să pună mâna pe putere „mânu militari". La popularitate nu s-a gândit un minut: și când i-a căzut în spinare l-a surprins neplăcut. Nu era om care să măgulească instinctele și poftele mulțimii; temperamentul său îl pironea la masa de lucru și-l îndepărta de contactul cu prostimea. Mintea lui era minte de strateg, nu de tribun. Popularitatea, pe care n-a urmărit-o, i s-a înfățișat ca o sarcină suplimentară care i-a stricat toată concepția de viață. Numai după ce și-a dat seama că lovitura militară nu îi va reuși – și nu i-a reușit din cauza lașității sale de fiu de Găgăuț – numai atunci s-a hotărât (în ianuarie 1918) să folosească neașteptata întorsătură pe care o luaseră evenimentele ce făcuseră din el idolul unei clase pe care o disprețuise până atunci.

Între sufletul lui și al poporului era o adâncă disonanță și aproape nicio legătură. Averescu n-a știut niciodată să vorbească poporului, nici să-i deschidă inima sa, nici să se apropie de a celor mulți și obidiți.

După ce a ajuns la Guvern – singurul scop pe care-l urmărise – s-a crezut, în naivitatea lui (căci mai era și naiv...), înscăunat pe vecie și în măsură să disprețuiască concursul celor mulți și proști pe umerii cărora se ridicase printre cei puțini și deștepți. N-a fost om popular care să-și vadă mai puțin de popularitatea sa ca Averescu. După alegerile din 1920, n-a mai făcut nimic ca să o întrețină, și cum a venit așa a luat-o vântul, în câteva luni. Oroarea lui de demagogie – trebuie să-i recunoaștem această însușire – l-a împiedicat să mânuiască făgăduiala și minciuna și să acopere prin ele goliciunea sufletului său.

Îndată ce mulțimea și-a dat seamă că „lada era goală", dezamăgită, a rupt toate legăturile care o robiseră...

În tot cursul anului 1919, canalizarea popularității lui Averescu și organizarea Ligii Poporului ca grupare de guvernământ au fost în sarcina mea. Averescu primea, de obicei, pe oamenii care nu aveau nimic să-i spună, acoperea pagini întregi cu scriitura lui pițigăiată în căutare după formule banale (pe care el le credea originale) ce trebuiau să servească unui program încontinuu plămădit și niciodată

dospit. Dar îndeletnicirile sale preferate erau anteproiectele, proiectele și contraproiectele, sub formă de circulare pe care – când din întâmplare ajungeau să fie redactate și trimise, nu le mai citea nimeni...

Noroc că nu-mi pierdeam eu vremea. Îndată după înapoierea noastră la București, prima mea grijă a fost să organizez *Îndreptarea* și să fac din oficiosul nostru o gazetă care să-și țină onorabil rangul în presa postbelică. Cu ajutorul credinciosului Gongopol, am reușit pe deplin. Vremea pribegiei trecuse și odată cu încheierea păcii au început să se normalizeze mai mult sau mai puțin toate. Acum aveam din belșug hârtie, cerneală și redactori. Am închiriat pentru redacție și pentru administrație un frumos apartament, mai la vale de Teatru, în strada Matei Millo. Grigore Filipescu închinase pentru *Epoca* apartamentul de deasupra noastră și cu toate că dl Grigoraș ieșise (încă de la Iași) din Liga Poporului, făceam, ca să zic așa, „popotă" împreună. Acțiunea foilor noastre era paralelă, și Filipescu, față de importanța tot mai mare pe care o lua mișcarea averescană, începuse să regrete gestul nesocotit pe care-l făcuse în septembrie precedent și căuta să se apropie de noi. Personal, eram pe atunci în termeni buni; sufletește, dânsul se legase din nou de Take Ionescu (pe chestiunea externă) și cum Take Ionescu era legat politicește și sufletește de Averescu, începuse să se fiarbă la nr. 10 din strada Matei Millo, o ciorbă de suflete... Eu îmi aranjasem un birou alături de al lui Gongopol și-mi petreceam ziua acolo. Cobora și Filipescu, și dă-i politică. În fiecare zi îmi aducea unul sau mai mulți partizani, epave conservatoare sau takiste, și mă ruga să le dau o întrebuințare în Ligă sau o pâine la *Îndreptarea*. Așa mi-a adus într-o zi un individ a cărui înfățișare mi-a rămas întipărită în minte: era un om slăbuț și agitat, îmbrăcat într-un fel de halat cenușiu, care-i bătea gleznele, și care ar fi putut fi o manta militărească reformată sau un anteriu de popă șterpelit în Basarabia. Omul da din mâini ca să-și salte mânecile prea lungi, spre umeri, și tăcea smerit: am avut astfel pentru prima data în fața mea pe D. R. Ioanițescu, destinat unei ilustre cariere politice și unei frumoase averi... să-i zicem tot politice. Dar pe vremea aceea murea de foame și Filipescu mi-l adusese ca să-i dau o lefșoară la *Îndreptarea*. „A fost un agent devotat al lui Take, în Negru, vezi dacă poți face ceva pentru el; îți va fi foarte util în Culoare...". Aceasta a fost recomandarea ce a servit de punct de plecare faimosului Dere. Dar trebuie să mărturisesc aci că Ioanițescu mi-a fost foarte util nu numai în Culoarea de Negru, dar și în întreaga Capitală și în județul

Ilfov. În câteva săptămâni a ajuns brațul meu drept în materie de organizare și ca răsplată, când s-a constituit Guvernul Averescu în martie 1920, l-am numit secretar general la Ministerul Muncii...

Gazeta pusă în picioare, m-am pus pe organizația Capitalei și a țării întregi. Am închiriat alt apartament în strada Academiei, colț cu Bulevardul, la etajul întâi, pentru clubul Ligii. Acolo am instalat secretariatul general, propaganda și serviciile anexe. Un excelent ofițer de Stat Major, colonelul Bădulescu[11] (Savian) mi-a pus Liga pe fișe și mi-a făcut planul de dislocare și de mobilizare, ca la armată. Localul clubului mi-a fost de la început antipatic și nu călcam într-însul decât cu prilejul întrunirilor comitetelor, sau când trebuia să primesc o delegație din provincie. Averescu nu da nici pe la club, nici pe la gazetă; veneau oamenii din fundul Ardealului sau al Basarabiei să-l vadă, dar de obicei nu-i primea și îi trimitea la mine. Mai ușor ajungea un simplu muritor la Papa din Roma decât la dânsul. Se instalase fără jenă și fără rușine în apartamentul „prietenei" sale Eliza Suțu[12] și nu ieșea din el; petrecea toată ziua cu condeiul în mână dar cu gândul la fuste. Se scula târziu și se culca târziu – primea două-trei persoane privilegiate sau un gazetar străin între orele 11 și 1, și alte câteva seara între orele 5 și 7, dar cât mai rar. În intimitate și la orice oră nu mă primea decât pe mine și pe Eliza Suțu, dar nu pentru aceleași motive...

Cu Mitzi Fischer, pe care o cărase cu el la Bacău, o terminase și o măritase după unul Meținanu, om fără scrupule.

Pe când Averescu se juca în Palatul Suțu, eu lucram. Nu voiam ca chemarea la răspundere să ne găsească nepregătiți. Pe lângă organizațiile județene ale Ligii cărora hotărâsem să lăsăm inițiative locale destul de întinse, un laborator central a trebuit să fie creat la București pentru îndrumările politice de ordin general, pentru studiul problemelor sociale la ordinea zilei și pentru adunarea materialului indispensabil acestui studiu. Un organism capabil să îndrumeze o acțiune ca a noastră n-a fost ușor de pus pe picioare, mai ales că

[11] Care mi-a dat apoi ca prefect de Muscel mari deziluzii prin abuzurile sale.

[12] Văduva lui Grigoraș C. Suțu. Apartamentul ocupa parterul din dreapta, în Palatul Suțu, peste drum de Spitalul Colței, și se compunea dintr-un salon, un cabinet de lucru, o cameră de dormit și o sală de toaletă. Toate încăperile erau mari, ca pe vremurile vechi și mobilate pentru uzul unei femei. Culorile dominante erau albul și albastrul. Bătrâna Suțu cu băiatul Elizei, Constantin, locuiau altă parte a palatului. Tot la parter, în partea opusă locuia Eliza Suțu, nimfa Egerie și „dame a peloter". Doamna Averescu, când venea în București (sta mai tot timpul la vie, la Severin), trăgea la Căminul din str. Dionisie, pe care-l întemeiase...

pornisem de la nimic. Până la sfârșitul anului 1918, Liga Poporului a fost Averescu și eu; la sfârșitul anului 1919, nici vechiul și înstăritul Partid Liberal nu era mai bine organizat ca noi. Am putut duce la bun sfârșit această operă într-adevăr covârșitoare mulțămită ajutorului pe care mi l-a dat o mână de băieți de valoare diferită, dar toți plini de bunăvoință, printre care citez pe Albert Popovici-Tașcă, Alexandru Oteteleșeanu, Enric Oteteleșeanu, Radu Patrulius, Anton Bardescu, D. R. Ioanițescu, colonel Savian Bădulescu etc. etc.

Pe lângă punerea la punct a organelor centrale și periferice, din toamna anului 1919 a trebuit să mă mai ocup și cu pregătirea personalului de guvernare, căci împrejurările erau de așa fel încât puteam fi chemați la putere dintr-un moment într-altul. Dacă Averescu n-ar fi făcut „il Gran Rifiutto" în alegerile prezidate de generalul Văitoianu, am fi constituit noi Guvernul din începutul lui decembrie, în locul lui Vaida. Mi-am alcătuit astfel o listă de prefecți și o listă de candidați la Cameră și la Senat, ca să nu fiu luat „au dépourvu". O neglijență, o listă uitată pe biroul meu, a dat preocupările mele în vileag și de atunci n-am mai avut trai. Am fost zilnic asaltat de solicitatori care se vedeau deja deținătorii unor demnități ce nu erau încă disponibile, și se certau pe ele ca orbeții. Până și la ministere erau candidați, deși le dedesem cuvântul meu de onoare „că nu se pregătea încă lista ministerială!". Găsesc printre hârtiile mele lista Guvernului pentru care a venit să stăruie cu încăpățânare Ion Zelea Codreanu. O reproduc aci ca o curiozitate, căci Zelea Codreanu a devenit mai târziu un erou național sau așa ceva:

Președinție	— *Gal Averescu*
Interne	— *A. C. Cuza*
Externe	— *Maniu (Iuliu)*
Război	— *Gal Văitoianu*
Finanțe	— *Vintilă Brătianu*
Domenii	— *I. Zelea Codreanu*
Industrie	— *Un averescan*
Instrucție	— *Idem*
Lucrări Publice	— *Ciugureanu*
Justiție	— *Argetoianu*
Pentru Basarabia	— *Inculeț*
Pentru Transilvania	— *Gh. Pop*
Pentru Bucovina	— *I. Nistor*
Președinte al Camerei	— *Goldiș*
Președinte al Senatului	— *Matei Cantacuzino*

Acest ghiveci național, într-o perioadă de luptă ca cea prin care treceam, dovedește că în capul lui Zelea domnea deja oarecare confuzie.

Ca și cum n-aș fi avut destul de lucru la București, mă mai împinsese necuratul să scot o gazetă zilnică la Craiova, Cuvântul Olteniei, pe care, cât timp a apărut (1919 și 1920) am dus-o singur în spinare și i-am asigurat o apariție decentă nu numai cu punga, dar și cu condeiul meu. Închiriasem un club și la Craiova, în strada Unirii, și instalasem acolo ca administrator pe bietul colonel Nonu Olteanu, om cinstit, care a făcut minuni și cu clubul, și cu gazeta – dar minunile lui se soldau totuși la sfârșitul fiecărui trimestru cu câteva zeci de mii de lei pe care trebuia să le dau... Cât m-a costat și popularitatea generalului Averescu, fără să mai socotesc cauciucurile pentru mașina Șefului și lemnele de foc pentru Mitzi Fischer! El trăia ca un Pașă și nu cheltuia nimic: viața lui particulară i-o asigura Eliza Suțu – și pe cea politică eu!

Dacă activitatea mea mulțumea pe Averescu și pe cei mai mulți din Liga noastră, erau și câțiva nemulțumiți, „democrați ireductibili", care nu se împăcau cu procedeele mele dictatoriale, o mărturisesc. Deși personal eram în termeni foarte buni cu fiecare din membrii acestui „Soviet" (după cum se intitula el însuși), am ajuns să ne certăm de câteva ori, căci „sovieticii" noștri luaseră obiceiul să aștearnă memorii și să le trimită lui Averescu care, în loc să le arunce la coș le discuta în amănunte cu semnatarii lor și mă convoca și pe mine la aceste discuții inutile căci oamenii, prost informați, plecau de la premise greșite și n-aveau niciodată dreptate în reclamațiile sau în propunerile lor.

Organizarea centrală, îndrumarea județelor, conducerea gazetelor – cu un cuvânt toată partea tehnică a meseriei nu constituia decât o mică parte a preocupărilor mele, partea cea mai plicticoasă, dar cea mai lesne de îndeplinit. Partea cea mai grea, care îmi lua mai multă vreme și îmi cerea o încordare de spirit continuă, era politica propriu-zis. Averescu trăia în lună, nu se mișca de la biroul său și n-ar fi fost la curent cu nimic, dacă nu m-aș fi dus în fiecare zi la el să-i povestesc tot ce se întâmplă și să-l orientez. El trăia cu Riccardo, și pentru dânsul România era reprezentată prin Oto Dimitriu de la Tecuci (sfetnicul economic al d-nei Averescu pentru operele ei sociale), prin inginerul Gheorghiu din Tirchilești, prin colonelul Ghenciu și prin Puiu Crăiniceanu, o cutră de intrigant și secretarul său, unul din oamenii care a demonetizat mai mult

Guvernul nostru din 1920/1921 prin șperțurile pe care le-a încasat De luminile lui Petre Papacostea, generalul nu s-a bucurat decât mai târziu... Contactele utile cu lumea, cu adevărații conducători politici, cu corpul diplomatic, cu reprezentanții agriculturii, comerțului și industriei (trinitate clasică ce nu fusese răsturnată în acele vremuri) – le țineam eu și zi de zi trebuia să restabilesc în conștiința „șefului" scara valorilor omenești și adevăratele raporturi politice, sociale și economice (altă trinitate!) în mijlocul cărora ne zbăteam. Aud și acum, după atâția ani, întreruperile: „Dar bine, Dimitriu mi-a spus..." sau „da, dar Ghenciu pretinde că..." – și câte altele de același soi. Trebuia să dovedesc, pe rând, că Dimitriu, Ghenciu, Gheorghiu sau Crăiniceanu nu erau bine informați sau că se înșelau în deducțiile lor – și nu era totdeauna lucru ușor!

Tratativele pentru o colaborare politică cu conservatorii, duse în lipsa lui Take Ionescu cu Mișu Cantacuzino și cu Dim. Greceanu (Ionaș Grădișteanu se declarase independent și nu se mai amesteca în afacerile Partidului Conservator) s-au terminat prin două hotărâri: admiterea unui cartel electoral și reînființarea Opoziției Unite de glorioasă, dar perimată amintire! Cartelul electoral era mai mult un proiect de cartel, foarte vag, prin care organizațiile noastre județene erau autorizate să alcătuiască liste de candidaturi împreună cu conservatorii, după convenințele locale și pentru ca înțelegerea cu conservatorii să nu poată fi interpretată ca o orientare a Ligii spre dreapta, s-a adăugat la Partidul Conservator și Partidul Muncii, inexistent. O sfântă demagogie, nici măcar tirania ta n-a vrut să o înfrângă omul care vorbea de „refacerea morală a Statului român"! Averescu a redactat cu mâna lui următoarea circulată, la care n-am schimbat nici o iotă („à quoi bon?") și care a fost trimisă tuturor organizațiilor noastre:

„Comitetul Central al Ligii Poporului a decis în principiu, pentru viitoarele alegeri, colaborarea Ligii cu partidele ce urmăresc aceleași scopuri în politica internă și care au urmat aceeași cale în politica externă în timpul războiului.

Liga a hotărât totuși să lase fiecărei organizații din județ, deplina libertate de a încheia sau nu cartele electorale cu formațiunile politice din categoria sus indicată.

Un comunicat în acest sens a fost publicat în ziarul *Îndreptarea*.

În consecință, dacă credeți că un cartel electoral cu Partidul Conservator de sub șefia d-lui Take Ionescu, sau cu Partidul Muncii, ar fi avantajos pentru rezultatul comun al alegerilor, - vă rog a lua contact

cu conducătorii acelor partide din localitatea dv. și a vă înțelege asupra alcătuirii listei de candidați, conform înțelegerii stabilite la Centru (?).

Candidații vor trebui să figureze pe lista Ligii Poporului sub președinția d-lui general Averescu, iar semnul pentru toată țara este *steaua plină*.

Pentru orice informații, vă rog a vă adresa Comitetului electoral central, la sediul Ligii Poporului, str. Academiei 8, în București.

(ss) *Gal Averescu*"

Cum a fost pusă în aplicare această înțelegere electorală, se va vedea mai la vale.

Pentru reînființarea Opoziției Unite, după tratative la care a luat parte și Ionaș Grădișteanu s-a ajuns la începutul anului 1919, la o înțelegere la care am împins cât am putut fiindcă astfel se rezolva în fine, printr-o înmormântare de clasa I problema fuziunii takiștilor cu noi, fuziune pe care o socoteam inadmisibilă, dar de care mă temeam, date fiind raporturile de prietenie dintre Take Ionescu și Averescu și incontestabila putere de sugestie politică pe care Take o exercita asupra generalului. S-a discutat zile întregi asupra „formei" în care va fi adusă întemeierea noii Opoziții Unite la cunoștința lumii. Takiștii care sperau, în noua combinație, să „încalece pe Averescu" (ca și cum eu n-aș fi existat!) și mulțumită lui să-și refacă un partid, voiau o pornire cu surle și trompete, cu o mare întrunire la București, cu agitație în toată țara. Averescu aproba toate propunerile, cu un „da" indiferent, dar eu le-am torpilat pe toate. În gândul meu Opoziția Unită n-avea decât un scop, să ne scape de pretențiile conservatorilor. Adevăratele noastre manifestări politice, vii, urmau să fie canalizate prin Ligă, iar Opoziția Unită să rămână un simplu canal de scurgere pentru ambițiile celor răsuflați și în realitate inutilizabili. În cele din urmă s-a hotărât redactarea unei simple „declarații" publicată în ziare și comentată, după temperamente, de foile fiecăreia din părți. Declarația a fost redactată de Averescu, corectată (adică redusă și simplificată de mine) și semnată de reprezentanții Ligii și ai Partidului Conservator la care s-a asociat și independentul Ionaș Grădișteanu pentru care titulatura de Opoziție Unită avea farmecul patimilor din tinerețe...

Textul definitiv al declarației a fost următorul:

„Pentru ca Parlamentul ce va ieși din viitoarele alegeri generale să aibă tărie constituțională, este necesar ca toți locuitorii țării, cu drept de

vot, să-și poată exercita acest drept, bucurându-se de libertățile garantate de Constituție, ca: libertatea de a comunica ideile și opiniile lor prin grai sau prin scris (art. 24) și dreptul întrunirilor (art. 26).

Pe baza acestor drepturi, garantate explicit de Constituție cerem:

1. Ridicarea stării de asediu și a cenzurii cu două luni de zile înainte de prima zi de alegeri;

2. Încredințarea eliberării cărților de alegător, cu prealabilă verificare a listelor electorale, instanțelor judecătorești;

3. Interzicerea amestecului autorităților administrative în propaganda electorală[13].

Fără îndeplinirea acestor condiții, Parlamentul viitor nu va avea tărie constituțională, nefiind expresia liberă a voinței națiunii.

În numele *Opoziției Unite*,

Pentru Liga Poporului:
(ss) *General Averescu*
Pentru Partidul Conservator:
(ss) *Mihail Cantacuzino, Dimitrie Greceanu*
și *Ion C. Grădișteanu* (independent)

După ce declarația a fost semnată, Grădișteanu a obținut să se adauge la titulatura Partidului Conservator și epitetul de Naționalist.

Pe mine, această searbădă declarație m-a încântat, căci în locul unei definiții a Opoziției Unite de care mă temeam, în locul unor angajamente de viitor care m-ar fi putut încurca, conservatorii s-au mulțumit cu cereri electorale formulate în comun. Încontinuu stăpâniți de ambițiile lor nejustificate, de nădejdiile puse în acțiunea lui Take Ionescu la Paris și de grija ascunsă de a nu se lega prea strâns de revoluționarul Averescu – conservatorii n-au insistat nici ei pentru o adevărată clarificare a situației lor față de noi, mulțumindu-se să apară față de corpul electoral mână în mână cu idolul țărănimii. Dar mie-mi tot era frică să nu vrea mai mult și iată de ce n-am insistat pentru o redactare mai inteligentă și mai politică a unei „declarații" care în gândul câtorva, dar nu în al meu, trebuia să fie un punct de plecare pentru o nouă orientare în luptele noastre.

[13] Averescu mai adăugase și un al patrulea punct în cuprinsul următor:
4. Interzicerea oricărui fel (sic) de întruniri în localurile autorităților publice;
Și încheiase astfel proza lui de vagmistru:
„Fără îndeplinirea acestor condiții, Parlamentul viitor nu ar fi expresia liberă, luminată și nestânjenită a voinței națiunii și deci înțelesul lui constituțional nu va fi diferit de acela al fostului Parlament suprimat și considerat ca neexistent prin Decretul-Lege din octombrie 1918".
Am tăiat punctul 4 și am înlocuit pelteaua finală prin fraza care a rămas în textul definitiv.

Marele nostru adversar, până după alegerile lui Văitoianu, a fost Ionel Brătianu. Cu toată popularitatea lui Averescu, Brătianu a fost convins, până la aceste alegeri, că va putea „să-l dea gata" pe general. L-a înfruntat după pace, pe tot cuprinsul Regatului, cum îl înfruntase în Moldova, înainte de pace. Obișnuit cu samavolnicia guvernamentală, Brătianu a crezut că înfrânt în alegeri și strâns apoi în curele într-o nouă și lungă guvernare liberală, Averescu va fi adus la aman și că popularitatea lui se va irosi și va dispare cum dispare rouă de pe iarbă, la razele soarelui. Și doar soarele era el... Pe lângă rolul de înlocuitor vremelnic, Văitoianu primise misiunea de a „curăța" în alegeri pe Averescu. Numai după înfrângerea lui Văitoianu și înscăunarea anarhiei țărăniste și-a dat Brătianu seamă că „chestiunea" era mai serioasă decât crezuse și s-a văzut nevoit să întindă – provizoriu – mâna lui Averescu ca să scape printr-însul de pericolul țărănist...

Dar până să ajungă acolo, a făcut în tot cursul anului 1919 tot ce a putut ca să nimicească acțiunea noastră. La Paris, unde a petrecut mai tot timpul până s-au încheiat negocierile de pace, Brătianu a zugrăvit pe Averescu ca un general trădător care-și dăduse mâna cu vrăjmașul încă din 1916 (telegrama trimisă lui Mackensen) și care la Buftea încercase în ianuariue 1918 să vândă țara nemților... în țară lăsase pe Mișu Pherekyde, pe Duca și pe Alecu Constantinescu să se războiască. cu noi și să ne zădărnicească orice acțiune de propagandă. Noroc că de propagandă n-aveam nevoie: ne-o făcea Guvernul prin însăși măsurile de silnicie ce le impunea la sate: cu cât împiedica mai brutal pe săteni să se apropie de „Steaua" lui Averescu, cu atât îi lega mai strâns de generalul lor...

Resorturile mele fiind organizația și legăturile politice, adică îndeletniciri de oraș, Averescu luase asupra lui – cum era și natural pentru întreținerea popularității sale – raporturile noastre cu țărănimea. Dar în loc să meargă prin sate, în loc să ia contact direct cu nevoile oamenilor, sta la birou și trimitea bilețele după bilețele pe care serviciile noastre le transformau în circulare inutile, căci sătenii știau de „stea" și raționamentele subtile, criticile și făgăduielile alunecau peste umerii lor, ca ploaia de vară. Averescu avusese însă ideea genială – avea și el câteodată idei geniale – să-și pună portretul pe orice manifest, pe orice circulară, pe orice tract. Și pentru „poza" Mântuitorului țăranii se băteau pe imprimatele Ligii. Jandarmii, vătășeii, primarii se făceau numai că împiedică propaganda noastră,

căci erau mai toți cu noi[14] – dar totuși se nășteau deseori bătăi și scandaluri.

Ca să ne taie iarba de sub picioare, Duca, ministrul agriculturii, a promulgat în primăvara anului 1919 faimosul său decret-lege prin care a reglementat exproprierea votată în principiu la Iași în 1917. Alcătuit în pripă de funcționari nepregătiți, conceput în liniile sale generale de un om mânat numai de ură de clasă împotriva marilor proprietari, decretul lui Duca n-a zdruncinat popularitatea lui Averescu, dar a zdruncinat țara pe noile ei temelii.

Fiindcă era bun de gură și vorbea cu facilitate, Brătianu-l socotise bun la toate și după ce-l ținuse patru ani la Ministerul Instrucției, îl pusese în noua sa guvernare ministru al agriculturii, sub cuvânt că înainte de a intra în politică se ocupase cu cooperația. Dar una e cooperația și alta e agricultura și mai ales una e patima politică și invidia personală și alta întocmirea unei reforme ce trebuia să transforme economia noastră națională. Marea eroare a lui Duca, greșeala sa de neiertat, aș putea zice crima pe care a comis-o – *e de a fi conceput reforma agrară ca o reformă de ordin juridic, iar nu ca o reformă de ordin economic.* S-au creat drepturi de proprietate pentru țărani, pe categorii legate de suferințele războiului, iar nu mici gospodari și mici gospodării, cum ar fi trebuit să se facă, alegându-se pentru împroprietărire oamenii apți pentru cultura pământului. S-au împărțit pogoanele de pământ cum s-ar fi împărțit pachete de tutun, fără nicio prevedere, fără să se pună la dispoziția noilor împroprietăriți mijloacele cele mai elementare care să le permită punerea în valoare a noii lor proprietăți. S-a distrus marea cultură tocmai în momentul în care țara trebuia să-și panseze rănile și să-și refacă economia distrusă de război. S-a distrus marea cultură și în locul ei nu s-a pus nimic. Noii împroprietăriți s-au înglodat în datorii, marii proprietari au fost ruinați, exportul țării a scăzut catastrofal tocmai în momentul în care prin prețurile cerealelor pe piețele mondiale am fi putut să ne îmbogățim – și rezultatul a fost nemaipomenita criză din anii 1928-1932, care a necesitat conversiunea datoriilor agricole, cu alte pagube și alte nenorociri. Și toate fiindcă Duca a fost omul ușuratic și pătimaș care și-a terminat cariera prostește pe peronul gării din Sinaia, în 1933, răpus de gloanțele unor dezaxați... Nenorocitul și-a ispășit păcatele, dar țara românească mai tânjește și azi[15] de pe urma decretului lege pe care l-a promulgat samavolnicește în primăvara înfloritâ a anului 1919...

[14] Mai ales jandarmii și soldații. Primarii și impiegații stăpânirii nu îndrăzneau să se opună „curentului", de frică.

[15] Scriu în august 1940.

Căci odată decretul promulgat, odată poftele celor chemați la pomană deschise, odată liniile mari ale demagogicei reforme fixate, nu s-a mai putut da înapoi. Tot ce am putut face, venit la putere în 1920, am făcut. Am numit pe Garoflid ministru al reformei (căci eu l-am băgat pe gât lui Averescu), pe Garoflid conservatorul și teoreticianul marii proprietăți, și l-am sprijinit cât am putut - dar n-am putut decât îndulci unele prevederi în afară din cale de absurde ale decretului Duca: în trăsăturile ei generale, reforma agrară a rămas cum fusese decretată în 1919. N-am putut învinge „curentul" unei demagogii electorale pe care nimic nu-l mai putea zăgăzui.

Prin decretul din 1919, Duca și Guvernul liberal au urmărit două scopuri: unul, să îndrume reforma agrară spre folosul instituțiilor și politicii lor de partid - altul, să distrugă popularitatea lui Averescu, inamicul lor nr. 1. În aparență primul scop a fost atins, în ce privea pe Averescu însă, nici măcar atât După ce decretul a fost afișat la ușa tuturor primăriilor, țăranii au binecuvântat pe „tata Averescu", care le-a dat pământ, și s-au strâns și mai tare în jurul lui. Pe Duca, pe Brătianu, pe liberali nu-i pomenea nimeni decât ca să-i înjure. O ingratitudine omenească!

Tata Averescu nu se emoționa însă de nimic, declara decretul lui Duca stupid și insuficient, și continua să trimită la țară fițuici fără rost împodobite cu portretul său de pe vremea când, încă general tânăr de cavalerie, purta cărare și o freca cu cosmetic. Sătenii aruncau proza idolului, dar îi puneau poza la icoană - și așteptau alegerile, sau aeroplanul[16]... În fițuicile sale, pe lângă criticile aduse decretului de expropriere și de împroprietărire, generalul mai împroșca Guvernul cu tot felul de învinuiri, din care unele închipuite. Cum era și firesc, agenții Guvernului și cenzura duceau un aprig război împotriva fițuicilor averescane, iar autorul lor protesta aproape zilnic împotriva acestui război de distrugere, prin scrisori de data asta fără poză, adresate primului ministru ad-interim Mișu Pherekyde.

La plecarea lui la Paris, Ionel Brătianu numise interimar la președinție, pe bătrânul sforar Mișu Pherekyde, om de mână tare și câine credincios, însărcinat să ferească căruța guvernamentală de accidente, și Pherekyde își luase rolul în serios. Numirea lui avusese darul să exaspereze pe Iancu Flondor, ministru fără portofoliu, care sperase să fie însărcinat el cu interimatul președinției. Două temperamente „cassante" ca al lui Flondor și al lui Pherekyde nu

[16] În toate satele oamenii erau convinși că Averescu va sosi într-o bună zi la ei, cu aeroplanul...

puteau merge împreună. Flondor a demisionat, și scurtă vreme după demisia lui m-am dus cu Zamfirescu la Cernăuți să-l câștigăm pentru acțiunea noastră, după cum am povestit mai sus. Găsesc din întâmplare printre hârtiile mele una din numeroasele scrisori pe care Pherekyde le-a trimis lui Averescu, ca răspuns la continuele sale reclamații. O reproduc aci, căci ea zugrăvește bine dârzenia palicarului, care nu știa multe:

„Președinția Consiliului de Miniștri 16/29 martie 1919

Domnule General,

Fiindcă supuneți judecății mele tăierea făcută de Cenzură în comunicarea pentru țărani, subscrisă de d-voastră, vă declar că, după părerea mea, Cenzura a avut dreptate.

Afirmarea că s-ar putea amenința o populație de a fi lăsată să moară de foame, nu este de natură a consolida ordinea în Stat. Într-altfel, nu este nevoie de o mare doză de spirit critic pentru ca oricine să-și dea seamă de inanitatea ei.

În ce privește amenințarea cu mobilizarea, ea este și mai stranie. Mobilizarea, când se decretează, cheamă la o datorie patriotică pe toți fiii țării, niciodată însă ea nu poate fi privită ca o pedeapsă pentru unii din ei. Oricum, mobilizarea nu poate fi lăsată a fi un subiect de polemică. Cred dar că Cenzura și-a făcut datoria când a suprimat acest pasagiu, mai cu seamă că el apărea sub semnătura unui general, fost șef de Guvern, în momentul tocmai când dușmanul amenință hotarele țării.

Adaug că, de vreme ce nu avem în fața noastră articularea unor fapte precise, concrete, cu indicare de localități și de persoane, nu este locul să fie pus în chestiune crezământul ce se cuvine afirmației personale a d-voastră.

Primiți vă rog, domnule general, încredințarea prea osebitei mele considerații.

(ss) *M. Pherekyde* (sic)"

Scrisoarea e scrisă toată de mâna bătrânului, cu slovă energică și tăioasă, ca și firea lui. Chestiunea mobilizării era unul din caii de bătaie ai demagogiei lui Averescu. Deși starea de război luase sfârșit, armata nu fusese trecută pe picior de pace, și oamenii, deși legal încă mobilizați, fuseseră numai trimiși în concediu pe la vetrele lor. Una din amenințările Guvernului împotriva celor ce duceau pe la sate acțiunea noastră era și trimiterea la cazarmă. Protestând aproape

zilnic împotriva stării de mobilizare, Averescu își apăra oamenii; dar dată fiind firea lui nu numai de general, dar și de generalizator, dânsul se ridica mai întâi împotriva principiului și numai în subsidiar împotriva aplicării acestuia. Campania lui împotriva menținerii armatei pe picior de război s-a arătat greșită, căci n-a trecut mult și a trebuit să facem față campaniei împotriva Ungariei bolșevizate. Politica și dreptatea sunt însă două lucruri deosebite. Constanta cerere de demobilizare ce nu lipsea în niciuna din fițuicile sale a întărit și mai mult popularitatea lui Averescu, considerat deja ca omul păcii în ultima fază a războiului. De fapt, armata n-a fost trecută pe picior de pace decât sub guvernarea noastră, și încă nu imediat după înscăunarea Ministerului din martie 1920.

În paginile care preced m-am mulțumit să schițez cadrul în care s-a desfășurat activitatea noastră în cursul iernii, primăverii și verii anului 1919. N-am avut câtuși de puțin intenția să fac istoricul evenimentelor din acea epocă de încordare internațională, și nici chiar a celor întâmplate la noi și în care n-am fost amestecat. Am lăsat asemenea la o parte tribulațiile noastre de partid, care ne-au pasionat și frământat atâta, dar care după câțiva ani și după evenimentele de importanță capitală care s-au desfășurat, nu mai prezintă niciun interes. Am socotit că atât cât am scris era de ajuns pentru înțelegerea celor ce am să povestesc de aci înainte.

Guvernul Văitoianu • Alegerile din toamna 1919 • Conferințele între Take Ionescu, Flondor, Mihali, Averescu și mine • Abținere • Nemulțumirea prietenilor noștri • Partidul Țărănesc • Întrevederea cu Văitoianu • Încercări de a zădărnici alegerile • Rezultatul alegerilor • Consecințe politice dezastruoase • Cu Vaida se instalează anarhia în Guvern • Alegerea lui Iorga la Cameră • Constituirea Guvernului Vaida • Averescu intră în Minister.

Până în toamna lui 1919, acțiunea Ligii Poporului și prin urmare a lui Averescu și a mea, a fost o acțiune de pregătire. În toamna anului 1919, am intrat și noi în scenă și am luat o parte importantă, uneori covârșitoare, la determinarea politicii românești din anii următori.

Primul nostru act a fost provocat prin alegerile generale care s-au efectuat sub efemerul Guvern Văitoianu. A fost un act negativ și de protestare, un act nepolitic pe care, din nenorocire, nu l-am putut împiedica. Am pornit astfel cu piciorul stâng și consecințele acestei greșite porniri au fost incalculabile, nu numai pentru noi ca grupare politică, dar și pentru țară.

Ionel Brătianu nu izbutise să impună la Paris granița Banatului așa cum o voise el, și în conformitate cu Convenția noastră din 1916. Evenimentele trebuiau să dovedească, 20 de ani mai târziu, că politica de a ne întinde mai mult decât ne ține cămașa nu era cea bună. Ce ne-am fi făcut noi, în 1940, dacă și sârbii ne-ar fi cerut să le dăm înapoi Torontalul locuit mai mult de sârbi și de șvabi decât de români? Dar pe vremea aceea, credeam cu toții că tot ce zboară se mănâncă și Brătianu n-a vrut să semneze un tratat care ciuntea din ce credeam noi drepturile noastre și a preferat să părăsească Parisul ca protestator spre a menține intacte în viitor aceste faimoase drepturi care nu existau în realitate decât în imaginația câtorva ambițioși și pe un petec de hârtie neconfirmat de principalul interesat. Brătianu n-a voit să semneze, și a preferat să protesteze, dar și-a dat bine seama că România nu putea lupta cu puternicii săi aliați, mulțumită cărora se înfăptuise „întregirea" și că până în cele din urmă o semnătură trebuia

dată. Și cum în mintea lui politica internă nu-și pierdea niciodată drepturile, s-a gândit să facă un Guvern provizoriu cu o întreită misiune: să semneze tratatul, să desființeze electoralicește pe Averescu și să-i aleagă, lui, o majoritate care să-l impună din nou la Guvern – și pe vecie. Pentru această multiplă sarcină Brătianu a ales pe generalul Arthur Văitoianu. Ca răsplată, s-a făgăduit lui Văitoianu Ministerul de Interne în Guvernul pe care nenea Ionerrr[17] urma să-l alcătuiască după alegeri. Deși Văitoianu a dat greș în ce privește punctul al 3-lea al angajamentelor sale, Brătianu s-a ținut de cuvânt și l-a numit ministru de interne în Guvernul pe care n-a putut însă să-l înjghebe decât în 1922. De fapt, Văitoianu n-a reușit decât să semneze tratatul de pace, ceea ce nu era greu de adus la îndeplinire, căci după cum „a ratat" alegerile tot astfel a „ratat" și pe Averescu, a cărui popularitate n-a făcut decât să crească sub scurta lui domnie. Văitoianu a fost un om de paie, în toată puterea cuvântului. Vrăjmășia lui față de Averescu, îl pusese în evidență în ochii lui Brătianu. Am arătat în altă parte a acestor „Amintiri" evoluția acestui general, care, după ce fusese „omul lui Averescu" își luase nasul la purtare, devenise rivalul fostului său șef la începutul lui 1918 și își închipuise apoi că l-ar putea desființa și pe terenul popularității politice. Conformându-se instrucțiunilor lui Brătianu, Văitoianu a format un Guvern compus numai din generali, un Guvern care a rămas de pomină prin ridicolul său, căci până atunci ne ferise Dumnezeu de fanteziile regale pe care M.S. Carol al II-lea le-a introdus în viața noastră constituțională. Prin instituirea unui Guvern de generali, Brătianu voia să sublinieze că semnătura României nu va fi dată din liberul ei consimțământ, ci din ordinul superior al Aliaților, care, după cum conduseseră războiul până la izbândă, aveau și dreptul să dispună de pace, înăbușind glasul dreptății și al celor mici.

Numirea lui Văitoianu a fost o lovitură crudă pentru Averescu. Dânsul era convins că succesiunea Guvernului Brătianu îi era asigurată. De Marghiloman și de ramura lui de conservatori nu se vorbea decât cu dispreț; țărăniștii nu se închegaseră încă în partid, ardelenii se desfătau încă în plăcerile Consiliului Dirigent și nu trecuseră politicește Carpații – iar Take Ionescu nu numai că nu mai avea partid, dar se înțelesese, chipul, cu noi. Toate avansurile, toate temenelile lui Averescu față de Take nu avuseseră alt scop decât înlăturarea singurei concurențe posibile la succesiunea Guvernului. Concurență desigur posibilă (ce nu era posibil, dacă vrea Brătianu), dar improbabilă, fiindcă Take reprezentase la Paris punctul de vedere

[17] Fetițele Știrbei, dintre care una atât de scumpă mai târziu marelui nostru om de Stat, „grasseileau" și în loc de Ionel pronunțau, cu farmecul lor de alune necoapte, „Ionerr"!

diametral opus celui susținut de Brătianu. O înlocuire a acestuia prin Take Ionescu ar fi schimbat cu totul semnificarea retragerii sale și ar fi însemnat pentru Brătianu și pentru liberali o crudă înfrângere. Previziunile lui Averescu erau impecabile, numai că nu-și dăduse seamă de tot disprețul lui Brătianu, de toată antipatia Regelui Ferdinand și nu se gândise la eventualitatea unei formule „Văitoianu" întrupată de generalul Arthur, sau de oricare altul.

Decepția lui Averescu a fost atât de mare încât a vrut câteva zile să atâțe o revoluție, să se pună în fruntea satelor și să pornească cu ele spre București. L-am convins că ar comite o greșeală și că o încercare de mișcare revoluționară din partea lui ar însemna și sfârșitul acțiunii pe care o începusem și sfârșitul lui personal, căci ar fi fost împușcat. Popularitatea lui nu era o popularitate militară, era o popularitate de milogeală; oamenii credeau într-însul fiindcă așteptau să le dea el, nu să le ceară. Dacă în loc să le dea pământ și câte altele, le-ar fi cerut să se înarmeze și să pornească spre București, puțini s-ar fi urnit. Să le ceară război – fie și civil – omul la care se închinaseră ca la îngerul păcii, era de neconceput! Popularitatea lui Averescu era o popularitate de blegi, dospită din tânguirile femeilor și din credulitatea și lăcomia bărbaților – nu era o popularitate purtată de avântul unor convingeri ideologice. Ori numai acestea sunt în stare să provoace fanatism și acte nesăbuite. Țărănimea plângea și se văita în calea lui Averescu; era gata să urle ceasuri întregi în jurul agenților săi și să voteze „Steaua" la alegeri, dar să-și jertfească avutul și viața pentru aceeași „Stea" – nu.

Aceasta era în tot cazul convingerea mea, și față de argumentele mele Averescu a renunțat să-și riște toată situația pe o carte. N-a cedat însă decât pe jumătate, căci mi-am dat seamă câteva săptămâni mai târziu că în acel moment hotărâse în gândul lui o jumătate[18] de revoluție: sabotarea, și dacă se putea zădărnicirea alegerilor pe care Văitoianu – după cum se aflase – trebuia să le prezideze.

Până la numirea Guvernului Văitoianu, pot să zic că politica lui Averescu și a mea fusese mai mult sau mai puțin obiectivă. Obiceiurile de prudentă tatonare politică erau încă prea înfipte în noi, nu ne lămurisem destul noi înșine drumurile de urmat, în amănuntele lor – și în așteptarea hotărârilor de la Paris, și încrezători în „a doua zi" care trebuia să fie ziua noastră, nu deschisesem zăgazurile și ne mulțumisem să combatem Guvernul cu mănuși. Cu neașteptata și provocatoarea numire a lui Văitoianu s-au schimbat însă toate. Căci mă exasperase și pe mine.

[18] Averescu a avut totdeauna o specială predilecție pentru jumătățile de măsuri.

Până atunci, sperasem că vom putea să ne atingem țelurile în înțelegere deplină cu Regele, care nu putea să nesocotească năvălitorul curent ce ne purta spre putere. Bunul simț îi dicta nu numai să încerce singura forță politică organizată, în afară de Partidul Liberal, dar mai ales să o opună propagandei comuniste ce se întindea din ce în ce, ca o pecingine, în centrele urbane și în regiunile industriale – propagandă împotriva căreia Partidul Liberal uzat, nu mai reprezenta un stăvilar suficient. Cu însărcinarea dată lui Văitoianu, am priceput că nu mai puteam conta pe bietul Rege Ferdinand, stăpânit cu totul de Brătianu mai ahtiat ca oricând de putere și convins că Averescu era singurul obstacol ce-i sta în cale. Am priceput că trebuia să luăm puterea cu asalt, asalt electoral în gândul meu, sau să așteptăm până ce frica de mișcări revoluționare de stânga va împinge pe Brătianu însuși să ne ceară ajutor. Pornit și eu pe luptă ca și Averescu, am socotit că alegerile ce băteau la ușă erau cel mai bun prilej pentru un asalt legal. Eram sigur de izbândă și socoteam că un succes pozitiv era cu mult preferabil unui succes negativ, și cu mult mai ușor de dobândit. M-am găsit de la început, în acea nenorocită toamnă a anului 1919, în divergență de opinie cu Averescu; eu mi-am dat pe față părerea din primul moment, el și-a ascuns gândul în primele săptămâni și nu l-a mărturisit decât în momentul hotărârilor. Cred că dacă aș fi fost singur cu dânsul l-aș fi convins și aș fi câștigat bătălia; din nefericire, cum voi arăta mai la vale, am avut împotriva mea și pe Take Ionescu, și pe Flondor, și pe Mihali. Abținerea Ligii Poporului de la alegeri a fost hotărâtă. Consecințele acestei abțineri au fost fatale și pentru Ligă, și pentru Averescu, și pentru țară.

Din abținerea Ligii Poporului în alegerile din 1919 s-a născut Partidul Țărănesc, care până atunci nu luase formă. Ca ideologie, „Țărănismul" nu s-a cristalizat imediat după război. Șmecherii își dedeseră repede seamă de importanța acestor două mari pârghii politice: nemulțumirea generală și puterea maselor gregare rurale învestite cu dreptul de vot obștesc. Prin nemaipomenita sa popularitate printre săteni, prin „Răspunderile" puse în fruntea programului său, și prin „Sancțiunile" făgăduite, Averescu tăiase însă tuturor iarba de sub picioare. Dacă Liga Poporului s-ar fi prezentat în primele alegeri ale României întregite, „Țărănismul" ar fi rămas mai departe un subiect pentru articole de reviste sociale și politice.

Față de „Steaua" lui Averescu, cu puterea ei covârșitoare de atracție, „Secera" lui Mihalache nici nu s-ar fi aventurat în luptă, sau dac-ar fi încercat, înfrângerea ar fi fost atât de crudă încât despre un

Partid Țărănesc n-ar mai fi putut fi multă vreme vorbă. Voi căuta să justific mai la vale dreptatea acestor afirmări.

Influența lui Averescu asupra sufletelor țărănești era atât de covârșitoare, încât, în 1918, ca și în 1919, cei câțiva trubaduri răzleți ai „țărănismului" doctrinar încolțit deja înainte de război – nu s-au înfățișat maselor rurale decât ca niște „franc-tireuri" ai generalului, în numele căruia aveau grijă să ia cuvântul de câte ori coborau la sate. Această confuzie voită, căutată și realizată în tot cursul verii 1919 a servit de minune țărăniștilor în alegerile din toamna aceluiași an. Mărturisesc că a fost și vina noastră, că nu am reacționat cum trebuia împotriva acestei imposturi – și voi arăta în două cuvinte cauzele indiferenței noastre în această direcție. Atât Averescu, cât și eu am avut încontinuu contact cu mâna de oameni care reprezentau „țărănismul" teoretic pe teren – am avut contact cu ei și la Iași în 1918, și la București în 1919, și am fost convinși că până în cele din urmă se vor încadra în rândurile noastre, formând cel mult flancul stâng al Ligii Poporului.

Ion Mihalache, căpitan demobilizat, învățător de duzină, dar trepăduș ambițios, din care slăbiciunea Regelui Ferdinand trebuia să facă un ministru cu cămașa afară din pantaloni și cu mintea înăuntrul lor – Ion Mihalache pornise din Iași spre Muscel cu bilet la mână de la mine, bilet pe care a venit să-l solicite în strada Păcurari – bilet prin care-l însărcinam să întemeieze și să organizeze Liga Poporului în județul său. Timp de mai multe luni l-am considerat „șef" al Ligii la Câmpulung și chiar după ce am constatat că nu făcea nimic, l-am mai socotit încă câtva timp printre membrii grupării noastre. Numai după ce s-a întemeiat „cenacolul" țărănesc, mi-am dat seama că ne-a părăsit, dar încă și atunci am crezut că voia să ne forțeze mâna să cârmim mai la stânga și să colorăm mai în roșu programul nostru.

Tot așa s-a întâmplat cu Iunian, considerat multă vreme ca șeful nostru la Gorj; cu Madgearu, fost secretar general la Industrie în Ministerul Averescu din 1918, și cu alți câțiva, căci cu toții nu erau mulți. N-aveau niciun om cu vază printre ei, și ca dovadă, au ales pe învățătorul Mihalache conducător al mișcării, mai mult pentru costumul său simbolic decât pentru însușirile sale politice.

Lucrurile rămâneseră încurcate între noi până după înscăunarea lui Văitoianu. Intențiile lui Averescu de a se abține la alegeri, deși nu fusese date în vileag, căci nicio hotărâre nu fusese luată în această privință, au ajuns totuși până la urechile țărăniștilor, și au trezit imediat poftele și nădejdile celor care nu știau pe unde să scoată cămașa - vorbesc de cei care nu o scosesem încă din pantaloni – ca

să se strecoare în noul Parlament între popularitatea generalului A. și samavolniciile generalului V.

Ei își aleseseră ca semn electoral „Secera", și îndată ce și-au dat seama că ar mai putea specula și numele lui Averescu, absent din luptă, s-au pus pe lucru. Rapoartele oamenilor noștri mi-au semnalat la începutul lui octombrie că, fără să constituie un pericol serios pentru noi, propaganda „Secerei" pusă mai pretutindeni fără nicio rușine sub ocrotirea generalului – începuse să prindă. Am dat imediat organizațiilor noastre instrucțiunile necesare pentru denunțarea escrocheriei și pentru dezmințirea oricărei legături între fetișul nostru și „Seceră" – iar pe de altă parte m-am gândit că ar fi bine să lămurim definitiv raporturile noastre cu amicul Mihalache, și Averescu m-a aprobat. Bineînțeles că nici el, nici eu nu puteam concepe o înțelegere cu domnii socotiți încă constituind o disidență a grupării noastre, decât sub forma unei înscrieri definitive, din partea lor, în Ligă.

Am luat contact cu Mihalache, dar de data asta n-am mai găsit pe învățătorul sfios și modest care refuza un scaun în cabinetul meu din strada Păcurari, ci pe un semicult arțăgos, care mă omora cu teoria, cu democrația și cu „drepturile imprescriptibile ale celor mulți". Foarte frumos, și n-aș fi avut nimic de zis, dacă șampionul drepturilor imprescriptibile nu s-ar fi coborât în mijlocul poporului cu panașul generalului în mână. În două ședințe consecutive, am examinat cu dl Jean Mihalache toate posibilitățile unui acord, dar dânsul n-a vrut să primească înscrierea în Ligă și mi-a oferit în schimb o colaborare în alegeri pe bază de egalitate! Am rupt-o scurt, declarând purtătorului de țări că nici nu îndrăzneam să transmit generalului o asemenea propunere.

Pentru a lua o hotărâre definitivă în chestiunea alegerilor, Averescu a convocat pentru ziua de 2 octombrie o consfătuire a tuturor șefilor noștri de organizații. Siguri de izbândă, dar îngrijorați de zvonurile de abținere ce începuseră să circule, oamenii au venit în păr, afară de Matei Cantacuzino (conducătorul organizației noastre din Iași), care ghicise ca și mine intențiile lui Averescu, și supărat, a preferat să se abțină decât să vină și să blameze în fața tuturor atitudinea șefului.

Averescu ne-a pregătit o lovitură pe care mărturisesc aci că n-am bănuit-o nici eu. Cu câteva zile înainte de întrunirea șefilor de organizații, generalul a convocat pe Take Ionescu, pe Flondor, pe Mihali și pe mine la o consfătuire intimă, la el în palatul Suțu. Înainte de a-și da dânsul părerea, a cerut pe a noastră. Și astfel a

început o nesfârșită discuție care a ținut trei ședințe, în trei zile consecutive. N-am asistat niciodată la așa ceva. Fiecare din cei trei domni venise cu hotărârea să tragă maximul de folos personal din popularitatea generalului - iar acesta era decis să nu le dea nimic. Și Take Ionescu, și Flondor, și Mihali întrevedeau posibilitatea să ajungă prim-miniștri, în locul lui Văitoianu, fie și numai într-un Guvern de alegeri, amenințând pe Rege cu „popularitatea" lui Averescu. Niciunul din ei nu vedea cu simpatie pe Averescu aruncându-se în lupta electorală, fiindcă o asemenea hotărâre ar fi rezolvat dinainte problema succesiunii lui Văitoianu după alegeri, căci nimeni nu se îndoia de succesul nostru în fața urnelor. Averescu s-a mulțumit să pună problema, a ascultat și a tăcut tot timpul celor trei ședințe, și a dat la sfârșit sentința, fără ca să ia parte la discuții. Am rămas să apăr singur teza participării la alegeri...

Cu spiritul său practic, Take Ionescu, după ce a blamat în treacăt constituirea Guvernului de generali și călcarea libertăților constituționale, a vorbit un ceas asupra interesului de a nu se irosi popularitatea generalului Averescu, expunând-o unui insucces într-o luptă inegală. Era el vulpe bătrână, cunoștea el luptele noastre electorale, știa el cum se falsifică voturile - mai văzuse el popularități topindu-se ca untul în foc în fața atotputerniciei guvernamentale. Și adresându-se lui Averescu: „Dragă domnule general, nu te supăra, dar ești d-ta așa de sigur de popularitatea d-tale? Fost-a ea supusă la încercare? Se întinde ea la sate pretutindeni? Ești sigur că oamenii care te aclamă te vor vota pe d-ta, iar nu pe cei pe care îi vor povățui interesele lor locale?". Din conversațiile lui cu Averescu, Take prinsese că de multe ori chiar acesta se îndoia de popularitatea sa, și acum voia să-l convingă că era mai bine să speculeze prestigiul unui capital despre care se vorbea, decât să-l dea pe față, fără să-l cunoască exact.

Atâta fățărnicie m-a scârbit, și tăind lui Take cuvântul, i-am dat drumul eu. Am spus că nu mă interesa nimic din cele spuse de el; pornisem doar la luptă ca să răstumăm un sistem de guvernare ale cărui determinări vremelnice ne erau indiferente. Aveam acum prilejul să dăm lupta și să învingem - nu puteam să ne dăm la o parte. În ce privea instrumentul de luptă, eram singur în măsură să-l cunosc, fiindcă singur fusesem în contact cu fiecare județ și singur știam ce se petrece în fiecare sat și în fiecare suflet românesc. Popularitatea generalului o cunoșteam mai bine decât dânsul și garantam succesul cu capul meu.

Un ceas și mai bine m-am luat de harță cu Take. Averescu asculta

și bătea toba cu degetele pe birou – ceilalți „rulau" țigarete și ascultau. Am sfârșit prin a propune lui Take Ionescu să luăm un automobil și să mergem în trei sate alese de el, mai aproape sau mai departe de București, cum va voi, și dacă nu se va convinge de dreptatea mea, mă dam bătut. A refuzat speriat – nu pusese în viața lui piciorul la țară și se temea de țărani ca de dracu... Dar zdruncinat de vehemența mea m-a întrebat: „Crezi că în alegeri ai obține 40% din voturi?" — „Ce 40% domnule! Nici cu 80% nu mă mulțumesc!" și încălzindu-mă din vehement am devenit violent. Take o cam sfeclise. Mă cunoștea de la Iași; evitase pericolul unei coborâri printre săteni, dar putea să o pață cu mine. S-a uitat la ceasornic, a invocat o întâlnire urgentă – erau de altminteri orele 8 - și a rugat pe Averescu să amâne pe a doua zi dezbaterile și concluziile lor, cu atât mai vârtos că aveau și Flondor și Mihali să-și expună „punctul lor de vedere". Șmecherul știa că vor bate în struna lui...

A doua ședință a fost sinistră. Take n-a mai „cuvântat" și s-a mărginit să întrerupă sau să complecteze pe Flondor și pe Mihali. Am tăcut și eu. Mă ambalasem în ajun, și-mi păruse rău. Ce mă interesau pe mine părerile acestor clănțăi? Mă interesa hotărârea pe care o va lua Averescu și nu mă îndoiam că această hotărâre era deja conturată în mintea lui, independent de argumentele noastre. În realitate, violența mea împotriva lui Take fusese inconștient îndreptată împotriva acestei hotărâri a lui Averescu pe care o ghicisem, și bătusem șaua ca să priceapă iapa...

Flondor a tăiat un ceas și jumătate și el fire în patru. Lăsând însă la o parte problema electorală, care în calitatea lui de bucovinean nu-l interesa, ne-a făcut un curs de drept constituțional, ca să ne explice că un Guvern neutru de alegeri trebuia să prezideze alegerea unei Constituante, care să dea țării etc. etc. – tot ce știam, ce scrisesem, ce spusesem luni de zile, dar care nu corespundea cu realitatea, și noi n-aveam să hotărâm asupra unor puncte de doctrină, ci asupra realităților. Nesuferita și banala prolixitate a conului Iancu – om atât de simpatic de altminteri când nu vorbea politică – ne scosese pe toți din pepeni, afară de Averescu a cărui răbdare era „à toutes épreuves". Pe Take mai ales îl exasperase numindu-l încontinuu „domnul Ionescu" și „domnul Dimitrie Ionescu" – apelațiuni de care titularul avea oroare... Concluzia lui: nu abținere de la alegeri, ci nu alegeri sub Guvernul Văitoianu. Trebuia să intervenim cu toții la Rege să obținem un Guvern neutru, un Guvern sub președinția unui „alipit" de preferință (e singura aluzie pe care a făcut-o la candidatura lui) – un Guvern în care să fie reprezentate toate curentele vii și toate

partidele care au făcut „Unirea", inclusiv liberalii. Acest Guvern neutru să facă alegeri pentru o adunare națională, care să voteze o nouă Constituție și să se dizolve. Apoi, pe baza noii Constituții, să se aleagă un Parlament și să se constituie un Guvern după indicațiile corpului electoral. Aprobativ, Averescu da din cap; impacientat, Take Ionescu își balansa un picior aruncat peste celălalt și-și gâdila mustața. Mihali tăcea, rumega, și căuta după o foiță să-și răsucească o țigaretă. Cum nu era nicio șansă ca Flondor, care n-ajunsese decât la un „pro terțio", să sfârșească, l-am întrerupt și – după ce i-am reamintit că de un an de zile ne străduiam tocmai, dar în zadar, să impunem un asemenea program – i-am atras atenția că în momentul în care ne aflam era înainte de toate vorba să fixăm atitudinea Ligii în alegerile ce fuseseră, de bine, de rău, hotărâte. Strâns cu ușa – căci a intervenit și Take în sensul meu – s-a declarat și Flondor pentru abținere.

După dânsul a luat cuvântul Mihali. A vorbit greoi, și prost, căutându-și vorbele, ca să ajungă la singura concluzie care-l interesa: un Guvern neutru, de alegeri, constituționale sau neconstituționale, dar prezidate de un ardelean și a sfârșit prin a se oferi pentru această neplăcută sarcină (zicea el...) sigur că numele său ar fi primit cu „indulgență" de o parte și alta a Carpaților.

— „E o foarte bună idee", a observat Averescu, „să punem tot ce vom putea în mișcare pentru alcătuirea unui Guvern Mihali. Eu unul sunt gata să-i dau tot concursul...".

— „Desigur, desigur...", au îngânat fără nicio convingere și Take Ionescu, și Flondor, gata și ei să „se sacrifice" pentru binele patriei și care nu pricepeau de ce Mihali și nu fiecare din ei...

Dintre toți „luptătorii" cu vază de peste Carpați, Teodor Mihali era cu siguranță cel mai șters. Lucrase mai mult în culisele Partidului Național, se îndeletnicise cu mânuirea „fondurilor" pentru care câștigase o deosebită simpatie și-și rotunjise averea. Supus, cu mulți ani înaintea războiului, unui lung tratament în București, se încurcase cu sora de caritate pe care „Institutul Regina Elisabeta" i-o trimisese ca să-l îngrijească, și după ce se vindecase o luase de nevastă. Mișcată de această idilă, Regina Elisabeta l-a cununat și șmecherul de ardelean s-a servit de această augustă năsție ca să-și acopere matrapazlâcurile. În fiecare an cumpăra câte un „petec de pământ", sau câte o casă, binecuvântând în fața prietenilor dărnicia Reginei, care trimitea regulat „finei sale", dar peste dar. Biata Regina Elisabeta! Trebuia să fie cineva de peste munți ca să creadă că avea de unde să trimită gologani „finei sale" – dânsa care de multe ori nu avea

doi poli să-i dea de pomană! Regele Carol era strâns cu toate, dar mai ales în ce privea cheltuielile Reginei, pe care o știa mână spartă. În realitate, d-na Mihali nu primea de la Regina Elisabeta decât cărți poștale ilustrate, de Anul Nou și de Paști, semnate „Carmen-Sylva" – iar banii, badea Tudor îi lua pur și simplu din casa Partidului, „dijmuind" toate subvențiile secrete pe care le primea din București și pe care el, și numai el, le contabiliza. Pe când ceilalți luptători ardeleni urmăreau realizarea „Idealului Național", Mihali își realiza pe al lui: să ajungă proprietar mare și „boer" în țara lui. Și a ajuns. Făcându-i mai târziu o vizită la moșia sa Ileanda și întrebând plutașii care mă treceau Someșul pe un pod umblător dacă „domnul Mihali" era acasă sau plecat, bieții oameni mi-au răspuns că „Măria Sa" mă aștepta! Și într-adevăr că mă aștepta cu masă mare, în frumosul său conac. M-a plimbat pretutindeni, și mi-a arătat și mausoleul pe care-l ridicase în parc primei și neuitatei sale soții. Deasupra bolții era o frumoasă inscripție, pe care o redactase Goga, după o masă copioasă – inscripție din cuprinsul căreia nu-mi reamintesc decât numele stăpânului Teodor de Mihali, scris cu litere groase. Bănuit de arghirofilie și suspectat, măria sa Teodor de Mihali a fost încontinuu dat la o parte de ai lui după alipirea Ardealului, așa încât n-a putut să ajungă ministru ca atâția frați de „ghincolo" și a trebuit să se mulțumească cu demnitatea de primar al Clujului, încă și aia foarte vremelnică și târzie.

Dar pe vremea lui Văitoianu, în 1919, a cunoscut și el o clipă de glorie. Până în preziua alegerilor a fost candidatul nostru, al opoziției, la președinția Consiliului. Era chiar cât pe-aci, cu câteva zile înainte de alegeri, să ia locul lui Văitoianu – după cum voi arăta numaidecât.

.....

După ce a sfârșit Mihali destăinuirile lui, după ce a dat cu Ardealul nesocotit în sus și în jos, Averescu a rezumat în câteva cuvinte dezbaterile și mărturisindu-se de acord cu Take Ionescu și cu Flondor, ne-a declarat că hotărârea sa era luată și că nu se va prezenta în alegeri, ca semn de protestare împotriva regimului inconstituțional impus țării. Va cere alegătorilor să-și anuleze voturile și va dovedi prin majoritatea abținerilor că corpul electoral e cu dânsul!!

Mă așteptam la această hotărâre, dar tot mai nădăjduiam că până în cele din urmă voi putea para lovitura și nădăjduiam chiar că Take Ionescu, atât de versatil, va sfârși prin a trece de partea mea. M-am înșelat și cu Take Ionescu, și cu Flondor, și cu Averescu. Față de hotărârea generalului am avut intuiția clară a dezastrului. Am încercat să-i dovedesc că se înșela, că, dacă putea conta pentru el

pe toate voturile țărănimii, nu putea conta tot astfel pe anulări de voturi. Spiritele simple nu se împacă cu subtilitățile; cum puteam noi convinge și învăța într-un timp atât de scurt pe săteni să pună pecetea pe alb, pe ei care nu voiau decât un lucru: să voteze pe Averescu. Vor căuta „Steaua" și negăsind-o vor pune pecetea oriunde, și mai ales pe „Seceră", că doar tot a lor era și li se bătuse destul capul că „Secera" era tot a lui Averescu... Va ieși din alegeri o confuzie nemaipomenită, și în niciun caz o majoritate de anulări. Am vorbit, am vorbit, am argumentat, am rugat... Toate au fost în zadar. Averescu strângea din buze, și n-a vrut să știe de nimic...

M-am sculat atunci, și foarte abătut, dar hotărât și eu, am încheiat: „Domnule general, față de hotărârea pe care ați luat-o și pe care o socotesc o nenorocire pentru noi și pentru țară, vă rog să primiți demisia mea din Liga Poporului". Am salutat, și fără să întind mâna nimănui, am părăsit biroul lui Averescu, am străbătut fără să mă opresc salonul alăturat în care așteptau mai multe persoane, și am plecat. În curte, m-a ajuns Take Ionescu, m-a oprit de braț și a vrut cu tot dinadinsul să mă aducă înapoi. Dânsul pretindea că-l trimisese Averescu; se putea, dar n-am crezut-o. L-am rugat să mă lase și i-am spus: „Porți și d-ta o mare vină la tot ce se întâmplă, și ai s-o plătești într-o zi...". M-am smucit din mâna lui și mi-am văzut de drum...

Am spus mai sus că Averescu ne pregătise o lovitură pe care nu o bănuisem. Să nu creadă cititorii că lovitura aceasta a fost abținerea de la alegeri, cu care s-au terminat dezbaterile conferinței noastre în patru. Nu, propunerea de abținere a Ligii o bănuisem - ceea ce nu bănuisem a fost lovitura pe care ne-a dat-o a doua zi, căci a mai fost o a treia ședință a conferinței noastre...

După ce am părăsit palatul Suțu, n-am mai vrut să văd pe nimeni – am renunțat și la masă – și m-am dus acasă să mă sfătuiesc cu mine însumi. M-am simțit grozav de descurajat. Toată munca mea de aproape doi ani de zile pe punctul să se prăbușească. Îmi dedesem demisia din Ligă, dar știam foarte bine că vor veni toți pe capul meu să mi-o retrag, și că probabil chiar și Averescu va interveni în acest scop, așa încât chestiunea retragerii mele din Ligă nu se va pune serios decât a doua zi și în zilele următoare. Contrariu firii mele, nu vedeam limpede ce trebuia să fac. Dacă nu repurtam o desăvârșită victorie electorală care să ne impună, soarta noastră ca grupare politică reformatoare era pecetluită, cădeam și noi în jocul de echilibristică politică manevrat din culise de mâini mai puternice și mai iscusite ca ale noastre. Nu ne vom mai putea impune, vom fi, în cazul cel

mai bun, aduși și noi la putere, ca alții. În asemenea condiții însă, programul nostru de primenire morală, de schimbare a rosturilor noastre politice și sociale, n-ar putea fi niciodată adus la îndeplinire. Logic ar fi fost să plec din Ligă să-l las pe Averescu să alunece în mocirlă și să renunț la toate. Pe de altă parte mă simțeam incapabil să reîncep „altceva"; niciunul din partidele existente nu mă atrăgea – iar ca să întemeiez unul nou, nu vedeam cum. Sacrificasem lui Averescu și convingerile, și legăturile mele conservatoare; curentele de stânga erau atât de puternice încât nu puteau fi combătute decât dinăuntrul formațiunilor democratice; tradițiile conservatoare se dizolvaseră în takism – nicio nădejde nu mi se contura în minte. Să rămân mai departe în Ligă și alături de Averescu, fără nicio încredere în viitor, să devin și eu un simplu număr în turma lui – îmi părea o hotărâre și mai greu de luat, cu prețul abdicării demnității mele. Enervat, am adormit fără să decid nimic și am amânat totul pe a doua zi. „La nuit porte conseil" și se putea întâmpla ca noaptea căzută peste ieșirea mea la care cu siguranță că nu se așteptase, să aducă și lui Averescu un sfat bun și să-l facă să revină asupra încăpățânatei sale hotărâri...

A doua zi dimineața până să ies după treburile mele, m-am pomenit cu Eliza Suțu, Egeria noastră comună. Mi-a dat cu totul dreptate, dar a adăugat că Averescu trebuia luat cum e, cu încăpățânarea, cu defectele și cu calitățile lui. Venise să-mi propună din partea lui o tranzacție; el să declare că nu va participa la alegeri, dar să lase Liga să hotărască cum va voi, în ce privea participarea ei. Era o copilărie; cum se putea prezenta Liga în alegeri fără animatorul ei, fără numele în jurul căruia se adunase toată lumea satelor? Țăranii toți cunoșteau pe Averescu; fără dânsul în frunte Liga Poporului nu însemna nimic. Eram însă sătul de toate, și-mi lipsea curajul să mai încep altceva. Neavând soluție la îndemână, m-am lăsat convins. Eliza Suțu s-a înapoiat încântată la Averescu, iar acesta a convocat o nouă conferință în patru pentru după-amiază (1 octombrie) pentru o înțelegere definitivă.

Această ultimă ședință a fost scurtă. Și Take, și Flondor și Mihali au venit cu capete de înmormântare. Eu n-am spus nimic. Nicio explicație. Generalul a mormăit câteva cuvinte de mulțumire pentru „revenirea" mea asupra celor spuse în ajun, „într-un moment de enervare" (zicea el...) și ne-a declarat că persistând în abținerea de la alegeri întrucât privea persoana lui, lăsa deplina libertate Ligii Poporului să participe sau nu la alegeri fără dânsul... Și ne-a dat citire următoarei declarații menită să fie citită în consfătuirea reprezentanților Ligii convocată pentru a doua zi, 2 octombrie:

„Primul punct din pactul constituirii Ligii Poporului este respectarea sinceră a Constituției.

Pentru a mă reține în cadrul acestei idei fundamentale a pactului nostru, am pus toată stăruința și am obținut promisiunea Regelui[19] că viitoarele alegeri vor fi libere. Văd azi că s-a constituit un Guvern și s-au luat măsuri care ies din prevederile explicite ale Constituției.

În asemenea condiții, consider că a participa la alegeri ar însemna a recunoaște legitimitatea acestei stări de lucruri și de aceea m-am hotărât a-i declara, dimpotrivă, explicit, nelegitimitatea ei, protestând prin abținere de la alegeri.

Nu mă voi prezenta deci la alegeri.

Am luat această hotărâre, nu pentru că m-aș îndoi de atitudinea alegătorilor, dar pentru că nu voiesc să mă fac părtaș la falsificarea primei aplicații a votului universal al cărui rost nu se mai înțelege dacă sunt știrbite libertățile garantate de Constituție.

Acestea sunt însă vedenie mele personale și nu le impun deloc nici membrilor Ligii Poporului, luați individual, nici organizației noastre luată în întregul ei.

Las deplină libertate reprezentanților autorizați ai Ligii Poporului a hotărî dacă Liga trebuie sau nu să participe la alegeri, și în caz negativ, dacă membrii Ligii Poporului pot să pună candidaturi independente, fără ca prin aceasta să piardă calitatea de membri ai Ligii.

Doresc numai ca numele meu să nu fie amestecat în alegeri, pentru ca să rămână în țară cel puțin un glas care să se ridice în aceste solemne și grave împrejurări împotriva nesocotirii Constituției.

În afară de această restricție curat personală[20], orice hotărâre a reprezentanților Ligii va fi bine luată.

Dintr-un alt punct de vedere, o distincție între persoana mea și Liga Poporului pare a fi nu numai justificată, dar chiar indicată, pentru următoarea considerație: toată înverșunarea celor care dispun fără nici un frâu legal de țară este îndreptată în contra Ligii pentru motivul că se găsește în capul ei persoana mea.

Nu este o luptă de principiu, ci o simplă și josnică ură și prigonire personală.

De aceea socot că este bine ca, cel puțin în situația de față, să scot persoana mea din acțiunea Ligii, dându-i acesteia din urmă întreaga libertate de a hotărî cum va crede...".

Cu aere de mironosiță, generalul își da pe față, în searbădă sa

[19] Într-o audiență avută la începutul lui septembrie.
[20] !!!

proză, toată perfidia. Căci interzicând membrilor Ligii să folosească numele lui, pe care se făcuse toată propaganda noastră, le interzicea de fapt să se prezinte în alegeri, deși îi lăsa liberi să hotărască cum voiau...

După ce generalul și-a terminat pelteaua, a urmat un moment de tăcere, ca pentru morți. Take și Flondor așteptau reacția mea, dar eu am tăcut, și n-am făcut nicio observație. Flondor a luat în fine el cuvântul și, nedumerit, a întrebat pentru ce generalul nu invocase ca argument hotărâtor pentru abținere necesitatea unei Constituante care să voteze un nou pact fundamental pentru România întregită, argument mult mai important după dânsul decât starea de asediu și cenzura, singurele luate în considerație de Averescu. Cu atât mai mult că acest argument al necesității unei Constituante, ca prim pas pe calea legislativă, fusese adoptat de Ligă și „susținut în mod atât de strălucit de dl Argetoianu...".

— „Poate de aia...", am întrerupt eu...

Take își răsucea nervos mustața, iar Averescu și-a încruntat sprâncenele, și a lăsat să cadă: — „Mai bine, așa..."

„Mai bine", nu – dar fără nicio importanță, căci ceea ce era important (și dezastruos) era concluzia, nu argumentele.

A spus și Take ceva, dar nu îmi mai aduc aminte ce, și ca o concluzie Averescu m-a rugat să prezint eu scrisoarea sa în consfătuirea de la 2 octombrie, la care el nu va asista, ca să nu influențeze prin prezența lui „hotărârile" (!!!) domnilor membri ai Ligii. Am primit însărcinarea. De vreme ce mă supusesem inevitabilului, din lene, ca să nu zic din lașitate, mai bine era să înfățișez eu prietenilor noștri hotărârea generalului, ca cel puțin în ochii lor să nu iasă la iveală profunda spărtură ce se făcuse în direcțiunea Ligii...

Întrunirea Ligii care a avut loc în ziua de 2 octombrie a fost foarte agitată. Oamenii aflaseră despre ce era vorba - toate se află - și erau furioși. Munciseră, se străduiseră, în vederea alegerilor, erau toți siguri de o izbândă cum nu se mai văzuse, oricare ar fi fost măsurile de samavolnicie guvernamentală, și când să-și vadă visul cu ochii, li se cerea să renunțe nu numai la izbânda lor locală, dar și la toate bunătățile pe care această izbândă trebuia să le aducă în urma ei....

Când am sosit la Club, i-am găsit pe toți în fierbere; am simțit că ultima lor nădejde era în mine. Când și-au dat seamă că mă supusesem și eu, a fost o consternare. Dar oamenii erau disciplinați și, conștienți că politicește nu existau decât în funcție de Averescu, revolta s-a domolit și de unde înainte de ședință amenințau cu toții

cu răzvrătire pe față, după ce s-a deschis ședința n-a mai fost decât mârâială în loc de izbucniri violente.

Averescu chemase pe cutra de Pipi Negulescu, îl convinsese și-l însărcinase să apere cu argumente filozofice punctul său de vedere. Ședința a fost deschisă de zisul Pipi, care a prezidat în calitatea sa de președinte al Clubului și care după câteva lămuriri privitoare la rostul convocării, mi-a dat cuvântul „ca să citesc o scrisoare a domnului general Averescu". Am citit declarațiile mai sus reproduse, fără niciun comentariu, și m-am așezat. S-a ridicat după mine Negulescu și, într-o nesfârșită conferință, a făcut istoricul evenimentelor din ultimele luni, a arătat cum opinia publică fusese succesiv înșelată de Guvernul Brătianu și de Guvernul Văitoianu, cum făgăduielile unor alegeri libere nu fuseseră ținute și a conchis că nu ne puteam prezenta într-o luptă în care starea de asediu, cenzura și agentura liberală menținută în funcțiune ar fi falsificat toate rezultatele.

După dânsul a vorbit Duiliu Zamfirescu, care a declarat că regretă hotărârea generalului, dar că din spirit de disciplină se supune – iar după Zamfirescu m-am sculat din nou eu. În câteva cuvinte – nu era cazul să mă întind - am arătat că am fost împotriva abținerii, că n-am putut convinge pe dl general și că voi vota pentru abținere. Consternare... Au mai vorbit și alții, cei mai mulți au fost cu vehemență împotriva abținerii – cel mai violent a fost Petre Zamfirescu, președintele organizației din Buzău. Fără Averescu, au recunoscut însă toți că nu se putea concepe o luptă electorală, și în cele din urmă „s-a aclamat" fără niciun entuziasm următoarea moțiune ticluită de Averescu în colaborare cu Negulescu, și la redactarea căreia n-am contribuit cu nimic:

„Subsemnații, președinți ai comitetelor județene ale Ligii Poporului, întrunindu-ne astăzi 2 octombrie 1919 spre a ne consulta asupra situației politice, constatăm cu adâncă mâhnire și cu patriotică îngrijire, că Guvernul militar ce ni s-a impus constituie cea mai greoaie din toate atingerile ce s-au adus până acum regimului nostru constituțional.

Căci un asemenea Guvern descoperă și mai mult Coroana, pe care lipsa Parlamentului o lasă, de un an încoace, fără acoperire constituțională și pe când Cabinetul de până acum al d-lui I. I. C. Brătianu era, cel puțin, un Minister politic, care putea guverna prin el însuși, actualul Cabinet militar, compus din generali în activitate de serviciu, nu poate decât să urmeze ordinele șefului puterii executive care este în același timp și comandantul suprem al Armatei. Este, într-adevăr, pretutindeni, în toate Statele cu o viață publică bine

așezată, o dogmă indiscutabilă, că militarii nu pot să aibă păreri politice și nu trebuie să ia atitudine față de luptele dintre partide.

Din nefericire sub această aparență, atât de neliniștitoare prin ea însăși, se ascunde o realitate și mai îngrijorătoare, întrucât Guvernul d-lui general Văitoianu nu este decât o emanație a Partidului Liberal. E un fapt neîndoios că acest Guvern a fost pus la cale în casa unui fost ministru al d-lui Brătianu[21] și a fost anunțat, înainte de a se constitui, de agenții liberali care țineau să dovedească astfel opiniei publice atotputernicia partidului lor. E de asemenea cert că decretele-legi pentru amânarea alegerilor și pentru modificarea măsurilor excepționale[22], precum și listele noilor prefecți se pregătesc de foștii miniștri din Cabinetul demisionat. Iar unii din noii miniștri se declară pe față legați sufletește de predecesorii lor și afirmă fără sfială că le vor continua cu credință opera.

Cum ar putea să fie altfel când șeful însuși al noului Guvern, deși general în activitate, e președintele de onoare al unui club liberal din provincie? Și cine mai poate crede în „neutralitatea" dlui general Văitoianu când se știe că, fiind ministru de război în Cabinetul d-lui Brătianu, mobiliza sistematic pe toți adversarii Partidului Liberal, lăsând la vatră pe toți partizanii lui, pentru ca să-și poată face în voie propaganda electorală?

Pe deasupra Coroanei, așadar, Guvernul militar al d-lui general Văitoianu își trage ființa și-și primește ordinele de la Partidul Liberal. Ne aflăm, cu alte cuvinte, în fața unei îndrăznețe și primejdioase încercări de a întrona în țară, pe deasupra factorului constituțional suprem, tirania unui partid politic care devine prin aceasta o facțiune anticonstituțională.

Într-adevăr prin nesocotirea sistematică a drepturilor Parlamentului, când l-a avut, din 1914 până în 1918, prin refuzul îndărătnic de a face alegeri noi din 1918 încoace, prin guvernarea arbitrară cu decrete-legi, cu cenzură și cu stare de asediu – Paridul Liberal a dovedit pe deplin că nu este decât o facțiune anticonstituțională. Aruncându-și acum cu totul masca, pe care o purta și până acum destul de rău (sic), această facțiune nu se mai mulțumește să guverneze numai, chiar și din opoziție – ci vrea să și domnească, uzurpând atributul suprem al Coroanei care este dreptul de a-și alege miniștrii.

Niciodată de la 1866 încoace, țara n-a trecut printr-o primejdie lăuntrică mai mare. Introducerea în viața politică a generalilor în

[21] Alecu Constantinescu-Porcul.
[22] În legătură cu alegerile.

activitate de serviciu inoculează armatei veninul politicianismului și amenință grav unitatea și disciplina acestui admirabil instrument al apărării naționale.

A-l târî în luptele noastre de partid, acest scump instrument care trebuie să rămână pururea strălucitor de curățenie, ca o sabie totdeauna ascuțită pentru dușmani (sic!), e o greșeală plină de urmări funeste pentru ordinea internă, mai ales când ies la iveală, în chip atât de neîndoios, tendințe anticonstituționale ca acelea ale Partidului Liberal[23].

Pe de altă parte ne aflăm în ajunul celei dintâi consultări a țării cu ajutorul (sic!) sufragiului universal.

Această consultare e menită să ne dea Parlamentul chemat să așeze pe temelii largi și solide, de libertate și dreptate, edificiul politic și social al României Mari. E o tristă prevestire pentru viitorul nostru, că acest prim pas în viața publică a neamului românesc întregit se face sub un Guvern neconstituțional și care ascunde sub neutralitatea-i fățarnică de Guvern nepolitic tirania odioasă a unei facțiuni politice.

Credincioși primului punct din programul pe baza căruia s-a constituit partidul[24] nostru și care cere «reintrarea în Constituție», subsemnații reprezentanți ai organizațiilor județene ale Ligii Poporului, declarăm că, în semn de protestare și spre a ne declina orice răspundere față de țară (!), nu vom lua parte la viitoarele alegeri. Ar fi să ne tăgăduim noi înșine rațiunea de a fi, din punct de vedere politic, dacă am reintra în Constituție călcând-o în picioare (sic!), în tovărășia Guvernului militar al d-lui general Văitoianu. Și credem că e în interesul țării și al Coroanei să nu consfințim prin participarea noastră legalitatea unor alegeri ce urmează a se face în condiții atât de puțin constituționale".

Semnată de întreaga turmă, această nesfârșită peltea, în care n-am cerut să se schimbe o literă sau să se taie o frază, a fost remisă generalului printr-o delegație care l-a rugat să o semneze și dânsul, ca să fie apoi multiplicată și împărțită prin sate.

Aceste două acte, scrisoarea lui Averescu și „Moțiunea" de mai sus, pot fi considerate ca actele de deces al Ligii Poporului, cu toate semnele de viață aparentă pe care aceasta le-a mai dat în cei doi ani următori. Prăbușirea lui Averescu, în decembrie 1921 n-a însemnat decât înmormântarea unui cadavru ce aștepta de doi ani să fie îngropat...

[23] Stil Averescu pur! Ce tendințe anticonstituționale, când noi susțineam că Constituția veche nu mai există și că trebuie întocmită alta, pe măsura României întregite?
[24] Pentru prima oară se întrebuințează calificarea de partid pentru Liga Poporului!

După ce generalul a luat cu satisfacție cunoștință de hotărârea „oamenilor săi", i-a convocat pentru a doua zi la Club, într-o ședință confidențială ca să le dea instrucțiuni în vederea propagandei pentru abținerea de la vot. Această ședință a prezidat-o el. Într-o atmosferă de înmormântare, bieții noștri șefi de județe au ascultat inepțiile Pamponatului, al căror efect m-am păzit să-l stric printr-o cât de mică observație. Eram sigur de un insucces complet, ca și toți cei prezenți, și nu voiam să iau nicio răspundere. Câteva timide observații, îndrăznite de unul și altul, au dovedit câtă decepție și cât pesimism se strecuraseră în sufletele acestor oameni devotați și până atunci entuziaști. Toți au plecat acasă cu convingerea că un mare capital politic se irosise...

Pentru judecata efectului produs de nesăbuita hotărâre a generalului asupra spiritelor mai independente din Ligă, reproduc aci două scrisori primite de la Matei Cantacuzino, care nu putuse să vină la București, scrisori găsite din întâmplare printre hârtiile mele:

„Iassi, ce 6 octobre 1919

Mon cher Monsieur Argetoiano,

Vous avez été avec le général et moi un des membres fondateurs de la ligue et malgré vos fortes attache conservatrices, j'ai toujours vu en vous un esprit assez large et un coeur assez généreux pour comprendre et sentir les besoins nouveaux au service des quels nous pensions collaborer. A ce compagnon et ami de la première heure, – de l'heure des illusions –, je dois un mot d'explication au sujet de ma retraite[25], qui n'est et ne veut être ni une dissidence, ni une désertion. Ainsi que je l'ai écrit au général je considère l'alliance de jour en jour plus accentuée avec T. Ionesco et les siens comme une cause de dissolution certaine de la ligue dans son essence propre, ou, ce qui revient au meme, comme un signe certain de son absorbtion dans le politicianisme universal. Je crois que nous faisons fausse route en faisant cause commune avec les conservateurs pour combattre les libéraux, alors que les uns comme les autres, et ceux-là plus encore que ceux-ci, sont les adversaires que nous devons combattre; car si les libéraux représentent une force qui a été utile et qui le sera encore, les conservateurs, comme grupement politique n'ont et ne doivent avoir

[25] A doua zi după hotărârea de abținere, Matei Cantacuzino și-a dat demisia din șefia județului Iași, lăsând în oarecare echivoc și situația sa în Ligă.

aucune signification propre et distincte, et rien ne saurait mieux affermir l'action du Parti Libéral qu'une opposition qui s'appuie sur les anciens conservateurs. Pour les combattre efficacement, il faut une force réellement populaire, qui se suffit à elle même et qui dédaigne toute attache avec les anciennes organisations. Cette force populaire dont le général dispose risque de se perdre si on ne l'alimente pas en lui donnant l'occasion de se manifester, et à ce point de vue je crois que l'on a commis une grave faute en décidant l'abstention. Dire que nous ne pouvons pas participer aux élections parce-que nous nous refusons à reconnaitre la légitimité du régime qui les préside, est une subtilité de politicien que le bon sens de nos paysans se refusera à comprendre, et il en résultera une désillusion, un décourgement et pourtant une cause d'affaiblissement. Les mouvements populaires n'aiment pas à chômer et plus l'exaspération est grande, plus elle demande à se manifester, et comme nous n'avons pas le droit d'exposer le peuple â des manifestations revolutionnaires, nous n'avions qu'un moyen d'agir et nous y renonçons, à la remorque des conservateurs qui, eux n'ont rien à perdre en s'abstenant. Ces idées étant les miennes et n'etant pas celles qui décident notre orientation, je ne puis plus remplir le role de chef local, lequel rôle suppose nécessairement une entière communion d'idées avec la direction centrale. Voila pourquoi je rentre mélancoliquement dans l'ombre, non sans conserver à mes collaborateurs toute l'estime et toute l'amitié qui nous a uni.

En vous serrant la main bien cordialement

(ss) *M. B. Cantacuzino*"

De departe, Cantacuzino nu era în curent cu cele întâmplate. Nu-i putuse da în minte că Averescu, omul popularității și generalul fără teamă din timpul războiului să fi fost promotorul derobadei în lupta ce urma să se deschidă, și pusese hotărârea luată în sarcina lui Take Ionescu, care a aprobat desigur abținerea, dar n-a provocat-o. De aci toată partea scrisorii consacrată cârdășiei cu takiștii, deși în cazul avut în vedere răspunderea lor era nulă. Mi-am făcut o deosebită plăcere să citesc lui Averescu scrisoarea conului Matei. Conul Matei era unchiul Elizei Suțu, era Cantacuzin și mai era și o personalitate de o exemplară moralitate – trei însușiri pentru care Averescu avea o deosebită stimă. Pe când citeam, generalul își freca barbișonul – singurul semn de enervare pe care-l da în ocaziile mari – și înghițea noduri. După ce am sfârșit, a stat un moment pe gânduri, apoi a lăsat să cadă: „Cantacuzino e de bună credință, dar se înșală. I-am respins

demisia. Fii bun și scrie-i d-ta și explică-i. Eu voi căuta să-l lămuresc când va veni la București, îi scriu și eu în acest sens...".

Bineînțeles că n-așteptam autorizarea lui Averescu ca să răspund lui conul Matei. I-am scris lung, cum m-am priceput mai bine, ca să-i spun că de acord cu el asupra inconvenientelor unei intimități politice prea strânse cu takiștii, trebuia să restabilesc adevărul cu privire la abținerea de la alegeri, pe care o blamam ca și dânsul, dar care nu se datora lui Take, ci exclusiv încăpățânării generalului. Adăugam că viața e o lungă serie de deziluzii, că binele înaintează cu doi pași înainte și unul înapoi, că oricât de puțin bine am putea face să ne mulțumim și cu atât. Mai bine o firimitură decât nimic. Încheiam printr-o caldă rugăminte să nu ne lase în drum și să ne ajute să dregem ce alții strică...

Se vede că n-am fost destul de elocvent, căci am primit de la dânsul după o lună – și după alegeri – următoarele rânduri:

„Iassi, ce 11 novembre 1919

Mon cher Monsieur Argetoianu,

Je vous remercie de tout coeur des accents si chaudement affectueux que vous avez trouvés à mon adresse et qui me sont une nouvelle preuve des liens que la poursuite commune d'un but élévé a établis entre nous, et à l'encontre desquels les inévitables divergences de vues qui nous séparent ne sauraient prévaloir. Je vous aurais répondu plus tôt, mais tout compte fait j'ai préféré que les événiments, dont je n'ai pas douté, se chargent de faire la preuve de la grave et irréparable faute qu'on a commise en s'abstenant. Et aujourd'hui que la preuve est faite – et elle est eclatante - il ne reste plus qu'à en chercher la cause profonde, et à voir ce qui reste à faire – si toute fois il y a encore quelque chose à faire – pour amoindrir les désastreuses conséquences. La cause est facile à constater: c'est la même conception vieux-jeu, commune à tout nos politiciens, qui fait d'un groupement politique un troupeau soumis aux ordres d'un chef, lequel fort de l'appui d'alliés compromettants, dédaigne de prendre l'avis de ses compagnons de lutte, et qui met de mesquines combinaisons de coulisse qui se croient habiles, au dessus de la confiance dans les forces populaires. La conséquence ets que d'une part, nous avons irrémédiablement decouragé le courant populaire qui nous était favorable, et qui infailliblement cherchera une direction plus sure et plus courageuse;... C'est d'autre part, que au

lieu d'une solution nette et définitive qui se serait imposée par notre participation au vote, le pays reste, par notre trés grande faute, exposé à la nouvelles combinaissons incertaines et équivoques aux quelles nous devrons assiter sans avoir le droit de nous plaindre, et sans y avoir d'autre rôle que celui d'appuyer indirectement les groupements qui en luttant ont pris le pas sur nous. Nous n'avons aucune titre et aucun moyen pour demander un houvel appel aux forces populaires que nous avons déconsidérées et découragées: nous nous sommes anihilés. C'est vous dire que mon découragement este tellement profond, que le sort de la Ligue ne m'intéresse plus, et que, si elle doit sombrer, je dirai qu'elle n'a que ce qu'elle mérite. Que de vaines espérances! Que de desillusions!

Au revoir mon cher monsieur Argetoiano. Je vous serve la main bien amicalement et vous prie de croire à mes sentiments les meilleurs et les plus distingués.

(ss) *M. B. Cantacuzino*"

Conul Matei n-a părăsit Liga dar a stat la o parte, în echivoc, și n-a ieșit din umbră decât cu greu, ca să preia Ministerul de Justiție în 1920.

Valurile de nemulțumire ce se ridicaseră din adâncul Ligii din cauza abținerii de la alegeri au ajuns să impresioneze până și pe Averescu, dar nu l-au clintit din hotărârea lui. Își pusese obrazul în această chestiune, și ca să-și justifice hotărârea a făcut tot ce i-a stat în putință, până în ajunul alegerilor, ca să ajungă la un succes. Cel mai mare ar fi fost, se înțelege de la sine, dacă-ar fi izbutit să obțină o schimbare de Guvern. A încerdat tot ce a putut A trimis succesiv pe Mihali, pe Flondor, pe Take Ionescu, la Rege – a avut lungi întrevederi cu Barbu Știrbei, s-a străduit să pună chiar pe Regină în mișcare. Ar fi fost așa de frumos să poată spune partizanilor: „A fost de ajuns să amenințe cu abținerea de la alegeri, și Guvernul a căzut...". Dar Ionel Brătianu sta de veghe, era în apogeul influenței sale asupra Regelui, și nimic nu s-a clintit. În același timp s-a străduit să obțină de la Văitoianu ridicarea stării de asediu, a cenzurii și a tuturor greutăților puse în calea alegerilor, lăsând să se înțeleagă că în cazul în care s-ar fi reintrat astfel în legalitate cel puțin în ce privea tehnica alegerilor, ar fi putut și el revizui atitudinea sa – fără să tăgăduiască totuși nimic. Și cum era „en froid" de la Iași cu Văitoianu, m-a rugat pe mine să iau contact cu el. Fiindcă tot mai speram că până în ultimul moment Averescu va reveni asupra tâmpitei hotărâri de abținere, am primit cu plăcere misiunea pe care mi-a încredințat-o. A fost chiar singura

mea îndeletnicire politică până după alegeri, căci convins ca și Matei Cantacuzino despre greșeala comisă, mă țineam și eu, ca și dânsul la o parte, așteptând ca evenimentele să-mi dea dreptate și să pună pe încăpățânat cu botul pe labe.

M-am dus la Văitoianu acasă și am intrat la dânsul cu o adâncă emoție, căci sta în casa în care îmi petrecusem cei mai duioși ani ai copilăriei, în fosta casă Mărgăritescu pe lângă biserica Albă (calea Dorobanților, devenită apoi strada Alexandru Lahovari, la nr. 4). Fără să fie modificată în planul ei, clădirea fusese radical reparată, dar curtea și grădina în care mă jucasem erau aproape neschimbate și amintiri vechi de aproape 40 de ani m-au asaltat din toate părțile... Văitoianu m-a primit în camera (pe vremuri iatacul părinților mei) în care întindeam tarabă cu obiectele câștigate de mumă-mea pe la tombole și cotilioane, prin balurile protipendadei de atunci, atât de ahtiată de petreceri... Am început să vorbesc primului ministru, dar cu gândul aiurea, și ochii mei căutau să restituie de-a lungul zidurilor goale și reci icoanele trecutului. N-am putut să ascund lui Văitoianu gândurile mele, i le-am destăinuit și am început să evocăm amândoi amintiri...

Am vorbit eu, dar a vorbit și el, și astfel a ajuns să-mi povestească intimele sale relații cu Averescu în timpul războiului, și să-mi spună cât l-a costat și cât îl costă răcirea acestor relații, după război. Venisem să vorbesc de alegeri, dar așa cum se aranjase conversația m-am văzut nevoit să-i amintesc neînțeleasa, sau prea înțeleasa sa atitudine de la Iași, în ianuarie 1918... „Te-ai făcut coadă de topor în mâna vrăjmașilor fostului d-tale șef, domnule general, și n-a fost frumos...". Mi-a jurat pe copiii lui că n-a fost instrumentul nimănui, că poate a greșit, dar așa a fost convingerea sa, că Averescu sărise dincolo de cal și era gata să ne dea cu totul pe mâna nemților... L-am întrerupt: „Noroc că a venit după noi Marghiloman, care ne-a scăpat de nemți!". Și aducându-mi aminte pentru ce venisem, am pus chestiunea alegerilor în discuție. Văitoianu îmi declarase că ar fi gata să facă orice ca să se împace cu Averescu, pe care îl iubea și a cărui supărare împotriva lui îl apăsa ca o piatră grea pe piept. L-am lămurit că piatra ar fi foarte ușor de ridicat și prietenia lui Averescu foarte ușor de recâștigat: ar fi de ajuns să ridice starea de asediu, cenzura etc. în vederea alegerilor. Dacă s-ar hotărî la un asemenea gest, nu numai că și-ar căpăta liniștea sufletească în raporturile sale cu fostul său comandant din vremuri mari, dar ar mai face și politică bună, căci față de un nou aspect legal al alegerilor, nu era exclus ca și

Averescu să-și revizuiască politica și să ia parte la alegeri. Văitoianu a început să se jure că starea de asediu și cenzura nu erau îndreptate împotriva lui Averescu și a noastră, ci împotriva curentelor subversive de stânga, ce începeau să devină amenințătoare și față de care nu exista decât o politică: mâna tare. „Te rog explică lui Averescu că nimeni mai mult ca mine n-ar dori să-l vadă la Guvern și pe d-ta la Interne, să ne scăpați de comuniști. Spune-i te rog să se prezinte în alegeri, că voi da ordinele cele mai drastice, ca nimeni să nu vă stânjenească propaganda sau să vă împiedice de la vot...!"

Și pe această temă i-a dat înainte. Mințea fără rușine. N-avea în realitate decât un gând: să scoată pe liberali, și din acest punct de vedere special era încântat că Averescu nu se prezenta în alegeri, căci numai de Averescu îi era teamă. Eu m-am făcut însă că-l cred și am căutat să-l conving că alegerile erau singura canalizare pe căi legale a enormului curent rural reprezentat de Averescu; că acest curent nu putea fi stăpânit prea multă vreme și că odată ieșit din căile legale va țâșni pe cele nelegale ale răzvrătirii și nimeni nu poate ști unde se va opri. Cât eram pe căile legale, stăpânea Averescu curentul – rătăcit însă pe căi nelegale, n-ar mai fi stăpânit Averescu curentul, ci l-ar fi stăpânit curentul pe el. Era prin urmare politic să fie silit Averescu să participe la alegeri, și era în mâinile Guvernului să-l aducă în fața urnelor, punându-l în măsură să revină asupra hotărârii luate, prin ridicarea stării de asediu, cenzurii etc. Văitoianu își da seama că aveam dreptate, dar nu putea să iasă probabil din instrucțiunile primite și să compromită alegerea unei majorități liberale; alegerea ca și asigurată prin lipsa concurenței averescane. Ca să pară conciliant, mi-a făcut însă o propunere fără niciun risc pentru el, căci cunoștea ca și mine de bine pe Averescu și știa dinainte că acesta n-o s-o primească. „Să revină Averescu asupra hotărârii sale de abținere, și după această revenire, mă angajez să propun Consiliului de Miniștri ridicarea completă a măsurilor excepționale...". „Să propun" în schimbul unui act pozitiv cu importante consecințe, era o formulă plină de savoare, pe care am apreciat-o și subliniat-o cu toată deferența... Am mai dat eu în sus și în jos, dar toate au fost degeaba – șmecherul n-a ieșit din formula lui. Întrevederea mea cu Văitoianu a fost singurul contact pe care Liga și Averescu l-au luat cu Guvernul, singura încercare de împăcare între puncte de vedere atât de deosebite.

Pe lângă încercările lui de a obține o schimbare de Guvern sau cel puțin o schimbare de atitudine a Guvernului, Averescu a mai făcut tot ce a putut pentru a zădărnici alegerile. A luat în acest scop contact

cu Partidul Național din Ardeal și cu socialiștii ca să-i determine să se abțină și ei de la alegeri.

Dacă ar fi izbutit cu ardelenii, lovitura dată Guvernului și lui Brătianu ar fi fost mare. Primele alegeri după „Unire" nu puteau fi făcute fără participarea Partidului Național de peste munți, care reprezenta încă atunci toate năzuințele românești. Nici chiar Brătianu n-ar fi îndrăznit. Din nefericire pentru Averescu, ardelenii n-au vrut nici măcar să intre în vorbă pe această chestiune. În Transilvania, Maniu și toți ai lui erau Guvern (Consiliul Dirigent era în floare!) și măsurile de restrângere a libertăților departe de a-i supăra le conveneau de minune, ba își alcătuiseră chiar o lege electorală locală mulțumită căreia alegerile nu mai erau decât un simulacru de alegeri, și cu totul în mâinile lor. Ce să renunțe ei la alegeri, sau să se abțină de la ele: abia le așteptau, în speranța să-și întindă „afacerile" și dincoace de munți...

Dacă din partea ardelenilor refuzul a fost prompt și categoric, cu socialiștii, Averescu a reușit mai bine. Inutil să mai adaug, că atât în „pertractările" cu ardelenii cât și în cele cu socialiștii nu m-am amestecat deloc. În afară de întrevederea cu Văitoianu, disperată încercare de a readuce indirect pe Averescu la o schimbare de atitudine, am stat, cum am spus-o deja, la o parte și am urmărit fără nicio plăcere activitatea generalului care punea pe rând picioarele în toate străchinile.

Situația socialiștilor era cu totul alta decât a noastră. Inexistenți electoralicește până la război, câștigaseră după alipirea provinciilor noi nuclee destul de puternice și de bine organizate în Banat, pe Valea Jiului, în Basarabia și la Cernăuți. Sub influența vântului de răsărit se deșteptase și lumea muncitorească din București, mai ales în cercurile întreprinderilor de Stat ca Atelierele C.F.R., fabrica de tutun de la Belvedere, fabrica de chibrituri de la Filaret. Oricât de zgomotoase erau aceste nuclee, ele știau bine că constituie o infimă minoritate în corpul electoral al țării întregi, și că prin urmare posibilitatea lor de succes în alegeri era dinainte limitată la câteva circumscripții. Manifestările de stradă, grevele, steagurile roșii fâlfâite sub nasul autorităților conveneau mult mai bine propagandei socialiștilor, și mai ales comuniștilor care începuseră să ridice capul – decât o sterilă compromitere în fața urnelor. Dacă toate partidele s-ar fi prezentat în alegeri, n-ar fi avut încotro și s-ar fi prezentat și ei. Dar abținerea Ligii Poporului și a populariului ei șef a fost un prilej bine-venit pentru conducătorii „social-democrației", cum se intitula încă partidul ca să decreteze și ei abținerea de la alegeri.

După mai multe întrevederi „secrete" cu Averescu, Partidul Socialist a publicat un comunicat prin care se aducea la cunoștința publică că nu va participa la alegeri decât sub următoarele condiții:

1. Ridicarea stării de asediu.
2. Ridicarea Cenzurii și în provinciile noi.
3. Demobilizarea contingentelor vechi și ținerea numai a 2-3 contingente de completași – sau votul pe front.
4. Amnistia sau suspendarea oricărei urmăriri până va hotărî Parlamentul.
5. Amânarea alegerilor cu mai mult de 45 zile pentru a putea să fie înscriși în listele electorale și cei omiși sau să se reducă termenul de înscriere în liste.
6. Reprezentarea proporțională și în provinciile alipite.

Departe de a folosi lui Averescu, solidarizarea socialiștilor cu dânsul, pe chestiunea abținerii de la alegeri, i-a făcut mare rău în mintea oamenilor cu scaun la cap, care au început să se întrebe până unde are să-i ducă „Steaua" generalului pe povârnișul concesiilor spre stânga...

Toate opintirile generalului dând greș, alegerile s-au săvârșit la data sorocită, fără trudă și fără luptă mare. Rezultatul lor, cel puțin în Vechiul Regat a fost neașteptat – pentru toți. Pentru unii – dincoace de nădejdile lor, pentru alții – dincolo, și încă cât. Cei mai ofiliți au ieșit liberalii. Socotelile de acasă nu se potriviseră pentru ei cu cele din piață. Toată speranța lor sta în majorități compacte în Vechiul Regat cu care să poată susține un Guvern de colaborare cu ardelenii, stăpâni pe locurile de peste munți – cu ardelenii lui Maniu pe care Ionel Brătianu nu se îndoia că-l va duce cu ușurință de nas. Față de micul număr de aleși liberali, toate planurile lui Ionel Brătianu s-au năruit pe loc. Dată fiind abținerea lui Averescu, liberalii sperau să dobândească nu majorități, ci aproape unanimități.

Au țâșnit însă din umbră țărănismul și țărăniștii. Alegătorii rurali care n-au voit să-și spurce primul lor vot, sau care n-au știut cum să-l anuleze, au căutat „Steaua" și negăsind-o, au pus pecetea pe „Seceră".

Dacă Averescu s-ar fi prezentat la alegeri n-ar fi ieșit probabil nici un țărănist; în lipsa lui însă majoritatea voturilor neanulate au mers la lista cea mai apropiată de țărănime și pe care cei mai mulți au crezut-o chiar recomandată de general, căci pe acest echivoc își duseseră toată propaganda candidații „Secerei". Țin minte că prin

Ianuarie, ducându-mă într-o zi la Cameră să văd și eu harababura unei ședințe prezidată de Iorga, Madgearu și Mirto au venit la loja mea[26] să-mi mulțumească ironic, spunându-mi: „Noi suntem sinceri și mărturisim: suntem aleșii dv. N-ar fi chip să ne înțelegem?". Partidul Țărănesc a debutat astfel în viața noastră politică printr-o escrocherie politică, în așteptarea escrocheriilor simple și fără niciun calificativ din folosirea cărora membrii săi trebuiau să-și facă mai târziu o îndeletnicire zilnică. Pentru țărăniști, rezultatul scrutinului a fost neașteptat; socoteau ei că multe voturi averescane se vor rătăci pe listele lor, dar în așa măsură n-au crezut nici dânșii.

Pentru noi rezultatul alegerilor a fost un dezastru. Las la o parte deocamdată latura politică, asupra căreia voi reveni numaidecât. Dar dezastruos a fost chiar rezultatul cifrelor electorale, căci zădărnicirea alegerilor prin abținere s-a dovedit în practică o metodă greșită, ce nu putea duce la nimic. Eu unul mă așteptam la și mai rău decât a fost. Era atât de greu să bagi în capul țăranului în fine chemat la vot să renunțe la dreptul lui de alegere și să-și anuleze votul. Și chiar dacă s-ar fi ajuns la aceasta, trebuia învățat cum să-și anuleze votul. Luni de zile se făcuse sătenilor școală ca să li se arate cum să voteze și să nu greșească – trebuise acum făcută școala de-a-ndoaselea, și răgazul fusese atât de scurt încât nu se putuse ajunge până la oamenii din cătunele și din satele depărtate. Se distribuiseră ce e drept cu nemiluita fițuici cu portretul lui Averescu și cu îndemnarea la anularea votului. Am una din aceste fițuici sub ochi. Portretul e de pe vremea când generalul avea încă păr, păr ondulat și cosmeticat, despărțit în două printr-o elegantă cărare; țăcălia e frumos tunsă și uniforma, deși e de general de cavalerie, dă portretului un ifos de vagmistru pornit să cucerească mahalalele. Deasupra portretului e scris: „Președintele Ligii Poporului", la dreapta lui „Părintele Poporului", iar la stânga „Salvatorul Patriei". Sub portret, și sub numele generalului, textul următor:

„Cetățeni,

Dacă voiți să înfierați Dinastia Brătienilor care trăiește în această țară ca o caracatiță[27];

Dacă voiți să pedepsiți pe negustorul Vintilă Brătianu, care a îmbogățit băncile sale din spolierea suferințelor mulțimii (!!!) și s-a ocupat numai de bănci și afaceri, în timpul când țara întreagă era în agonie;

[26] Sala Camerei fiind în reparație, ședințele s-au ținut în 1920, până în toamnă la Ateneu.
[27] Frumos, nu? Presupun că textul a fost redactat de colonelul Ghenciu, sau alt intim al generalului.

Dacă voiți să aveți libertatea pentru care s-a vărsat atâta sânge și s-au îndurat atâtea suferințe;

Atunci,

Faceți *Cruce*[28] la listele de pe buletinul de vot și aplicați ștampila VOTAT pe ochiul alb. Atunci vor vedea toți, de la Vlădică până la opincă, pe cine vrea țara!

Liga Poporului"

Și totuși, atât de mare era puterea de sugestie a acestui binecuvântat nume de Averescu, încât, prin această sărăcie de apel s-a obținut anularea a zeci și zeci de mii de voturi!

Deși scopul nu fusese atins, căci scopul fusese zădărnicirea alegerilor, Averescu a făcut cum zice francezul „bonne mine à mauvais jeu" și ca să nu mărturisească înfrângerea s-a declarat încântat și opt zile de-a rândul, el și oamenii lui, au făcut tot felul de socoteli ca să pună în valoare numărul într-adevăr impresionant de voturi anulate și să dovedească că în realitate noi întrunisem majoritatea sufragiilor. Din nefericire era o majoritate negativă, și reprezentanții minorității rămâseseră beneficiarii luptei...

Gazetele și cafeneaua politică nu se mai ocupau de noi. Evenimentul zilei era înfrângerea liberalilor și ridicarea țărăniștilor. Afară de ipoteza puțin probabilă a unor noi alegeri, „situația" era în mâna țărăniștilor și a Partidului Național de peste munți. Averescu alunecase de pe primul plan pe al doilea sau al treilea, căci liberalii rămâseseră cu legăturile lor, sus. Ca să nu fie cu totul scos din luptă, și să arate „Sus" că existau și alte căi de agitație, generalul a dispus să se țină întruniri în toate județele și a trimis președinților comitetelor județene ale Ligii următoarea circulară, care, spunea dânsul, trebuia să constituie primul pas pe calea violențelor:

„La întrunirea care se va ține duminică 16 curent vă rog să exprimați din partea mea cele mai călduroase mulțumiri:

Alegătorilor care s-au abținut de la vot, alegătorilor care și-au anulat[29] voturile și alegătorilor care au votat diferite liste, în credința că votează lista noastră.

Arătați alegătorilor că încrederea ce au pus în noi, ne dă curaj să ducem lupta mai departe și să sperăm că în curând să fie din nou chemați la urnă.

[28] Crucea era semnul electoral al Partidului Liberal.
[29] Averescu voise întâi să propovăduiască abținerea de la alegeri, dar a schimbat apoi propaganda de abținere în propagandă de anulare. Dacă alegătorii ar fi fost ființe inteligente și obișnuite cu manipularea pecetei de votare, s-ar fi putut într-adevăr face astfel un plebiscit negativ pe numele lui Averescu. Acesta a fost și scopul pe care generalul l-a urmărit, dar a dat greș.

Veți încheia întrunirea printr-o moțiune de protestare în contra rezultatului alegerilor, făcând să rezulte numărul voturilor exprimate față cu numărul înscrierilor pe listele electorale[30].

Moțiunea dv. o veți aduce telegrafic la cunoștința Regelui.

În cazul că protestarea noastră legitimă și sprijinită de marea majoritate a alegătorilor din țară, nu va fi luată în considerație, atunci sunteți rugați ca după a dv. chibzuință, după condițiile locale și în marginile posibilității să repetați întrunirile de protestare, pentru ca opinia publică, mai cu osebire cea de la sate, până la care nu pătrund ziarele, să fie ținută necontenit la curent cu ilegalitatea în care trăim.

Este pe de altă parte de cea mai mare importanță de a completa organizarea comitelor de la sate și a convoca consiliul județean cât mai des.

Am intrat într-o fază, în care dacă se va menține, acțiunea Ligii trebuie să devină din ce în ce mai activă, până ce glasul nostru va fi ascultat.

(ss) *General Averescu*".

Averescu pierduse trenul o primă dată, neprezentându-se în alegeri. După alegeri l-a pierdut a doua oară renunțând la o acțiune violentă și extralegală, pe care putea să o încerce, cu foarte mulți sorți de izbândă. Dar fire sucită, el căuta totdeauna „midi à quatorze heures" și nu se hotăra niciodată pentru calea cea simplă și dreaptă. Acest veleitar reputat ca om de acțiune era în realitate un șovăitor și un șerpuitor. Se pierdea în prepararea acțiunilor secundare menite să sprijine acțiunea principală, la care nu ajungea niciodată. Brătianu-l cântărise și nu se temea de el. Știa că dacă îi va pune în drum un simplu pai, îl va îndepărta de la scopul urmărit. Acest revoluționar verbal, acest general aclamat de popor avea respectul ierarhiei și o nelimitată rezervă de slugărnicie în suflet. Cu o acadea arătată de departe, Regele-l putea duce unde vrea – și o știa și Regele, și Brătianu, și s-au servit de dânsul ca de un preș de șters picioarele...

N-am regretat un singur moment că Averescu nu s-a aventurat pe calea violențelor, după alegeri. N-am fire de revoluționar, și dacă Averescu s-ar fi răzvrătit, e mai mult decât probabil că l-aș fi părăsit de atunci. Din acest punct de vedere îmi pare rău că nu s-a aruncat în aventură, căci n-aș mai fi avut de înregistrat multiplele dezamăgiri din cei trei ani care au urmat. Am însemnat aci numai în treacăt,

[30] Cea mai mare parte a alegătorilor ascultase mai mult de propaganda de abținere decât de cea de anulare.

posibilitățile lui de cucerire a puterii, chiar după alegeri, ca să arăt inconsecvența omului care n-a vrut să folosească nici căile legale, nici pe cele nelegale în lupta pe care o întreprinsese împotriva regimului calificat de el însuși ca cel mai imoral și mai dăunător pentru țara lui. Două porți mari i-au stat deschise la sfârșitul anului 1919 ca să ajungă în fruntea Guvernului și să-și poată aplica programul de primenire politică, mulțumită căruia câștigase încrederea poporului. Generalul a refuzat să pășească prin ele și a preferat să se strecoare, trei luni mai târziu, pe portița mică, prin care n-a mai putut trece și calabalâcul său ideologic, și l-a lăsat pradă altora.

Pe cât sunt de convins că abținerea lui Averescu de la o acțiune violentă după alegerile din 1919 a fost spre binele țării, pe atât sunt de convins că abținerea sa de la aceste alegeri a fost fatală evoluției noastre politice ulterioare. Dacă Averescu și Liga Poporului s-ar fi prezentat la alegerile lui Văitoianu, nu încape îndoială că ar fi obținut imensa majoritate a voturilor, cum s-a dovedit cu prisosință în alegerile parțiale de la începutul lui 1920, și niciun țărănist nu s-ar fi ales, căci ei n-au fost decât căptușeala noastră, iar dintre liberali n-ar fi ieșit nici un sfert din câți au putut să se strecoare în Parlament din lipsa Ligii. S-ar fi format în acest caz un Guvern Averescu-Maniu, sau Averescu-Vaida în care, în loc să conducă ardelenii neexperimentați, am fi condus noi. Impus prin voința țării și disciplinat, căci cei de peste munți nu voiau să se supună unui politician din Vechiul Regat, dar s-ar fi supus fără murmur singurului nostru general victorios - acest Guvern ar fi durat și ar fi putut impune un program de înfăptuiri raționale și de asanare a găștii de politicieni care se învârteau în jurul Palatului. Distruși în alegeri, urmăriți și sancționați pe baza „Răspunderilor" devenite o realitate, liberalii n-ar mai fi putut ridica capul multă vreme și o adevărată încercare de primenire morală și politică ar fi putut fi pusă la cale. România ar fi pășit pe o cale nouă și regeneratoare și toate ar fi fost altfel.

Neprezentându-se în alegeri, Averescu, a provocat în schimb o încurcătură generală, care a avut drept rezultat afundarea țării în făgașul turpitudinilor tradiționale pe care împrejurările le-au întărit și mai mult. Din rezultatul alegerilor n-a putut ieși decât un Guvern bazat pe o colaborare țăranistă-ardeleană și prima violină a fost încredințată de nevoie lui Vaida, om cumsecade și bine intenționat, dar lipsit și de experiență politică și de cunoașterea împrejurărilor noastre din Vechiul Regat. Încredințarea ordinii publice unui caraghios ca doctorul Lupu, care, ca ministru de

interne, sărea pe mese în întrunirile publice și se înfășura în cutele unui drapel roșu - și ridicarea ițarilor lui Mihalache până la contactul unui fotoliu ministerial au fost rezultatul dibuirilor și soluțiilor de expedient pe care anarhicul deznodământ al alegerilor l-a impus. Față de destrăbălarea crescândă și de incapacitatea de a-i face față a Guvernului, autoritatea lui Brătianu și a liberalilor, care fuseseră învinși, dar nu desființați în alegeri, a crescut și Coroana departe de a se depărta de ei, i-a luat tot mai strâns în brațe. Pe de altă parte, Averescu, eliminat singur din Parlament, a fost nevoit, ca să ajungă la putere, să câștige bunele grații ale celor rămași atotputernici în culise și să treacă prin furcile caudine liberale...

Pe această cale, a trebuit să zică însă adio pentru totdeauna și „Răspunderilor", și programului de primenire, și întregii ideologii ce-i crease popularitatea și să se alinieze și el în făgașul trecutului și să se mulțumească cu rolul de „dublură" a lui Brătianu și a Partidului Liberal. Nu e de mirare că în asemenea condiții să-și fi pierdut repede prestigiul și să-și fi măcinat popularitatea...

Niciodată Averescu n-a priceput că abținându-se de la alegeri din vrăjmășie împotriva liberalilor, i-a întărit tocmai prin acest gest și i-a pus în măsură să-l trateze cum l-au tratat la aducerea, ca și la izgonirea lui de la putere. Eu m-am căznit cât am putut să-i deschid capul, dar n-am izbutit. Din acel moment însă, mi-am dat seama că nu era nimic de făcut cu dânsul, cel puțin pentru mine. Brătianu a putut să se servească de dânsul cum a vrut și în 1920, și în 1926, fiindcă a avut la îndemână sacul cu grăunțe. Eu nu-l aveam. Dacă-aș fi avut și eu în mână sforile care mișcau paiața regală, și aș fi putut face și desface Ministerele, m-aș fi putut folosi și eu de cealaltă paiață cu galoane pe care un capriciu al soartei, iar nu însușirile sale intelectuale sau sufletești îl ridicase la o înălțime la care nu s-a putut menține.

Cu constituirea Parlamentului ales sub Văitoianu și cu alcătuirea Guvernului Vaida s-a înscăunat și în România întregită anarhia politică și minciuna. În Parlament, anarhia s-a dovedit de la început prin alegerea lui Iorga ca președinte al Camerei. Reamintesc aci că după constituirea Camerelor, Văitoianu și-a dat demisia, ca să facă loc unui Guvern parlamentar și că după nesfârșite negocieri[31], după

[31] Un Guvern Râmniceanu-Manolescu a fost gata să depună jurământul (viitorii miniștri îmbrăcaseră chiar fracul), Guvern compus din oameni neutri sub conducerea primului președinte al Curții de Casație. Ministerul Manolescu-Râmniceanu a fost însă numai o gogoriță inventată pentru a se face presiune asupra politicienilor și a-i aduce să se înțeleagă.

refuzul lui Maniu care, pretextând ocupările sale în Ardeal, unde prezida Consiliul Dirigent, a împins înainte pe „fratele Alexandru", s-a alcătuit Guvernul Vaida. Prin numirea lui Vaida la președinția Consiliului, a devenit vacantă președinția Camerei. Locul a fost oferit lui Iorga, care l-a refuzat. Guvernul a hotărât atunci candidatura lui Goldiș, care a fost aclamat ca candidat oficial al majorității. În ziua alegerii însă, paranoicul, care refuzase candidatura oficială, s-a ridicat și a cerut să fie ales împotriva Guvernului, în aplauzele Camerei, aplauze din care o bună parte era datorită labelor majoritarilor. Guvernul a îngânat câteva declarații din care reieșea dreptul adunării de a alege pe cine vrea – pe sub mână însă a făcut tot ce-a putut ca să scoată pe Goldiș. Toate străduințele au fost însă zadarnice: Iorga a fost ales cu o bună majoritate. Acest debut al Guvernului Vaida printr-o înfrângere a fost simbolic pentru autoritatea lui.

La constituirea Guvernului Vaida, am fost amestecat și eu. Îndată ce a fost însărcinat cu formarea Guvernului, fratele Vaida a venit la Averescu să-i propună o colaborare. A fost însă nedibaci, și din prima clipă a indispus pe Moș Țăcălie, subliniind starea de inferioritate a Ligii Poporului nereprezentată în Parlament. Averescu era însă atât de ahtiat de putere, încât în loc să dea pe Vaida afară, a stat de vorbă cu el și a început să se tocmească. Prim-ministrul desemnat a oferit generalului Ministerul de Interne și încă câteva portofolii, dar numai pentru membrii Ligii, ca nu cumva generalul să scoată pe Take Ionescu din cutie. Dar Averescu socotea tocmai că Take Ionescu era indispensabil la Externe, și l-a propus numaidecât. L-a propus în treacăt și fără să insiste, căci chestiunea portofoliilor, spunea dânsul, îl interesa mai puțin decât chestiunea Parlamentului a cărui imediată dizolvare o cerea. Oricât ar fi fost de stângaci în politică, Averescu și-a dat bine seama că fără nicio priză asupra Parlamentului, colaborarea sa cu „Blocul Democratic", care se arăta deja atât de anevoioasă din toate punctele de vedere, nu putea duce departe. Vaida nu putea însă vorbi despre o dizolvare pe care Regele nu i-o dăduse, și chiar dacă i-ar fi dat-o, n-avea nicio poftă să facă jocul lui Averescu. Burghez din fire și om de ordine, prefera să se sprijine pe Averescu și pe mine și să lase pe țărăniști, care se colorau pe fiecare zi mai în roșu, la o parte. El înțelegea însă să se servească de Averescu, nu să intre slugă la dânsul, cum ar fi fost cazul dacă noi alegeri ar fi dat un număr însemnat de parlamentari – poate majoritatea – generalului. Pentru Averescu nu era numai un calcul politic, era și o chestiune de amor propriu. Ducea în spinare față de partidul său ponosul abținerii de la alegeri și scoaterii noastre din

tranzacțiile zilei. Voia să demonstreze tuturor că avusese dreptate și că gestul său dusese la noi alegeri sub un Guvern mai compatibil cu principiile constituționale și democratice. Vaida propusese lui Averescu, ca tranzacție, un număr de locuri în Cameră și în Senat – chiar toate locurile devenite vacante prin optări și prin numiri în funcții publice. Era gata să înmulțească aceste locuri, prin numiri masive de funcționari din sânul Adunărilor Legislative. Averescu nici n-a vrut să stea de vorbă, și bine a făcut.

Centrul de operații al ardelenilor era la doctorul Popovici – gât, nas și urechi – acasă. Frate cu Andrei, cu Nicu, cu Mihai și cu toți Popovici și Popovicioaiele de la Brașov, care umpluseră Bucureștii – doctorul Mitică cumpărase în strada Biserica Amzei casa lui Lascăr Catargiu[32], care după cum se vede fusese predestinată politicii. Doctorul avea avere, câștiga bine, dar era lipsit de cultură și de gust, așa încât transformase locuința sa într-un adevărat muzeu de orori moarte, pe care surâsul simpaticei sale soții, divorțată de arhitectul Socoloescu, nu izbutea să le învie. Mihai Popovici și Vaida (căsătorit cu fiica d-nei Safrano, o sora a Popovicilor) locuiau provizoriu la dânsul în două mansarde, iar mai toți ardelenii cu vază mâncau aproape în toate zilele la el.

Acolo, la doctorul Popovici s-a constituit Ministerul Vaida în 1919, și tot acolo – căci acolo trăgea în primii ani și Maniu când venea la București, s-au plămădit toate înțelegerile și neînțelegerile cu ardelenii, până prin 1923, când Maniu s-a instalat pe cont propriu și s-a spart târgul.

De când cu căsătoria surorii lor Olga cu vărul meu Măldărescu[33] rămăsesem prieten cu frații Popovici, mai ales cu Mihai, cu care mă tutuiam. Deși prostănac, sau poate tocmai de aceea, Mihai Popovici avea o incontestabilă influență asupra lui Maniu și mai ales asupra lui Vaida. Ardelenii erau convinși în 1919 de marea lor superioritate asupra noastră, dar ca toți oamenii noi se cam speriau de răspundere. Conversația lui Vaida cu Averescu nedând nici un rezultat, Mihai a venit la mine să mă roage să nu-i lăsăm singuri în încurcătura în care se aflau, că ei tot cu Averescu și noi voiau să se înțeleagă. Bineînțeles că Vaida și ai lui nu se mărginiseră să negocieze numai cu Averescu. Înainte de a ajunge la noi, luase, cum era și natural,

[32] Din care cauză strada Biserica Amzei a purtat ani de-a rândul numele lui Lascăr Catargiu. După ce s-a creat Bulevardul Lascăr Catargiu, s-a revenit pentru strada cu același nume la vechea ei denumire.

[33] Olga Popovici a fost căsătorită cu căpitanul N. Măldărescu. Acesta a murit tânăr, iar în timpul războiului, Olga Măldărescu s-a recăsătorit cu C. Sărățeanu de la Casație, ajuns la sfârșitul vieții sale Regent. Cu Măldărescu, Olga Popovici a avut doi băieți, iar cu Sărățeanu, un al treilea.

contact cu reprezentanții grupărilor înfățișate în Parlament, ca să constituie un bloc democratic, denumit mai târziu „Federația Democratică", și să formeze un Minister sprijinit pe dânsul. Cu acest prilej s-a întrebuințat pentru prima dată în mod curent ardelenismul „pertractări", care a rămas în limba noastră. Pertractările cu țărăniștii, cu Iorga, cu A.C. Cuza mergeau însă greu și ardelenii având mai multe afinități cu noi, averescanii, decât cu neo-democrații ieșiți din alegerile Văitoianu, s-au întors din nou spre noi și au încercat să ajungă la Averescu prin mine.

Mihai Popovici m-a dus aproape cu sila la Vaida, pe care l-am găsit bolnav de gripă în pat. În considerație pentru noua lui înălțare – neam din neamul ardelenilor nu cunoscuse o Excelență ieșită din sânul lor – doctorul coborâse pe fratele Alexandru din mansardă și-l instalase în propriul său pat, pe perine îmbrobodite și sub plapumă de mătase. Și a așa am fost și eu amestecat în constituirea Guvernului Vaida.

Nu vorbisem decât un ceas cu Vaida, când a venit și Maniu. Cu toată deosebirea lor sufletească, fundamentală, între Maniu și Averescu erau multe puncte de contact. Încăpățânați și despotici amândoi, deopotrivă stăpâni pe nervii lor și pe exteriorizarea sentimentelor ce-i animau, și Maniu, și Averescu erau mari făuritori de planuri și se speriaude aplicarea lor și de răspunderi. Șireți și unul, și altul, Maniu era mai experimentat în 1919 în sforăriile politice, în care Averescu nu s-a perfecționat decât mai târziu.

În nesfârșita conversație pe care am avut-o cu cei doi fruntași ai Partidului Național și care ne-a dus până la ora mesei, n-am putut nici eu să-i conving, deși le-am prezis toate neplăcerile ce le stau în cale într-o colaborare de guvernare cu oameni refractari celor mai elementare principii de guvernământ. Am căutat să le lămuresc că centrul de gravitate al guvernării României întregite rămânea tot la București și în Vechiul Regat, că o colaborare cu noi pe baza unor alegeri noi putea să închege între partidele noastre raporturi care să asigure de o parte și de alta a Carpaților liniștea și încrederea. Le-am arătat că pe mine mă interesa mai mult o contopire sau o fuziune a ambelor partide decât o guvernare înjghebată în pripă și că o asemenea contopire sau fuziune nu era posibilă decât după o luptă electorală dusă în comun. Alegeri noi, duse de Liga Poporului alături de Paridul Național din Ardeal, ar fi dat în Parlament majorități compacte și omogene, singure în măsură să consolideze un Guvern menit să lupte și cu greutățile vremurilor, și cu perfidia liberală încurajată de Coroană. N-am putut să-i conving pe chestiunea

dizolvării Parlamentului. Și Maniu, și Vaida mi-au declarat că ar fi doritori de o fuziune cu noi, mai târziu, dar că pentru moment Vaida era obligat să încerce o guvernare cu Parlamentul existent: se angajase față de Rege. În realitate, ei voiau să aibă pe Averescu pe ieftin și la cheremul lor, și în ambiția lor fără margini și-au închipuit probabil că pot strămuta centrul de gravitate al țării peste Carpați. Ca să mă ademenească, și prin mine să ajungă să „capaciteze"[34] pe Averescu, Vaida mi-a propus mie Ministerul de Interne, rămânând ca generalul să ia Războiul și P.P. Negulescu – Instrucția Publică... Am refuzat, și m-am dus la Averescu să-i povestesc tot.

La Averescu am găsit pe Take Ionescu. Cum era târziu, n-am stat mult și după ce mi-am sfârșit raportul m-am sculat să plec. Take s-a sculat și el, a plecat cu mine și mi-a propus să mă ducă acasă. Era foarte nervos și simțeam că avea ceva să-mi spună. Deși pornite din interese deosebite, punctele nostre de vedere, al lui Take și al meu, față de propunerile de participare la Guvern făcute lui Averescu, se conjugau. Eu eram contra fiindcă nu voiam ca generalul să compromită și ultima părticică de autoritate ce-i mai rămăsese, într-o colaborare în subordine și într-un Guvern menit să se prăbușească în neputință – iar Take era contra, și cu mai multă patimă, fiindcă simțea că ar rămâne de căruță, căci știa bine că „noua democrație" nu voia cu nici un preț de dânsul... Abia ne-am urcat în automobil, Take m-a strâns de braț și repede, după obiceiul lui, mi-a susurat în ureche: „Să știi că merge prost. Generalul a văzut din nou, înaintea d-tale, pe Vaida, și nu mai e atât de rezistent ca înainte. L-am simțit. Trebuie să-l supraveghem, să nu-l lăsăm din mână un moment. Mâine dimineață să mergi d-ta la el – după-amiază voi merge eu. Să nu-l slăbim, că ne face o boroboață, ascultă-mă pe mine...!".

Pentru Take, intrarea lui Averescu în Ministerul Vaida fără dânsul (la Externe) se desena ca o catastrofă personală - pentru mine, fie cu el, fie fără el, un dezastru pentru nenorocita noastră de Ligă și pentru ultimele mele nădejdi pe care le năruia definitiv. Mărturisesc că n-am crezut pe Take, pe care-l știam prăpăstios, căci prea se pronunțase categoric generalul împotriva oricărei participări la Guvern fără dizolvare, încă în dimineața acelei zile. Am dormit totuși prost și a doua zi, prima mea cursă a fost la palatul Suțu. Averescu mi-a mărturisit că văzuse și el pe Vaida în ajun, la amiază, dar că nu putuse să mi-o spună cu prilejul ultimei mele vizite, din cauza prezenței lui Take Ionescu. Vaida îi propusese din nou Ministerul de Interne, câteva portofolii și locuri în Parlament – vechiul cântec –, dar el nici

[34] Alt ardelenism pus la modă în 1919!

nu intrase în discuție. „Domnule Argetoianu, eu nu sunt om să-mi schimb părerea dintr-o zi pe alta, mă cunoști...". Îl cunoșteam într-adevăr, îl știam catâr, dar mai știam că cu dânsul mă puteam aștepta la orice. Totuși l-am părăsit „rassuré", căci aflasem că Ministerul Vaida trebuia să se completeze până seara și nu-mi închipuiam că generalul meu putea să se mai schimbe în câteva ceasuri.

Pe la ceasurile 4 a venit Popovici-Tașcă, emoționat, să-mi spună că Averescu e la Vaida și intră în Guvern. „Nu se poate, domnule, am vorbit cu el azi-dimineață!" — „Domnule Argetoianu, vă garantez, o știu de la Crăiniceanu[35], depune jurământul...!". Mi se părea că visez. Mi-am luat pălăria, am sărit într-o birjă, și am zburat la palatul Suțu. Acolo am găsit pe Take Ionescu, palid și deprimat. Deambula ca o fiară în cușcă, și-și răsucea cu mâna stângă mustața - gestul său de mare enervare... Cum m-a văzut mi-a aruncat: „Ne-a făcut figura. Mi-a dat întâlnire la ora 3. Am sosit la ora 3 punct. Mi s-a spus că a plecat de la ora 2 și că nu s-a înapoiat încă. Îl aștept de mai bine de un ceas, dar știu, a primit – ți-o spun eu! Ți-am spus deja ieri, că face porcăria...!". Pe când vorbea, mă uitam la el: prezența mea îl încuraja, și-și revenea omul în fire. De la deprimare a trecut la o stare de excitare, și a început să înjure pe Averescu, fără cuvinte grele – nu era obiceiul lui –, dar cu atât mai aspru, ca fond. „Am sfârșit-o cu dânsul, îl aștept să i-o spun...". Am așteptat împreună. Cu cât se monta el, cu atât mă deprimam eu. A trecut ceasul 5, a trecut ceasul 5 și ½, Averescu tot nu mai venea... „Mă duc", mi-a spus Take, „voi veni diseară sau mâine dimineață, să mă explic cu el, și să o rup... Prefer să-i vorbesc à tête reposée...". Și a plecat. Eu am rămas. Pe la ora 6 ½ a sosit Averescu, surâzător și triumfător... „Am primit Ministerul de Interne, ca o încercare. Și fiindcă este o încercare, intru numai eu. Dacă reușesc să obțin dizolvarea de la Rege, rămân. Și atunci veți intra și dv. câțiva în Minister... Dacă nu reușesc îmi dau demisia...". — „Ce să reușești, domnule general", am întâmpinat eu, tâmpit de atâta inconștiență – „nu vezi că te-au curățat? Prin abținerea de la alegeri ai dat gata Liga, acum te sinucizi singur!". Eram furios. Hotărât, cu omul ăsta nu era nimic de făcut... A început cu searbedele lui raționamente, ca să mă convingă că tactica sa era cea bună, că deoarece n-a putut împiedica formarea Guvernului Vaida, îl va trânti prin demisia lui, și nemaifiind altă soluție, Regele va fi silit să facă apel la dânsul! Aiura... Tot nu pricepuse că Regele nu-l vrea[36], că va recurge la orice formulă, dacă Vaida n-ar putea să

[35] Puiu Crăiniceanu, fiul generalului Crăiniceanu și secretarul lui Averescu.

[36] Ca să-l vrea a trebuit să se deseneze un pericol mai mare de combătut. „Un mal chasse

se menținâ, dar nu la el! Era un caz disperat, ne afundam din ce în ce mai rău. Și ne mai făceam și de râs! Omul Răspunderilor ajuns rândaș la trocari, iată până unde ne coborâserăm. Nu mai era nimic de făcut. Nu-mi mai rămânea decât să joc pe tabloul norocului! Am plecat – dar înainte de a-l părăsi m-a rugat să vin la el a doua zi „ca să reglăm situația Ligii pe timpul cât va fi în Guvern...".

Cu Take Ionescu nu știu cum s-o fi explicat, căci n-am asistat la întrevedere. Take mi-a povestit că i-a spus tot ce avea de spus: și-a golit sufletul. Cred că dacă Averescu ar fi rămas în Cabinetul lui Vaida, totul s-ar fi sfârșit între ei. După demisia generalului însă, Take socotind că mingea putea fi reprinsă, a reintrat în joc și s-a apropiat din nou de „prietenul său Averescu...".

În cele 11 zile cât a stat[37] în Guvernul Vaida, am văzut pe Averescu numai câteva minute pe zi, timpul exact necesar ca să-l pun în curent cu bucătăria noastră de partid și să-i rezum rapoartele pe care le primeam de la organizațiile noastre din provincie, adânc nemulțumite de intrarea lui în Guvern. Oamenii nu pricepeau cum se făcea că președintele Ligii să fie ministru de interne și Liga să n-aibă nicăieri un prefect măcar, al ei. Autorizat de Averescu, am convocat pe președinții organizațiilor la București, să-i lămuresc (!) – dar n-am avut ce să mai lămuresc, căci în ziua în care au sosit la București, generalul își dedese demisia, și s-au lămurit astfel lucrurile de la sine.

Averescu a părăsit Ministerul Vaida alandala, cum alandala și intrase în el. Intrase ca să obțină de la Rege dizolvarea Parlamentului, nădejde fără sorți de izbândă, dar care, la urma urmelor, putea fi o justificare pentru gestul neașteptat pe care nimeni nu-l pricepuse. Și fără să încerce măcar să-și atingă scopul – căci n-a ajuns, după propriile sale mărturisiri, să discute serios chestiunea cu Regele – a plecat într-o bună dimineață, trântind ușa, dezgustat de tot ce văzuse în jurul său. Îmi aduc aminte că a doua zi după intrarea sa în Minister, mi-a spus că nu poate lucra „cu oamenii ăștia" și că-și va da demisia, renunțând la „planul" (!!) pe care-l întocmise. Mai întâi fusese primit foarte rău la Cameră de către dl președinte Iorga, care nu s-a jenat să-și bată joc de el, de pe fotoliul președințial, fără ca prim-ministrul Vaida, terorizat și el de bărbosul paranoic, să fi scos un cuvânt ca să-l apere. Această scenă neplăcută, cu atât mai neplăcută cu cât Averescu nu avea niciun reprezentant în Cameră care să-i sară în ajutor, a afectat foarte mult în amorul său propriu pe cel mai proaspăt colaborator al democrației integrale. Cum Iorga înjura pe

l'autre" - zice francezul...

[37] Numit ministru de interne la 5 decembrie, a demisionat în ziua de 16 decembrie.

rând pe toți miniștrii, s-ar mai fi împăcat generalul cu „mizera" lui situație din Cameră, dar mai erau și Consiliile de Miniștri...

Mă aflam din întâmplare la el când s-a înapoiat de la prima ședință. Trecuse prin trei ceasuri de suferință, și mi s-a înfățișat ca un om bolnav. „Știi despre ce au discutat, timp de trei ceasuri? Despre diurnele deputaților și senatorilor, și n-au ajuns la nicio soluție... Luau pe rând, sau deodată cuvântul, sub hipnoza Camerei de la Budapesta, și fiecare invoca un precedent din Parlamentul unguresc ca să justifice fie principiul diurnei, fie pe-al unei lefi fixe lunare, fie pe-al gratuității - fie și numai propunerea unei sensibile sporiri a indemnizației zilnice... N-am putut să mă rețin, și le-am atras atenția că nu suntem în Ungaria, ci în România, că precedentele ungurești nu ne interesează și că avem și noi tradițiile noastre. Și am adăugat apăsat că mai erau și alte probleme de cercetat, mult mai importante decât chestiunea diurnelor parlamentarilor... S-au uitat toți la mine lung, ca și când aș fi spus o necuviință, și au continuat mai departe... M-am sculat și eu și am plecat...".

N-am putut niciodată afla dacă Averescu a atins, în ora lui de lucru cu Regele, chestiunea dizolvării. N-a vrut să-mi destăinuiască nimic în această privință. Dacă a atins-o, e probabil că Regele i-a dat să înțeleagă că nu putea dizolva primul Parlament ales prin sufragiul universal după câteva zile de existență, și numai ca să-i facă plăcere lui. Fie că Regele i-a tăiat orice nădejde în această privință, fie că n-a mai putut suporta atmosfera guvernamentală și ostilitatea colegilor săi aproape mărturisită, Averescu și-a dat demisia după 11 zile de Minister, invocând totala divergență de păreri care-l izola în sânul Guvernului, ca pe un ostatec, sau un prizonier.

În aceste 11 zile, am căutat să mă amestec cât de puțin în tărâța din jurul lui Averescu, așa încât pot afirma că am rămas cu totul străin de această scurtă, dar sinistră aventură, despre peripețiile căreia n-am nimic de povestit. Și nici nu e nimic de povestit, căci trecerea lui Averescu prin Ministerul Vaida n-a lăsat nicio dâră după ea. O numire ridicolă și o demisie ridicolă, iată întreg bilanțul unei aventuri care a decepționat pe mulți, dar pe care nimeni nu s-a străduit să o explice. Toată lumea a pus-o în socoteala inexperienței politice a generalului, și spre marea noastră mirare, dar și spre marea noastră mulțumire, mulțimea satelor i-a rămas credincioasă. La sate, aproape nici nu se știuse că Averescu fusese 11 zile ministru. Iar cei care aflaseră repetau: „Săracul, a fost dat afară de ciocoi, fiindcă era prietenul și apărătorul nostru!".

Și se strângeau tot mai tare în jurul lui...

Conjunctura politică la 1 ianuarie 1920 • Interimatul lui Cicio Pop: anarhie guvernamentală • Activitatea Parlamentului și Guvernului „Federației Democratice" • Valul roșu amenință să mănânce tot • Doctorul Lupu • Ovreii • Alegerile parțiale din februarie • Greșelile lui Averescu • „Canalele Oculte" • Întrevederea mea cu Vintilă Brătianu și cu Duca • Averescu vine la putere pe poarta mică în loc să intre pe poarta mare • Demiterea Guvernului Vaida • Constituirea Ministerului Averescu • Sunt silit să primesc Finanțele • Goga, Mocsoniy, Stârcea, Goldiș și Inculeț • Trancu-Iași • Garoflid, impus de mine • Haosul de la Finanțe • Alegerile generale • Take și Titulescu • Sovietele și Basarabia • Adina Take Ionescu • Vizita lui Joffre • Banca Națiunii.

După toate prostiile pe care le făcuse în noiembrie și în decembrie, steaua lui Averescu ar fi trebuit să apună. Conjunctura politică generală a readus însă vântul cel bun în pânzele sale, în primele două luni ale anului 1920. Anarhia tot mai mare ce amenința să copleșească țara sub cârmuirea unui Guvern incapabil și demagogic, cerea o imediată schimbare și o mână de fier la frânele Statului - iar nemaipomenitul succes al Ligii Poporului în alegerile parțiale ce au avut loc în 7 și 8 februarie au arătat că omul chemat să ia aceste frâne în mână era tot Averescu.

Guvernul Vaida din decembrie 1919 a fost parcă alcătuit și condus dinadins ca să lase anarhia să se întindă peste tot. Chiar dacă ar fi fost tot timpul la locul lui, la postul de comandă, Vaida nu avea nici însușirile cerute, nici experiența necesară de conducere ca să facă față furtunii ce sufla din răsărit și valurilor ce se ridicau tot mai puternice de jos. Dar nici n-a încercat măcar, căci în loc să stea la post a plecat în străinătate să ne aducă de la Paris și de la Londra garanția Aliaților pentru alipirea Basarabiei, pe care de fapt ne-o dăduseră nemții, fără ca Rusia să fi fost întrebată sau să fi consfințit actul de „liberă dispoziție" săvârșit ulterior, sub Marghiloman, de Sfatul Țării din Chișinău.

Vaida a plecat și a lăsat în locul său pe Ștefan Cicio Pop, om cumsecade, dar lipsit și dânsul și de voință, și de autoritate, și de experiență. Cu Ștefan Cicio Pop în frunte, cu doctorul Lupu[38] la Interne și cu Mihalache în cămașă și în izmene la Agricultură - cu Iorga la președinția Camerei și cu profesorul Bujor (cel cu „lumina ne vine de la răsărit") la președinția Senatului, Guvernul a rămas pradă celei mai nerușinate demagogii din câte a cunoscut vreodată țara românească. Singura preocupare a acestui Guvern de pomină a fost să fure voturile generalului Averescu și să-i distrugă popularitatea în favoarea „Blocului Democratic" format din Partidul Național ardelean, țărăniști, iorghiști și cuziști.

Mai târziu, după ce se certase cu ei și se împrietenise cu mine, Iorga mi-a povestit despre acest Guvern, care guverna de altminteri sub auspiciile lui, căci el se considera un fel de spiritus rector al întregului regim, amănunte pe care nu-mi venea să le cred. Petreceau nopți întregi golind pahare de bere în jurul numirii unui prefect sau unui notar public în Ardeal. După ceasuri de discuții hotărau să facă un lucru, apoi față de o cât de neînsemnată obiecție a unuia din cei prezenți, reluau discuția de la început și ajungeau în zorii zilei la părearea că era mai „conzult" să nu facă nimic... Ședințele Consiliului de Miniștri erau astfel transformate în „parlote" unde se dau „șuete", dar de unde nu ieșea nicio hotărâre.

Într-o noapte, Iorga s-a dus peste ei, i-a scuturat, i-a înjurat, și le-a spus răspicat: „Pentru Dumnezeu, domnilor, faceți vă rog o prostie, dar faceți ceva!" — „No, poi mă rog frumos, domnule profesor" – a răspuns cu demnitate Cicio Pop – „că dor noi facem, noi deliberăm...".

Desperat, Iorga a fugit, iar domnii miniștri au cerut bere proaspătă „și au examinat mai departe situațiunea"...

Pe când Guvernul da dovadă de o totală carență în îndrumarea administrației publice și a curentelor ce-și făceau drum în stradă, dl profesor la Cameră cădea în excesul contrar și-și asuma nu numai toate rolurile parlamentare, dar trecea dincolo de limitele atribuțiilor sale, și în cabinetul său, hotăra măsuri și numiri, în numele Guvernului, măsuri și numiri pe care bineînțeles nu le executa nimeni, dar care încurcau și mai mult lucrurile. Prezida toate ședințele, de la început până la sfârșit, întrerupea pe oratori, judeca „performanțele" lor, interpela Guvernul și răspundea tot el în numele lui... Nu știu cine a definit acest prim Parlament al sufragiului universal „un Parlament în care Iorga vorbea încontinuu și era întrerupt din când în când prin câte un orator îndrăzneț!".

[38] Numit în locul lui Averescu.

Cine-și mai aduce aminte de Camera lui Iorga de la Ateneu, din acea iarnă a anului 1920! Și totuși, câtă patimă s-a revărsat în acele memorabile ședințe, care s-au succedat timp de două luni de zile, în care nu s-a lucrat nimic și în care oamenii mari și mici s-au răfuit numai între ei, pe spezele Statului! Carenței Guvernului nu-i putea corespunde decât o sterilitate absolută a Parlamentului, și așa a și fost. Primul Parlament al României întregite n-a găsit nimic de făcut, când totul era de făcut...

Senatul „Federației Democratice" s-a semnalat printr-o modestie ca de fată mare, pe care nimeni nu i-o cerea; ca struțul, și-a ascuns capul în nisip și nu s-a sinchisit de tot ce clocotea în jurul lui. Camera, în schimb, a făcut gălăgie și și-a înfățișat cu ostentație neputința ei. Căci gălăgia nu s-a făcut în jurul unor probleme de interes general, ci în jurul unor chestiuni personale, așa încât vălul greu al uitării s-a întins asupra ei. Scriu din memorie, și nu-mi aduc aminte decât de trei ședințe, din câte au pasionat atunci cititorii edițiilor speciale. Una a fost ședința în care a fost păcălit Goldiș și ales Iorga, alta, cea în care Ion I. C. Brătianu a fost huiduit și Alexandru Marghiloman aclamat (cu gestul părintelui Lucaci care a părăsit indignat sala) și cea de-a treia – cea din urmă – în care Averescu a citit dizolvarea Parlamentului.

Nefiind ales, din cauza abținerii noastre de la alegeri, n-am asistat la cele două dintâi - dar am luat parte activă la cea de-a treia și voi da aci câteva lămuriri asupra celor întâmplate în culisele ei, ca să rămână în istorie. Încredințându-i Guvernul, Regele acordase bineînțeles lui Averescu și dizolvarea Camerelor în care generalul nu avea niciun reprezentant, dar i-o acordase numai cu îndeplinirea oarecăror formalități. Spre marea mirare a opiniei publice – prima decepție – Averescu n-a putut astfel proceda la dizolvare din prima zi a guvernării sale, fiindcă nu putuse obține de la Rege nici măcar acest semn de încredere: dizolvarea fără condiții... S-a hotărât prin urmare să ne prezentăm Parlamentului fără să-l dizolvăm pe loc. Ne-am înfățișat chiar în ziua constituirii Guvernului, pe rând, la Cameră și la Senat, în fața cărora Averescu a citit o scurtă declarație și a cerut un răgaz de câteva zile „pentru ca Guvernul să se poată orienta". Cererea a fost bineînțeles primită, de cei ce se așteptau să fie trimiși acasă și nu pricepeau ce se întâmpla cu ei. Ședința următoare, la Cameră și la Senat, a fost fixată pentru 26 martie[39].

În realitate, Averescu n-avea nevoie „să se orienteze", dar ceruse acest zăgaz ca să provoace reacția partidelor reprezentate în

[39] Guvernul se constituise în ziua de 13 martie.

Parlament și să justifice chiar în ochii adversarilor săi dizolvarea. Așa ceruse Regele... Căci Regele se zbătuse mult până să se hotărască la dizolvarea primului Parlament ales prin sufragiul universal. De fapt, constituirea Guvernului Averescu fusese hotărâtă îndată după copleșitoarele noastre succese în alegerile parțiale din februarie, și tot fusese amânată, din săptămână în săptămână, din cauza ezitărilor Regelui cu privire la dizolvare...

În ziua de 26 martie ne-am dus cu toții la Cameră, căci Senatul își amânase ședința. La 13 martie, Iorga, convins că primul act al lui Averescu va fi citirea decretului de dizolvare, se urcase la fotoliul prezidențial în șoșoni și cu mantaua pe el, în semn de dispreț și să arate „că știa" că ședința nu va ține decât câteva minute. La ședința din 26 martie, ne-a făcut însă cinstea să se prezinte în redingotă, cum se cădea, căci îi mai trecuse necazul și nu mai credea în dizolvare. Într-adevăr, faptul că ne prezentam pentru a doua oară înaintea lor, că ne înfățișam într-o atitudine aproape smerită, că nu publicasem pur și simplu în Monitor decretul de dizolvare – dedese curaj majorităților și le-a făcut să spere că Regele nu ne acordase dizolvarea. Ca să-mi bat joc de ei, răspundeam în doi peri deputaților care veneau să mă întrebe la ureche, și oamenii mă părăseau nedumeriți...

Discuția declarației Guvernului a început omenește, dar repede oratorii „Federației" au ridicat diapazonul și s-au aruncat unul după altul asupra Guvernului, sub ocrotirea binevoitoare a domnului prezident al Adunării. Caraghioși în fond, dar violenți în formă, n-au omis să supună pe Averescu la nicio umilire. Generalul, nemișcat, ca de piatră, asculta fără să facă o observație... Poliția Adunării ar fi trebuit să o facă Iorga care prezida, dar Iorga bea lapte și era încântat de umilirea lui Averescu. Nu-i ierta demiterea regimului. Nu-i păsa de demiterea Ministerului Vaida, pentru care n-avea și dânsul decât dispreț – dar nu se consola de demiterea regimului fără să se fi încercat încă o formațiune ministerială sub președinția sa. El socotea Parlamentul fără vină, fiindcă îl prezida el, și socotea că vechiul sistem de dizolvări și de alegeri determinate de schimbările de prim-miniștri nu mai era combatibil cu noul rost al vremurilor. Nu era el gata să formeze Guvernul pe care-l dorea țara fără să dizolve Parlamentul? Iorga uita un singur lucru și anume că nu era vorba de o criză politică obișnuită. Era vorba să fie salvată țara de pericolul comunist și era vorba să se dea satisfacție întregii suflări românești care vrea și cerea pe Averescu, și nu pe altul. Numai o popularitate ca a lui Averescu putea înfrunta și învinge curentul roșu pornit de dincolo de Nistru. Dar pentru

Iorga totul se reducea întotdeauna la măgulirea sau la jignirea personalității sale...

Pe când Averescu înghițea înjurături în incinta Ateneului, eu mă plimbam într-o sală alături și înghițeam noduri. Venisem la Ateneu cu Averescu și-l întrebasem pe drum dacă avea dizolvarea în buzunar, întrebare la care generalul a răspuns afirmativ. Pe când îmi mușcam frâul în culise și mă miram de ce primul ministru nu curma scârbosul spectacol, mi-a venit în gând că n-avea dizolvare și că mă mințise – și era să-mi vină rău! Nu m-ar fi mințit pentru prima oară! Știa că pentru nimic pe lume nu l-aș fi lăsat să facă Guvernul fără dizolvare, și cum nu ținea decât să ajungă din nou prim-ministru fie și pentru zece zile, mă mințise, da mă mințise – ca să scape de opunerea mea! Simțeam că înnebunesc! Ne făcusem de râs! În acel moment a apărut și Averescu cu cuvintele: „Te rog, du-te pe banca ministerială până mă întorc. Mă duc să-mi semneze Regele dizolvarea – nu mai merge!" — „Cum, nu o ai?" — „Ba o am în buzunar, dar nu e semnată. M-a rugat Regele să încerc, dar dacă nu va merge, o semnează numaidecât...". Și a plecat... Am intrat în incintă, în mijlocul urletelor, întrebându-mă dacă cumva Regele nu slăbise în ultima clipă și nu refuza lui Averescu dizolvarea făgăduită...

Am intrat în incintă în mijlocul vociferărilor și am izbutit să le ascult fără să spun o vorbă. Miniștrii, agitați și ei de gânduri asemănătoare cu ale mele, se înfățișau ca niște capete de morți... În fine, după o destul de lungă așteptare, care mi-a părut mie nesfârșită, a apărut Averescu cu surâsul pe buze... M-am uitat la el și mi-a venit inima la loc!

După câteva minute, decretul de dizolvare a fost citit, în țipetele și în urletele deputaților „Federației" pe care părea că succesele noastre din februarie nu-i descurajaseră. Iorga și-a pus căciula în cap, și în mijlocul vacarmului ne-a tras o înjurătură, pe care cei din sală n-au auzit-o, dar pe care am auzit-o eu lămurit... Săracul își vărsa focul! Trebuia să mai aștepte 11 ani ca să ajungă în fine prim-ministru și să se curețe definitiv!

Constat că m-a furat condeiul o dată mai mult și că m-a dus să povestesc dizolvarea Parlamentului „Federației", înainte de a fi lămurit după vederile mele situația politică care a precedat chemarea lui Averescu la putere. Cititorul indulgent mă va ierta, căci va fi înțeles că aceste mărturisiri n-au pretenția unei metode cronologice. Scriu când îmi vine și cum îmi vine. N-am pretenție de istoric, ci conștiință de martor. Spun adevărul, sau ce cred eu adevărul și atâta

tot. Să se descurce „cu metoda" cei care mă vor citi, dacă aceste foi vor ajunge vreodată sub ochii cuiva...

*

Și acum, să o luăm mai dinapoi. Gravitatea situației nu sta atât în activitatea nulă sau negativă a Guvernului și a Parlamentului, ci în fenomenele de descompunere socială ce se înmulțeau. Pe când Guvernul neputincios și neîndrumat delibera fără să fie în stare să ia o hotărâre, pe când Parlamentul discuta fără niciun scop probleme de principiu și chestiuni personale, răzmerița se întindea, în orașe și la țară.

La țară, reforma agrară încă nedesăvârșită alcătuia un ferment pe care agenții demagogiei țărăniste îl exploatau fără rușine și fără scrupule. Mihalache, lucra pe tăcute în Ministerul său, pe tăcute și cu ura de clasă în sân – ura ce trebuia să-l ducă la proiectul de lege care a determinat la începutul lui martie, prăbușirea întregului Guvern din care făcea parte.

Dar la țară situația nu era încă atât de încordată ca la orașe. Mișcarea la sate era hotărâtă numai pentru primăvară, și deocamdată, pescuitorii în apă tulbure se mulțumeau cu pregătirea unui plan de mobilizare a râvnitorilor de pământ, care să scoată țărănimea de sub influența lui Averescu și să o dea definitiv de partea lor. La orașe însă, mișcarea revoluționară, cu caracter comunist, era în plină desfășurare – mai ales la București și în centrele industriale – sub ochii nepăsători ai Guvernului. Ba chiar cu complicitatea ministrului de interne.

Aproape în toate fabricile nu se mai lucra. Muncitorii se adunau pâlcuri-pâlcuri, prin cârciumi, prin „case de sfat", pe la unii și pe la alții, și-și formulau revendicările lor, de ordin mai mult politic decât profesional. Pretutindeni se cerea înființarea de „comitete muncitorești", adevărate soviete, cu atribuții de control și de îndrumare pentru fiecare fabrică sau uzină. Până și în întreprinderile Statului, la fabrica de tutun de la Belvedere și la cea de chibrituri de la Filaret, pătrunsese anarhia. Zilnic, enorme cortegii de muncitori și de muncitoare cutreierau ulițele Bucureștiului, cântând litanii bolșevice și fâlfâind steaguri roșii – tocmai ca în Rusia lui Lenin.

Am asistat și eu la asemenea defilări, ca toată lumea, și-mi aduc aminte de impresia pe care mi-au făcut-o: m-am crezut la Odessa. Oamenii defilau cu aceleași steaguri, cu aceleași lozinci tipărite cu litere mari pe pânză albă (numai că erau scrise pe românește), cu același pas obosit și cu aceleași cântece învățate în pripă și urlate fără vlagă... Au fost zile în care manifestația – pașnică de altminteri – se întindea pe toată Calea Victoriei: capul ei – la Șosea și coada – la Poștă...

Doctorul Lupu, ministrul de interne, nu numai că nu se opunea unor asemenea destrăbălate inițiative – dar simpatiza chiar cu ele. Numirea lui în fruntea Departamentului Ordinii Publice, cerută de un burghez sută în sută ca Vaida și consimțită de Regele Ferdinand, care, ca Rege, putea fi orice, dar numai bolșevic nu – mirase toată lumea. După câteva săptămâni toată lumea era speriată: se aflase într-adevăr că doctorul Lupu pactizase cu „inamicul" și că într-o întrunire publică comunistă se suise pe o masă, se înfășurase într-un steag roșu și ținuse un discurs incendiar împotriva burgheziei, cerând proletariatului să aibă încredere în el! Pornise pe calea lui Kerenski! Nunucă Protopopescu m-a poftit o dată cu el la masă, în trei, și mi-am făcut cruce auzindu-l vorbind! Înnebunise de-a binelea. Se vedea dictatorul țării românești, ne trimitea pe toți la spânzurătoare și pe Rege – peste graniță! Mă poftise Nunucă la masă ca să-l câștig pe Lupu pentru Guvernul Averescu, pe care toată lumea îl simțea în aer – și știa și el pentru ce venisem. De politețe, și ca să nu-l înjur, i-am oferit portofoliul Muncii, pe care eram hotărât să-l creăm, în nădejdea că mă va refuza. Dar de unde! Era și a rămas în el un amestec de nebunie și de lașitate, de dezinteresare și de lăcomie, de independență și de oportunism – ce întreceau orice așteptare. Se certa zilnic cu colegii săi, care nu făceau nimic, pe când el voia să facă revoluția – și socotea că găsise în Averescu și în mine oamenii cu care să agite steagul răzvrătirii împotriva Regelui, pe care-l ura de moarte și-l înjura de mamă! Numai faptul că ne-a putut lua, pe Averescu și pe mine, drept agitatori de extremă stângă dovedește că n-avea nimic în cap. Dar avea în gură, și gura îi turuia toată ziua!

Pe doctorul Lupu nu l-a luat niciodată nimeni în serios, nici măcar atunci în 1920, muncitorii și comuniștii, cu tot prestigiul său de ministru înfășurat în zdrențe roșii. În desfășurarea mișcării bolșevice din ianuarie și februarie 1920, el nu poartă decât vina de a nu se fi opus dezordinei, în calitatea sa de ministru de interne și de a nu fi pus zăgazul necesar unor porniri care au amenințat la un moment Statul până în temeliile lui. Marii vinovați ai acțiunii comuniste au fost ovreii, și se poate zice că ei singuri au pus la cale tot ce s-a întâmplat în anii 1919, 1920 și 1921, până am curmat eu mișcarea. Aproape fiecare ovrei a fost în acei ani un agent al Moscovei. Ademeniți de faptul că Guvernul Sovietelor era aproape exclusiv în mâna coreligionarilor lor, ovreii din România au văzut în comunism posibilitatea de a se înstăpâni și asupra țării noastre. Și s-au pus pe lucru. Muncitorii, calfele, micii comercianți, până și copii de prin licee și școlile profesionale au fost ademeniți cu parale și duși pe la

întruniri comuniste. Plăteau, și plăteau scump, ca să convingă... Mai ales în 1920, aproape toți ovreii s-au dedat la propagandă comunistă, de la cel de pe urmă târtan până la bancherii milionari, ca Ciprut și Aristid Blank. Pe aceștia doi i-am prins, pe ceilalți n-am putut să-i dovedesc, deși sunt și azi convins de culpabilitatea lor. Făceau propaganda cu banii lor, dar și cu bani rusești, căci toți „proletarii" pe care m-am văzut silit să-i arestez după numirea mea la Ministerul de Interne erau plini de garboave moscovite, mai totdeauna în tăieturi de 5 C...

Lumea vedea îngrozită cum alunecam spre comunism, cum Guvernul nu făcea nimic ca să împiedice această alunecare și cerea cu nerăbdare o schimbare de regim...

Cu toate prostiile pe care le făcuse, omul în care își punea fiecare nădejdea era tot Averescu, mai întâi fiindcă era general, și că toată lumea se încredea în sabia lui. Dar ceea ce a determinat un curent unanim, în sferele diriguitoare, în favoarea lui Averescu, a fost formidabilul său succes electoral din zilele de 7 și 8 februarie, căci pe acea vreme urnele stau deschise două zile. Guvernul fixase pentru acele date alegerile pentru scaunele vacante în Senat[40], pentru toate județele afară de Ilfov, unde alegerea fusese sorocită la 1 și 2 aprilie. Bucureștiul, mai greu de cucerit, era lăsat pentru mai târziu, după ce s-ar fi pipăit pulsul alegătorilor în provincie... Erau trei locuri vacante de completat în Prahova și câte unul în Brăila, Putna, Râmnicu-Sărat, Botoșani, Dorohoi, Cetatea Albă, Cernăuți și Ilfov.

Averescu era cât pe-aci să se abțină și de la aceste alegeri. Logica ar fi cerut într-adevăr o nouă abținere, căci o prezentare la alegeri pentru împlinirea golurilor unui Parlament declarat neconstituțional și prin urmare nelegal nu prea avea sens. Și-a dat însă seamă că dacă ne-ar fi refuzat și acum plăcerea luptei și a izbândei, l-am fi ucis. Sub pretext că se prezintă în aceste alegeri fără să le dea nicio importanță legală[41] și numai pentru a face dovadă de forța sa electorală, Averescu a primit în fine să ne prezentăm în fața urnelor, și a consimțit chiar să candideze la Râmnicu-Sărat. Pe mine, m-a rugat să mă rezerv pentru Ilfov și București, și cum Parlamentul a fost dizolvat înainte de 1 aprilie, nu s-a mai ajuns la alegerea mea, așa încât am rămas cu o legislatură mai puțin – și just cu 10 până la abrogarea Constituției lui Brătianu, în februarie 1938, după care nu s-au mai admis senatori de drept...

[40] La Cameră vacanțele se completau prin numirea deputaților supleanți.

[41] S-a hotărât astfel ca candidații noștri, eventual aleși, să nu participe la lucrările Senatului.

Am pus candidați pretutindeni afară de Cernăuți, din deferență pentru naționalistul Ionaș Grădișteanu, trântit de ardelenii lui în alegerile generale[42] și propus acum alegătorilor bucovineni de către Iancu Flondor. Nu numai că toți candidații noștri au fost aleși, dar încă cu un număr de voturi impresionant. Toți ceilalți candidați la un loc au avut mai puțin de o treime din voturile noastre! De când se făceau alegeri în România, nu se văzuse ca un partid să ia toate locurile; impresia în opinia publică a fost formidabilă. Pentru a da o idee de popularitate „Stelei" lui Averescu, va fi de ajuns să spun că „porumbelul încălțat", impopularul Pipi Negulescu, care nu s-a coborât o dată între alegători, a fost ales în Ploiești, cetatea demagogiei, cu 13.865 de voturi, pe când cel mai favorizat liberal n-a avut decât 3.867, iar cel mai favorizat național-țărănist (lista Guvernului) - 3.130. La Dorohoi a fost și mai lată; pusesem acolo candidatura lui Matei Cantacuzino, dar conul Matei nu s-a dus la Dorohoi, și încă bosumflat, și-a retras candidatura în ultimul moment, fără să ne întrebe. Noroc că scrisoarea lui a fost dată președintelui prea târziu, după termenul legal, așa încât numele lui Cantacuzino a rămas pe listă – altfel pierdeam locul, căci nu mai eram în termen pentru propunerea altei candidaturi. Conul Matei a anunțat însă prin foile locale că nu mai era candidat, iar concurenții lui au trâmbițat pretutindeni retragerea candidatului averescan... Am crezut și eu, și toți ai noștri că vom pierde alegerea în asemenea condiții, cu atât mai mult cu cât prefect era Butureanu, care transformase în ultimii ani județul într-un adevărat fief electoral al lui. Cu toate acestea, cu toată campania lui contra propriei sale candidaturi (ceruse printr-o scrisoare adresată alegătorilor săi să nu fie votat), Matei Cantacuzino a fost ales cu 4.527 voturi, contra 2.529 luate de candidatul lui Butureanu și de 639 de către liberali! E singurul județ în care adversarii noștri, grație confuziei provocate de conul Matei, au putut ajunge și depăși chiar ușor, jumătate din voturile noastre. La Râmnicu-Sărat, Averescu a întrunit 11.070 de voturi, contra 409 pentru ceilalți! La Botoșani, P. Irimescu a luat 10.397 voturi, contra 547; până și la Putna, impopularul Duiliu Zamfirescu a putut aduna 8.596 voturi, pe când candidatul Guvernului n-a putut fura decât 2.393.

Anarhia sus și dezordinea jos pecetluiseră soarta Guvernului Vaida. Mai rămăsese de rezolvat „în cercurile diriguitoare" pe cine să aducă la putere care să fie în stare să pună capăt haoticei situații

[42] A fost un act de nemaipomenită ingratitudine. Ionaș Grădișteanu a trăit pentru ardeleni, și-a irosit averea pentru ei - și la prima ocazie simpaticii lui trocari i-au tras chiulul...

în care alegerile lui Văitoianu, abținerea lui Averescu și inexperiența lui Vaida prăbușiseră țara. „În cercurile diriguitoare", adică în jurul Regelui, Brătianu își menținuse atotputernicia și prin Barbu Știrbei învârtea lucrurile după placul lui. Alegerile lui Văitoianu dovediseră însă că țara era sătulă de liberali; faimoasa ședință a Camerei în care Marghiloman fusese aclamat, iar el huiduit mai dovedise lui Brătianu că și personalitatea sa mai avea nevoie de puțină aerisire înainte de a lua contact cu „România întregită" și cu „democrația integrală". Dar mai presus de toate, alegerile parțiale din 7 și 8 februarie dovediseră marilor electori liberali că o majoritate de guvernământ nu putea fi alcătuită împotriva formidabilului curent averescan care cotropise satele și orașele. De unde, „în cercurile diriguitoare", până la februarie, o soluție Averescu se examina ca una din mai multe realizabile — de la februarie înainte, formula Averescu s-a impus ca singura posibilă, singura care să poată face față greutăților momentului și să netezească calea pentru combinațiile viitorului.

În asemenea împrejurări, care făceau din el stăpânul situației, Averescu a călcat ca de obicei în strâchini. Două căi îi stăteau înainte: una, eroică, să proclame un program de măsuri radicale care să schimbe până în fund regimul, să taie orice raporturi cu Palatul și cu „sferele influente" și să aștepte să-l impună poporul – alta, practică, să stea mândru și izolat și să aștepte propunerile „celor de Sus", impunându-le el condițiile lui. Averescu a ales însă o a treia cale ca să ajungă cât mai iute la putere, ca și cum și-ar fi numărat viitorul pe zile sau pe ceasuri. A ales calea umilirii și a milogelii. S-a umilit fiindcă s-a milogit, și s-a milogit și la Rege, și la Brătianu, și s-a curățat „avant la lettre". Ca să se vadă până unde s-a coborât în acele zile de februarie 1920, zile ce ar fi trebuit să fie pentru dânsul zile de îmbărbătare și chiar de trufie, voi cita aci două din canalele prin care scursorile lașității sale au ajuns până la Rege. Guți Bălăceanu, o secătură și un imbecil, ce nu se semnalase până atunci decât prin împerecherile sale cu dame bătrâne și bogate, ajunsese nu știu cum în intimitatea Regelui Ferdinand. O intimitate servilă și de mâna a doua care-l ridicase la înalta favoare de a plimba în fiecare dimineață „cockerii" Regelui și Reginei, niște javre lățoase care mușcau oamenii de pantaloni prin culoarele Palatului. Nu se știe pentru ce, Guți mai era și averescan clandestin, și venea pe înnoptate la palatul Suțu să povestească generalului cancanurile Curții, pe care le afla de la lachei. Pe Guți îl găsise Averescu ca să asigure pe Rege de tot devotamentul său și să-l conjure să-l cheme la putere, căci nu va avea prim-ministru mai disciplinat, mai docil, mai supus decât pe dânsul!

Hingherul regal, ridicat la rang de „mijlocitor politic", transmitea lui Nando, între două vânturi ale „cockerilor", petiția generalului și garanta, el, Suveranului, „cumințenia" omului purtat de valurile unei popularități de care toți strigoii Palatului se temeau...

Un alt „canal ocult"[43] i l-a oferit în acea vreme d-na Aristița Dissescu, născută Peretz, soția delăsată a erotomanului Costică Dissescu. Aristița nu era averescană, dar era amorezată de Rege, cu care avusese o aventură trecătoare; Regele o evita cât putea, căci îl plictisea și rupsese de mult cu dânsa, dar ca să evite scandalul o mai primea din când în când. În căutare de pretexte ca să ajungă mai des la Rege, Aristița a propus lui Averescu să-i ducă Sus, răvașe. Averescu a primit cu recunoștință și toată luna care a precedat chemarea sa la Guvern a întrebuințat pe d-na Dissescu, târfă rebegită, ca factor poștal.

Probabil că a mai întrebuințat și alte persoane și alte căi, și că le-a întrebuințat și față de Rege, și față de Brătianu după cum am avut dovada în întrevederea mea decisivă cu Vintilă Brătianu și cu Duca, despre care voi vorbi mai la vale. Toate aceste demersuri mi-au fost bineînțeles necunoscute, căci generalul se ascundea de mine ca să le facă, ca de dracu. N-am aflat rolurile jucate de Guți Bălăceanu și de Aristița Dissescu decât mai târziu, pentru Guți ca ministru de interne, când a venit să-mi ceară răsplata serviciilor aduse, dându-mi astfel prilejul să-l dau pe ușă afară – iar pentru Aristița din gura Regelui Ferdinand însuși, în toamna anului 1923 la Sinaia, când ne-am lămurit reciproc asupra însușirilor sufletești ale lui Averescu...

În cursul lui februarie acțiunile lui Averescu au mers tot crescând, iar Guvernul se prăbușea pe fiecare zi mai mult. Vaida dejuna în smoking la Londra, ținea toasturi, și nu se sinchisea de cele ce se petreceau la București. Anarhia creștea din zi în zi în lumea muncitorească, Mihalache pregătea o lovitura agrară – toată lumea era îngrijorată și cerea pe Averescu cât mai repede la Guvern...

Pe cât era de nerăbdător Averescu pe atât eram eu de răbdător. N-am vrut să iau contact cu nimeni, n-am mișcat un deget, eu, de obicei atât de dinamic în politică: eram așa de sigur că încolțisem soarta, eram așa de convins că nu trebuia să solicităm noi, ci dimpotrivă să fim solicitați, încât n-am alergat după nimeni, încredințat că vor alerga toți după noi și că vom putea în fine prezenta țării un Guvern și un program de cuceritori, nu de miluiți, cum fusese cazul tuturor Guvernelor de până atunci... Prietenii mei liberali, mai ales I.G.

[43] Averescu avea oroare de lumina zilei, și sta și ziua cu perdelele lăsate. Îi plăcea să trăiască prin beciuri, sau în camere dosnice și inconfortabile...

Duca, pe care-l întâlneam regulat în casa Boambă, îmi dau târcoale în nădejdea că le voi cere sprijinul, dar eu mă făceam că nu pricepeam, și vorbeam cu ei de toate, numai politică nu...

Dacă ar fi avut și Averescu puțin simț politic, ce Guvern bun și durabil am fi putut face, și toată soarta țării românești, scăpată de sub jugul Camarilei, ar fi fost alta... Dar Averescu n-a avut în viața lui pic de simț politic, și mai era și zorit, așa încât marele său Guvern din 1920 a însemnat în realitate și prăbușirea lui...

Pe la începutul lui martie, la un dejun la Boambă, Duca m-a întrebat dacă n-aș consimți la o întrevedere cu Vintilă Brătianu și cu el, ca să vorbim despre situația politică, care pe dânșii liberali îi îngrijea foarte mult. „Mergem la catastrofă, Argetoianu, să stăm puțin de vorbă, să chibzuim, să vedem dacă nu e ceva de făcut...". Nu aveam niciun motiv să refuz, și am primit să mă întâlnesc cu Vintilă, la Duca acasă, a doua zi... Această întrevedere a fost decisivă pentru formarea Guvernului Averescu, care s-a și constituit după câteva zile.

Deși raporturile mele cu Vintilă erau mai mult decât reci, de pe urma acțiunii mele de la Iași, împuternicitul lui Ionel – căci ca atare venise să vorbească cu mine – mi s-a înfățișat cu surâsul pe buze (surâsul lui Vintilă!) și cu o mână prietenească întinsă. Înainte să spună o vorbă, mi-am dat seamă că liberalii se simțeau la strâmtoare și că hotărârea lor era luată...

Vintilă a început prin a-mi zugrăvi situația „Țărrei" în culori negre, dar veridice, și apoi fără tranziție mi-a spus: „Ionel e gata să dea concursul său formării unui Guvern Averescu, dar...".

L-am oprit numaidecât:

„Sunt de acord cu d-ta asupra gravității situației; sunt convins că numai un Guvern Averescu poate scoate țara din încurcătură – dar mai sunt și convins că un Guvern Averescu va fi impus de către pătura sănătoasă a poporului nostru, și te asigur că n-avem nevoie de concursul nimănui ca să constituim Guvernul de mâine".

— „Se poate" – mi-a răspuns Vintilă – „dar generalul a cerut indirect concursul lui Ionel, și voiam să-ți dau răspunsul lui...".

M-am simțit cam jenat. Deși nu eram atunci în curent cu demersurile oculte ale șefului meu, simțisem eu ceva, și bănuisem că politica lui, spre deosebire de a mea, părăsise calea unei intransigențe absolute, care singură ne-ar fi putut duce la o completă izbândă. Pentru mine izbânda era aplicarea unui program integral și radical; din nenorocire, pentru Averescu, izbânda era numai chemarea la Putere, oricum...

Deși nu mai eram pe terenul meu, am făcut cum zice francezul „bonne figure a mauvais jeu", și am replicat:

„Nu știu ce a putut cere generalul lui Ionel, în tot cazul n-am nicio calitate, nicio împuternicire să stau de vorbă pe asemenea chestiuni... Dacă n-ai altceva să-mi spui..." – și sculându-mă de pe scaun, m-am pregătit să plec...

— „Stai, omule!" - a intervenit Duca. „Situația e prea serioasă ca să ne încurcăm în vorbe. Ne dăm cu toții seamă că numai voi puteți scoate căruța din nămol! E acum rândul lui Averescu. Ce vrem noi? Să vă spunem că avem toată încrederea în voi...".

M-am așezat din nou. Liberalii mă considerau ca un spiritus rector al generalului, ca omul care le învârtea toate în Liga Poporului și ducea pe Averescu de nas. Nu-l cunoșteau pe tata Averescu, naivii! Oricum, față de certitudinea formării unui Guvern Averescu, Ionel Brătianu și ai lui voiau să-și ia garanții, și socoteau că mai ales pentru chestiunile care-i interesau era mai bine să se înțeleagă cu mine decât cu generalul. Așa cum se așezaseră lucrurile, sau mai bine zis cum le așezase Averescu, în aparență, noi eram aduși la putere de Rege cu voia, și chiar cu sfatul lui Brătianu. Abia în conferința mea cu Vintilă și cu Duca mi s-au deschis ochii asupra gogomăniilor Moșului, și mi-am dat seamă că totul era iremediabil pierdut... Atingeam în fine țelul puterii, dar nu prin noi înșine, cum am fi putut-o face ușor, ci prin bunăvoința Coroanei și prin îngăduința Brătianului, mai stăpân pe Rege ca oricând... Inconștiența lui Averescu de puterea sa, milogeala lui, pe căi piezișe sau lăturalnice, după Guvern, potolise de tot temerile Regelui și ale lui Brătianu; amândoi n-au putut niciodată să-l sufere, amândoi n-au avut niciodată încredere în el și s-au sfiit totdeauna de intențiile lui. După succesul din 7-8 februarie, și Regele, și Brătianu s-au crezut o clipă pierduți; când l-au văzut stăruind totuși în mijloace nedemne pentru „a-și valorifica șansele", a priceput și unul, și altul cu cine aveau a face și au hotărât să se servească de dânsul ca de o unealtă, ca să înfrângă greutățile momentului, și să-l arunce la mormanul de fier vechi îndată ce-și va fi îndeplinit datoria și ar fi înlesnit lui Brătianu să ridice din nou capul...

Pe când analizam în gândul meu cât de totală - și de definitivă, de data asta - era catastrofa, de pe buzele mele cădeau cuvinte pe care aproape nici nu le mai urmăream... Am expus celor doi exponenți ai Partidului Liberal că Averescu nu va trece în reforma agrară dincolo de limitele decretului Duca, și că întrucât mă privea, ca om de dreapta găsisem chiar că se mersese prea departe. Am adăugat, în

această privință, că aveam intenția să obțin de la general să creeze un Minister special pentru reforma agrară și să-l încredințeze lui Garoflid. Acest proiect i-a încântat. Mai departe, i-am liniștit asupra soartei instituțiilor lor bancare și economice, și i-am asigurat – dând pe față gândurile care mă urmăreau - că n-aveau să se teamă întru nimic de Averescu, care n-avea decât o pretenție: să fie jandarmul Regelui și Prim-Ministru cât se va putea mai mult... în ce privea „Răspunderile", faimoasele „Răspunderi" de la Iași, să doarmă cu toții liniștiți...

Au fost încântați, și Vintilă, și Duca, de tot ce le-am spus. Beau amândoi lapte – iar eu înghițeam venin gândindu-mă la ce ar fi putut să fie dacă Averescu ar fi fost un om... Dar în toată cariera lui politica n-a fost decât o zdreanță pretențioasă...

Cei doi corifei liberali au fost atât de mulțumiți încât, ca să-mi facă plăcere au părăsit aerele lor protectoare și la plecare, în loc să-mi spună că ne învesteau cu Putere, s-au mulțumit să declare: „Regele n-are altă soluție decât un Guvern Averescu, și repede. Cu întreaga țară-l dorim toți...".

Am plecat din strada Romană cu picioarele tăiate. M-am gândit să mă duc la Averescu să mă răfuiesc cu el... Dar mi-am zis la ce bun? Răul era făcut și nu mai puteam schimba o paiață într-un erou... Mă coborâsem de mult de pe culmile iluziilor, m-am hotărât să las lucrurile să meargă în voia Domnului, să fiu și eu un ministru ca toți alții, poate ceva mai bun, ceva mai conștiincios și în tot cazul cinstit. Dumnezeu a fos milos cu mine și mi-a îngăduit, în acel Minister de decepție, să mântuiesc țara de comunism, fără brutalitate și fără să vărs sânge... Tot a fost ceva.

După întrevederea mea cu Vintilă și cu Duca, a doua zi, am anunțat lui Averescu că primisem învestitura Brătienilor, și că, după formula cunoscută, „evenimentele se vor precipita". S-au și precipitat: după două zile generalul a primit vizita lui Mișu, a fost apoi chemat la Rege, și în ziua de 12 martie Vaida a fost demisionat la distanță (era la Londra și făcea chef) iar în ziua de 13 am depus jurământul.

Nu-mi mai aduc aminte toate amănuntele care au însoțit acea schimbare de Guvern, nu scriu aci o cronică a vremurilor, și toate acele amănunte nici nu mai prezintă interes. Le vor fi notat alții... Vreau să însemnez numai că deși Guvernul Averescu era așteptat și pregătit de mai multe zile, schimbarea a avut toate aparențele unei bruscări inutile și că Regele s-a purtat urât cu Vaida. Dar om bun cum e, Vaida l-a iertat – spre folosul lui de altminteri.

*

Pretextul demiterii Guvernului a fost găsit în lovitura pe care a încercat să o dea Mihalache, cu legea agrară. Simțind că Guvernul era pe ducă, Mihalache a vrut să se prezinte în alegerile ce urmau să vină cu un proiect de largă demagogie în traistă, și să poată să spună la țară că „ciocoii nu l-au lăsat să-și desăvârșească opera". Cămășarul a vrut să-și creeze astfel o platformă, ca să poată lupta cu popularitatea lui Averescu, fără să-și dea seamă că oamenii de la țară nu citeau proiectele de legi – și pe vremea aceea nici măcar gazetele – și că între „articolele" unui proiect torpilat și „Steaua generalului" nicio concurență nu era posibilă. Ziua de 12 martie a fost o zi de tevatură... Regele a refuzat să semneze Mesajul pentru legea lui Mihalache, cu toate insistențele puse de cei interesați. Regele era slab, dar Știrbei veghea din ordinul lui Brătianu, și toate insistențele au fost inutile. Exasperat, Mihalache a ezitat între prezentarea legii fără Mesaj și depunerea proiectului pe biroul Camerei din inițiativă particulară. Procedura era indiferentă, căci ceea ce urmărea Mihalache era numai „manifestarea" de îndeplinit. Știa el bine că la vot nu se va ajunge, și că un vot fără discuție, la repezeală, nu era posibil fără complicitatea opoziției, pe care nu o avea.

Pe când Mihalache se zbătea cu proiectul său, Regele a chemat pe Cicio Pop și i-a cerut demisia Guvernului. Baciul a rezistat, a întâmpinat că era numai interimar și că demisia trebuia să fie cerută lui Vaida. Regele a insistat, declarând că situația nu îngăduia nicio întârziere, și în cele din urmă dl Țiței și-a iscălit demisia. Vaida a aflat la Londra, pe când „pertracta" cu Guvernul englez și făcea planuri de viitor în auzul străinilor, că nu mai era ministru și șef de Guvern. Pentru prestigiul nostru de Stat civilizat, a fost o lovitură urâtă, și presa din Londra și Paris ne-a judecat fără indulgență...

Și ca să închei acest capitol încă câteva cuvinte cu privire la alcătuirea Ministerului din 13 martie. Chemarea noastră la Guvern fiind aproape sigură după alegerile din februarie, Averescu și cu mine am căutat să alcătuim o listă de miniștri prezentabili. Trebuie să recunosc că în această alcătuire, Averescu nu s-a încăpățânat, ca de obicei, asupra candidaților săi și a primit sugestiile mele cu multă bunăvoință. Am lucrat amândoi, prietenește, și numai noi doi, la compunerea Guvernului. Cea dintâi problemă pe care am rezolvat-o a fost cea privitoare la colaborarea cu Take Ionescu. Averescu se considera angajat față de el; pe mine colaborarea cu takiștii nu mă încânta deloc, iar toți partizanii noștri ne declarau că prezența lui Take și a oamenilor săi în Guvern putea compromite alegerile. Takiștii erau odioși tuturor. Din punct de vedere al politicii

interne, împărtășeam și eu sentimentele prietenilor noștri. Antipatia mea de vechi conservator împotriva lui Take nu adormise niciodată și trădarea lui de la Iași mă îndepărtase și mai mult de dânsul. Ne mai împăcasem noi de atunci, dar polița pe care o trăsesem asupra lui în 1917 rămăsese neplătită. Pe de altă parte, prezența „marelui european" în fruntea Ministerului nostru de Externe, putea să fie de mare folos guvernării noastre: nici Averescu, nici eu, nu eram printre persoanele foarte agreate la Paris și la Londra – treceam, prostește, din cauza negocierilor de la Buftea, drept „boșofili". Ca să împac lucrurile, am propus ca Take să nu intre în Guvern decât după alegeri, și să ne prezentăm alegătorilor cu un Guvern pur averescan. În alegeri, nu vom vorbi despre o colaborare cu Partidul Conservator, dar vom primi un număr de takiști, de fixat ulterior, pe listele noastre. Averescu a primit propunerea mea, rămânând să convingă el pe Take de oportunitatea acestei combinații. L-a convins greu, dar l-a convins. Take n-avea nicio ambiție electorală, dar voia cu tot prețul să fie ministru de externe, și cunoscând pe Averescu se temea de un chiul. Generalul, în dorința lui de alegeri triumfale, a fost însă intransigent și Take a trebuit să i se supună. După cum se știe, Averescu nu i-a tras chiulul, căci avea prea multă nevoie de el la Externe, și după alegeri, în iunie, șeful conservatorilor a intrat în Guvernul nostru împreună cu Titulescu (la Finanțe) și cu Dim. Greceanu (la Justiție). Deocamdată am hotărât să punem pe Duiliu Zamfirescu la Externe, și să-i dăm apoi președinția Camerei, ca să facem loc lui Take. Toată această combinație trebuia să rămână secretă, între Averescu, Take și mine – și a rămas – căci chiar numai vestea unei viitoare colaborări cu takiștii putea să ne dăuneze față de alegători. Nici măcar Duiliu Zamfirescu n-a știut că era ministru de externe provizoriu. După alegeri, ziarele anunțând că Take va fi numit în locul său, m-am pomenit cu el, disperat. I-am confirmat știrea, dar i-am spus în același timp că generalul îi va propune președinția Camerei: venit la mine disperat, aplecat încântat...

Fiindcă generalul primise propunerea mea de amânare a colaborării cu Take, amânare pe care o consideram ca esențială din punctul de vedere al prezentării noastre electorale – m-am văzut și eu nevoit să primesc propunerea pe care mi-a făcut-o, să-i cedez Ministerul de Interne pe timpul alegerilor și să iau în acest răstimp Finanțele, urmând să trec la Interne după alegeri, odată cu remanierea necesitată de intrarea hotărâtă a takiștilor în Guvern.

Am ezitat foarte mult să primesc dintr-un scrupul de conștiință:

nu aveam nicio pregătire pentru Ministerul de Finanțe, a cărui organizare nici nu o cunoșteam. În materie economică și financiară m-am specializat numai de la 1922 înainte, silit de împrejurări care au așezat problemele economice, financiare și monetare în fruntea preocupărilor politice. Dar în 1920 mă aflam în fața Ministerului de Finanțe ca vițelul la poarta nouă. Doi ani de zile mă pregătisem pentru Ministerul de Interne, studiasem dreptul administrativ, mă pusesem la curent cu toate problemele de rezolvat dependente de acest Departament și mă vedeam deodată aruncat în haosul de la Finanțe! Dar ce era să fac? Intrasem la ham fără nicio vlagă, într-un Guvern înjghebat împotriva vederilor mele, ca miluit, iar nu ca învingător. Miluit la Finanțe, ori miluit la Interne – la urma urmei succesiunea unui Aurel Vlad tot mă simțeam în stare să o iau, și fără pregătire specială!

Un cusur al partidului nostru era că aveam mai mult oameni de acțiune electorală decât tehnicieni. Un altul, că nu aveam ardeleni. Un Guvern fără ardeleni era cu atât mai greu de conceput după întregirea neamului, cu cât eram hotărâți să desființăm Consiliul Dirigent și să unificăm administrația țării. Averescan habotnic printre ardeleni nu aveam pe vremea aceea decât pe Octavian Tăslăuanu, element de o rară inteligență, cu frumoasă cultură și care nu dedese încă niciun semn de scădere morală: l-am făcut ministru. Cu Goga cochetam: într-o zi primea să fie ministru, în alta mai cerea un răgaz ca să-și lămurească situația în Partidul Național. Ca să-și explice ezitările pretindea că vrea să-i aducă pe toți – în realitate n-a venit decât cu câțiva prieteni personali și obscuri, vreo zece zile după constituirea Ministerului. În așteptarea lui Goga, ne-am gândit la Goldiș, care a primit, căci era supărat pe ai lui de când îl păcăliseră cu președinția Camerei – și am tocmit și pe Inculeț ca reprezentant al Basarabiei. Și Goldiș, și Inculeț nu s-au înscris însă în Liga Poporului, și în ultimul moment au ezitat[44]. Vorbind în ajunul depunerii jurământului cu Averescu și căutând împreună - în urma acestei defecțiuni – „alipiți" pentru echipa noastră, am spus în glumă: „Să luăm barem oameni eleganți, bine îmbrăcați, ca «figuranți», și am propus pe Mocsonyi și pe Stârcea (fost ministru plenipotențiar în Austria). Era o glumă, repet. A doua zi dimineața - ne dedesem toți întâlnire la palatul Suțu

[44] Au intrat apoi în Guvern, dar n-au rămas decât foarte puțin. Îmi aduc aminte de ședința Consiliului de Miniștri în care Goldiș ne-a anunțat „că partidul său nu-l mai autoriza să rămână în Guvern din cauza desființării Consiliului Dirigent". Matei Cantacuzino a luat cuvântul și a adresat lui Goldiș o rugăminte de a trece peste considerațiile de partid și de a rămâne în mijlocul nostru. Niciodată Matei Cantacuzino n-a pronunțat cuvinte de o asemenea elocință: a fost cel mai mare discurs al său. Păcat că n-a fost stenografiat!

ca de acolo să mergem in corpore să depunem jurământul – am găsit pe toți viitorii miniștri în jurul generalului, și printre ei pe Mocsonyi și pe Stârcea, în toaletă impecabilă. Am luat pe Averescu într-un colț și l-am întrebat: „Dar cu ăștia ce e?" — „Apoi, n-ai spus d-ta ieri să-i băgăm în Guvern?". Generalul luase gluma mea drept bună... Și așa a început cariera lui Stârcea și a lui Mocsonyi, și dintr-o glumă a mea au ajuns și mari demnitari la Palat, căci Averescu, ca să se scape de ei, i-a „colat" Regelui! În scurta lui trecere prin Guvern a avut și Mocsonyi ziua lui: rămas într-o ședință a Camerei singur pe banca ministerială, a fugit, și a silit astfel pe președinte să ridice ședința, din lipsa unui reprezentant al stăpânirii pe banca de martiraj!

Pe Garoflid, Averescu l-a primit fără greutate și chiar cu plăcere: îl cunoscuse în Moldova și-l văzuse la treabă ca consilier agricol. Cu Trancu-Iași, epavă a Partidului Muncii, care mai târziu a devenit cel mai fidel partizan al generalului, lucrurile s-au petrecut așa: îl propusesem ca viitor ministru al muncii, nu știu pentru ce, probabil fiindcă era ultimul partizan al partidului cu același nume; în seara de 12 martie Averescu îmi spune: — „Nu uita să telegrafiezi lui Tomescu să fie mâine aici!" — „Care Tomescu?", întreb eu. — „Poi, Tomescu, ăla, de la Galați, de care mi-ai vorbit pentru Ministerul Muncii!" — „Nu Tomescu, domnule general, Trancu-Iași, Tran-cu Ia-și!" — „Bine, Trancu, Tomescu, cum i-o zice...". Am telegrafiat lui Trancu-Tomescu să vina chiar în noaptea aceea la București și să se prezinte la mine la ora 9 dimineața. Se aflase până la Galați despre schimbarea de Guvern, și cum a intrat la mine Trancu m-a luat de la ușă: „Dragă, dacă vrei să mă faci prefect, eu prefer deputat..." I-am tăiat vorba: — „Du-te și-ți pune fracul și la ora 11 la generalul Averescu, la palatul Suțu; ești ministru, ministru al muncii..." — „Mi...mi...ministru al munșei?", a îngânat omul și s-a prăbușit pe un jeț. După ce și-a revenit în fire a vrut să mă sărute. L-am oprit la distanță, nu-mi plac sărutările de armeni, și i-am spus încă o dată: — „Du-te și te îmbracă – sau poate nu primești?" — „Cum să nu primesc, vai di mini, și la muncă, visul meu!". A plecat, și mi s-a povestit mai târziu că primul său drum a fost la o biserică, să mulțumească lui Dumnezeu... „Ce Trancou-Galatz, quel type merveilleux!" – spunea conul Matei scandând fiecare silabă...

.....

Ministerul Averescu a fost primit cu adâncă mulțumire; toată lumea a răsuflat. Din momentul în care am depus jurământul, nicio manifestație n-a mai avut loc pe stradă. Comunismul a trecut de la propagandă fățișă și zgomotoasă la propagandă clandestină și

la pregătirea actelor de terorism; numai în fabrici și ateliere a mai continuat răzmerița. Voi arăta mai la vale cum am potolit-o.

Un singur om n-a putut să se consoleze de căderea regimului „Federației Democratice": paranoicul președinte al Camerei, apostolul Aiurelei, tata Iorga, s-a agitat ca o moară de vânt, a făcut spume la gură și a înjurat opt zile pe toată lumea, de la Rege până la foștii săi tovarăși de idei... politici, care duseseră la faliment „nădejdiile" democrației... Ardelenii au trecut munții „să lucreze" la ei acasă, iar țărăniștii s-au împrăștiat în Vechiul Regat, ca lăcustele, să ne-o ia înainte cu propaganda electorală. Săracii!...

Nu voi face aci istoricul Ministerului Averescu din 1920-1921, mai întâi fiindcă nu scriu istorie, ci amintiri personale – apoi fiindcă, din nefericire, n-am luat note zilnice în acele vremuri și ar trebui să răsfoiesc toate ziarele de atunci ca să-mi împrospătez memoria, și n-am timp.

Voi atinge în câteva capitole, succesiv, numai faptele și evenimentele mai importante, care mi-au rămas în memorie și în care am fost amestecat de aproape, sau am ceva de spus ce nu s-a spus până acum...

Am depus jurământul sâmbătă în 13 martie. Luni 15 martie m-am dus să-mi iau Ministerul în primire. Nu se amenajase încă ieșirea directă în Calea Victoriei colț cu Grivița, și am intrat la finanțe ca toată lumea, prin ușa care dă în curte. Când a cotit rabla de automobil a Ministerului ca să apuce pe poartă mi s-a strâns inima: am avut impresia că mă bagă în plină răscoală... Curtea era plină de oameni, bărbați, femei, copilandri care gesticulau și strigau. De-a lungul zidurilor un nesfârșit monom de indivizi, civili și militari, cu ghiozdane la subțioară, aliniați doi câte doi, ca o coadă la brutării pe timp de foamete sau la casa unui teatru subvenționat în zi de reprezentație gratuită. Pe cât erau de gălăgioși cei din curte, pe atât erau aceștia de tăcuți. Capul cozii pătrunsese în Minister și prin anticamera de jos se pierdea în negura culoarelor ce duceau spre casierie... Am coborât din mașină, am intrat și am urcat scara, fără să mă amenințe sau să mă insulte nimeni – am conchis că nu căzusem în mijlocul revoluției, dar m-am întrebat ce o fi... Ajuns în cabinetul meu am chemat pe I. Angelescu, directorul general al contabilității, ca să mă lămurească. Mă intriga mai ales „coada" tăcută și posomorâtă a celor ce pătrunseseră în Minister... „Ce să fie?" – a răspuns Angelescu la întrebarea mea – „sunt casieri de pe la diferitele administrații și de la regimente, care așteaptă să le dăm bani..." — „Și

cei din curte?" — „Sunt muncitori de la fabrica de tutun, cer să fie primiți, o delegație, să vă expună doleanțele și cererile lor..." — „O voi primi, dar întâi să vedem ce facem cu casierii...".

Sumele totale cerute de domnii care făceau coadă se urcau în ziua aceea la 35 de milioane, și în casă aveam 400.000 lei... Casierii civili, care făceau coadă de zile întregi, pretindeau că nu se mai pot întoarce cu mâna goală la instituțiile lor, unde funcționarii familiști îi așteptau cu copii nemâncați și unde mai erau de satisfăcut atâtea alte nevoi urgente. Dar mai amenințători erau casierii militari: toți declarau că nu mai au cu ce da hrană soldaților, că erau datori vânduți la toți furnizorii, că aceștia le refuzau orice credit mai departe și oamenii dezertau pe capete sau se duceau să prădeze prin mahalale...

Am rugat pe Angelescu să se suie în automobilul meu și să meargă din bancă în bancă, la cele mari, și să ia cu împrumut ce putea: formele urmau să se îndeplinească ulterior. După o oră, Angelescu s-a înapoiat cu 7 milioane de lei pe care le-am împărțit în cea mai mare parte militarilor.

Între timp am primit delegația muncitorilor. Au venit în cabinetul meu – vastele proporții ale cabinetului ministerial de la Finanțe sunt cunoscute – vreo 30-40 bărbați și femei. Veniseră de nenumărate rânduri și nu-i primise niciodată predecesorul meu, nici secretarul general, sau altcineva. Simplul fapt că i-am primit i-a liniștit. Le-am cerut să spună ce vor. Veniseră mai mult pregătiți să manifesteze, împinși de agenții comuniști adăpostiți printre ei, decât să vorbească. În fine unul din ei s-a hotărât, dar nu prea știa ce să spună. Învățase pe de rost să ceară sporire de salariu și „comitet de muncitori" alături de direcția manufacturii. După ce a sfârșit, le-am vorbit frumos, am glumit, au început să râdă și ei și le-am făgăduit că îndată ce mă voi fi rostuit în Minister mă voi ocupa personal de doleanțele lor și voi veni la Belvedere să le fac judecată dreaptă. Am mers apoi din om în om, am vorbit cu mai toți întrebându-i pe fiecare de păsul lor, și am sfârșit prin fraza banală, dar până atunci făcătoare de minuni: „Numele generalului Averescu înseamnă dreptate pentru toți; aveți încredere în el și în noi, și nu vă lăsați ispitiți de cei care vă împing la rele pentru singurul lor folos...". Au plecat mulțumiți, și după câteva minute i-am auzit cum se scurgeau cântând (din nenorocire o „Internațională" răgușită), pe Grivița spre Belvedere.

Iată condițiile în care am preluat eu Ministerul de Finanțe în 1920, și în trei luni am schimbat cu totul fața lucrurilor... S-au găsit totuși oameni care să mă înjure, și să ceară să fiu dat în judecată

fiindcă împrumutasem bani de la bănci fără să fiu autorizat printr-o lege, după cum cerea legea contabilității publice...

Legea!

Când am intrat eu în Ministerul de Finanțe, de toate putea fi vorbă numai de lege și de legalitate strictă, nu! Dezordinea și destrăbălarea domneau nu numai la Ministerul de Finanțe, dar și în toată administrația țării. Ardealul cu cele 22 de județe ale lui era Stat în Stat, condus după bunul plac al Consiliului Dirigent. Frații noștri de peste munți, iobăgiți de sute de ani și eliminați de șovinismul maghiar de la mânuirea treburilor publice, nu dedeseră în ultimul veac decât preoți și învățători. Preluarea imperiului de la unguri găsise Ardealul fără cadre, și administrația românească înjghebată în pripă încurcase toate. Până n-am trimis noi de la Finanțe administratori Financiari în fiecare județ, impozitele aproape nu se încasau. Consiliul Dirigent trimitea întruna după bani la București, și mulțumită prezenței fratelui Aurel Vlad în fruntea Vistieriei, banii se dau fără nicio socoteală. Țin minte că la o săptămână după înscăunarea mea, a venit un domn de la Cluj să ceară 50 de milioane. — „Pentru ce?" – l-am întrebat eu. — „Apoi, domnule ministru, pentru cheltuielile curente..." Întrebându-l mai departe pe baza cărui articol bugetar sau pe baza cărei dispoziții legale cerea banii, sau dacă avea cel puțin acte justificative pentru sumele cerute, s-a uitat tâmpit la mine, ca și cum ar fi avut de-a face cu un nebun. M-a lămurit însă Angelescu; capitol bugetar nu exista, se dau banii sub formă de credite extraordinare, de multe ori nu erau nici măcar contabilizați, iar actele justificative pentru banii cheltuiți urmau să fie trimise mai târziu, dar până atunci nu sosise niciunul...

În Basarabia și în Bucovia, unde Guvernul central din București preluase administrația, mai era puțină regulă, dar lucrurile mergeau anapoda și acolo, căci nimic, dar mai ales resorturile financiare nu se organizaseră încă. Nici noi în Vechiul Regat nu aveam rezerve de cadre, așa încât, ca să garnisim cele două provincii de la nord și de la est, trebuise să preluăm asupra funcționarilor noștri și să dezorganizăm și serviciile noastre, al căror randament slăbise și el mult. Cu Basarabia mai ales era o pacoste: acolo, nu găsisem niciun element local de întrebuințat, trebuia să furnizăm noi întreg personalul administrativ, judecătoresc și financiar, și nimeni de la noi nu voia să meargă. Numirea sau mutarea, chiar cu avansare, în Basarabia era considerată ca o pedeapsă, și la urma urmelor nu se hotărau să se ducă acolo decât elementele rele atrase de perspectiva unor beneficii ilicite, mai ușor de realizat departe

de ochiul centrului, sau funcționarii cu musca pusă pe căciula amenințați să-și piardă slujba pe care o ocupau. În Bucovina, starea lucrurilor era mai puțin disperată, căci austriecii duseseră o politică cu totul diferită de unguri, și administrația locală își putuse recruta o bună parte din funcționari, și de la Unire, din elementele locale românești.

Cele trei luni pe care le-am închinat în 1920 Finanțelor[45] au fost pentru mine un adevărat calvar. Fără a mă lăsa în amănunte al căror interes e perimat, nu pot însă să nu scot din întuneric două fapte care subliniază incuria Guvernelor noastre din decembrie 1918 și până în martie 1920. E vorba pe de o parte de schimbul coroanelor din Ardeal și Bucovina, de al rublelor din Basarabia și în legătură cu acest schimb de imprimarea bancnotelor românești - iar pe de altă parte de emiterea și de contabilizarea bonurilor de tezaur răspândite pe tot întinsul Europei și Americii, fără niciun rost.

Coroanele și rublele ar fi trebuit să fie înlocuite și răscumpărate în lei în cel mai scurt termen posibil după ocuparea ținuturilor alipite, ca să se împiedice introducerea frauduloasă[46] în țară a acestor monede avariate, în vederea unui schimb ulterior avantajos.

După război, rubla nu mai valora nimic în Rusia, iar coroana austro-ungară căzuse vertiginos. Un schimb imediat nu era posibil, fiindcă nu aveam „instrumentele" necesare, adică bancnotele românești disponibile, și nici nu le puteam imprima la București, căci nici Banca Națională nu era utilată la noi pentru asemenea fabricație. Nu e vorba, s-ar fi putut găsi mijlocul de efectuare al schimbului dacă s-ar fi vrut – nu e locul să expun aci cum – dar nu s-a vrut. Din informațiile pe care le-am putut culege în Minister, a rezultat că acela care s-a opus la efectuarea schimbului a fost Maniu cu Consiliul lui Dirigent. Motivul? Convingerea că prin Tratatul de pace vom fi scutiți să schimbăm coroanele, și că în această nădejde și așteptare, nu trebuie să ne grăbim! Această „convingere" dovedește nu numai că dl prezident Maniu n-avea nicio orientare în materie monetară și financiară, dar încă, că era cu totul lipsit de simț politic. Căci nu era vorba să plătim coroanele Statului maghiar, ci detentorilor români, legitimilor detentori români din Ardeal, pe care nu-i puteam ruina anulându-le moneda în care își strânseseră economiile lor. Lipsit de simț politic, poate că dl Maniu și mai ales anturajul d-sale nu era lipsit și de simțul afacerilor și că a prevăzut importantele beneficii pe care „pretenii" puteau să le realizeze, și le-au și realizat, printr-o

[45] Martie-iunie. În iunie am trecut la Interne, și am răsuflat.

[46] Ministrul Vlad a mers până acolo cu inconștiența încât a autorizat chiar Banca Albina din Sibiu să introducă în țară 20 milioane coroane, din Ungaria!!

lungă amânare a operației ce trebuia săvârșită, în interesul obștesc, cât de grabnic.

Nu s-au schimbat coroanele, dar s-a fixat valoarea lor la 50 de centime. Cu cât cădea cursul coroanei la Viena și la Budapesta, cu atât au intrat pe ascuns mai multe coroane în România. În momentul ocupării Ardealului de către trupele noastre, se aflau în circulație înăuntrul granițelor noastre circa un miliard și jumătate coroane; când s-a putut efectua schimbul, sub noi, a trebuit să plătim unsprezece miliarde și jumătate de coroane!!! O pagubă pentru Stat de cinci miliarde lei! Cinci miliarde de lei, care s-au dus în buzunarele „pretenilor", misiților și mai ales în ale agenților băncilor din Budapesta!

Cu rublele, „afacerea" a fost mult mai puțin fructuoasă, și prin urmare paguba Statului mai mică. În Basarabia, contrabanda de ruble a fost neînsemnată, granița dinspre Rusia fiind ermetic închisă. Când s-a efectuat însă schimbul, în iulie 1920, sub interimatul lui Take Ionescu la Finanțe[47] s-au comis indiscreții în jurul lui și s-a aflat că rublele vor fi schimbate pe un curs superior cu 20 de centime față de valoarea lor în târgul liber – așa încât câțiva amici ai casei și relațiile lor au putut câștiga parale bune în dauna detentorilor naivi care n-au avut răbdarea să-și păstreze garboavele. Au fost și câțiva contrabandiști care au izbutit să aducă ceva ruble din Rusia, cu toată străjnicia pazei de la Nistru. Printre ei, îmi aduc aminte de amicul Topciu, pe care l-am scăpat eu de pușcărie, și care a făcut de atunci o strălucită carieră de patriot naționalist[48].

Dar se vede că în acele vremuri de prefacere nimeni n-avea capul pe umeri. Ce să mai zicem de Maniu și de Topciu, când un om ca Oscar Kiriacescu a făcut una tot atât de lată. Abia mă instalasem la Finanțe când am aflat că o misiune română cu pictorul Costin Petrescu în frunte se afla în Statele Unite ca să supravegheze o comandă de bancnote, în valoare de 4 miliarde de lei, făcută de Ministerul de Finanțe pe timpul ministeriatului lui Kiriacescu, în primăvara precedentă.

Comanda era gata, bancnotele expediate sosiseră deja în parte la București și misiunea cerea bani de drum ca să se înapoieze în țară. Am cerut să văd și eu o bancnotă, și spre stupefacția mea am constatat că era pur și simplu hârtie-monedă emisă de Ministerul de Finanțe în numele Statului român! Nu puteam să-mi închipui că un ministru de finanțe, viceguvernator al Băncii Naționale și de douăzeci de ani

[47] Titulescu se afla în străinătate.
[48] A ajuns chiar subsecretar de Stat!

în cele mai înalte funcții în Institutul nostru de Emisiune ignora că articolul 1 al legii de organizare al băncii sale interzicea Statului emiterea sub orice formă a hârtiei-monedă! Și totuși, Kiriacescu făcuse comanda. L-am chemat, și când l-am pus în fața faptului a rămas tâmpit: „Vezi, nu mi-am adus aminte de acel articol buclucaș!" — „Nu, domnule" – am replicat eu – „nu e vorba de articol, e vorba de principiul însuși al existenței unui Institut de Emisiune. Statul nu poate face concurență institutului pe care l-a creat tocmai pentru ca bancnota, bazată pe aur, să nu fie sub influența vicisitudinilor politice și nevoilor Tezaurului! E o chestiune de principiu, nu de aducere sau neaducere aminte a unui articol..." Kiriacescu tăcea, buimăcit. Avea mari neplăceri de familie, un copil bolnav dus cu nevastă-sa în Elveția - și nu prea mergea nici cu dânsa. Îl vedeam cum îi porniseră gândurile, departe de bancnote și de răspunderile lui... Și tăcea. La toate chestiunile mele, da din umeri, și nu răspundea nimic. Imprimarea bancnotelor inutile costase 60 milioane de lei, de lei din 1920 care valorau încă fiecare 25 de centime de aur... L-am rugat să propună Băncii Naționale să preia dânsa biletele, să ștampileze și să se servească de ele pentru noile emisiuni.

Banca Națională era autonomă. Și pe vremea aceea nu s-ar fi putut gândi nimeni la măsuri dictatoriale, adică de constrângere. Am intervenit cu toată insistența pe lângă Guvernator, trăia încă încăpățânatul de Bibicescu, pe lângă toți directorii... A fost în zadar; biletele au fost depuse în beciurile Ministerului de Finanțe, unde mai sunt și azi, iar Statul a rămas păgubaș de 60 de milioane lei...

Banca Națională ar fi putut cu atât mai ușor consimți să ia biletele lui Kiriacescu și să găsească o modalitate pentru punerea lor în circulație, cu cât situația ei nu mai corespundea statutelor, sau mai exact circulația ei nu mai corespundea condițiilor statutare de emisiune. Într-adevăr, tot aurul Băncii fusese trimis în timpul războiului la Moscova, și Sovietele se înstăpâniseră asupra lui, în așteptarea reglării chestiunii Basarabiei și a armamentului, pe care după dezertarea trupelor rusești de pe frontul Moldovei ni-l însușisem noi. În locul aurului, nu se afla în tezaurul Băncii ca garanție pentru biletele în circulație decât o poliță reînnoită din 6 în 6 luni de către Ministerul de Finanțe, poliță în valoare de 5 miliarde lei aur (!!!). Întâmplător această poliță a ajuns la scadență sub ministeriatul meu: e cea mai formidabilă poliță pe care am găsit-o în viața mea, și nu cred ca Rotschilzii sau Rockfellerii să fi semnat vreodată sub o asemenea sumă! Eu, bun pentru 5 miliarde aur, îmi venea să râd!

Desigur că aș fi putut forța mâna Băncii Naționale cu bancnotele,

amenințând-o că nu-i mai reînnoiesc polița de 5 miliarde, sau obligând-o la convertibilitatea leului în aur; înainte de a ruina Banca ar fi însemnat însă să ruinez Statul și să dărâm ce mai rămăsese din edificiul nostru economic. Șmecherii de la Bancă și-ar fi dat seamă că amenințarea mea nu era serioasă. Am încercat cu binele – n-am vrut să încerc cu răul; să-mi arunce piatra cine vrea. Am mai primit eu atâtea, pe nedrept!

Cu bonurile de Tezaur, haosul, pe care l-am găsit, și neregulile, treceau orice închipuire. Nu exista nicio contabilitate a acestor bonuri și niciun act de evidență în care valoarea lor să fie trecută. Fiecare bon de Tezaur reprezenta o datorie a Statului român, și Statul român – recte Ministerul de Finanțe – nu știa ce datora. În timpul războiului se trimiseseră misiuni prin diferite țări, până în America, și fiecărei misiuni se încredințaseră carnete de bonuri de Tezaur cu care plătea, bineînțeles cu prețuri enorm sporite, marfa pe care o cumpăra, fără să mai ceară autorizația Guvernului român, sau să aștepte răspunsul acestuia în rarele cazuri în care o ceruse. Afacerea cu icrele din Japonia, cumpărate ca să alimenteze Iașiul pribegiei noastre și care s-au stricat pe loc e bine-cunoscută – dar nimeni n-a știut vreodată câte milioane au costat acele icre... Ceea ce se mai poate ierta în timp de război, e însă inadmisibil în timp de pace – și totuși s-a continuat și după încheierea păcii cu remiterea carnetelor de bonuri de Tezaur celor care plecau peste graniță, sub cuvânt că nu aveam acoperiri în străinătate și că nu puteam face plăți în altă formă. Până și călătoriile diplomatice se făceau tot cu bonuri de Tezaur. Angelescu mi-a mărturisit că și Vaida plecase cu un carnet, ce fusese încredințat însoțitorului său Caius Brediceanu.

Am aflat mai târziu de Caius al nostru că plătise, nu știu unde, o masă cu un bon de Tezaur... Ministerul nu putea contabiliza sumele astfel cheltuite, fiindcă carnetele fuseseră date în alb, adică numai formulare de bonuri, semnate însă în regulă de cei ce aveau semnătura Statului, și deținătorii le umpleau cu cifrele ce vreau, fără să fie măcar obligați să raporteze Ministerului de Finanțe sumele astfel angajate! Ministerul de Finanțe nu putea în consecință ști de ce sume era răspunzător; o neglijență de neiertat a fost încă că nu s-a înscris nici măcar numele celor cărora se încredințaseră carnetele, nici numărul bonurilor date!

Am oprit bineînțeles toate aceste operații, am anulat carnetele în mâinile detentorilor lor, oricare ar fi fost ei, prin telegrame date la toate oficiile noastre din străinătate, și am început să fac demersuri pentru inventarierea bonurilor în circulație. Au trebuit doi ani de

zile până să se facă inventarul bonurilor noastre de Tezaur aflate în circulație în lumea întreagă. Am început operația, dar în trei luni ce am putut face eu! Succesorul meu Titulescu a muncit din greu un an și jumătate, fără să poată da de rostul tuturor bonurilor existente. Când socoteala se considera sfârșită, ieșeau altele la iveală. Un tablou exact de toate angajamentele de plată ale Statului din cursul anilor 1917-1920 n-a putut fi desăvârșită decât sub Vintilă Brătianu. Cu acest prilej reaua credința politică a izbucnit încă o dată. Deși, în afară de cele 3 luni ale lui Vaida (decembrie 1919 - martie 1920), toate bonurile de Tezaur fuseseră emise sub regim liberal sau *liberaloid*[49], fratele Vintilă a țipat ca din gură de șarpe, și a învinuit pe predecesorii săi imediați de neregulile săvârșite de prietenii săi...

Cu bonurile de Tezaur am avut și eu o istorie, dar cu totul pe alt plan; situația dezastruoasă a încasărilor Statului m-a silit și pe mine să încerc o operație anormală ca să-mi procur pâinea de toate zilele. De ce oare opoziția național-țărănistă (care se vede că uitase de mesele lui Vaida plătite de Caius Brediceanu cu bonuri de Tezaur) a făcut un tărăboi nemaipomenit în Cameră pe această chestiune, voi spune două vorbe și despre ea, fără să mă întind prea mult. Afacerea a fost lămurită în toate amănuntele ei prin răspunsul documentat pe care l-am dat în Cameră veninosului Madgearu. Cine caută amănunte asupra moravurilor noastre politice din leatul 1920, le poate găsi în Dezbaterile Parlamentare...

Averescu îmi spusese că dacă am nevoie de un om sigur, ca să mă descurc la Finanțe, să mă adresez unui domn Schuler, om de o cinste absolută și foarte bogat, pentru care garanta el; puteam să am toată încrederea. Generalul cunoscuse pe Schuler la Bacău pe timpul războiului și se legase cu prietenie de dânsul. Foarte bogat pe acea vreme, Schuler da fără să numere la toate operele sociale și de binefacere organizate de d-na Averescu. Cum s-a îmbogățit Schuler nu știu – după cum nu știu și pentru ce a pierdut câțiva ani după război tot ce avea. Mulți l-au considerat până la sfârșit ca un om cinstit, dar nenorocos și prea încrezător în cei din jurul lui – alții l-au ținut și l-au calificat drept un escroc. Averescu ar fi pus mâna în foc pentru el. Modul cum s-a purtat în afacerea bonurilor mele de Tezaur ar pleda în favoarea cinstei sale. Nu-l cunoșteam, nu-l văzusem în viața mea, și chiar după ce Averescu mi l-a recomandat atât de călduros n-am făcut apel la dânsul. Dar a venit el la mine.

Într-o zi, Averescu mi-a cerut la telefon să primesc pe prietenul

[49] Sub Marghiloman, la Iași nu s-au emis asemenea bonuri, raporturile României cu țările furnizoare fiind tăiate.

său, căci are o propunere interesantă să-mi facă. Averescu știa la ce ananghie de bani mă aflam și se vede că vorbise cu Schuler despre nevoile Tezaurului. Am primit pe trimisul primului ministru, care mi-a făcut impresia unui om cumsecade, cu tot tipul său ovreiesc foarte pronunțat. L-am văzut atunci pentru prima dată. Schuler mi-a propus să-i dau bonuri de Tezaur în valoare de 20 milioane lei pe care el se făcea forte să le plaseze în Anglia și să mă acrediteze cu suma respectivă la o bancă din Londra.

Mi-a declarat că era sigur de reușita operației, dar că în cazul de neprevăzut în care n-ar reuși, îmi va aduce bonurile înapoi, și le vom anula. Operația era cu totul neregulată din punctul de vedere al legii contabilității – era încă o încercare de împrumut, de expedient, fără bază legală. Dar cu casa goală cum eram, și fără nicio posibilitate de împrumut rapid pe căile legale, am avut slăbiciunea sau tăria să primesc propunerea ce mi se făcea. Nu riscam nimic: aveam taloanele bonurilor și dacă cumva Schuler n-ar fi realizat operația în termenul de o lună convenit, puteam anula titlurile pe care i le încredințasem. Am vrut să-mi iau garanții suplimentare și să nu-mi iau singur răspunderea unei tentative pe o cale atât de anormală și pe care numai situația disperată a Vistieriei Publice m-a împins să o primesc. M-am dus la Averescu și l-am întrebat dacă puteam să mă încred în Schuler. „Da" – a fost răspunsul generalului – „pe garanția mea". Nu m-am mulțumit cu atât. Am cerut lui Averescu ca împuternicirea dată lui Schuler pentru a plasa bonurile să fie semnată de dânsul și de mine, pe baza unui jurnal al Consiliului de Miniștri. Averescu a primit numaidecât, și așa s-a făcut. Jurnalul Consiliului de Miniștri era, în lipsa Parlamentului, maximul de „legalizare" pe care puteam să-l dau operației. Scurt: Schuler a plecat cu bonurile în Anglia, n-a putut să le plaseze, s-a înapoiat cu ele și mi le-a restituit, cu opt zile întârziere peste termenul convenit. Din această operație avortată, și recunosc încă o dată, neortodoxă, Statul nu a păgubit o centimă. Și Doamne, ce muzică s-a făcut cu afacerea Schuler! Despre miliardele irosite cu bonurile de Tezaur pe timul războiului și îndată după – nu s-a spus o vorbă. Dar despre bonurile încredințate lui Schuler, și restituite de el fără nicio pagubă pentru Stat, s-au cutremurat pereții! Săptămâni de zile bestiile îndrumate de Madgearu m-au primit în Cameră cu urlete de „Schuler, Schuler!". Ce le păsa lor de bonuri și de Tezaur, trebuia doborât Argetoianu, cel mai puternic stâlp al Guvernului, ca să se prăbușească tot edificiul! Reputația mea de cinste și răbdarea mea au fost însă mai solide decât au crezut adversarii mei. Cu încetul toate s-au potolit. Cine-și mai

aduce aminte de afacerea Schuler! Dacă am pomenit-o aci, pe scurt, e ca să nu trec cu tăcere unul din cele mai dezagreabile incidente ale carierei mele politice – și ca să dau dovadă de nepărtinire: de vreme ce vorbesc de greșelile altora, trebuie să mărturisesc și pe ale mele...

În aceste trei luni de ministeriat la Finanțe, am avut și primul contact cu comunismul, pe care l-am întâlnit în întreprinderile dependente de Departamentul meu: la fabrica de tutun de la Belvedere, la fabrica de chibrituri, la Imprimeria Statului... Fără să intru în prea multe amănunte, voi raporta aci câteva întâmplări.

Am povestit deja că în ziua instalrii mele la Finanțe, am găsit curtea Ministerului plină de muncitori de la Belvedere și că i-am împăcat cu vorbe bune. Tutungiii s-au liniștit pentru câteva săptămâni, dar au ridicat capul cei de la chibrituri – și după ei, apoi, s-au luat și cei de la tutun, și au început iar să se agite. În fruntea Regiei Monopolurilor Statului se afla Nicu Teodorescu[50], omul cel mai bun și mai cumsecade, dar slab de îngeri și prin urmare cam fricos. În toate diminețile venea la mine și intra în cabinetul meu cu vorbele: „Nu merge, domnule ministru, nu merge..." – iar eu îi răspundeam regulat: „Lasă, domnule Teodorescu, că o să meargă!".

Principala revendicare a muncitorilor era înființarea unui soviet de lucrători în fiecare fabrică sub numele de „comitet de control și îndrumare al muncii". La început, împinși de agenții comuniști, muncitorii ceruseră ca acest comitet să aibă sub controlul său toate chestiunile legate de contractul de muncă: salariile, orele de lucru, primirea sau concedierea lucrătorilor. Mai târziu o lăsaseră mai moale, și admiseseră „o colaborare" între comitetul pe care-l propuneau și direcția întreprinderii. Eu îi lăsasem să ceară, și nu mă grăbeam cu răspunsul; ca să pun ordine, trebuia să am și un început de dezordine...

Cei de la fabrica de chibrituri, mai puțini, dar mai isteți, nu s-au mulțumit să-mi trimită numai mie doleanțele lor, și le-au înaintat și lui Averescu. Averescu și-a pus picioarele în apă caldă, a meditat două zile și mi-a telefonat: „Am găsit soluția, ca să liniștim pe cei de la fabrica de chibrituri... îți trimit pe Crăiniceanu[51] să ți-o spună...". Și a venit Crăiniceanu cu soluția; era delicioasă și zugrăvește pe Averescu mai bine decât zece pagini de analiză psihologică. Generalul îmi propunea să nu primesc sovietul de lucrători, dar să numesc unul de lucrătoare, deoarece femeile sunt bune gospodine, în măsură să propună reforme utile în legătură cu problemele igienice

[50] Ajuns mai târziu director general al Căilor Ferate și ministru la Industrie.
[51] Fiul generalului. Șeful de cabinet al lui Averescu.

a căror soluție se impunea... Crăiniceanu mi-a adus și o fițuică cu „o schemă" de comitet feminin, scrisă de mâna generalului, în care nu se omisese nicio atribuție „de gospodărie", nici chiar controlul closetelor!! Am rugat pe Crăiniceanu să mulțumească din partea mea generalului pentru prețioasa sa colaborare, și l-am asigurat că mă voi gândi serios la concretizarea sugestiilor sale. Nu m-am mulțumit însă cu atât; am luat telefonul și am mulțumit și direct lui Averescu, felicitându-l pentru ingenioasa sa idee. „Nu-i așa?", mi-a răspuns, încântat, dictatorul, din celălalt capăt al firului. L-am rugat însă să mă lase să soluționez eu singur problemele dependente de Departamentul meu, căci altfel ne puteam încurca. Mulțumit că-i aprobasem „ideea", Averescu mi-a făgăduit tot ce am vrut, și s-a ținut de cuvânt: până la sfârșitul guvernării noastre nu s-a mai amestecat în acțiunea mea împotriva comuniștilor, mai întâi la Finanțe, apoi la Interne.

Bineînțeles că am aruncat fițuica lui Averescu la coș, și că n-am admis niciun fel de soviet, nici de dame nici de domni, atât la fabrica de chibrituri, cât și la cea de tutun. Răzvrătirea mocnea însă, și lucrătorii, împinși de instigatorii lor, au hotărât să treacă la manifestații de violență ca să obțină satisfacerea doleanțelor lor. Pe lângă cererea înființării sovietelor, mai erau și altele, printre care unele drepte, dar pe care nu le rezolvasem în așteptarea unei soluții generale a întregului diferend.

Într-o dimineață, pe la sfârșitul lui aprilie, s-a spart în fine buba, și s-a spart așa cum o doream eu. Abia sosisem la Minister, și Nicu Teodorescu a intrat ca de obicei în cabinetul meu, dar de data asta era verde și însoțit de Alexandrescu, directorul fabricii de la Belvedere. „Domnule ministru, situația e extrem de gravă: lucrătorii de la Belvedere s-au pus în grevă și amenință să năvălească în birouri... Am închis porțile și nu știu câtă vreme funcționarii noștri vor putea să reziste... Trebuie numaidecât trimisă armată...". La Belvedere, clădirea administrației da pe o curte despărțită prin zid și grilaj de restul fabricii; două porți mari și solide de fier închideau această curte. Porțile fiind închise, mi-am dat seamă că funcționarii nu riscau deocamdată nimic, și am răspuns liniștit iepurilor mei de subordonați: „Să încercăm întâi altfel; dacă va fi nevoie de armată vom chema-o mai târziu. Hai la fața locului să vedem cum stau lucrurile..." — „Cum, domnule ministru, vreți să mergeți acolo?" — „Desigur...".

Am ghicit că dânșii nici nu îndrăzniseră să se ducă acolo și că tot prăpădul pe care mi-l povestiseră le fusese comunicat la telefon de

funcționarii blocați în birouri, și tot atât de fricoși și de înspăimântați ca și dânșii. M-am urcat în automobilul meu cu Teodorescu; Alexandrescu ne urma în mașina Regiei. Înainte de a părăsi Ministerul am pus să se telefoneze la Belvedere că vine ministrul să stea de vorbă cu lucrătorii. Eram convins că această știre va liniști deocamdată chiar pe cei mai agitați; autoritatea unui ministru era încă mare pe vremea aceea și funcția de sfetnic al Tronului nu fusese încă terfelită printr-o continuă devalorizare a titularilor Departamentelor, chiar a celor mai importante. Pe drum, Teodorescu ofta întruna; făcea cruci și mă întreba ca un copil: „De ce mergem, domnule ministru? Să n-o pățim!" — „Domnule Teodorescu, eu mă duc, și n-am nicio teamă, crede-mă; dar dacă d-ta te temi, eu nu te silesc. Vrei să oprim să te cobori?" — „Nu, nu se poate, nu vă las, merg cu dv.!". Bietului om îi clănțăneau dinții în gură. De atunci s-a mai obișnuit el cu multe...

Am ajuns în fine la Belvedere. Poarta curții Economatului dinspre oraș, deși închisă și ea, era liberă. Masa muncitorilor se găsea dincolo de poarta a doua care da, în fața celei dintâi, spre curțile Manufacturii. Poarta dintâi a fost deschisă la sosirea noastră, și repede închisă după noi: erau speriați, de la funcționari până la portar! Am coborât din mașină, și m-am îndreptat spre poarta cealaltă. Toți muncitorii erau acolo: sute de capete stau lipite de gratii, ca fiarele de la menajerii în cuștile lor. Pe când mă apropiam de ei, toate mârâielile au încetat, pe ici pe colo țâșnea câte un glas, dar fără ecou; toți s-au descoperit la apropierea mea: am priceput într-o clipă situația – nu aveam a face cu revoluția, ci cu o masă de nenorociți mânați de câțiva agitatori. Aceștia eliminați, cu restul mă înțelegeam eu ușor... Am dat ordin să se deschidă poarta; a trebuit să repet ordinul, căci cei care o păzeau se vedeau deja sfâșiați de fiarele cu pălăria în mână. În fine poarta s-a deschis și am pătruns singur în mijlocul „revoluției" cu un „Bună ziua, copii!" la care mai toți cei dimprejur au răspuns prin „Să trăiți, domnule ministru!". Au făcut cerc în jurul meu și am început să vorbim. Am început prin a le spune că venisem în mijlocul lor să le ascult plângerile și să le fac dreptate – dar am adăugat că ceea ce făceau nu era frumos. Cum să stau eu de vorbă cu oameni care amenințau și nu-și vedeau de treabă? Cum să stau de vorbă cu sute de inși deodată? Mi se ceruse să aduc armata; aș fi putut să o fac și să-i curăț cu mitralierele, dar n-am vrut, fiindcă ca reprezentant al generalului Averescu, omul poporului (!!!) eram prietenul lor și sigur că mă puteam înțelege cu ei prietenește. Pe când vorbeam, auzeam din toate părțile: „Așa e, așa e!". Vădit, oamenii nu erau răi, nici rău intenționați; îi scoseseră din fire agenții comuniști, și nu știau nici

ei pe unde să scoată cămașa. Îndată ce am simțit partida câștigată, m-am dedat la câteva glume: oamenii au început să râdă, și din acel moment am fost stăpân pe situație... M-am înțeles repede cu cei din jurul meu să numească o delegație care să vie la Minister să stea de vorbă cu mine și am încheiat cerând tuturor să meargă la ateliere să reia lucrul. „Mergem, mergem, să vă dea Dumnezeu bine!".

După cinci minute nu mai era unul în fața gratiilor. Am pus să se deschidă definitiv porțile și am intrat în biroul directorului să aștept ca reluarea lucrului să fie fapt îndeplinit. După zece minute mi s-a raportat că fiecare lucrător își reluase lucrul, afară de vreo zece-douăzeci – probabil agenții provocatori – care, persistând să facă grevă, părăsiseră fabrica. Am dispus să fie imediat eliminați și să li se interzică intrarea în Manufactură, iar pentru măsurile care urmau să fie luate, am rugat pe Teodorescu și pe Alexandrescu să vie către seară la mine, după ce vor fi constituit o listă a tuturor elementelor nesupuse și provocatoare, fie bărbați, fie femei... Îmbărbătați, cei doi directori nu mai știau cum să se scuze în fața mea de pusilanimitatea pe care o arătaseră și să mă felicite de repezeala cu care descurcasem o situație ce lor li se păruse tragică. I-am rugat să nu facă zel; să nu pună pe listă, pentru exemplul de dat, oameni bănuiți numai și susceptibili de îndreptare. Mi-au făgăduit...

Până a doua zi totul a intrat în ordine Am eliminat vreo 20 de lucrători și lucrătoare care au fost evacuați pe dată din locuințele fabricii, pe care le ocupau, și această eliminare și evacuare fulgerătoare a vindecat pe toți ceilalți de orice veleitate de răzvrătire. Am primit și delegația lucrătorilor și după ce le-am acordat o serie de îmbunătățiri justificate, i-am lămurit că fuseseră victimele agenților bolșevici, că așa-zisele comitete cerute nu erau decât niște soviete deghizate și că niciodată, sub nicio formă și sub niciun pretext nu le voi tolera. Am încheiat declarându-le că orice lucrător va fi dovedit ca afiliat unui comitet clandestin, sau se va pune în grevă, va fi imediat eliminat din fabrică și nu va mai fi reprimit niciodată. Eliminările și evacuările făcute să servească de dovadă că pe aceste chestiuni nu glumim și nu exista iertare...

Am procedat la aceleași eliminări și la fabrica de chibrituri. Provocatorii îndepărtați, turma s-a liniștit, și toate s-au sfârșit cu bine. S-au sfârșit cu bine în fabricile Regiei, căci comunismul nu s-a dat așa de ușor învins; și-a mutat numai activitatea pe alt teren.

*

Colaborarea noastră cu takiștii a fost hotărâtă prin angajamentele luate de generalul Averescu față de Take Ionescu. Eu unul, cum

am spus-o deja, nu simțeam nicio nevoie de așa ceva; niciun fel de colaborare cu alte grupări politice nu intra în planurile mele și m-aș fi lipsit foarte bine de o tovărășie care mai mult ne încurca decât ne ajuta. Desigur că prezența lui Take Ionescu la Externe înfățișa pentru noi o chezășie față de democrațiile occidentale atotputernice – dar turma lui politică alcătuia o povară electorală greu de dus în spinare chiar pentru o popularitate ca a lui Averescu. Pentru generalul nostru, Take Ionescu era însă „Tabu" și mi-am dat seamă că nu era de clintit în hotărârea lui.

Voia omul să-și plătească datoria contractată cu prilejul tentativei de asasinat moral săvârșit de Brătianu în 1909 - clipă tragică în viața generalului, clipă în care Take Ionescu singur nu l-a abandonat. Pe takiști nu-i prea iubea nici Averescu, dar n-a avut ce face, căci Take n-a vrut sau n-a putut să se desfacă de ciracii săi. Mărturisesc că nici eu n-am insistat în cele din urmă și am lăsat pe „Șef" să-și facă de cap. Se stinsese în mine orice vlagă, nu mai aveam nicio încredere în posibilități politice mai înalte și Guvernul nostru mi se înfățișa ca „un sfârșit" searbăd al unui vis frumos, ce se năruise. Cu sau fără Take, cu sau fără takiști, tot o ciorbă de pește era... Am arătat că la Afacerile Străine, prezența lui Take Ionescu îmi convenea și dintr-un punct de vedere personal, căci mă descărca de orice grijă și de orice nevoie de control în compartimentul extern al guvernării noastre. Îmi ajungea cel intern... Ca un cal de tramvai Take era minunat și avându-l cu noi în Guvern mai scăpam și de intrigăriile lui împotriva Guvernului, în țară și în străinătate. N-am mai făcut nicio opoziție la planul lui Averescu de colaborare și m-am mărginit să împiedic, după puterile mele, pe takiști să ne copleșească. Toate au mers pe roate. Exista încă în acel moment, în toată țara, o adevărată repulsie pentru oamenii fostelor partide ce târâseră țara în dezastrele din 1916-1918, dar din toți, cei mai antipatici erau takiștii, mult mai mult decât liberalii. Organizațiile noastre nu voiau să audă de prietenii conului Take pe listelelor lor de candidatură, și dârza lor opoziție mi-a înlesnit mult sarcina.

Deși exilat la Finanțe, dar ca „majordom" al partidului, generalul mă lăsase pe mine să tratez cu șeful conservatorilor chestiunea locurilor în Cameră și în Senat. Take comisese imprudența să se înțeleagă cu Averescu numai pe locurile din Guvern[52], după alegeri, fără să se ocupe de problema electorală, ca să nu se ivească greutăți în calea portofoliului său de la Afacerile Străine. Pentru dânsul era

[52] Se convenise că după alegeri Take va primi Externele, Titulescu - Finanțele, și un conservator din ai lui Nicu Filipescu un al 3-lea portofoliu.

ultima ocazie să ajungă la atât de râvnitul Minister de Externe și să-și încununeze astfel cariera de mare european. Să se poticnească la sfârșitul drumului pe bolovanii unei meschine contabilități electorale? Nici nu s-a gândit – sau mai bine zis, după matură gândire a înlăturat din calea sa greutăți care, Doamne ferește, ar fi putut să ducă la o ruptură, cu pierderea atât de doritului portofoliu, drept consecință.

Cum ne-am înscăunat, am intrat în vorbă cu Take și i-am propus să nu ne punem pe terenul unui număr determinat de locuri, ci să luăm județ cu județ și să vedem unde putem caza partizani de-ai lui, fie la Cameră, fie la Senat. Take, care avea și el oroare de dificultăți, a primit numaidecât. Nu l-a împins să primească numai oroarea de dificultăți, ci încă un alt motiv. Bizuit pe relațiile lui din toate țările Europei, Take era convins că odată ministru de externe va scrie în istoria României o pagină atât de glorioasă încât se va impune ca ministru permanent al afacerilor străine, sub toate Guvernele. Într-o asemenea ipoteză, „partidul" (și vai de el ce mai rămăsese) devenea un lest de care ar fi fost încântat să se scape. Așa stând lucrurile, părea că ne vom înțelege de minune. Și ne-am fi înțeles, dacă Take n-ar fi fost Take, adică un om slab, incapabil să reziste la o rățoială sau o rugăminte. Îl asaltau de dimineața până seara toți răsuflații lui, și el, luat de scurt, făgăduia la toți. Făgăduia să intervină, căci atât putea, și singura lui nădejde de salvare eram eu. Plănuisem să-i dau în tot vreo 20 de locuri și mă munceam să i le găsesc, căci nu era ușor.

În săptămâna Paștelor, am lipsit trei zile din București; m-am dus la Breasta să mă odihnesc și să nu mai aud de nevoile de la Finanțe și de alegeri. A doua zi după sosirea mea la țară, Averescu, care trecea prin Craiova în drum spre Severin, m-a rugat prin telefon să vin la gară, căci avea să-mi comunice ceva: „Știi că am terminat cu Take, i-am dat 90 de locuri...". Parcă m-a trăsnit Dumnezeu. Am replicat imediat: „Nu se poate. Mai întâi este o imposibilitate de fapt; de o lună mă căznesc să-i găsesc 20 de locuri și nu ajung; niciuna din organizațiile noastre nu primește takiști pe listă. Al doilea ar fi o prostie, căci am da lui Take o bază parlamentară împotriva noastră și ne-am crea dificultăți mari în Cameră și în Senat Al treilea constat o adâncă jignire pentru mine: m-ai însărcinat cu aceste tratative și în mijlocul lor, peste capul meu, tranșezi chestiunea în cinci minute, fără să asculți în prealabil și lămuririle mele – te rog să primești demisia mea...". Averescu a întârziat trenul ca să mă împace; a făcut pe naivul, mi-a spus că Take-l asigurase că tot cam acesta era numărul mandatelor acordat și de mine, că bătuse palma numai cu rezerva

consimțământului meu și a încheiat: „D-ta sosești la București înaintea mea, vezi pe Take și aranjează lucrurile cum vrei d-ta...". M-am luminat pe loc: căzusem în cursă. Șiretenia lui Averescu era insondabilă. Ca să scape de Take și să pară prietenos față de dânsul, îi acordase numaidecât numărul de locuri cerut, hotărât să mă asmută asupra lui și să pună ponosul refuzului în spinarea mea. Întâlnirea din gara Craiova n-a avut alt scop. Fusese o luptă între doi șireți: Take profitase de absența mea ca să păcălească pe general, dar generalul, și mai șiret decât dânsul, îl păcălise el.

Față de mine însă, purtarea lui Take nu putea fi calificată decât cu o vorbă urâtă. Ce să mă cert cu el; am hotărât să-l pedepsesc și să-i reduc locurile la jumătate. Abia înapoiat la București m-am dus la dânsul, și cu surâsul pe buze, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic, i-am făcut următoarea expunere: „Iubite coane Take, Averescu mi-a comunicat limita superioară a locurilor ce-ți revin în Parlament. Am examinat situația toată noaptea, pe baza raporturilor primite din toate județele și nu găsesc pentru d-ta decât 11 locuri, unul pentru d-ta și 10 pentru prietenii d-tale..." — „Cum? Cum? Zece locuri, dar îți bați joc de mine... Eu m-am înțeles cu Averescu..." — „Și eu m-am înțeles cu Averescu, și mai temeinic, te rog să crezi...", a fost răspunsul meu.

Nervos, Take cutreiera cabinetul său de lucru, se trăgea de mustață și repeta întruna: „Zece locuri, zece locuri – dar asta nu se poate, e o rușine pentru mine..." — „Nu, coane Take, nu e o rușine, e o liberare. D-ta vezi-ți de Ministerul de Externe, și partizanii, lasă-i în voia lui Dumnezeu și pe mâna mea...". Evocarea Ministerului de Externe l-a liniștit, și din 90, a rămas cu 10 locuri, plus al lui...

A doua zi mi-a dat lista candidaților săi pentru cele 10 locuri, și din aceștia zece, m-am încurcat cu doi, spre norocul lor. Convinsesem pe Take să-i plasez unde voi putea, cu condiția să-i scot pe toți. Teodor Emandi, fostul meu coleg de luptă de la Iași și Bibi Negulescu, un imbecil, dar profesor universitar – în calitatea lor de mari ambițioși politici n-au vrut să candideze decât, cel dintâi la Bârlad și cel de-al doilea la Tulcea, „fiefurile" lor electorale. Din întâmplare în fruntea acestor două județe aveam doi nebuni, la Tutova pe Georgescu-Bârlad, și la Tulcea pe Jenică Atanasiu, doi arțăgoși care turbau cum dau cu ochii de un takist. N-a fost posibil să obținem de la dânșii înscrierea celor doi takiști pe liste. A intervenit Averescu, degeaba. Oamenii au declarat că preferă să demisioneze decât să se supună. Ne era cu neputință să dezorganizăm două județe în ajun de alegeri, și am oferit orice alt loc, și lui Negulescu și lui Emandi. Dar și ei s-au

încăpățânat, așa încât au rămas pe dinafară, și în locul lor, Take ne-a dat pe Mimi Plesnilă și nu mai știu pe cine. Cum a fost numit însă în fruntea Ministerului de Externe, a crezut că datora o compensație credincioșilor săi prieteni: pe Teodor Emandi l-a numit ministru la Belgrad, și pe Bibi Negulescu – judecător la Curtea Permanentă de Arbitraj de la Haga, cu 7 ½ milioane lei leafă, pe an! Dacă nu s-ar fi încăpățânat Georgescu-Bârlad și Atanasiu, cei doi domni ar fi fost deputați cât a ținut Guvernul Averescu, și nimeni n-ar mai fi vorbit de ei. Așa s-au „înfruptat" două decenii din bugetul țării românești și din al Societății Națiunilor și au devenit „personalități internaționale!". Norocul lor!

Bietul Take! Filip Lahovari pe care-l numisem secretar al delegației noastre la Geneva mi-a povestit cum a fost ales în septembrie onorabilul Bibi. Ministrul nostru de externe îi pusese candidatura, se socotise „chit" prin această propunere și plecase la Aix-les-Bains, căci sesiunea se terminase la S.D.N. și nu mai rămăseseră decât voturile, care pe Take nu-l interesau. După închidere, Filip Lahovari s-a dus la Aix să raporteze șefului său cele întâmplate. Când i-a spus că Bibi fusese ales, Take a sărit de pe scaun: „Cum se poate! Dar nu e posibil!" — „Bine", a replicat Lahovari, „dar n-ați pus dv. candidatura lui?" — „Am pus-o, desigur, dar nu ca săfie ales, e un dobitoc, ne va face de rușine! Vai! Vai!". Take întreg, în această replică!

Pe Mimi Plesnilă l-am pus să candideze la... Orșova, cu o condiție: să nu pună piciorul în circumscripția sa electorală! Mimi Plesnilă nu era prost, nu era nici antipatic, dar era așa de urât încât speria femeile, și îmi era frică să nu-l ia bănățenii drept piază rea! Take a râs, Plesnilă s-a ofensat, dar a fost ales... Mai târziu, după insistențele coanei Adina, Take l-a numit ministru la Helsingfors. Plesnilă avea o reputație bine stabilită de secătură, și când ni l-a propus, în Consiliul de Miniștri, pentru postul nou creat, Titulescu s-a pus pe râs, cu hohote, și Take s-a făcut roșu ca un rac, de rușine. Nimeni n-a zis nimic – cunoșteam noi toți dedesubturile și știam că Adina voise să plaseze „un om de casă" și să scape totodată de el, căci o speria când se întorcea pe înnoptate de la vizite. Take înghițise rușinea, dar nu o mistuise, căci în public impresia numirii fusese deplorabilă. Câteva luni mai târziu, Take venea aproape în fiecare săptămână la Consiliu cu un raport al lui Plesnilă: „Știți, că nu e așa prost cum cred unii, ascultați ce știri interesante ne trimite despre Moscova!". Și ne citea patru fețe pline de „potenurile" ce circulau prin cancelariile Legațiilor din Helsingfors...

Bietul Take!

O fi făcut el multe boacăne și multe prostii în viața lui, dar le-a plătit toate prin câte l-a făcut să sufere Titulescu în acel Minister Averescu. Pe Titulescu, Take-l considera ca un fiu sufletesc, și cum Dumnezeu nu-i dedese copii, își revărsase asupra lui toată dragostea părintească. Îl mânca din ochi, îi admira toate însușirile și nu vedea niciun defect. Take punea mai presus de tot inteligența și talentul oratoric și socotea pe Titulescu ca cel mai inteligent și mai eloquent român. Deși avea mari însușiri morale, printre care bunătatea și fidelitatea față de prieteni, Take nu punea preț pe ele, și de altminteri, până în 1920, Titulescu nu-i dedese nicio dezamăgire pe această latură.

Desigur că, cu talentele sale, cu abilitatea sa și cu totala sa lipsă de scrupule, Titulescu ar fi ajuns și fără sprijin, dar nu e mai puțin adevărat că Take i-a înlesnit calea și l-a împins de umeri, în cariera lui politică. Cea mai elementară pudoare sufletească ar fi cerut de la Titulescu cel puțin recunoștință pentru nemărginita dragoste pe care protectorul său i-o arătase până atunci, în clipele în care începuse să se zbată sub călcâiul nemilos al tânărului parvenit. Dar Titulescu nu era numai un om fără coaie, dar și un om fără inimă. L-am văzut fără o lacrimă la moartea mamei sale, refuzând să o vadă în ultimele ei ceasuri și după ce încetase din viață, sub pretext că boala și moartea erau cele două lucruri cu care nu se putea împăca, și deși venisem la el să-i aduc un cuvânt de mângâiere, m-a rugat să vorbim de altceva. De notat că nu era certat cu răposata, cum s-ar putea crede și că-mi spusese în mai multe rânduri că mumă-sa era singura ființă pe pământ, pe care o iubea...

Mi-am dat seama îndată după intrarea lui Titulescu în Ministerul Averescu, în iulie, de schimbarea sentimentelor sale față de Take. Lămurirea completă a avut loc în casa lui de la Șosea, cu prilejul unei lungi și excelente mese pe care am luat-o împreună, numai în doi. După o zi năbușitoare, cum sunt zilele de vară în București, convenisem să cinăm împreună la răcoare, „ca să stăm de vorbă". A venit să mă ia la Minister pe la ora 8 ½ și sub pretext că nicăieri nu puteam fi mai în liniște (nevastă-sa era plecată nu știu unde), m-a dus la el acasă. Acolo, pretindea el, pe lângă alte bunătăți, ne aștepta un „Bourgogne de derriere les fagots", o Fine-Champagne cum nu mai gustasem și o suculentă Havană. Și așa a și fost. În timpul mesei am vorbit de multe, iar la cafea (un filtru dumnezeiesc, pricepea omul să trăiască) a adus-o despre Take Ionescu. Un ceas și jumătate a ținut să-mi explice, cu o formidabilă vervă, trebuie să o recunosc, cât iubea el pe Take și cât îl admira. După ce mi-a enumerat fără

milă, toate însușirile pe care șeful său nu le avea, atribuindu-i-le însă cu insistență pe toate, mi-a înșirat prilejurile pe care Take le avusese în lunga lui carieră „de a se înstăpâni pe situație" și la care renunțase numai din bunătate, ca să nu supere sau să jignească pe alții... „Mă, nu știi cum îl iubesc eu pe omul ăsta, e de zahăr, dar cine l-a cunoscut numai în țară n-a cunoscut nimic. Pe Take trebuie să-l vezi în străinătate – acolo e la largul lui. Să-l vezi, mă, la o masă mare, la Paris, de pildă – la o masă, știi, cu vedete mari, cu un mareșal la dreapta stăpânei casei, cu ambasadori, cu cardinali, cu Madame de Noailles. În așa o sindrofie, lui bietul Take îi vine rândul, natural, cam pe la coada mesei. Ei bine, crezi că vorbește mareșalul, ambasadorul, cardinalul sau doamna de Noailles? Doamne ferește! Îi turuie gura numai lui Take, nu mai lasă pe nimeni să pună o vorbă, și îi dă înainte cu melodiosul accent pe care-l cunoști... Il est épatant, mon cher!... Toată lumea întreabă cine e, și fiindcă nimeni nu știe, tot felul de legende se nasc în jurul lui... Mă, tu nu-ți dai seamă cât îl iubesc eu pe Take, mă, ăsta e om! Dar la Londra să-l vezi! Să-l vezi în mijlocul oamenilor din City: mă, el nu pricepe nimic din treburile lor; ei nu pricep nimic din ce spune el, în englezeasca lui specială. Nu e nimic: toți bancherii din Londra sunt convinși că au a face cu un mare financiar care nu se explică bine! Mă, îi face marț pe toți!"... Și după două minute de tăcere: „Mă, nimeni nu știe cât îl iubesc eu pe Take și nu o știe nici el!"...

Mi-a mai povestit și altele, și după ce mi-a dovedit astfel cât îl iubea pe Take a început să vorbească de soția șefului și să-mi explice pentru ce nu o putea suferi. Fiindcă era proastă și parvenită, fiindcă își bătea joc de bărbatu-său și de prietenii lui, fiindcă se amesteca în toate și le încurca pe toate – într-un cuvânt fiindcă era nenorocirea iubitului său Take... Și dă-i, și dă-i. Am aflat astfel că d-na Titulescu și d-na Take Ionescu erau la cuțite, că ajunseseră să nu se mai vadă, și că nu se mai înjurau decât prin telefon...

Cădeam din pod! Crezusem până atunci că Take Ionescu și Titulescu erau ca două degete ale aceleiași mâini, și-mi dam deodată seamă că rosturile dintre ei se stricaseră rău. Cât am mai stat cu dânșii în Guvern mi s-a părut totuși că prăpastia era mai mult o crăpătură de suprafață, provocată de rivalitatea cucoanelor. Mult mai târziu mi-am lămurit resortul adânc și ascuns care a împins pe Titulescu ca într-o vrăjmășie fără cruțare împotriva tatălui său spiritual. N-au fost cucoanele; a fost ambiția lui Titulescu de a juca un rol european, de a fi exponentul autorizat, și singurul exponent al României peste granița. Prinsese gust de politică externă pe vremea

pribegiei sale în Paris (1918-1919) și toate străduințele sale tindeau să mute hipertrofiata sa personalitate de pe modesta scenă balcanică, pe care debutase, pe scenele cele mari din Apus. Temperament și suflet de „vedetă", nu se împăca cu o activitate de subordine și se muncea deja în 1920 să ajungă la rolurile internaționale și să se amestece în politica mondială. România trebuia să-i servească numai de trambulină și să-l arunce în sferele superioare în care se hotărau destinele lumii... În realizarea planului său, Take Ionescu era însă un mare obstacol, căci în cercurile diriguitoare din Occident, omul reprezentativ al României era Take, și nu era loc pentru doi. Trebuia „să curețe" pe Take, ca să ajungă el. Dacă ar fi știut că rivalul său trebuia să moară atât de repede, e probabil că l-ar fi lăsat în pace, ba s-ar fi menținut chiar până la sfârșit, în relațiile sale cu fostul său protector, pe linia pe care o urmase până în 1918, linie caracterizată prin adevărată dragoste și supunere...

În ședințele Consiliului de Miniștri, raporturile dintre Titulescu și Take au mers tot acrindu-se, ca să ajungă repede la explozii care mirau pe cei neinițiați. Orice spunea Take, Titulescu lua imediat cuvântul și-l contrazicea, și uneori o făcea într-un mod atât de arțăgos încât trebuia să intervină Averescu ca să împace lucrurile. Cearta începea chiar înainte să se deschidă ședința, cum intra nebunul în sală. Deși eram în iulie, deși era cald de asudam cu toții, Titulescu venea cu blana pe el, și tremurând se așeza la gura sobei, strângându-și genunchii în brațe. Ne uitam la el ca la o bazaconie, dar Take se enerva, căci se socotea răspunzător moralmente de „ciracul" lui, și-l lua de brat ca să-l îndepărteze de soba rece. Titulescu se zburluia, se punea să țipe și să protesteze, și cearta astfel începută ținea până la sfârșitul ședinței. Take suferea adânc de atitudinea lui „Titulică" al lui, dar nu riposta niciodată la obrăzniciile sale. O scenă a fost penibilă între toate, în primăvara anului '21, în toiul discuției amendamentelor reformei agrare, la Camera. Cu prilejul nu mai știu cărui articol, Take venise la Cameră și susținuse un amendament în favoarea proprietarilor străini, ca să-i pună pe picior de egalitate cu românii. Camera primise fără simpatie amendamentul; „democrații" îl combătuseră, și majoritatea nu-l votaseră decât după o avântată cuvântare a ministrului nostru de externe, care pledase cu căldură și cu abundență de argumente juridice. Titulescu nu fusese prezent la ședință, dar a doua zi în Consiliul de Miniștri a cerut cuvântul și a combătut amendamentul lui Take cu o violență care ne-a înmărmurit. Văzând că întreg Consiliul îi era ostil, s-a înfuriat din ce în ce, și a încheiat răstindu-se către părintele său sufletesc și acuzându-l că

luase parale ca să propună amendamentul... În fața insultei, Take a îngălbenit, a început să tremure din buze, și a lăsat să cadă numai aceste cuvinte: „N-am nimic de răspuns domnului Titulescu. Când se va potoli, îi va fi sigur rușine de vorbele pe care le-a rostit...". Eram toți indignați. Știam toți că Take nu luase nicio para și că-l pisaseră miniștrii străini să treacă amendamentul. Mă pisaseră și pe mine. Până și Cudalbu, care nu putea suferi pe Take, a luat cuvântul, a apărat amendamentul și a blamat cu severitate atitudinea lui Titulescu. „Nimeni – a spus ministrul agriculturii – n-are dreptul să bănuiască pe dl Take Ionescu, și dl Titulescu mai puțin decât oricare din noi...". Averescu a cerut scuze lui Take pentru cele întâmplate... Din acea zi s-a rupt și ultimul fir care mai lega pe Take de Titulescu.

Cu Titulescu, cât a ținut Ministerul Averescu, n-am avut nicio frecătură. Am dus-o chiar atât de bine, încât după căderea Guvernului nostru am scris și semnat în Îndreptarea un vibrant și elogios articol asupra lui. Articol care l-a încântat, dar pentru care nu mi-a trimis sau spus nici două vorbe de mulțumire...

Îmi aduc aminte că în toamna lui 1920 l-am scos dintr-un greu bucluc, în care se încurcase la Senat, și care era să ne provoace o criză ministerială. Legile lui financiare, destul de îndrăznețe și pe baza cărora urma să-și echilibreze bugetul pe anul următor, trecuseră cu greu prin Cameră, dar trecuseră, în urma unui formidabil discurs de trei ceasuri. Trei ceasuri ținuse Titulescu Camera sub farmecul incontestabilului său talent, cu toată ariditatea subiectului și cu toată plictiseala cifrelor... Perorația mai ales impresionase adânc, cu „culmile pe care se înălțaseră după război năzuințele sufletelor noastre, pe când patimile și egoismul interesat al câtorva nu lăsau omenirea să se ridice din mlaștini!". Adânc studiată în fața oglinzii, zile întregi, frumoasa bucată „de bravură" a țâșnit ca o improvizație a momentului și a ars ca o flacără inimile celor neobișnuiți cu tainele meseriei... După memorabila cuvântare, după ce Titulescu fusese „pupat" până și de fruntașii opoziției, am părăsit Camera cu Duca, pe care l-am luat în mașina mea, cu Duca încă tâmpit de virtuozitatea tipului, deși auzise zbârnâind o strună ce era și a lui, deși cunoștea și el ca nimeni altul toate „trucurile" meseriei. Lucru nostim: nici Duca, nici eu, cu toate că nu trecuse mai mult de un sfert de ceas, n-am putut să ne reamintim nimic din faimoasa perorație, care impresionase atât... „Numai spumă" – a fost concluzia lui Duca –, „dar ce spumă...!" — „Spuma e tot spumă", am răspuns eu, „adică nimic...".

La Senat treaba a mers însă mai greu. Problemele aduse cu atâta

vervă în fața Camerei au ajuns răsuflate în fața maturului corp. Convinși că nu va întâlni mari greutăți în calea lui, noi, ceilalți membri ai Guvernului, l-am lăsat pe Titulescu să se zbată singur cu senatorii și ne-am văzut de rosturile noastre. Paranoicul socotise însă că discursul său de la Cameră, cu răsunătorul lui succes, trebuise să convingă și Senatul, cu atât mai mult cu cât majoritatea senatorilor veniseră să-l asculte, și nu și-a mai dat osteneală să „câștige" și simpatia maturului corp. Jignit în amorul său propriu, zisul matur corp s-a răzvrătit împotriva „globalului" și a „cedulelor" și a hotărât să trântească legea, și prin urmare și pe ministrul de finanțe. Președintele Senatului dându-și seamă de catastrofă a suspendat ședința și a venit repede cu Titulescu la Cameră, la mine... „Scapă-ne...!".

M-am urcat cu ei în mașină, și adunându-mi oamenii la Senat grupuri-grupuri, cu multă greutate i-am convins să voteze proiectele ministrului de finanțe. Mi-a trebuit mai bine de trei ore ca să scap pe Titulescu de rușine și Guvernul de o criză. Bietul Titulică era fiert să-i plângi de milă. Rar am văzut atâta neputință și atâta lașitate...

Titulescu nu putea înfrunta nicio opoziție și cea mai mică împotrivire-l dezgusta să lupte mai departe. La Cameră, atât printre membrii opoziției, cât și printre ai majorității, izbutise să-și facă oarecare popularitate și se mișca cu ușurință. Primirea rece, aproape glacială pe care i-a făcut-o Senatul, de la început, i-a paralizat mijloacele, și înfrângerea față de care s-a aflat în momentul votului scumpelor sale legi, l-a îndepărtat definitiv de politica internă. Cred că nu mă înșel afirmând că în acel moment precis s-a hotărât să renunțe pentru totdeauna la dânsa și să ia pe cea externă în brațe...

După frecăturile din timpul alegerilor, cărora de altminteri Take Ionescu, hotărât să părăsească România pentru Europa, nu le-a dat mare importanță, raporturile mele cu fostul șef al conservatorilor au fost cât se poate de bune, până aproape de sfârșitul Guvernului Averescu. Prima ciocnire am avut-o în toamna anului 1921, pe la sfârșitul lui septembrie sau începutul lui octombrie. Take era în străinătate și interimatul Externelor îl luase Averescu. Cu câteva zile înainte de înapoierea lui Take, Ministerul de Externe a primit o comunicare radiofonică din partea Sovietelor, prin care ni se propunea o înțelegere pe chestiunea Basarabiei. Moscova se declara gata să ne recunoască alipirea ținutului dintre Nistru și Prut dacă la rândul nostru recunoșteam și plăteam Sovietelor sumele datorate drept cota-parte a Basarabiei și Datoria Publică a Imperiului rusesc, ca și sumele ce reprezentau valoarea armamentului rusesc preluat de

noi și a bunurilor domeniale din provincia anexată, bunuri intrate în patrimoniul Statului român. Averescu m-a chemat numaidecât și mi-a cerut părerea mea. Ca și dânsul am fost pentru primirea propunerilor sovietice, și am socotit că puteam face un mare pas înainte în raporturile noastre cu puternicul vecin din răsărit. Din deferență pentru Take Ionescu, Averescu n-a vrut însă să dea el răspunsul cuvenit Moscovei, și l-a amânat pentru două-trei zile, ca să-l dea ministrul de externe. Nici Averescu, nici eu nu ne puteam închipui că Take va refuza să stea de vorbă cu rușii... Din nefericire, așa a fost. Take a sărit ca ars și a declarat că ar fi un act de trădare față de Franța și de Anglia să luăm contact cu bolșevicii; cu Moscova nu puteam trata decât prin Paris și Londra... Averescu, susținut de mine, s-a opus din răsputeri acestui punct de vedere: a fost prima spărtură în prietenia generalului pentru Take și primul semn „al crizei" pe care acesta, de data asta în înțelegere cu Brătianu și cu Regele, ne-o pregătea... Sigur de sprijinul stăpânilor săi, Take a mers până la demisie; ca să evite prăbușirea imediată[53] a Guvernului, Averescu a primit sugestia Regelui de a supune cazul la arbitrajul lui Brătianu, coborând astfel prima treaptă de la înălțimile pe care se socotea stăpân... Bineînțeles Brătianu a dat dreptate lui Take Ionescu, convins și el că Basarabia ne era mai bine asigurată prin omnipotența franco-britanică decât prin consimțământul Sovietelor revoluționare și nerecunoscute de Marile Puteri – dar mai ales ca să lovească în Averescu a cărui succesiune se pregătea să o ia. Nu știu ce s-ar fi întâmplat în 1940 dacă Rusia ar fi consfințit în 1921 alipirea Basarabiei la patria-mamă, dar în tot cazul situația noastră internațională ar fi fost alta în 1940 dacă n-am fi refuzat în 1921 mâna ce ni s-a întins...

Numai cei inițiați în secretele culiselor noastre politice au cunoscut acest demers sovietic. Take Ionescu a murit după câteva luni, iar Brătianu și Regele Ferdinand au făcut tot ce au putut, mai târziu, ca să șteargă din pasivul lor marea greșeală de care s-au făcut vinovați.

Dar, repet, frecături personale cu Take Ionescu n-am avut în cursul colaborării noastre din 1920/1921, până la criza finală a guvernării noastre. Chiar pe chestiunea Basarabiei, neînțelegerea a fost între Averescu și el; în această chestiune eu am lucrat - fără succes de altminteri - mai mult indirect. Frecături, dacă pot întrebuința această expresie, am avut însă în mai multe rânduri cu

[53] La constituirea Guvernului Averescu, Regele a primit cu o strâmbătură din nas propunerea unei colaborări cu Take Ionescu; după un an și jumătate de guvernare și de lucrătură brătienistă, Regele socotea prezența lui Take în Guvernul Averescu ca indispensabilă.

grațioasa sa soție Adina, căci prea se vâra unde nu-i fierbea oala și prea era botoasă.

Sărmanul Take o iubea ca un prost, era sub papuc, și suferea adânc toate năzbâtiile ei. De câte ori o puneam cu botul pe labe printr-un cuvânt mai tăios, de câte ori mă certam cu ea, mă împăcam repede de mila lui. Se supăra dânsa și vărsa flăcări, dar cu toate cusururile pe care le înfățișa, era fată bună și vechea noastră prietenie din 1917 tot mai lăsase urme în raporturile dintre noi. Scena cea mai gravă a avut loc între noi, cu prilejul vizitei mareșalului Joffre, în 1920 dacă nu mă înșel.

Această vizită nu mi-a lăsat de altminteri nici o amintire glorioasă. Cele câteva zile pe care le-am petrecut cu pașnicul învingător de pe Mama mi-au dovedit o dată mai mult cât de oarbă e soarta și cât de precară e gloria militară. Mi-au revenit atunci în memorie cuvintele lui Take Ionescu de la Iași: „A trebuit să vie războiul ăsta ca să ne dăm seamă cât de proști sunt generalii... toți!".

Cu opt zile înainte de a sosi mareșalul am fost preveniți că va merge la Mărășești „să decoreze armele cetății cu Legiunea de Onoare", în amintirea eroicei rezistențe din 1917. Guvernul francez confunda Mărășeștii cu Verdunul... Biata „urbe" Mărășești nu era însă o cetate, ci o simplă comună rurală fără stemă de decorat și nu contribuise prin ea însăși întru nimic la glorioasele zile din 1917. Atenția Guvernului francez era totuși măgulitoare și a trebuit să fac în puținele zile ce-mi stau înainte „toaleta" glorioasei cetăți. Printr-un decret-lege am ridicat comuna rurală încă pe jumătate ruinată la rangul de comună urbană, i-am alcătuit o stemă (Sfântul Gheorghe cu piciorul pe balaurul învins, după câte-mi reamintesc) brodată pe o perină de catifea roșie – și am alcătuit programul serbării, cu un drum pe cât de scurt posibil prin urbe, și mai prelungit prin vechile tranșee dimprejur, aproape încă intacte... Ca să fac plăcere Elizei Suțu, Egeria lui Averescu, am numit primar, adică președinte al comisiei interimare, pe Georges Negroponte, proprietarul local, care și-a petrecut cu acest prilej cea mai frumoasă zi a vieții sale. Negroponte, om cumsecade și băiat bun, era certat cu cuvântul și nu era în stare să citească un discurs, darmite să-l compună. Din fericire pentru el, nici Joffre nu era un orator. Au îngânat și unul, și altul câteva cuvinte, Negroponte s-a roșit ca un rac, Joffre a căscat de i s-a rupt gura și totul a fost gata. Adică n-a fost totul gata, căci a mai urmat decorarea lui Negroponte, după o lună, tot cu Legiunea de Onoare...

Pe tata Joffre l-am sărbătorit la București printr-o recepție solemnă la Parlament și printr-un banchet monstru în sala Teatrului Național. Un banchet la care au luat parte peste o mie de persoane, din toate partidele politice. Mesele erau așezate jos în sală, iar jur-împrejur din loje coconetul regimului și altă serie de invitați, priveau – și s-au delectat apoi cu discursurile. Recepția parlamentară a avut loc în sala Camerei, unde s-au adunat deputații și senatorii. S-a vorbit în numele Parlamentului, în numele Guvernului, și a vorbit și Joffre. Vai!

Din desfășurarea acestor recepții voi însemna aci două anecdote, două întâmplări de care s-a făcut mult haz atunci. La banchet mă aflam așezat în fața Ducelui de Amalfi, ministrul Spaniei și lângă dânsul sta Cudalbu, ministrul domeniilor. Amalfi, Duce recent, căsătorit cu o femeie deșteaptă, de mare familie, dar o gură spurcată cum n-am mai văzut – Amalfi era un nătărău și vorbea întruna. Se lansase într-o conferință ca să ne dovedească că România și Spania erau două țări identice, ba aproape că România era mai interesantă decât Spania, din punct de vedere istoric. Nimic nu mă plictisește mai mult decât platitudinea și prostia. Ca să o tai scurt, l-am întrerupt: „La similitude des deux pays va en effet trés loin" – și uitându-mă la Cudalbu – „vous avez le duc d'Albe et nous avons le Cudalb (cul d'Albe...)!". O formulă precisă care măsura toate raporturile... estetice, între cele două țări! Formula mea a avut un succes nebun! A doua întâmplare a fost prilejuită de cuvântarea președintelui Senatului în ședința de la Cameră. Bietul general Coandă; un orator în genul lui Negroponte și el; deși își citea fițuica, de câte ori urma să citească „Maréchal Joffre" îl lua gura pe dinainte și zicea „Maréchal Foch". Eram în spatele lui. La a doua greșeală, i-am dat un pumn în spate: „Ah, pardon, le Maréchal Joffre!". A greșit de 4 ori, și de fiecare dată a primit un pumn în spate. Când a venit pentru a 5-a oară numele lui Joffre, s-a întors către mine ca să evite pumnul și mi-a strigat în față: „Monsieur le Maréchal Joffre!". Capul celor care ascultau, nu-l voi uita niciodată! Numai Joffre n-a băgat nimic de seamă: închisese ochii de la începutul cuvântării lui Coandă și n-a auzit nimic, fiindcă dormea în picioare - precum caii.

Dar să revenim la prietena mea Adina. Pe lângă mesele oficiale, Averescu a oferit și un dejun intim lui Joffre, la Capșa, sus într-un salon. Eram vreo 12 persoane. Din Guvern, era însă numai Take cu soția și eu. Nu știu ce m-a apucat, eram în toane, și tot timpul mesei mi-am bătut joc de Adina, cu duh și răutate. Lipsită de replică, biata fată n-a spus nimic, dar la cafea s-a pus pe plâns... Până seara ne-am

împăcat, și cum peste câteva zile a plecat în străinătate, m-am gândit să mă duc la gară cu o cutie de bomboane, să ne împăcăm de tot. Văd și acum scena: pe peron, Take, Mimi Plesnilă și câțiva oameni de casă. Adina, rumenă, elegantă și glorioasă se urcase deja în vagon, și de la fereastră își îmbărbăta sclavii frânți de durere. Ajunsesem la timp. După două minute trenul a plecat, și când Take își mai agita pălăria, Adina a lăsat să cadă, amenințându-și soțul cu degetul: „Et surtout, Take, n'oubliez pas de télégraphier à Beneš – ma rédaction, n'est-ce pas?" — „Oui, oui...", a îngânat bietul Take, iar ecoul repeta tot mai slab, pe urma trenului care se îndepărta: „... ma rédaction, n'este-ce pas?". Take mi-a strâns mâna jenat. Iar Iancovici, cu care am plecat, mi-a povestit că la Paris, pe vremea pribegiei, Take îl însărcinase să se țină ca scaiul după ea, să nu spună prostii!

Biata Adina! Nu era proastă, dar era ceea ce francezul numește „sotte", și avea formule minunate, de te întrebai cum le găsea. Îmi reamintesc două, și le dau aci, căci prea sunt frumoase. După ce pusese la cale Mica Înțelegere, Take s-a dus pentru 24 de ore la Belgrad să semneze pactul. Pe vremea aceea miniștrii de externe nu zburau încă, și călătoria cu trenul de la București la Belgrad era nesfârșită și obositoare. Adina nu s-a lăsat însă, și s-a agățat de soțul ei[54]. Modesta și atât de cumpănita d-nă Averescu întrebând-o la înapoiere cum de s-a hotărât la atâta tevatură pentru o atât de scurtă petrecere pe malul Savei, Egeria noastră i-a dat următorul răspuns, demn să fie săpat în piatră: „J'ai accompagné Take dans toutes les capitales de l'Europe – je ne pouvais mettre Belgrade en état d'inferiorite". Câțiva ani mai târziu, murise Take, Jouvenel trecând prin București a omis să-i depună o cartă. Adina s-a plâns ministrului Franței cu aceste cuvinte: „Que voulez vous, monsieur de Jouvenel ignore les usages. Pour tous les étrangers de marque passent par Bucarest, c'est la couronne forcée au Soldat Inconnu et la carte à madame Take Ionesco!...".

Avea de altminteri și Take formulele lui, dar ale lui erau formule de om deștept. Când s-a prăbușit Banca Națiunii[55], Nicu Ghica-Comănești a venit la mine disperat să-l scap. L-am încredințat că voi face tot ce voi putea, dar că cheia situației era în mâna ministrului de finanțe. Titulescu era în străinătate, și la Finanțe era interimar Take Ionescu. Nicu Ghica însă, certat cu el, m-a rugat să-i vorbesc eu. M-am dus la Take și i-am expus chestiunea. „Cine e jidanul lui?".

[54] Așa s-a inaugurat tristul obicei al miniștrilor de eterne din Mica Înțelegere să-și care nevestele cu ei în vizitele lor oficiale.

[55] În toamna anului 1921.

Cum nu pricepeam, mi-a lămurit că în fiecare bancă e un ovrei care conduce instituția. La rândul meu i-am lămurit că la Banca Națiunii nu erau ovrei, și că banca era condusă de genialul Stoian zis „băncuță" (fiindcă înainte de război pleda la Judecătorie pentru 50 de bani) și mai zis și „stropitoare" (fiindcă își scuipa când vorbea interlocutorii). „Cum?" – a exclamat Take – „Un boier mare ca Ghica vrea să facă bancă și n-are un jidan? E pierdut...!".

Ce a mai fost și cu Ghica și cu Banca Națiunii! Ghica era încăpățânat și prost și-l încălecase cu totul Stoian. Profitând de dezechilibrul postbelic, escrocul nimerise câteva afaceri și acțiunile Băncii Națiunii se urcaseră vertiginos. Două-trei afaceri proaste au determinat însă tot atât de repede prăbușirea. Ghica, cocoțat de Stoian președinte al consiliului de administrație, fusese convins că tot ce zboară se mănâncă, și ademenit de către aventurier sfârșise prin a se crede chiar un cap financiar. Cât am fost ministru de finanțe, în 1920, a venit în fiecare dimineață să-mi dea sfaturi... Pentru bietul om, deșteptarea a fost bruscă. Nu a fost atât de afectat de banii pe care-i pierdea în afacere cât atins în megalomania și în snobismul lui și prăbușirea prestigiului său l-a determinat desigur la actul tragic pe care l-a săvârșit. Se înfățișa peste graniță ca mare financiar și determinase pe mai mulți grofi și prinți – între care pe Sixt de Bourbon și pe Contele de Béarn – să cumpere pachete serioase de acțiuni de-ale Băncii, și nu mai îndrăznea să dea ochi cu ei.

Take s-a purtat în această afacere ca om de inimă. Deși nu putea suferi pe Ghica-Comănești, edecul lui Marghiloman, a convocat imediat pe conducătorii Băncii Naționale și le-a cerut tot concursul. Banca Națională a studiat vreo două săptămâni situația și s-a declarat gata să salveze Banca Națiunii cu condiția ca Ghica-Comănești să-i remită polițe personale în valoare de 30 milioane lei. Era o soluție nesperată pentru prietenul meu, a cărui avere enormă nu s-ar fi resimțit de acest sacrificiu. Așa a judecat și dânsul și a venit la mine să-mi mulțumească, cu vie emoție. Ne-am strâns mâna, și am socotit drama încheiată. Spre stupefacția mea, prefectul poliției Nicoleanu a venit a doua zi la amiază să-mi anunțe că Ghica s-a sinucis, în casa cumnatului său generalul Leon Mavrocordat, trăgându-și un glonte în gură... Ce s-a întâmplat, n-am putut niciodată bine lămuri. Mi s-a spus că ar fi fost o scenă penibilă între el și tatăl său, care l-a învinuit că-și ruinează copiii[56], și i-a cerut să nu dea polițele... Cât era de

[56] Trei la număr: doi băieți idioți și o fată tuberculoasă.

absurdă această hotărâre, o dovedește faptul că după moartea lui, acești copii au trebuit să plătească, nu 30 de milioane ci 56[57], ca taxe succesorale... Sinuciderea era în familie: tatăl mare al lui Nicu Ghica s-a sinucis pe vremuri fiindcă se credea ruinat, iar tatăl său s-a sinucis și el mai târziu - și s-au mai sinucis și alții... Sinuciderea lui Ghica a zdruncinat adânc societatea bucureșteană, dar s-au întâmplat atâtea de atunci, că nimeni nu-și mai aduce aminte de ea...

[57] Mărturisire făcută mic de Cancicov, avocatul familiei.

Lupta contra comuniștilor • Organizarea celulelor comuniste • Greve parțiale • Încercare de grevă generală • Teroriștii • Atentatul contra mea și atentatul de la Senat • Afilierea la Moscova • Despărțirea dintre comuniști și socialiști • Congresul din 8 mai • Arestarea conducătorilor comuniști • Reacția în Cameră.

Lupta contra comuniștilor a fost principala mea preocupare la Ministerul de Interne, în anii 1920 și 1921. Pericolul roșu luase proporții îngrijorătoare la începutul anului 1920 și schimbarea bruscă de Guvern și chemarea lui Averescu fusese determinată de spaima Regelui și a lui Brătianu față de carența Guvernului Vaida și de fanteziile ministrului său de interne, Lupu. Regele își pusese, ca și Brătianu, toată încrederea în energia mea pentru curmarea răului. Planul celor doi cotoi era simplu și urmărea un îndoit scop: să uzeze pe Averescu la Guvern, să-i năruie popularitatea – și să se servească de mine pentru restabilirea ordinei. Pentru mine planul lor era clar; l-am primit, fiindcă pe de o parte popularitatea lui Averescu îmi devenise indiferentă, iar pe de alta am socotit ca o datorie de conștiință să opresc țara pe marginea prăpastiei.

Nu am intenția să fac aci istoricul amănunțit al luptei cu comunismul. Ar cere un volum, și n-am nici răgazul, nici poftă să lungesc aceste mărturisiri deja prea lungi. Voi atinge în treacăt numai principalele puncte, pentru a evoca câteva amintiri personale menite să arunce puțină lumină asupra evenimentelor și să destăinuiască unele dedesubturi. După ce m-am despărțit de Averescu, generalul n-a ezitat să-și asume meritele stârpirii comunismului. Adevărul este cu totul altul. În această luptă, Averescu n-a avut nicio inițiativă și niciun rol. Șiret cum era, și neștiind cum se vor întoarce lucrurile, m-a lăsat pe mine singur în fața răspunderii. Să nu se uite simpatiile lui față de mișcările de stânga precum și preocuparea de a nu-și știrbi popularitatea, pe care o credea pătrunsă și în păturile muncitorești de la orașe deși, în realitate, era exclusiv rurală. Trebuie însă să recunosc că n-a făcut nimic ca să mă stânjenească; lăsându-mi libertate și inițiativă completă mi-a permis să-mi duc sarcina la bun sfârșit. Posteritatea va judeca dacă am făcut bine sau rău. În primul caz nu

cer nicio răsplată postumă. În al doilea, sunt gata să plătesc și după moarte...

Înscăunarea popularului general a fost primită de întreg poporul românesc cu atât entuziasm încât curentul comunist a scăzut de la sine în primele luni ale guvernării noastre. Nu mai era loc decât pentru curentul averescan, și până după alegeri nicio altă mișcare n-a mai putut ridica capul. Socialiștii și comuniștii, speriați de autoritatea omului cu sabia, au amuțit și nu și-au revenit în fire decât după câteva luni, după ce au putut constata că sabia era de carton. Adică tocmai în vremea când am preluat eu Ministerul de Interne.

La început comuniștii au stat în umbră, au împins înainte pe așa-zișii „social-democrați" în frunte cu Moscovici, și au încercat să se strecoare în public și pe lângă autorități sub firma partidului căruia se recunoscuse o existență legală. În alegerile generale, comuniștii și socialiștii candidaseră pe o singură listă „social-democrată", căreia, față de covârșitorul curent averescan și de prefăcuta adormire a activității comuniste, nu i s-a dat destulă atenție. Și astfel, mulțumită reprezentării proporționale, s-au ales câțiva deputați pe listele social-democrate, care nu numai că nu fuseseră prigonite, dar fuseseră chiar favorizate, în limitele posibilului, tocmai în vederea combaterii comunismului. Social-democrații se arătaseră într-adevăr până atunci adversari ireductibili ai ideilor comuniste. Se va pune întrebarea: cum au putut admite social-democrații, pe listele lor, candidați comuniști? Răspunsul nu poate fi dat cu precizie, fiindcă nu s-a putut niciodată stabili dacă conducătorul social-democraților, Moscovici, a fost sincer sau a jucat teatru în opoziția lui față de comunism. Din experiența mea, aș trage mai mult concluzia că a jucat teatru. Au fost însă printre fruntașii social-democraților și adversari sinceri și hotărâți ai comunismului, și au rămas ca atare. Astfel au fost Flueraș, Jumanca, Gherman etc. în Ardeal și Grigorovici în Bucovina. Peste Carpați, patima seculară despărțea pe români de unguri, și ungurii din centrele muncitorești fiind toți înscriși la comuniști, un zid puternic a apărat pe românii înscriși în Partidul Social-Democrat de orice contaminare comunistă. Ei n-au admis pe listele lor niciun comunist local, fiindcă îi cunoșteau – dar pe ele s-au strecurat comuniști din Vechiul Regat, pe care ardelenii, crezându-i pe cuvânt, i-au luat drept social-democrați. Și astfel s-au putut alege un Cristescu, un Stoiculescu, un Stanev etc.

De altminteri, în anii 1919, 1920 și 1921 chiar, în Vechiul Regat delimitarea nu era foarte netedă între socialiști și comuniști. Teoretic despărțiți (ba chiar învrăjbiți după câte pretindeau ei), în practică

fiecare grup avea interes să lase oarecare confuzie să domnească. Comuniștii știau bine că sub firma lor erau expuși la toate rigorile legii, și că nu puteau scoate capul decât sub firma social-democrată. Iar social-democrații își dau seama, la rândul lor, de forța de iradiere a focarului de la Moscova, de dinamismul și de mijloacele de propagandă proprii comunismului și nădăjduiau să se poată servi într-o zi de ele. Moscovici, încrezut în capacitățile sale de intelectual, socotea pe Cristescu și consorții ca simple elemente de luptă pe care să le mânuiască după plac. De fapt, l-au încălecat Cristescu și ai lui, și când s-a trezit a fost prea târziu, căci s-a trezit în pușcărie...

Am spus că înlocuirea lui Averescu la Interne prin mine a coincis cu redeșteptarea activității comuniste, adormită de la venirea noastră la Guvern. În realitate n-a fost o simplă coincidență, ci o hotărâre serios chibzuită de către șmecheri, ca o consecință a remanierii ministeriale. Plecarea lui Averescu din fruntea Internelor li s-a părut că le deschide un drum nou. În cele 3 luni cât am stat la Ministerul de Finanțe, eu le apărusem ca un om blajin, pașnic și de înțeles. Rezolvasem conflictele de la Tutun și de la Chibrituri pe cale „diplomatică" și cu toate că neclintit în fond, mă arătasem conciliant în fonnă. Apoi eu nu eram general, și nu dispuneam de armată, ca Averescu. Și mai era încă ceva: îl știau pe Averescu influențabil, îl știau preocupat de popularitatea lui și înclinat prin fire spre utopiile de stânga – în gândul lor un conflict între mine și primul ministru n-ar fi fost prea greu de pus la cale, în folosul lor.

În primele trei luni ale guvernării noastre, agenții Moscovei încercaseră să saboteze întreprinderile Statului și să creeze celule sovietice pe unde putuseră. Încercările de sovietizare a atelierelor Căilor Ferate, ale fabricilor de la Belvedere și de la Filaret dedeseră greș. Față de atitudinea noastră dârză care zădărnicise eforturile unor acțiuni izolate, conducătorii comunismului au schimbat metodele lor, odată cu plecarea generalului Averescu de la Interne, socotind probabil că urmașul lui nu va fi în stare să se opună unei mișcări mai generalizate.

Conducătorii comuniști locali și agenții veniți din Rusia au decis astfel să treacă de la „revendicări" solicitate prin delegații, la greve, însoțite pe unde s-ar fi putut și de sabotaje. În 1920 mijloacele de rezistența legale puse la dispoziția Guvernului, în luptele sociale, erau foarte reduse. Legi excepționale pentru menținerea ordinei publice nu existau; mobilizarea și trimiterea pe front nu mai puteau fi întrebuințate, ca pe vremea liberalilor, deoarece noi trecusem armata pe picior de pace și Averescu protestase destul (și prostește)

împotriva menținerii ei pe picior de război. Ne rămânea starea de asediu, care ne-ar fi permis să trimitem delictele împotriva ordinei publice în fața instanțelor militare și să le judecăm astfel repede și cu severitate – dar nici Averescu, nici eu nu voiam să inaugurăm guvernarea noastră prin proclamarea stării de asediu, cu atât mai puțin cu cât nu se trecuse încă nicăieri de la propagandă la fapte. N-am proclamat starea de asediu decât după câteva luni, după ce comuniștii săvârșiseră numeroase acte de sabotaj și delicte împotriva libertății muncii.

După textele legilor, dreptul la grevă exista încă, deși mărginit la întreprinderile particulare. Averescu trâmbițase atât respectul său față de legalitate încât comuniștii erau convinși că prepusul generalului la Interne nu va îndrăzni să se abată de la una din cele mai exploatate lozinci ale partidului nostru, pe vremea opoziției.

Pentru ca mișcarea grevistă să ducă la o tulburare socială serioasă, agenții Moscovei și-au dat seamă că trebuia să procedeze treptat, dată fiind inexperiența muncitorimii românești în astfel de îndeletniciri. S-a hotărât să se înceapă cu greve locale, pe unde se va putea, mai ales în întreprinderile particulare, lăsându-se ale Statului la urmă. Aceste greve izolate trebuiau să servească de școală, de manevre, pentru pregătirea unei greve generale – proiectată pentru toamnă – și instrucțiunile celulelor recomandau să fie însoțite pe cât posibil și de acte de sabotaj. Odată cu greva generală sau în preajma ei urmau să se săvârșească și acte de teroare, pentru a influența opinia publică și a o face să reacționeze împotriva Guvernului.

Trei luni cât a stat în fruntea Ministerului de Interne generalul Averescu nu s-a preocupat de comuniști, convins cum era că popularitatea lui era o pavăză suficientă împotriva oricărui pericol. Când îi raportam cele întâmplate la Belvedere, la Chibrituri sau aiurea, mă întâmpina cu un surâs sceptic și am povestit cum voise să instaleze la Filaret un soviet de „dame". Sub lipsa lui de supraveghere, celulele comuniste se întinseseră pe tot cuprinsul țării, dar mai ales în centrele mari muncitorești, în București, pe valea Jiului și în Banat Și se mai implantase propaganda cu succes în regiunile unde ungurii, bulgarii, rutenii și rușii se aflau în mase compacte – adică la Cluj, în Cadrilater, în Bucovina și în Basarabia. Când am sosit eu la Ministerul de Interne, mișcarea era pe roate și a pornit.

Mi-am dat seama de sarcina ce apăsa pe umerii mei și am pornit și eu la luptă. Lupta a ținut un an, dar a fost încununată de un deplin succes. Mă măgulesc cu acest succes, căci l-am dobândit fără excese de brutalitate. Țara a fost curățată de comunism, care n-a mai

apărut decât 20 de ani mai târziu, importat din nou de la Moscova sub cămășile verzi ale mișcării legionare. Mareșalul Antonescu a fost silit să-l înece în sânge, și n-a izbutit să-l distrugă complet. În acțiunea mea contra comunismului am găsit în Romulus Voinescu, directorul general al Siguranței, în inspectorul Vintilă Ionescu, în generalul Nicoleanu (prefect de poliție), în generalul Mărgineanu (comandantul Corpului II Armată) și în maiorul Cernat comisar regal, cei mai devotați și iscusiți colaboratori.

Grevele n-au început îndată. Cât mai rămăsese din iunie și luna lui iulie au fost folosite pentru lucrările pregătitoare. Agenți comuniști se strecurau din fabrică în fabrică, din atelier în atelier și căutau să pună la cale mai ales acte de sabotaj. De multe ori prost primiți, erau dați afară sau pe mâna poliției – uneori însă reușeau. Cloncanii de la centru pregăteau, pe de altă parte, greva generală, și în acest scop căutau colaborarea democraților. Nu s-a tratat de la partid la partid, dar s-au luat contacte locale cu țărăniștii, contacte ce n-au dus la niciun rezultat. Numai la Ploiești era să se facă înțelegerea, dar până în cele din urmă nici acolo nu s-a făcut...

Prin august au început primele greve. Unele au dat loc la agitații premergătoare, dar n-au izbutit. Astfel a fost la Atelierele Căilor Ferate din București, unde lucrătorii au ezitat să intre la lucru din cauză că li s-a impus munca „cu acord". Parțial, s-au pus însă în grevă mecanicii de la C.F.R. Greva lor a fost repede potolită. Scurte greve au mai avut loc în august, septembrie și octombrie prin unele ateliere din provincie, pe la exploatările societăților de petrol (în această categorie, cea mai serioasă a fost greva maiștrilor-sondori de la Ochiuri Răzvad, în Dâmbovița), prin diferite fabrici. S-au pus în grevă și chelnerii de la Bacău și bărbierii din Brașov...

Fabricile fiind bine păzite, acte de sabotaj n-au putut fi comise în aceasta perioadă inițială; lucrătorii nu erau încă destul de mustruluiți și nu îndrăzneau să se compromită prea mult. La Căile Ferate, unde mișcarea făcuse adepți mai de mult, și unde liniile nu puteau fi supravegheate pe întreg parcursul lor, s-au încercat și s-au reușit câteva acte de sabotaj: șine au fost ridicate în diferite locuri – dar, din fericire, stricăciunile au fost descoperite la timp și n-am avut accidente de deplorat.

Între timp, comitete clandestine hotărâseră o grevă generală pentru octombrie. Se conta mai ales pe greva transporturilor, cea mai eficace, căci întreruperea comunicațiilor trebuia să tulbure adânc toată viața economică a țării. La Căile Ferate și la Tramvaiele din

București, comuniștii pătrunseseră mai adânc și izbutiseră să creeze celule bine organizate.

La Ministerul de Interne eram în curent cu aproape toate uneltirile agenților comuniști și cu proiectele ce se puneau la cale. Două căi ne erau deschise: să arestam pe capete, să căutăm să zădărnicim încercarea de grevă generală înainte de izbucnirea ei – sau să lăsăm mișcarea să meargă înainte, supraveghind-o și să intervenim numai în momentul izbucnirii grevei sau după faptul îndeplinit și pe baza lui să luăm măsuri radicale pentru stârpirea răului. M-am hotărât pentru a doua cale, fiindcă faptul îndeplinit al proclamării grevei generale mă autoriza să cer proclamarea stării de asediu, fără de care nu puteam face nimic. De la 1920 s-au întâmplat atâtea, s-au votat atâtea legi excepționale pentru menținerea ordinei publice, s-a recurs la atâtea acte samavolnice, până și la uciderі fără cea mai mică acoperire legală, încât cititorii care au trăit aceste vremuri tulburi se vor mira de scrupulele mele. Dar în 1920 nu eram în 1942 (când scriu aceste rânduri) și opinia publică n-ar fi priceput măsuri drastice în vederea unor intenții pe care interesații le-ar fi negat și pe care nu le-aș fi putut dovedi. Trăiam încă într-o epocă de perfectă legalitate și nouă, celor din Partidul Poporului, ne era mai puțin permis decât oricui să călcăm legile.

Am lăsat deci pe conducătorii celulelor comuniste să-și vadă de treaba lor, și eu cu ai mei ne-am văzut de a noastră. Față de propaganda lor am pus o contrapropagandă la cale și am căutat să desfac pe ascuns câte se înjghebau tot pe ascuns, rezervându-mi dreptul să apar pe față în luptă în momentul în care comuniștii vor trece de la intenții la fapte. Bineînțeles că prin agenții Siguranței eram zilnic ținut la curent de toate mișcările inamicului și aflasem astfel că greva generală fusese sorocită pentru mijlocul lui octombrie.

Pe la începutul acelei luni, domniile lor domnii Moscovici și Cristescu[58] mi s-au înfățișat la Minister și mi-au prezentat un memoriu conținând „revendicările muncitorimii", rugându-mă să-l supun examinării Consiliului de Miniștri, și după examinare să le dau răspunsul Guvernului. Domnii delegați ai muncitorimii îmi vorbeau de sus – politicos, cu deferență, dar de sus – ca niște oameni conștienți de importanța lor, și m-au prevenit că în cazul în care răspunsul Guvernului nu va fi satisfăcător, muncitorimea se va vedea silită să proclame greva generală. Pentru răspuns, mi-au dat chiar un termen scurt – zece zile. Cu același calm am rugat pe onorabilii

[58] Cristescu și-a întrerupt o călătorie „de studii"(!) ce făcea la Viena, ca să vină să-mi remită acest memoriu și să asiste la proclamarea grevei generale...

delegați să-mi lase memoriul și le-am făgăduit că-l voi citi îndată ce voi avea vreme, și că voi vedea dacă este cazul să-l supun deliberărilor Consiliului de Miniștri...

Moscovici și Cristescu au fost mirați de indiferența mea față de amenințarea lor cu greva generală; se așteptaseră cu totul la altceva, la o intervenție de împăciuire, sau chiar și la amenințări – dar la indiferență, nu. Șmecherii au ieșit de la mine cam buimăciți, căci deștepți cum erau și-au dat seamă că primeam (aproape cu plăcere!) perspectiva unei greve generale...

Adevărul era că o doream. Știam că propaganda comunistă nu izbutise să organizeze celule decât la Căile Ferate, că restul muncitorimii era mai mult sau mai puțin recalcitrantă, că greva generală nu va rezista – de va fi proclamată – primelor măsuri de autoritate. Cu un cuvânt, eram sigur de victorie...

Memoriul Moscovici-Cristescu conținea unele deziderate legitime, dar partea lui esențială o constituiau revendicările de control muncitoresc în toate întreprinderile particulare, ca și în ale statului. Am dat o copie lui Averescu, care după ce a citit-o a fost de acord cu mine să nu-i dăm nicio urmare – și să ne pregătim în vederea dezlănțuirii grevei. A fost și părerea lui că trebuia să lăsăm buba să crape ca să putem lua apoi toate măsurile de vindecare. Informațiile mele, documentate asupra „posibilităților" bandei îl liniștiseră complet.

La termenul fixat (era dacă nu mă înșel în ziua de 16 octombrie), domniile lor domnii Moscovici și Cristescu au venit la răspuns. Știrile din ultimele zile erau dezastruoase pentru răzvrătiți. Aflasem că în afară de Căile Ferate (și încă și acolo!), ideea grevei nu prinsese nicăieri și că, de va fi decisă, nu i se va supune nimeni cu entuziasm. Pentru cei de la Căile Ferate aveam eu ac de cojocul lor: militarizarea – iar pentru ceilalți eram sigur că la apariția primei baionete, se vor supune. Se vede că informațiile lui Moscovici și ale lui Cristescu corespundeau cu ale mele, căci de data asta n-au mai vorbit de sus: erau plouați! La întrebarea lor despre răspunsul Guvernului, am întâmpinat: „Ah, da memoriul dv., să mă iertați, dar am fost atât de ocupat, încât n-am avut vreme să-l citesc!". Ca și cum ar fi fost vorba de o afacere de nimic, rătăcită printre altele, l-am căutat printre hârtiile de pe biroul meu (unde-l vârâsem cu câteva momente înainte) – și după ce l-am găsit, am adăugat: „Vă promit că-l voi citi diseară...". Interlocutorii mei au făcut un cap; veniseră la tocmeală, și nu se așteptau să plece de la mine cu mâinile goale... I-am rugat

să vină a doua zi. „Vă rugăm domnule ministru, să ne dați mâine un răspuns definitiv, căci de nu, sau dacă răspunsul nu va fi satisfăcător, nu vom putea opri greva generală să izbucnească poimâine 18...". I-am asigurat că le voi da un răspuns a doua zi și i-am rugat să nu se ocupe de grevă, căci mă ocupam eu de ea! Din uităturile lor am priceput că câștigasem partida...

A doua zi între cei doi șmecheri și mine conversația a fost scurtă, dar savuroasă; m-am jucat cu ei ca pisica cu șoarecii. Cei doi mușchetari au sosit la Minister cu totul deprimați; nu se mai vorbea în oraș decât de grevă, sau mai bine zis de măsurile pregătite de Guvern împotriva grevi știlor, de mitraliere, de tunuri, și de câte alte bazaconii! Efectul fusese însă cel dorit de noi: adeziunile la grevă se retrăgeau pe capete! Moscovici și Cristescu își dau seamă că înfrângerea va fi sigură și că reprimarea nu va fi nici măcar sângeroasă ca să poată fi exploatată și căutau să iasă din încurcătură amânând greva. Pentru o amânare însă, ca să nu-și piardă influența asupra maselor, le trebuia – după toată gălăgia pe care o făcuseră – o cât de mică satisfacție din partea Guvernului pe tema „revendicărilor sociale"...

Cum au intrat în cabinetul meu le-am spus: „Domnilor, am citit memoriul dv.; e inadmisibil în fond și formă – nu-l pot supune primului ministru și Guvernului... Nu vă rămâne decât să faceți greva generală...".

— „Domnule ministru, dar noi suntem gata să discutăm...

— Nu discut...

— Domnule ministru, dar noi ne-am mulțumi cu un minimum de revendicări...

— Nu discut...".

Două minute tăcere...

Moscovici: „Domnule ministru, atunci ce e de făcut?

— Grevă, grevă generală... Faceți grevă!

— Dar domnule ministru, e o mare răspundere...

— Mi-o iau eu!

— Dar domnule ministru, noi ne-am mulțumi dacă ne-ați promite că Guvernul va examina cu atenție doleanțele noastre, și am amâna greva...

— Nu promit nimic!".

Altă tăcere...

— „Domnule ministru, promiteți-ne cel puțin că veți examina dv. revendicările memoriului și că le veți discuta cu noi...

— Nu promit nimic. Nu voi discuta nimic! Faceți greva!".

S-au sculat bieții oameni de pe scaune și consternați s-au

îndreptat spre ușă, declarând înainte de a-și lua ziua bună: „D-voastră ați voit-o! Vă rămâne toată răspunderea!".

— „Că am voit-o, nu! Că azi o voiesc, da! În ce privește răspunderile, ne vom socoti noi, dar nu aici...".

Și i-am lăsat să plece, pe gânduri, și amărâți...

În ziua de luni 18 octombrie s-a declarat greva, dar n-a izbutit să fie generală. Cei care au arătat mai multă solidaritate au fost mecanicii și fochiștii de la Căile Ferate. Erau toți afiliați la asociația lor profesională „Locomotiva", a cărei conducere se subordona curentelor comuniste, încă din primăvară. Greva mecanicilor a întrerupt circulația trenurilor, producând astfel oarecare tulburări în aprovizionarea orașelor, mai ales în București. În afară de calea ferată, greva n-a avut consecințe palpabile, căci în mai toate întreprinderile, atât industriale, cât și comerciale, abținerea de la muncă sau de la servicii a fost cu totul parțială... A mers căruța mai greu, dar a mers.

Dacă n-ar fi fost întreruperea circulației trenurilor, am fi putut lăsa greva să cadă de la sine, și să procedăm după falimentul ei la sancțiunile legale. Dar greva mecanicilor ceferiști ne-a obligat să intervenim.

Chiar în ziua de 18 octombrie, următoarea Ordonanță a fost semnată de generalul Averescu, ca șef al Guvernului și de generalul Rășcanu, ca șef de resort:

„Pentru asigurarea circulației trenurilor, care a fost întreruptă prin părăsirea serviciului de către controlorii de tracțiune, mecanici și fochiști, compromițându-se astfel aprovizionarea populației, serviciul de tracțiune se va executa cu începere chiar de azi, de către regimentele de căi ferate.

În acest scop se vor lua următoarele măsuri:

1. Toți controlorii de tracțiune, mecanicii și fochiștii din serviciul căilor ferate, care aparțin contingentelor mobilizabile, indiferent de corpurile cărora aparțin, se vor prezenta conform art. 86 din regulamentul transporturilor militare combinat cu art. 186 din regulamentul asupra mobilizării armatei, în termen de 24 de ore, adică până marți 19 octombrie, ora 18, cei din București la Regimentul 2 căi ferate, cazarma Geniului, Cotroceni, iar cei din alte garnizoane, la cercul de recrutare.

2. Toți controlorii de tracțiune, mecanicii și fochiștii, până la etatea de 65 ani, adică acei care conform art. 6 din legea rechiziției sunt rechiziționați ca specialiști, se vor prezenta Regimentului 2 căi ferate cazarma Geniului, Cotroceni, până marți 19 curent, ora 18.

3. Acei care nu se vor prezenta în termenul arătat la nr. 1 și 2 vor

fi ridicați cu forța publică și vor avea a-și da seama în fața instanțelor Justiției Militare de neexecutarea Ordonanței de față.

4. Direcția generală a C.F.R. va dispune a se face, în unire cu reprezentanții Justiției, o cercertare amănunțită pentru a se constata, prin procese-verbale, stricăciunile eventual făcute de acei care au părăsit serviciul. Se va constata în același timp care au fost instigatorii acestei mișcări contra legii.

5. Măsurile din această ordonanță nu se vor aplica acelora care până mâine marți 19 octombrie, ora 10 dimineața, se vor prezenta de bunăvoie la serviciul lor.

6. Autoritățile polițienești vor lua cu ajutorul armatei măsurile de ordine pentru a se evita orice act de agresiune din partea celor care au părăsit lucrul și vor persista în această atitudine".

Odată cu această ordonanță s-a afișat pe toate zidurile următoarea Proclamație:

„*Cetățeni,*

O mână de oameni lipsiți de conștiință, profitând cu intenții criminale de condițiile grele în care trăiește toată lumea, împing din răsputeri și pe toate căile pe muncitori la greșeli nesocotite.

Acești nerăspunzători au izbutit acum, fără cauză binecuvântată să ademenească pe mecanicii și pe fochiștii de la Căile Ferate ca să înceteze lucrul și să părăsească posturile.

Uneltirea aceasta criminală are ca scop să tulbure viața noastră economică deja atât de grea.

Se înțelege că prin încetarea circulării trenurilor s-ar stânjeni nu numai transportul călătorilor, dar și acela al proviziilor de hrană, ceea ce înseamnă o îngreunare și mai mare a condițiilor de trai ale populației.

Aducând la cunoștința generală acest fapt vinovat, pentru ca opinia publică să-l înfiereze astfel cum merită, se recomandă în același timp a se păstra toată liniștea și încrederea căci Guvernul va dispune, pe de o parte, ca activitatea Căilor Ferate să nu înceteze și în puține zile să fie readusă la intensitatea de până acum, iar pe de alta va lua măsurile care se cuvin în contra acelora care vor să lipsească populația de cele necesare existenței și să producă dezordinea în țară.

Președintele Consiliului de Miniștri,
General Averescu"

Cea mai mare parte a greviștilor de la Căile Ferate și-au luat serviciul în ziua de 19 octombrie, la ora 10 dimineața și mai devreme. Câțiva încăpățânați și mai excitați au așteptat până la ora 18 și s-au

îndreptat spre ușă, declarând înainte de a-și lua ziua bună: „D-voastră ați voit-o! Vă rămâne toată răspunderea!".

— „Că am voit-o, nu! Că azi o voiesc, da! În ce privește răspunderile, ne vom socoti noi, dar nu aici...".

Și i-am lăsat să plece, pe gânduri, și amărâți...

În ziua de luni 18 octombrie s-a declarat greva, dar n-a izbutit să fie generală. Cei care au arătat mai multă solidaritate au fost mecanicii și fochiștii de la Căile Ferate. Erau toți afiliați la asociația lor profesională „Locomotiva", a cărei conducere se subordona curentelor comuniste, încă din primăvară. Greva mecanicilor a întrerupt circulația trenurilor, producând astfel oarecare tulburări în aprovizionarea orașelor, mai ales în București. În afară de calea ferată, greva n-a avut consecințe palpabile, căci în mai toate întreprinderile, atât industriale, cât și comerciale, abținerea de la muncă sau de la servicii a fost cu totul parțială... A mers căruța mai greu, dar a mers.

Dacă n-ar fi fost întreruperea circulației trenurilor, am fi putut lăsa greva să cadă de la sine, și să procedăm după falimentul ei la sancțiunile legale. Dar greva mecanicilor ceferiști ne-a obligat să intervenim.

Chiar în ziua de 18 octombrie, următoarea Ordonanță a fost semnată de generalul Averescu, ca șef al Guvernului și de generalul Rășcanu, ca șef de resort:

„Pentru asigurarea circulației trenurilor, care a fost întreruptă prin părăsirea serviciului de către controlorii de tracțiune, mecanici și fochiști, compromițându-se astfel aprovizionarea populației, serviciul de tracțiune se va executa cu începere chiar de azi, de către regimentele de căi ferate.

În acest scop se vor lua următoarele măsuri:

1. Toți controlorii de tracțiune, mecanicii și fochiștii din serviciul căilor ferate, care aparțin contingentelor mobilizabile, indiferent de corpurile cărora aparțin, se vor prezenta conform art. 86 din regulamentul transporturilor militare combinat cu art. 186 din regulamentul asupra mobilizării armatei, în termen de 24 de ore, adică până marți 19 octombrie, ora 18, cei din București la Regimentul 2 căi ferate, cazarma Geniului, Cotroceni, iar cei din alte garnizoane, la cercul de recrutare.

2. Toți controlorii de tracțiune, mecanicii și fochiștii, până la etatea de 65 ani, adică acei care conform art. 6 din legea rechiziției sunt rechiziționați ca specialiști, se vor prezenta Regimentului 2 căi ferate cazarma Geniului, Cotroceni, până marți 19 curent, ora 18.

3. Acei care nu se vor prezenta în termenul arătat la nr. 1 și 2 vor

fi ridicați cu forța publică și vor avea a-și da seama în fața instanțelor Justiției Militare de neexecutarea Ordonanței de față.

4. Direcția generală a C.F.R. va dispune a se face, în unire cu reprezentanții Justiției, o cercertare amănunțită pentru a se constata, prin procese-verbale, stricăciunile eventual făcute de acei care au părăsit serviciul. Se va constata în același timp care au fost instigatorii acestei mișcări contra legii.

5. Măsurile din această ordonanță nu se vor aplica acelora care până mâine marți 19 octombrie, ora 10 dimineața, se vor prezenta de bunăvoie la serviciul lor.

6. Autoritățile polițienești vor lua cu ajutorul armatei măsurile de ordine pentru a se evita orice act de agresiune din partea celor care au părăsit lucrul și vor persista în această atitudine".

Odată cu această ordonanță s-a afișat pe toate zidurile următoarea Proclamație:

„Cetățeni,

O mână de oameni lipsiți de conștiință, profitând cu intenții criminale de condițiile grele în care trăiește toată lumea, împing din răsputeri și pe toate căile pe muncitori la greșeli nesocotite.

Acești nerăspunzători au izbutit acum, fără cauză binecuvântată să ademenească pe mecanicii și pe fochiștii de la Căile Ferate ca să înceteze lucrul și să părăsească posturile.

Uneltirea aceasta criminală are ca scop să tulbure viața noastră economică deja atât de grea.

Se înțelege că prin încetarea circulării trenurilor s-ar stânjeni nu numai transportul călătorilor, dar și acela al proviziilor de hrană, ceea ce înseamnă o îngreunare și mai mare a condițiilor de trai ale populației.

Aducând la cunoștința generală acest fapt vinovat, pentru ca opinia publică să-l înfiereze astfel cum merită, se recomandă în același timp a se păstra toată liniștea și încrederea căci Guvernul va dispune, pe de o parte, ca activitatea Căilor Ferate să nu înceteze și în puține zile să fie readusă la intensitatea de până acum, iar pe de alta va lua măsurile care se cuvin în contra acelora care vor să lipsească populația de cele necesare existenței și să producă dezordinea în țară.

Președintele Consiliului de Miniștri,
General Averescu"

Cea mai mare parte a greviștilor de la Căile Ferate și-au luat serviciul în ziua de 19 octombrie, la ora 10 dimineața și mai devreme. Câțiva încăpățânați și mai excitați au așteptat până la ora 18 și s-au

conformat ordinului de mobilizare și de rechiziție. În ziua de 20 octombrie, toate trenurile au circulat. La întreprinderile particulare, pe la birturi și prin prăvălii, greviștii s-au înapoiat, cu botul pe labe, la posturile lor.

Greva ratase. O nouă încercare trebuia însă să fie prevenită prin sancțiuni aplicate șefilor de mișcare („les meneurs"), mai ales celor de la Căile Ferate, căci acolo se infiltrase mai adânc propaganda comunistă, și greva serviciilor publice nefiind tolerată de lege, urmările judiciare erau mai lesnicioase.

Sancțiunile trebuiau însă să fie aplicate repede și cu autoritate, două scopuri ce nu puteau fi atinse pe calea procedurilor civile. Am convins pe Averescu să proclame starea de asediu în București, ca să pot sesiza Curtea Marțială cu reprimarea delictelor. Curtea Marțială la București și cenzura în toată țara, pentru ca cele ce trebuiau să urmeze să nu poată fi răstălmăcite și comentate în ziare ad-hoc tipărite în provincie. Averescu s-a lăsat greu la început (tot chestiunea popularității sale, pe care o mâncaseră deja porcii!), și a trebuit să rog și pe Rege să intervină. Regele era de perfect acord cu mine, ba voia chiar starea de asediu întinsă peste toată țara, dar nu îndrăznea să discute cu Averescu. În timiditatea lui, generalul îi zbârlea pielea și îi îngheța glasul... S-a hotărât totuși! „Capacitarea" Moșului a ținut două zile, astfel încât decretul n-a apărut decât la 21 octombrie. În Expunerea de motive, generalul a ținut să se insiste asupra faptului că starea de asediu avea mai mult un caracter preventiv, pentru împiedicarea unor eventuale și viitoare tulburări – decât unul retroactiv destinat să treacă în competența Justiției Militare delictele săvârșite. Mulțumit că semnase esențialul, am admis fără greutate această fișă de consolație...

Un număr de agitatori comuniști și pseudo-socialiști au fost imediat arestați și dați în judecata Curții Marțiale. În fruntea lor se găseau Ilie Moscovici și Socor, de la Adevărul. Procesul a fost judecat în cursul lunii noiembrie, și în ziua de 9 decembrie Curtea Superioară de Justiție Militară, prezidată de generalul Broșteanu, a confirmat sentința de condamnare a Secției a III-a a Curții Marțiale a Corpului II de Armată. Condamnările au fost între 6 luni și 5 ani închisoare. Prietenul meu Cristescu trecuse granița în ajunul proclamării grevei, și a scăpat de astă-dată. A plătit el mai târziu...

Prima încercare de grevă generală dedese greș, și propaganda comunistă pierduse prima bătălie pe care o îndrăznise pe față. Nu era mai puțin adevărat, că oamenii ieșiseră din tranșee, că lupta începuse și că ziua de 18 octombrie însemna o dată. Lupta începuse, nu se

sfârșise prin înfrângerea grevei, acesta era adevărul, și zile din ce în ce mai grele ne așteptau – o știam cu toții, la Interne. Conducătorii comuniști explicau insuccesul lor prin inexperiența începuturilor și nu se gândeau o clipă să se dea bătuți. Ca să-și întărească celulele s-au hotărât pe de o parte să grăbească afilierea lor la Internaționala a III-a de la Moscova – gest față de care ezitaseră până atunci – și să dea drumul teroriștilor la câteva atentate, ca să-i ia lumea în serios...

Pierzând prilejul de tulburări ce le-ar fi dat o grevă generală reușită, și în așteptarea încurajărilor și întăririlor pe care le așteptau de la Moscova și pe care le negociau la Viena și la Varșovia cu agenții Kominternului[59], agitatorii comuniști – în special ovreii, bulgarii și rusnacii s-au hotărât să ia deocamdată calea atentatelor. Siguranța a putut să dea de urma celor mai multe din ele (mai toate împotriva liniilor ferate), să le împiedice și să aresteze pe militanții bănuiți. Printre agenții cei mai periculoși ne-a scăpat totuși unul, un ovrei Goldstein, un ciung ce-și pierduse o mână probabil tot în manipularea explozivelor – un om foarte periculos pe care multă vreme nu-l putusem identifica, deși îi cunoșteam isprăvile. În lumea poliției era cunoscut ca „omul cu cârlig" fiindcă în locul mâinii care-i lipsea adaptase un cârlig de fier de care se servea cu o dibăcie nemaipomenită. De două-trei ori, Siguranța a fost gata să pună mâna pe „omul-cârlig", dar de fiecare dată i-a alunecat printre degete... După atentatul de la Senat, n-a fost la poliție decât un glas: „Omul cu cârlig"!

Înainte de a da lovitura de la Senat, Goldstein (cum am izbutit să o stabilim mai târziu) a încercat una împotriva... mea. Plecasem să petrec ziua de 5 noiembrie cu mumă-mea la Breasta, căci era ziua ei de naștere. Plecasem din București, însoțit de șeful meu de cabinet Marcel Romanescu, cu trenul de ora 11 seara. Ne instalasem într-un vechi vagon ministerial, cu o jumătate de ceas înainte de plecarea trenului, și ne dezbrăcasem și ne culcasem, căci eram amândoi obosiți de alergăturile zilei. Abia pornisem din Chitila, nici nu ieșisem bine din gară, și am fost deșteptat printr-o formidabilă explozie și trenul s-a oprit brusc... Vagonul meu fusese legat direct de locomotivă și o bombă făcuse explozie între tender și vagon distrugând complet partea de dinainte a acestuia. Compartimentul meu, la celălalt cap al vagonului, ca și salonul din mijloc nu suferise. Romanescu se culcase tocmai în cabina de la capul vagonului dinspre locomotivă, și

[59] O delegație plecase cu Cristescu în frunte din septembrie la Viena. Cristescu se înapoiase la București și replecase în ajunul lui 18 octombrie...

adormise și el – dar cu toată puterea detunăturii, cu toate că peretele cabinei sale din partea opusă patului se prăbușise, nu se deșteptase, și de unde mă gândeam să-l găsesc mort, l-am găsit dormind!!! A trebuit să-l zudui ca să-l deștept. Speriat, m-a întrebat: „Ce e?" — „A explodat o bombă sub vagonul nostru, și ai fost omorât!" – i-am răspuns râzând. Explozia, din fericire, n-a făcut nicio victimă și singurul ei rezultat a fost o întârziere de două ore, cât a trebuit ca să se refacă trenul. Am trecut cu Romanescu într-un vagon de clasă și am dormit mai departe până la Craiova...

Telefonic, am cerut la București să nu se dea nicio publicitate atentatului de la Chitila, așa încât mai nimeni n-a știut de el. Am impus această tăcere pentru mai multe motive, între altele fiindcă nu voiam să pun persoana mea înainte, dar mai ales în interesul urmăririlor. Nu voiam să înscriu un succes zgomotos în bilanțul teroriștilor, care să-i îndemne la o recidivă cu orice risc – și nu voiam nici ca presa să-mi încurce firele cercetărilor prin indiscrețiile gazetărești obișnuite.

Îndată ce m-am înapoiat la București, colaboratorii mei de la Siguranță mi-au desemnat fără nicio șovăire pe „omul cu cârlig" ca autorul încercării de la Chitila. Lovitura fusese bine chibzuită și dovedea, pe lângă complicități sigure în lumea ceferistă pentru aflarea zilei și orei călătoriei mele[60] precum și a locului vagonului în compunerea trenului – dar și o competență tehnică specială pentru reglarea unei bombe cu întârziere, peste care să treacă roțile locomotivei nevătămate și să nu explodeze decât sub vagonul meu. Din cercetările făcute s-a putut determina că trenul nostru ieșise din gara Chitila cu o viteză ceva mai redusă, din cauza tonajului mai greu din acea seară, ca cel obișnuit. Dacă ar fi mers cu viteza normală, explozia s-ar fi produs exact unde trebuia, sub mijlocul vagonului meu, iar nu la capătul dinainte, și pe jumătate între vagon și tender... Siguranța nu se îndoia că numai „omul cu cârlig", al cărui nume nu-l putuse încă identifica, era în stare să construiască și să așeze o asemenea bombă și să obțină prin legăturile celulelor comuniste informațiile necesare pentru executarea atentatului. Pe „omul cu cârlig" nimeni de la Siguranță nu-l întâlnise, nici nu-l văzuse vreodată. Nu-l știau pe nume, și nu-l cunoșteau nici tovarășii săi de idei, care toți, câți trecuseră prin mâinile poliției, îl desemnau prin porecle: „ciungul", „omul cu cârlig", „roșcovanul" etc. și nu știau nimic despre existența lui și despre locurile unde se

[60] Vagonul se comandase la Direcția Căilor Ferate, tocmai din motive de siguranță, abia în dimineața zilei plecării. Atentatorul meu a fost, cum se vede, repede prevenit.

ascundea. Nu se arăta mai niciodată, lucra prin interpuși și toți se temeau de el...

Ne-am dat seama cu toții că atentatul de la Chitila era numai un prim gest al fiorosului terorist, și că va mai încerca și altele. Ne-am deschis ochii în patru, rețeaua agenților noștri s-a strâns în jurul punctelor pe care cea mai ușoară bănuială le indica – dar supravegherea cea mai încordată nu ne-a permis să descoperim urma cea bună. Tot ce am putut afla, a fost că „omul cu cârlig" nu era român și că, dacă nu venise din Rusia, avea în tot cazul cele mai strânse legături cu Moscova.

Pe când Siguranța dibuia astfel pe întuneric și se mângâia cu nădejdea că prin măsurile ce luase alte atentate nu mai erau de temut, a izbucnit bomba de la Senat...

Acest atentat a fost organizat cu și mai multă dibăcie ca cel de la Chitila. Localul Camerei și al Senatului – ca și localurile Ministerelor și ale marilor administrații, erau zilnic și migălos cercetate de echipe speciale compuse din oameni de încredere. La Cameră și la Senat se mai făcea o inspecție înainte de ședințe și posturi de pază erau așezate la toate intrările. Cu toate acestea „omul cu cârlig" a izbutit să se introducă în sala Senatului și să ascundă[61] o bombă în dosul fotoliului prezidențial, într-o fereastră astupată și acoperită printr-un covor...

Atentatul de la Senat a făcut după cum se știe trei victime: episcopul Radu al Oradei (unit), ministrul Dimitrie Greceanu și senatorul Spirescu. Bietul Greceanu a fost victima unui concurs de circumstanțe care a dovedit „ghina" lui specială. Miniștrii erau rânduiți în fiecare zi la Cameră și la Senat, pentru deschiderea ședinței (căci ședințele Parlamentului nu se puteau deschide fără prezența unui ministru) și în acea fatală zi Greceanu era de serviciu la Cameră și eu la Senat. Dejunasem împreună la Athenée Palace, și după cafea plecasem amândoi în mașina lui; Greceanu urma să mă lase la Senat și să meargă la Cameră. Pe drum, m-a întrebat dacă nu vreau să schimbăm, să-l las pe el la Senat, căci avea un proiect de lege în secții, și voia să-l treacă. Am primit cu plăcere, căci nimic nu mă chema în special într-una sau în alta din Adunări. Am lăsat pe Greceanu la Senat și m-am dus la Cameră... Fără această nenorocită schimbare, poate că aș fi pierit eu, dar Greceanu desigur ar mai fi trăit și azi. Cel însemnat de Dumnezeu nu poate să scape însă de soarta sa... La doi pași de Greceanu, în momentul exploziei, se afla Gogu

[61] A se vedea darea de seamă a procesului lui Goldstein.

Vălleanu, ministrul comunicațiilor și a scăpat neatins: o coloană de zid, în fața lui a făcut pavăză – schijele au trecut la dreapta și la stânga și niciuna nu l-a nimerit...

Mă aflam la Cameră în sala miniștrilor, nu se deschisese încă ședința, când telefonul mi-a anunțat oribilul atentat. În câteva minute am fost la Senat, unde am găsit lumea încă tâmpită de cele întâmplate... Aspectul hemiciclului era impresionant: fotelul prezidențial în țăndări, biroul, tribuna, banca ministerială și băncile prelaților ciuruite de gloanțe, pe jos, zob căzut din tavan... Generalul Coandă (prezidentul), Greceanu și Spirescu, răniți fuseseră ridicați și duși la spitale. În dreapta tribunei prezidențiale, lungit, cadavraul episcopului Radu ucis pe loc. Dintr-o rană mare deschisă la gât, sub falcă, curgea sânge mult și se închegase o baltă roșie sub dânsul... Pete de sânge și pe locurile unde căzuseră Greceanu și Spirescu. De Coandă mi s-a spus că fusese mai ușor rănit...

După o scurtă conferință cu Parchetul și cu Siguranța, m-am dus la Spitalul Colței. Acolo am găsit pe Greceanu într-un pat, galben ca ceara. Un scaun acoperit cu perine fusese culcat în spatele lui, ca să poată sta ridicat și răzemat, căci altfel nu putea respira. Gâfâia și vorbea cu greutate, sacadat... „Ce sont les risques du métier...", mi-a șuierat el cu greu, și respirația lui făcea un zgomot ca de foaie. Chirurgii îi spălaseră rana, făcuseră câteva ligaturi, dar n-aveau mare încredere în ce făcuseră nici mare nădejde în a doua zi. Inima nu fusese atinsă, dar plămânul fusese rupt... S-a mai căznit bietul om 24 de ore, nu și-a pierdut un moment cunoștința, nici curajul și a murit ca un erou. Acest om fără mari însușiri, dar de o impecabilă ținută, „și-a ținut rangul" până la sfârșit și a închis ochii cu mare demnitate, cum a trăit...

De la patul lui Greceanu am trecut la al lui Spirescu. Deși greu rănit în piept și în abdomen, poate că Spirescu ar fi scăpat cu viață dacă n-ar fi fost diabetic, dar așa cum era, a mai suferit câteva zile (vreo opt dacă nu mă înșel) și a murit și el...

După vizita la Colțea m-am dus la Sanatoriul Gerota să văd pe Coandă. Mi se spusese că rănile lui erau ușoare (fusese întrucâtva apărat de spatele fotoliului său), că putuse chiar pleca pe picioarele lui, susținut numai de o parte și de alta. L-am găsit la Sanatoriu încă pe masa de operație. N-avea nicio rană mare, dar fusese ciuruit de 58 de schije mici, care-i făcuseră 58 de răni, nu prea adânci, afară de una care pătrunsese în abdomen și îi retezase vârful unui rinichi... Cu toată vârsta lui înaintată, cu toate cele 58 de răni pe care le primise Coandă a rezistat perfect, și după 6 săptămâni a ieșit vindecat din

Sanatoriu și a mai trăit ani mulți, în pline puteri, până l-a doborât un cancer. Gerota l-a îngrijit admirabil, și n-a vrut să primească nicio para, nici măcar pentru întreținerea pacientului în Sanatoriu atâtea săptămâni de zile. Guvernul hotărâse să ia asupra sa toate spezele pentru căutarea răniților. La Spitalul Colțea, când s-a aflat că „Statul plătește" s-au sporit socotelile, pe care de altminteri le-am achitat fără să mă tocmesc. La Gerota, mi s-a opus un refuz absolut, și profesorul mi-a declarat că socotise de datoria sa să îngrijească și să vindece fără nicio remunerare „pe una din victimele tâlharilor care se ridicaseră împotriva tuturor".

Generalul Coandă rămăsese însă adânc recunoscător lui Gerota și îndată ce a putut ieși și umbla s-a dus la Regele Ferdinand și i-a cerut o decorație pentru salvatorul său. Deși Regele și Regina fuseseră grav ofensați la Iași, în Camera lui Marghiloman, de doctorul Gerota, bun și uitător cum era, Ferdinand i-a acordat fără greutate placa Coroanei României (Mare ofițer). Regelui nu-i plăceau vrăjmășiile și era pentru dânsul un prilej de împăcare cu un om cam trăsnit și arțăgos, dar cinstit și cu mare vază prin tineretul universitar. Încântat, Coandă s-a dus cu cutiuța la Gerota, dar acesta l-a primit rău de tot, a declarat că nu vrea să primească nimic de la Rege și că-i va trimite decorația, pe care n-o ceruse, înapoi. Coandă, „omul Regelui", care scăpase de moarte sub cele 58 de schije ale bombei, era să moară pe loc, la ideea acestui sacrilegiu. După lungi suplicații, după penibile discuții, generalul a obținut de la încăpățânatul adversar al Dinastiei să nu înapoieze decorația, să o arunce într-un sertar și să o uite... Bietul Coandă mi-a povestit incidentul cu lacrămile în ochi. „Cum poate politica să orbească întru atât, un om așa de cumsecade?" – mă întreba el. Deși bătrân, era nou în politică, și nu pătrunsese încă în tainele sufletelor pătimașe. În anii care au urmat, a mai văzut el și altele în materie de patimă...

Camera a votat lui Greceanu și episcopului Radu[62] funeralii naționale și cu acest prilej s-a adaptat pentru prima oară rotonda de jos a Ateneului pentru astfel de ceremonii. Acolo s-au desfășurat de la acea dată înainte toate funeraliile naționale. Acolo s-a slujit prohodul și pentru Take Ionescu, și pentru Ionel Brătianu, și pentru Duca, și pentru Călinescu... Pentru Greceanu și pentru Radu s-a făcut o singură slujbă, în fața celor două sicrie, deși unul conținea rămășițele unui ortodox și celălalt pe ale unui catolic-unit. Într-un semicerc, în fața sicrielor, stau unul lângă altul, mitropolitul nostru

[62] Senatorul Spirescu, cea de-a treia victimă a atentatului de la Senat a murit câteva zile mai târziu și înmormântarea lui modestă a avut loc - tot pe socoteala Statului - la biserica Sf. Gheorghe, unde am fost sortit eu să țin cuvântarea în numele Guvernului.

și mitropolitul de la Blaj și la dreapta unuia și la stânga celuilalt se înșiraseră episcopii ambelor confesiuni. În fața morții și în spaima anarhiei se făcuse unirea celor două biserici românești...

Câteva zile după atentatul de la Senat, Siguranța a putut în fine identifica pe „omul cu cârlig" în persoana ovreiului Goldstein, unul din cei mai periculoși agenți comuniști ai Moscovei. Dar odată cu identificarea lui s-a aflat că trecuse Dunărea pe la Giurgiu și se refugiase în Bulgaria. Primul gând a fost să cerem la Sofia urmărirea, arestarea și extrădarea lui. Dar Romulus Voinescu a fost de altă părere, căci se temea de greutățile extrădării, date fiind raporturile noastre cu Bulgaria și posibilitatea calificării crimei ca delict politic. Voinescu ne-a propus să tăinuim descoperirea criminalului, mai exact descoperirea identității sale, fiind convins că Goldstein se va înapoia în România să lucreze mai departe, îndată ce va fi convins că poliția noastră nu este pe urma lui. Am primit propunerea lui Voinescu și am dat prin presă informații false care tindeau să liniștească pe criminal și să-l facă să creadă că cercetările fuseseră îndrumate pe o cale ce se îndepărta de dânsul. În secret eram numai câțiva; nu numai în Guvern, dar și la Ministerul de Interne nimeni n-a fost pus în confidență. Numele lui Goldstein n-a fost pronunțat nici în fața generalului Averescu, nici în fața colaboratorilor mei obișnuiți din Minister. Am cerut tuturor răgaz, și am garantat primului ministru și colegilor mei că voi prinde pe asasin.

Răbdarea noastră a fost pusă la grea încercare; Voinescu începuse să nu mai spere înapoierea lui Goldstein – dar după vreo trei luni, după ce vâlva atentatului se potolise și opinia publică se agățase de alte chestiuni, într-o bună zi „Ciungul" a fost înhățat tot la Giurgiu, nu pe cale de pocăință, dar pe cale de întoarcere la câmpul lui de operații... A fost o zi frumoasă pentru Voinescu. Îndată după arestarea sa, Goldstein a făcut mărturisiri complete, a fost dat în judecată și după cum se știe a fost condamnat la muncă silnică pe viață. Pe vremea aceea nu aveam încă pedeapsa cu moarte...

Goldstein a murit după câțiva ani, în pușcăria de la Doftana, de pneumonie. Cel puțin așa s-a zis. Nici eu, nici Voinescu, care nu mai era în acel moment în fruntea Siguranței, nu ducem răspunderea morții sale. Și la urma urmei nu e nici un păcat dacă mâna omului a contribuit să curme zilele unui astfel de păcătos care nu șovăise, el, să ucidă ființe nevinovate, jertfindu-le unor eresuri utopice și stupide.

*

Năzuința de primenire morală și de schimbare a regimului nostru politic care însuflețise lumea întreagă la Iași după dezastrele din

1916 – se irosise și se năruise definitiv după neașteptata întorsătură a evenimentelor din sfârșitul anului 1918 și rechemarea lui Brătianu și a liberalilor la putere. Lozinca de la Iași: „ceea ce a fost nu poate să mai fie" dedese faliment, și oamenii de bun simț se mulțumeau, în 1920, să îngâne zicătoarea românească: „ferește-ne, Doamne, de mai rău!". Demagogia cea mai deșănțată domnea în toate partidele și grupările politice și în otrăvită noastră atmosferă de luptă toate armele erau bune pentru opoziție ca să lovească în Guvern. Partidul Național din Ardeal și Partidul Țărănesc voiau numaidecât să-și reia locul, pe care pretindeau că-l uzurpasem cu complicitatea Regelui și a lui Brătianu – iar liberalii ne combăteau cu și mai multă perfidie, căci pe față ne lăsau în pace să distrugem comunismul, iar pe dindos ne săpau cât puteau. Toate atacurile erau îndreptate în special contra mea, căci toți mă socoteau ca cel mai puternic stâlp al Guvernului. Toate măsurile mele erau trecute prin ciurul patimei și aspru criticate. Caraghioși și inconștienți ca Cocea, Dobrogeanu-Gherea și Dragu, deși nu erau comuniști mă zugrăveau în Cameră drept călăul „democrației" și toți țărăniștii cu d-rul Lupu și Madgearu în frunte, ca și oamenii lui Maniu le țineau isonul. Această gălăgioasă opoziție, pe mine unul nu mă prea tulbura, dar neliniștea pe „democratul" Averescu și-l făcea să ezite în aprobarea măsurilor ce-i propuneam – și lucru mai grav, impresiona pe cei ce lucrau în subordine cu mine și le tăia de multe ori curajul.

Atentatul de la Senat a zguduit adânc opinia publică și până și opoziția și-a dat seamă că nu era de glumit. Din acest punct de vedere, odiosul atentat mi-a venit în ajutor și mi-a procurat un răgaz de câteva luni, în care măsurile mele de poliție n-au mai fost discutate. Guriștii din Cameră au lăsat-o moale de tot, și pentru gazete aveam cenzura așa încât oamenii mei n-au mai fost descurajați în munca pe care le-o ceream, iar Averescu s-a obișnuit să spună „peki"[63] la toate propunerile mele.

Prin arestarea lui Goldstein și a câtorva complici ai lui, terorismul în stil mare a primit o lovitură de moarte la noi, căci Moscova n-a mai putut sau n-a mai socotit de folos să trimită un înlocuitor al omului cu cârlig și comuniștii indigeni nu erau de talie să organizeze atentate în stil mare. De fapt, ei s-au mulțumit, până la lichidarea partidului lor în mai 1921, cu atentate și sabotaje mărunte la Căile Ferate și prin fabrici, atentate și sabotaje de ordin aproape neglijabil, care n-au făcut victime omenești și pe care nici nu le-am dat în vileag.

[63] „Peki" cuvânt turcesc echivalent cu „bine". Era cuvântul prin care Sultanul aproba propunerile ce i se supuneau.

Aceste atentate au mers de altminteri tot descrescând, mulțumită pazei încordate a atelierelor, a lucrărilor de artă pe calea ferată și pe șosele și mai ales a controlului foarte strict pe care l-am făcut la toate granițele noastre spre a împiedica comuniști și teroriști străini să pătrundă în țară.

Față de supravegherea la care erau supuși și față de lipsa lor de capacitate tehnică în materie de terorism, comuniștii noștri s-au limitat în lunile care au urmat atentatului din decembrie la sporirea celulelor lor, căutând să înființeze clandestin câte una în fiecare uzină sau atelier - și la înnodarea unor raporturi cât mai strânse cu Moscova, lăsând atentatele pe planul al doilea. Propaganda cea mai eficace se făcea de la gură la ureche, prin ademeniri de tot soiul și astfel se recrutau elementele de nădejde menite să întemeieze celulele în întreprinderile în care lucrau. O altă propagandă, pentru otrăvirea sufletelor, se făcea prin tracte sau manifeste tipărite în imprimerii clandestine și împrăștiate noaptea pe unde nu te aștepți. Abia descopeream o tipografie și o distrugeam – alta îi lua locul. În această îndeletnicire a tipăririi și a împrăștierii manifestelor s-au distins în special ovreii, care izbuteau sa pătrundă pretutindeni nevăzuți. Cele mai multe din aceste manifeste erau semnate de comitetele comuniste sau de comitetele social-democratice – dar de multe ori se tipăreau și se distribuiau și manifeste apocrife semnate de oameni politici care nu aveau nimic comun cu bolșevismul, ca să înșele pe proști sau pe creduli. Cum e puțin probabil ca o asemenea literatură să fi fost colecționată, reproduc aci două specimene, ca să se afle mai târziu metodele de lucru ale oamenilor ce voiau să fericească omenirea în anul Domnului 1920, pe baza principiilor lui Lenin. Primul din aceste manifeste, mai logic, vorbește în numele idealului comunist; prin cel de-al doilea se încearcă ademenirea prostimii prin autoritatea numelui lui Averescu!

Iată primul specimen:

„Muncitori și muncitoare,
Țărani și soldați!

Pentru a putea continua în voie și liniște cu exploatarea și îmbogățirea - capitaliștii din toate țările reprezentați prin politicienii de pretutindeni - au dezlănțuit războiul peste această lume, în vara anului 1914. Acest război a ucis 30 – treizeci – milioane de muncitori, au (sic) ras de pe suprafața pământului sate și orașe, au (sic) răscolit măruntaiele pământului umplându-le cu ghiulele de tun, gloanțe de

mitralieră și bombe de aeroplan. Războiul a măcelărit, a îmbolnăvit, a înfometat până ce poporul rus, muncitorul și țăranul rus, s-a răzvrătit, a aruncat jugul, au (sic) cucerit libertatea, pământ și pacea. Din acea clipă nici stăpânii din celelalte țări în război nu s-au mai bucurat de atâta încredere din partea soldaților puși să se ucidă între ei cât și din partea noroadelor din dosul frontului. Războiul dintre aceleași clase muncitoare a trebuit să înceteze.

Mizeria războiului continuă însă și acum. Cei întorși de pe front, schilozi, bolnavi, îmbătrâniți înainte de vreme, au găsit părinții, soțiile, copiii pe drumuri, goi și flămânzi. Mantaua ciuruită a viteazului soldat n-a putut astupa gura ce cerea pâine.

Stăpânii însă au știut să îmblânzească pe cei însălbăticiți de război.

Toți dușmanii, toți vânduții și toți trădătorii intereselor clasei muncitoare strigau: Lumea trebuie refăcută, România trebuie refăcută, munciți băieți!

Iar noi am muncit, muncitorii de pretutindeni am muncit. Doi ani și jumătate de la terminarea măcelului european, *prin munca noastră de zi și de noapte am dat milioane și miliarde unora, iar noi ne-am ales cu lipsă, foamea și mizeria și mai mare încă*[64].

Iată ce este România Mare! Lux și desfrâu de o parte, de partea acelora ce stăpânesc țara aceasta. Partea de care ne bucurăm este scumpetea, lipsa, scarlatina, anghina, tifos, lipsă de școli și de spitale, ciocniri de trenuri, bătaie de joc din partea ofițerilor și a autorităților, lipsa de libertăți, curți marțiale, închisori și ocne. Și aceeași stare de lucruri pretutindeni. În celelalte țări din Europa și din America și la noi, după ce muncitorii au muncit cu sudoarea și au umplut hambarele din lume cu mărfuri, fabricile sunt închise și lucrătorii aruncați pe drumuri, prada foamei și a frigului. În Anglia ca și în America, în Franța ca și în Belgia, în Germania ca și în Italia, milioane de muncitori vor și nu pot să muncească pentru că mărfurile lucrate de ei sunt prea scumpe, iar lefurile lor prea mici pentru ca să le poată cumpăra.

Băncile au încetat plățile, falimentele se țin lanț, criza cea mare se apropie, în România lucrurile nu stau altfel: și aici scumpete, lipsă, muncitori fără lucru.

Războiul ne-a ucis și sărăcit; munca de după război ne ucide și ne sărăcește.

Ce-i de făcut?

Să ne întoarcem privirea către Republica Comunistă din Rusia!

[64] Pasajele subliniate sunt imprimate în manifeste cu caractere groase sau italice.

Mizeria milioanelor de muncitori fără de lucru se va mări din ce în ce mai mult, și ne va sili la războiul civil, la revoluție!

Muncitori, Țărani și Soldați!

Gândiți-vă și pregătiți-vă pentru ziua de mâine! Trăiască revoluția! numai ea ne poate scăpa de scumpete și lipsă! Numai munca într-o lume nouă fără stăpânitori și stăpâniți poate fi o muncă în folosul tuturor.

Pentru o astfel de schimbare socială, e nevoie de Partid Comunist. De jur împrejurul nostru avem partide comuniste puternice: în Bulgaria, în Serbia, în Rusia.

În lumea întreagă sunt partide comuniste. Fără un Partid Comunist, muncitorimea (sic) și țărănimea din România va avea soarta din 1907. Partidul Comunist din România va trebui să aibă organizații în orașe, orășele, sate și armată. Frații noștri din armată nu pot fi decât și ei contra stăpânilor, ei trebuie să mânuiască armele alături de noi, pentru:

Dezrobirea noroadelor muncitoare!
Dictatura proletariatului!
Guvernul Sfaturilor de muncitori, soldați și țărani săraci!
Revoluția mondială!
Internaționala Comunistă!

Muncitori!

Fiți de veghe! Guvernul român concentrează trupe la granița Basarabiei, în timp ce Guvernul comunist al Rusiei vrea pace. Ciocoimea românească vrea să declare război Rusiei socialiste, vrea să vă facă sugrumătorii libertăților poporului muncitor rus.

Refuzați să ucideți pe soldații ruși, refuzați să fiți uciși de dânșii. Cereți pace cu poporul rus! Pace cu Republica socialistă federativă a sovietelor din Rusia!

Comitetul Central
al Grupurilor
Comuniste din România

Răspândiți manifestul
din mână în mână".

Și iată și o mostră de literatură apocrifă:

„*Către soldații și demobilizații României Mari*

Fraților,

Am luptat și v-am îndemnat să luptați pentru înfăptuirea

României Mari, asigurându-vă că acesta este ultimul război ce-l duce poporul muncitor; că de aci încolo acest popor nu se va mai război cu noroadele muncitoare de dincolo de hotarele țării; că acest popor ca și toate celelalte, nu va mai avea să se jertfească luptând unii contra altora în tranșee, cu tunuri și cu mitraliere, cu aeroplane și cu aruncătoare de flăcări.

Fraților,

Vi s-a spus că de aci încolo, se va începe desființarea armatei, căci toată lumea și eu în primul rând, m-am convins că armata este o nenorocire pe capul țării, ea înghite averea Statului strânsă din biruri ce sunt stoarse din sărăcia țăranului și a muncitorului; armata răpește fiii poporului de la munca rodnică dându-i pe mâna ofițerilor idioți și brutali ca să-i învețe școala crimei; armata face din săteanul și muncitorul pașnic o fiară setoasă de sânge, leneș și nefolositor (sic); armata așa cum este astăzi înseamnă batjocorirea și schingiuirea voastră din partea ofițerilor ciocoi și ciocoiți.

Fraților,

De la terminarea războiului și mai ales de când conduc cârma țării, am căutat să pun capăt acestui rău, armatei, am avut însă împotriva mea pe toți ciocoii în frunte cu miniștrii Take Ionescu și Argetoianu. Am căutat să demobilizez demult contingentele vechi, m-am izbit însă de setea de sânge a celorlalți din Guvern care vor să atragă într-un nou război, fie contra Rusiei care nu nutrește nicio ură contra noastră, fie contra Bulgariei, Serbiei, Ungariei. Acești ciocoi nu pot uita că în timp de război și sub dictatura militară ei se pot îmbogăți mai mult și mai lesne. Pe de altă parte ciocoii nu vor să desființeze armata pentru că le este frică ca țăranii și lucrătorii aduși de ei la sapă de lemn să nu se răscoale. Armata care este compusă din fiii poporului le servește la uciderea acelora din popor care îndrăznesc să ceară dreptate. V-am spus că vă dau pământ, nu mă pot ține de cuvânt, sunt prizonierul burgheziei și al ciocoilor și tocmai pentru ca voi să nu vă revoltați, să nu vă luați singuri pământul care de drept este al tuturor, ei țin armata mobilizată, echipată, gata să atace, să împuște pe acei ce vor încerca să tulbure viața trândavă a acestor ciocoi.

Fraților,

V-am făgăduit că starea de asediu se va ridica pe tot cuprinsul României noi, că se vor desființa Curțile Marțiale, că libertatea deplină vi se va da; nu s-a putut îndeplini făgăduința mea, din cauza ciocoilor ce-mi stau în cale și peste care n-am destulă voință și putere să trec.

Trebuie să vă ajutați singuri!

Dacă vreți să desființați armata, refuzați de a vă supune ofițerilor, servitori ai ciocoilor; plecați din cazărmi, duceți-vă la casele voastre.

Dacă vreți pământ, luați-l, alungați pe ciocoi și slugile sale, munciți pământul în devălmășie (sic) spre fericirea voastră, a familiei voastre și a întreg poporului muncitor.

Dacă vreți libertate, uniți-vă, muncitori de la sate cu cei de la orașe, puneți mâna pe armă, alungați pe ciocoi de la cârma țării, alungați pe Rege care este sluga lor, puneți fiii poporului în conducerea țării.

Luați exemplu de la vecinii noștri ruși, puneți mâna pe putere, întronați dictatura (stăpânirea) sfaturilor de muncitori și țărani săraci, proclamați republica muncitorească!

Numai voi singuri puteți să vă creați o soartă mai bună.

Al vostru

General Alexandru Averescu

București

10 aprilie 1921".

Agenții Moscovei răspândeau manifeste, împingeau la greve, organizau celule pe unde puteau – iar agenții Siguranței alergau după ei zi și noapte. Cum prindeau unul, îl băgau la Văcărești ori la Jilava, și când se adunau mai mulți îi dam în judecata Curții Marțiale. Izbutisem astfel să țin mișcarea pe loc, dar nu să o desființez. În armată, bineînțeles n-a putut pătrunde propaganda; în atelierele Statului, un control sever și amenințarea militarizării mi-au permis să le scutesc de greve și de sabotaj. Era totuși să se declare o grevă unde m-aș fi așteptat mai puțin: la Imprimeria Statului, care pe acea vreme depindea de Ministerul de Interne. Cu acest prilej era cât pe-aci să mă cert cu prietenul meu Trancu-Iași, ministrul muncii! Trancu-Iași era un armean de un fel special: întrunea într-adevăr două însușiri care se întâlnesc foarte rar la armeni – era simpatic și totdeauna vesel. Rotund ca un balon umplut de foot-ball, gata să se rostogolească pe orice pantă, era încântat de oricine îi sta în față, credea că tot ce zboară se mănâncă și în culmea fericirii să împingă la orice roată. Deși cu un ceas înainte de a depune jurământul habar n-avea de o posibilă înființare a unui Minister al Muncii – de când fusese numit titular al acestui Departament își închipuia de-a binelea că Ministerul său era buricul, dacă nu al lumii, cel puțin al României Mari. Înnebunit de secăturile din jurul lui, lua atitudini de Napoleon în vârful Piramidei. Poftit într-o zi la Imprimeria Statului de șmecherii care înființaseră acolo câteva celule comuniste clandestine, și care îi

cunoșteau temperamentul – Trancu s-a plimbat o dimineață întreagă prin ateliere, a notat toate doleanțele lucrătorilor, a aprobat fără nicio rezervă revendicările lor, și i-a sfătuit, în cazul în care nu li s-ar da dreptate, să se pună în grevă!!! Directorul Imprimeriilor, Fălcoianu[65], a venit nebun la Minister să-mi raporteze cele întâmplate, pe când Trancu părăsea palatul Monitorului, cu surâsul pe buze, cu un buchet de flori în brațe și în mijlocul aclamațiilor...

Am trimis numaidecât pe Romulus Voinescu la popularul ministru al muncii să-l previe că dacă va mai îndrăzni să se amestece unde nu-i fierbe oala și să mai propovăduiască greva, îl voi aresta imediat, ca pe un simplu agent provocator – iar la Imprimeria Statului am delegat pe comisarul regal Cernat să meargă să ia doleanțele lucrătorilor, pentru a mi le transmite, și să le explice ce s-ar întâmpla în cazul în care s-ar pune în grevă... Oamenii au priceput și s-au liniștit!

Cu toată amenințarea mea, insolită, o recunosc, între colegi, Trancu nu s-a supărat și a venit să-mi explice, și el, că n-a vrut să facă rău, dar că... contractul colectiv, dreptul de grevă etc. etc. existau în legi în vigoare, și că n-ar fi bine, și că n-ar fi rău și... nu mai știa cum să o dreagă! L-am oprit scurt și l-am rugat să nu mai înceapă; mi-a făgăduit și s-a ținut de vorbă. Era el zevzec, dar era o grădină de om!

Pe când „cei mici" din mișcarea comunistă se străduiau să întemeieze celule și să provoace greve pe unde puteau – fără să prea poată, căci cădeau mai totdeauna în cursele ce le pregătea Siguranța, „cei mari" pertractau cu Moscova și puneau la cale afilierea Partidului Comunist Român la Internaționala a III-a. Cel care a lucrat mai cu temei la această afiliere a fost Boris Ștefanov; cel care a zbârnâit mai mult a fost Gheorghe Cristescu.

Boris Ștefanov era un bulgar din Cadrilater, cu înfățișare de măcelar, cu un cap patrat de brută fanatică ce nu pricepea nici gluma, nici compromisurile. Cu el nu se putea sta de vorbă, nu numai fiindcă vorbea prost românește, dar și fiindcă nu era nimic de scos din el. Acțiunea clandestină era specialitatea lui, și nu apărea niciodată nicăieri. N-am putut să-l prindem cu mâța în sac și n-am putut să-l înșfăcăm decât odată cu tot congresul, în mai 1921. Era om să omoare și pe tată-său, și pe mumă-sa, fără ezitare, dacă Moscova i-ar fi cerut-o.

Cu totul altfel se prezenta Cristescu, un farsor fără convingeri, care se servea de curentul comunist ca să ajungă din plăpumar om politic.

[65] Fălcoianu a fost un foarte bun funcționar; din nefericire era mare jucător de cărți și a sfârșit-o rău...

Cum ajunsese plăpumar nu știu, probabil prin moștenire de la tată-său. Blond, cu ochi albaștri, zvelt și simpatic, ager la minte ca un „gavroche" al Parisului, înfățișă perfect la fizic și la moral tipul lui Figaro, nemuritorul bărbier. „Figaro-si, Figaro-là", Cristescu era pretutindeni, își vâra nasul în toate, rezolva dificultățile printr-o piruetă și-ți închidea gura printr-o glumă. De câte ori nu m-a dezarmat printr-un „las-o dracului, coane Costică, că le potrivim noi cum trebuie!". Când îl căutai la București, era la Viena – când îl credeai la Viena, era la Moscova, și dai a doua zi iar de el pe culoarele Ministerului. Căci spre deosebire de „tovarășii" săi, Cristescu ne frecventa, și încă des! Pe lângă ai lui, voia să treacă om cu trecere la noi și pe lângă noi – om cu trecere printre ai săi... Deși își băgase nasul în toate și era compromis până în gât, l-am lăsat în libertate, căci speram să aflăm lucruri interesante de la dânsul. De fapt, n-am aflat lucru mare, căci pe lângă alelalte toate mai era și șiret... În mai 1921 s-a sfârșit și rolul lui, și lumea n-a mai vorbit de dânsul până la uciderea frumoasei sale fete Tita, și la procesul lui Ciulei – proces în care a făcut tristă figură de tată-pește...

Reproduc aci un referat al Siguranței din aprilie 1921 din care se va vedea mai lămurit cum „pertractau" comuniștii noștri și cum zbârnâia Cristescu:

„Dl deputat Gh. Cristescu a plecat în ziua de 22 august 1920 împreună cu alți patru membri ai Partidului Socialist din România spre a se duce în Rusia ca delegați pentru Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste.

Plecat din țară s-a oprit la Viena, unde din primul moment a luat contact cu reprezentantul Rusiei Sovietice, Warschavsky-Bronsky, cu organizația comunistă locală și cu românii aflați în Viena, interesându-se de cazul lui Heinrich Cohn, evreu supus român, originar din Dorohoi, care în timpul regimului comunist din Ungaria, în calitatea lui de comandant al companiei de români, a fugit cu banii aflați în casă.

Cristescu a îndemnat pe românii ce se adăposteau în Viena să se organizeze și să activeze în mișcarea comunistă, căci în curând urma să se dea o nouă amnistie și cu această ocazie, înapoindu-se ei în România vor putea fi folositori acolo revoluției sociale. Unul din comuniști cerând să i se procure literatură rusă pentru a o traduce în limba română, Cristescu i-a răspuns că toată această literatură este deja tradusă și răspândită în țară.

În ziua de 23 august 1920, a avut loc la Viena o conferință a

delegației române compusă din Gheorghe Cristescu, Flueraș[66], Constantin Popovici, David Finkelstein zis Fabian cu comuniștii români: Vrabie, Ghiță Moscu, frații Hoppe, Laurian. La conferință a asistat și Diatlov, reprezentantul celei de a III-a Internaționale din Moscova la Viena.

Conferința a fost prezidată de Warschavsky-Bronsky, reprezentantul Guvernului sovietic în Viena, asistat de Livschitz, șeful propagandei grupurilor din centrul și sud-estul Europei. Discuția a fost violentă deoarece Warschavsky-Bronsky a adus acuzații românilor care au cheltuit sute de mii de lei fără să poată provoca nicio mișcare serioasă. Deputatul Cristescu și Constantin Popovici răspunzând acestei acuzații au făcut bilanțul sutelor de greve izbucnite în țară, susținând că banii ce li s-au încredințat au fost cheltuiți cu întreținerea acțiunii greviste. Livschitz a obiectat însă că în România nu s-a făcut «educație comunistă» spre a se provoca greva generală și de lungă durată, la Căile Ferate spre pildă, în locul grevelor parțiale repede și cu asprime reprimate.

În ziua de 30 august 1920, delegația română în frunte cu Gheorghe Cristescu ia parte la o demonstrație comunistă de stradă, iar în aceeași seară, într-un local public (café Siller), Cristescu a făcut propagandă antimilitaristă, afirmând că și dl ministru de război, general Rășcanu este câștigat pentru cauza socialistă.

În ziua de 1 septembrie 1920 delegația română condusă de Cristescu a avut o consfătuire de 3 ore cu Warschavsky-Bronsky, asupra tacticii ce trebuie să o adopte mișcarea comunistă din București spre a ajunge la rezultatul dorit de ruși, iar după aceasta a vizitat sediul comitetului terorist rus, unde s-a întreținut cu conducătorii lui.

La 10 septembrie, Cristescu hotărăște pe dezertorii aflați la Viena să lupte serios pentru cauza comunistă din țară și lansează liste de subscripție pentru strângerea fondurilor necesare propagandei și acțiunii, la care numai dezertorii români subscriu suma de 30.000 coroane, iar comuniștii unguri au donat separat alte 19.000 coroane, promițând că acest ajutor se va da lunar. Au decis apoi cu toții imprimarea unei gazete comuniste în limba română, ce urmează să fie introdusă clandestin în țară prin Ardeal. Hârtia necesară va fi procurată de administrația ziarului comunist *Die Rothe Fahne*. Tipografia va fi montată de comuniștii români. Listele de subscripție, în acest scop, au fost încredințate comuniștilor Valeriu Marcu,

[66] Mișcările comuniste se confundau încă pe atunci cu cele socialiste, pentru ademenirea a cât mai mulți partizani.

Laurian și Ion Vrabie, care au și dat caracterele latine necesare imprimării gazetei.

După o lungă absență de câteva luni din Viena, în care răstimp delegația a fost în Rusia[67], s-au înapoiat cu toții în acest oraș la 12 ianuarie 1921. Deputatul Gheorghe Cristescu și alți membri ai delegației au fost însărcinați să predea la Belgrad și la Sofia ultimele ordine confidențiale cu privire la măsurile necesare pentru înfăptuirea Republicii Sovietice Balcanice (!!).

La 16 ianuarie Gheorghe Cristescu și Constantin Popovici au avut o conferință la hotel Stephanie cu Warschavsky-Bronsky și la care au mai luat parte: Diatlov, șeful agitatorilor teroriști ruși, Livschitz, șeful comuniștilor ucraineni și al grupurilor de propagandă din centrul și sud-estul Europei, Thoman șeful comuniștilor austrieci, Ernö Landler șeful comuniștilor maghiari.

La această consfătuire s-au discutat noile măsuri ce urmează să le ia comuniștii români în mișcarea ce o vor întreprinde, felul cum trebuie organizată mișcarea ilegală ajutată și de elementele străine ce vor sosi în România în special cu această însărcinare. S-a stabilit ca numai la punctele limitrofe să se formeze centre de acțiune comunistă ilegale, pentru care deputatul Cristescu și Constantin Popovici au fost însărcinați să ia contact cu șefii comuniștilor din Belgrad și Sofia, cu prilejul călătoriei lor prin aceste orașe.

După întoarcerea delegației române din Rusia la București, a fost convocată Conferința Consiliului General al Partidului Socialist spre a se discuta chestiuni de organizare și a se decide asupra datei când trebuia să se țină congresul Partidului Socialist, care urma să lămurească tactica viitoare a partidului. Deși această conferință nu avea dreptul să hotărască tactica partidului, membrii delegației în frunte cu Cristescu Gh, care primise anume instrucțiuni de la conducătorii sovietici, au făcut tot posibilul să producă ruptura în partid și să acționeze independent și fără controlul membrilor cu alte vederi.

Ruptura produsă la 3 februarie a avut drept efect că ziarul Socialismul, organul Partidului Socialist, să treacă sub conducerea directă a lui Gheorghe Cristescu, având ca principali colaboratori pe David Finkelstein zis Fabian, cunoscut pentru activitatea sa comunistă și deținut la penitenciarul Jilava și pe numita Elena Filipovici, dovedită în strânse legături cu condamnatul Mihail Gheorghiu Bujor, cu care era în corespondență regulată la Ocnele-Mari și acum în urmă la închisoarea Doftana. În ziua de 24 martie

[67] Cristescu a venit și în București, în vederea izbucnirii grevei generale...

1921, făcându-se o percheziție la biroul numitei Elena Filipovici, în redacția ziarului *Socialismul*, strada Academiei 37, printre alte hârtii s-a găsit și un caiet cu versuri datat 30 ianuarie 1920 și semnat «de la Est», pseudonimul locotenentului D. Negrișanu, condamnat la 5 ani muncă silnică și degradare pentru legături clandestine cu comuniștii și evadat în ziua de 22 martie 1921.

În afară de aceștia, deputatul Gheorghe Cristescu se servea la librăria socialistă de funcționarul Gheorghe Vasilescu-Vasia, deținut în prezent la închisoarea militară Jilava. Acesta este, de asemenea, cunoscut în mișcarea comunistă. O altă funcționară de sub ordinele lui Cristescu este numita Paula Kanton, sora lui Kanton Dicescu-Dick, unul dintre principalii conducători ai mișcării revoluționare române din Rusia și al batalionului revoluționar român de la Odessa, care a luptat în ianuarie 1918 la Tighina împotriva armatelor române ce ocupaseră Basarabia.

Paula Kanton se găsește depusă și ea la penitenciarul Văcărești de dl comisar regal al Corpului II Armată, pentru legăturile ce avea cu comuniștii și acțiune clandestină.

La percheziția efectuată la clubul socialist din Bârlad, s-a găsit o scrisoare semnată de deputatul Gheorghe Cristescu și datată din 10 martie 1920, prin care arată că se va ocupa, printr-un avocat, de banii comunistului Rabinovici I. fost în batalionul revoluționar român, arestat în iunie 1920 pentru legăturile sale cu grupurile comuniste clandestine din România, depus la închisoarea militară Jilava, de unde a evadat la 2 decembrie 1920, și în martie 1921 condamnat la moarte în contumacie.

În ziua de 19 martie a.c. intră în țară în mod clandestin, venind de la Harkov, unul anume Gogu Grigorescu, de fel din comuna Baldovinești, județul Romanați, ce a fost trimis de condamnatul la moarte în contumacie Cristu Stancov Racovski cu două scrisori, una către deputatul Alexandru Dobrogeanu-Gherea[68] și alta către deputatul Gheorghe Cristescu.

Grigorescu execută însărcinarea ce i s-a dat, dar împins de curiozitatea de a cunoaște conținutul scrisorilor, se oprește o zi în Galați, desface ambele scrisori și citindu-le cuprinsul a putut vedea că Racovski roagă în mod stăruitor pe deputații Dobrogeanu-Gherea și Gheorghe Cristescu de a face tot posibilul să înlesnească evadarea condamnatului Mihail Gheorghiu Bujor, cheltuind în acest scop orice sume de bani, ce li se vor trimite imediat de Racovski.

Racovski le-a mai cerut să aibă gata și un automobil spre a

[68] Fiul cunoscutului critic și scriitor cu același nume, autorul „Neo-Iobăgismului"...

transporta pe evadat la Nistru, ca de acolo să iasă fraudulos din Basarabia.

Atât în scrisoarea adresată deputatului Dobrogeanu-Gherea, cât și în aceea a deputatului Cristescu li se făcea cunoscut sosirea unui nou transport de manifeste revoluționare, care va avea loc în zilele de 26-27 martie 1921.

Ambii deputați au primit scrisorile aduse de Grigorescu după ce mai întâi au dat parola, și s-au înțeles apoi ca după câteva zile să se ducă pentru a lua răspunsul.

Gogu Grigorescu, ducându-se după răspuns la deputatul Cristescu, acesta i-a pus în vedere cum cu o zi înainte au plecat curieri la Harkov și că a trimis prin ei ce avea de trimis.

La 12 martie a.c. curierul comunist Iosub Cahane s-a dus la Roman, unde a propus lăcătușului Ilie Moscovici[69] să primească manifeste, care vor fi tipărite clandestin și să le distribuie în oraș. Cu această ocazie, numitul Ilie Moscovici a întrebat pe Cahane Iosub asupra persoanelor ce compun comitetul ce tipărește aceste manifeste și i s-a răspuns că sunt tipărite de deputatul Gheorghe Cristescu și alții. Tot atunci Cahane i-a încredințat și parola «Baltă-Brad», iar după câteva zile Moscovici a primit două scrisori semnate «Comitetul Comunist» și în urmă a venit un altul care a adus un pachet cu manifeste intitulate «Tovarășii îmbrăcați în haine militare», lăsându-le numitului spre distribuire.

Din cele de mai sus rezultă că deputatul Gheorghe Cristescu are legături cu diferiți comuniști care lucrează în grupurile clandestine și ilegale, dintre care unii au fost deja condamnați pentru crimă împotriva siguranței Statului, iar alții sunt depuși în interesul instrucțiunii ce se face.

Cu ocazia arestării unora din menționatele grupuri, la percheziția făcută acestora, s-au găsit instrucțiuni pentru organizarea și activitatea grupurilor, scrise la mașină, trimise tuturor organizațiilor comuniste din țară, sub titulatura «Directive pentru organizarea grupurilor comuniste».

Din aceste directive extragem următoarele:

«*Propaganda trebuie dusă legal și ilegal. Aceasta nu înseamnă să facem lux cu tovarășii noștri, adică să dăm prea multe jertfe pentru legalizarea mișcării și odată izbutit (sic), tot ne va rămâne câmp întins de activitate ilegală*».

Aceste directive s-au trimis grupărilor din țară conform instrucțiunilor primite de Cristescu Gheorghe de la Moscova pentru

[69] A nu se confunda cu fruntașul socialist din București cu același nume.

intensificarea acțiunii ilegale, lucru de asemenea prevăzut și în condițiile impuse și acceptate de comuniștii români pentru afilierea la Internaționala a III-a".

Pertractările de la Viena și vizita delegației comuniștilor români la Moscova au avut într-adevăr drept rezultat afilierea oficială a Partidului Comunist Român la Internaționala a III-a. De la sfârșitul anului 1920, comuniștii români au intrat astfel sub ordinele directe ale Kominternului de la Moscova...

Cu ocazia percheziției domiciliare făcută la deputatul socialist Dumitru Stoiculescu, s-a găsit printre alte hârtii și o copie de pe actul încheiat la Moscova, în ziua de 3 decembrie 1920, între delegații comuniști români și împuterniciții Kominternului – în cuprinderea următoare:

„1.) Declarăm că personal noi suntem în acord cu tezele congresului al doilea al Internaționalei Comuniste și ne obligăm a face toate sforțările pentru a obține admiterea lor de către comitetul central al partidului.

2.) Ne obligăm a lupta din toate forțele noastre pentru a obține ca aceste teze și condiții să fie complet admise de către viitorul congres al partidului nostru.

3.) Ne obligăm a proclama necesitatea excluderii din partid a lui Grigorovici, Jumanca, Flueraș[70] și compania, și a cere (pretinde) această excludere prin presă și prin cuvântări imediat după înapoierea noastră în România.

4.) Ne obligăm a participa într-un mod foarte activ la Federația Balcanică comunistă și a ne supune tuturor hotărârilor ei.

5.) Ne obligăm a propune și susține prin toate mijloacele lista următoare pentru membrii comitetului central al partidului:

1. Popovici C.
2. Cristescu Gh.
3. Moscovici Ilie
4. Bartha Karl
5. Ștefanov Boris
6. Iliescu Iancu
7. Gheorghe Tănase
8. Rosvany Ienö
9. Bălineanu[71].

[70] Flueraș, după ce fusese ademenit să meargă la Viena cu delegația socialistă, o părăsise și se înapoiase în țară îndată ce și-a dat seama că nu era vorba de socialism, ci de comunism terorist.

[71] De subliniat faptul că Kominternul fixa de la Moscova comitetul de direcție al Partidului Comunist din România. Din 9 membri, 5 erau de origine etnică străină...

transporta pe evadat la Nistru, ca de acolo să iasă fraudulos din Basarabia.

Atât în scrisoarea adresată deputatului Dobrogeanu-Gherea, cât și în aceea a deputatului Cristescu li se făcea cunoscut sosirea unui nou transport de manifeste revoluționare, care va avea loc în zilele de 26-27 martie 1921.

Ambii deputați au primit scrisorile aduse de Grigorescu după ce mai întâi au dat parola, și s-au înțeles apoi ca după câteva zile să se ducă pentru a lua răspunsul.

Gogu Grigorescu, ducându-se după răspuns la deputatul Cristescu, acesta i-a pus în vedere cum cu o zi înainte au plecat curieri la Harkov și că a trimis prin ei ce avea de trimis.

La 12 martie a.c. curierul comunist Iosub Cahane s-a dus la Roman, unde a propus lăcătușului Ilie Moscovici[69] să primească manifeste, care vor fi tipărite clandestin și să le distribuie în oraș. Cu această ocazie, numitul Ilie Moscovici a întrebat pe Cahane Iosub asupra persoanelor ce compun comitetul ce tipărește aceste manifeste și i s-a răspuns că sunt tipărite de deputatul Gheorghe Cristescu și alții. Tot atunci Cahane i-a încredințat și parola «Baltă-Brad», iar după câteva zile Moscovici a primit două scrisori semnate «Comitetul Comunist» și în urmă a venit un altul care a adus un pachet cu manifeste intitulate «Tovarășii îmbrăcați în haine militare», lăsându-le numitului spre distribuire.

Din cele de mai sus rezultă că deputatul Gheorghe Cristescu are legături cu diferiți comuniști care lucrează în grupurile clandestine și ilegale, dintre care unii au fost deja condamnați pentru crimă împotriva siguranței Statului, iar alții sunt depuși în interesul instrucțiunii ce se face.

Cu ocazia arestării unora din menționatele grupuri, la percheziția făcută acestora, s-au găsit instrucțiuni pentru organizarea și activitatea grupurilor, scrise la mașină, trimise tuturor organizațiilor comuniste din țară, sub titulatura «Directive pentru organizarea grupurilor comuniste».

Din aceste directive extragem următoarele:

«*Propaganda trebuie dusă legal și ilegal. Aceasta nu înseamnă să facem lux cu tovarășii noștri, adică să dăm prea multe jertfe pentru legalizarea mișcării și odată izbutit (sic), tot ne va rămâne câmp întins de activitate ilegală*».

Aceste directive s-au trimis grupărilor din țară conform instrucțiunilor primite de Cristescu Gheorghe de la Moscova pentru

[69] A nu se confunda cu fruntașul socialist din București cu același nume.

intensificarea acțiunii ilegale, lucru de asemenea prevăzut și în condițiile impuse și acceptate de comuniștii români pentru afilierea la Internaționala a III-a".

Pertractările de la Viena și vizita delegației comuniștilor români la Moscova au avut într-adevăr drept rezultat afilierea oficială a Partidului Comunist Român la Internaționala a III-a. De la sfârșitul anului 1920, comuniștii români au intrat astfel sub ordinele directe ale Kominternului de la Moscova...

Cu ocazia percheziției domiciliare făcută la deputatul socialist Dumitru Stoiculescu, s-a găsit printre alte hârtii și o copie de pe actul încheiat la Moscova, în ziua de 3 decembrie 1920, între delegații comuniști români și împuterniciții Kominternului – în cuprinderea următoare:

„1.) Declarăm că personal noi suntem în acord cu tezele congresului al doilea al Internaționalei Comuniste și ne obligăm a face toate sforțările pentru a obține admiterea lor de către comitetul central al partidului.

2.) Ne obligăm a lupta din toate forțele noastre pentru a obține ca aceste teze și condiții să fie complet admise de către viitorul congres al partidului nostru.

3.) Ne obligăm a proclama necesitatea excluderii din partid a lui Grigorovici, Jumanca, Flueraș[70] și compania, și a cere (pretinde) această excludere prin presă și prin cuvântări imediat după înapoierea noastră în România.

4.) Ne obligăm a participa într-un mod foarte activ la Federația Balcanică comunistă și a ne supune tuturor hotărârilor ei.

5.) Ne obligăm a propune și susține prin toate mijloacele lista următoare pentru membrii comitetului central al partidului:

1. Popovici C.
2. Cristescu Gh.
3. Moscovici Ilie
4. Bartha Karl
5. Ștefanov Boris
6. Iliescu Iancu
7. Gheorghe Tănase
8. Rosvany Ienö
9. Bălineanu[71].

[70] Flueraș, după ce fusese ademenit să meargă la Viena cu delegația socialistă, o părăsise și se înapoiase în țară îndată ce și-a dat seama că nu era vorba de socialism, ci de comunism terorist.

[71] De subliniat faptul că Kominternul fixa de la Moscova comitetul de direcție al Partidului Comunist din România. Din 9 membri, 5 erau de origine etnică străină...

6.) Ne obligăm a schimba imediat după înapoierea noastră în România redacția organului partidului nostru, în așa fel ca acest ziar să devină cu adevărat comunist și în primul său număr de după înapoierea noastră să fie înserat un articol-program, proclamând ruptura cu vechea tactică greșită și intrarea partidului pe calea comunismului revoluționar.

Făcut la 3 decembrie 1920, în Moscova.

Delegații Partidului Comunist Român:
(ss) *Gh. Cristescu*
C. Popovici
Rosvany Ienö
Al. Dobrogeanu

Comisia Comitetului Executiv
al Internaționalei comuniste (Kominternul):
(ss) *N. Șoblin*
E. Varga
A. Rudniansky"

Întăriți prin afilierea cu Moscova, încurajați prin complicitatea nemărturisită, dar pe care o simțeau în fiecare gest al opoziției democratice pentru care orice lovitură dată Guvernului era binevenită – comuniștii ridicau capul și nu se mai sfiau să-și desfășoare steagul. De la începutul anului 1921, dedeseră la o parte mantaua social-democratismului și în februarie se despărțiseră zgomotos de teoreticienii evoluționiști și puseseră mâna pe ziarul lor *Socialismul*. Ieșind din umbră, rezervaseră metodele clandestine pentru secția lor teroristă și pentru pregătirea grevelor, afișau un program teoretic ca orice partid constituit, și căutau să ademenească straturile muncitorești printr-o propagandă nerușinată care punea toate neajunsurile vremurilor în sarcina samavolniciei burgheze și făgăduiau marea cu sarea în raiul sovietic.

Făcându-mi bilanțul unui an de luptă zilnică am fost nevoit să constat că nu izbutisem să distrug răul, cu toată străduința mea și a colaboratorilor mei. Reușisem până la un punct să reduc mișcarea grevistă și să împiedic actele de terorism. Dar mișcarea comunistă, amânând și ea „acțiunea directă" până la făurirea unui instrument mai puternic de luptă, se întărise prin înmulțirea celulelor și prin disciplinarea conducătorilor lor. Deși în aparență loviturile slăbiseră, organizația comunistă era mai puternică în primăvara

anului 1921 decât în a anului 1920. Încercările de organizare a așa-ziselor „Sindicate galbene" în fabrici și în ateliere, o idee genială a prietenului Trancu-Iași „munșitorul", idee îmbrățișată cu entuziasm de Romulus Voinescu, dedese greș. Era vorba să se opună în fiecare atelier, în fiecare fabrică, în regiunile miniere – comitetelor organizate de comuniști, așa-ziselor „sindicate roșii", alte comitete social-democrate, conduse de socialiștii necomunizați și pe care, în disprețul lor, afiliații Kominternului moscovit le botezaseră „Sindicate galbene". La început (în 1920), Moscovici a fost în contra Moscovei, până ce l-au încălecat comuniștii și pe Moscovici... Încercarea n-a reușit mai întâi fiindcă nu era curent socialist în muncitorime, ci numai curent comunist, apoi fiindcă prea și-a băgat nasul poliția în sindicatele galbene, și poliția e totdeauna odioasă maselor – în fine fiindcă deși foarte slabe, aceste sindicate erau foarte pretențioase și sub altă firmă cereau tot atât, și de multe ori mai mult, ca sindicatele roșii așa încât nu li se puteau satisface cererile, de unde nemulțumiri și dezerțiuni.

Dacă m-aș fi mărginit la simpla constrângere polițistă în acțiunea mea contra comunismului, aș fi comis o mare greșeală. N-am săvârșit-o. Pe lângă măsurile de siguranță necesitate de împrejurări, am căutat să conving, să îndrept ce era de îndreptat și să satisfac fără să-mi fie cerute nevoile legitime a căror soluționare agita cu drept cuvânt muncitorimea. M-am înțeles cu Trancu-Iași să legiferăm și să aplicăm imediat o serie de măsuri privitoare la munca în ateliere și fabrici, la asigurările sociale, la investițiile impuse în fiecare întreprindere capitalului în favoarea muncitorilor. Salariile au fost sporite și ele, în proporție cu scăderea leului. Trancu, jovialul munșitor, a sărit după obiceiul românesc dincolo de cal și a transformat în legi, și le-a aplicat, până și simplele deziderate încă în studiu în fața „Comisiei Muncii" de la Geneva. După cum visul lui Take Ionescu și al lui Titulescu era să se transforme din valahi în europeni, al simpaticului nostru armean era să eclipseze gloria lui Albert Thomas și să ajungă și el o roată la căruța Genevei. Pe mine unul nu mă interesa decât căruța românească, a cărei osie momentan eram și m-am învârtit cum am putut între buceaua „patent internațional" Trancu și buceaua „patent moscovit" Cristescu... Au pleoșcăit roțile căruței noastre cum au putut, fiecare în făgașul ei – din fericire osia era solidă și nu s-a rupt, și căruța a sfârșit prin a ieși din glod...

Cu toată generozitatea legilor muncitorești pe care le-am votat și aplicat, cu toată reforma agrară pe care am definitivat-o și aplicat-o, cu toate sporurile de salarii, cu tot „democratismul" guvernării

noastre – și adaug: cu toată supravegherea poliției – nu izbutisem, repet, să distrug comunismul. Mi-am dat seamă că ar fi fost de ajuns să fiu înlocuit la Interne de un ministru mai puțin „à poigne" pentru ca actele de terorism, grevele și tulburările de tot soiul să reînceapă iar și să determine cine știe ce nenorociri...

Trebuia terminat cu comunismul pe o cale mai directă și printr-un atac mai drastic. Rapoartele Siguranței și ale Jandarmeriei erau unanime asupra faptului că comunismul nu izbucnise și nu se întindea la noi printr-un proces de generație spontană în masele muncitorești: rezultatele obținute se arătau pretutindeni mai mult ca efectul ademenirilor unor agenți și conducători abili, speculatori nerușinați ai greutăților vremurilor, care izbutiseră să atragă și să mențină în disciplini neînțelese sau greșit pricepute, sufletele amorfe, necăjite și deznădăjduite ce se încredeau orbește în făgăduielile noii mistice venite de la Răsărit. De un an de când mă frecam cu mișcarea comunistă pricepusem și eu că „șăfii" erau pericolul, că „șăfii" trebuiau loviți, și că o dată „șăfii" suprimați, toată agitația se va prăbuși, ca un edificiu clădit pe nisip. *Sublata causa, tolitur efectum.* Toată problema era cum să pun mâna pe șefi. Nu aveam motive legale să urmăresc pe cea mai mare parte din ei și n-aș fi putut nici să-i arestez în masă, oricât aș fi întins pretextul ordinei publice, fiindcă nu-i cunoșteam pe toți, și chiar dacă i-aș fi cunoscut, nu puteam să-i arestez pe toți, individual, într-o singură zi. Era de ajuns să-mi scape și să se ascundă jumătate din ei și chiar mai puțini, pentru ca celulele decapitate să fie reorganizate la loc de către „șăfii" rămași în libertate. Excitată de opoziție, opinia publică n-ar fi admis decapitări parțiale și samavolnice, fără interes practic. Decapitarea tuturor celulelor și desființarea partidului putea fi în schimb o lovitură care să sidereze opinia publică, mai ales dacă putea fi abil înscenată...

Convins că trebuia să ajung la această decapitare generală ca să o sfârșesc cu întreaga mișcare și să readuc oile la țarc, mă străduiam să găsesc o cale, și mă disperam că nu o găseam. Soluția mi-a adus-o, într-o bună zi, prietenul meu Cristescu: a venit să-mi ceară autorizația să țină în ziua de 8 mai[72] un congres la București, congres la care urmau să asiste toți șefii organizațiilor comuniste. Cristescu mi-a explicat că era vorba să se lămurească definitiv raporturile dintre ei și socialiști și să se redacteze un program care să dovedească burgheziei că intențiile comuniste nu erau atât de amenințătoare, cum se spunea. „Ai să vezi d-ta coane Costică, ai să fi mulțumit de

[72] 1921.

mine; ne înțelegem noi asupra tuturor punctelor... Ce vreau eu? Să împac capra cu varza, să canalizez o mișcare, care...". Îl ascultam fără să-l ascult; într-o clipă mi s-a cristalizat în minte tot planul pe care l-am executat apoi punct cu punct... Șobolanii îmi procurau ei înșiși capcana în care trebuia să-i prind...

Văzându-mă pe gânduri, Cristescu și-a închipuit că ezitam și i-a tras înainte „pe ton conciliant" ca din ezitarea mea să scoată o aprobare... Hotărârea mea era luată, trebuia însă să joc teatru, ca nu cumva „machiavellicele" mele intenții să fie descoperite. Cea mai mică bănuială ar fi împiedicat pe conducătorii comuniști mai deștepți să vină la congres și lovitura ar fi dat greș. M-am hotărât să joc rol de ministru slab, care n-a putut rezista cererilor și curentului... și am început să mă tocmesc cu interlocutorul meu. Am cerut mai întâi congresul să fie intitulat „socialist", iar nu „comunist", apoi să mi se dea ordinea de zi, ca să văd ce se discută... În realitate îmi erau indiferente și ordinea de zi, și titulatura congresului, căci ceea ce era să urmeze trebuia să pună toate lucrurile la punct – dar voiam să conving pe Cristescu de buna mea voință și de sinceritatea mea... Cristescu a fost încântat; se așteptase la un refuz dârz și a plecat convins că mă pusese cu botul pe labe. Am rămas înțeleși să-mi aducă a doua zi o hârtie semnată de delegații partidului în sensul condițiilor puse de mine.

O oră după ce a ieșit din cabinetul meu, toată lumea știa că în fața lui capitulasem, comunismul îngenunchease pe cel mai dârz adversar al său, că se sfârșise cu toate. Marincu, secretarul general al Ministerului a dat năvală la mine cu lacrimile în ochi: după el au venit Romulus Voinescu și generalul Mărgineanu – amândoi consternați. Și reprosurile au început... Citeam dezamăgirea în ochii credincioșilor mei colaboratori; în ai lui Voinescu era și un dram de dispreț...

Printre cei care au luptat alături de mine împotriva comunismului, Romulus Voinescu merită o citație specială, după cum o merită de altminteri în lungul șir al șefilor Siguranței noastre. Acest om avea vocația meseriei sale pentru care nutrea o adevărată pasiune. Citise tot ce se poate citi asupra poliției și polițiilor, cunoștea pe de rost organizarea tuturor serviciilor de Siguranță, adunase o colecție importantă de instrumente și de obiecte polițienești și se uita cu evlavie la o pereche de cătușe. Pe dinafară ca și pe dinăuntru, acest polițist pasionat, căruia s-a datorat descoperirea și prinderea lui Goldstein ca și a atâtor alți criminali, n-avea nimic sinistru și nu se înfățișa cu o mutră de Torquemada – dimpotrivă ca cel mai

simpatic, ca cel mai elegant, ca cel mai spilcuit gentleman. Înalt, zvelt, cu o față rumenă de copil la țâță, râdea veșnic din toți dinții și-și aducea părul alb, des și ondulat de o parte și de alta a unei cărări impecabile. Așa cum se prezenta semăna mai mult a actor îmbătrânit decât a polițist. Și de fapt avea și un compartiment rezervat teatrului în sufletul său. „C'était son violon d'Ingres": scria piese proaste și se văita de insuccesul lor - dar niciun insucces nu-l descuraja. Urmărea triumful pe scenă cu aceeași tenacitate cu care se lua pe urmele unui ucigaș sau unui terorist – dar în ce privește scena a rămas până la sfârșit un urmăritor nefericit... Mulți l-au socotit lipsit de caracter, și totuși n-a fost; pentru că n-a vrut să se înfeudeze unei anumite politici, și-a pierdut locul și a murit de inimă rea după mazilirea lui.

Și Marincu[73], și Mărgineanu îmi erau simpatici dar m-a costat mai puțin să-i dezamăgesc, ca pe Voinescu, colaboratorul meu de fiecare clipă în lupta pe care o întreprinsesem. Dar nu puteam face altfel, trebuia să creez o atmosferă de capitulare în jurul meu, ca să momesc mai bine pe domnii congresiști, și-mi dam pe de altă parte seamă că cea mai mică indiscreție mi-ar fi compromis tot planul. Așa se juca piesa, și nu mă îndoiam că Voinescu, ca autor dramatic, mă va ierta după căderea cortinei, în fața aplauzelor publicului... N-am spus o vorbă nimănui, niciunui ministru și n-am împărtășit planul meu, până în ceasul executării, nici măcar lui Averescu.

Șefii mei de cabinet mi-au povestit după evenimente, că ieșind de la mine, Romulus Voinescu și generalul Mărgineanu erau fierți, și că generalul ar fi spus lui Voinescu: „ei, dragă, ne-am înșelat, nici ăsta nu e om!".

A doua zi, Cristescu și Mișu Macavei[74] au venit și mi-au adus următoarea cerere oficială:

„Domnule Ministru,

Subsemnații delegați ai Partidului Socialist din România, ne luăm angajamentul, în vederea congresului general, să păstrăm cea mai desăvârșită ordine, în sala partidului din strada Sf. Ionică

[73] Pe Ghiță Marincu, inteligent, cultivat, „o grădină de om", dar un incorigibil boem, l-am ridicat brusc ca să-l fac om; n-am reușit, căci după ce am părăsit amândoi Ministerul, după ce s-a căsătorit cu o delicioasă femeie, a căzut din nou „în straturile anarhiei", și din ce în ce mai jos, până a murit...

[74] Fost deputat liberal și unul din fondatorii Partidului Muncii, la Iași. Deși prieten intim cu Tilică Ioanid și frate după mamă cu D. Burileanu, viitorul guvernator al Băncii Naționale, deși om bogat, se înscrisese la socialiști, după dizolvarea Partidului Muncii, și trecuse la comuniști. A făcut închisoare, și a sfârșit rău.

nr. 12, menținând discuțiile în cadrul doctrinar și științific, fără să organizăm nici manifestații, nici întruniri.

(ss) *D. Stoiculescu,*
Ev. Stanev,
C. I. Stoev,
Mih. Macavei,
M. Cruceanu,
T. Iordăchescu"

Cei trei dintâi erau și deputați...

Cristescu și Macavei mi-au înfățișat totdeodată și ordinea de zi. Erau vreo 12 puncte: probleme de doctrină, răfuială între socialiști și comuniști (comuniștii puseseră mâna pe gazetă, în februarie, dar socialiștii rămăseseră cu clubul închiriat pe numele lor) și în fine ratificarea afilierii la Internaționala a III-a, de la Moscova. Am făcut, pro forma, câteva observații cu privire la punctele de doctrină, și am suprimat pe cele relative la răfuiala cu socialiștii și la afilierea cu Moscova. În realitate congresul era convocat tocmai în vederea acestor două puncte și a le suprima realmente ar fi însemnat zădărnicirea congresului. Eu însă trebuia să le interzic, și fără să am aerul, să-i las să creadă că-i voi lăsa să le discute, fără să figureze însă pe ordinea de zi realabilă... Am manevrat așa încât oamenii să creadă că m-au păcălit: nu și-au dat deloc seama că tocmai afilierea la întreprinderile subversive îndreptate de un Stat străin împotriva Statului român era să fie motivul arestării lor în masă în acel moment hotărâtă. Au sfârșit prin a primi ștergerea celor două puncte de pe ordinea de zi, dar m-au prevenit că le va fi greu să împiedice discuția asupra lor. Am ridicat din umeri, și am lăsat să cadă: „Treaba dv.; eu mi-am făcut datoria suprimându-le de pe ordinea de zi...". Cum speram, m-au înțeles pe dos, s-au sculat, mi-au strâns mâna și ne-am despărțit în „tandrețe". Data congresului a fost fixată pentru duminică 8 mai...

Am chemat pe Voinescu, pe Mărgineanu și pe Nicoleanu ca să le dau instrucțiunile necesare... A fost o jale! Tustrei m-au rugat să revin asupra autorizației date, demonstrându-mi că învoirea comuniștilor de a-și ține congresul constituia un act de slăbiciune și o dare înapoi care ne făcea să pierdem tot terenul câștigat într-un an întreg de aprigă urmărire...

Îmi venea greu să-mi țin râsul; am făcut și eu o mutră de un cot și m-am înfundat în disprețul lor, declarându-le: „Ce vreți, domnilor, am și eu răspunderile mele, nu pot călca prescripțiile constituționale; cererea îmi e făcută de Partidul Socialist, nu-l pot scoate și pe acesta

din lege. Am urmărit mișcarea comunistă în toate manifestările ei nelegale; cât timp oamenii aceștia rămân în legalitate, n-am ce le face... Nu pot, nu pot!...". Se uitau toți trei la mine cu milă, și generalul Mărgineanu a obiectat: „Foarte bine, domnule ministru, dar dacă banditii aceștia se dedau la dezordine, ce facem?" — „Domnule general, atunci vom vedea...".

Au plecat dezgustați, și timp de opt zile, până la deschiderea congresului, au evitat cât au putut toți trei să mai vină în contact cu mine. Și eu cu ei... dar pentru alte motive: mă temeam să nu mă trădez, și-mi era silă să joc teatru cu colaboratorii mei încercați.

Marincu și Voinescu au mai făcut o încercare în ajunul congresului. Autorizasem două ședințe, una duminică 8 mai, a doua – luni 9. Voinescu m-a rugat să suprim cel puțin ziua de luni, o zi fiind suficientă pentru desfășurarea ordinei de zi propuse și aprobate... Am refuzat, și știam eu pentru ce. Voinescu a plecat de la mine tâmpit – nu mai pricepea nimic!

Congresul s-a deschis conform programului, și ce s-a discutat în el duminică și luni nu mai prezintă niciun interes. S-a discutat cu vivacitate, s-au certat moderații cu apelpisiții, a căutat Cristescu și ai lui să pescuiască în apă tulbure – dar în afară de localul din strada Sf. Ionică niciun scandal n-a avut loc. În ce privea ordinea publică, oamenii s-au ținut de cuvânt - dar conform așteptărilor și dorințelor mele au nesocotit angajamentul luat față de mine să nu discute afilierea la Internaționala din Moscova... Am trăit zile de intensă emoție, căci trebuia să aleg eu momentul loviturii și să-mi iau numai eu răspunderea ei...

Luni la amiază a venit Cristescu să-mi ceară o prelungire a congresului până marți seara, fiindcă nu sosiseră toți delegații... L-am întrebat: „Cum de n-au venit? Lipsesc mulți?" — „Lipsesc aproape jumătate; congresul a fost adunat în pripă și tovarășii de pe valea Jiului și din Banat sunt cam greoi..." — „Bine. Dar vor veni?" — „Vin la sigur!..." — „Domnule Cristescu, e ultima concesie pe care ți-o fac, fiindcă am încredere în d-ta! Dar îmi voi aprinde paie în cap, cu Voinescu și cu generalul Mărgineanu!". — „Lăsați-i să zică, domnule ministru, ei nu înțeleg, dv. sunteți om de înțeles!".

Știrea adusă de Cristescu mă tulburase. Pentru ca lovitura să fie „ce trebuia", trebuia să prind în plasă pe toți sau aproape pe toți conducătorii mișcării. Numai cu jumătate din ei, n-aș fi făcut nimic... Sub pretext să-mi aducă știri despre cele discutate în congres, am pus agenți de la Siguranță să-mi numere din două ceasuri în două ceasuri pe noii sosiți... Dar nu se adunaseră toți nici marți, până la

amiază. Șefii mișcării voiau să voteze la sfârșitul congresului afilierea la Moscova și pentru acest vot aveau nevoie de toți conducătorii din provincie, căci stăpânii de la Moscova nu s-ar fi mulțumit cu un vot ce n-ar fi însumat decât minoritatea partidului. Cristescu a venit să mă roage să le mai dau o zi, căci trimisese pretutindeni oamenii lui „să ridice" pe recalcitranți și pe leneși și să-i aducă la București... Și dorința mea era să-i am pe toți: am trecut peste protestările lui Voinescu și ale lui Mărgineanu, speriați de votarea afilierii, și din slăbiciune în slăbiciune (așa calificau colaboratorii mei termenele suplimentare pe care le tot acordam lui Cristescu) am ajuns până joi după-amiază. Voinescu era atât de disperat încât intervenise prin generalul Mărgineanu la Averescu și Averescu mă chemase să-mi spună că votarea afilierii la Moscova ar face un efect foarte prost, și că nu pricepea de ce mă arătasem atât de „moale" față de congresul comunist. Am rugat pe Averescu să aibă încredere în mine, că va fi până în cele din urmă mulțumit și l-am asigurat că congresul nu va vota nimic. Generalul mi-a acordat creditul cerut și a încheiat: „Fă cum știi, dar vezi să le întorci cum e mai bine..." – cuvinte care nu-l angajau la nimic...

Joi dimineața mi s-a raportat că congresiștii erau în păr și că la sfârșitul după-amiezii trebuiau să aibă loc votările. Sosise în fine momentul meu! Pe la orele 11 am chemat la Minister pe Voinescu, pe Mărgineanu și pe Nicoleanu și le-am destăinuit planul meu: la orele 3 p.m. tot congresul trebuia ridicat și transportat la Văcărești și la Jilava. Acolo urma să se facă triajul: tot ce era comunist, reținut - ce era numai socialist și împotriva afilierii la Internaționala a III-a, pus în liberatate. „Acum pricepeți, domnilor, pentru ce am autorizat congresul și pentru ce am acordat ședințe suplimentare, până i-am prins pe toți în capcană? Vă atrag atenția asupra unui punct de importanță capitală: nimeni n-a cunoscut planul meu, nici chiar primul ministru, pe care-l voi pune în curent abia acum – sunteți primele trei persoane cu care vorbesc. De discreția dv. depinde reușita loviturii: cea mai mică indiscreție, colportată, va ajunge la urechea celor interesați și vor scăpa cu toții. Trebuie să prevedem însă toate posibilitățile: s-ar putea întâmpla ca oamenii să reziste și să lupte. D-ta, domnule general Mărgineanu să ai armata necesară ascunsă prin curțile din jurul localului din strada Sf. Ionică. D-ta, domnule general Nicoleanu, vei pătrunde la ora 3 fix în club, cu poliția d-tale, și vei declara toată lumea arestată fiindcă congresul a depășit ordinea de zi și a pus în discuție afilierea la Internaționala a III-a și hotărâse să o voteze. Dacă congresiștii nu se opun, îi veți transporta, pâlcuri-

pâlcuri, cu dubele și cu atutomobilele la închisori. Dacă se opun, va interveni armata, și arestările se vor face manu militari. La nevoie veți face uz de arme, dacă rezistența va fi și ea înarmată. Veți preveni pe comisarul regal Cernat în ultimul minut, ca să fie prevăzut... Veți explica dislocările forței armate și concentrarea poliției, lămurind tuturor că era vorba de măsuri de siguranță în vederea dezordinelor ce ar putea însoți un vot agitat... D-ta, domnule Voinescu, vei supraveghea întreaga operație și mă vei ține telefonic în curent cu toate fazele ei... Închideți-vă toți trei în cabinetul de alături și hotărâți cum veți proceda. Mă încred în experiența și în vigoarea dv. și vă las liberi să decideți procedurile de execuție. Dar încă o dată: nicio vorbă, nimănui - căci altfel ne facem toți de râs...".

Pe când vorbeam, fețele colaboratorilor mei se luminau; de unde intraseră la mine pleoștiți și plini de amărăciune, vinele lor se încordau ascultând cuvintele mele. Li s-au muiat ochii de emoție, și Voinescu, luând cuvântul în numele câtor-trei: „Domnule ministru vă rugăm să ne iertați... Cum am putut noi să ne îndoim de dv.? Cum n-am ghicit planul dv.? Cum nu ne-am dat seama de ce le pregăteați?... Suntem niște proști! Dar acum, că am regăsit pe ministrul nostru, să nu vă îndoiți de noi: vă dăm cuvântul nostru că nimic nu va ieși din buzele noastre, și vă asigurăm că lovitura va reuși...". Și Mărgineanu, și Nicoleanu au repetat: „Vă dăm cuvântul nostru, și vă asigurăm că toate vor merge strună...".

Cei trei mușchetari au trecut voioși alături să-și croiască planul, iar eu m-am urcat în automobil și m-am dus la Averescu. L-am pus în curent cu întregul meu plan și i-am explicat pentru ce nu pusesem pe nimeni în curent, adăugând că pe dânsul nu-l prevenisem ca să-l pun în afară de orice răspundere, în caz de nereușită. Sosind însă momentul executării, nu puteam proceda mai departe fără aprobarea șefului Guvernului, și i-o ceream. Argumentul „cu scoaterea lui din răspundere" l-a satisfăcut, căci era iepure de două hotare. A stat puțin pe gânduri, apoi, căutându-și fiecare cuvânt: „Bine. Angajezi răspunderea d-tale, și în caz de insucces, vei trage natural consecințele... Dar cred că vei reuși, și doresc să reușești. Trebuie să o sfârșim odată cu domnii aceștia... Afilierea la Moscova e o crimă contra Siguranței Statului... Ai luat toate măsurile?" — „Da". Și i le-am lămurit și pe acestea. „Toate bune, a replicat Averescu. Dar suntem un Guvern constituțional; trebuie să avem și aprobarea Consiliului de Miniștri..." — „În acest caz partida e pierdută. Dacă discutăm în Consiliu, va ține ceasuri, se va afla în afară, și vânatul nostru se va face nevăzut. Fără să mai adaug că toți miniștrii, niște fricoși,

vor fi contra...". Iar s-a mai gândit câteva minute tata Averescu, și a replicat: „La câte ceasuri ai hotărât să-i arestezi?" — „La trei..." — „Bine. Convocăm Consiliul tot la ora 3; îi voi ruga să fie exacți. Voi pune eu chestiunea, și o voi pune așa, încât nimeni nu se va opune. D-ta începi operațiile d-tale la ora convenită; pe când se va discuta în Consiliu – dacă discuții vor fi – operațiunile vor fi în curs. Te vei aranja să ți se telefoneze îndată ce vor fi fost executate și vei pune pe toți în fața faptului îndeplinit...". Găsise vulpoiul formula constituțională, și o eventuală acoperire mai mult, în caz de insucces... „Așa merge...", am încheiat eu, și l-am rugat să convoace imediat Consiliul: era ora 12. Și să nu spună o vorbă nimănui – recomandație inutilă, căci era din fire omul cel mai discret. M-a întrebat dacă aveam nevoie de el; i-am mulțumit, i-am spus că nu, și am plecat. Eram atât de enervat încât mi-a mers dejunul noduri...

La ora 3 fără câteva minute m-am înapoiat la Președinția Consiliului, în strada Polonă. Toți miniștrii erau în păr, cu Take Ionescu în frunte. Niciunul nu știa nimic despre cele ce urmau să se întâmple și mă întrebau pentru ce fuseseră convocați cu atâta pripă. „Veți vedea numaidecât, o măsură de poliție de luat, pentru care vreau să am avizul Consiliului. Eu am rugat pe general să vă convoace...".

Ședința s-a deschis la ora 3 și 10 minute. Averescu a lămurit motivul convocării: „Trebuie să o sfârșim cu comuniștii..." și a explicat ce aveam de gând să fac. Titulescu, care căsca întruna, plictisit, și tremura de frig, a încetat să deschidă gura, s-a încălzit brusc, s-a roșit, a vrut să ia cuvântul – dar i-a luat-o Take înainte cu trei vorbe tăioase: „Nu se poate!". Se făcuse galben ca ceara; fiecare își exprimă emoția după reflexele sale arteriale – unii roșesc, alții îngălbenesc... și pe fețele din jurul mesei – în afară de a lui Averescu și de a mea, liniștite - apăruse toată gama nuanțelor celor două culori fiziologice. „Nu se poate!", au strigat și Trancu-Iași și Cudalbu; o unanimitate dezaprobatoare se ridica contra mea... Take ne-a explicat că „propunerea" ce se făcea Consiliului echivala cu începutul revoluției. Comuniștii se vor apăra – armata va trage. Va curge sângele șiroi... lupta va continua în stradă; opoziția, în ura ei împotriva Guvernului va da ajutor răsculaților... Se va da foc caselor; miniștrii vor fi uciși – departe de a fi înfrânt, comunismul va ieși stăpân pe stradă, din luptă: era oribil! Și apoi, ce se va zice la Paris și la Londra, chiar dacă lovitura ar reuși pe jumătate? Ne aflam într-o dilemă: revoluție în caz de insucces, oprobiul „aliaților" în caz de succes!... Nu, nu, o asemenea măsură nu poate fi aprobată și nu trebuia încercată! După

Take, Titulescu s-a declarat și el împotriva unor măsuri care pun Statul în pericol, oricare ar fi rezultatul operațiunilor... S-a sculat și Trancu-Iași, să-și spună „punctul de vedere"... „Comunismul este... munșitorimea vrea... Geneva prevede etc. etc.". Pe când prietenul Grigore trăncănea, ochiul meu urmărea acele orologiului; se făcuse ora 3 și ½ și telefonul era tot mut. Începusem și eu să mă îngrijorez: să nu fi reușit oamenii mei? Situația ar fi devenit cu atât mai tragică, cu cât simțeam că afară de generalul Rășcanu și de Garoflid, toți miniștrii erau să fie hotărât contra mea și a „propunerilor mele" (cum le numeau ei, în ignoranța celor ce se petreceau în acel moment). Averescu a încercat să îngâne ceva, și așa, și așa, începuse să o scalde... în acel moment precis, a zbârnâit telefonul... Am luat receptorul: de partea cealaltă a firului generalul Nicoleanu mă vestea că totul se terminase... „Au rezistat?" — „Nicio rezistență..." — „A fost rănit cineva?" — „Nimeni, nu s-a tras un glonț. Cum le-am spus că sunt arestați, s-au supus toți..." — „Și acum?" — „Îi transportăm pe rând unde trebuie..." — „Bravo! Începeți cu cei mai cunoscuți!" — „Așa am și făcut...".

M-am înapoiat la masa verde. Până atunci, nu deschisesem gura. „Domnilor – și cu un zâmbet m-am uitat la Averescu – domnilor, discuțiile dv. sunt inutile, totul s-a terminat Toți conducătorii comuniști și teroriști sunt la Văcărești sau la Jilava! S-au supus ca niște miei! Nicio picătură de sânge nu s-a vărsat! Pot să vă dau plăcuta asigurare că s-a terminat cu comunismul în România!". Take Ionescu și Titulescu înlemniseră, ceilalți miniștri răsuflau ușurați și se pregăteau să facă pe voinicoșii după ce tremuraseră de frica revoluției... Averescu părea încântat, și a ridicat ședința, căci ordinea zilei fusese „epuizată".

Take și Titulescu și-au revenit încetul cu încetul în fire. Telefonul îmi da necontenit veștile cele mai liniștitoare și le comunicam celor prezenți pe măsură ce-mi soseau. Take m-a felicitat, mi-a spus că aveam noroc, și că de vreme ce nu se vărsase sânge știa el cum să comenteze evenimentul în străinătate ca să nu fim excomunicați de către marile democrații occidentale. L-am asigurat că ce gândește Parisul, Londra sau Valparaiso îmi era cu totul indiferent... Cât am stat la Președinție, Take și Titulescu tot îmi dădeau târcoale, vedeam că voiau să-mi spună ceva și nu îndrăzneau în fața celorlalți miniștri. Când să plec, Take s-a luat după mine și în anticameră m-a rugat să iau măsuri speciale de pază pentru casa lui și pentru a lui Titulescu: „Vezi Argetoianu, toate merg bine acum, dar poate deseară să se ivească o reacție... și, pricepi dragă, eu și Titulescu, conservatori, am

fi cei dintâi vizați, pricepi d-ta...". I se cam înecau vorbele în gură, căci își da probabil seamă cât era de ridicol, dar frica era la dânsul, totdeauna, sentimentul dominant. Ca și la Titulescu. „Nicio grijă să n-ai, dragă nene Take, căci am luat deja măsuri speciale pentru paza d-tale și a lui Titulescu. Nicio grijă, nu vă las din ochi - și să știți de la mine, nu va fi nicio reacție din partea comuniștilor, căci nu mai are cine să o pună la cale...".

Am liniștit și pe Titulescu și m-am dus la Ministerul de Interne unde până seara mi-au venit toți cu rapoartele lor. Au venit și gazetarii, și oameni politici din toate partidele. Arestarea comuniștilor se aflase și făcuse mare vâlvă în tot orașul. Lumea era încântată și toți se minunau de dibăcia cu care izbutisem să pun mâna pe toți teroriștii și comuniștii fără să vărs o picătură de sânge. Liberalii erau mai încântați ca toți, și Duca a venit să mă felicite. Pentru mine a fost o zi de mare succes, și am devenit pe loc un om popular. Actele de autoritate plac, când reușesc, și burgheziei, și poporului.

Amuzantă a fost atitudinea opoziției democratice din Cameră. Pe acești politicieni nepocăiți succesul Guvernului i-a înnebunit. Față de unanimitatea opiniei publice, nici naționalii ardeleni, nici țărăniștii regățeni nu puteau să se solidarizeze cu comuniștii odioși, dar au găsit altceva. S-au făcut apărătorii „legalității": în fruntea celor arestați în strada Sf. Ionică se aflau cei 5 deputați ai comuniștilor și după regulamentul Camerei, un deputat nu putea fi arestat în timpul sesiunii decât cu autorizația Adunării, iar în timpul vacanțelor parlamentare sau în caz de „vină vădită" dosarul afacerii trebuia înaintat adunării respective care hotăra asupra situației inculpatului. În ziua arestărilor se aflau în vacanța luată de 10 mai. Îndată ce s-au întrunit din nou, în ziua de 16 mai am apărut pe banca ministerială, gata să răspund interpelărilor. Dar în acea zi nu s-a ridicat nimeni – se vede că nu se puseseră cu toții de acord. Abia a doua zi au cerut cuvântul pe rând Cocea și Dunăreanu, deputați socialiști și doctorul Lupu care nu era încă înscris la țărăniști, dar pe punctul de a fi. Cocea și Dunăreanu au fost mai liniștiți, dar Lupu a urlat și a provocat scandal. Țărăniștii și oamenii lui Maniu, fără să se compromită în discuție, au susținut din răsputeri pe Lupu prin întreruperi, prin strigăte împotriva mea, prin zgomotul obișnuit în certurile noastre parlamentare. Liberalii au avut decența să se țină la o parte, mulțumiți că le făceau jocul țărăniștii și naționalii. Ei aprobaseră fără rezerve acțiunea mea, dar nu voiau ca succesul dobândit să întărească Guvernul, căci începuseră deja să lucreze la înlocuirea lui. Regulamentul Camerei, întocmit în pripă și trecut

prin influența lui Iorga aproape fără discuție, se afla în contradicție cu Constituția care autoriza Guvernul să aresteze un deputat sau un senator, în caz de „vină vădită", fără nicio condiție. În răspunsul dat interpelatorilor, m-am pus pe terenul constituțional și am destăinuit documente secrete ce au făcut impresie pentru a dovedi „vina vădită" a inculpaților. Cu toată violența dezbaterilor, am înregistrat un frumos succes parlamentar, și astfel s-au adăugat câteva ramuri la cununa de lauri pe care o dobândisem în calitate de polițist.

Procesul comuniștilor a început astfel în Cameră înainte de a veni în fața Justiției. Documentarea mea a convins și pe cei mai recalcitranți și sunt convins că până și cei care m-au atacat în Cameră m-au aprobat în sufletul lor.

Ce e mai nostim, e că din acea zi am rămas pentru liberali ministru de interne ideal... Ionel Brătianu și-a adus aminte în 1927 de talentele mele, într-un moment în care pericolul nu mai amenința din partea comuniștilor, ci din partea lui Averescu.

Raporturile mele cu Familia Regală în anii 1920-1921 • Regina și Nando • Dejun cu Stamboliiski • Boyle redivivus • Carol și Zizi • Călătoria și căsătoria Prințului Carol • Cosenz • Regina Maria și refugiații ruși • Falsa Anastasia • Împăratul Carol al Austriei trece prin România.

Aștern aci amintirile mele după cum îmi vin, după îndemnul zilei, după cum e soare sau plouă. Trec de la una la alta, mă întorc câteodată pe potecile pe care am călcat - uit să o apuc pe unele și înșir ce-mi vine sub condei. Și fiindcă mi-am plictisit cititorii cu un plicticos capitol asupra daraverilor mele cu comuniștii, mă voi încerca în acesta să evoc prin câteva trăsături figurile celor de sus, sau cel puțin să distrez pe urmașii mei cu istorioare, uneori destul de piperate...

Ca și inexistente până la Iași, raporturile mele cu Familia Regală luaseră aproape un caracter de vrăjmășie în timpul pribegiei. Înflăcărată mea patimă politică, ultimă licărire a tinereților mele, nădejdea unei soarte mai bune pentru biata noastră țară, oroarea mea pentru tot ce mirosea a Camarilă, luptele mele de fiecare zi cu Barbu Știrbei și cu Ionel Brătianu mă îndârjiseră rău de tot. Iar ei, socotindu-mă (poate cu drept cuvânt) capul răutăților, nu mă puteau suferi. Tensiunea dintre mine și toți cei ce se învârteau în jurul Regelui și Reginei se oglindește în *Amintirile* mele de pe vremea războiului.

În 1920 atmosfera se schimbase. Patima, ca și nădejdile mele politice se stinseseră. Intrasem și eu ca toată lumea în rândul oportuniștilor și nu mai aveam decât ambiție: să scriu un capitol final în cariera mea politică, și să mai aduc țării câteva servicii de ordin secundar, compatibile cu mediocritatea celor în mijlocul cărora mă zbătusem și cu vitregia vremurilor, ca să adopt și eu o formulă consacrată.

Dar și judecata celor de sus față de mine se îmblânzise. Nu mai eram socotit ca răzvrătitul ireductibil, „L'empêcheur de danser en rond" de la Iași. „Experiența" Averescu se arăta inevitabilă, anarhia socială își făcea drum în toate direcțiile. În asemenea împrejurări,

devenisem pentru Brătianu, pentru Știrbei, și prin urmare, pentru Rege, omul aproape providențial care să țină în frâu pe Averescu, capabil să o apuce razna. Pe de altă parte, energia mea reacționară devenea o chezășie pentru o rapidă restabilire a ordinei. Fără mine, probabil că Regele și Camarila nu s-ar fi hotărât să se dea pe mâna generalului și cine știe unde am fi ajuns.

Am notat deja că chemarea generalului a fost hotărâtă între liberali și mine. Ca întotdeauna în politică „imponderabilele" și-au exercitat acțiunea lor, și de la primele mele „ședințe de lucru" cu Regele, gheața s-a rupt. Atitudinea Regelui și a Reginei față de mine s-a schimbat și am ajuns chiar cu timpul – soarta își are ironiile ei – să devin un om de încredere al Suveranilor, mai ales al Reginei Maria, care, până la moartea ei, s-a îndreptat în nenumărate rânduri spre mine, ca spre un salvator al Dinastiei...

Noile noastre raporturi s-au stabilit mai ales în cursul verii anului 1920, pe timpul petrecerii Familiei Regale la Sinaia. O dată sau de două ori pe săptămână lucram cu Regele la Pelișor și eram de fiecare dată reținut la dejun, așa era obiceiul. După dejun, luam cu toții cafeaua pe iarbă verde, lângă Castel, „în familie". Prințul Carol trăgea picioare în posterior Prințului Nicolae, care chiria ca din gură de șarpe – era, ca să zic așa, „un rit", la care viitorul Prinț răzvrătit n-ar fi renunțat pentru nimic în lume. Prințesa Elisabeta își plimba ochii pe cer, Mignon era ținta „tachinărilor" fraților ei – iar Regele, Regina, Mișu[75] și cu mine depănam fel de fel de subiecte în care neprevăzutele mele butade sau concluzii îi încântau. În aceste ședințe familiare, oamenii își revizuiau judecata asupra mea, eu însă nu asupra lor. Regele și Regina au început să mă considere, nu ca până atunci drept un politician nepocăit, ci ca tovarăș plăcut și cu scaun la cap. Un sentiment de prietenie a înlocuit progresiv sentimentul de agresivă neîncredere ce se înrădăcinase în sufletul lor de pe urma frecăturilor și cuvintelor mele tăioase de la Iași... În cursul Amintirilor mele voi avea prilejul să semnalez câteva confidențe neașteptate pe care mi le-au făcut și Regele, și Regina, căci încetul cu încetul, raporturile noastre au intrat și în faza confidențelor...

Îmi pare rău că n-am ținut un „jurnal" pe timpul Ministerului Averescu. Din lungile mele conversații de atunci fie cu Regele, fie cu Regina, prea puține mi-au rămas în minte și pentru mica noastră istorie, e păcat. Voi însemna aci, în aceste pagini, din puținul ce se mai conturează pe pânza amintirilor mele.

Regele Ferdinand s-a bucurat cât a trăit de reputația unui prost,

[75] Ministrul Casei Regale.

din cauza nemaipomenitei sale timidități care-l făcea să bâlbâie o serie de „da, da, da" ca răspuns la orice i se spunea. În notele mele de la Iași am încercat să schițez însușirile morale și intelectuale ale acestui abulic încoronat, și nu voi mai reveni asupra lor. Trebuie să mărturisesc însă aci, că orele de lucru cu dânsul îmi erau foarte plăcute. În doi, vorba lui era plină de miez; își deschidea inima și mintea și după ce terminam cu decretele și cu politica, depănam până la ora mesei fel de fel de subiecte, aduse printr-o aluzie sau printr-o neprevăzută legătură în actualitatea conversației. Un nume aruncat, un fapt istoric evocat, o întâmplare sau o glumă erau pretextele obișnuite ce deschideau Regelui căi pe care un nebănuit bun simț și o vastă erudiție – mai ales în domeniul Artei și al Istoriei – ne duceau la cele mai surprinzătoare concluzii. Vorba Regelui devenea curgătoare, obișnuitul său „dadaism" dispărea și de nenumărate ori m-am găsit cu dânsul – lucru de necrezut - în completă comunitate de simțăminte și de idei...

Mi-am dat seamă că omul acesta era un mare „refulat" (după formula lui Freud) și mi-am schimbat întrucâtva părerea asupra lui. Mi-am dat seamă că citise mult, că reținuse esențialul din lecturile sale, dar că nu era în stare să-și valorifice însușirile și cunoștințele decât între patru ochi – ceea ce pentru un Rege era o nenorocire. Prezența a două sau trei persoane îl paralizau complet, și nu mai îndrăznea să zică decât „da, da, da". Am avut impresia că Regina Maria făcea tot ce putea ca să-l mențină în această stare de impotență sufletească și am trăit chiar momente penibile în această privință. Îmi aduc aminte de un dejun – eram ca de obicei vreo 12 persoane – în care Regina l-a umilit pe bietul Nando cum nu cred că ar fi îndrăznit să o facă nici o nevastă de cojocar. Regele cam abuzase de țuici și de pelinuri, și medicii îi interziseseră până și vinul la masă. I se dedese un „potir" frumos cizelat din care bea cu resemnare apă, apă curată și numai apă. Stăm lângă dânsul, și urmăream cu un surâs cum bietul om își înghițea porția de H_2O; Regina mi-a surprins privirea, și în gura mare: „Le pauvre Nando, tout le monde le traite d'ivrogne, et il ne boit que de l'eau!...". O tăcere generală a urmat acestei grosolănii, tăcere pe care n-a întrerupt-o decât tot bietul Nando cu un „da, da, da" plin de „apropont"! Era un mare cunoscător de oameni și îi judeca crunt când vorbea despre ei între patru ochi, dar numai între patru ochi. Avea antipatii pentru unii, și se temea de alții, și o spunea. De câte ori nu s-a deschis cu mine asupra lui Averescu și a lui Take Ionescu, fără să țină seamă că eram cu ei în Guvern. Pe Take nu-l putea suferi, și o spunea cu plăcere. De Averescu îi era teamă:

„Quand je le vois entrer, j'ai froid dans le dos..." – și până la sfârșit nu s-a împăcat cu el, deși l-a adus din nou la putere în 1926 din ordinul lui Brătianu. Dintre copiii lui, iubea pe Carol și pe Elisabeta, singurii de care era sigur că erau ai lui.

Despre Brătianu nu vorbea niciodată, dar când cineva aducea vorba despre marele potentat, i se ascuțea privirea și îi luceau ochii de ură. Am constatat-o de fiecare dată, din 1920 și până a murit... Ura neputinciosului la gândul vrăjitorului ce-l stăpânea.

Din dejunurile de la Pelișor, cel mai cu haz a fost dejunul la care a luat parte și Stamboliiski, atotputernicul prim-ministru bulgar din acele vremuri. Stamboliiski era o namilă de om, unsuros, cu părul vâlvoi, cu labe de urangutang, cu unghii negre, îmbrăcat în haine de confecții infecte (o redingotă neagră uzată și pantaloni prea scurți). O aparență mai bestială rar se putea vedea. Mânca cu degetele, băga cuțitul în gură, își apuca furculița cu pumnul încleștat, ca un pumnal. Nu vorbea decât bulgărește, nu pricepea măcar o boacă din altă limbă și, deși se așeza numai pe o bucă, trosneau scaunele sub el. Trecea mai departe, spre Paris, și se oprise să ne facă o vizită la București. Această brută[76] era însoțită de o delicioasă apariție, d-ra Stanciov, ce-i servea de secretară. Blondă, zveltă, elegantă, frumoasă, d-ra Stanciov era fiica fostului ministru al Bulgariei la Paris, iar mamă-sa era născută de Grenaud (Contele de Grenaud, tatăl, fusese ani îndelungați mareșalul Curții Regelui Ferdinand). Familia sărăcise, și d-ra Stanciov, fină și cultivată, fusese silită să primească postul pe care-l ocupa, ca să-și câștige o pâine. Mai târziu, mulțumită farmecului său, s-a căsătorit cu un englez bogat.

La masă la Pelișor, bestia vorbea pe bulgărește, cu gura plină, din care îi mai cădeau și bucăți din măcinișul măselelor, și îi mai curgea și sos de pătlăgele pe bărbie... Era o scârbă, dar și un spectacol. Regele da din cap, Regina nu-l pierdea din ochi, noi toți petreceam ca la Moși – iar d-ra Stanciov schimba fețe-fețe. Vorbea pe bulgărește, și Mișu traducea pe franțuzește – apoi din nou bulgărește răspunsurile Suveranilor... La un moment dat, pe când rumega, namila a scârțâit din scaun, s-a întors spre Regina Maria, și a spus ceva – o lovitură directă. „Qu'est-ce qu'il dit? Qu'est-ce qu'il dit?" – a întrebat cu nerăbdare, Regina. „Madame – a precizat Mișu – Son Excellence admire la bonne mine de la Princesse Mignon et félicite Vous Majesté d'avoir de si beaux enfants..." — „Il est très gentile, très

[76] Când s-au hotărât bulgarii să-l ucidă, au tras în el o serie de gloanțe, fără să-l poată răpune. De-abia au putut să-l abată, cu pistoale, cu cuțite, cu securi.

gentil, dites le lui...", a răspuns Regina. Mișu nu-și putea ține râsul, dar s-a executat, cel puțin așa ni s-a părut nouă.

După dejun m-a luat la o parte și mi-a dat versiunea exactă a întrebării bulgarului și a răspunsului. „Mă! – a gorăit Stamboliiski – ia întreabă pe baba (asta era Regina) dacă ar vrea să dea pe umflata (asta era Mignon) de nevastă Regelui nostru... Îmi place, ai ce curpinde în palme!...". Iar răspunsul Reginei, Mișu l-a interpretat așa: „Baba socotește că umflata nu e de nasul vostru!". Cel puțin așa mi-a afirmat Mișu. Dar „baba" și „umflata" n-au fost niciodată în curent cu sentimentele și cu epitetele premierului bulgar. Cine știe, poate că cu Boris „umflata" ar fi avut mai mult noroc decât a avut cu Alexandru Karagheorghevici...

În această mică scenă de familie, Regina Maria a jucat un rol șters, dar scriindu-i numele, mintea mea evocă o altă amintire din vara anului 1920, și amintirea e atât de vie încât îmi împinge condeiul și mă îndeamnă să scriu... Scena pe care vreau să o evoc aci nu e câtuși de puțin de familie, dar Regina a jucat într-însa rolul principal, și dacă n-a fost un rol foarte moral, a fost cel puțin un rol plastic. Pentru înțelegerea celor ce voi povesti, trebuie să scot pentru o clipă din umbră pe faimosul colonel Boyle, pe care l-am lăsat pe pridvorul de la Coțofănești luptând cu damblaua care-l lovise în Moldova, în 1918, sub domnia lui Marghiloman-Vodă.

Colonelul Știrbei sperase că, dacă nu Dumnezeu, cel puțin damblaua, îl scăpase de concurența amenințătoare a colonelului Boyle. Dar te pui cu dracul? Colonelul Boyle a învins toate hemoragiile, inclusiv pe a lui din creier – și s-a ridicat, până nu s-a împlinit anul, mai zvelt, mai în puteri, mai vijelios ca înainte... La Iași, ni se înfățișase ca erou – la București, ca simplu samsar. Dar tot în uniformă, tot colonel, tot – și încă mai fără socoteală – iubit. La Iași, impresionat prin salvarea românilor din Odessa, îi ridicasem și eu osanale, la început. Mi-am dat însă repede seamă că sub masca eroului se ascundea altceva, și am amuțit. La București, în 1919 și 1920, omul și-a dat arama pe față și a deschis prăvălie. S-a înțeles de minune, și dintr-o uitătură cu Alecu-Porcu, care știindu-l favoritul Reginei, i-a înlesnit toate, numai să-l pună în jocul său. Dacă Boyle s-ar fi mulțumit să facă afaceri cu miniștrii, ar fi putut lucra multă vreme și cu folos la noi, căci din nenorocire în toate Guvernele se găsesc miniștri dispuși „să vorbească rușește". În sufletul lui Boyle plutea însă un ciudat amestec de materialism și de idealism. Nu s-a mulțumit numai cu afacerile menite să-i umple punga și a vrut să

se amestece și în treburile politice și să contribuie la organizarea României întregite, și s-a ars. La început „a lucrat" prin Regină; miniștrii se pomeneau chemați la Cotroceni și spre marea lor mirare Dama-cu-crinul-în-mână le dicta programe întregi... Miniștrii ascultau, se mirau de interesul subit manifestat de Regină pentru problemele cele mai aride – puneau sfaturile regale în naftalină și-și vedeau de treabă. Față de lipsa de eficacitate a acestei metode indirecte, Boyle a intervenit direct, și a început să dea ordine prin Ministere și chiar la prefecți. Aceste intervenții directe au început prin august 1920, și îndată ce mi-au fost raportate, m-am dus la Rege și l-am rugat să curme scandalul. Îmi aduc foarte bine aminte că intervenția mea a avut loc după niște ordine fantastice, date prin telefon, prefectului de Constanța, căruia Boyle îi cerea să mobilizeze școlile din județ în vederea unor lucrări edilitare pe care va veni să le îndrume... Regele s-a înfuriat de încălcările lui Boyle asupra drepturilor lui Știrbei, și o dată în viața lui a pus piciorul în prag. Sprijinit pe colonelul român, Regele a executat pe colonelul canadian și l-a somat să părăsească țara în 24 de ore... Regina a urlat, a plâns, a leșinat și s-a certat de moarte cu Știrbei. Lui Nando s-a mulțumit să-i scuipe în obraz disprețul ei, față de Știrbei a fost însă de o cruzime de femeie și i-a aruncat în față hârdaie de ură... Vreme îndelungată frumosul Barbu a fost omul cel mai nenorocit din lume; rătăcea ca o umbră printre oameni și pe culoarele Palatului, gata să se sinucidă... Venea pe la prietenele lui și plângea... Una din ele mi-a povestit că i-ar fi spus: „Ultimele ei cuvinte au fost teribile. S-a uitat în ochii mei și mi-a trântit: nu poți să-ți imaginezi ce voluptate poate fi pentru o femeie să se afle în fața omului care a fost tot pentru dânsa, și să nu mai resimtă decât indiferență pentru el! Față de d-ta care m-ai stăpânit mă simt eliberată, ah ce fericire, liberă, liberă!".

Regina n-a iertat pe Știrbei decât după moartea mamei sale, când a avut nevoie de dânsul pentru împărțirea averii între surori. L-a iertat, dar atât. Ce fusese între ei n-a mai înviat, și Știrbei n-a mai fost până a părăsit țara decât „omul de afaceri" al Majestății Sale...

Boyle a plecat cu coada între picioare și n-a mai călcat în România. A deschis un birou de comision la Londra, în care trata afaceri veroase în fața portretelor cu dedicație oferite de Regină - și a murit după câtăva vreme. Regina a rămas însă cu aripile frânte, căci marele amor al vieții sale n-a fost Știrbei, ci Boyle. Mai târziu, când plângea pe Nando, când plângea pe Carol, când plângea asupra soartei ce-i croise „Restaurația" – își vărsa în realitate lacrimile pe amintirea lui Boyle...

Scena plastică pe care am făgăduit-o cititorilor mei s-a petrecut însă înainte de evenimentele pe care le-am înșirat în ultimele rânduri. Era încă pe vremea când Boyle se mulțumea cu „afacerile" și nu călcase încă pe terenul politic. Era pe la începutul lui iulie (1920) dacă nu mă înșel. Regina trebuia să plece în străinătate, pentru o scurtă călătorie. Era într-o duminică, și era cald foc... Trenul regal urma să plece la ora 5 după-amiază; era ora 2, dejunasemn ușor, îmi scosesem haina și gulerul și mă întinsesem puțin. Familia Regală era la Sinaia, Averescu era la Severin - îmi cădea mie plăcuta sarcină să însoțesc pe Regină la tren. Deodată telefonul: Majestatea Sa mă ruga să vin imediat la dânsa... M-am întrebat ce să fie: să fi renunțat la plecare? Știam că Boyle rămânea la București – pentru o afacere de petrol în curs - și mă temeam că nu cumva să nu se poată despărți de el. M-am îmbrăcat și am plecat la Cotroceni...

Acolo, sub arșița de vară, totul era liniște și tăcere. Nici un aghiotant, numai portarul și un lacheu care m-a poftit sus pe scară la budoarul Reginei. Castelul părea gol, dar sus pe coridorul cel mare un om se plimba de la un capăt la altul, și ofta... Cum m-a văzut, s-a repezit la mine: „Te-a chemat?" — „Da" — „Dar știi pentru ce? Nu mai pleacă?" — „Nu știu..." — „De azi-dimineață sunt aci și o rog să mă primească și nu vrea... A luat ceaiul cu Boyle, a ieșit apoi călare cu Boyle, s-a închis după asta cu Boyle și e și acum cu Boyle... Pe mine nu vrea să mă vadă...". Bietul Știrbei făcea un cap de îmi era milă de el, dar îmi venea și puțin să râd... Mă apucase de mânecă și nu mă lăsa; pierduse orice mândrie, orice stăpânire de sine... Feciorul bătuse la ușă: „Lasă-mă, te rog, că mă așteaptă Regina; vom mai vorbi când voi ieși..." — „Da, da, da", mi-a răspuns pe înfundate colonelul: vorbea ca Ferdinand!

Am intrat în salonașul cel mic al Reginei, și o mie de ani de aș trăi, nu voi uita priveliștea ce mi s-a înfățișat. Cu părul despletit, cu fața îmbujorată în călduri, abia acoperită cu un „thee-gown" de mătase gălbuie, frumoasă ca în povești, Regina Maria se rupsese vădit din brațele amorului și bacantă îmbătată de fericire, a înaintat spre mine „toute baletante" pe când ușa din fund, prin care fugise amorul se închidea – nu însă destul de repede ca ochii mei ageri să nu fi prins silueta canadianului... Încurcată, zdrobită, extaziată, Regina a venit spre mine, proptindu-se din scaun în scaun și m-a rugat să șed pe divanul pe care căzuse și dânsa, și nu mi-a spus decât atât: „Voila!...". I-am sărutat mâna, și cu tonul cel mai ceremonios, ca și când n-aș fi văzut nimic, nici măcar dezordinea toaletei sale, i-am spus: „Je suis aux ordres de Votre Majesté...". Biata femeie! Ce

frumoasă și ce încordată era! O mai văzusem eu la Viena, într-o gară, cu părul despletit – dar nu o surprinsesem încă scăpată din brațele cuiva... Încetul cu încetul s-a liniștit, și a început să-mi povestească. Era dezolată că trebuia să plece... și mă chemase – să o iert – ca să mă roage să iau sub ocrotirea mea pe... Boyle! Încheiase omul o afacere de petrol cu precedentul Guvern și nu mai izbutea să o lichideze... Pe lângă Rege, ea n-avea nicio trecere, n-avusese niciodată, era destul ca Regele să știe că ea vrea ceva ca să facă contrariul... În trecut, ca să ajungă la scopurile ei, întrebuința influența lui Știrbei... Acum Știrbei era un neîmpăcat dușman (vorbea cu ură de el!), nu mai are pe nimeni, nu mă mai avea decât pe mine, și mă ruga să-i dau eu o mână de ajutor, și să iau pe Boyle în brațe și să-l îndrumez! Mi-a luat mâinile, mi le-a strâns, s-a uitat în ochii mei, și din buze tot îngâna: „te rog, te rog!...". La toate mă așteptam, dar la asta nu! Cădeam ca din nori! Pe măsură ce vorbea, se liniștea și văpaia de pe fața ei se stingea: încetul cu încetul, femeia își revenea în fire. Și-a strâns halatul pe piept să-și ascundă sânii, dintr-o zvâcnire de cap, și-a aruncat părul pe spate – și deodată am simțit că se simțea și ea... jenată de starea în care se afla. I-am făgăduit; am rugat-o să plece liniștită, căci în lipsa ei nu se va întâmpla nimic, pe răspunderea mea... „N'est-ce pas? N'est-ce pas..." – și iar mi-a luat mâinile... Am rugat-o să spună lui Boyle să vină să mă vadă – și ca să pun capăt acestei scene din care vedeam că nu putea să se descurce, m-am sculat și mi-am luat ziua bună... „A tout à l'heure!", mi-a fluturat ea, și a fugit pe ușa pe care dispăruse canadianul... Afară pe sală, Știrbei era tot de veghe... „Ce ți-a spus?" — „Fleacuri, mi-a dat câteva însărcinări privitoare la copii, pe timpul absenței sale..." — „Era singură?" — „Desigur, cu cine să fie? La revedere, dragă, că sunt grăbit...". Și am lăsat pe Pompaduro de odinioară în prada durerii sale...

Aproape cât a ținut Ministerul Averescu, am avut să ne distrăm cu afacerea Carol-Zizi Lambrino, chiar și după ce Prințul s-a logodit și apoi căsătorit cu Principesa Elena, căci a trebuit să mai împăcăm legitimele pretenții ale soției abandonate... Deși eram un „factotum" al regimului, din fericire n-am avut loc să mă ocup personal de această scabroasă afacere: o luase Averescu asupra lui și toate câte s-au petrecut între el și Rege și Regină pe deoparte, între el și Zizi Lambrino pe de alta (căci cu Carol aproape nu a avut contact), s-au petrecut nu numai în afară de mine, dar de cele mai multe ori fără să știu nimic. Toată aventura mă dezgusta, și am fost încântat să rămân străin de ea. N-am întrebat niciodată nimic pe Averescu, și puținul

cât am mi l-au povestit Nicoleanu, prefectul de poliție, și Citta Davila – fără să le-o cer. Pe Citta Davila, Averescu l-a întrebuințat pe lângă Zizi Lambrino, cu care omul nostru era legat prin veche prietenie...

Regele și Regina au considerat totdeauna nulă căsătoria de la Odessa și s-au străduit în cursul anilor 1919 și 1920 să despartă pe Carol de Zizi, încercând întâi cu persuasiunea. Dar cu cât îl docăneau mai mult cu atât Carol se încăpățâna în stupida aventură în care se încurcase. Văzând că nu se ajungea la nimic cu vorba, Regele și Regina, sfătuiți de Știrbei, au hotărât să despartă fizicește pe Romeo de Julieta, cel puțin pentru câtva timp, în nădejdea că zicătoarea franceză „loin des yeux, loin du coeur" se va dovedi o dată mai mult adevărată. Carol a fost „confinat" în conacul moșiei Mănăstirea, pe malul Dunării, dincolo de Spanțov pe șoseaua ce duce de la Oltenița la Călărași. Moșia Mănăstirea fusese lăsată de Regele Carol I Prințului Carol și era loc cam pustiu și lipsit de farmec. Singura resursă era vânatul la baltă, distracție cam monotonă pentru un tânăr amorezat. Mai era cititul... dar tot citind poeții exaltați și vânând rațe, modernul nostru Werther s-a înfundat și mai mult în patima lui, deși orice contact cu obiectul flăcării sale îi era interzis. Mai ales din acest timp de izolare la Mănăstirea datează faimoasele scrisori în care Carol jura dragoste și credință eternă „soției sale", recunoștea drept fiul său legitim pe copilul ce trebuia să se nască și trata de „curvă" pe mamă-sa Regina – scrisori de care d-ra Lambrino s-a servit mai târziu în toate șantajele ei și în toate scandalurile pe care le-a provocat. Averescu, și după el Brătianu au căutat să cumpere aceste scrisori și au oferit bani mulți. Zizi a refuzat însă să le dea, ceea ce dovedește că nu ținea la parale – căci n-avea decât să le fotografieze și apoi să le vândă scump.

Constatând că izolarea de la Mănăstirea nu ducea la niciun rezultat, Regele s-a hotărât să exileze pe Moștenitorul Tronului în loc mai îndepărtat de București și să-i dea în același timp o ocupație, mai constantă și mai interesantă ca vânătoarea de rațe. L-a trimis la Bistrița (în Ardeal) la Vânătorii de Munte, dar de data asta însoțit și de o damă, o tânără croitoreasă căreia Carol dăruise pe rând doi copii[77], înainte de a se încurca cu Zizi. Comandantul Vânătorilor primise ordin să nu lase pe nimeni din afară să se apropie de Carol și să intercepteze toate scrisorile. Carol, cu temperamentul său exuberant, suferise mult la Mănăstirea de regimul claustral ce i se impusese, așa încât la Bistrița s-a aruncat cu frenezie pe exercițiile

[77] Decedați tineri.

de încărcătură de la regiment și de descărcătură în fustele croitoresei. Depărtarea și descărcăturile în chestiune au început să mai năruie icoana iubitei și valurile combinate ale uitării și ale remușcării să se aștearnă asupra trecutului. Ceea ce nu-l împiedică să mai scrie lui Zizi scrisori disperate, să-i vorbească de copilul lor și să-i strige: „Scapă-mă de aici să vin la tine și la fiul meu!...". Zizi s-a înțeles cu Bob Vârnav, o rudă a ei, locotenent de Vânători. Bob a plecat cu un automobil, și fiind în uniformă a putut să se strecoare până aproape de Bistrița. Și-a ascuns mașina într-o pădure lângă oraș. Deși Prințul era bine păzit, Vârnav, grație uniformei lui, a putut ajunge până la el și să-i spună între patru ochi: „Am venit să te iau...". În loc să fie primit cu entuziasm, Carol i-a răspuns în doi peri, cu reticențe, că era greu „să înfrângă ordinele primite" etc. etc. În realitate nu se mai înfățișa deja ca omul scrisorilor... Pe când Vârnav vorbea cu Carol, s-a deschis ușa și a apărut colonelul însărcinat cu paza Prințului... Carol a pus capul în jos (gestul său obișnuit când nu știa ce să facă) și la cuvintele „scapă-mă acum pe mine..." susurate de Vârnav n-a răspuns nimic[78].

După câtva timp, rapoartele de la Bistrița fiind favorabile, Regele a socotit că sosise momentul pentru o încercare de vindecare completă printr-o călătorie mai lungă în țări depărtate. Carol fu adus la București și o călătorie în jurul lumii fu hotărâtă. Dar Zizi veghea, „et elle ne lâchait pas le morceau". Prin bilețele izbuti să amintească junelui șovăitor că era soția lui, că recunoscuse copilul lor, că-l avea la mână prin scrisorile ce-i adresase. Regina mi-a mărturisit mai târziu că nenorocirea băieților ei era spiritul lor de onoare familială, atât de dezvoltat încât se credeau obligați să-și țină cuvântul dat oricărei pațachine. Carol și-a adus aminte de scrisori, și-a adus aminte de făgăduielile de eternă fidelitate și și-a mai adus aminte și de epitetele cu care onorase pe scumpa lui mamițică. Zizi era în stare să dea publicității confidențele lui, și în acest caz cum rămânea cu el? Patima lui se stinsese aproape – dar rămăsese cuvântul dat, și scrisorile... Să rămână cu Zizi în brațe, cu orice risc – tristă perspectivă, căci omul mai era și ambițios. Să plece și să facă ocolul pământului, renunțând la femeie și la copil – cum rămânea cu cuvântul dat? Dilema era dureroasă și ca să scape din încurcătură Prințul nostru a hotărât să se sinucidă. S-a încuiat în odaie și și-a bas o lovitura de revolver în pulpă – dar nu prea adânc ca să nu sângereze și să păteze covorul.

La zgomotul detunăturii, tot Palatul a alergat; au găsit oamenii ușa încuiată și cum Prințul în dosul ei tăcea chitic, l-au crezut mort.

[78] Vârnav a fost arestat și apoi pus în liberatate după câteva zile.

A venit Regina, a venit Regele – în fine au forțat ușa și au găsit pe Werther leșinat... Scene duioase... A fost chemat și Știrbei – și bineînțeles Romalo și Mamulea, medicii familiari – și cu toții împreună au convins pe Prinț că trebuia să trăiască pentru fericirea țării și să plece departe pentru câtva timp și să uite tot ce lăsa în urma lui. Regina i-a dat să înțeleagă că știa despre scrisori, Mișu i-a garantat că Zizi nu va publica nimic - în fine toate s-au împăcat și îndată ce rana (un seton fără importanță) s-a închis, Prințul a plecat să facă turul pământului...

A plecat însoțit de Filodor, de Radu Djuvara, de Nicu Arion, de colonelul Condiescu[79] și de un fotograf. Au pornit prin Constantinopol, prin Egipt, prin Indii spre Japonia și de acolo s-au înapoiat în Europa prin Statele Unite. Debarcat în Europa, Prințul s-a oprit la Lucerna să facă o vizită Familiei Regale grecești – vizită pusă la cale de Regina Maria în scop „de vedere" căci fetele Regelui Tino erau una mai frumoasă ca alta, și așa de bine crescute, și așa de bine înrudite cu toate casele domnitoare. Stătut cum era, Carol s-a aruncat pe Elena, și după trei zile a „carambolat-o"! Pe Zizi o uitase de tot; în tot timpul călătoriei nu-i trimisese nici măcar o cartă poștală ilustrată! Și-a adus aminte de ea la Lucerna ca să-i scrie o scrisoare de adio în care-i spunea: „Întorc o pagină nouă în cartea vieții mele!..."[80]. Pagina întoarsă la Lucerna a avut drept urmare invitația întregii Familii grecești la Sinaia, unde au petrecut cu toții de minune...

Înapoiat în țară, vindecat, „l'Enfant prodigue" a fost primit cu brațele deschise de poporul său și de Guvern. În ziua de 7 octombrie 1920 și-a făcut intrarea trimfală în București. Prigonitul de până atunci, prizonierul de la Pângărați, de la Mănăstirea și de la Bistrița, sinucigașul din amor expediat cu un an înainte să facă ocolul lumii – a fost primit cu un alai deosebit, ca și cum s-ar fi înapoiat de la o mare bătălie pe care o câștigase, deși, o victorie nu o repurtase decât la Lucerna, pe o canapea...

Un ordin circular al Președinției Consiliului ne-a făcut cunoscut că Alteța Sa Regală va sosi în Gara de Nord la orele 4.50; că în aceeași zi, la orele 6.30 vor sosi Majestățile Lor cu Principesele Marioara și Ileana și că se vor înapoia cu toții la Sinaia la orele 12 din noapte. Ni se cerea să fim cu toții la gară, civilii – în redingotă și militarii – în ținută de ceremonie. Pe piața gării și pe tot drumul până la Palatul Regal, poliția adunase derbedeii și cască-gurile din

[79] Om devotat, care a descris călătoria într-un volum plăcut de citit.

[80] Căsătoria de la Odessa fusese declarată nulă de către tribunalul Ilfov, în 1919.

București cu consemnul să răcnească „ura!" cât îi vor ține bojocii. La orele 8 ½ a avut loc o masă mare în Sala Tronului, la care au fost poftiți toți marii demnitari civili și militari. Cu acest prilej, Averescu a rostit o cuvântare prin care, fără să facă nicio aluzie la trecut, saluta reîntoarcerea Prințului în țară, și hotărârea sa de a lua parte activă la viața publică, îndeplinindu-și cu sârguință datoriile sale militare și civile. A răspuns prin câteva cuvinte Prințul, mărturisind iubirea lui de țară și hotărârea nestrămutată de a-și îndeplini cu sfințenie datoriile sale constituționale. ... O parafrază a discursului lui Averescu. Regele și Regina erau încântați – Regina mai ales –, Averescu uitase că se pronunțase la Iași în 1918 pentru mazilirea Prințului, și Carol că-l aștepta Zizi Lambrino cu un copil în brațe...

Regina era convinsă că drama care zguduise Familia Regală se sfârșise și aștepta cu nerăbdare căsătoria cu Principesa Elena, ca să încoroneze străduințele sale și să o răsplătească de necazurile pe care le înfruntase timp de doi ani. Nu știa săraca ce-i cocea iubitul ei porfirogenet și că drama trebuia să reînceapă la sfârșitul lui 1925, mai violentă și mai neplăcută...

În tot cazul, după căsătoria lui, Prințul Carol a avut câțiva ani buni, în care a dat mari nădejdi de viitor celor care au trăit în preajma lui. În acești ani, de la 1921 la 1925 s-au născut câteva devotamente solide în jurul său, care i-au rămas credincioase și mai târziu. Au fost anii în care m-am apropiat și eu de dânsul, sau mai exact s-a apropiat el de mine, căci la început am fost cât se poate de rezervat față de dânsul... Dar despre acestea, mai la vale.

Cu Zizi Lambrino, lucrurile s-au terminat printr-o rentă de 100.000 franci francezi pe an, servită de Stat (!), cu condiția să se fixeze în străinătate împreună cu copilul ei. Chestiunea n-a fost ușor de tranșat, căci la început șmechera moldoveancă nu voia să renunțe la soțul ei... Și mai era și chestiunea scrisorilor... din care a sfârșit prin a restitui o parte, contra sumei de 100.000 franci francezi. Dar a păstrat pe cele mai compromițătoare, pe care le-a dosit și le-a scos la lumină în 1926 cu prilejul procesului pe care l-a intentat la Paris fostului ei soț... Dar pe Carol nu l-a mai văzut.

Cu dânsa a tratat Averescu, prin Citta Davila. Eu n-am fost amestecat în aceste târâțe spurcate, și n-am dat niciodată cu ochii de ea.

Sub domnia Regelui Ferdinand, față de totala lui lipsă de voință, de influența nefastă a lui Știrbei și de înstăpânirea lui Brătianu asupra Coroanei, mulți au socotit că țara ar fi fost mai bine guvernată dacă Regina Maria ar fi fost în fruntea ei. Și Regina Maria ar fi dorit

mult să joace rolul unei Regine Victoria, mai ales de când România devenise Mare. Cât a trăit Regele Ferdinand n-a putut însă face nimic, căci Curțile pierduseră rețeta prin care Regele Danemarcei, tatăl lui Hamlet fusese curățat pe când dormea printr-o simplă poțiune vărsată în ureche. Ureche avea destulă, bietul Nando, dar a lipsit poțiunea. Regina Maria și-a demascat ambițiile abia la moartea Regelui, când a impus pe Știrbei în fruntea Guvernului în nădejdea ca acesta să-i facă loc în Regență. Știrbei a preferat însă să asculte de Brătianu...

Eu unul cred totuși că Regina Maria în fruntea Statului ar fi fost un dezastru. Ferdinand cel puțin a ascultat de Știrbei și de Brătianu – cine știe de cine ar fi ascultat Regina Maria? Am făcut o tristă experiență în această privință, experiență despre care vreau să spun câteva cuvinte pentru lămurirea celor ce vor veni după noi. Ferdinand era abulic, dar a fost un om curat, și în toată domnia lui nu și-a mânjit mâinile în nicio afacere. Am relatat mai sus amestecul Reginei Maria în afacerile lui Boyle. În acel caz s-ar putea invoca însă presiunea unui alt sentiment decât al lăcomiei – din nefericire am fost amestecat într-o chestiune în care amorul nu juca niciun rol și în care singurul resort care a împins pe Regină a fost goana ei după parale. Nu că era arghirofilă sau iubitoare de avere – dar îi trebuiau bani, bani mulți ca să-i arunce în toate părțile și să-și plătească toate fanteziile. De la dânsa a moștenit Regele Carol al II-lea inconștiența care l-a caracterizat în mânuirea banilor și în bălăcirea lui în toate afacerile veroase. O domnie a Reginei Maria ar fi fost, sub multe laturi, o domnie „avant la lettre" a Regelui Carol...

Deși n-au trecut decât 20 de ani, cine își mai aduce aminte de englezul Cosenz, de Mr. Cosenz-Hardy M. P.[81], bărbat chipeș îmbrăcat ca și Cavalerul de Modă, om de o rară inteligență și cu mult farmec? Cosenz debarcase la București în 1919, cu ceva franci câți trebuiau ca să arunce praf în ochii oamenilor și cu scrisori de recomandații pentru toată lumea. Dl. Cosenz-Hardy se interesa în particular de exploatarea subsolului românesc, dar era gata să se sacrifice pentru fericirea României și să se ocupe mai de aproape și de toate problemele financiare și economice pe care le aveam de rezolvat. Ne oferea un împrumut de un milion de livre și credite de 3-4 milioane; era gata să ne refacă căile ferate și să ne construiască porturi, să ne reformeze administrația și să ne organizeze punerea

[81] Membru al Parlamentului.

în valoare a tuturor bogățiilor noastre naturale – o formulă scumpă vremurilor dinainte și de după războiul din 1916.

În răstimpul dintre cele două mari războaie (1914 și 1939) străinătatea ne-a trimis doi mari „chevaliers d'industrie", doi mari șmecheri, cu alură într-adevăr impresionantă: pe Cosenz-Hardy și mai târziu pe Drumond Wolf. Mi-a fost dat ca eu să le rup șalele și unuia, și celuilalt; lui Cosenz în 1921 – lui Drumond Wolf exact zece ani mai târziu. Cel dintâi câștigase în jocul lui pe Regina Maria, cel de-al doilea, pe Prințul Nicolae... Cosenz-Hardy tratase afacerile lui succesiv cu Constantinescu-Porcu – prepusul lui Brătianu la departamentul gheșefturilor – cu Văitoianu, cu ardelenii, dar nu ajunsese la nimic. Sub liberali, fiindcă în calea Porcului ieșise Vintilă Brătianu, cu Văitoianu și cu ardelenii fiindcă stătuseră prea puțin la Guvern și n-avusese timp să se înțeleagă cu ei. O lună după ce s-a format Guvernul Averescu s-a înființat și prietenul Cosenz la București și imediat m-a chemat Regina să mă roage să fac tot ce voi putea pentru a pune ceva la cale cu Cosenz. Cererea Reginei a fost atât de insistentă încât m-a nedumerit. Abia ne înscăunasem și nu voiam să mă pun rău de la început cu Regina – dar nici nu puteam pentru hatârul ei să-mi bat joc de avutul Statului. Cosenz avea în spatele lui firma Bewick, Moreing & Co. din Londra și propunea înființarea unei societăți pentru exploatarea pădurilor Statului din Ardeal, a tuturor minelor de aur existente (!), a celor de bauxită ce s-ar descoperi, a gazului metan. Societatea urma să fie îndrumată de domniile lor domnii Bewick și Moreing sau de prepușii lor (adică de dl Cosenz) și Statului i se acorda jumătate din consiliul de administrație...

Două zile după ce m-a chemat Regina, m-a luat și Averescu într-un colț ca să mă roage „să fac ceva pentru Cosenz, căci se interesează Regina de afacerea lui...". Ca să câștig timp și să nu mă stric cu Regina am convenit cu Averescu să numim doi experți care să studieze propunerile englezului. Și ca să nu fim bănuiți noi că vrem să facem un gheșeft, am desemnat pe Răducanu de la țărăniști și pe Ion Lapedatu, financiarul ardelean. Am prezidat eu o primă ședință și am lăsat apoi pe experții noștri să lucreze cu Cosenz. Răducanu mi-a spus numaidecât că așa cum o prezentau șmecherii de la Londra, afacerea nu prezenta interes decât pentru ei și pentru... intermediari. Prin mai, dl Moreing a venit și el la București să împingă la roată, și Regina m-a poftit cu el la un ceai, în trei. Ca să nu supăr pe nimeni, am declarat că eram prea ocupați cu alegerile și cu constituirea Parlamentului și am amânat răspunsul Guvernului.

Moreing a plecat, și după câteva săptămâni de evoluții elegante în saloanele Bucureștilor și la ceaiurile Reginei a plecat și Cosenz, căci murise tată-său, și din Camera Comunelor omul nostru trecuse în a Lorzilor și a trebuit să meargă la Londra să-și ia succesiunea în primire. Regina însă nu mi-a dat pace un an de zile până a priceput și ea că „n'était pas à faire". Abia în septembrie 1921 am putut scăpa de insistențele lui Cosenz, care ne-a părăsit ca să nu mai vină...

Cu Regina Maria am mai avut o mică frecătură în vara anului 1921, al cărei substrat a fost tot goana ei după parale. Pe vremea aceea Jean Chrissoveloni era în paroxismul fanteziilor sale financiare și economice, crease sucursale la Paris și la New York[82] și învârtea afaceri dezastruoase, dar formidabile în aparență, pe cele două continente. În timpul războiului finanțase ambulanțele automobile „Regina Maria", și contribuia de la război încoace, din larg, la toate năzbâtiile Reginei. Pe lângă prietenia ei cu bancherul Jean, Regina Maria mai întreținea raporturi intime și cu soția acestuia Sybil, cu care putea vorbi englezește și legăturile acestea mai erau cimentate și prin influența lui Simki Lahovari, confidentă de încredere a Reginei și prietenă din copilărie a familiei Chrissoveloni. Mergând la Paris, Regina a tras la Chrissoveloni în faimosul „hotel istoric"[83] pe care grecul îl închiriase în rue de Varennes. Snobismul lui Chrissoveloni a fost satisfăcut, dar opinia publică a fost mirată la Paris și indignată la București, căci în 1921 Familia noastră Regală nu se compromisese încă în ochii lumii. Guvernul, ca de obicei, nu fusese prevenit. Îndată ce am aflat lucrul, am scris o scrisoare lui Simki în care îi arătam inconvenientele unei promiscuități prea afișată între Regina României și un om de afaceri, desigur inteligent și simpatic, dar totuși om de afaceri „jusqu'au bout des angles"... Scrisoarea mea a fost arătată Reginei, care s-a făcut foc – dar s-a mutat la Ritz... Și după ce s-a înapoiat în țară ne-am explicat și ne-am împăcat.

În afară de aceste fleacuri, am dus-o perfect cu Familia Regală întreagă, pe tot timpul Guvernului Averescu. Ba în vara anului 1921 am ajuns chiar popular printre tinerele vlăstare ale Dinastiei. Erau la Sinaia și Principesele grecești și toți se încântaseră de ieșirea mea contra lui Madgearu în Cameră. Mignon și Elisabeta traduseseră cuvintele mele în englezește. Principesele grece le traduseseră din englezește în grecește și toți acești pierde-vară nu se mai salutau dimineața decât cu cuvintele mele în limba lui Homer...

Date fiind raporturile mele de la Iași cu Regele și Regina, călătoria

[82] În fruntea sucursalei de la New York numise pe Irimescu, mai târziu ministru și favorit al Regelui Carol al II-lea.

[83] Hotelul de Montgermont, rue de Varennes.

pe care au făcut-o în Bucovina între 15 și 18 mai 1920 mi-a fost un bun prilej să „topesc gheața" între noi. I-am însoțit într-adevăr și la Putna, și la Cernăuți, și în conversațiile pe care le-am avut nu mi-a fost greu să însăilez o nouă cale în relațiile noastre, cale de la care nu m-am mai abătut până la moartea lor. Lângă biserica de la Putna, la umbra lui Ștefan cel Mare, mi-am uitat de necazurile pe care mi le pricinuiseră și El, și Ea, și dezamăgit cum eram, de toți și de toate, m-am hotărât să rămân credincios Dinastiei legate de țara, cu toate lipsurile și slăbiciunile de care dedese dovadă. Și m-am ținut de cuvânt. I-am ajutat, pe toți, cât am putut și am făcut tot ce mi-a stat în putință să-i împiedic, pe ei, să facă prostii. Dacă n-am reușit, n-a fost vina mea...

Sub Ministerul Averescu au avut loc căsătoriile grecești: Carol cu Elena și Elisabeta cu diadohul George. Cea dintâi a fost celebrată la Atena – cea de-a doua, la București, la Mitropolie. Cam același ceremonial a fost adoptat pentru amândouă căsătoriile, numai că pentru Carol și Elena în loc să se celebreze la Mitropolie o cununie s-a cântat un Te-Deum, la care noii căsătoriți, Regele, Regina și tot Guvernul au asistat. De fiecare dată s-au expus darurile câteva zile înainte în Sala Tronului. Au fost multe: au dat cu generozitate orașele, județele, regimentele, asociațiile și cine a vrut, și au vrut mulți. Întrebată cu câteva săptămâni înainte despre preferințele sale, Principesa Elisabeta nu s-a sfiit să răspundă: scule și pietre prețioase - manifestând astfel lăcomia caracteristică a familiei sale. S-a sângerat lumea și a dat scule. A oferit și Guvernul un splendid giuvaer, plătit scump și a creat astfel o tradiție care s-a urmat și de Guvernele următoare cu prilejul căsătoriilor Principesei Marioara cu Regele Alexandru[84] și Principesei Ileana cu Arhiducele Anton[85]. Soarta m-a nimerit pe mine să achit din fondurile secrete ale Ministerului de Interne trei din aceste patru daruri, și era să dau de bucluc în ce privește darul Ilenei, față de Comisia de anchetă instituită de Antonescu. Noroc că s-au mai găsit judecători și în România legionarilor și că am fost descărcat de orice vină. Chiar dacă vină ar fi fost, după concepția revoluționară, nu era a mea: eu nu făcusem decât să execut hotărârea întregului Guvern...

Am arătat mai sus cum a fost „baclată" căsătoria lui Carol cu Elena. A Principesei Elisabeta în schimb ceruse ani ca să se realizeze. Pe vremea lui Carol I, Carmen Sylva adusese pe Prințul George al Greciei la București ca să-l logodească. A venit, a văzut, i-a plăcut,

[84] Sub Take Ionescu, în ianuarie 1922.
[85] Sub Iorga, în iulie 1931.

dar n-a învins. După câteva săptămâni Elisabeta a refuzat... După ce a trecut războiul, Elisabeta s-a răzgândit fie că-i ieșiseră din cap gărgăunii, fie că simțea că se coace fără parte de dragoste în viață. Băiat bun, refuzatul de odinioară a primit, fără mare entuziasm de altminteri să încuscrească Grecia Mică cu România Mare. Și astfel s-a înjghebat, după multă așteptare, o căsnicie care s-a sfârșit prost...

Fiindcă evoc aci raporturile mele cu Familia Regală în anii 1920 și 1921 voi mai adăuga două cuvinte despre demersurile pe care le-am făcut ca ministru de interne, după cererea Reginei, pentru a aduna informații privitoare la nenorocita Familie Imperială rusească, decimată de gloanțele bolșevicilor. Cu toate străduințele Siguranței noastre n-am putut afla lucru mare. Nu aveam nicio legătură cu Rusia Sovietică, dar tot mai trecea granița din când în când, câte un fugar sau câte un spion din serviciul nostru de contraspionaj. Am putut avea astfel confirmarea mai multor asasinate, între altele pe al Marelui Duce Nicolae Mihailovici, pe al Marelui Duce Mihail Alexandrovici și pe al Marelui Duce Serghie Mihailovici. Nu se știa nimic despre ei, și prin noi s-a putut afla unde, când și cum au fost uciși...

Una din Marile Ducese a putut trece granița noastră și scăpa cu viață, împreună cu soțul ei. Era frumoasa Mare Ducesă Maria, fiica Marelui Duce Paul, căsătorită cu Prințul Putiatin. Cu ei putuse scăpa și bătrânul Prinț Putiatin. Pe Marea Ducesă o văzusem la Petersburg, în 1908; era logodită cu fiul Prințului Moștenitor al Suediei. Căsătoria s-a făcut după plecarea mea din Petersburg și n-a fost fericită. După câțiva ani, Marea Ducesă a divorțat și a luat pe Putiatin, ofițer de gardă drăguț, înzestrat și el cu talente artistice, dar flecăreț. Mai târziu, neastâmpărata Mare Ducesă l-a lăsat și pe Putiatin și a deschis, mai întâi la Paris și apoi în New York, un atelier de croitorie pentru dame - și a scris și un volum de amintiri fără mare interes. Marea Ducesă Maria era neastâmpărată, dar era și frumușică de pica. Măruntă de talie, dar grațioasă, cu ochii galeși și cu surâsul plin de mister se înrudea cu al Monei Lisa lui Vinci, cucerea de la primul contact pe cine întâlnea. Regina Maria o iubea mult și a reținut-o la București cât a putut. Închinase un atelier la mahala în care bătrânul Putiatin ajutat de fiul său mâzgălea de dimineața până seara decoruri pentru teatrele din București. Trăiau toți, și trăiau din larg pe spezele Reginei. Dar neastâmpăratei i s-a urât cu binele și într-o zi și-a luat zborul spre Paris, cu bărbat și socru după ea.

Regina m-a poftit de mai multe ori la Cotroceni după-amiezi

la muzică „en petit comité". Erau acolo pe lângă Putiatini, Prințul Nicolae și Prințesa Elena ai Greciei, poftiți și ei la București căci Familia noastră Regală intrase în greci până în gât Principesa Elena era sora Marilor Duci Kiril și Boris, prin urmare vară bună cu Regina noastră. Femeie frumoasă, dar rece, de o înaltă distincție, cam semăna cu Regina noastră și putea fi luată drept replica ei în oacheș. Regina o invitase probabil mai mult ca să-și aducă aminte de vremurile lui Boris și fiindcă și dânsa și Prințul Nicolae „trăgeau pe dracu de coadă", cum spun francezii. Prințul Nicolae, voinic și blond, impresiona prin înfățișarea lui sănătoasă și vestea morții sale, câțiva ani mai târziu, ne-a mirat pe toți. Se legase cu simpatie de mine și am avut împreună mai multe lungi conversații: era incontestabil cel mai deștept – poate singurul deștept – din Familia Regală grecească. Ciudată familie mai era și familia asta în care toți bărbații erau proști și toate fetele de o rară frumusețe. Cea mai frumoasă dintre ele era Principesa Marina[86], fiica lui Nicolae pe care n-am cunoscut-o însă decât în 1938, cu prilejul înmormântării Reginei noastre.

În aceste ședințe muzicale de la Cotroceni am auzit pentru prima dată pe Enescu la pian. Ca toată lumea îl auzisem cântând la vioară și nu mă emoționase mai mult ca altul. La pian, cu toată mediocritatea însușirilor mele muzicale, „il m'a pris à la gorge". Fără să fie un „virtuos", scotea din coardele de oțel armonii divine; nu se încurca în bucăți de bravură și se mărginea la Wagner și la Beethoven, pe care îi interpreta ca nimeni altul pe lume. Pianul a fost vocația lui, nu vioara – păcat că n-a urmat-o. Înainte de a părăsi sala de muzică a Reginei, una bună, care va pune în lumină mentalitatea și educația Prințeselor noastre. Într-una din aceste ședințe în care cânta Enescu și ne transporta în lumea visurilor, văd pe Prințesa Mignon care ședea lângă mine că apucă pe Adela Cantemir[87], vecina ei, de sânuri și îi spune: „Ești o vacă, hai să te mulg!" ... Era tot ce-i inspira „Die Götterdämerung" din care Enescu scotea în accente vibrante o titanică sinteză! Ceea ce n-a împiedicat-o să facă după câteva luni fericirea Regelui Alexandru al Sârbiei!

Regina Maria a ajutat cu o discreție și cu o generozitate de toată lauda pe toți refugiații ruși scăpați de iadul bolșevic. Informatorul ei era prietenul nostru Poklevski, fostul ministru al Țarului, rămas printre noi până a murit. Poklevski și Regina se adresau foarte des și la mine și am făcut și eu ce am putut. Îmi aduc aminte că pe un Conte Keller, colonel din Garda Imperială, care mânuia creionul

[86] Căsătorită mai târziu cu Ducele de Kent, fratele Regelui George al VI-lea al Angliei.
[87] Domnișoară de onoare a Reginei.

cu talent, l-am plasat ca desenator... la Institutul de Anatomie; pe kneazul Vladimir Cantacuzino, general de divizie, l-am numit agent acoperit, pe un Conte Scerbacev, păzitor de cimitir! Erau însă rusoaice care cu toate nenorocirile nu se dezvățaseră de năravurile lor. O Prințesă fără franc, căreia Regina îi dedese 10.000 de lei, a cumpărat pe loc flori pentru 5.000 de lei și le-a trimis cu o mașină la Cotroceni, în semn de recunoștință! Capul Reginei!

Ca ministru de interne am avut să mă ocup câteva luni și de falsa Mare Ducesă Anastasia, care se da drept fiica Țarului, dar pretindea că de pe vremea suferințelor îndurate își pierduse o parte din memorie: nu-și mai aducea aminte decât de un lucru, că era fata Împăratului! Un soldat sârb o ridicase după masacru, jumătate moartă, ciuruită de gloanțe, și o scăpase. Așa pretindeau ei și povesteau nemaipomenitele greutăți prin care trecuseră ca să ajungă din ascunziș în ascunziș, până la granița românească. Trei ani de mizerie o schimbaseră la fizic și la moral, pretindea soldatul sârb, căci ea vorbea foarte puțin și auzea prost: se tâmpise, sau făcea pe tâmpită. Poklevski n-a recunoscut-o și n-a recunoscut-o nici Amiraloneasa[88]! Toți aceștia nu văzuseră însă pe Marea Ducesă Anastasia, drept care tânăra fată se da, de mai mulți ani, și s-ar fi putut ca suferințele să-i altereze trăsăturile. Întrebări intime puse de Prințese, rămâneau fără răspuns, sau răspunsul se îneca în lacrimi și suspine... După câteva luni de examinare și de repaus în București, falsa sau adevărata Mare Ducesă Anastasia a plecat mai departe în Europa să-și justifice filiațiunea și să reclame moștenire Țarului Nicolae - o sumă însemnată depusă la Londra. N-a putut însă să-și stabilească nicăieri identitatea. Dacă nu mă-nșel a sfârșit prin a se căsători cu sârbul care o ... democratizase, și a murit într-un spital din Germania.

Tot în calitate de ministru de interne am fost amestecat în ultimul act al tragediei împăratului Carol al Austriei. Amestecat de departe... dar fiindcă am consacrat aceste câteva pagini Familiei Regale vreau să consemnez aci un gest al Regelui Ferdinand care-i face cinste. Carol de Habsburg încercase în octombrie 1921 cunoscuta lovitură menită să-l pună pe Tronul Ungariei. Primit în triumf la granița țării, fusese dus la Budapesta însoțit de partizani înfocați și de indiferența populară. La Budapesta însă, trădat de grofi, fusese arestat de oamenii lui Horthy și „încredințat - spuneau telegramele - ofițerilor englezi

[88] Principesa Maria a Greciei, fiica unică a Regelui George I, născută în 1876, căsătorită cu Marele Duce George Mihailovici, iar după uciderea acestuia de către bolșevici, cu amiralul grec Pericles Joannides - în 1922. În Familia greacă i se zicea „Amiraloneasa", fiindcă pe grecește, amiralul e „Amiralon".

care-l îmbarcaseră pe un vas britanic pe Dunăre, ca să-l ducă la insula Madeira". Nu știu pe ce-l vor fi îmbarcat englezii la Budapesta, dar știu că ne-a sosit la Chitila cu un tren special, păzit de trupe engleze. Fuseserăm preveniți cu câteva ore înainte că trenul trecuse granița și ni s-a cerut să-l îndrumăm la Galați, unde să ajungă în zorii zilei pentru ca fostul împărat și Rege să fie îmbarcat pe un vas de război englez fără ca aceasta îmbarcare sa atragă atenția lumii. Englezilor le era frică de manifestații ostile. Căile ferate stabiliseră un itinerar în care, ca să se ajungă dis-de-dimineață la Galați, se prevăzuseră câteva ore de oprire în Chitila. Am luat bineînțeles toate măsurile de pază, fără să destăinuiesc identitatea personajului care se odihnea, împreună cu doi prieteni, în vagonul-salon pus la dispoziția lor. Am crezut însă de datoria mea să previn pe Rege despre această senzațională trecere spre exil și - nu o puteam prevede atunci - spre moarte. Regele a fost adânc emoționat și primele lui cuvinte au fost: „Argetoianu, s-a purtat foarte bine față de mine în 1918; vreau să mă duc să-l văd, să-i strâng mâna acum când e atât de nenorocit". Regele făcea aluzie la misiunea lui Randa în ianuarie 1918, la Iași. Cu greu am convins pe Rege să nu tulbure călătoria tristului proscris. I-am explicat că politicește o asemenea vizită ar indispune și pe Aliați, care au hotărât să nu tolereze o restaurare habsburgică, și pe ardeleni care n-ar pricepe mărinimia sentimentului regesc, și Guvernul maghiar cu care trăiam în pace. Și apoi ce ar zice Take Ionescu și Brătianu? Am adăugat că alungatul pretendent nu trebuia umilit în nenorocirea lui; era probabil că vizita Regelui României triumfătoare departe de a măguli sau de a face plăcere, ar fi provocat în vagonul-închisoare de la Chitila sentimente de orgoliu înfrânt și de jenă... Acest argument, mai mult decât cele politice au convins pe Rege, care a renunțat la vizita proiectată, dar m-a rugat să iau în persoană toate măsurile ca nimic neplăcut să nu se întâmple și să-l țin la curent telefonic, seara până la ora 12 și a doua zi dimineața despre mersul lucrurilor. Toate măsurile au fost luate. Împăratul cu tovarășii săi de drum au ajuns la ora 4 dimineața la Galați, unde au fost primiți cu toată discreția, dar și cu toată deferența de prefectul Dan Sărățeanu și însoțiți la vedeta engleză pe care au fost îmbarcați. Sărățeanu a putut să fotografieze chiar scena îmbarcării, dar fotografia, pe care mi-a adus-o nu reușise foarte bine, lumina fiind spălăcită deși se făcuseră orele 7. Căci fostul Împărat dormea somnul celor fără de griji, când a sosit trenul în Galați și a trebuit să se aștepte până și-a făcut toaleta și a înghițit un copios „frühstück"... Față de Sărățeanu s-a arătat vesel și încântat că pleacă într-o climă caldă! Și eu care mă prăpădisem cu firea! Poate că i-ar fi făcut plăcere să vadă și pe Regele Ferdinand și să-i strângă mâna?

Conjunctura politică în momentul instalării Guvernului Averescu • Dificultățile în fața cărora ne găseam • Raporturile cu vechile cadre • Pertractările cu noile partide • Maniu și Partidul Național • Mihalache și Partidul Țărănesc • Încercările de fuziune și de înțelegere • Înțelegere cu Goga și cu prietenii lui • Bontescu, Aurel Vlad, doctorul Lupu.

Mă agățasem la Iași, în 1918, de pamponul lui Averescu și întemeiasem Liga Poporului în urmărirea unei radicale schimbări a regimului ce dusese de-a lungul domniei lui Carol I la demoralizarea poporului, la falimentul material al țării și la dezastrele militare și de tot soiul din 1916.

Această năzuință de a pune capăt dictaturii camuflate și iresponsabile a primilor miniștri șefi de partide, dictatură menținută și camuflată cu ajutorul Suveranului și realizată mulțumită elasticității Constituției, prin siluirea corpului electoral - apăruse deja în lupta dată împotriva lui Brătianu în primăvara anului 1917, cu prilejul votării reformelor constituționale și în încercarea concomitentă de a tăia nodul gordian cu sabia lui Averescu. După înfrângerea datorită trădării lui Take Ionescu și față de carența generalului, încercasem să pun în picioare la Odessa împreună cu P.P. Negulescu și cu Ionaș Grădișteanu un partid constituțional. Scopul urmărit la Iași prin sabia lui Averescu și la Odessa prin pana lui Negulescu era același: distrugerea definitivă a regimului de minciună, pe care evenimentele îl prăbușiseră deja pe trei sferturi. Ordine și sinceritate în mânuirea afacerilor publice, era țelul pe care voiam să-l atingem, fie prin întronarea unui regim constituțional real, fie prin instalarea unei dictaturi pe față, cu toate răspunderile personale legate de un asemenea regim. Am relatat, povestind amintirile mele din Iași, cum evenimentele m-au îndepărtat de planul unui partid constituțional, cum m-au apropiat iarăși de Averescu și cum am ajuns la întemeierea Ligii Poporului. Eu unul (și au fost mulți ca mine), n-am văzut în Liga Poporului decât un instrument menit să așeze popularitatea

generalului pe baze solide care să-l pună în măsură să facă față unei guvernări autoritare, dar întemeiată pe dreptate, pe legalitate, pe competența factorilor în subordine și pe sinceritatea celor din fruntea piramidei. Am socotit în cele din urmă că într-o țară în formațiune ca a noastră, fără opinie publică în masele sale amorfe, cu un corp electoral supus și venal, singurul regim folositor nu putea fi decât un regim dictatorial, regim pe care conjunctura politică îl și impusese de fapt, cu tot votul Constituției liberale din 1866 și cu tot curentul democratic ce copleșise lumea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Voiam însă o dictatură pe față, cu răspunderi, în locul dictaturii ascunse sub minciuna constituțională și democratică, la adăpostul căreia toți abuzau de putere, unii fugind de răspundere, alții alergând după gheliruri și îmbogățiri nelegiuite.

Am arătat în capitolele precedente cum rechemarea liberalilor și a lui Brătianu la sfârșitul anului 1918 năruise orice nădejde de schimbare radicală pe cale pașnică a regimului nostru politic, cum victoria Aliaților și făurirea României întregite consolidase putregaiul și întărise clădirea gata să se prăbușească. Am arătat de asemenea că Averescu, cu ambiguitățile caracterului său, cu eterna lui șovăială, cu absența unei linii determinate pe care să se miște cu orice risc – nu era omul unor eforturi și încercări extra-legale. Așa încât în cele din urmă m-am ales la sfârșitul anului 1919 cu un partid de procopseală și cu un Șef mai mult pe arena vechiului nostru circ politic.

La toate relele regimului nostru antebelic, războiul, prin înarmarea maselor și prin deșteptarea conștiinței puterii lor – a mai adăugat încă unul: primatul demagogiei. Astfel, nu numai regimul nostru de falsă dictatură dinainte de război nu s-a îmbunătățit, dar dimpotrivă s-a înrăutățit. Căci la toate minciunile, la toate fățărniciile, la toate scăderile vieții politice dinainte de 1916, s-a adăugat și cea mai deșănțată demagogie pentru acapararea celor mulți și cu mâna întinsă, de care depindea în formă soarta Guvernelor, de când se întronase sufragiul universal. Peste toate acestea mai sufla și vântul de distrugere al comunismului de dincolo de Nistru. De unde socotisem la Iași în primăvara anului 1917 că suferințele războiului trebuiau să purifice atmosfera în care trăiam, ajunsesem din dezamăgire în dezamăgire, la începutul anului 1920 în plină anarhie politică și în cea mai îngrijorătoare conjunctură morală.

În aceste împrejurări tragice, Averescu s-a jucat nu numai cu „Steaua" lui, dar și cu focul – cu prilejul alegerilor lui Văitoianu ca și cu prilejul constituirii Guvernului Vaida, care a însemnat o alunecare bruscă pe panta falimentului prin numirea unui demagog trăsnit ca

doctorul Lupu la Interne și cocoțarea nădragilor lui Mihalache în fruntea celui mai important Minister, căci avea să rezolve problema agrară. Deși mi-am dat seamă că nu mai era nimic de sperat de la popularul general în vederea realizării programului pentru îndeplinirea căruia intrasem în politică și luptasem cu atâta vlagă până în 1919, nu l-am părăsit – cum mă trăgea inima s-o fac – în nădejdea că tot mai puteam fi de folos țării mele lângă el, fie și numai ca să-l împiedic să facă rău...

Prin sporirea României cu ținuturile alipite și prin introducerea sufragiului universal se schimbase – n-aș îndrăzni să spun că se primenise – și personalul nostru politic. Oameni noi au ieșit la fiecare răscruce și s-au făcut cunoscuți peste noapte. Din România Mică, din România Veche, nu mai rămăsese în picioare decât Partidul Liberal, reprezentantul permanent al burgheziei și al intereselor bancare. Partidul Conservator, dispăruse după ultimele sale licăriri de viață din timpul neutralității. Îl înjunghiase Marghiloman în 1914 prin adeziunea sa la expropriere, fără să priceapă că singura rațiune de existență a unui Partid Conservator în România era apărarea marii proprietăți. Tăiat în două în 1915 pe chestiunea intrării în război alături de Aliați – ramura condusă de Nicu Filipescu s-a uscat odată cu moartea acestuia, după intrarea României în război și în fața dezastrelor din 1916, iar gruparea lui Marghiloman, artificial reînviată pentru câteva luni prin chemarea la Guvernul de tristă memorie din 1918, se prăbușise definitiv împreună cu șeful ei după victoria Aliaților. Take Ionescu își distinsese Partidul Conservator-Democrat alergând după năluca unui Partid Conservator unificat și punându-se din propria lui autoritate în fruntea unor oameni care nu l-au primit decât tocmai fiindcă își dădeau seama că partidul lor nu mai exista...

În fața Partidului Liberal, singur reprezentant al României Vechi, și al personalităților răzlețe, epave ale Partidului Conservator, s-au ridicat în 1919 „forțele noi ale democrației românești". Lăsând la o parte Liga Poporului care s-a născut la Iași din frământarea războiului însuși, anul 1919 a adus pe scena noastră politică două formațiuni foarte diferite în originea și în alcătuirea lor: Partidul Național din Ardeal și Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Partidul Național era un partid vechi, care timp de decenii însumase într-însul toate aspirațiile și revendicările neamului românesc de dincolo de Carpați. Partid oligarhic, partid de luptă revoluționară, fără nicio experiență de guvernare, partid condus de cărturărimea adică de burghezia din Ardeal, el se considera totuși ca ultrademocratic, fiindcă tot poporul,

dus de nas de preoții lui, participa prin aclamațiile sale pasive, la hotărârile „forurilor diriguitoare". Acest fals democratism nu mergea însă până la demagogie, cel puțin sub ordinele lui Maniu.

Partidul Țărănesc din Vechiul Regat, născut în 1919, se prezenta sub culori cu totul deosebite. Ideea constituirii lui n-a pornit din rândurile țărănimii, ci din capul câtorva șmecheri care și-au dat seama de importanța numărului voturilor țăranilor în noul regim electoral. Cel mai șmecher dintre șmecheri, învățătorul Ion Mihalache și-a scos cămașa din ițari și a făcut din ea steagul revendicărilor țărănești. Ca să creeze un curent în mulțime și ca să smulgă țărănimea din jurul lui Averescu, Partidul Țărănesc s-a aruncat din prima clipă a existenței sale în cea mai deșănțată demagogie. Pe brazdele trase de Mihalache și-au aruncat semințele toți tinerii intelectuali cu ambiții politice, și buni și răi, mânați mai toți de dorința de a parveni cât mai iute și de a ajunge miniștri. Căci experiențele Coroanei din 1919 dovediseră că în această materie orice nădejde era permisă, în noul rost al lucrurilor.

Noi, cei care mai rămăseserăm din lumea veche, trebuia să facem școală nouă, ca să întâmpinăm temperamente, metode și violențe cu care nu eram obișnuiți. Cât a ținut România Mică, politica s-a făcut aproape exclusiv în culise; era o luptă de finețe, de intrigă și „de trecere" moștenită din vremea fanarioților, luptă ce nu se manifesta decât prin simulacre de violențe, necesitate de nevoile piesei care se juca între patru ziduri. Nu zic că era mai bine, dar era așa. În România Mare, prin chemarea maselor la viața publică, prin sensibila sporire a personalului politic datorită ținuturilor alipite în horă – politica de dibăcie și de culise fără să dispară, a căzut pe un plan secundar, cel puțin în ce privea partidele noi, căci liberalii au rămas credincioși vechilor metode și după înfăptuirea României întregite și introducerea sufragiului universal.

În cei cinci ani de când intrasem ui politică mă obișnuisem cu sforăriile vechiului sistem - odată cu venirea la putere în martie 1920 a trebuit să mă adaptez și noilor metode zise „democratice", ca să pot face față oamenilor noi. Cu cei vechi ne aranjasem noi cum putusem. Cu Brătianu și ai lui eram în armistițiu – ba chiar contribuiseră ei să ne aducă la Guvern... Pe Take Ionescu și pe Titulescu îi băgasem la iesle; cu ce mai rămăsese din conservatori ne înțelesesem mai mult sau mai puțin. Marghiloman și clienții lui nu îndrăzneau să ridice capul, și „boșofilii rușinați" se ascundeau în gaură de șarpe. De altminteri, Marghiloman nu se arăta răuvoitor față de Averescu și de mine

(la Jockey-Club...) și nu ura decât pe Brătianu și pe Take Ionescu. Prin mai 1920, Averescu a vrut chiar să-l numească guvernator al Băncii Naționale și m-a însărcinat să-l „sondez". Deși-l vedeam des la Jockey-Club, mi-a fost silă să-i vorbesc politică și am însărcinat, la rândul meu, pe Gogori Carp cu comisionul. Margiloman a cerut câteva zile de reflecție după care a declinat propunerea, dar cu multe mulțumiri la adresa lui Averescu[89].

Dintre oamenii noi, am avut mai mult să mă frec cu ardelenii, și de la țărăniști – cu Mihalache, cu Madgearu și cu doctorul Lupu. Șeful incontestat al ardelenilor, al tuturor ardelenilor, era pe acea vreme Maniu. Nu-l părăsise nici Goga, și pentru cei care nu-l cunoșteau decât de departe autoritatea lui era mare. Cine va încerca să scrie istoria vremurilor ce au urmat unirii cu Ardealul, va fi foarte nedumerit față de Iuliu Maniu și cine nu l-a cunoscut în piele și oase nu va putea dezlega această enigmă pe două picioare. Influența lui politică a fost covârșitoare în primele două decenii ale României Întregite, deși de pe urma lui n-a rămas lucru mare. Inteligență mediocră, n-a fost în stare să creeze, dar temperament negativ excepțional, a știut să reziste proptindu-se în principiile pe care și le alesese, fără să șovăie și să se clintească de la ele. În politică, însușirile reprezentative sunt mai prețioase decât cele creatoare, și un steag, care la urma urmei nu e decât o cârpă în vârful unui băț, a strâns totdeauna mai multă lume în jurul său decât o teorie, fie chiar genială. În politică, inteligența e o pacoste. Dacă marii conducători de popoare care au răscolit așezările omenirii și au creat rosturi noi de viață ar fi posedat cel mai mic simț critic, niciunul din ei n-ar fi îndrăznit să facă un pas înainte... E probabil însă că Maniu s-a născut inteligent, dar că inteligența sa a fost sterilizată în plină dezvoltare, înainte de a ajunge la maturitate. Își dă cineva seamă de ce poate deveni o minte de adolescent, comprimată în copilărie la Blaj și pusă în contact cu lumea... la Budapesta? Să nu te poți apropia de Dante, de Shakespeare, de Goethe decât în traduceri maghiare, să nu poți urmări minunata dezvoltare a omenirii decât în manuale ungurești? Mai bine nimic – și Maniu e scuzabil că s-a ales cu nimic... Dealul de peste Dunăre încununat cu castelul de la Buda i-a închis orizontul pe vecie, în mijlocul unei societăți care nu-l primea și pe care nu o

[89] Ce ciudată e politica! Averescu uitase usturătoarea interpelare a lui Marghiloman din 1908, de pe urma căreia fusese dat afară din Guvern, și uitase lovitura mai recentă pe care i-o dedese la Iași în 1918, înlocuindu-l în fruntea Guvernului. Marghiloman a fost atât de măgulit de propunerea lui Averescu, încât s-a apropiat de dânsul, a vrut mai târziu în 1922-1923 să fuzioneze cu Partidul Poporului și murind a lăsat pe partizanii săi ca moștenire generalului.

pricepea, osândit prin împrejurări la exerciții de onanism sufletesc care i-au secat orice râvnă de evadare din închisoarea lui morală – tânărul jurist izolat și-a alcătuit din ce avea la îndemână un plan de viață întemeiat pe cele două însușiri capitale cu care simțea că-l înzestrase Dumnezeu: o forță de stăpânire și de disimulare neîntrecute și o tenacitate în executarea unei hotărâri mai presus de orice ispită. Lăsând la o parte ca fără interes pentru dânsul tot ce era în afară de lumea lui, tânărul Maniu a hotărât să ajungă primus interpares la Blaj și de acolo în fruntea poporului său în Ardeal, ca să-l reprezinte la Budapesta și să discute cu Tissa de la egal la egal. Acest jesuit înnăscut, crescut în respectul tuturor tradițiilor și dospit în albia canonicilor eminentisimi, a ales câteva principii democratice din manualele pe care le răsfoise la Universitate și care formau în acea vreme crezul celor tineri, a închis pentru totdeauna cartea și a pornit la drum. De o incultură impresionantă, și-a creat astfel o ideologie limitată și banală pe care a scrobit-o ca să se țină mai bine în picioare și n-a mai schimbat-o... Goga a scris în Țara Noastră un articol nostim în care compara pe Maniu cu o ladă goală. în realitate, lada lui Maniu era plină, dar era și a rămas plină ca și lăzile în care-și țin ardelencele zestrea, cu altițe, cu bibiluri și cu zorzoane demodate și inutilizabile.

Am văzut nu mai știu la cine o fotografie a tânărului Maniu din vremea studiilor sale universitare la Budapesta, care-l înfățișa cu fulgi de „favorite" încadrându-i obrazul, cu o jachetă strânsă la talie și cu pantaloni largi „en pied d'éléphant"; ar fi interesant de stabilit când și-a ras băiatul „favoritele" și a cumpărat cipicii de lac, pantalonii discret vărgați, vestonul negru, gulerele standardizate în care îi sta gâtul prins, ghiozdanul în care-și ține „cămeșa" și izmenele de schimb – ținuta și accesorii pe care nu le-a mai părăsit – pentru a cunoaște și momentul în care și-a început apostolatul politic. Din acel moment Maniu a înlăturat din calea lui tot ce sta împotriva „atitudinii" sale. Oamenii s-au mulțumit cu aparențele și n-au mai zgândărit să vadă ce era în dosul lor. Față de oameni și față de împrejurări, Maniu n-a mai fost decât purtătorul principiilor sale scrobite și nimic n-a mai existat pentru el în afară de scopul urmărit – nici casă, nici masă, nici femei, nici petreceri. Iar scopul urmărit, aprig, încontinuu, fără răgaz și fără abatere în dreapta sau stânga era întronarea sfintelor și scrobitelor principii, adică a lui, căci se identificase cu ele. Orice om, orice eveniment, orice împrejurare erau judecate de dânsul prin prizma principiilor. Tăia toată ziua fire în patru ca să dovedească excelența și legitimitatea lor. Încetul cu încetul a făcut din aceste

abstracții de ordin secundar realități materiale de ordin esențial și a nesocotit toate celelalte contingențe ale vieții. În Partidul Național românesc din Ardeal, mai târziu în fruntea Consiliului Dirigent la Cluj sau a Guvernului în București, socotea sarcina sa îndeplinită îndată ce formula o rezoluție conformă cu principiile scrobite - fără să se mai ocupe de executare și lăsând soluțiile practice în voia întâmplării sau a șmecherilor ce mișunau în jurul lui. Așa se explică falimentul său politic. Dar la 1920, dezastrul Consiliului Dirigent nu fusese încă dat în vileag, Maniu nu prezidase încă niciun Guvern la București, Regele îl socotea tot ca omul său și autoritatea lui politică era neștirbită. Era omul care întrupa Ardealul...

Altă fire de om, cu totul, era Mihalache, Mihalachele începuturilor. În arena politică, Maniu se prezenta ca un dandy – Mihalache, ca un salahor. Când se urca ardeleanul la tribuna Camerei frazele i se împleteau ca variațiuni banale pe o temă cunoscută; țoapa de la Topoloveni vorbea în schimb ca și cum ar fi dat cu sapa ca să spintece pământul. Maniu era conștient că rostea un discurs, pe când Mihalache își închipuia că răstoarnă o lume; logoreea celui dintâi nu impresiona pe nimeni, pe când accentele calde ale celui de-al doilea încântau pe cei care nu veniseră în contact nici măcar cu manualele - și erau mulți în Camerele alese după război. Dacă n-ar fi fost războiul, dacă n-ar fi fost introdus sufragiul universal, Mihalache ar fi rămas până la sfârșit simplu învățător, încântat să cârmuiască cooperativa din satul său, să ajungă președinte al Asociației învățătorilor și să țină o cuvântare la un congres sau la o înmormântare – pe când Maniu n-a mai trăit decât pentru politică de cum a scăpat de pe băncile Universității. Dacă Ardealul nu s-ar fi unit cu Patria-Mamă, Maniu n-ar fi ajuns desigur prim-ministru – dar deputat al românilor la Budapesta tot era să fie și poate și ministru unguresc, în ipoteza unei împăcări a maghiarilor cu minoritățile...

Sufragiul universal a împins însă pe Mihalache de umeri. Steagul țărănismului nu putea fi purtat decât de un cămășar și președintele Asociației învățătorilor, decorat și cu Mihai Viteazul și bun de gură era indicat să-l ia în mână. Cocoțarea sa la Ministerul Agriculturii l-a consacrat imediat om de Stat, iar cărturarii ariviști care s-au strâns în jurul ideii țărănismului și care se gelozeau și se mâncau între ei au fost încântați să așeze un țăran cu care nu aveau nimic de împărțit în fruntea partidului lor.

La începutul carierei sale, Mihalache a comis însă o mare greșeală care i-a acrit viața. Luat la repezeală, cu silueta lui Tudor

Vladimirescu și a lui Caca Dobrescu[90] încă în minte s-a dus la Palat să depună jurământul de ministru în cămașă și în ițari și a făcut astfel din costumul său un simbol de care nu s-a mai putut scăpa. Mai târziu, după ce s-a dat la franțuzească și la englezească, după ce a înghițit volumele de economie politică recomandate de Madgearu și de Răducanu, după ce l-a plimbat Titulescu la Geneva și la Cap Martin – grozav ar fi vrut să se elibereze, fie și numai din când în când din rolul de fenomen rural care-l punea pe o treaptă inferioară față de interlocutorii săi... Dar fără cămașă afară din ițari, Mihalache n-ar mai fi fost Mihalache - așa încât nu s-a mai putut despărți de ea. Obligația de a se plimba în costum de vicleim i-a înrăutățit sufletul, bun din naștere, căci, deși n-a mărturisit-o niciodată, își închipuia că toți cei îmbrăcați nemțește îi vorbeau cu condescendență, cu indulgență și cu un prietenesc dispreț.

În 1920, Mihalache nu ajunsese însă la această fază de mizantropie; umflat de gloria ascensiunii sale, furios de neașteptata lovitură primită în martie, vorbea de sus și cu arțag. Discuțiile cu dânsul nu erau plăcute, ca mai pe urmă, după ce se mai domolise și se sfia de cămașă...

Mulți din prietenii noștri politici ne-au învinuit pe Averescu și pe mine că nu ne-am înțeles cu Maniu și cu Mihalache, între octombrie 1919 și martie 1920, pentru a forma un mare partid democratic care să poată ține piept Partidului Liberal și lui Brătianu. M-au învinuit mai ales pe mine, căci eu eram, după dânșii, acela care trăgea toate sforile... Ca atât de des în politică, aceste învinuiri au fost neîntemeiate, mai întâi fiindcă o fuziune între noi, țărăniști și naționali nu era posibilă, și în al doilea, fiindcă – o contrazicere! – am făcut tot ce ne-a stat în putință pentru realizarea ei!

Deși Averescu susținea „că toate puterile vin de la Națiune", deși se deștepta, trăia și adormea cu cele mai democratice formule pe buze – democratismul său trebuia înțeles în sensul unei procuri date de popor exclusiv lui; el confunda „democrația" cu „popularitatea" și era gata să guverneze în numele poporului, dar numai cu condiția să fie lăsat să facă ce vrea. În realitate, partidul nostru era un partid de dictatură; așa-l vedeam și așa-l vream eu pe față – așa îl vrea și Averescu, dar camuflat sub culorile unei false democrații... Sub un unghi de privire sau altul, concluzia era aceeași: conducerea nestânjenită în mâinile generalului. Era tocmai concluzia pe care nu o putea primi nici Maniu, care abia își văzuse visul cu ochii, nici Mihalache, care se

[90] Primul agitator al țărănimii și deputat al țăranilor înainte de război și de sufragiul universal.

credea învestit cu misiunea de a ridica țărănimea la guvernarea țării prin triumful celor mai radicale principii democratice.

Cu toate acestea am tratat luni de-a rândul o fuziune și cu Maniu, și cu Mihalache – și cu mai toți fruntașii partidelor lor.

Cu Partidul Național din Ardeal am avut chiar un moment iluzia „că se face". Și poate că s-ar fi făcut, dacă n-ar fi fost Maniu. Partidul Național era mărginit în granițele Ardealului și Banatului, fără nicio legătură cu Vechiul Regat. Consiliul Dirigent, format din cadrele lui, se dovedise incapabil să guverneze, în mai puțin de un an, și își pusese lumea în cap. Toată lumea cerea desființarea regimului provizoriu întemeiat în pripă la Cluj după încheierea păcii. Era evident că aparatul administrativ al Vechiului Regat se va întinde și peste munți, și Partidul Național, fără nicio legătură dincoace de Carpați, se simțea în vânt. O fuziune sau cel puțin o alianță cu una din organizațiile din Vechiul Regat se impunea; o pricepuse până și Maniu, și făcea tot ce putea ca să nu scape cârma din mână. Într-o primă fază a apărat cât a putut autonomia administrativă a Ardealului, și „reogionalismul" său, cu care i s-a dat atât la cap, n-a avut alt temei decât străduințele de a păstra intact istoricul partid în fruntea căruia ajunsese. În 1919 până la începutul lui 1920 nu existau decât două formațiuni politice în Vechiul Regat în plină funcționare: Partidul Liberal și Liga Poporului. Partidul Țărănesc nu se constituise încă și diferitele grupări conservatoare, dezorganizate și perimate nu puteau fi luate în considerație, atât din motive de ordin intern, cât și din motive de ordin extern. O fuziune cu Partidul Liberal sau cu Liga Poporului nu putea însă intra în planurile lui Maniu, căci nici Brătianu, nici Averescu nu erau oameni care să-i cedeze lui șefia – și pentru Maniu totul era chestiunea șefiei: era înainte de toate hotărât să nu o piardă pe a lui. Sub pretext că fiecare voia să se înțeleagă cu Partidul Național, în realitate fiindcă propaganda lor nu avea sorți de izbândă – nici Partidul Liberal, nici Liga Poporului nu trecuseră Carpații și n-aveau nicio legătură politică cu Ardealul, deși numele lui Averescu și al lui Brătianu ar fi constituit un cheag suficient ca să atragă nemulțumiții Partidului Național, care începuseră să scoată capul, în urma exacțiunilor Consiliului Dirigent. Acești nemulțumiți erau însă prea puțini, așa încât și noi, și liberalii preferam o înțelegere cu Partidul Național în întregul lui și eram gata să lăsăm conducerea Ardealului în subordine tot lui Maniu. În subordine însă, Maniu nu se mai mulțumea cu conducerea Ardealului, și astfel se explică

pentru ce a torpilat toate încercările de înțelegere până a găsit un partid în Vechiul Regat care să primească șefia lui[91].

Maniu sta însă la Cluj și nu prea venea în contact cu noi, așa încât nu putusem încă descurca până în primele luni ale anului 1920 toate ițele pe care el le încurca și le descurca după interesele lui personale. Tratativele Ligii Poporului cu ardelenii le-am dus eu, și le-am început în toamna lui 1919 pe mai multe fire. Unul cu Goga și Tăslăuanu, altul cu Imbroane și cu bănățenii, un al treilea cu Mihai Popovici și cu Braniște (bănățean și el), un al patrulea cu Victor Bontescu și cu Aurel Vlad...

Cu oamenii, se schimbaseră și metodele politice. Cu un Brătianu, cu un Take Ionescu, cu un Marghiloman sau cu un Filipescu te înțelegeai sau nu te înțelegeai în două cuvinte. Câteodată nici nu aveai nevoie de cuvinte și te înțelegeai din ochi – în schimb, uneori ajungeai și la ceartă. Cu oamenii noi, mai ales cu ardelenii, negocierile erau nesfârșite, și pentru a le caracteriza s-a adoptat chiar cuvântul de „pertractare". Cu ei nu ajungeai niciodată la ceartă, dar nici la înțelegere. Mi-aduc aminte de nenumăratele mese pe care le-am luat cu popa Man, cu Aurel Dobrescu, cu Ilie Lazăr, cu frații Hațieganu, cu Sever Bocu, cu popa Coltor, cu Ștefan Cicio Pop, cu Ghiță Pop și cu atâția alții – căci în noua stare de lucruri nu mai era de ajuns să vorbești cu șefii, trebuia să mai convingi și pe toți partizanii lor, căci așa cereau principiile unei democrații bine înțelese. În special ardelenilor le plăcea să „pertracteze" la un pahar de vin sau la masă. „Mai conzult la masă" – afirmau ei. Ceasuri întregi mâncau și beau pe spezele tale și vorbeau fără sfârșit. Când credeai că ai ajuns în preajma unei concluzii, o luau iarăși de la început și la ore înaintate, în momentul despărțirii, îți strângeau mâna cu efuzie și cu un „să mai stăm de vorbă"!

Numai cu Mihai Popovici și cu Vaida, pertractările erau „fără speze", căci de obicei te invitau ei la doctorul Popovici (nas, gât și urechi) unde locuiau. La doctorul Popovici, am avut și cele câteva întâlniri cu Maniu, care trebuiau să lămurească situația și n-au lămurit, bineînțeles, nimic. În fruntea Partidului Național, pe o treaptă rezervată stau Maniu, Vaida și Popovici. Maniu era șeful incontestat, „Casația" care da dreptate în discuție și unuia, și altuia, dar hotăra la sfârșit singur, fără apel sau recurs. Vaida povestea snoave, susținea pe rând păreri contradictorii și ajungea totdeauna la concluzii imprecise. Popovici era „la bonne à tout faire" al triumviratului. Deși se înrudea cu Vaida și dormea cu el într-o odaie, era omul lui Maniu, în geniul

[91] Partidul Țărănesc, în 1926.

căruia credea. Mihai Popovici, burtălău prost și incult, deși citit, se vârâse sub pielea lui Maniu și prin serviciile zilnice ce-i aducea, prin relațiile lui cu toate vedetele regățene – căci da năvală la oameni fără nicio jenă – devenise indispensabil Șefului. Fratele Mihai n-avea nicio situație în Ardeal, unde era disprețuit, chiar în Brașovul lui, și-l ducea Maniu în spinare – dar la București făcea toate comisioanele politice și devenise „omul de încredere" al partidului. Fratele Alexandru era dimpotrivă foarte popular peste Carpați, atitudinea sa în Parlamentul de la Budapesta și în timpul războiului plăcuse, și în considerație pentru serviciile aduse și pentru cele ce trebuia să mai aducă, i se tolerau butadele „vieneze" („Witz-urile") pe care căuta să le aclimatizeze la București, cu riscul de a pune uneori picioarele în strâchini.

Politicește, și fratele Iuliu, și fratele Alexandru erau ardeleni sută la sută; crescut la București, spurcat în cafenelele de la Viena, fecior de bani gata, suflet dezrădăcinat și înstrăinat de pătimirile Ardealului, fratele Mihai era aproape sută în sută regățean. Ambițios, dar incapabil să se ridice prin el însuși, cum o dovedise până la război, Popovici a pontat după Unire pe tabloul Ardealului său natal, s-a legat de Vaida și de Maniu și păianjene politic cu șase mâini hrăpărețe în locul picioarelor, și-a țesut pânza. Depănător de silogisme tâmpite – era singurul său talent – Mihai Popovici impresiona pe Maniu mai mult decât Vaida, al cărui bun simț zdruncina echilibrul schelelor de principii prin care „domnul Prezident" își sprijinea șubreda personalitate. Mihai Popovici își dedese seamă că regionalismul ardelenesc nu putea duce la nimic, că Partidul Național de dincolo de munți nu putea pretinde să guverneze întreaga țară, că o înțelegere prin urmare cu un partid din Vechiul Regat era necesară. Străduințele lui erau însă să păstreze lui Maniu loc de frunte în „combinația" la care s-ar ajunge, ba chiar locul de frunte, ca să-și mențină situația pe care, fără șefia fratelui Maniu ar fi mâncat-o porcii. Mihai Popovici a împins astfel la roată cât a putut, pentru o înțelegere cu noi, căci pe liberali nu-i putea suferi și știa bine că Brătianu n-ar fi împărțit niciodată puterea cu Maniu. A împins până la constituirea Parlamentului Văitoianu, când, ajuns ministru în Cabinetul Vaida alături de Mihalache și față de Blocul Democratic ce s-a constituit, i s-au deschis alte perspective mai ademenitoare cu privire la situația viitoare a lui Maniu. Ajunsese Vaida șef de Guvern, de ce n-ar fi ajuns Maniu șef de partid? Din acel moment, Popovici s-a pus de-a curmezișul oricărei înțelegeri între Partidul Național și Liga Poporului.

Dacă unirea dintre cele două grupări nu s-a făcut până la alegerile lui Văitoianu, cauza a fost numai șovăiala lui Maniu și poate și încăpățânarea lui Averescu. Maniu, și până la un punct și Vaida, erau singurii ardeleni care nu urau pe Brătianu și pe liberali. Maniu păstra Brătienilor o naturală recunoștință pentru politica lor naționalistă și pentru ajutorul dat Partidului Național sub dominația ungurească – iar Vaida fusese siderat la Paris, în timpul negocierilor Păcii, de inteligența lui Ionel și de intransigența lui în chestiunea Banatului. Pe de altă parte, Maniu bănuia intențiile dictatoriale pe care Averescu le ascundea cu atâta grijă și scrobitul său democratism nu se împăca ușor cu ideea unei colaborări politice cu un general. Etern tergiversator, Iulius Manius Cunctator era pornit pe amânare și prin temperament. Averescu declarând rituos că nu admitea decât o fuziune, dânsul s-a pronunțat pentru o înțelegere, ambele partide păstrându-și organizația, unul în Ardeal și celălalt în Vechiul Regat și Basarabia. Pe această alternativă, „fuziune" sau „înțelegere", au ținut pertractările până la sfârșit, și n-au ajuns la nimic, deși marea majoritate, aproape unanimitatea Partidului Național a vrut o contopire cu Liga noastră. Ardelenii voiau să se unească cu noi de frica liberalilor; această frică neexistând, în 1919 în Liga Poporului, membrii ei s-au arătat mai puțin ahtiați de o fuziune a cărei realizare ar fi închis calea multor ambiții mărunte de la noi.

Printre ardelenii care au lucrat mai mult pentru o fuziune sau o înțelegere cu noi, averescanii, au fost - în afară de Mihai Popovici – Goga, Imbroane, Tăslăuanu, Bontescu, Aurel Vlad și Braniște. Cu mutra lui de broscoi simpatic și fantezist ce scuipa formule literare în loc de venin, Goga, deși înregimentat în Partidul Național ca toți românii de dincolo de Carpați, nu se împăca cu coreligionarii săi politici, pe care, cu Maniu în cap, îi disprețuia. Firea lui de poet îl îndepărta de „domnii" – preoți, protoierei, canonici și doctori „în jură" – care, cu sufletele lor iobăgite, dar îmbrăcate în gheroc, nu urmăreau după Unire decât interese meschine sub vorbe mari și lipsite de temei. Trăit la București, unde coborâse cu zece ani înainte de război, frecat cu lumea noastră, smuls din contingențele lui locale, Goga era un ardelean eliberat - și ca atare nu se mai potrivea cu frații lui „de dincolo", care, la rândul lor, îl judecau ca un fel de trădător vândut regățenilor și nu-l iubeau. În Partidul Național nu putuse ajunge decât la primele trepte ale ierarhiei, și cu multă greutate și cu întârziere izbutise să pună mâna pe un „rezort" în Consiliul Dirigent. Îmbătat de vâlva făcută în jurul talentului său de poet, înzestrat cu un

foarte ascuțit spirit de analiză și de ironie, Goga cântărise pe Maniu înaintea noastră, își dedese seamă de lamentabila lui mediocritate intelectuală și nu-l putea ierta că i-o luase înainte. În judecata lui, Goga era nedrept, căci nu ținuse seamă de însușirile morale pe care se întemeia primatul lui Maniu, însușiri ce covârșesc în politica de turmă pe cele intelectuale. Dar pe drept ori pe nedrept, fratele Tavi ura pe fratele Iuliu – și era chiar singura lui ură. De cum s-a făcut Unirea, Goga s-a ridicat împotriva lui Maniu și a băgat răzmerița în partid, fără mult succes la început, cu mai mult răsunet cu cât numărul celor nemulțumiți de guvernarea Consiliului Dirigent sporea. Pricepând că nu va putea clinti din fruntea partidului pe Maniu, care ținea toate ițele politicii ardelene în mână, Goga s-a pus pe lucru pentru dizolvarea partidului însuși prin contopirea lui cu un partid din Vechiul Regat. În această străduință găsise un temei mai ușor de mărturisit, căci intra în logica lucrurilor ca într-o Românie întregită partidele regionale să-și încheie activitatea și prin urmare existența.

Goga a fost, în consecință, de la primul moment al Unirii pentru o fuziune, nu pentru o înțelegere sau colaborare ce ar fi permis Partidului Național să existe mai departe și lui Maniu să rămână șef. Avea și dânsul de ales între singurele partide existente în 1919 în Vechiul Regat: Partidul Liberal și Liga Poporului. Cu Brătianu nu sta rău, deși Brătianu, care se împiedicase de dânsul în fustele nevesti-sii, îl luase de sus. Nu fiindcă îl găsise în fustele nevesti-sii, ci fiindcă era poet, însușire puțin apreciată într-un partid bancar și burghez. Pentru Brătianu, Goga a rămas până la sfârșit un trubadur cu chitara în brațe rătăcit pe cărările politicii: mi-a spus-o. În afară de Brătieni, Goga, fire de boem, se împăca greu cu apriga concurență a albinelor hrăpărețe din roiul liberal. Liga Poporului i s-a părut un cadru mai adaptat năzuințelor sale. Nesocotitoare a intereselor exclusiv burgheze și personale, întemeiată pe avânturi mai generoase, beneficiară a unei nemaipomenite popularități (față de antipatia generală ce învăluia Partidul Liberal), încă neînchegată în rosturile ei – Liga Poporului prezenta unui nou venit posibilități mai mari de adaptare și de ascensiune, decât un partid vechi cu cadre și cu o ideologie consolidate și cu toate potecile închise în ierarhia lui.

Goga nu cunoștea pe Averescu, dar se împrietenise cu mine pe vremea războiului, la Iași, așa încât ne-am regăsit cu plăcere la București. Spre Averescu l-a mai împins și influența lui Tilică Ioanid, băiat simpatic, ușuratic, leal și generos, fugit în timpul neutralității

din Partidul Liberal[92] pe motive de politică externă (Acțiunea Națională), rătăcit în Partidul Muncii la Iași și devenit după Unire „ardelean onorar" din nemărginita sa dragoste, din înduioșătorul său devotament pentru Goga, de care se legase ca umbra de om. Tilică întreținea pe fratele Tavi[93], îi comanda hainele, îi alegea felurile de mâncare, dar mai ales îi sorbea cuvintele împreună cu păhărelele de vin, toată noaptea – ceea ce pentru un amator de „șuete" ca Goga era o însușire de neprețuit. Toată noaptea, în trei sau în patru, înghițind cafea după cafea, șpriț după șpriț și umplând odaia de mucuri, fratele Tavi depăna planurile lui politice, critica faptele altora, rezolva problemele cele mai încurcate și punea țara la cale. Eugen Goga și Popovici-Tașcă (Albert) mai riscau câte un cuvânt, câte o obiecție, câte o idee personală – Tilică în schimb căsca gura în fața idolului său, aplauda fiecare cuvânt și aproba toate soluțiile pe care le da. Aceasta sinceră și exaltată admirație, mai mult decât serviciile de un ordin mai material, înarmase pe Tilică cu o foarte reală influență asupra lui Goga și a hotărârilor sale. Ori Tilică nu putea admite o reîntoarcere la Partidul Liberal, căci știa că Brătienii nu iartă pe cei ce s-au răzvrătit o dată împotriva lor. A împins în consecință cât a putut pe prietenul său spre Averescu. A împins la căruță și Eugen Goga, frate mai mic, dar înzestrat cu mult mai mult simț politic ca fratele cel mare – un liberalofob și el, căci nu ierta Brătienilor Turtucaia, unde pierduse o mână...

Înțelegerea cu Goga a fost ușoară. S-a declarat gata să se înscrie în Liga Poporului, cu câțiva prieteni, dar ne-a rugat să-l mai lăsăm liber, căci voia să determine întreg Partidul Național să fuzioneze cu noi. L-am lăsat, a luptat cât a putut, până după constituirea Ministerului Averescu, în martie 1920, dar n-a putut nici el ajunge la nimic, căci Maniu i-a zădărnicit toate combinațiile. În cele din urmă a primit portofoliul Cultelor, s-a înscris în Liga Poporului și nu s-a mai despărțit de Averescu până în 1932, când a constituit Partidul Național Agrar și a devenit jucăria Regelui Carol al II-lea.

La discuțiile mele cu Goga lua parte foarte des și Octavian Tăslăuanu, și câteodată și Avram Imbroane. Popă răspopit, fără cultură, cu un dar de vorbă ce-l pusese în fruntea oratorilor populari, cu Avram Imbroane m-am înțeles în două cuvinte. Îl cunoscusem în 1918 la Chișinău, unde deschisese o cofetărie „mizeră" și-și hrănea cu prăjituri o nevastă voluminoasă și o droaie de copii. În calitatea lui de bănățean detesta pe ardeleni și pe „domnii" de la Cluj; sta

[92] Care-l alesese deputat în 1914.
[93] S-a ruinat pentru el.

rău cu Braniște și cu frații Brediceanu, plenipotențiarii lui Maniu în Banat. Singura lui dorință era să scoată Banatul de sub oblăduirea Consiliului Dirigent și să-l afilieze cât mai grabnic Vechiului Regat. Fugea de liberali și ademenit de panașul lui Averescu a vrut să se înscrie numaidecât în Ligă, fără condiții. În Banat, în 1919, n-avea nicio situație politică, dar începuse să răscolească satele prin cuvinte înflăcărate și făcuse impresie la București într-o întrunire, prin talentul său. De acord cu Goga am amânat înscrierea sa, ca să vină toți deodată, și să dea astfel mai multă amploare gestului său.

Pe Octavian Tăslăuanu îl cunoșteam de mult. Se căsătorise cu vreo 10-12 ani înainte de război cu o rudă a mea[94] crescută la Breasta de mumă-mea, fusese fericit cu dânsa, și rămas văduv se recăsătorise cu Fatma Sturdza, sora lui Costăchel și a lui Lucă Sturdza, o apelpisită care l-a împins pe calea pieirii. Până la Unire, Tăslăuanu nu se gândise la politică. Om de carte, din școala lui Maiorescu, preluase la Sibiu împreună cu Goga editarea Luceafărului, cea mai de seamă revistă literară din Ardeal, și poate că cea mai bine redactată din câte apăreau în limba română. Inteligența și cultura lui de om subțire, însușiri atât de rare la ardeleni, impresionase la Iași pe Jean Chrissoveloni, care i-a cumpărat o tipografie cu două mașini plane. Această mică tipografie a fost leagănul „Institutului de editură" întemeiat la București de Tăslăuanu după război, tot sub numele de „Luceafărul" prin achiziția atelierelor lui Baer, din strada Numa Pompiliu. Tentat de politică în 1919, prin perspectivele ce se deschideau ardelenilor și legat cum era cu Goga și cu mine s-a îndreptat natural spre noi. A plăcut și lui Averescu, i-a plăcut chiar prea mult – căci generalul l-a făcut ministru la Industrie (!), fără să mai aștepte înscrierea lui. Eu nu l-aș fi făcut, căci pe scara politică nu era încă pe treapta miniștrilor, dar când mi-a cerut Averescu părerea nu m-am opus prea tare, căci mi-ar fi fost greu față de raporturile mele personale cu dânsul și până atunci reputația lui nu fusese atinsă.

Tratativele cu ardelenii au fost singurele care m-au interesat înainte de alegerile din toamna anului 1919, căci Liga Poporului nu avea nimic peste munți, nici măcar un reprezentant politic și cu legea electorală pe care și-o făcuse Maniu, nu am fi fost în stare să scoatem un singur deputat. Legenda generalului cuprinsese Muntenia, Moldova, trecuse peste Prut – dar nu trecuse Carpații. Auziseră țăranii ardeleni „ceva" despre Averescu, dar n-avea cine să dezvolte și să canalizeze acel „ceva". Pot să mărturisesc că am alergat până la alegerile lui Văitoianu cu limba scoasă după ardeleni. După

[94] Adelina Olteanu, sora generalului de armată Marcel Olteanu.

ce Averescu a hotărât abținerea de la alegeri, negocierile noastre au căzut pe planul al doilea. După constituirea Ministerului Vaida n-a mai fost vorba de ele. Ne-am mulțumit cu Goga și cu grupul său pentru constituirea Guvernului ce se pregătea, rămânând ca alegerile să le facem în Ardeal cum vom putea. La Guvern se poate întotdeauna...

*

După constituirea Guvernului Vaida, prin ianuarie și mai ales prin februarie, am mai pertractat totuși cu doi ardeleni, cu doi miniștri, cu Victor Bontescu și cu Aurel Vlad – dar într-un scop special, în scopul descompletării Ministerului. Pe cerul politicii ardelenești au fost constelații care s-au menținut, dar au fost și comete cu traiectorii mai lungi sau mai scurte, care au sclipit o vreme și apoi au dispărut Ca o cometă a trecut prin fața noastră, în toamna anului 1919, Teodor Mihali, care s-a văzut o clipă prim-ministru pentru a cădea după câteva luni pe planul al zecelea: în martie 1920, la constituirea Ministerului Averescu, nu s-a mai gândit nimeni la el fie și pentru un strapontin. Tot așa au trecut în fața ochilor noștri Aurel Vlad, ministru de finanțe și Victor Bontescu, ministrul industriei în Cabinetul Vaida. Câteva luni n-a fost vorba decât de ei; ei au fost conducătorii Guvernului – ei, mai ales Bontescu au determinat curentele în partid. După prăbușirea Guvernului „Federației", au căzut amândoi pe planuri inferioare și n-a mai vorbit nimeni de ei. Bontescu a murit izolat, compromis în afaceri – iar Aurel Vlad a continuat să zbârnâie la Orăștie sub imboldul spirocheților, fără să-l mai bage nimeni în seamă.

Aurel Vlad era un căpiat, prada unui sifilis în perioada accidentelor terțiare. La Finanțe a fost ministru de pomină, și dacă a mai rămas ceva în picioare după dânsul, e că n-a stat decât trei luni în fruntea Departamentului. A dezorganizat contabilitatea Statului în favoarea Ardealului, a încurcat toate direcțiile și n-a lăsat decât o singură amintire bună – pentru cei interesați: a autorizat banca „Albina" din Sibiu să importe 20 milioane de coroane din Ungaria, ca să le schimbe mai târziu în lei. Bontescu, în schimb, era omul cel mai așezat, ardeleanul cu cel mai mult scaun la cap, din câți am cunoscut. Priceput în problemele economice, cu rezerva câtorva gheșefturi pe care mai mult le-a tolerat decât să le fi pus el însuși la cale – a fot un bun ministru al industriei. Vorbea despre noile condiții ale producției, despre debușeurile industriale, despre revendicările muncitorimii și despre lipsa de elasticitate a capitalismului ca un burghez de la Birmingham, cu calm și cu competență. Față de colegul

său Vlad, cu burta plesnită din care un maț de cămașă se așeza tot timpul între pantaloni și jiletcă, cu manșetele murdare mâzgălite cu însemnări – Bontescu se înfățișa zvelt, curat și îmbrăcat corect și cu un gust discret. Nu invoca principiile democratice, ca ceilalți ardeleni, nu aluneca în diversiuni inutile, și strângea de aproape subiectul discuției. Conversațiile cu dânsul erau o adevărată plăcere, și nu oboseau, fiindcă nu ocolea scopul urmărit.

Bontescu își da seama de insuficiența Guvernului din care făcea parte, de precaritatea lui și se arăta foarte dispus să înlesnească „plecarea" ca să-și menajeze căi de acces, sau chiar numai motive de „menajare" față de următoarea formație pe care o cam ghicea, căci chemarea lui Averescu părea din ce în ce mai probabilă, chiar pentru cei ce nu erau în secretul celor inițiați. În asemenea condiții, întâlnirea mea cu Bontescu era, ca să zic așa, impusă de împrejurări. A pus-o la cale Costi Caragea, soțul fetei lui „Rodolphe" Crețulescu, cea furată pe timpuri de tată-său după divorțul lui de fata Nababului. Caragea făcea politică cu Marghiloman, dar înclina spre noi. Închiriase un etaj din casa sa lui Bontescu și lui Vlad și se împrietenise cu ei. Într-o zi ne-a poftit pe toți trei la dejun. Întrevederea a tras după dânsa altele. Aurel Vlad, om de dreapta și burghez până în vârful unghiilor, înjura tot timpul pe colegul său Lupu de la Interne, și pe Vaida, că nu vine de la Londra să dea pe bolșevic afară din Guvern... Dar cu Bontescu, discutam serios. Ca să o scurtez, am ajuns să-i conving pe amândoi să-și dea demisia ca să descompleteze Cabinetul. Au convenit să și-o dea la primul hop al Guvernului și s-au ținut de cuvânt. În ziua în care Mihalache a demisionat pentru că n-a fost lăsat să-și depună la Cameră legea pentru reforma agrară din Vechiul Regat, și doctorul Lupu – fiindcă i se refuzase și lui un proiect de lege demagogic privitor la reglementarea chiriilor – au dat și ei demisia lor...

Din demisiile date în acea zi, numai a lui Mihalache a fost serioasă și politic motivată. Mulți au crezut că și a lui Lupu a fost pusă la cale de mine, ca a lui Vlad și a lui Bontescu, fiindcă avusesem cu câtăva vreme înainte o întâlnire și o lungă convorbire cu dânsul la Nunucă Protopopescu, care ne poftise la masă. Întrevederea mea cu Lupu n-a avut însă nicio legătură cu demisiile. Aveam și noi în partid extremiștii noștri care tot împingeau pe Averescu spre stânga. După dizolvarea Partidului Muncii, doctorul Lupu rămăsese de unul singur și nu se înscrisese nicăieri. Îl alesese Stere la Tighina, și fără să fie înscris în Partidul Țărănesc din Basarabia a făcut politică alături de marele oropsit de la Soroca, până s-a înscris, odată cu el, în vara

anului 1921, în partidul lui Mihalache (după retragerea opoziției din Parlament).

În februarie 1920 era liber, și de luat... Foștii „Munciști" sâcâiau zilnic pe Averescu, cerându-i să stea de vorbă cu prietenul lor Lupu. Foarte ocupat cu damele lui, Averescu a refuzat, dar m-a rugat pe mine să iau contact cu el. Cunoscusem bine pe Lupu la Iași; atitudinea lui ca ministru de interne față de mișcarea comunistă mă mirase și am prins cu plăcere prilejul unei întrevederi ca să mă lămuresc pentru ce se învelise în cutele steagului roșu. La Nunucă, n-am mai găsit pe prietenul meu de la Iași; în locul omului nervos desigur, dar înfrânat și întrucâtva chiar timid, pe care-l cunoscusem, am avut timp de trei ceasuri în fața mea un congestiv exasperat ce sărea de pe scaun odată cu vorbele ce-i țâșneau din gură. Vorbea și mânca, mânca și vorbea și nu se mai sătura – nici de mâncare, nici de vorbe. Mi-a făcut impresia unui „posedat", în sufletul căruia se încolăciseră mai mulți șerpi: cum ridica capul unul și-l mușca, nenorocitul zvâcnea și reacționa prin explozia unei năzbâtii. Trei ceasuri i-a turuit gura, contrazicându-se din sfert în sfert de ceas. Mi-a explicat astfel că „așa nu mai merge", că oamenii cu drapelul roșu aveau dreptate, că s-a învelit în cutele steagului lor și a urlat cu ei ca să-i ademenească și să-i stârpească după ce le va fi câștigat încrederea! Că în venele lui curge sânge de revoluționar, că locul lui e pe baricadă! Apoi că are vocație de polițist, că e burghez prin fire și prin convingere - dar „burghezii merită, domnule, să fie toți spânzurați, și îi voi spânzura cu mâna mea!". Democrat convins, nu putea admite nicio dictatură, dar dacă Averescu îi lăsa Ministerul de Interne („să vezi d-ta cum știu eu să pun ordine în toate!" – Văzusem...), era gata să se înscrie la dânsul... Nu știu dacă avea în venele sale sânge de revoluționar, dar cred mai degrabă că în ele sângele popilor smeriți de la Arsura și al iobagilor supuși din trecut fusese adânc tulburat de veninul spirocheților moderni... Șerpii despre care vorbeam! Ca să o termin cu el, i-am declarat că Ministerul de Interne era deja dat - dar că al Lucrărilor Publice era încă vacant... Mă așteptam să mă înșface, dar spre mirarea mea mi-a răspuns foarte liniștit: „Apoi să mai stăm de vorbă...". I-am promis, dar nu m-am ținut de cuvânt și n-am mai luat contact cu dânsul până în toamna lui 1921, când „am aranjat" cu el reîntoarcerea țăraniștilor în Cameră. Averescu după ce i-am povestit întrevederea, mi-a spus atât: „Dacă-l mai vezi, oferă-i un loc la Mărcuța!".

Guvernul Averescu și problemele de rezolvat în afară de restabilirea ordinei publice și a finanțelor • Reforma agrară • Legea electorală • Legea Administrativă • Opoziția manevrată de liberali • Iorga și Stere la Cameră • „Reșița" • Retragerea opoziției din Cameră • Partidul Poporului • Abuzurile de la Aprovizionare, Industrie, Război etc.

Cu toată imensa popularitate a lui Averescu, cu toate că Guvernul din 13 martie 1920 fusese primit cu mare mulțumire și cu încredere de aproape toată lumea – ne-am aflat din prima zi într-o stare critică căci aveam de făcut față unei situații foarte grele și de dus la bun sfârșit un program foarte încărcat. Trebuia înainte de toate să restabilim ordinea în stradă și în finanțe; să unificăm apoi administrația Vechiului Regat și a teritoriilor alipite[95], să desăvârșim reforma agrară, să facem o nouă lege administrativă adaptată noilor contingențe ale României întregite, să unificăm cele trei regimuri electorale (din Vechiul Regat, din Ardeal și din Bucovina) într-o singură lege, pe baza modificărilor constituționale din 1917 și a experienței trase din alegerile săvârșite. Vistieria Statului era secătuită; în Ardeal nu funcționau administrații financiare, nu se percepeau impozitele și nu exista buget! O lege constituțională și unificarea Codurilor, deși veneau în ordine de urgență, după legile enumerate, trebuiau și ele pregătite, chiar dacă n-am fi ajuns noi să le realizăm. Cu toată greutatea sarcinei, ne-am înhămat la căruță, și am scos-o din făgaș. În mai puțin de doi ani, am realizat o bună parte din programul ce ne impusesem.

Fără a face un istoric amănunțit al acestor doi ani de guvernare, voi însemna aci câteva amintiri personale menite să lămurească urmașilor mei înfăptuirea marilor reforme pe care s-a întemeiat România Nouă.

Nu voi mai reveni asupra haosului financiar găsit, despre care am spus deja câteva cuvinte. La Finanțe, am fost în 1920 un ministru de

[95] În ce privea mai ales Ardealul și Bucovina, căci față de Basarabia se luaseră deja măsurile esențiale.

scurtă durată; am oprit dezmățul, am pus primele jaloane pe calea reintrării în normalitate – dar meritul redresării noastre financiare și al primului buget echilibrat de după război revine lui Titulescu. Nu voi mai reveni nici asupra restabilirii ordinei și a luptei noastre contra comunismului. În această privință am spus tot ce aveam de spus – mă voi opri însă, puțin cât mai puțin, asupra legii agrare, asupra legii administrative și asupra legii electorale, acestea două din urmă fiind opera mea.

Când am văzut că Averescu nu avea poftă de mine la Interne de frică să nu-mi fac majorități mie și nu lui (nesocotitul!) și m-a împins la Finanțe până după alegeri, m-am gândit foarte serios să iau Agricultura și să rămân acolo, ca să înfăptuiesc reforma agrară. Reforma agrară era desigur cea mai importantă din problemele ce trebuia să rezolvăm, căci punea bazele economiei noastre naționale. Dacă aș fi avut pe cine să pun la Interne să se bată cu comuniștii, n-aș fi ezitat un moment. Situația nu trebuie judecată la lumina celor ce s-au întâmplat, ci la a celor ce puteau să se întâmple. În martie 1920 pericolul comunist amenința însăși existența Statului; pentru a judeca starea de îngrijorare a oamenilor în acel moment, e destul să reamintesc că Brătianu, care de obicei își lua toate răspunderile de guvernare, a recurs la Averescu ca singurul în stare, prin popularitatea lui și prin autoritatea sa în armată, să facă față pericolului. Că lucrurile n-au mers până unde ne temeam, până la represiuni sângeroase a fost un noroc. Poate că n-a fost conducerea comuniștilor destul de curajoasă sau de întreprinzătoare – poate că am cules eu la timp, în congresul lor pe fruntașii partidului. Una sau alta, e indiferent. După ce a fost dată și câștigată, lupta împotriva comuniștilor a fost privită cu alți ochi ca înainte să fi început. Am socotit atunci, în consensul general, că locul meu era la Interne, și am fost silit să las altora reforma agrară și prin urmare portofoliul Agriculturii. Nu m-am dezinteresat însă de ea și am făcut un plan, care, permițându-mi să mă consacru ordinei publice, îmi îngăduia totuși să urmăresc și înfăptuirea reformei: îmi găsisem într-adevăr omul care să mă înlocuiască și cu care să mă înțeleg în această direcție.

Problema agrară mă pasionase încă dinainte de intrarea mea în politică. O studiasem sub toate laturile ei, o cunoșteam cum puțini o cunoșteau și publicasem concluziile mele într-o lucrare care făcuse senzație în toamna anului 1913, în momentul în care Partidul Liberal pusese chestiunea exproprierii. În lucrarea mea stabilisem necesitatea țărilor exportatoare de cereale de a recurge la cultura mare extensivă, singură compatibilă cu reducerea prețurilor de vânzare a

produselor, inerentă regimului agricol exportator. Făcusem însă distincția naturală între proprietate mare și cultură mare. Arătasem că, dacă e vorba să se împroprietărească toți cultivatorii, fărâmițarea proprietății nu trebuia să ducă și la fărâmințarea culturilor. Se poate concepe o proprietate individuală mică, cultivată sub formă de cultură mare extensivă, prin asociație. Cultura mică cere o tehnică și o intensitate de cultură foarte costisitoare și nu e rentabilă decât în țările importatoare care-și pot ridica prețurile de desfacere, prin taxe de import, până la un nivel remunerator.

Găsisem în Garoflid un tovarăș de idei („honni soit qui mal y pense!"). Îl cunoscusem la Nicu Filipescu. Agerimea inteligenței sale mă sedusese. Era și dânsul un pasionat al problemelor agrare și un iscusit agricultor în județul Buzău. În preajma războiului scrisese o carte, excelentă, în care documenta și el avantajele marii culturi și necesitatea ei în România exportatoare... Nu uitasem nici omul, nici cartea, și la Iași, în 1918 am recomandat pe Garoflid lui Averescu, care i-a încredințat portofoliul Agriculturii. Rămas în Ministerul Marghiloman, Garoflid n-a putut să-și dea măsura în vitregia vremurilor. Legea lui, legea muncilor silite, a fost poate o greșeală, dar a fost o măsură cerută de alții. Și apoi, chiar dacă Garoflid n-ar fi fost în practică ministrul de agricultură visat – apoi mie nu-mi trebuia un practician ci un teoretician care să-mi făurească o lege în sensul ideilor mele care erau și ale lui. Am obținut de la Averescu să creeze un Minister special numai pentru reforma agrară și să-l dea lui Garoflid, lăsând Departamentului Domeniilor și Agriculturii toate sarcinile de gospodărie curentă.

Cu Garoflid, m-am înțeles ușor – cu Averescu mai greu. Desemnase în gândul lui pentru Ministerul Agriculturii pe dobitocul de Cudalbu, care-și făcuse un mare renume ca magistrat pentru imparțialitatea și perfecta onestitate cu care judeca. Un tip de „bon président"[96], inaccesibil vreunei influențe politice sau încercări de corupție. Averescu în simplicitatea lui își închipuise că judecătorul integru era omul cel mai indicat pentru înfăptuirea reformei agrare! Din nenorocire mai toată lumea noastră politică, orbită de demagogia scumpă maselor, nu vedea reforma decât sub latura ei juridică, ca o măsură de dreptate socială. Nimeni afară de Garoflid, de mine și de câțiva prieteni convinși de noi, nu o judeca și sub latura ei economică... Averescu vorbise deja cu Cudalbu, și era oarecum angajat față de el – și nu uitase că Garoflid îi trântise la Iași

[96] „Le bon président" era titlul ce se dedese în Franța președintelui Magnaud, celebru pentru sentințele sale umanitare și pentru incoruptibilitatea sa.

demisia înfășurată într-un memoriu cu care Moșul nu se împăcase. Nu l-am slăbit însă până n-a cedat. A primit în cele din urmă să taie Ministerul Agriculturii în două, să dea reforma și aplicarea ei lui Garoflid și domeniile, cu agricultura și pădurile, lui Cudalbu. Cudalbu îmi convenea de minune alături de Garoflid, căci îl știam prost, dar incapabil să se amestece în treaba colegului său și să-i pună bețe în roate, căci deși prost nu era lipsit de prudență și de corectitudine în manifestările sale.

Socotelile mele erau excelente și nu cred că puteam alege mai bine decât pe Garoflid ca să desăvârșească o reformă pentru legiferarea căreia era mai indicat și decât mine, prin pregătirea și prin convingerile sale. Toți oamenii cu scaun la cap m-au felicitat și încrederea în soluții mai echitabile și mai economice a revenit în rândurile agricultorilor încă buimăciți prin absurdităţile și prescripțiile dezastruoase ale decretului Duca. Dezamăgirea a fost cu atât mai mare, căci dezamăgire a fost: Garoflid n-a răspuns întru nimic așteptărilor noastre și a porcăit reforma agrară mai rău decât ar fi putut să o facă cel de pe urmă contopist din Ministerul său... Dar de unde puteam ști eu că în Garoflid erau doi oameni? Un teoretician încăpățânat ca un catâr, pe care nimic și nimeni nu-l putea întoarce, și un practician de o deplorabilă slăbiciune, fricos și influențabil. De câte ori n-am discutat cu el mai târziu, și mi-a mărturisit că îndeplinise o operă infamă, dar că nu putuse altfel, fiindcă așa erau vremurile! Erau vremurile cum erau, dar nenorocirea a fost că era el cum era! În fața Parlamentului, în fața opiniei publice, în loc să se prezinte cu curajul și cu autoritatea necesare pentru a rezista curentelor demagogice și a le învinge, Garoflid s-a înfățișat ca un vinovat, sau cel puțin ca un bănuit în căutare de absolvire. Se declarase în 1918, în Ministerul Averescu partizan hotărât al unei politici alături de Germania, o scrisese și o semnase – făcuse apoi parte din Ministerul Marghiloman, două crime ce nu se iertau încă în 1920. Îl acoperisem noi, Averescu și cu mine, dar omul tremura la fiecare amenințare cu reamintirea trecutului... La Cameră, în comisie sau în ședință, de câte ori încerca să se opună clănțăilor demagogiei, o simplă aluzie îl făcea să tacă și să alunece sub masă sau sub bancă. Până la chemarea lui Averescu la putere și până după alegeri, partizanii noștri se arătaseră docili; dându-și seamă că generalul n-ar mai putea obține o dizolvare, sub influența, pe de altă parte, a curentelor ultra-democratice ce dominau în afară și pătrunseseră în Parlament odată cu opoziția – deputații noștri își luaseră nasul la purtare. Își închipuiau că puteau pune autoritatea

Camerei în cumpănă cu a Guvernului și a generalului și ca să nu se lase mai prejos decât opoziția țineau piept miniștrilor de categoria a doua și le făceau zile fripte.

Din sânul majorității se despărțise un grup „democratic", în frunte cu Virgil Potârcă, hotărât să împingă partidul spre stânga de frica concurenței electorale țărăniste. Cu toată „bonomia" sa de burtă-verde (căci a început să se umfle de tânăr), Virgil Potârcă era cel mai feroce arivist dintr-o familie de arivişti. Fiu mai mare al unor bulgăroi din Plenița[97] ajunsese, deși abia la a doua generație de înțolire, doctor în drept de la Paris, deputat, șef de grup și candidat de ministru. Cu gândul tot la alegătorii lui din Dolj, a fost cât a ținut discuția reformei agrare în Parlament, adică un an și mai bine, teroarea lui Garoflid, susținând cu tot grupul său propunerile țărăniștilor și trecând chiar dincolo de ele. N-am putut niciodată să înțeleg cum a putut cineva să se sperie de Potârcă și să-l ia în serios, cum a făcut Garoflid. A fost toată viața lui un caraghios. Îl văd și acum balanțându-se greoi lângă mine pe Calea Unirii din Craiova – era prin 1924 și se căsătorise de curând cu o fată ce-i adusese 300 pogoane zestre – și șoptindu-mi: „Șefule, mi se pare că mersărăm cam departe cu exproprierea!". Îl văd rătăcind câțiva ani mai târziu prin culoarele Palatului unde Regele Carol îl ținea în rezervă ca sperietoare pentru fiu-său când nu era cuminte[98]... Îl văd trădând pe Averescu pentru mine, pe mine pentru Mihalache, pe Mihalache pentru Goga – și pe toată lumea ca să-și umple buzunarele! Și ăsta era domnul care punea în răcori pe Garoflid! Cu mine nu se încurca, și am rugat pe Garoflid să-mi telefoneze de câte ori va întâmpina o greutate din partea majorității sau a lui Potârcă: eram gata să vin numaidecât la Cameră să lămuresc situația. Nu m-a chemat niciodată. Îi era frică să rămână singur cu demagogii și cu șantajiștii după plecarea mea, să nu se răzbune împotriva lui...

Aflam totdeauna certurile după fiecare capitulare a lui Garoflid, căci eram prea ocupat ca să-mi petrec vremea în comisiile Camerei. Am fost chemat de două ori, dar – lucru de necrezut – de membri ai opoziției! O dată m-a chemat nu mai știu care din ei, ca să scap o suprafață mai mare pentru fermele model, a doua oară am auzit pe doctorul Angelescu bolborosind în capul firului: „Vino, mă – vino

[97] Tatăl lui, țăran fruntaș din Plenița (Dolj) se îmbogățise, mai cu camăta, mai cu munca, mai cu tot felul de negoțuri. Ajunsese înainte de război deputat conservator al Colegiului al III-lea de Dolj. Un frate al lui Virgilică a ajuns primar la Craiova, altul - primar la Plenița. Unchiul său, doctor în medicină, a ajuns general și șef al Serviciului sanitar militar.

[98] „Am să chem pe Potârcă!" era o amenințare ce speria pe tânărul Voievod, îngrozit de aspectul fioros al burtălăului...

repede că e prăpăd!". Garoflid propusese să se plătească proprietarilor pământul (în rentă!) socotindu-se de 30 de ori prețul maximal fixat în fiecare regiune pentru chirie (decretul Duca) – iar grupul Potârcă și țărăniștii cereau să nu se plătească decât de 20 de ori. De 30 de ori prețul era deja o deriziune; Garoflid îl propusese fără să întrebe pe nimeni, și pe mine mai puțin decât pe oricine. Cu o zi înainte mă înțelesesem cu Averescu să fie de 40 de ori prețul arendei naționale[99]. Am făcut pe Garoflid cu ouă și cu oțet; era galben și tremura, și gata să primească și coeficientul de 20, și unul de 10 dacă i s-ar cere, numai să nu fie tratat de „boșofil" și de „ciocoi"... Porcăria era săvârșită; n-am putut reveni asupra cifrei de 30 acceptată de Garoflid – dar după ce „am vorbit" cu oamenii mei n-a mai fost vorba de 20 și s-au ținut câtva timp liniștiți.

Garoflid nu era mut și pusilanim numai în fața demagogilor de la Cameră, dar din nefericire și în fața Consiliului de Miniștri și a lui Averescu. Decretul Duca consacrase două mari erori: bazase pe principii sentimentale alcătuirea ordinei de preferință pentru împroprietărire și hotărâse măsuri identice pentru expropriere și pentru împroprietărire, de la Dorohoi până la Severin. În conferințe în trei cu Averescu și Garoflid, apoi în mai multe ședințe ale Consiliului de Miniștri, am căutat să conving că exproprierea și împroprietărirea nu trebuiau făcute la fel în Botoșani și în Dolj, de pildă, într-un județ în care țărănimea nu avea unelte și vite la dispoziție și unul în care deja de generații cultiva în dijmă pământurile marilor proprietăți - că era o absurditate să se ia în Oltenia pământul din mâna învoiților, cultivatori din tată în fiu, ca să se dea văduvelor și orfanilor de război nevolnici și incapabili să muncească... N-am izbutit. Averescu, repeta întruna că nu poate reveni asupra anumitor prescripții ale decretului Duca – că putea merge mai la stânga, dar mai la dreapta nu! Iar Garoflid, uitând tot ce scrisese, tot ce spusese și tot ce gândea – tăcea butuc și se da la sfârșit de partea lui Averescu. Ceilalți miniștri îmi dau dreptate, dar adăugau numaidecât că nu se putea reveni asupra dispozițiilor deja decretate, care constituiau un angajament față de cei interesați! Și așa am avut în Dolj birjari țigani din mahalalele Craiovei împroprietăriți pe pământurile fertile din valea Dunării, iar cultivatori de meserie cu plug, cu boi, cu experiență agricolă, înlăturați de pe lanurile pe care le munciseră din tată în fiu și pe care se crezuseră aproape stăpâni sub regimul învoielii. Cât am avut de furcă – nu cu opoziția, ci cu ai mei, cu Potârcă și cu Garoflizii mei

[99] Prețurile arendelor regionale fuseseră fixate demagogic la sume foarte mici, și leul mai scăzuse și scădea întruna...

– ca să scot 500 de hectare neexpropriabile pentru exploatările așa-zise model, ca să scap pământurile indundabile și culturile speciale!... Dacă în toată această acțiune aș fi avut pe Garoflid sincer și hotărât lângă mine, cu siguranță că aș fi reușit să schimb fața reformei agrare, să-i dau un caracter economic și să evit astfel prăbușirea agriculturii noastre. Garoflid și-a bătut joc de o mare răspundere, și a fost indirect autorul falimentului economic care a dus la înglodarea agricultorilor și la nevoia conversiunii datoriilor, pe care tot eu a trebuit să o iau în spinare în 1931.

Dar ce puteam face față de trădarea lui Garoflid, în 1921? Să încerc să îngrădesc cel puțin pornirile demagogice pentru viitor și să consolidez limitele stabilite pentru expropriere prin legea noastră. Pentru aceasta trebuia să obțin la votul final al reformei o majoritate de două treimi și să-i dau astfel un caracter constituțional. M-am executat N-a fost însă lucru ușor. Sub pretext că nu se mersese cu expropierea până unde ceruseră ei, țărăniștii hotărâseră să voteze contra, și după ei se luase toată stânga partidului nostru. Sub pretext de „atitudine politică", ardelenii voiau și ei să voteze contra. Cu toate unanimitățile noastre electorale, reprezentarea proporțională băgase atâția opozanți în Cameră, încât riscam să nu ating majoritatea dorită de două treimi, dacă nu votau toți ai noștri.

În cele două-trei zile care au precedat votul, am lucrat grupurile, și în ziua scrutinului am pus oamenii mei să ceară votul pe față cu apel nominal. M-am așezat în momentul scrutinului pe treptele biroului, în fața băncilor – era să zic a ieslelor – și la chemarea fiecărui nume din partidul nostru, mă uitam în ochii chematului și sub uitătura mea n-a îndrăznit unul să spună „contra"! Duca (liberalii votaseră toți pentru) se uita la mine și râdea, iar după ședință m-a luat la o parte: „Mare șmecher ești, bine că nu te am pe tine în partid!". La ce s-o fi gândit nu știu, dar mi-am adus aminte de vorba lui în 1930, când m-am certat cu Vintilă și m-am despărțit de Partidul Liberal...

În ce privește legea administrativă și cea electorală elaborate sub direcția mea la Ministerul de Interne în 1920 și 1921, n-am mai avut să mă căciulesc la nimeni. Stăpân pe situație, am putut lucra în afară de contingențele politice și de partid. Legea electorală mă interesa mai puțin; mărginit de textul constituțional, nu mai rămânea decât să dezvolt dispozițiile sale ca să poată fi aplicate pe tot întinsul Regatului. Am depus proiectul de lege la Cameră și am lăsat comisia specială să-l discute pe îndelete. Guvernul a căzut înainte ca legea să vină în plenul Adunării și să fie votată. N-aveam de ce să mă grăbesc:

în ipoteza menținerii Guvernului nostru aveam vreme destulă, iar în ipoteza contrară, n-aveam niciun interes să înlesnesc alegerile succesorilor noștri. Cu atât mai mult că îi cam ghiceam și că-mi convenea să las ardelenilor armele lor în mână, împotriva liberalilor...

La legea administrativă am lucrat în schimb cu patimă. Nu mă înhămasem încă în acea vreme la problemele monetare și economice și studiasem cu amănuntul în ultimii doi ani problemele administrative, la noi și în străinătate. Le cunoșteam bine – și pe acest teren puteam da ceva. Și am dat. Proiectul meu de lege administrativă votat numai de Cameră (am demisionat înainte de a-l putea trece prin Senat) a servit de bază legilor posterioare promulgate de liberali, de țărăniști și de Călinescu sub dictatura Regelui Carol al II-lea. În 1931, am încercat să perfectez reforma mea, dar nici atunci n-am ajuns până la promulgare, în vechiul nostru regim (1914-1940) existau formule împotriva cărora era inutil să te ridici – formule „tabu" pe care ar fi fost o copilărie să încerci să le înlături, căci intraseră adânc în conștiința oamenilor și făceau parte din patrimoniul sufletesc. Printre acestea era și „descentralizarea administrativă". Ea figura în programele tuturor partidelor, în discursurile tuturor șefilor politici, în profesiunile de credință ale tuturor clănțăilor. Ca mai toate concepțiile noastre politice, era și aceasta o concepție falsă. Dar cine să te asculte dacă ai fi spus-o! Plecând de la constatarea că în țările civilizate aparatul administrativ se întemeia pe celula periferică și de la abuzurile și lipsa de eficacitate a administrației noastre prea centralizate, încurajată de doctrina occidentală care stabilise că operațiile administrative trebuiesc supuse unui control cetățenesc cât mai amănunțit - toată lumea cerea să se introducă și la noi descentralizarea. Toată lumea uita însă – sau habar nu avea – că descentralizarea din țările occidentale nu fusese nicăieri realizată printr-o reformă legiferată, ci prin evoluția istorică a drepturilor și a libertăților individuale și obștești. În Evul Mediu, primele libertăți cucerite au fost libertățile comunale. Celula periferică a fost astfel cea dintâi organizată și aparatul administrativ s-a dezvoltat ulterior, de jos în sus. Încercările de reformă legislativă n-au fost, în Occident, descentralizatoare, ci dimpotrivă, centralizatoare. Centralizatoare au fost astfel noile organizări administrative promulgate sub regimul Revoluției franceze și sub al Imperiului, precum și cele din diversele țări care s-au organizat sub influența curentelor politice franceze. Un regim de descentralizare cere o celulă periferică capabilă să se administreze singură. O asemenea capacitate nu se poate însă conferi printr-un simplu text de lege.

La noi, o descentralizare sinceră și reală, ar fi fost – și ar fi încă – un dezastru. Experiența ne-a învățat că nu numai comunele rurale (nenorocitele de ele!), dar și cele urbane și chiar și municipiile nu sunt în stare să se administreze și să-și valorifice avuturile fără o tutelă strânsă din partea unui organ superior. Pe timpul ministeriatului meu din 1920-1921, Ministerul de Interne a scăpat municipiile Iași, Galați și Brăila de o adevărată ruină, refuzând aprobarea sa năzbâtiilor hotărâte de Consiliile municipale respective.

Tot atât de adevărat era că Ministerul de Interne fiind supraîncărcat cu controlul atâtor administrații locale, funcționa greu și da soluții întârziate printre care își făceau drum și abuzurile de tot soiul. Planul meu a fost să obțin o imediată descongestionare a Ministerului de Interne și să îndrumez printr-o nouă organizare celulele periferice spre o viață de sine stătătoare. Am creat, drept consecință a acestei operații, Regiunea – trecând asupra Regiunii din atribuțiile Ministerului. Câteva Regiuni puteau fi organizate destul de repede. Cădea apoi în seama Regiunii să facă pe îndelete educația județelor. Acestora odată „educate", urma să li se dea o autonomie din ce în ce mai mare – și ele, la rândul lor, trebuiau să facă educația comunelor. Numai după ce comunele vor fi transformate în organisme capabile să se guverneze singure, se putea în fine vorbi de descentralizarea propovăduită prin manualele doctrinare și prin discursurile politicienilor.

Regiunea era astfel, în ideea mea primul inel al unui lanț ce trebuia să ducă în 50 până la 100 de ani – după împrejurări și după destoinicia oamenilor – la o adevărată și definitivă descentralizare. Pentru a ajuta mișcarea de ridicare a comunelor rurale, făcusem în proiectul meu, din plasă, un organ de o deosebită importanță, menit să ajute, prin intimitatea unui contact de toate zilele, dezvoltarea funcțională a celulei periferice.

Nu pot analiza aci toate ameliorările de amănunt aduse prin proiectul meu organizării noastre administrative. Am avut mai târziu satisfacția, după ce patimile politice s-au mai potolit, să văd proiectul meu de lege din 1921, revăzut și îndreptat în 1931, considerat de toți specialiștii noștri, de toți funcționarii noștri mai experimentați, ca cel mai bun proiect de lege administrativă din câte s-au plămădit în țara noastră. L-am alcătuit în colaborare cu bătrânul Crăsnaru, edec al Ministerului de Interne și cel mai bun cunoscător al materiei. Crăsnaru, cu toată modestia înfățișării lui, era tobă de carte; cunoștea toate legislațiile administrative din lume, citise toate tratatele de Drept Administrativ - dar cum dedese cu capul de toate pragurile

și trecuse în lunga lui carieră prin toate greutățile meseriei, nu se lăsa ademenit de utopii. Din colaborarea noastră a ieșit un text pe care l-am supus unui comitet de „specialiști" în fruntea căruia pusesem pe Ion Cămărășescu, care se bucura încă de reputația de administrator iscusit de pe urma prefectoratului său la Silistra, după 1913. Cu acest prilej, prietenul Cămărășescu a fost dezumflat în public – în comisie și la Cameră, căci mai era și deputat și încă ales de mine (unul din cei 10 takiști...). Tăia încontinuu fire în patru, era veșnic contra, oricare ar fi fost măsura propusă; vorbea ceasuri și nu convingea pe nimeni. Era mai ales un vrăjmaș al Regiunii, pe care o combătea numai fiindcă nu o propusese el. Îmi aduc aminte cu prilejul discuției la Cameră că a ținut un searbăd discurs care nu se mai sfârșea, de înnebunisem toți. La un moment dat - vorbea deja de 2 ore – l-am întrerupt exasperat: „Domnule Cămărășescu, hai să ne înțelegem: d-ta renunță să mai vorbești și eu renunț la «regiune»!" — Ce nu face omul la disperare! Din fericire pentru Regiune și pentru reputația mea ulterioară, pisălogul n-a primit tranzacția și a mai continuat un ceas...

Regiunea a fost combătută de opoziție cu o înverșunare explicabilă numai prin patima ce se punea în acele vremuri în tot ce se atingea de politică. M-au combătut liberalii fiindcă erau antiregionaliști în politică, ca și cum regionalismul politic ar fi avut ceva de-a face cu Regiunile mele! Dar ce e mai nostim, e că m-au combătut cu aceeași înverșunare și ardelenii, regionaliști prin fire, ceea ce nu i-a împiedicat, când au venit la putere, să adopte Regiunile mele în legea lor, numai că le-au numit Directorate... Politica și buna credință fac însă două!

Guvernul Averescu ar fi putut face față grelelor probleme ce avea de rezolvat, dacă ar fi fost lăsat în pace să lucreze. Dacă n-ar fi fost hărțuit cum a fost, n-ar fi comis nici unele greșeli datorite enervării și atmosferei de exasperare întreținută de opoziție. Și fără această hărțuială care a contribuit la scăderea autorității noastre de Guvern s-ar fi menținut mai bine și coeziunea, și disciplina partizanilor, căci înfrângerea noastră a avut în parte și cauze de ordin intern, de partid.

Cei care au condus dansul apașilor în jurul Guvernului Averescu și au sfârșit prin a-l trânti au fost liberalii. Țărăniștii și ardelenii au intrat în jocul lor ca proștii și le-au servit drept coadă de topor. Au crezut că ne doboară pe noi ca să vină ei, și au adus în realitate la putere pe liberali, pe care îi urau de zece ori mai mult ca pe noi. Brătianu era incomparabil mai inteligent și mai experimentat în politică decât Maniu și Mihalache, dar mai era și altceva. Brătianu avea pe Barbu Știrbei și prin Barbu Știrbei pe Rege în mână și

juca astfel partida fără niciun risc de a pierde, pe când concurenții săi nu aveau pe nimeni, și nu știau nici măcar ce se petrece Sus. Brătianu prezentase Regelui Guvernul nostru ca un interimat menit să restabilească ordinea, să distrugă curentul comunist prin luptă și curentul averescan prin uzură și dezamăgire. Am spus deja că momentul în care Averescu a renunțat să cucerească puterea și a cerșit-o, a fost pierdut. Că a cerșit-o de la Rege a fost deja o greșeală de neiertat ¬ dar cum să calific că a cerșit-o de la Brătianu? Brătianu nu putea suferi pe Averescu, dar la un moment dat s-a temut de el, mai ales după succesele noastre electorale din februarie 1920, când i-a trimis pe C. Banu[100] în vederea unei înțelegeri. Posed încă notița scrisă de mâna lui Averescu prin care, în vederea conversațiilor mele, inconsecventul general rezuma propunerile făcute lui Brătianu.

Iat-o:

„Se vor pune mai întâi la punct cele ce mi s-au comunicat de către dl Banu din partea d-lui Brătianu, și anume:

1. Este necesar a se pune capăt actualei stări de lucruri care ne duce la un pericol sigur.
2. Singura soluție este un Guvern Averescu.
3. Se admite ideea dizolvării Parlamentului.

Propunerile noastre:

1. Dizolvarea Parlamentului – a se hotărî modalitatea.
2. Asigurarea unei guvernări într-o atmosferă dacă nu de cordialitate, cel puțin lipsită de ostilitate[101].
3. Asigurarea unui control (!!) al opoziției[102] eficace, dar obiectiv. Modalitatea sprijinului de dat în alegeri[103].
4. Înțelegerea prealabilă asupra unor puncte esențiale din programul de guvernământ (!!!). A se stabili care (!!!). În orice caz se vor cuprinde: chestiunea agrară – impozitele.
5. Toate chestiunile importante se vor supune dezbaterilor Corpurilor Legiuitoare după prealabilă înțelegere cu opoziția[104](!!!!) pentru a fi adoptate (sic) de comun acord (!!!). Legătura cu opoziția[105] s-ar face prin intermediul unui delegat permanent al opoziției. Divergențele de păreri nu vor putea însă împiedica pe Guvern a-și duce proiectele în Parlament (!!!)".

[100] Înainte de întrevederea mea cu Vintilă Brătianu și cu I.G. Duca.
[101] Din partea Partidului Liberal, bineînțeles...
[102] Liberale, merge de la sine!
[103] Liberalilor...
[104] Liberală.
[105] Liberală...

Conținutul acestei notițe e atât de fantastic încât cititorii mei ar putea crede că l-am născocit eu ca să-mi bat joc de Averescu.

Las cititorului plăcerea să-și închipuie ce au auzit urechile lui Averescu după ce am citit notița. Dar Banu comunicase lui Brătianu textul ei și Brătianu putuse astfel cântări încă o dată valoarea politică a omului de care se temuse o clipă. Platitudinea lui Averescu față de liberali și în special față de Brătianu nu s-a alterat nici după înscăunarea lui la putere, nici după dezastrul liberalilor în alegerile generale din 1920 în care n-au putut strecura decât 7 deputați, deși n-au fost combătuți de Guvern, și s-au clasat mult în urma Partidului Țărănesc și a Partidului Național din Ardeal. Alegerile din 1920 au fost cele mai lipsite de ingerințe guvernamentale din câte s-au făcut în țara românească. Curentul în favoarea noastră era atât de puternic încât am putut să ne oferim luxul unor alegeri complet libere. În Vechiul Regat toată lumea vota cu „Steaua" pentru Averescu, iar în Ardeal cei mai mulți nu atât pentru Averescu cât contra lui Maniu și a Consiliului Dirigent... Popularitatea lui Averescu ajunsese până acolo, încât soldații de gardă pe la secțiile de vot, cărora se interziseseră orice ingerință, arătau alegătorilor fundul palmei pe care desemnaseră în negru „Steaua" generalului! În această liberă concurență politică liberalii s-au făcut de rușine, ceea ce n-a împiedicat pe dulcele Ferdinand să-i aleagă drept succesori ai noștri înlăturând astfel indicațiile corpului electoral în prima lui manifestare sinceră și completă[106].

Cu toată puterea cu care îl învestise și Regele și corpul electoral, Averescu a continuat să se ploconească lui Brătianu; platitudinea lui a atins culmea în faimoasa telegramă de la Gurbănești care a consternat până și pe ultimii lui credincioși...

Prima împroprietărire pe baza legii agrare s-a făcut cu mare alai la Gurbănești, în județul Ilfov. Generalul a prezidat în persoană la fața locului la remiterea titlurilor de proprietate; s-au ținut discursuri și s-au luat fotografii reprezentând pe tata Averescu împărțind pământ țăranilor, fotografii ce au fost apoi împărțite în toată țara. Tata Averescu a încununat serbarea printr-o lungă telegramă omagială adresată lui Brătianu, pe care l-a recunoscut astfel ca adevărat autor al reformei. Că era așa, o știa toată lumea, dar gestul, din punct de vedere politic, era dezastruos... Dacă era pe dreptate, apoi trebuia felicitat și omagiat Constantin Stere, oropsitul Stere, căci el băgase exproprierea pe gât lui Brătianu, în 1913 și 1914.

[106] În noiembrie 1919, manifestarea fusese sinceră dar nu completă, căci lipsise din concurență „Steaua" generalului.

Platitudinile generalului n-au dezarmat însă pe Brătianu, care s-a ținut în rezervă, de sus, din clipa în care și-a dat consimțământul la formarea Guvernului Averescu până i-a declarat război pe față în iulie 1921. Această rezervă a permis Partidului Liberal să tipărească în manifestul său „către țară" din octombrie 1921 următoarea obrăznicie:

„Cât timp Guvernul generalului Averescu a încercat să desăvârșească reforma agrară, care era opera noastră, ne-am ferit să întreprindem împotriva lui o acțiune de opoziție mai energică. Ne-am mulțumit să denunțăm în Parlament și în presă greșelile și abuzurile acestui Guvern, cu speranța, că prin îndemnurile noastre cei de la cârma țării vor pune un frâu pornirilor lor atât de dăunătoare închegării unității noastre naționale...".

După ce comunismul a fost definitiv îngenunchiat, după ce reforma agrară a fost votată, după ce finanțele au fost repuse în ordine, după ce atmosfera politică s-a limpezit, Brătianu a socotit că sosise vremea să reia puterea și să răstoarne pe Averescu - căci Sus, succesiunea fusese „aranjată". Față de opinia publică, situația liberalilor era însă grea. Alegerile generale dedeseră loc la un fel de numărătoare pentru partide, căci față de covârșitorul curent averescan nu votaseră pentru fiecare listă din opoziție decât strict membrii înscriși în fiecare partid, și în această numărătoare liberalii ieșiseră cei din urmă, departe de țărăniști și de Partidul Național din Ardeal. După Partidul Poporului, partidele cele mai simpatizate de mase erau cel țărănesc și cel național de peste munți. Tot ce pierdeam noi la țară, pe zi de guvernare ce trecea, se alipea de țărăniști. Cu dibăcia lor politică, liberalii au împins întâi în luptă pe țărăniști și pe ardeleni și n-au intrat și ei în foc decât după ce prima breșă fusese făcută în zidurile cetății noastre...

Cu țărăniștii și cu ardelenii, raporturile noastre s-au stricat după formarea Guvernului din 13 martie. Până atunci fusesem prieteni, cu ardelenii îndeosebi, care încercaseră chiar să ne atragă în Guvernul Vaida. În cursul anului 1919, fusesem cu toții o apă împotriva liberalilor și a samavolniciilor lui Brătianu. Chemarea noastră la putere schimbase însă fața lucrurilor. Pentru a pune capăt anarhiei administrative și a pecetlui unirea cu Ardealul, am fost siliți să desființăm Consiliul Dirigent și am făcut-o repede, înainte de alegeri. Am delegat la Cluj câte un secretar de fiecare Departament, însărcinat cu lichidarea gestiunii fostului Consiliu și cu aplicarea măsurilor de unificare. Grosul populației ardelene a fost încântat și

ne-a manifestat în alegeri recunoștința sa, dar Maniu și „domnii" care conduceau Partidul Național – profitorii regimului desființat – au urlat și au protestat, și au mers până să ne acuze că am călcat pactul Unirii de la Alba Iulia. Acuzare neîntemeiată, căci pactul de la Alba Iulia prevedea că Ardealul va avea o administrație autonomă numai până la convocarea unei Constituante[107]. Ori Parlamentul ieșit din alegerile făcute în noiembrie 1919 avea caracterul unei Constituante, așa încât, chiar după litera actului de la Alba Iulia, Consiliul Dirigent ar fi trebuit să fie lichidat de atunci. Dar când vrea omul să găsească nod în papură, îl găsește. În realitate Maniu și oamenii lui nu ne-au iertat scoaterea lor din „rezorturile" în care se încuibaseră și din afacerile guvernării Ardealului. În loc să mai alergăm unii după alții, cum o făcusem în decursul anului 1919 și în primele două luni ale anului 1920, ne-am ridicat unii împotriva altora, și campania electorală, dusă în Ardeal de partea noastră de Goga și de prietenii lui înscriși la noi, ne-a vrăjmășit și mai rău. Din momentul dizolvării Consiliului Dirigent, ardelenii grupați în jurul lui Maniu au constituit o masă gata să fie aruncată împotriva noastră, și cei care răzbiseră în Cameră au și început să fie manevrați de liberali, de cum s-a deschis sesiunea Corpurilor Legiuitoare.

Pe țărăniști, liberalii i-au manevrat și mai ușor. Partid nou, oameni noi și fără experiență, țărăniștii nu aveau un patrimoniu politic de apărat și prin urmare nici rezervele ardelenilor bănuitori față de oricine voia să le întindă mâna sau să le dea un sfat. Alergau cu limba scoasă după prilejurile de a se manifesta, cu toții ca partid, și fiecare în parte ca să-și valorifice galoanele proaspăt câștigate pe câmpul de bătaie din jurul urnelor. La această ardoare juvenilă se mai adăuga și necazul de a fi fost răsturnați de la putere și, ignoranți cum erau despre cele petrecute în culise, ura lor se îndrepta împotriva noastră, care le luaserăm locul. Toți naivii care se adunaseră în jurul cămeșei lui Mihalache, și purtătorul cămeșei însuși au fost foarte măguliți să trateze cu liberalii de la egal la egal, și deși nu-i puteau suferi, aceștia i-au învârtit cum au vrut. Când în toamna anului 1921 s-au dumirit că făcuseră jocul liberalilor și că Brătianu îi păcălise, a fost prea târziu...

Încetul cu încetul, liberalii au mai pus de partea lor și pe Iorga, care, deși nu se bucura de încrederea foștilor săi tovarăși din „Federație", avea încă o mare influență „oratorică" atât asupra ardelenilor, cât și asupra țărăniștilor. Nici Iorga nu ne ierta că-l scosesem din

[107] Textul exact al Rezoluției de la Alba Iulia: „Adunarea Națională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului obștesc".

președinția Camerei, și în plus nu putea suferi pe Averescu. Cu mine a mai mers cum a mai mers până la memorabila ședință a Camerei din 10 decembrie 1920, când „i-am băgat pumnul în gură". Era după atentatul de la Senat; corpul neînsuflețit al lui Greceanu nu se răcise încă bine – când domnul profesor a avut nerușinarea să mă interpeleze asupra măsurilor „samavolnice" ce luasem împotriva complicilor ucigașilor... Am văzut și eu roșu, și m-am repezit asupra lui. După ce am subliniat în termeni aspri îndrăzneala inconștientului paranoic, am declarat că eram sătul de panglicele tricolore pe care le trăgea pe nas și arătându-i pumnul, i-am urlat că voi ști să i-l bag în gură, și lui... Nimeni nu-l mai tratase așa în Parlamentul românesc, și ropotul de aplauze ce a urmat cuvintelor mele l-a zăpăcit și mai rău. S-a sculat, a încercat să scoată câteva cuvinte, s-a înecat cu ele și a ieșit din sală sub huiduielile majorității. Din clipa aceea, eu, personal, și Guvernul în totalitatea sa au avut un inamic de moarte, pe care liberalii l-au asmuțit împotriva noastră cu atât mai ușor cu cât nimeni pe lume nu era mai lesne de păcălit ca dânsul. Cu mine s-a împăcat în 1922, și am devenit chiar prieteni buni (!) – dar lucru ciudat, pe Averescu nu l-a iertat niciodată...

Singurii pe care liberalii nu i-au putut învârti în Parlamentul nostru au fost Cuza și Stere. Amândoi au rămas obiectivi față de Guvernul Averescu până la sfârșit. Cuza nu putea uita că făcuse parte din Ligă și că, fără prietenia lui Averescu pentru Take Ionescu, ar fi fost probabil lângă noi pe banca ministerială și în tot cazul în rândurile majorității. Tot împotriva lui Take Ionescu era îndârjit și Stere. Cu prilejul validării alegerii lui Stere, Take Ionescu ținuse un mare discurs cerând invalidarea „trădătorului". O ceruse și Iorga, vrăjmășit cu Stere dinainte de război. Nici de pe banca ministerială, nici din majoritate nu s-a ridicat însă nimeni împotriva ostracizatului, și alegerea lui a fost validată. Nouă, averescanilor, ne-a rămas recunoscător și toată ura lui s-a mărginit la Take Ionescu. Mai târziu, eu, personal, m-am înțeles foarte bine cu Stere, în opoziție. Probabil că la Guvern, nu ne-am mai fi înțeles însă deloc...

Până prin mai-iunie 1921, liberalii nu ne-au combătut pe față; s-au mulțumit să asmuțe din culise pe țărăniști și pe naționali împotriva noastră. În iunie 1921, ne-au declarat război pe față și - lupul își pierde părul, dar năravul ba – ni l-au declarat pe o chestiune de interese bancare, pe chestiunea Reșiței. Dacă ar fi fost singuri, campania lor nu ar fi avut niciun răsunet; dar timp de un an de zile își mustruluiseră orchestra și au pornit cu muzica întregii opoziții din Cameră. Ca să solidarizeze mai bine pe țărăniști cu dânșii în

manifestația lor împotriva noastră, liberalii au profitat de un incident petrecut între Madgearu și mine, ca să se retragă din Cameră.

În agitata, dar atât de searbădă perioadă politică dintre anii 1920 și 1940, caracterizată prin concurența deșănțată a ambițiilor nejustificate, printr-o tâmpită încredere într-un viitor amenințat din toate părțile și printr-o inconștiență totală pe planul intereselor naționale, în mijlocul nulităților care se umflau ca să ocupe cât mai mult loc – Madgearu a fost una din rarele personalități conturate cu vigoare. Lipsit din naștere de orice însușire atrăgătoare, deșirat, uscățiv, cu fața lui căcănie de armean miop, cu ochelarii înșurubați pe nas și cu buzele muiate în fiere – acest om harnic, dar încărcat cu electricitate negativă își pusese în cap să cucerească inimile, să ajungă un îndrumător de mase și nu putea pricepe pentru ce nu deștepta în jurul său decât sentimente de repulsie. Această constatare, pusă în fața scopului pe care-l urmărea, îi acrise caracterul și-l arunca în crize de răutate, cu atât mai acute și mai dese cu cât scopul urmărit se îndepărta și se arăta din ce în ce mai inaccesibil. Dacă n-ar fi urmărit inaccesibilul, dacă s-ar fi îndoit ca toți oamenii de puterile lui, Madgearu ar fi trăit și ar fi murit liniștit, cu o frumoasă carieră în urma lui. Dar Madgearu n-avea îndoieli – avea numai convingeri, convingeri de neclintit, convingeri pentru susținerea cărora lovea în dreapta și în stânga, și împroșca cu venin, fără niciun discernământ. Era convins că științele economice primau pe toate celelalte, era convins că împreună cu Weber și cu Sombart reprezenta cugetarea omenească, era convins că deținea soluțiile tuturor problemelor politice și sociale, era convins de superioritatea partidului său față de toate celelalte, era convins, în fine, că avea totdeauna dreptate. Socotindu-se genial, cinstit și dibaci, fierbea de necaz văzându-se năpăstuit și ținea drept proști, necinstiți și pe nedrept favorizați de soartă pe toți câți îi luaseră înainte. Din ciocnirea atâtor convingeri lipsite de elasticitate, din fierberea cazanului de venin, rezultă o stare de perpetuă pornire, de continuu arțag, de violențe nesocotite și de atacuri neașteptate. N-am priceput niciodată pentru ce a năvălit asupra mea. Nu-i făcusem niciun rău, ba dimpotrivă, îl ajutasem să pătrundă în Cameră, primind demisia lui Stroescu, basarabeanul cumsecade și ramolit, împotriva părerii lui Averescu – și cu fiecare prilej nu-l vorbisem decât de bine, fiindcă îl știam muncitor și-l crezusem sincer și cinstit. S-a aruncat în Camera asupra mea cu o furie nebună cu prilejul bonurilor de Tezaur încredințate lui Schuler, și dintr-o afacere de nimic a făcut o chestiune mare. A asmuțit asupra mea pe toți coreligionarii săi politici din Cameră, care zile de-a

rândul m-au întâmpinat când mă ridicam să iau cuvântul cu urlete de „Schuler! Schuler!" (până li s-a urât...) – a umplut ziarele opuse Guvernului cu informații, cu articolașe, cu caricaturi, menite să mă pecetluiască ca „tovarășul lui Schuler" (!!) – și să mă doboare. În lipsa lui de măsură și de bun simț, Madgearu nu și-a dat seama că un om cinstit, și recunoscut de toată lumea ca cinstit nu putea fi doborât pe tema unei simple neregularități de forme, justificată de împrejurări. A fost destul să lămuresc chestiunea în Cameră și toată schelăria ridicată în jurul meu de pizmașul arivist, ca să-mi dea la cap, s-a prăbușit... Singurul rezultat al acestei campanii, de o violență și de o trivialitate nemaipomenită până atunci în Parlamentul românesc, a fost o rupere a raporturilor personale dintre mine și Madgearu. Eu am rămas cu un nemărginit dispreț față de dânsul, și el – cu o înfocată ura împotriva mea. Ură cu atât mai neîmpăcată, cu cât efortul său nu dusese la nimic.

Naționalizarea „Reșiței" a fost mărul de discordie între liberali și noi. Brătienii și liberalii consimțiseră să lase interimatul guvernării țării lui Averescu, dar nu și afacerile. Conducători ai Băncii Naționale și ai principalelor institute de credit și întreprinderi industriale, liberalii nu admiteau să le scape cea mai însemnată întreprindere metalurgică a României și a întregii Europe Centrale și Sud-Estice. Făcusem greșeala să nu ne atingem de Banca Națională, și nici nu știu dacă am fi putut. Venit pe portița mică, Guvernul Averescu nu era un Guvern revoluționar, ci un Guvern tolerat, era să zic un Guvern de toleranță... Încercarea lui Averescu de a numi pe Marghiloman în postul de Guvernator fusese în mintea generalului mai mult o încercare de a atrage pe șeful singurei fracțiuni a Partidului Conservator nominal existente în apele lui – decât o încercare de a scoate Banca Națională din ghearele liberalilor, care au continuat să domnească pe piața noastră financiară și în lumea afacerilor. Primele două mari afaceri de naționalizare făcute sub Guvernul nostru – „Steaua Română", societate pentru exploatarea petrolului, și „Petroșani", societate pentru exploatarea cărbunilor – fuseseră puse la cale și duse la bun sfârșit de Vintilă Brătianu prin Banca Românească, și Guvernul nu intervenise decât indirect ca auxiliar în negocieri – serviciu remunerat de liberali printr-o participare acordată Băncii Țărănești (banca Partidului Poporului) în aceste nenorocite două afaceri în care străinii au păcălit pe Vintilă și de pe urma cărora Banca Țărănească s-a prăbușit, iar Banca Românească ar fi dat faliment dacă n-ar fi salvat-o Statul prin Banca Națională.

Afacerea „Reșița" se arăta mai importantă și mai plină de viitor ca afacerile „Steaua" și „Petroșani". Uzinele de fier și de oțel din Reșița utilizau 30.000 de lucrători care fabricau șine, poduri, tunuri și locomotive. Mine de cărbuni, de fier – un domeniu de 98.000 hectare de păduri ce mergea până în Dunăre la Moldova Nouă, vii, participări la alte întreprinderi, completau activul Societății. În fruntea „Reșiței" se afla un om de o mare inteligență, de mare rutină financiară și industrială, evreul Veith. Veith păstrase numai geniul afacerilor propriu rasei sale și se lepădase de toate însușirile mărunte care leagă mulți „jidani ajunși" de tradițiile „ghetto"-urilor. Intrase de mult în clasa magnaților fierului, se căsătorise cu o femeie foarte frumoasă, se îmbrăca la Londra, ținea casă deschisă și masă rafinată (închiriase casa Vârnav, în strada Povernei), disprețuia pe valahi în bloc și frecventa de preferință Prinții așa încât, cum a sosit la București s-a năpustit pe Barbu Știrbei. Născut ovrei, Veith se botezase catolic pe vremea când uzinele de la Reșița nu erau decât o anexă a Stegului (Staats Eisenbahn Gesellscahft) din Viena; după răscumpărarea Căilor Ferate de către Statul ungar, „Reșița" maghiarându-se, Veith s-a făcut protestant... Într-o zi, la București, a întrebat pe Dan Hiotu, șef de cabinet al lui Averescu: „Dites-moi, est-ce qu'il faut beaucoup de formalités pour devenir orthodoxe?". Împrejurările nu l-au lăsat însă să pătrundă în misterele unui al patrulea cult...

Acesta era omul cu care trebuia să se trateze, și s-a tratat, naționalizarea „Reșiței", căci acționarii de peste graniță îi dedeseră mână liberă. Dacă ar fi fost la voia lui, e probabil că Veith s-ar fi adresat liberalilor, mai ales de când se împrietenise cu Știrbei. Dar n-a fost lăsat. Sub Vaida se începuseră negocieri între Bontescu și el, dar nu se ajunsese decât la o înțelegere de principii. După formarea Guvernului Averescu, Tăslăuanu a socotit că „afacerea" se cuvenea în bună parte ardelenilor, care fuseseră exoflisiți de la „Petroșani". Ardelenilor – adică lui – nu era el oare reprezentantul Ardealului în Guvern? Din prima zi, „naționalizarea «Reșiței»" a devenit marea idee a ministeriatului său. Veith și-a dat seamă că negocierile cu fostul redactor al Luceafărului puteau fi mai plăcute și mai „interesante" decât discuțiile cu fratele Vintilă și cu constipații hrăpăreți de la Banca Românească și de la Banca Națională – și s-a lăsat dus de Tăslăuanu la Averescu și la mine. Pentru Veith, liberalii erau liberalii și Știrbei era Știrbei și cu dragă inimă s-ar fi înțeles cu ei – dar și Guvernul era Guvernul, și la urma urmelor, afacerile sunt afacerile... Tăslăuanu a dus negocierile cu fantezia sa de poet ratat, cu lăcomia

sa de ardelean și cu lipsa de scrupule a oamenilor ajunși unde nu se așteptau și care socotesc în consecință că totul le este permis.

Naționalizarea „Reșiței" a consistat în emiterea unui număr de acțiuni noi care să constituie o majoritate în mâinile românilor. În loc să facă o subscripție publică, Tăslăuanu a recurs la o distribuire a acțiunilor noi după anumite criterii, menite să împiedice o acaparare din partea liberalilor. A rezervat astfel un însemnat stoc de titluri parlamentarilor majoritari, și cum acțiunile făceau primă căci „Reșița" se bucura de mare vază, și pe dânsa se întemeiaseră mari nădejdi, opoziția a început să mârâie. Furioși de excluderea lor de la mănoasa operație, liberalii au început o campanie în regulă împotriva lui Tăslăuanu și a naționalizării „Reșiței", care, în afară de chestiunea distribuirii noilor acțiuni, fusese săvârșită în condiții bune și echitabile atât pentru Stat, cât și pentru foștii acționari[108]. Campania dusă prin presă s-a concretizat într-un adevărat asalt în Cameră împotriva proiectului de lege prezentat Parlamentului în iunie (1921) și menit să ratifice convenția semnată între Stat și Societatea „Reșița", și sub imboldul liberalilor, mârâielile opoziției s-au transformat în urlete.

Brătianu socotise că termenul interimatului lui Averescu se împlinise, că atmosfera se limpezise și că situația generală, mulțumită străduințelor noastre „se normalizase" îndestul ca să poată revendica din nou puterea. Curentele de stânga fuseseră înfrânte și refulate, țărăniștii și ardelenii se uzaseră în trei luni și noi într-un an și ceva. Popularitatea lui Averescu, irosită, și demagogia țărăniștilor, răsuflată, nu mai reprezentau obstacole serioase pentru dibăcia agenților electorali liberali. Brătianu hotărâse să se impună din nou, în toamnă, Regelui Ferdinand. Degeaba se umilise Averescu, înainte și după preluarea puterii; degeaba se supusese condițiilor dictate, degeaba telegrafiase de la Gurbănești: zilele lui erau numărate și soarta lui, pecetluită. Dar înainte de răsturnare, trebuia ruptura. Secția bancară a Paridului Liberal nu se împăca însă cu pierderea „Reșiței", echivalentă cu pierderea întregii noastre industrii grele, și ar fi preferat o trântire bruscă și imediată a Guvernului. Brătianu, care avea socotelile lui cu Știrbei și cu Vodă s-a prefăcut că primește sugestiile lui Vintilă, dar a pus o condiție: să se împingă înainte țărăniștii și ardelenii, să facă ei scandalul, să răstoarne ei Guvernul dacă vor putea. Odată Guvernul răsturnat lucrurile ar fi mers pe note, asta era treaba lui... Neluând pe față inițiativa atacului împotriva

[108] Naționalizarea „Reșiței" a fost bineînțeles reluată sub Guvernul Brătianu din 1922-1926; condiții noi au fost impuse vechilor acționari și Veith a sfârșit prin a plăti cu locul lui greșeala de a fi ocolit pe liberali în 1921.

Guvernului, ci mulțumindu-se să-l încurajeze și să-l organizeze în ascuns, Brătianu și-a menajat obrazul față de Averescu și a găsit o cale piezișă ca să treacă de la pace la război cu dânsul.

Cu liberalii ca regizori, îndată după votul reformei agrare, s-a dezlănțuit în Cameră, cu prilejul proiectului „Reșiței" cel mai hidos spectacol. Deputații țărăniști au fost zvârliți asupra noastră precum câinii turbați. Insultele cele mai triviale plouau. Și într-o zi năbușitoare de iulie, s-a întâmplat catastrofa... Nu căderea Guvernului, ci prăbușirea mea... Ședința dura de ceasuri, în mijlocul scandalului, pe o căldură de moarte, și era pe sfârșite. Pe banca ministerială nu mai rămăsese decât Tăslăuanu și cu mine. Madgearu se urcase la tribună și ne amenința cu un discurs de două ceasuri. Eram exasperat și mă treceau nădușelile. Mi-am pierdut orice control asupra nervilor, și uitându-mă în ochii armeanului i-am șușurat: „Să mă pupi în c...r!". Binișor, să nu mă audă decât el, dar nu și cei din incintă! Și nici nu m-a auzit nimeni în afară de pârlitul de pe tribună... În loc să tacă, și să se răfuiască cu mine după ședință sau să reclame că l-am insultat fără să precizeze cuvintele, Madgearu a început să urle ca un disperat: „Mi-a spus să-l pup în c...r! Mi-a spus să-l pup în c...r!". Făcuse bale la gură și țipa ca și când l-aș fi lovit în c...r, cu cizma! Toată opoziția în picioare a început să urle și ea, să mă amenințe cu pumnul, să strige: „Guvernul insultă opoziția! Demisia! Demisia!". În mijlocul vacarmului, s-a sculat Iorga și zgomotul încetând o clipă a răcnit: „Cu toții la Palat, să reclamăm Regelui!". Și ochii lui aruncau fulgere... Paranoicul găsise un prilej să-mi plătească „pumnul în gură" și „panglicele tricolore trase pe nas"... Corul barbarilor a aplaudat și în strigăte de „La Palat! La Palat!" au părăsit toți incinta cu barba lui Iorga ca steag... Liberalii tăceau și beau lapte... Duca s-a apropiat de banca ministerială și rânjind la mine m-a apostrofat cu un „dar bine cum ai putut...". Abia deschisese gura că i-am închis-o printr-un „hai sictir!" bine simțit și am părăsit incinta. De altminteri președintele ridicase ședința.

Eram fiert. Nu fiindcă spusesem ce spusesem lui Madgearu – eram gata să i-o mai repet, între patru ochi, oricând –, dar fiindcă cedasem unei impulsii nepotrivite cu situația și mă arătasem atât de inferior din punct de vedere politic. Brătianu și liberalii căutau nod în papură, și eu li l-am oferit prostește. În loc să stau calm și nemișcat în mijlocul furtunii, să las valurile să treacă și să dovedesc că eram tot atât de tare de îngeri ca cei disimulați în afectata lor indiferență, în spatele energumenilor – m-am dat în spectacol, am permis opoziției

să părăsească terenul afacerilor și să calce pe al „demnității jignite" în lupta ei contra noastră. Greșeală de neiertat și pe care nu mi-am iertat-o niciodată, nici chiar mulți ani după ce toate aceste incidente fuseseră înghițite de negura vremurilor și uitate de toată lumea.

Averescu s-a purtat de data asta foarte bine față de mine. A râs, și mi-a spus: „Hai să o dregem!" — „Nu e nimic de dres", a fost răspunsul meu și i-am pus demisia mea la dispoziție. Îmi dam seama că soarta Guvernului nostru era pecetluită, că, cu demisia mea ar fi căzut numaidecât, și fără ea – peste câteva luni, căci simțisem lucrătura liberalilor și mai simțisem că prinsese la Rege... L-am lăsat pe Averescu să-și hotărască singur ceasul: se vede că nu golise încă toată cupa amărăciunilor și că ținea să o golească, căci mi-a obiectat tăios: „Nu poate fi vorba de demisie".

Ce să o mai lungesc. Opoziția s-a dus la Palat, unde n-a găsit pe Rege – și a hotărât să se retragă toată din Cameră. Și astfel urechea lupului a ieșit prin căciulă, căci liberalii nu aveau niciun motiv să se solidarizeze cu țărăniștii: Madgearu era unul din cei mai aprigi adversari ai lor. A doua zi, delegații partidelor au venit la Cameră și au citit pe rând câte o declarație, care mai violentă și mai obraznică decât alta. Împinși de liberali și de dorința de a se afirma drept conducători ai opoziției, țărăniștii au deschis danțul. Ardelenii s-au solidarizat cu ei ca să nu rămână de căruță, iar liberalii, care puseseră toată treaba la cale, s-au grăbit, prin declarația lor, să-și pună candidatura la succesiunea Guvernului condamnat prin crimele săvârșite și enumerate într-un aspru rechizitoriu. Averescu a luat la cunoștință cu un surâs de declarațiile țărăniștilor și naționalilor, dar s-a supărat foc față de mișeleasca atitudine a liberalilor. A venit la Cameră, și în ședința din 16 iulie, după cuvinte de împăciuire la adresa opoziției democratice a rupt-o cu liberalii definitiv. „Dl Brătianu vrea război" – a declarat generalul – „foarte bine. Îl primesc, și sunt gata de luptă...". Prea târziu! Războiul, în acel moment, Brătianu îl câștigase deja. Dacă ar fi avut cap politic și în loc să se milogească ar fi declarat război după alegerile parțiale din februarie și lui Brătianu, și lui Știrbei și chiar Regelui, e sigur că ar fi câștigat el partida. Avea atunci cu dânsul întreaga opinie publică, avea armata, avea un partid necompromis și strâns unit în jurul său. Brătianu și Regele ar fi capitulat, și Averescu ar fi stăpânit situația și s-ar fi putut instala solid la Guvern. În iulie 1921, situația era însă cu totul alta. Averescu venise la putere deja înfrânt, și toate prostiile pe care le săvârșise timp de un an și jumătate îi distruseseră popularitatea. La țară nu mai era considerat ca făcătorul de minuni, căci nu făcuse niciuna – iar la

orașe, opinia publică care crezuse un moment „în rosturile noi" ale Ligii Poporului și ale generalului, dezamăgită și ea, se îndepărtase și începuse să se întoarcă din nou spre liberali, „care nu erau mai răi, și cel puțin pricepuți (așa credea lumea) în problemele economice și financiare" ce cereau în zadar o cât mai grabnică soluționare. Până și în armată, firele care o legau de învingătorul de la Mărăști fuseseră tăiate prin abuzurile unei camarile la care se adăugase lipsa de tact și de pricepere a generalului Rășcanu și mai ales a secretarului său general, colonelul Ștefănescu-Amza[109].

Declarația de război adresată de generalul Averescu liberalilor în iulie 1921 era o simplă manifestare de necaz și de trufie. Deși n-a mărturisit-o, a simțit-o probabil și Averescu. „Il faisait bonne mine à mauvais jeu" – vorba francezului... Pentru mine chestiunea era tranșată, și socoteam că nu ne mai rămânea decât un singur lucru: să murim „en beauté". Dar până și această consolație ne-a fost refuzată; Guvernul nostru a mai durat câteva luni și a căzut urât de tot...

Spre mirarea liberalilor – dar nu și a lui Brătianu, care-și țesuse toată pânza cu o nespusă dibăcie –, Regele nu ne-a retras încrederea după retragerea opoziției din Parlament, și Guvernul a rămas. Brătianu nu-și terminase într-adevăr toate formele (după cum se va vedea mai la vale) și guvernarea noastră nu ajunsese încă la soroc în planurile sale. În gândul lui căderea noastră era fixată pentru noiembrie, și Regele, și Știrbei primiseră instrucțiuni în acest sens. Pentru mine unul, căderea Guvernului încă din iulie, n-ar fi fost o nenorocire. Vlagă pentru soarta lui nu avusesem din prima zi, după spurcata noastră înscăunare; încât mă privea, îmi făcusem datoria, și-mi îndeplinisem însărcinarea: restabilisem ordinea, distrusesem mișcarea comunistă și alcătuisem o bună lege administrativă. Opinia publică mă ridicase la apogeul autorității mele și n-aveam decât de pierdut uzându-mă mai departe în Guvern. Ieșirea mea împotriva lui Madgearu fusese o mare greșeală politică, fiindcă a dat prilej opoziției să iasă din Cameră și liberalilor în special posibilitatea să o rupă cu noi pe o chestiune de „morală", iar nu pe chestiunea „Reșiței", cum ar fi făcut-o desigur dacă nu intervenea incidentul cu „pupatul" – dar nu-mi alienase simpatiile oamenilor, dimpotrivă. Madgearu era atât de odios tuturor, până și prietenilor săi politici, încât toți râdeau, se bucurau și mă felicitau între patru ochi! În partidul său, Madgearu era detestat și temut. Mulți concurenți îl socoteau curățat, după invitația mea, și mai ales după ridicola lui reacție – și-mi erau recunoscători... Ani de-a rândul, Madgearu n-a putut ridica capul fără ca cei din

[109] Generalul Ștefănescu-Amza, ministru de război în Ministerul Iorga din aprilie 1931.

jurul său să nu-l poftească „să mă satisfacă" (!!) și să-și bată joc de el! Liberalii cei dintâi și gazetele lor erau pline de caricaturi reamintind penibilul incident... Mai târziu, ca să pună capăt intolerabilei sale situații, bietul Madgearu s-a văzut nevoit să se împace cu mine, ca să nu se mai vorbească de noi! Deoarece Regele nu ne-a cerut demisia, în iulie am fi putut pleca noi, trântind ușa și cu capul sus. Averescu a preferat să se mai agațe de putere și să plece umilit și politicește distrus – cum vrea Brătianu – în noiembrie. O greșeală politică mai mult la activul lui...

Retragerea opoziției din Parlament - și prin urmare osândirea Guvernului – n-ar fi fost poate posibilă și în tot cazul n-ar fi avut în opinia publică răsunetul pe care l-a avut, dacă în jurul lui Averescu partidul nepătat, s-ar mai fi bucurat „de stimă și considerație" și ar fi făcut zid în jurul Șefului. Dar partidul se terfelise rău, și mai intrase și zâzania printre oameni, căci voiau mulți să fie miniștri și toți să se îmbogățească. Câteva lămuriri asupra stărilor din Partidul Poporului, care au influențat atât evenimentele politice ulterioare, își au locul aci.

După constituirea Guvernului său, în martie, și înainte de alegerile generale, Averescu a hotărât să transforme Liga Poporului în Partidul Poporului. O mai lămurită mărturisire a năruirii crezului și scopurilor politice pe care se întemeiase mișcarea noastră la Iași nu putea fi făcută. De altminteri, cu toate sforțările mele contrare, Liga alunecase în anii 1918 și 1919 tot mai mult pe panta năravurilor politice caracteristice partidelor. Această alunecare dezgustase pe Cuza și pe Matei Cantacuzino; cel dintâi ne părăsise - iar cel din urmă, fără să demisioneze, sta retras la Iași și nu mai mișca. În schimb ne copleșiseră toți politicienii mai mărunți sau mai răsăriți ce nu-și găsiseră o suficientă remunerare în celelalte partide. Noi, fondatorii – Matei Cantacuzino, Cuza și cu mine -, voiseem un șef și o Ligă, pentru ca Șeful să susțină și să impună un program de primenire numai să fie un Șef – el și iar el – și să se impună la Guvern, cu orice preț și cu orice program. „Primenirea", „răspunderile", „cinstea și legalitatea" erau bune pentru vremea de opoziție și pentru „cultivarea" popularității – dar odată la putere generalul simțea că constituiau un lest ce trebuia repede aruncat, fiindcă putea jena raporturile sale cu cei de Sus. Averescu cu firea lui tenace, dar lipsită de curaj politic își închipuia că odată ajuns se va menține mai ușor prin slugărnicie decât prin luptă (cu slugărnicia a luat-o chiar înainte, și s-a făcut slugă la dârloagă încă înainte de a fi ajuns la putere) – și a socotit că „un partid" putea deveni un instrument mai docil decât „o Ligă" și că ar

putea inspira mai multă încredere Înalților Săi Protectori. Mulțimea partizanilor săi recrutată din partide ofta, pe de altă parte, după o titulatură cu care era obișnuită; li se părea oamenilor că „intrând în rândul partidelor" organizația noastră se urca în grad... Nu m-am opus nici eu. Mai întâi, dacă m-aș fi opus, e probabil că Averescu ar fi trecut peste părerile mele, cum trecuse toamna precedentă peste ele, când cu abținerea de la alegerile lui Văitoianu – și apoi, soarta Ligii Poporului îmi devenise indiferentă, după cum am mărturisit-o deja în paginile precedente. Ligă sau partid – mișcarea noastră dedese faliment. Rămânea de văzut dacă mai puteam realiza ceva bun la Guvern – și în ce privea guvernarea era indiferent dacă turma se intitula Ligă sau Partid...

Zece mii de delegați din toate unghiurile țării au fost adunați într-o bună dimineață la Arenele Romane, de către oamenii de casă ai generalului (sub pretext că eram foarte ocupat la Ministerul de Finanțe m-am abținut de la toată pregătirea acestei înscenări) și în ropote de aplauze au proclamat alcătuirea „partidului" Poporului și „au ales" (!!) ca președinte și șef al noului partid pe Averescu, care a mulțumit cu recunoștință și a bătut o telegramă de supunere Regelui. Lui Brătianu nu i-a bătut nimic: îl rezerva pentru Gurbănești. Chemat să vorbesc și eu, am rostit o cuvântare pur electorală, cerând oamenilor să voteze numai listele noastre și abținându-mă de la orice apreciere cu privire la schimbarea noastră la față...

E interesant de notat că semnele de descompunere ale mișcării noastre au apărut în chiar această ședință inaugurală a partidului. Unii conducători din provincie și-au pus într-adevăr oamenii să manifeste pentru ei ridicându-i împotriva concurenților lor locali. Astfel voci din Bucovina au stigat: „Jos cu Flondor, nu ne trebuie Dori Popovici!", pe când dintre basarabeni unii strigau „Jos Sergiu Nițâ!", iar dintre delegații Vechiului Regat: „Afară cu takiștii! Nu ne trebuie foști takiști!". Averescu asculta, tăcea și înghițea. Eu ascultam și mă întrebam pentru ce mă străduisem atât la Iași și după înapoierea la București; desigur nu pentru a asista „la acest înălțător spectacol", cum l-a calificat a doua zi *Îndreptarea* în care scrisesem cu atâta drag și cu suflet curat, la Iași...

Concurența alegerilor începuse dizolvarea blocului nostru; după alegeri goana după locuri, după gheliruri, după tot felul de căpătuieli a dus în Cameră și în Senat la formarea de bisericuțe menite să împingă pe câte unul înainte, ca apoi cel împins și ajuns să procopsească pe cei ce-l împinseseră și-l susținuseră. Ioanițescu, faimosul Dere, Virgil Potârcă, Petrovici profesorul de la Iași, Jenică

Atanasiu, Dori Popovici bucovineanul, un Otto Dumitriu (omul de casă al d-nei Averescu), generalul Crăiniceanu și încă câțiva au devenit astfel șefi de clică și au început să ne facă zile fripte, sprijiniți fiecare de 7-8 pârliți. Încetul cu încetul a dispărut nu numai sentimentul de coeziune pe care-l dă urmărirea unui scop comun și înălțător, dar și disciplina de partid - și așa s-a ajuns în toamna anului 1921 la adevărate rebeliuni ale majorităților.

De fapt, actul de constituire al Partidului Poporului a fost și actul de deces al mișcării noastre. Convins că valul ce răscolise în adâncurile ei opinia noastră publică se sfărâmase și căile urmărite de mine se închiseseră pentru partidul nostru, eu unul nu m-am mai sinchisit de el și m-am mărginit la munca mea de ministru de interne. Averescu, care nu avusese Liga în mână, a menținut atitudinea lui de disprețuitoare indiferență și față de partid, care a căzut astfel sub înrâurirea șefilor de clică. Sub cuvânt că înaltele sale funcțiuni de prim-ministru îi luau tot timpul, Averescu a numit după câteva luni de guvernare un „locțiitor" în fruntea partidului, și l-a ales în persoana generalului Crăiniceanu. A numit și un comitet restrâns, în care m-a vârât și pe mine, ca agent de legătură între Guvern și partid. Crăiniceanu primise însărcinarea să aplaneze conflictele dintre partizani și să împace oamenii nerăbdători care se îmbulzeau la ușile miniștrilor. Numirea lui Crăiniceanu a ridicat un hohot de râs printre prietenii noștri. Averescu, mare adept al „compensațiilor" înainte ca ele să îmbogățească pe șmecheri pe terenul economic, îl alesese ca să-i îndulcească o amară decepție ce-l supărase mult. Crăiniceanu primise într-adevăr, în preajma alegerilor făgăduiala generalului că va fi desemnat ca președinte al Senatului, dar fire ascunsă cum era, Averescu n-a vorbit nimănui despre această candidatură, nici măcar mie. Eu am aflat-o prin junele Puiu Crăiniceanu, șeful de cabinet al primului ministru, care a destăinuit-o unui secretar al meu. Generalul Crăiniceanu ar fi fost o nenorocire în fruntea Senatului. Ne-ar fi făcut și el zile fripte că era o lichea arțăgoasă, un suflet plin de venin și un prost. Aveam și eu candidatul meu, pe generalul Coandă. Nici Coandă nu era un caracter, dar era lichea cu fason și fire deschisă, se bucura de simpatia tuturor. Cu prestanța, cu surâsul, cu amenințarea lui, cu autoritatea galoanelor sale – Coandă era prototipul „eminentului prezident". M-am gândit un moment să mă duc să mă cert cu Averescu și să impun pe Coandă, dar m-am temut de încăpățânarea lui și am ales o procedură mai practică deși mai puțin leală. Generalul Coandă era candidat pe lista Senatului la Dolj; am pornit cu el la repezeală într-un turneu electoral și la o

masă oferită la Gângiova[110] l-am proclamat într-un discurs patetic și cu anticipație, președinte al viitorului Senat! Și am avut grijă ca toate ziarele din București să reproducă cuvintele mele. Înapoiat la București, Averescu m-a primit cu răceală, întrebându-mă de ce promisesem lui Coandă președinția Senatului... Știam că Averescu ținea și la Coandă, fost prim-ministru și foarte bine văzut de Rege, și că nu va îndrăzni să pună un veto făgăduielii mele. Așa s-a și întâmplat. La întrebarea lui: „Dar bine, ce fac cu Crăiniceanu, căci i-am făgăduit lui, președinția Senatului...", am răspuns: „Mulțumește-mi că te-am scăpat de Crăiniceanu, nu l-ar fi primit nimeni. Ai fi intrat în conflict cu Senatul. E o stafie a trecutului, e piază-rea și e urât de toată lumea. Coandă va fi aclamat!..." — „Bine, dar ce fac cu Crăiniceanu?" — „Explică-i cazul; candidatura lui e secretă și nu o știe nimeni – a lui Coandă a fost publicată de toate ziarele... Și dă-i o compensație"! Și astfel au ajuns Coandă președinte al Senatului și Crăiniceanu – președinte-interimar al partidului.

Crăiniceanu a convocat regulat din 15 în 15 zile comitetul său restrâns, dar nimeni n-a răspuns la convocările lui – eu unul n-am pus piciorul la Club „să fac legătura cu Guvernul", și nici partizanii noștri n-au recurs la bunele oficii ale răsuflatului interimar, care s-a răzbunat trimițând miniștrilor circulare fulgerătoare ce luau imediat drumul orașului...

Anarhia din partid și lipsa de control din partea șefului Guvernului au dat prilej lăcomiei oamenilor, pe care nimic nu-i mai ținea în frâu, să-și dea drumul. Marea majoritate a partizanilor noștri erau înfometați, fie că erau oameni noi ce nu stătuseră niciodată la masă, fie că, scăpați din alte partide n-avuseseră parte la masa acestora decât de firimituri.

Scandalul a izbucnit în jurul departamentelor prost sau slab conduse și în capul cărora fuseseră cucuțați oameni fără experiență, dar și fără scrupule. Aceste departamente erau Ministerul Industriei și Subsecretariatul Aprovizionării. S-au mai făcut porcării și la Comunicații, dar pe o scară mai redusă și fără știrea generalului Vălleanu, și la Război pe o scară mai mare – chiar foarte mare – și cu știrea generalului Rășcanu. În haosul economic lăsat de război, cu greutatea comunicațiilor datorită deteriorării liniilor și deficienței parcului rulant, mai ales al locomotivelor[111], aprovizionarea orașelor

[110] Comună rurală importantă pe valea Jiului inferior.

[111] Numărul locomotivelor în stare de funcționare căzuse sub o mie. Transporturile se făceau atât de anevoios și șperțuiala pentru obținerea de vagoane devenise atât de scandaloasă, încât s-a creat o comisie centrală pentru distribuirea vagoanelor, comisie ce lucra

în alimente și în lemne, ca și în mărfuri de tot soiul lăsa mult de dorit. Față cu ce am cunoscut după 1940 era floare la ureche, dar lumea era încă obișnuită cu normalitatea schimburilor pe care războiul o tulburase, ce e drept, dar pe care toți credeau că încheierea păcii trebuia să o restabilească. Încheierea păcii nu restabilise însă nimic, și oamenii nemulțumiți urlau. Ca să facă față situației și să împace lumea, Averescu s-a hotărât să creeze pe lângă Președinția Consiliului un Subsecretariat al Aprovizionării. Mai existase la Iași, în timpul războiului, o Direcție Generală a Aprovizionării cu atribuții restrânse; crearea Subsecretariatului era însă o inovație, căci da operațiilor de procurare și de distribuire a materiilor prime alimentare, a lemnelor și a anumitor mărfuri o deplină autonomie. Ideea era bună, foarte bună chiar – aplicarea ei a fost însă greșită, căci noului Subsecretariat i s-a dat o organizație incomplectă și greșită, iar în capul lui a fost pus un nătărău: dl Jenică Atanasiu. Bețiv cu cap de popic, dl Jenică plimbase nasul său roșu și „lornionul" ce-i sublinia sprâncenele negre și dese prin mai multe partide înainte de a se înfige ca o căpușă umflată de sânge în pielea generalului Averescu. Debutase în viața politică prin a fi socialist, se raliase apoi Partidului Liberal în care sta la extrema stângă alături de Morțun, de Diamandi și de atâția alții. În deosebire de aceștia însă, utopiști dezinteresați, Jenică Atanasiu s-a apropiat mai mult de ramura gheșeftărească a partidului. Nemulțumit de oscioarele ce i se daseră de ros și socotind – greșit – viitorul pierdut pentru liberali, socialistul nostru s-a despărțit violent de Brătieni la Iași (atât de violent încât n-a mai putut să se împace cu ei), a cochetat cu mine, s-a dat cu Partidul Muncii și a sfârșit în brațele lui Averescu ca „om de stânga".

După instalarea noastră la Guvern a câștigat încrederea definitivă a generalului servindu-i teorii socialiste răsuflate pe care le debita greoi, prin cuvinte căznite ce-i explodau dintre buze, amestecate cu o ploaie de stropi convingători. Prin teorii socialiste, prin lingușiri scârboase și puțin și prin vorbe rele aruncate la adresa mea, Atanasiu a obținut strapontinul ministerial pentru a cărui ocupare am fost consultat după faptul îndeplinit. Nu pot să afirm că Jenică Atanasiu a fost un om necinstit, căci nu vreau să-mi fac păcate și împotriva lui personal n-am avut nimic – dar ceea ce pot spune e că a fost un organizator nul și un deplorabil administrator. A făcut

sub președinția mea. Cât a fost generalul Macri director general al Căilor Ferate, Comisia n-a putut face lucru mare. Cu venirea generalului Mihai Ionescu, om energic și de o cinste exemplară, munca noastră la Comisie a putut să-și dea toate roadele. Cererile de vagoane n-au mai fost rezolvate după șperțuială, ci după ordinea de înscriere și după necesitățile de transport recunoscute.

din Subsecretariatul Aprovizionării o adevărată Vlăsie; droaia de funcționari adunată de el a furat ca în codru fără să aducă cea mai mică îmbunătățire stării de lucruri existente. Cumpărate scump, și de multe ori deja alterate, materiile alimentare și mărfurile adăpostite în Antrepozitele din Dealu Spirii se iroseau spre folosul bandei ce forfotea din nefericire nu în jurul lui Atanasiu, ci al lui Averescu. Am uitat pe mulți din ei, dar îmi aduc aminte de un colonel Ghenciu, bulgar perfid și periculos, mărunțel și deștept, de care generalul făcea mare caz fiindcă-l avusese șef de Stat Major pe când comanda nu mai știu ce unitate. Ghenciu a fost spiritul rău al lui Averescu, a avut o mare influență asupra lui și fiindcă-l dedesem la o parte cu prilejul unei porcării pe care o pusese la cale în județul Constanța, nu s-a lăsat până ce nu m-a stricat cu stăpânul său. Îmi mai aduc aminte de un căpitan Milcoveanu[112], fost aghiotant al generalului în Craiova, potlogar cu amănuntul; de un maior Lămotescu, care mai exploata și pe d-na Averescu – amândoi, ca și Ghenciu, ofițeri „deblocați". Îmi aduc aminte de mai mulți țivili, fețe particulare pe care nu vreau să le mai numesc, căci i-a uitat și Dumnezeu! Toți aceștia „lucrau" cu Aprovizionarea, dar își instalaseră birourile chiar în anticamera lui Averescu, de unde telefonau dând ordine ce începeau cu cuvintele magice: „Aici, Președinția Consiliului"... Bietul Averescu nu știa natural nimic. Intrând la dânsul într-o dimineață n-am putut să mă abțin de a-i spune: „Domnule general, să te ferească Dumnezeu să vie vreun procuror pe aici, că pleacă cu toată anticamera d-tale la Văcărești!!". Generalul s-a uitat strâmb la mine, și banditii au continuat să-și facă treburile, la ușa lui, nestânjeniți...

Ziarele erau pline cu tot felul de destăinuiri ce nu provocau nicio reacție; interpelările s-au ținut șir în Cameră și în Senat. Foile opoziției au mers până a mă învinui pe mine, că arestam oameni cinstiți (era vorba de comuniști) pe când cei necinstiți se lăfăiau în slănină, la Giagoga...

Matrapazlâcurile de la Aprovizionare, ai căror profitori principali erau oamenii de încredere ai lui Averescu, au făcut mai rău regimului în opinia publică decât toate greșelile politice adunate la un loc... La un moment dat scandalul luase astfel de proporții încât fața nerușinaților n-a putut fi scăpată decât printr-un incendiu, după sistemul rusesc. Antrepozitele au luat foc, au ars cu tot ce era în ele și vinovații au scăpat de răspundere - căci o anchetă serioasă fusese orânduită sub presiunea opiniei publice...

[112] Prevenind într-o zi pe Averescu despre potlogăriile lui Milcoveanu, generalul mi-a aruncat: „Mie-mi spui? Dar nu-l știu eu! Mi-a șterpelit într-o zi leafa, la Craiova!". Și totuși nu s-a despărțit de dânsul...

Celălalt pol de dizolvare morală al regimului averescan se învârtea la Ministerul Industriei. S-a învârtit cât timp a fost în fruntea Ministerului Tăslăuanu. Din câte s-au pus în spinarea lui Tăslăuanu n-am avut precizii decât despre o singură afacere, pe care am împiedicat-o, scăpând din încurcătură și pe Goga, ministru al cultelor încă la începuturile lui politice. Lipsit de cea mai elementară experiență administrativă și în totala lui ignorare a legilor țării – ca să nu mai vorbesc de altceva – Goga era cât pe-aci să cadă victima tovarășului său de literatură și să zădărnicească astfel atât de frumoasa și de mănoasa lui carieră. Era pe acele vremuri criză mare de hârtie – dar de câte nu era criză! – și hârtia se scumpise mult. Se dau permise de import, și cum prețurile din străinătate erau foarte scăzute, o taxă de vamă le ridica la nivelul prețului intern de desfacere. Afacerea lui Tăslăuanu consista în importul unui însemnat număr de vagoane de hârtie, fără vamă. Pentru a obține scutire de vamă, plănuise ca importul să se facă pe seama Ministerului Cultelor, pentru nevoile acestuia (!!). Odată hârtia introdusă, s-ar fi uitat de nevoile Cultelor, iar beneficiul, vreo 10 milioane, ar fi fost oferit „partidului" – „partidului", care, vorba francezului, „avait bon dos"... În realitate l-ar fi împărțit fratele Octavian Tăslăuanu cu fratele Octavian Goga... Doar nu de „jaba" se făcuse Unirea! Goga, care nu era fire de potlogar, și care, dacă a alunecat de câteva ori în viață, a alunecat din slăbiciune împins de unul sau de altul - Goga, nedumerit, a venit să mă consulte; a plecat de la mine speriat de ce era să facă, și afacerea a căzut în apă.

Deși n-am avut precizii, asupra niciunei alte afaceri a lui Tăslăuanu, socotesc că omul capabil să pună la cale afacerea cu Goga, era în stare să pună și altele și că a pus. N-o fi făcut el câte s-au spus, dar nici ușă de biserică n-a rămas. Ceea ce era însă mai deplorabil decât afacerile sale personale, era atmosfera ce domnea în Ministerul lui. Furau mulți și se înfruptau toți. Dacă la Aprovizionare se mulțumeau cu mărunțișurile, la Industrie nu se înjghebau decât afaceri mari. Tipic e cazul lui Iliescu-Brânceni, care n-a fost secretar general la Industrie decât 5 săptămâni și s-a retras cu o avere ce i-a permis să ridice mai multe blocuri în București. Pe lângă dânsul, Deleanu, care nu s-a ales decât cu o vilă la Sinaia și cu o căsuță la București, a fost un copil. E drept că Brânceni a fost un as, un artist printre artiști!

Presa și opoziția au dus o campanie feroce și împotriva lui Tăslăuanu. Mai ales liberalii s-au aruncat împotriva lui îndată ce a început să negocieze cu Veith naționalizarea „Reșiței". Cum la

Industrie nu se putea termina printr-un incendiu ca la Aprovizionare, Averescu, ca să arunce lest, s-a mărginit „să demisioneze" pe Tăslăuanu și să ia el interimatul Industriei, după ce refuzasem eu portofoliul, căci amicul lui Ghenciu găsise astfel un prilej să scape de mine de la Interne și să mă coboare în ochii lumii...

Pe lângă focurile bengale de la Aprovizionare și de la Industrie, cele povestite prin ziare sau prin cafenele de pe la Comunicații și de la Război n-au mai impresionat pe nimeni. Au fost însă picături de apă care au contribuit și ele la revărsarea paharului deja plin. La Comunicații, Vălleanu era de o cinste nebănuită, ca și generalii Macri și Mihai Ionescu, care s-au succedat la Căile Ferate. Vălleanu era însă slab de îngeri, și cu toate că încăpățânat ca un catâr, un om fără voință. Îl învârteau directorii cum vreau – și ciupeau când puteau și de unde se găsea. S-au vorbit multe, mai multe decât erau în realitate, despre afacerea Baldwin (locomotive comandate în Statele Unite și plătite în grâu), despre afacerea Brutinel. Brutinel era un general canadian, fercheș, simpatic, vorbind o franțuzească impecabilă și foarte doritor să câștige parale. Ispitit de succesele compatriotului său Boyle, venise și el la București, ca un fluture atras de lumânare. Dar în loc să cadă pe Regina Maria, a căzut pe Gogu Vălleanu, și în afară de comanda de locomotive nu s-a ales cu nimic. Șperțuri s-au încasat în această afacere, dar Vălleanu a rămas curat precum cristalul. Ceea ce n-a împiedicat șacalii politici să-l boteze Vălleanu-Brutinel, și să-i amărască zilele cât a stat în fruntea Ministerului Comunicațiilor.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile la Ministerul de Război. Acolo s-a furat ca în codru, dar nici mai mult nici mai puțin decât s-a furat înaintea noastră și după noi. Generalul Rășcanu venise în fruntea Ministerului de Război precedat de o mare reputație pe care i-o făcuse Nicu Filipescu pe timpul ministeriatului său. Nicu Filipescu îl declarase ofițer genial, îl întrebuința la toate și îi dedese autoritate peste generali, deși era numai maior. Înaintat repede în anii următori, fusese lăsat mai la o parte în timpul războiului. Generalul Iliescu la început, generalul Prezan mai târziu, aveau oamenii lor printre care Rășcanu nu găsise loc. Prin forța împrejurărilor s-a aruncat astfel în brațele lui Averescu, al cărui discipol era, de altminteri, la Statul Major.

În fruntea Ministerului de Război, generalul Rășcanu și-a mâncat reputația. A fost un ministru nul și a lăsat pe secretarul său general să învârtească afacerile cum i-a plăcut. El a fost cel dintâi ministru de război care n-a permis Ministerului de Finanțe să controleze

cheltuielile armatei și a creat astfel o nenorocită tradiție care a fost urmată de toți succesorii săi. Ministerul de Război a devenit o Vlăsie în care fondurile bugetare erau manipulate în disprețul celor mai elementare dispoziții ale legii contabilității publice. Câțiva ani mai târziu, continuând tradiția creată de Rășcanu, generalul Paul Angelescu (sub Ministerul Vintilă Brătianu) a construit întreg imobilul ocupat și azi de Departamentul Apărării Naționale, fără să ceară un credit de un leu, numai din sumele rămase disponibile de la creditele acordate pentru echipamentele militare... Ne-a mărturisit-o el însuși, în Consiliul de Miniștri, în fața lui Vintilă înmărmurit, dar incapabil să se opună abuzului. Sub Paul Angelescu, creditele acordate pentru bocanci, pentru haine, pentru micul echipament s-au irosit în construcții și în altele. Sub Rășcanu nu s-a construit mai nimic – în schimb acele altele s-au umflat cât au putut și s-au umplut multe buzunare.

Personal, cred că Rășcanu era om cinstit, dar căzuse la patima femeilor, care-l învârteau pe degete. Se cănea, mânca magiun, și alerga după târfe cu limba scoasă. Se amorezase de o pațachină, Pia G..., faimoasa damă voalată, care circula în Minister ca la ea acasă, punea la cale și supraveghea afacerile cele mai veroase...

Situația Guvernului după retragerea opoziției din Parlament • Încoronarea și amânarea ei • Lupta de răsturnare pornită de liberali • Noul aspect al arenei politice • Deschiderea Camerelor • Înțelegerea cu țărăniștii pentru reîntoarcerea în Parlament • Mesajul • Palinodiile lui Averescu • Trădarea lui Take Ionescu • Demisia Guvernului • Guvern Coandă neizbutit – Guvern Take Ionescu constituit • Trântirea Guvernului Take Ionescu.

În rezumat, în iulie 1921, în momentul în care Brătianu a început campania lui de răsturnare, Averescu își pierduse trei sferturi din popularitate, se certase cu toate partidele, își dezorganizase partidul și majoritățile și se demonetizase în opinia publică scârbită de matrapazlâcurile de la Aprovizionare, de la Industrie, de pretutindeni și sătulă de Tăslăuanu, de Atanasiu, de Brutineli și de Dama Voalată – fără să mai vorbim de toți escrocii ce mișunau în anticamera și pe culoarele Președinției Consiliului. În această încărcată atmosferă, singurele puncte luminoase luceau la Ministerul de Interne și la cel de Externe. La Interne, succesul meu împotriva comuniștilor era încă viu și nicio bănuială măcar de necinste nu atinsese pe nimeni. La Externe, Take Ionescu întemeiase Mica Înțelegere, negociase acorduri cu toată lumea și se bucura de încrederea Puterilor conducătoare ale Europei. Dar nici Take Ionescu, nici eu nu mai constituiam o sinceră întărire pentru Ministerul Averescu: Take Ionescu fiindcă se gândea deja să formeze el următorul Guvern sau să intre în el ca ministru de externe indispensabil și permanent – iar eu, fiindcă așteptam cu nerăbdare ora liberării, dezgustat de tot ce vedeam în jurul meu.

Cu toate că-și irosise zestrea politică, cu toată conjunctura ce se prezenta cât se poate de defavorabilă, Averescu își păstrase seninătatea și convingerea atotputerniciei sale. Am încercat să-i deschid ochii, dar mi-am pierdut timpul. După retragerea opoziției din Parlament s-a dus la Cameră și a luat poziție de luptă. Față de foștii membri ai „Federației Democratice" s-a arătat mai blând și s-a mulțumit să spună[113]:

[113] Reprodus după notele stenografice ale Camerei.

„Sunt convins că gestul diferitelor grupări care formează, sau au format, Federația Opozițională, sau Federația Națională – nu știu cum s-a botezat în diferite timpuri – nu v-a impresionat[114] și v-a lăsat și pe d-voastră tot atât de indiferenți cât m-a lăsat și pe mine.

Vorbind sincer, îmi face impresia unei mari băști de săpun care nu conține în ea nimic esențial, nimic serios (sic).

.....

De aceea, fără să ne impresionăm cătuși de puțin de ceea ce s-a întâmplat, încrezători în puterea d-voastră și strâns uniți în jurul Guvernului, să pășim înainte la munca noastră spre binele țării...".

Față de liberali însă, care nu numai că s-au retras din Parlament, dar s-au declarat chiar demisionați și au cerut dizolvarea – generalul a fost mai categoric și le-a spus scurt: „Voiți război – foarte bine, îl primesc!". Și a dat ordin Îndreptării să reia chestiunea „Răspunderilor"... Comentând declarațiile primului ministru, ziarul democrat Adevărul conchidea: „... Despărțirea între «Federație» și majoritate n-a avut ieri un caracter inconciliabil. Cu liberalii însă s-a deschis procesul cel mare, lupta politică decisivă...".

Se deschisese pentru ochii lumii; în culise ea era deja sfârșită și câștigată de liberali, sau mai exact de Brătianu.

Declarația lui Averescu de război venea prea târziu. „Răspunderile" răsuflate și perimate nu mai puteau fi reînviate – generalul pierduse succesiv toate trenurile ce l-ar fi putut duce la o fulgerătoare izbândă împotriva adversarilor săi de totdeauna.

Fiindcă imprudența mea verbală precipitase evenimentele, am socotit ca o datorie să dau tot concursul generalului în lupta care se deschidea, dar am făcut-o fără vlagă, după cum am mai spus-o – știam dinainte că bătălia era pierdută. Împrejurările îmi impuneau însă să mă mențin pe linia pe care pornisem.

După ce s-au votat legile privitoare la „Reșița", la reforma agrară din ținuturile alipite, și câteva proiecte mai urgente – Parlamentul a fost închis, am intrat în vacanță și fiecare și-a văzut de treabă.

Opoziția și-a dat seama că Guvernul scăpase și s-a pus pe pregătirea asaltului ce trebuia dat în toamnă. Țărăniștii și-au completat cadrele, fuzionând cu Partidul Țărănesc din Basarabia. Stere, doctorul Lupu și Pantelimon Halipa au intrat astfel în comitetul de direcție al mișcării țărăniste. Intrarea lui Stere în partidul lui Mihalache a avut drept rezultat desfacerea definitivă a „Federației Democratice". Iorga n-a vrut să stea o clipă alături de „trădător", iar Maniu cu ai lui au profitat de scrupulele lor naționaliste ca să se apropie de liberali.

[114] Se adresa partizanilor săi, singurii rămași în Cameră.

Brătianu le făgăduise „o largă participare" la viitorul Guvern, fără să ia însă niciun angajament precis. Crezându-se foarte abil, Maniu a tratat cu liberalii fără să rupă toate punțile nici cu țărăniștii, nici cu noi. Socotea astfel, printr-un șantaj bine condus, să rupă cât mai mult de la Brătianu. Își găsise omul! Până la sfârșit, păcălitul a fost el!

Liberalii, după ce scoseseră castanele din foc cu mâna țărăniștilor, le-au întors spatele și n-au mai păstrat contactul decât cu ardelenii, plimbându-le acadelele puterii pe la nas. Metodici, liberalii s-au mărginit în lunile august și septembrie să desăvârșească prin Știrbei înțelegerea lor cu Regele, să țină „sub presiune" pe ardeleni, să înjure țigănește Guvernul prin foile lor și să pună câteva jaloane în jurul lui Take Ionescu, pe complicitatea căruia se bizuiau deja ca s-o sfârșească mai repede în toamnă cu Averescu.

Trecută furtuna, Averescu își închipuise că trecuse și pericolul. În loc să stea să lupte cu Brătianu pe culoarele Palatului și în cabinetele de toaletă regale, și-a luat concediu și a plecat la Kissingen. Înainte să plece, Regele i-a dat însă o lovitură din care se puteau trage cele mai precise concluzii: a amânat Încoronarea! Încoronarea Regelui și a Reginei la Alba Iulia fusese hotărâtă din primele zile ale guvernării noastre și devenise pentru Averescu „la grande pensée de son règne". Generalul vedea în actul încoronării, nu numai, ca toți românii, apoteoza Unirii și Întregirii Neamului, dar încă un fel de legătură mistică ce s-ar fi pecetluit între Rege și dânsul, o chezășie de o lungă, de o nesfârșită guvernare... O comisie specială, compusă din câțiva miniștri - făceam și eu parte dintr-însa – și din notabilități cu reputație culturală fusese numită și însărcinată, sub președinția generalului Coandă, să aleagă locul pe care să se ridice, în cetatea Albei Iulii „Biserica Neamului" în care trebuia să se săvârșească Încoronarea. Cu planurile bisericii fusese însărcinat Petre Antonescu. Înzestrată din belșug cu toate mijloacele, Comisia și arhitecții puși sub ordinele ei au lucrat pe capete, și în mai puțin de un an, Biserica și anexele ei au fost ridicate. E singurul lucru frumos pe care l-a construit Petre Antonescu, arhitect greoi și lipsit de vlagă. Zidurile s-au resimțit de ridicarea lor în pripă și s-au deteriorat repede, dar în 1921, aspectul lor era măreț; proporțiile bisericii foarte nimerite și simplicitatea liniilor clădirii principale se încadra de minune în colonadele claustrate care mărgineau întinsa platformă ce se deschidea spre breșa prin care intrase Mihai Viteazul în Cetate. Un singur cusur în această reușită realizare: turnul sau clopotnița, prea subțire și prea înalt față de restul construcțiilor. Nu era însă vina arhitectului. Biserica Neamului fiind

vecină cu catedrala catolică – o clădire veche de toată frumusețea – domnii membri ai Comisiei și fruntașii noștri politici ceruseră un turn mai înalt ca al ungurilor! Cu toate protestările sale, Antonescu a trebuit să se supună, căci înălțimea turnului de la Alba Iulia devenise o chestiune de predominare națională!

Nădușise bietul Coandă, lucraseră arhitecții și zidarii zi și noapte – în fine totul fusese terminat, sau aproape[115], programul serbărilor fusese întocmit și data Încoronării fixată la sfârșitul lui septembrie... În fața lui Averescu Regele s-a fâstâcit, ca de obicei, i-a îngânat cuvinte fără șir, din care reieșea totuși, că se vedea silit să amâne Încoronarea pe anul următor, fiindcă costumele regale, al său și al Reginei, comandate în străinătate nu erau gata. Generalul, în loc să protesteze și să întoarcă pe Rege la datorie, n-a făcut nicio obiecție: era convins că Încoronarea nu putea fi săvârșită decât sub dânsul, care o pregătise cu atâta grijă, și în naivitatea sa, vedea în amânarea Regelui o garanție de durată a Guvernului până cel puțin în 1922, și chiar după 1922, căci Încoronarea pecetluia etc. etc...! Am încercat în zadar să-i deschid ochii și de data asta și să-l lămuresc că Regele nu făcuse decât să execute instrucțiunile lui Brătianu transmise prin Știrbei și că amânarea Încoronării însemna că Majestatea Sa nu o mai acorda Guvernului nostru și generalului Averescu și că va primi Coroana României întregite din mâinile lui Brătianu reînscăunat Prim-Ministru și Stăpân al Țării Românești! Averescu a surâs, și m-a lăsat să spun... Știa el!

Lupta de răsturnare a început în octombrie. Au început-o liberalii printr-un manifest către țară și prin trei mari întruniri pe care le-au organizat în București în cursul acelei luni. În cursul vacanțelor parlamentare aspectele politice se schimbaseră cu totul. De unde până în iulie, partidele „Federației", mai ales țărăniștii se însărcinaseră cu toată gălăgia împotriva Guvernului, iar liberalii stau pitiți în dosul perdelelor și se mulțumeau să ațâțe, la începutul lui octombrie țărăniștii se domoliseră și liberalii ieșiseră în stradă. Prin fuziunea cu basarabenii, țărăniștii câștigaseră în persoana lui Stere un cap politic mai bine organizat ca ale lor și un om care, trăit ani de zile în intimitatea cugetului și metodelor lui Brătianu, cunoștea pe liberali și apucăturile lor. Într-o cuvântare ținută la începutul lui august, la Râmnicu-Vâlcea, urmând linia trasă în Cameră de Averescu, declarasem rupte toate legăturile Guvernului cu Partidul Liberal, și după o violentă ieșire împotriva manevrelor brătieniste subliniasem greșeala țărăniștilor, care nu pricepeau

[115] Sau aproape, căci terminată de-a binelea n-a fost biserica nici în 1922...

încă că făcuseră jocul liberalilor în lupta lor împotriva noastră. Mă folosisem de acest prilej pentru a face destăinuiri asupra manevrelor lui Brătianu. Cuvântarea mea făcuse mare senzație; mulțumită ei, mulțumită intervențiilor lui Stere – care n-a iertat până la moarte purtarea liberalilor și în special pe a lui Ionel Brătianu față de dânsul – mulțumită pretențiilor de succesiune la Guvern date tot mai mult în vileag de cercurile brătieniste, ochii țărăniștilor se deschiseseră în fine. Am mai luat și noi contact cu ei pe unde am putut și am căutat să ne explicăm. Țărăniștii nu ne iubeau, dar urau de zece ori mai mult pe liberali. Între ei și noi era rivalitate, pe același teren, așa socoteau ei – dar pe liberali îi țineau drept vrăjmașii lor de moarte, și la ideea că-i ajutaseră să se urce iarăși în șa, înnebuneau. Ardelenii începuseră să-și dea seama că liberalii vor fi chemați la putere după noi și se lăsaseră la vorbă cu Brătianu, arătându-se tot mai rezervați față de țărăniști.

Țărăniștii nu puteau pretinde Guvernul singuri; conjunctura unei alianțe cu ardelenii devenise însă din ce în ce mai problematică cu cât ascendentul lui Stere creștea în partid. De frică să nu vină liberalii la putere, țărăniștii au priceput din ce în ce mai lămurit că prelungirea guvernării lui Averescu și chiar o eventuală înțelegere cu noi era în interesul lor, o guvernare liberală însemnând pentru ei o încătușare pe mai mulți ani – și astfel se explică schimbarea lor de atitudine, potolirea lor față de Guvern și înțelegerea la care am ajuns pentru reintrarea lor în Parlament.

Factorul esențial de care depindea întorsătura evenimentelor în România întregită și democratică era Regele. Mă găseam în termeni destul de buni cu dânsul ca să încerc să-l descos și să văd ce era într-însul. Am încercat, dar am găsit un om ermetic închis, care nu voia să spună nimic. Tot ce am putut ghici, a fost zbuciumul sufletului său. Incapabil să reziste hipnozei lui Brătianu, suferea adânc de importanța sa și nu voia să se creadă că e o păpușă în mâinile altuia. De câte ori insinuam că Brătianu hotărâse într-un fel sau altul, sărea ca împușcat, se făcea stacojiu și-mi spunea răstit că nu vrea să știe de ce vrea sau nu vrea Brătianu! Și era sincer, săracul de el! Dar nu iubea nici pe Averescu și n-avea nicio încredere în el. Și-l mai supăra grozav faptul că ardelenii părăsiseră Parlamentul... Luna de miere cu Maniu se sfârșise, Maniu nu mai era „al lui" ca în 1919, dar socotea lipsa ardelenilor din Guvern ca regretabilă și lipsa lor din Parlament ca o adevărată catastrofă. Fără să mi-o spună, am priceput că zilele noastre erau numărate și că o criză ministerială înainte de deschiderea Camerelor era probabilă. Am comunicat impresiile mele

lui Averescu, care, după o pretinsă explicație cu Regele, a venit să-mi spună că mă înșelasem, că pesimismul meu era nejustificat și că era sigur de încrederea Regelui...

Pe mine soarta Guvernului nu mă interesa. Nu putusem realiza Guvernul dorințelor mele; îmi îndeplinisem programul la Ministerul de Interne; satisfacția datoriei împlinite și convingerea că scăpasem țara de o mare primejdie compensau dezamăgirile pe care le suferisem una după alta – eram gata și chiar foarte mulțumit să trec la odihnă. Printr-un sentiment de lealitate și de solidaritate față de Averescu și de Guvernul din care făceam parte – și de ce să nu o mărturisesc, fiindcă îmi plăcea lupta, am împins cât am putut să scot căruța din făgaș. N-am reușit, dar cel puțin am petrecut, și mi-am găsit răsplata oboselilor mele în plăcerea de a trânti Guvernul care ne-a urmat, după o lună de la constituirea lui...

În toamna anului 1921 a fost prima întâlnire a Constituției vechi cu stilul nou calendaristic adoptat de România Întregită. După Constituție, Parlamentul trebuia deschis la 15 octombrie și deschiderea putea fi amânată cu o lună, până la 15 noiembrie. Datele erau determinate de calendarul oficial, era la mintea omului. În loc să ia taurul de coarne și să-și încerce cât mai degrabă norocul, adică la 15 octombrie, Averescu cel subtil, începând să-și dea și el seamă că deschiderea Parlamentului va fi hopul peste care nu va trece, a obținut de la Rege o amânare a convocării Camerelor până la 28 noiembrie, sub cuvânt că datele prevăzute de Constituție erau după stilul vechi și că 15 octombrie și 15 noiembrie trebuiau traduse în stilul nou prin 28 octombrie și 28 noiembrie! Regele nu s-a tocmit; a surâs și a acordat acest ultim răgaz Primului său Sfetnic, ca să-i îndulcească sfârșitul...

Liberalii au continuat campania lor de întruniri și de presă, iar noi ne-am pus pe lucru ca să aducem opoziția – în afară de liberali – în Cameră. Voi arăta mai la vale rezultatele acestor demersuri. Cu două săptămâni înainte de deschiderea Parlamentului, Averescu m-a însărcinat cu redactarea Mesajului. Am cerut ca de obicei colegilor să-mi dea fiecare câte un paragraf privitor la programul departamentelor lor, am coordonat aceste paragrafe într-un tot cât mai concis și precis și am pus în capul lor un alineat în care, iarăși ca de obicei, am introdus câteva cuvinte de încredere ale Suveranului către Guvernul său și am adăugat câteva alte cuvinte exprimând dorința Coroanei de a revedea opoziția reocupându-și locul în Parlament – și cu acest alineat a început drama.

Trebuie să adaug că între acest alineat preliminar și paragrafele

departamentelor mai introdusesem unul prin care se prevedea propunerea unei legi speciale pentru efectuarea alegerilor comunale și desăvârșirea atât de așteptatei legi electorale generale. Erau două condiții cerute de țărăniști ca să reintre în Cameră, condiții primite de noi cu obligația să figureze în Mesajul de deschidere a Corpurilor Legiuitoare.

Câteva cuvinte asupra negocierilor noastre cu opoziția, ca să lămuresc cum ajunsesem la aceste angajamente. Negocierile cu țărăniștii le-am dus cu doctorul Lupu, cu care eram mai legat de la Iași. Inițiativa tratativelor a luat-o Lupu. După o primă întrevedere am hotărât să ne întâlnim seara între orele 6 și 7 la frate-său clinicianul, în aleea Năstăsescu. Întâlnirile, care au avut loc de 3-4 ori pe săptămână, au început pe la 8 noiembrie și au ținut până la deschiderea Parlamentului. Le fixam prin telefon, și ca să derutăm pe indiscreți, eu eram Isidor, și Lupu, Georgescu! Ca să evit discuțiile prea lungi, am tratat numai cu Lupu; el vedea apoi pe Mihalache și pe Stere și-mi aducea obiecțiile lor în ședința următoare. Pe Mihalache l-am întâlnit o singură dată, tot în aleea Năstăsescu - pe Stere niciodată, și cu dânsul n-am discutat...

Cu Lupu negocierile au fost plăcute și înțelegerea ușoară. În ura lui neîmpăcată față de foștii săi stăpâni, urla: „Ca să scap de liberali, mă înțeleg și cu dracul!". Iar eu gândeam, dar nu spuneam, „ca să scap de dracul, mă înțeleg și cu feciorii de popă!". Mă mușcase iarăși șarpele de la Iași și plăcerea de a trage sforile politice mă ademenise din nou. După cum se vede, deși patimile erau diferite, ele concordau spre același țel... Lupu mi-a mărturisit de la prima întrevedere că în Partidul Țărănesc toți regretau gestul nesăbuit din iulie, care profitase numai liberalilor. „Și pentru ce și pentru cine, domnule?" – urla mai departe Lupu – „pentru boul ăla de Madgearu, pe care nimeni nu poate să-l sufere în partid? Să te pupe, și să mă pupe și pe mine, și să ne pupe pe toți, și să ne lase în pace!...". Lupu adăuga însă că partidul nu putea să-și dea prostia de gol; trebuia o explicație pentru partizani și pentru opinia publică, și această explicație, el, ca și Mihalache, și Stere o vedeau posibilă numai prin dobândirea unor puncte esențiale din program și prin asigurarea unor cât mai grabnice noi alegeri generale. După mai multe discuții am pus în scris următoarele puncte:

1) Sesiune scurtă: se va vota legea electorală și câteva legi urgente cerute de împrejurări, ca legile financiare pentru modificarea impozitelor lui Titulescu.

2) Se va vota o lege provizorie pentru efectuarea imediată a alegerilor comunale – dacă e posibil alegerile să se facă chiar în ianuarie.

3) La sfârșitul sesiunii, strigările pentru revizuirea Constituției.

4) Odată cu dizolvarea Corpurilor Legiuitoare, retragerea Guvernului; Guvern neutru pentru alegeri; alegerile generale în primăvară.

La acest protocol Stere a cerut să se mai adauge două puncte: 1) Amnistie pentru inculpații politici (aluzie la comuniști, în realitate îl preocupa cazul său) și suprimarea măsurilor excepționale (stare de asediu, cenzură etc.) și 2) viitoarele Camere să aibă numai caracter constituțional. Am pus cererile lui Stere pe o fițuică separată și am cerut să vină și Mihalache să-mi confirme acordul său cu privire la cele 4 puncte asupra cărora mă înțelesesem cu Lupu. Mihalache chemat telefonic a venit numaidecât și astfel a avut loc întrevederea despre care am vorbit mai sus.

Mihalache nu numai că s-a declarat de acord cu noi asupra celor 4 puncte, dar încă – după o lungă expunere care a fost un aspru rechizitoriu împotriva liberalilor, mi-a exprimat dorința unei colaborări de guvernământ cu noi, în anumite condiții. De o colaborare cu țărăniștii, la Guvern, nu-mi ardea deloc, dar evoluția lor era destul de interesantă ca să caut să fixez în scris o propunere atât de neașteptată după scenele sălbatice ce avuseseră loc în iulie, la Cameră. Am rugat pe Mihalache să însemne pe un petec de hârtie propunerile sale, ca să le pot arăta lui Averescu. Mihalache nu făcuse încă școală cu Maniu și a luat numaidecât condeiul. Notița lui Mihalache avea următorul conținut:

„1/ Dorința noastră este de a colabora cu dl general Averescu în sânul blocului democratic.

2/ În ce ar consista raporturile de colaborare ar fi de dorit să se studieze de delegați ai d-lui general și de delegați autorizați ai noștri.

3/ Am dori ca înțelegerea să înceapă, cu prilejul numirii prefecților din Vechiul Regat, punându-ne în acord cu naționaliștii.

4/ De îndată ce dl general ne va arăta care este delegatul cu care trebuie să tratăm, vom desemna și noi pe delegații autorizați ai Partidului Țărănesc.

p. neschimbare

(ss) *I. Mihalache*"

Mihalache mi-a mai cerut, verbal, ca angajamentele Guvernului relative la legea electorală, la legea pentru alegerile comunale și la strigările pentru Constituantă să fie trecute în Mesaj.

Averescu a primit cele 4 puncte convenite cu Lupu și a primit de asemenea să trecem în Mesaj angajamentele relative la legile electorale, atât pentru Camere, cât și pentru comune, dar n-a primit să înscrie în Mesaj și obligația strigărilor Constituționale, declarând că ar fi greu de obținut consimțământul Regelui care trebuia pus în această privință în fața faptului îndeplinit. Dar el, Averescu, își lua angajamentul să procedeze la aceste strigări, îndată ce scurtul program al sesiunii va fi îndeplinit.

Cu privire la cererile lui Stere, Averescu a răspuns că starea de asediu se va ridica odată cu strigările pentru revizuirea Constituției, iar despre amnistie era inutil să se vorbească, fiindcă Regele nu va consimți niciodată să o semneze. Caracterul exclusiv constituțional al viitoarelor Camere nu putea fi proclamat decât de acele Camere înseși, după alegerea lor.

La dorința de colaborare exprimată de Mihalache, Averescu a răspuns că o asemenea colaborare o dorește și dânsul în principiu, și că roagă pe șeful Partidului Țărănesc să ia contact cu dânsul după deschiderea Camerelor și reîntoarcerea deputaților în Parlament.

Mihalache s-a declarat mulțumit cu răspunsul lui Averescu, și reîntoarcerea țărăniștilor în Cameră a fost astfel hotărâtă. Cititorul ar putea fi mirat că primisem fără multă discuție condiția strigărilor pentru revizuirea Constituției și alegeri noi. Explicația este simplă: fusese totdeauna în intenția noastră ca după restabilirea ordinei în stradă și în finanțe, ca după desăvârșirea reformelor agrare, administrativă și electorală, să procedăm și la revizuirea Constituției. Din programul nostru nu mai rămăsese decât legea administrativă și cea electorală. Cea administrativă, trecută prin Cameră, nu mai trebuia votată decât de Senat – cea electorală, depusă gata la Cameră, trebuia votată de ambele Adunări. În înțelegere cu țărăniștii și în absența restului opoziției din Parlament lucrurile ar fi mers repede. Cerința unei imediate revizuiri a Constituției din partea țărăniștilor se încadra astfel de minune în planurile noastre și în cazul în care Coroana, sub influența liberalilor ar fi zădărnicit aceste planuri, era în avantajul nostru să cădem în opoziție pe o chestiune atât de importantă și mână în mână cu țărăniștii, de care masele rurale se apropiau tot mai mult.

Am încercat să aduc și pe ardeleni în Parlament. Maniu nefiind în București, am avut mai multe întâlniri cu Vaida și cu Mihai Popovici. Am „pertractat" în trei, ceasuri întregi. M-au luat cu „pro primo", cu „pro secundo" și cu „illo tempore", și am pisat apa în piuă. Mai târziu vor vedea... Nu voiau să rupă toate punțile cu noi, pentru cazul în care am mai sta la Guvern și apoi înțelegerea noastră cu țărăniștii,

despre care aflaseră și ei, îi impresionase adânc. Dar am ghicit, căci nu mi-au spus-o, că „pertractau" și cu liberalii și că sperau mult din aceste pertractări... În fine n-am ajuns la nimic cu ei. Să mai spun că cu liberalii nici n-am luat contact?

Și cu aceste scurte lămuriri să ne înapoiem la Mesaj. Desăvârșindu-mi sarcina luată, am remis lui Averescu anteproiectul zisului Mesaj în dimineața zilei de miercuri 23 noiembrie. Averescu și Take Ionescu – acesta numai în ce privea paragraful politicii externe – au făcut câteva corecturi, după care o redacție definitivă a fost dată la copiat și a doua zi, joi, Averescu s-a dus la Rege, cu exemplarul caligrafiat, pentru semnătură. După citire, Regele a rugat pe Averescu să-i lase documentul, să-l mai recitească... Vineri dimineața a restituit Mesajul primului ministru cu mai multe corecturi, între altele suprimarea legilor electorale, și cu primul paragraf astfel modificat încât orice aluzie la încrederea sa în Guvern dispăruse și reieșea dimpotrivă că Parlamentul nu putea lucra în absența opoziției, deși Averescu îl prevenise despre reîntoarcerea țărăniștilor în Cameră, în acel moment deja hotărâtă.

Situația se arăta deodată extrem de agravată, și intenția Regelui de a crea criza ministerială în ajunul deschiderii Camerelor apărea vădită. Convocat împreună cu Take Ionescu la Averescu, am examinat în trei textul Regelui și l-am declarat toți trei inacceptabil. Dacă Regele persista în a-l menține – nu era decât o singură concluzie: demisia. Averescu având zi de lucru cu Vodă, sâmbăta, am fost de acord ca primul ministru să mai facă a doua zi o încercare, după care vom hotărî definitiv atitudinea de luat. Take Ionescu s-a declarat pe deplin solidar cu noi, fără să i-o cerem...

Sâmbătă 26 noiembrie, la dejun la socru-meu Boambă, mi s-a adus următorul răvaș din partea lui Averescu, care fusese la orele 12 în audiență și nu scăpase de la Rege decât după ora 1 ½:

„26 XI 21.

Am avut o mare luptă. Nu mi-a dat încă rezultatul definitiv, mi-l va trimite după-amiezi. Am impresia că va persista în ideea lui, de aceea te rog spune-mi la ce număr te pot găsi cu telefonul după-amiază, probabil mai pe seară.

Eu cred că în orice caz este bine să previi pe amicul din seara trecută[116] pentru cazul că paragraful în chestiune ar fi suprimat.

Av."

[116] E vorba de doctorul Lupu, pe care îl adusesem lui Averescu, după dorința și a unuia și a altuia.

Înțelegeam și nu prea înțelegeam... A la Averescu! În ce persista Regele? În suprimarea paragrafului cu legile electorale? În menținerea formulei sale din fruntea Mesajului? Ca să mă lămuresc, m-am dus imediat după dejun la Președinție și acolo am găsit pe Take Ionescu, tot atât de nerăbdător ca și mine. Am aflat că Regele rămăsese intransigent pe chestiunea legii electorale - voia evident să rezerve viitorului Guvern liberal comoditățile regimului electoral în vigoare –, dar că pe chestiunea „preambulului" sfârșise prin a primi o formulă tranzacțională, pe care trebuia să o redactăm noi. Averescu adăuga că situația nu-i părea atât de încordată, că Regele se înfățișase mai mult zăpăcit și buimăcit, decât hotărât la un act de autoritate și de răspundere... Așa era întotdeauna când executa un ordin de-al lui Brătianu: ezita, încerca să se revolte, dar îndată ce simțea pulpa celui care-l încălecase, pricepea și se supunea... Părerea mea a fost să-i trântim imediat demisia; Averescu însă n-a voit să audă de așa ceva – iar Take Ionescu n-a spus nimic... În fine, am redactat împreună „textul tranzacțional", și Averescu m-a rugat să mă duc eu cu el la Rege, să i-l bag pe gât. Am refuzat net – și am adăugat că Take Ionescu era mai indicat, căci față de dânsul, care nu făcea parte din partidul nostru, Regele se va arăta mai confient și mai deschis. Take Ionescu, spre mirarea mea – căci sarcina nu era plăcută – a primit numaidecât. Eram încă departe în acel moment să bănuiesc că lucra împotriva noastră... și pentru el!

Am rămas cu Averescu, care după câtva timp a chemat pe Mișu[117] la telefon să-i spună nu mai știu ce. Am aflat astfel că, pe când îl credeam la Rege, Take discuta cu Mișu textul Mesajului! Și tot nu mi s-au deschis ochii! Ce-o fi pus în acea zi Take la cale cu Mișu nu știu – dar s-a înapoiat de la Palat cu următorul text propus de noi, aprobat:

„Domnilor Senatori,
Domnilor Deputați,

Cu o deosebită mulțumire mă găsesc în mijlocul reprezentanților națiunii. Timpurile sunt însă atât de grele încât țara are nevoie de concursul oamenilor de seamă din toate partidele și de aceea ar fi de dorit ca Parlamentul să-i poată avea reuniți într-o acțiune patriotică".

Textul fusese redactat de Take Ionescu, căci Averescu din obicei, și eu din indiferență, îl lăsasem să scrie... Numai mai târziu mi-am dat seamă că acesta conținea în cuprinsul său, in ovo planul Guvernului Take Ionescu! Amabilitate față de Parlament (în opoziție

[117] Ministrul Casei Regale și omul Brătienilor.

cu ignorarea Guvernului[118]), „concursul" oamenilor de seamă din toate partidele întruniți într-o acțiune patriotică, în Parlament, în Parlamentul existent, prin urmare nu dizolvare...

Ca și mine, Averescu „n'a vu que du feu" și a fost încântat că evitase criza, și înfrânsese astfel pe Brătianu (așa credea el!). În ce privea chestiunea electorală, Regele (adică Mișu, adică Brătianu) impusese următoarea formulă: „Reforma electorală, ale cărei baze au fost înscrise în Constituție în 1917" (o politețe pentru liberali) „și pentru care Guvernul meu v-a prezentat deja în sesiunea trecută proiectul necesar de lege, va trebui să fie desăvârșită pe temeiul principiului admis al sufragiului universal direct, secret și obligatoriu, cu reprezentarea proporțională a minorităților".

O vagă enunțare de principii, niciun termen, nicio dorință de repede realizare - niciun cuvânt despre alegerile comunale! Ne călcasem cuvântul față de țărăniști! Dar sub pretext că ne admisese „reforma electorală (!)", Regele (adică Mișu, adică Brătianu) ne tăiase toate paragrafele Departamentelor cu enunțarea proiectelor de legi pregătite de ele! Un Mesaj de înmormântare, pentru cine era obișnuit cu asemenea proze și știa să citească!

Averescu era însă încântat! Înregistrase o victorie asupra lui Brătianu; efemeră victorie pe care naivul general o credea decisivă! Liberalii convocaseră într-adevăr pentru ziua de duminică 27 noiembrie Congresul partidului lor. Au adus la acest congres o lume imensă, cheltuind milioane, și mai ales prevenind pe partizani că a doua zi urmau să fie chemați la putere. A doua zi însă, Averescu a deschis Camerele, toate au rămas la locul lor, și liberalii aduși din provincie ca să asiste la înscăunarea lui Brătianu s-au înapoiat acasă, plini de melancolie...

La lumina celor ce s-au întâmplat apoi, pare că factorul determinant al amânării crizei a fost Take Ionescu, care, lipsit de curaj cum era, se vede că a dat înapoi în ultimul moment, mărul nepărându-i încă destul de copt. Soarta Guvernului era însă pecetluită. Averescu judecând greșit situația și crezând că Regele a dat înapoi și că nu îndrăznește să se atingă de el, a pus toate picioarele în strâchini și a precipitat criza chiar în primele zile care au urmat deschiderii Parlamentului.

Îndată ce Take Ionescu s-a înapoiat cu Mesajul de la Palat, Averescu m-a expediat la Lupu și la Mihalache să le explic ce

[118] Cu excepția unui alineat cu privire la ordinea internă, „restabilită mulțumită măsurilor ce au fost luate la timp de Guvernul meu" - dar această politețe era numai la adresa mea, și în planul „de Sus" trebuia să fiu și eu ademenit să intru într-un Guvern Take Ionescu, căruia urma să-i aduc majoritățile parlamentare...

se întâmplase și să le propun să iscălim un protocol în care să consemnăm angajamentele pe care nu le putusem introduce în Mesaj din cauza opunerii Regelui. Mihalache și Lupu au fost adânc impresionați de atitudinea Regelui și și-au dat seama că nu va fi ușor să ajungem la cele trei strigări pentru revizuirea Constituției. A fost impresionat mai ales Mihalache, căci Lupu s-a ușurat cu o înjurătură și om al momentului, nu-i ardea decât de un lucru: să se întoarcă în Cameră. Toate cele convenite între noi au rămas astfel în picioare și am redactat un protocol pe care generalul Averescu și doctorul Lupu (împuternicit de Mihalache) l-au semnat luni dimineața, înainte de deschiderea Camerelor. Și fiindcă Madgearu urla în comitetele partidului și ca să înregistreze și partidul o satisfacție, Mihalache m-a rugat să spun câteva cuvinte de părere de rău pentru cele întâmplate, în prima ședință a Camerei, ședința în care reprezentanții Partidului Țărănesc vor relua cu toții loc în incintă. La deschiderea Corpurilor Legiuitoare nu vor participa însă, căci nu iertaseră încă pe Vodă pentru debarcarea cam bruscă a Guvernului „Federației", în martie 1920.

În aparență, situația Ministerului Averescu părea consolidată. Evitase cu abilitate cursa pe care i-o întinseseră puterile oculte cu prilejul Mesajului, deschisese Parlamentul, obținuse reintrarea Partidului Țărănesc în Cameră și nădăjduia să ajungă și la o împăcare cu ardelenii, care nu se înțeleseseră încă definitiv cu liberalii și se arătau din nou mai apropiați de noi, de când ne învoisem cu țărăniștii. Avusesem în preajma deschiderii Parlamentului mai multe conversații cu Sever Dan, cu Ghiță Pop, cu popa Man, cu Coltor și toți mi se arătaseră foarte dispuși să-și reia locul în Cameră: sufereau toți de lipsa diurnei, pe care le-o suprimasem din ziua retragerii lor. Căutau o platformă și un pretext onorabil ca să revină asupra hotărârii lor din iulie...

În aparență, Guvernul părea consolidat – în realitate însă era condamnat. Era condamnat fiindcă opinia publică nu-l mai susținea. Era condamnat fiindcă în sânul majorităților pătrunseseră discordia și rebeliunea. Era condamnat în fine, fiindcă liberalii obținuseră de la Rege făgăduiala unei schimbări de regim și încheiaseră înțelegeri chiar în sânul Guvernului pentru torpilarea lui.

Triumful și optimismul lui Averescu nu au durat de fapt decât o dimineață, căci deja în după-amiaza zilei de 28 noiembrie au apărut primele simptome premonitoare ale agoniei. În acea după-amiază fusese convocată o consfătuire a majorităților Camerei și Senatului. Ca să ne spălăm rufele între noi și să evităm orice publicitate,

consfătuirea nu a avut loc, cum era obiceiul, nici la Cameră, nici la Senat – ci la Ministerul Muncii. Înainte de ședință, 22 de deputați din cei mai cu vază și cu influență[119], au înaintat lui Averescu un Memoriu în care, în termeni respectuoși, dar hotărâți se făcea o aspră critică regimului din punctul de vedere al activității Guvernului, al activității Parlamentului și al acțiunii politice desfășurate de Partidul Poporului. Memorandiștii se declarau devotați generalului, dar îi cereau cu stăruință să țină seama de existența Parlamentului niciodată consultat în preajma marilor hotărâri, și-l rugau *„să întindă mâna tuturor grupărilor democratice, să facă apel la oamenii competenți de oriunde și să întreprindă azi ce nu s-a făcut de la început"*.

Luat din scurt, Averescu a răspuns în cuvântarea pe care a ținut-o la consfătuire printr-un apel la unire și la încredere, în el și în Guvern, iar a doua zi a trimis semnatarilor Memoriului o notiță, pe numere:

„1/ Este necesară o mai mare solidarizare între majoritate și Guvern.

2/ Am întrebat deja dacă cred că un alt Guvern ar răspunde mai bine sentimentului general al majorității.

Repet această întrebare.

3/ Dacă actualul Guvern răspunde sentimentului majorității, el are dreptul să ceară să fie sprijinit de majoritate în vederile lui.

4/ Acei care au alte vederi să o spună pe față. Să ne numărăm. Să vedem pe ce putem conta cu siguranță și de va fi cazul se va aviza ce trebuie făcut, căci țara are nevoie să fie guvernată, și fără o majoritate compactă, disciplinată la datoria ei, nu se poate guverna...".

Urmau încă 5 puncte de importanță secundară privitoare la bucătăria parlamentară[120]...

Semnatarii Memoriului s-au declarat natural nemulțumiți, și odată cu ei întregile majorități, căci chiar și deputații și senatorii care nu semnaseră Memoriul ca să nu se compromită, aprobau conținutul lui, afară bineînțeles de cele câteva javre care se gudurau în anticamera generalului...

Take Ionescu, prezent la consfătuire și în curent a doua zi și cu Memoriul, și cu răspunsul lui Averescu, a priceput că majoritățile erau sătule de despotismul neinteligent al Șefului și că erau dispuse să susțină și alt Guvern constituit pe baze democratice și în afară de liberali. Deși lucrurile nu erau tocmai așa, așa le-a priceput

[119] Semnatarii acestui memoriu erau domniile lor domnii Ilie Călciurescu, M. Berlescu, C. Jornescu, Chr. Musceleanu, Davila, C. Bucșan, H. Suțu, M. Vlădescu, Anibal Teodorescu, D. R. Ioanițescu, Iancu Angelescu, Avram Imbroane, Petre Dragomirescu, George Berea, Oct. Prie, Tilică Ioanid, Eugen Goga, Muzicescu, Uru, Stan Ghițescu, Mihâș Dumitrescu și Bobeș.

[120] Originalul acestei notițe scrise de mâna lui Averescu, ca și Memoriul parlamentarilor se află în arhiva mea.

Take, străin cum era de gândurile intime ale majoritarilor, și a luat curaj. Mi s-a spus mai târziu că l-ar fi impresionat și tăcerea mea la consfătuire, punând această tăcere, în realitate datorită plictiselii, în seama unor planuri de eliberare ce nu existau. În tot cazul, atmosfera care a domnit la consfătuirea majorităților a dat lui Take Ionescu îndrăzneala să facă marți ceea ce nu îndrăznise să facă sâmbăta precedentă - să dea drumul zăgazului. S-o mai fi gândit el ce s-o fi gândit peste noapte și de dimineață, în ziua de 29 noiembrie a prevenit șmecherii de la Palat că era gata. Momentul era cu atât mai prielnic, cu cât Averescu plecase luni seara la Severin și nu trebuia să se înapoieze în București decât joi dimineața. Calea era liberă...

Și filmul celei mai tragice prăbușiri a început să se desfășoare. Tragică, fiindcă odată cu un regim în care națiа își pusese toate nădejdile s-a năruit definitiv și reputația și vaza singurului om ce ar fi putut să realizeze ceva în această nenorocită țară, dac-ar fi fost mai puțin încrezut, mai puțin încăpățânat, mai accesibil la sfaturile bune și dezinteresate – și mai puțin laș. Pusese Dumnezeu însă sabia în mâna neputinciosului, și neputinciosul s-a prăvălit la rolul de simplu accesoriu politic, rol în care a fost chemat să apară în abilele înscenări ale altui încrezut – dar de o calitate mai superioară - în înscenările lui Ionel Brătianu.

Simțeam din toate părțile adierile uneltirilor oculte și ca să mă lămuresc – căci eu unul nu mă agățam de putere – m-am dus miercuri dimineață la Cotroceni la orele 12. Era ora de lucru a lui Averescu, și cum acesta era la Severin, am socotit că Regele mă va putea primi. Acolo, spre marea mea surprindere, am găsit pe Take Ionescu, care nu avea oră de lucru în acea zi. M-a rugat să-l las pe el să ia ora lui Averescu, căci avea o chestiune foarte importantă cu Vodă. I-am cedat pasul bineînțeles – era mai bătrân și mai vechi ministru ca mine – rămânând să mă lămuresc cu Regele a doua zi. Take a adăugat că ar vrea să-mi vorbească serios despre situația politică care îi părea gravă, și am luat întâlnire în acest scop pentru după-amiaza aceleiași zile la Ministerul de Externe. Pe când stăm de vorbă cu Take a ieșit generalul Rășcanu de la Rege. Am coborât scara cu dânsul și am plecat împreună. Pe drum, Rășcanu m-a pus în curent cu cele întâmplate în audiența lui, așa încât n-am mai avut nevoie de nicio lămurire cu Regele. Cu militarii – pe care îi considera ierarhic subordonați - și mai ales între patru ochi –, Regele ieșea din timiditatea lui ca broasca țestoasă dintre capace și devenea chiar violent. Lui Rășcanu i-a spus răspicat că era sătul de Averescu, că Guvernul trebuia schimbat, că

spera să nu fie silit să dizolve Parlamentul. A făcut apoi o ieșire violentă împotriva declarației făcute de Averescu la consfătuirea majorităților, declarație prin care generalul afirmase că nu va pleca de la Guvern cât timp va avea o majoritate în Parlament pe care să se sprijine, chiar dacă i s-ar cere demisia. „Coroana trebuie să se supună Națiunii, adăugase Averescu, și Națiunea este reprezentată prin aleșii săi". Dată fiind situația politică, această afirmație menită să galvanizeze majoritățile, nu obținuse succesul dorit. Afară de cei 22 de semnatari ai Memoriului despre care am vorbit și care au aplaudat și au strigat „bravo" din răsputeri, restul deputaților și senatorilor, speriați la ideea unei răzvrătiri împotriva Coroanei, aplaudaseră numai pe jumătate.

Probabil că declarațiile lui Averescu fuseseră aduse la cunoștința Regelui amplificate și mai dârze, și mai nesocotite decât erau. Faptul este că față de Rășcanu, Regele le lua drept pretext pentru crearea crizei... „Ne-am curățat...", a fost concluzia ministrului de război... „Ne-am liberat"... a fost ecoul cuvintelor lui Rășcanu în sufletul meu!

După masă, a venit Puiu Crăiniceanu să mă întrebe dacă trebuia să dea drumul cuvântării ținute de Averescu la consfătuirea majorităților, căci sosise corectura de la Severin și ziarele așteptau. L-am rugat să telefoneze generalului, să-l pună în curent cu reacția de Sus și să-i ceară instrucțiuni. Am aflat prin publicarea cuvântării că Averescu persista în intențiile sale de luptă cu Coroana, și cunoscându-mi omul nu mai pricepeam nimic. Voia oare să cadă pe baricadă, sau spera să intimideze până în cele din urmă pe Rege? Și cum era să-l mai intimideze, când se târâse înaintea lui ca să fie adus la putere?

M-am dus la Externe nedumerit și scârbit. Take mă aștepta plimbându-se prin cabinetul său, enervat și mai galben ca de obicei. De câte ori da mâna cu Necuratul, ticurile lui se exasperau: îi tremura mai repede colțul gurii, și da întruna cu degetele la mustață... Văzându-l, mi-am adus aminte de ședința de la Iași, de la Mișu Cantacuzino („poți să-mi tragi palme, poți să mă scuipi etc.") și am ghicit fără greutate că era să vină iar cu una latră... Cum am intrat, Take m-a întâmpinat cu cuvintele: „Dragă Argetoianu, nu mai merge. Nu mai merge cu Averescu. A pus picioarele în toate străchinile. Regele nu-l mai vrea...".

— „Știu...", am replicat eu, făcând aluzie la cele ce-mi spusese Rășcanu.

— „Regele nu mai vrea pe Averescu. Mă vrea pe mine. Te vrea și pe d-ta căci te apreciază mult... Vrea să formez eu un nou Guvern

și-ți propun să-l facem împreună. D-ta rămâi la Interne bineînțeles, și mergem mai departe cu Camerele actuale...".

— „Domnule Take Ionescu, eu spun porcării, dar nu fac porcării!". Și m-am sculat ca să pun capăt convorbirii, cel puțin inutilă...

Take m-a apucat de un nasture și m-a pironit pe loc ca să-mi explice că era singura soluție pentru a împiedica chemarea lui Brătianu la putere, că scăpăm cel puțin Parlamentul, că puteam forma un Guvern durabil care să țină doi ani, că dânsul putea conta pe tot sprijinul economic al Angliei și al Franței – și câte și mai câte. M-am degajat și i-am spus răspicat: „Nu înțelegi, nene Take, că nu fac porcării, și gata. Dacă vrei numaidecât să împiedici pe Brătianu și să salvezi Camerele actuale, înțelege-te cu Averescu: sosește mâine dimineață. Și dacă vă înțelegeți, n-am nimic de zis – dar pe mine să nu contezi, căci eu îmi dau seama că nu vei scăpa nimic și că Brătianu e stăpân pe situație. Ți-am spus că porcării nu fac – mai adaug că nu mă fac nici de râs! Sunt obosit, sunt sătul de plictiseli și încântat să mă duc acasă!...".

Văzând că nu era nimic de făcut ca să tragă chiulul lui Averescu și să-i fure majoritățile prin mine, Take s-a hotărât să trateze direct cu generalul și a avut o întrevedere destul de lungă cu el, a doua zi, 1 decembrie, la amiezi. Și astfel s-a deschis criza pe față...

Averescu, natural, n-a vrut să audă de propunerile și de combinațiile lui Take Ionescu, și foștii prieteni s-au despărțit „en froid". Din acea zi Take a încetat să mai vină la Consiliile de Miniștri și la Cameră, dar nu și-a dat demisia: nu primise țignalul de Sus! Convorbirea mea cu dânsul din ajun, la Externe, a fost ultima mea întâlnire cu el... Nu l-am mai zărit decât de departe, pe banca ministerială, în ziua de 17 ianuarie, când l-am trântit de la Guvern! Săracul Take! S-a luptat cu atâția și l-a răpus o stridie!

După ce m-a pus la curent despre cele vorbite cu Take Ionescu, generalul s-a dus la Palat să se împace cu Regele. Regele l-a primit la ora 5 și l-a ținut până la ora 7. Înapoiat la Președinție, tata Averescu mi-a spus, încântat, că „se aranjase" totul. Explicase el Regelui ce înțelesese prin cuvintele sale la întrunirea majorităților, că nu putea fi vorba de luptă cu Coroana, dar că totuși Parlamentul... etc. etc. Se contrazicea din frază în frază... În fine a conchis că se liniștiseră din nou lucrurile (o credea el!), că a doua zi va face declarații la Cameră, ca să lămurească situația – așa se înțelesese cu Regele – și m-a rugat să redactez o moțiune de încredere în sensul celor spuse de el în consfătuirea majorităților, moțiune în care să nu jignim Coroana (!!), dar în care să lovim în liberali și în uneltirile lor...

Am redactat imediat un text; Averescu l-a corectat în două locuri (ultima frază e a lui) și a ieșit următoarea peltea:

„Camera, ascultând declarațiile domnului prim-ministru cu privire la uneltirile subversive ale unui partid compromis – respectuoasă de drepturile și prerogativele fiecărui factor constituțional – adânc convinsă de lealismul neștirbit al d-lui general Averescu, se declară solidară cu d-sa, care, în lupta ce duce împotriva încercărilor violente ale Partidului Liberal de a mai falsifica viața noastră constituțională, se călăuzește pe principiul: încrederea Coroanei prin încrederea țării".

„Il y en avait pou tous les goûts". Fără să împărtășesc optimismul lui Averescu, l-am părăsit întrebându-mă dacă totuși nu izbutise cumva să intimideze pe Rege, prin dârzenia atitudinii sale. Ce deziluzie a doua zi! A doua zi, printre parlamentari fierberea era mare. Se răspândise știrea că Averescu va veni să declare în ședință război Regelui și lui Brătianu. În rândurile majorității nemulțumirea, mârâiala, lâncezirea făcuseră loc unui avânt războinic și noua atitudine a generalului galvanizase spiritele. Oamenii de casă ai primului ministru șopteau pe culoarele Camerei că Patronul pusese pe Rege cu botul pe labe. Prin colțurile gazetarilor se vorbea de rezistență armată, de lovitură de Stat, de revoluție... Cu proiectul de moțiune în buzunar, eu unul știam bine că nu era vorba de nimic de felul acesta, și-mi închipuisem că mai mult cuvântarea generalului va servi de bază unei retrageri onorabile, căci, repet, nu împărtășeam optimismul lui Averescu și eram convins că până în cele din urmă tot Brătianu va birui. Nu mă așteptam la o declarație de război și eram convins că primul ministru va mai pune apă în vinul tras cu câteva zile înainte în fața majorităților sale – dar nici prin gând nu mi-a trecut că voi asista la tristul spectacol ce mi-a fost dat să văd!

Primit cu aclamații nesfârșite de întreaga Cameră, Averescu a luat cuvântul și în stupoarea generală a făcut cele mai slugarnice declarații de credință și de supunere față de Coroană. Cum a putut un om să se înjosească atât pentru câteva zile de putere? Cum nu i-a crăpat obrazul de rușine? Cum i-a venit să se târască în fața celor care-l îngenunchiaseră și cum nu s-a scârbit el singur de atâta platitudine? Camera era consternată... Cel din urmă deputat a priceput că avea în fața sa un cadavru. Fețele oamenilor erau dureroase; până și cele care nu aveau obiceiul să roșească au simțit umilința celei mai rușinoase retractări din câte au fost impuse vreodată la noi unui bărbat politic. Până și Puiu Crăiniceanu și-a dat seama că era sfârșitul, și un sfârșit dezastruos. Numai Averescu era senin, și vorbea, și vorbea și nimic

nu-l tulbura... Am fugit de la Cameră, ca să nu fiu obligat să dau de el după sfârșitul ședinței, fără să mă mai sinchisesc de soarta și de textul moțiunii. Nici n-am întrebat până seara dacă s-a votat și cum s-a votat!

Pricepusem în fine „împăcarea" dintre Rege și general, pricepusem în fine răgazul ce se mai dedese osânditului! După declarațiile de la Consfătuire, o plecare a lui Averescu ar fi însemnat solidarizarea întregii opoziții în jurul său și împotriva Coroanei sprijinită numai de Partidul Liberal, odios tuturor. Ar fi însemnat reînviorarea unei popularități pe care doi ani de guvernare și de prostii o sleiseră – ar fi însemnat poate până și lupte sângeroase în stradă. Trebuia numaidecât generalul terfelit, băgat cu nasul în propriile sale dejecții și definitiv curățat... Cu o abilitate care-și trădează autorul, Regele a fost pus să mai acorde câteva zile de guvernare lui Averescu, cu condiția umilitelor declarații pe care le-a făcut... Ca să nu urlu și să nu-l împiedic să facă porcăria, mă înșelase după înapoierea sa de la Palat, mă asigurase că va vorbi în spiritul celor spuse la consfătuirea majorităților și mă pusese să-i redactez o moțiune în doi peri, ca să nu jignim Coroana! De unde moțiunea trebuia să îndulcească efectul cuvântării, a coborât cuvântarea dincolo de moțiune - cu o sută de trepte!

.....

Zilele care au urmat au fost zile triste pentru noi toți, cei înhămați la carul Guvernului, devenit căruță de gunoi... Take Ionescu a rămas în grevă și a continuat să uneltească pentru realizarea planurilor sale. În fond a fost și el o victimă, o victimă a lui Brătianu. Planul său inițial, acela de a se menține ca ministru permanent de externe, în afară de partide, era mai bun și poate că ar fi reușit, dar Take n-a operat niciodată în politica sa pe linii bine lămurite: în lunga sa carieră a fost totdeauna numai un profitor de ocazii. Singura lui teamă era să nu-i scape una, și pe când urmărea un iepure sărea după altul, dacă-i ieșea în cale. Brătianu voia o restabilire completă a autorității sale dictatoriale, dar în urmărirea acestui scop își da seama de greutățile ce trebuiau învinse, își da seama de impopularitatea sa și a partidului său, își da seama de violența opoziției partidelor nou intrate în arena politică cu puteri proaspete. Pe acestea însă nu le putea doborî prin uzură, cum făcuse cu Averescu; experiența unei guvernări demagogice ar fi putut costa prea scump. Îi trebuia un scurt Guvern de tranziție și incapabil să facă față situației, ca să dovedească opiniei publice că, odată Averescu căzut, după falimentul

„Federației Democratice", nu mai era altă formulă de Guvern decât cea brătienistă și liberală. Regele pe de altă parte se zbătea cât putea – și nu prea putea – împotriva unui Guvern liberal ca să dovedească, la rândul lui, că nu era omul lui Brătianu, calificare care-l înnebunea, deși oglindea adevărul. S-au aruncat amândoi asupra lui Take Ionescu, cu atât mai mult cu cât nu-l puteau suferi nici unul, nici altul și că erau încântați să-l curețe și pe dânsul, acoperindu-l cu flori. Neacordându-i dizolvarea erau siguri să-l curețe repede și să nu întârzie astfel prea mult reînscăunarea lui Brătianu, pe care Regele știa prea bine că nu putea să o evite, oricât de neplăcut îi era să treacă drept ceea ce numai dânsul credea că nu e...

Primind să facă jocul lui Brătianu, Take Ionescu s-a sinucis politicește, și chiar dacă n-ar fi murit de tifos la Roma în primăvara anului 1922, e puțin probabil că ar mai fi putut juca un rol important. Ar fi trecut și el în magazinul de accesorii al lui Brătianu, utilizabil ca și Averescu pentru scurte interimate. Take urmărise însă o viață întreagă rangul și titlul de prim-ministru, care pe vremea lui mai însemna ceva în ierarhia noastră. Permanența la Afacerile Străine putea să fie sau să nu fie o realitate: Președinția Consiliului i se oferea în fine ca ceva concret, tangibil și imediat, și omul s-a hotărât, împins de toți ai lui, împins de vanitatea nevesti-sii, împins de nădejdea venalității majorităților noastre pe care Grigoraș Filipescu i le oferea pe tavă – împins de mâna necunoscută care deapănă firul vieții fiecăruia și care îi pusese cruce...

Take știa că răgazul dat lui Averescu era scurt, și s-a pus să-și pregătească serios Ministerul. Înainte de toate îi trebuiau 2-3 miniștri de vază, căci nu mai rămăseseră în jurul lui decât ciurucurile Partidului Conservator, și numai cu ei, fără majorități sigure în Parlament și fără partid în țară, îi era greu să înfrunte opinia publică. Cel dintâi la care s-a gândit (după ce întâmpinase refuzul meu) a fost Titulescu, care a sosit din străinătate la 1 decembrie, tocmai în ziua în care, prin ruptura dintre Take și Averescu, s-a declarat criza. Oamenii lui Take, cu Nae Căpităneanu în frunte, l-au luat în primire de la gară, dar cu ingratitudinea lui de fecior de popă[121], Titulescu a întors spatele fostului protector și a refuzat orice concurs unui eventual Guvern Take Ionescu. Ca un păianjen lacom s-a pus să-și toarcă firele propriei sale pânze și e probabil că în audiența pe care a avut-o la Rege după înapoierea sa a pus primele jaloane ale carierei sale de european.

[121] Tatăl lui Titulescu „premier du nom", magistrat distins, era fiul preotului Protopopescu, de la Titulești în Olt - ajuns protopop înainte de a muri.

După refuzul lui Titulescu, Take s-a adresat pe rând lui Garoflid, lui Coandă și – lucru de necrezut – până și generalului Rășcanu, deși cunoștea bine strânsele legături dintre ministrul de război și Averescu. Toți au refuzat să stea de vorbă măcar cu tentatorul... În cele zece zile de răgaz acordate lui Averescu, Take și oamenii lui au alergat de dimineața până seara după miniștrii cu vază, căutându-i în sânul majorităților averescane și printre personalitățile neînscrise în partide. Formula Take Ionescu inspira însă așa de puțină încredere, încât solicitanții au refuzat pe toată linia cele mai ademenitoare propuneri.

În fine, în ziua de duminică 11 decembrie, Take Ionescu, conformându-se probabil instrucțiunilor primite, și-a trimis demisia lui Averescu prin Mișu Antonescu. Ministrul justiției a înmânat primului ministru, odată cu demisia lui Take și pe a sa. În ajun, sâmbătă dimineața, Averescu fusese în audiență la Rege și fusese primit cu cordialitate (!!). Regele nu-i spusese nimic despre intențiile lui Take și Averescu a ieșit de la Palat convins „că va mai dura" (!) și că trebuia să se împace cu Take. I l-a adus Titulescu sâmbătă seara. Take a căutat să convingă pentru o ultimă oară pe general că soarta sa era pecetluită și că singura posibilitate de a salva Parlamentul Partidului Poporului era un Guvern Take Ionescu cu concursul majorităților obținut prin binecuvântarea lui, a lui Averescu. Averescu, la rândul lui, a căutat să convingă pe Take că încrederea Regelui nu-i lipsea, dar că „defecțiunea" sa putea desigur să deschidă o criză. Cei doi interlocutori n-au putut să se convingă unul pe altul și convorbirea s-a sfârșit prin reproșuri amare și tăioase pe care Averescu le-a făcut lui Take. Titulescu, martor mut la această penibilă scenă, mi-a povestit mai târziu că i-a roșit obrazul de rușinea lui Take Ionescu, tratat cu cel mai profund dispreț de fostul său prieten și tovarăș politic timp de mai bine de două decenii. Ruptura între cei doi oameni a fost definitivă și demisia de a doua zi n-a fost decât o consecință naturală a întâlnirii din ajun.

E probabil că Titulescu n-ar fi adus pe Take la Averescu dacă ar fi crezut că cei doi oameni se pot împăca; pentru planurile sale trebuia ca Ministerul Averescu să cadă și Take să se curețe într-o scurtă guvernare. E probabil că pe drum spre Președinția Consiliului, Titulescu împăciuitorul a sfătuit cât a putut pe Take Ionescu să reziste...

După primirea demisiilor lui Take Ionescu și Mișu Antonescu, Averescu a convocat Consiliul de Miniștri pentru ora 7 seara, chemând la ședință și pe generalul Coandă, președintele Senatului

și pe Duiliu Zamfirescu, președintele Camerei. Dar până să se întrunească Consiliul, în după-amiaza zilei de duminică au mai avut loc câteva incidente.

Mai întâi m-am pomenit cu Grigore Filipescu trimis de Take Ionescu. Un Guvern Take Ionescu, fără dizolvarea Parlamentului, era privit cu mare scepticism până și de Take Ionescu. Singurul entuziast al combinației era Grigoraș Filipescu, un mare fantezist în politică. Grigoraș nu putea suferi pe Averescu, căci nu uitase scena în care generalul îl aruncase peste bord la Iași - și-și închipuia că un Guvern Take Ionescu era primul pas către reconstituirea Partidului Conservator. Poate că fără dânsul Take nici n-ar fi îndrăznit să formeze Ministerul său, dar Filipescu îi garanta o majoritate în Parlament – vorbise el cu mulți – chiar împotriva lui Averescu și a mea. Cu atât mai sigur cu concursul meu. Vizita lui Filipescu a avut de scop să mă ademenească, în ultimul moment, cu tot refuzul meu atât de categoric și atât de plastic de a lucra în vederile lui Take, în ajunul crizei. Șeful viitorului Guvern îmi propunea acum conducerea întregii politici interne, dânsul rezervându-și numai pe cea externă. Ca răsplată pentru majoritățile „mele" mi se oferea Ministerul de Interne, trei portofolii și numirea tuturor prefecților, afară de doi sau trei pentru takiști. Bineînțeles că am refuzat net și de astă-dată și am căutat să lămuresc lui Filipescu greșeala pe care o făcea Take înhămându-se la căruța lui Brătianu ca să o ajute să urce coasta. L-am docănit degeaba un ceas și jumătate și a plecat convins că ori cu mine ori fără mine, va asigura lui Take o puternică majoritate în Parlamentul nostru...

Abia mă părăsise Filipescu, a venit Mihai Popovici să-mi propună o întâlnire cu Vaida la Sărățeanu acasă. Demisia lui Take nu mai era un secret pentru nimeni, și Popovici pretindea că Vaida ar fi dispus „să facă ceva". Nu voia însă să vadă pe Averescu ci pe mine. Am aranjat întâlnirea cu Vaida prin telefon, pentru ora 5. După plecarea lui Popovici, mi-a telefonat Averescu rugându-mă să vin mai târziu pe la dânsul, căci avea întâlnire cu Vaida, la ora 5, la Sărățeanu! Se întâmplase că Averescu ceruse să vadă pe Vaida, prin Sărățeanu și că acesta îi fixase întâlnirea fără să mai întrebe pe fratele Alexandru! Popovici, pus în curent, a amânat pe Averescu la ora 6, și la ora 5 m-am dus la Sărățeanu, în strada Esculap. După ce s-a învârtit trei sferturi de ceas în jurul subiectului, după obiceiul său, Vaida mi-a declarat că „s-ar putea combina ceva cu ei (naționalii ardeleni), dacă Regele nu dizolvă Camerele, cu condiția să nu rămână Averescu în fruntea Guvernului. Ei, ardelenii, m-ar primi pe mine... Maniu se

crede înțeles cu Brătianu, dar Brătianu îl trage pe sfoară, și apoi, o colaborare cu liberalii nu era bine privită în partid".

Vaida se făcea forte să convingă pe Maniu pentru o colaborare cu Partidul Poporului în vederea Alegerilor Constituționale care nu mai puteau fi întârziate. Numai Averescu și Goga nu trebuiau să facă parte din noul Guvern... Am arătat lui Vaida că mi-ar fi fost imposibil să iau eu succesiunea lui Averescu – o asemenea „remaniere" a Guvernului putând fi confundată cu un act de trădare față de generalul ostracizat. Am pus însă lui Vaida întrebarea dacă o colaborare între ardeleni și noi nu ar fi posibilă sub conducerea altcuiva, și am împins în discuție numele generalului Coandă, afirmând că o formulă Coandă ar fi primită și de Averescu, fără îndoială. Coandă nu era o figură politică care să-l poată umbri, era președintele Senatului și ca atare indicat ca să prezideze un Guvern întemeiat pe majoritățile existente. Vaida nu a respins candidatura lui Coandă, dar a repetat că m-ar prefera pe mine. M-a sfătuit să văd și pe Maniu, care urma să sosească în acea seară din Ardeal, dar după ce va fi vorbit dânsul cu el. Am convenit să ne telefonăm a doua zi. De întâlnirea cu Maniu urma să se îngrijească el și Popovici. Cu Averescu, care a venit după mine, Vaida a rămas „butonat" mulțumindu-se să spună că în lipsa lui Maniu nu putea lua niciun angajament, căci scopul vizitei lui Averescu fusese să pună la cale o înțelegere cu ardelenii în vederea unei eventuale colaborări de ceasul al 12-lea.

Seara, în ședința Consiliului de Miniștri, Averescu aducând la cunoștința membrilor Guvernului demisiile lui Take Ionescu și lui Mișu Antonescu, s-a hotărât ca primul ministru să ceară a doua zi dimineață Regelui completarea Ministerului, și în cazul în care Regele ar refuza, să propună un Guvern Coandă. Coandă era încântat, dar de politețe m-a propus pe mine. La refuzul meu categoric, a primit încă cu modestie și cu surâsul pe buze candidatura ce i se oferea. Când m-a propus Coandă pe mine, Averescu a strâmbat din nas: era recompensa lealității mele față de dânsul cu prilejul propunerilor pe care mi le făcuseră Take Ionescu și Vaida. Pe ale lui Vaida nu le cunoștea, dar cunoștea prea bine pe ale lui Take, și-l pusesem în curent și cu vizita pe care mi-o făcuse cu câteva ceasuri înainte Grigore Filipescu...

Lunea aveam zi de lucru cu Regele, ca ministru de interne. Lunea precedentă evitasem să mă duc, pretextând o indispoziție, în realitate fiindcă-mi era rușine să dau ochi cu dânsul după palinodiile lui Averescu. Situația fiind mai limpezită în ziua de 12 decembrie,

m-am dus la Palat la ora mea obișnuită, la amiază. Am găsit acolo pe Averescu, închis cu Vodă de la ora 11. Terminându-se audiența generalului, m-am întâlnit cu dânsul pe scări, așa încât n-a putut decât să-mi spună la repezeală că Regele n-a primit să completeze Ministerul și i-a cerut demisia – despre Coandă nu avusese prilej să vorbească fiindcă Regele nu-i ceruse sfat asupra constituirii viitorului Guvern și că avusese altele de răfuit cu Majestatea Sa. În realitate, Averescu n-avea nicio poftă să treacă mâna lui Coandă; se supusese hotărârii unanime a Consiliului din ajun, fiindcă nu putuse face altfel în prezența lui Coandă – dar în sufletul său tot mai spera să păstreze el puterea, bizuindu-se pe repulsia mărturisită a Regelui de a dizolva Parlamentul.

Mie formula Coandă îmi era cu totul indiferentă; îmi dam seamă, fără nicio părere de rău de altminteri, că se sfârșise cu noi și știam că Brătianu se urcase iar în șa și cu toate reticențele lui, docilul Ferdinand îi va îndeplini toate dorințele: Știrbei și Mișu aveau instrucțiuni precise să nu-l scape din mână. Ca și un Guvern Take Ionescu, un Guvern Coandă nu putea fi decât un Guvern de tranziție, un Guvern de câteva săptămâni până să-și pregătească Seniorul de la Florica înscăunarea sa definitivă. O agonie suplimentară pentru partidul nostru și o a doua „demitere" nu puteau constitui pentru mine nicio plăcere. Dracii politici din mine nu amorțiseră însă complet, și ideea de a da o lovitură vechiului meu „prieten" Take pe de o parte, lui Brătianu pe de alta m-a ispitit. Căci știuse Brătianu ce făcuse împingând pe Take înainte și dându-mi-l pradă mie și majorităților noastre – cu Coandă, susținut de Averescu și de mine, prin urmare de Parlament, lupta de răsturnare trebuia începută de la capăt. Oricât de stăpân pe situație se găsea Brătianu, oricât de dibaci era el și de nedibaci Coandă, „operația" ar mai fi cerut vreme și muncă. Or liberalii erau zoriți și Brătianu se împăca greu cu munca. Perspectiva de a plictisi și pe Take, și pe Brătianu și de a dovedi că tot mai eram în stare să fac ceva m-a scos din apatia în care mă aflam și m-a determinat să pun toate resorturile mele în mișcare ca să scot din mocirlă un Minister Coandă, chiar și osândit dinainte la ridicol și la neputința.

Însuflețit de asemenea onorabile sentimente am intrat la Rege. L-am găsit bâlbâind mai rău ca niciodată; semn că era enervat și silit de alții să facă ce nu vrea. După ce mi-a iscălit câteva decrete, am luat taurul de coarne. Știam că nu putea suferi pe Take. Nici pe Averescu nu-l iubea, dar antipatia sa față de general era întemeiată

pe neîncredere și pe frică, pe când sentimentele sale față de Take Ionescu erau dictate de un profund dispreț pentru omul fără nicio consistență morală. Mai știam că nu vrea să aducă pe liberali ca să nu treacă drept „omul lui Brătianu". Ca să-l pun la largul lui, am început prin a-i declara că Guvernul Averescu „nu mai mergea". Încântat, m-a întrerupt cu vehemență: „Da, da, nu mai merge! Nu mai merge!" (De ce, nu știa nici el, știau însă pentru el Știrbei și Mișu). Se temuse să nu pledez pentru menținerea lui Averescu, și răsufla ușurat. Din acel moment conversația, cam jenantă la început, a devenit prietenească. I-am arătat marea greșeală pe care ar face-o chemând pe Take Ionescu, pe care opinia publică nu-l vrea, și care la urma urmelor era tot atât de uzat ca și Averescu, căci făcuse parte din Guvernul lui. Toată lumea judeca cu severitate actul de trădare pe care-l comisese față de Averescu și Regele „cavaler și leal" nu putea încuraja asemenea scăderi morale. De vreme ce Averescu se duce, să cheme pe Brătianu, fără de care se vede că țara românească nu putea trăi...

Cum am pronunțat numele lui Brătianu, Încoronatul Neputincios s-a făcut roșu ca un rac și a început să strige: „Nu chem pe Brătianu, nu vreau pe liberali, mă înțelegi?". Înțelesesem de mult că piesa se juca pe etape și ca să ajungă la Brătianu, Mișu și Știrbei îi băgaseră deocamdată pe Take pe gât... „Nu vreau pe Brătianu!" – țipa Regele mai departe – și de astă-dată: „Dă-mi o altă soluție, decât Take Ionescu...". Aci voiam să ajung. Am scos pe Coandă din cutie... L-am lăudat, am insinuat că era omul Guvernelor de tranziție - cum fusese cazul în 1918 - că se bucura de simpatia lumii întregi și de încrederea Camerelor, că Averescu i-ar ceda locul cu mai puțină amărăciune decât lui Take Ionescu, și câte și mai câte. Nu ignoram că generalul Coandă era foarte iubit de Rege și că Majestatea Sa avea toată încrederea în omul care sprijinise primii săi pași în lume... Nando a stat puțin pe gânduri, și mi-a mărturisit numaidecât că era o foarte bună idee, și mi-a mulțumit cu efuziune, strângându-mi mâinile...

La orele 12.55 am sosit acasă, și la orele 1.05 Coandă a fost chemat la Palat. Regele a vorbit cu dânsul câteva minute despre criză și l-a rugat să rămână la dispoziția lui, căci poate va avea nevoie de dânsul (Averescu nu-și trimisese încă demisia). Generalul Coandă a plecat radios de la Palat și a venit direct la mine. „Nu îndrăznesc să vorbesc lui Averescu, să nu se supere..." — „Lasă, domnule general, că aranjez eu lucrurile cu Averescu, dar d-ta nu mai vorbi cu nimeni, să nu stricăm treaba...". Și ne-am dat întâlnire la Președinție, unde

fusese convocat Consiliul de Miniștri. Consiliul de Miniștri a aprobat demisia Guvernului, miniștrii au înjurat pe Rege și Averescu a hotărât să întrunească majoritățile a doua zi dimineața la Senat, după ce va fi înmânat demisia Regelui, ca să-și ia rămas bun de la ele... După Consiliu am pus în curent pe Averescu cu cele vorbite cu Regele – i-a făcut și Coandă raportul său și primul ministru demisionar a blagoslovit pe primul ministru in spe.

A doua zi, marți 13 decembrie (dată fatală!) Averescu și-a schimbat părerea și a hotărât să nu mai meargă la Rege, ci să-i trimită demisia Cabinetului în scris - și s-a dus de-a dreptul la Senat, la consfătuirea majorităților. Cum era de așteptat toată lumea s-a solidarizat cu dânsul și șefii de plutoane și-au vărsat credința. Cel mai înfocat, cel care a urlat mai tare: „Zid în jurul generalului" a fost basarabeanul Bogos, care o săptămână mai târziu urma să primească un portofoliu din mâinile lui Take... Ședința s-ar fi terminat frumos, dacă generalii noștri n-ar fi avut picioare și nu s-ar fi grăbit să le pună în strâchini. Emoționat, generalul Averescu a mulțumit celor de față pentru devotamentul lor, și a declarat că va recomanda Regelui pe Coandă ca succesor... Bazat pe cele petrecute în ajun, și probabil ca „să nu supere pe Averescu" (ideea lui fixă!) celălalt general, generalul Coandă a mulțumit la rândul său primului ministru demisionar și l-a asigurat că va guverna după instrucțiunile lui...

Îmi venea să le trag palme! Simțeam că tot planul așa frumos pus la cale se ducea dracului! Ce avea nevoie Averescu să mai vorbească de recomandarea lui de mofluz, după ce n-o făcuse în audiența din ajun? Dar mai ales, cum ajunsese un om așa plin de tact și de discreție ca generalul Coandă să vorbească despre o însărcinare care nu-i fusese încă dată și să mai adauge și prostia că va guverna după instrucțiile ministrului concediat? Și toate în fața a sute de oameni, care urmau să umple lumea cu cele auzite! În acea clipă, Coandă și-a torpilat Guvernul. M-am întrebat dacă din partea lui Averescu a fost prostie, sau exces de dibăcie ca să înlăture fără să aibă aerul candidatura lui Coandă, care, cu toate aparențele contrare nu era pe placul lui...

Consfătuirea majorităților sfârșită, eram gata să plecăm, când s-a anunțat telefonic Mișu. Ministrul Palatului a venit să mulțumească lui Averescu, din partea Regelui, pentru demisie. Mișu a informat pe Averescu că Regele va însărcina pe Take Ionescu cu formarea Guvernului fiindcă era angajat față de el, dar că Take Ionescu nu va putea izbuti și va depune mandatul. Regele va chema atunci pe Coandă și noul Guvern va trebui alcătuit repede. E probabil că Mișu

politicii de partid și pe înlocuirea luptelor de gașcă prin lupte de idei. Planul unui Guvern de autoritate care să taie în carne vie se năruise; Averescu transformase Liga Poporului în partid și consfințise astfel sistemul politic pe care-l condamnase prin publicarea faimoaselor sale „Răspunderi". La sfârșitul anului 1921 nu mai putea fi vorba în România de schimbare totală de regim pe temeiul unei măscări naționale, ci numai de schimbări de Guvern sub presiunea partidelor întărite prin încrederea și supunerea ce le-o arătase Coroana tocmai în momentul psihologic în care o primenire a regimului nostru social, politic și economic ar fi fost posibilă. În slăbiciunea lui, Regele Ferdinand, prost sfătuit, deschisese macazul pe linia falimentului. Cel mai mare vinovat, singurul răspunzător în fața Istoriei pentru cei 20 de ani de mizerie morală, de destrăbălare administrativă și de anarhie financiară și economică care au dus țara la falimentul din 1940 este Ionel Brătianu. Căci Ionel Brătianu a avut pe Rege în mână după sfârșitul războiului mondial și în loc să-l îndrepte pe calea mântuirii, l-a îndreptat pe calea pieirii.

Ce puteam face eu într-o asemenea conjunctură? Nu aveam pe Rege în mână – nu aveam în mână nici măcar pe șeful partidului nostru, care simțise adânca mea dezaprobare și scăpa din ce în ce de sub influența mea: zorii despărțirii noastre începuseră chiar să lumineze orizontul. Cu falimentul lui Averescu, regimul rotativei partidelor la Guvern se întărise din nou și tot ce mai puteam face eu, în ipoteza că aș mai fi rămas în politică, era să consolidez partidul pe care-l întemeiasem ca să fac din el, alături de Partidul Liberal, „un partid de guvernământ".

Pe Averescu prăbușit nu mai puteam pune nicio nădejde; îl crezusem bun pentru înfăptuirile mari, și mă înșelasem - pentru cele mărunte îmi dedesem de la început seamă că nu făcea cinci parale. Am priceput pe ruinele guvernării noastre că rolurile se schimbaseră și că de unde până atunci Averescu trăsese partidul după el, în viitor trebuia partidul să-și impună prin puterea lui Șeful cam ofilit și decăzut din calitatea lui de fetiș popular. Pentru a întări însă Partidul Poporului și a face din el al doilea partid de guvernământ aveam nevoie de un răgaz de cel puțin doi ani, răgaz pe care numai o guvernare liberală mi-l putea da. Planurile mele se potriveau prin urmare de minune cu ale lui Brătianu, odată Guvernul căzut – și era căzut de-a binelea. Formula Coandă nu avusese în gândul meu scopul de a înlătura pe Brătianu, căci știam foarte bine că chemarea sa la Guvern era hotărâtă și nici nu-mi trecuse prin cap că aș putea să o împiedic. Mă împinsese numai patima în ce privea pe Take, care se

purtase așa de prost cu noi, și plăcerea de a sâcâi puțin pe potentatul oriental de la Florica...

Numirea Guvernului Take Ionescu n-a schimbat întru nimic nici gândurile, nici planurile mele. Aveam o poliță mai mult de plătit lui Take, în așteptarea unui Guvern Brătianu care să-mi permită să mă apuc de reorganizarea Partidului Poporului – și pentru moment nimic mai mult.

În preajma Sărbătorilor, toți parlamentarii noștri s-au risipit ca potârnichile, s-au dus oamenii pe acasă – dar i-am rugat pe toți să se înapoieze la București pe la 8-10 ianuarie, șoptindu-le la ureche că evenimentele politice importante se pregăteau, ca să-i atrag. Am plecat și eu la Breasta, unde am petrecut Crăciunul și Anul Nou în familie, și la 3 ianuarie am fost înapoi la post, la București.

Grigore Filipescu, cu patima lui politică, se înhămase cu câțiva prieteni la „cumpărarea de conștiințe majoritare" – așa se botezase operația în piață! Principalii lui colaboratori în această rușinoasă îndeletnicire erau Cămărășescu, ministrul de interne și Bogos, omul nostru ademenit cu portofoliul Basarabiei. Cămărășescu lucra printre parlamentarii nevoiași, mai ales printre cei de peste munți, cu sacul de grăunțe de la F.O.P.[123] după dânsul. Bogos făcea propagandă „sufletistă", vorbea sufletelor și conjura pe foștii săi camarazi de partid „să salveze țara de liberali". Grigore Filipescu, despre înaltele căruia relații plevușcăria noastră avea mare respect, „destăinuia" la ureche planurile celor de Sus și înfățișa minților simple și câteodată credule pe Rege ca dezamăgit de Averescu, ca dezgustat de Brătianu și gata să încerce „ceva nou" (!) cu Take Ionescu; Maniu și ardelenii - vaticina mai departe Grigoraș - nu așteptau decât votul de încredere al Parlamentului ca să intre în Guvernul întărit. Fiul lui Nicu Filipescu, care în politică nu moștenise de la tatăl său decât fantezia și patima de uneltire, vedea deja închegându-se în jurul d-lui Șapte-Pantaloni un mare partid democratic cuprinzând, pe lângă ciurucurile takiste și conservatoare, majoritatea transfugă a Partidului Poporului și Partidul Național din Ardeal.

Am găsit la București prietenii mei destul de alarmați, căci – spuneau ei – propaganda Guvernului prindea, românul având o specială predilecție pentru blidul cu linte. Fără să împărtășesc pesimismul celor din jurul meu, m-am pus totuși și eu pe lucru. M-am înțeles în două minute cu cei câțiva socialiști și independenți din Cameră care nu puteau suferi pe Take Ionescu și doreau alegeri noi să agite masele, căci nu cunoșteau încă metodele electorale

[123] Fondurile Ordinei Publice.

liberale. Ardelenii, aveau în mână cheia situației, căci dacă ar fi votat pentru Take ar fi tras probabil după ei și mulți majoritari mai slabi care singuri n-ar fi îndrăznit să părăsească turma, dar s-ar fi luat cu plăcere după alții. Din convorbirile mele cu conducătorii ardeleni am aflat că partidul lor rămăsese neclintit la formula lui Maniu: niciun concurs unui Guvern ce n-ar veni cu dizolvarea Parlamentului. Față de Guvernul Take Ionescu, Partidul Național se angajase la o atitudine neutrală și nimic mai mult. La votul de încredere ce urma să fie dat la 17 ianuarie, ardelenii hotărâseră să se abțină; negocierile lor cu Brătianu erau însă atât de înaintate încât o răsturnare a Guvernului nu i-ar fi supărat deloc. A. C. Cuza mi-a declarat că va vota cu amândouă mâinile contra lui Take Ionescu „omul zidanilor". Liberalii, deși tremurau de frica unui vot de încredere, hotărâseră să se abțină, preferând să scoată castanele din foc cu mâinile altora și ca să dea dovadă aparentă de condescendență față de Take și de hotărârile Coroanei.

Abținerea opoziției îmi convenea de minune, și atât îi ceream și eu. Dacă firește nu mi-ar fi convenit să voteze pentru Take – nu mi-ar fi plăcut însă nici să voteze contra: pentru ca succesul nostru să fie deplin, trebuia ca Guvernul să fie executat numai prin forțele noastre, ale majorităților averescane. Regretam aproape hotărârea țărăniștilor și a răzleților de a vota cu noi contra noului Guvern.

Consfătuiri, vizite, trimiși speciali prin provincie – n-am omis niciun mijloc de solidarizare a tuturor militanților noștri. Am invocat bineînțeles înainte de toate disciplina de partid și trebuie să mărturisesc că am avut plăcuta surprindere să găsesc la cei mai mulți din partizanii noștri un spirit de supunere și de jertfă la care nu mă așteptam. Dacă m-aș fi putut mulțumi cu un vot de majoritate în sânul majorității noastre, n-aș mai fi avut nimic de făcut – dar îmi trebuia o quasi-unanimitate în vederea unei posibile schimbări de atitudine a opoziției și mai ales a ardelenilor, în ultimul moment. Pe cei ezitanți, puțini câți erau (căci pe cei în adevăr slabi de îngeri îi furase Guvernul) i-am convins jucându-mă cu dilema că, sau Regele nu vrea dizolvarea, caz în care după trântirea lui Take nu putea succeda decât un Guvern Coandă – sau vrea dizolvarea, dar în acest caz nu o va acorda decât lui Brătianu. Votând hotărât împotriva lui Take salvam în primul caz și fața, și blidul, iar în al doilea caz, nemaifiind vorba de blid, salvam cel puțin fața...

După toate obsesiile și plictiselile a doi ani de grea muncă, această campanie de răsturnare m-a făcut să petrec, mi-a destins nervii și mi-a procurat câteva clipe savuroase. Averescu, nevoind să apară el în

fruntea campaniei duse împotriva fostului său prieten, și-a înghițit veninul, s-a dus la vie și m-a lăsat pe mine să duc lupta. Nu s-a înapoiat la București decât în ajunul votului, ca să apară în mijlocul ovațiilor în Cameră și în fața lui Take, galben ca o făclie de ceară.

Cei mai cu haz au fost liberalii. Răsturnarea lui Take însemna înscăunarea lor imediată. Un vot de încredere le-ar fi pricinuit o amânare de mai multe luni, căci trebuia găsit un pretext valabil pentru Rege ca să ceară el demisia lui Take sau să dizolve Parlamentul, hotărâri față de care Regele se arăta recalcitrant și n-ar fi putut fi repede convins să le aducă la îndeplinire. Timp de 15 zile cloncanii liberali mi-au dat târcoale. Duca „mă călca" de 3-4 ori pe săptămână. Toți îmi aduceau vești despre „cumpărarea" cutărui sau cutărui partizan, mă puneau „în gardă" (vorba lui Mârzescu!) împotriva unuia sau altuia din prietenii mei. De cele mai multe ori de altminteri, informațiile lor nu corespundeau cu realitatea, dar pe mine mă amuza nespus să privesc la mutrele îngrijorate cu care mi se înfățișau, și uneori, ca să-mi bat joc de ei le dam știri rele. „Ești sigur de vot, Argetoianu?" – mă întreba Duca. „De dragă" – răspundeam eu – „sigur nu poate fi nimeni de nimic, și câteodată mă îndoiesc!...". Pleca bietul Duca cu urechile pleoștite!

Într-o bună dimineață m-am pomenit cu Mișu la mine. „Ca să informeze pe Majestatea Sa", venise să mă întrebe cum stau lucrurile, că de, trebuia și Majestatea Sa să chibzuiască într-un fel sau în altul! Raporturile mele cu Mișu, excelente pe vremea când eram amândoi în serviciul diplomatic, adică până în 1913, se cam răciseră după neleala sa atitudine în 1918 cu prilejul primului Minister Averescu, la Iași. În continuu contact cu dânsul din pricina slujbelor noastre, în 1920 și 1921, mă mai împăcasem cu el, dar nu într-atât ca să mă aștept la o vizită din partea sa, după toate cam indiscretă. Am ghicit numaidecât că nu-l trimisese Regele, ci Brătianu socotind că fața de un missus Domini nu voi umbla cu mofturi. Cum n-aveam nimic de împărțit cu el, am tăiat-o scurt: „Ascultă iubite amice, de ce vă bateți joc de lume? Știu foarte bine că chemarea lui Brătianu e hotărâtă. Spune-i Regelui să-l cheme și să-i dea puterea, în ziua de 18 ianuarie, căci în ziua de 17 ianuarie vi-l trântesc pe Take, și vă fac criză..." — „Ești sigur de votul de blam?" — „Cum te văd. Pe Take nici dracul nu-l scapă. Nu e decât o singură soluție, spune-o Regelui, ca să o știe și el (!!): Brătianu. E soluția care-mi convine și mie, fiindcă îmi trebuiesc doi ani ca să refac un partid cum trebuie, căci până acum partidul nostru n-a fost decât garnitura unui fetiș, și fetișul nu mai e fetiș...". — „Ai dreptate, d-ta trebuie să iei partidul

în mână, Averescu a ieșit complet uzat din guvernarea voastră, d-ta ai ieșit mărit. Toată lumea știe că ai dus tot greul și că ai avut de furcă cu generalul..." — „Averescu trebuie să rămână în fruntea partidului, căci e bun ca firmă. Am să-i organizez un partid de are să-i placă și lui. Apoi, foarte probabil, am să mă retrag la țară. Nu mai am nicio vlagă politică în țara lui Hübsch!" — „Butade, dragul meu, butade; d-tale îți e rezervat un rol important în viitor și nu poți să dezertezi"... — „Asta să i-o spui lui mutu!".

Am redat aci conversația mea cu Mișu după note luate imediat în urma vizitei lui, ca să arăt că n-am avut niciodată intenția de a lua locul lui Averescu, cum am fost învinuit de javrele din jurul său în 1923 - învinuire care a dus la despărțirea noastră și a schimbat toate raporturile dintre diferitele forțe ale politicii românești.

În momentul de a mă părăsi, Mișu m-a întrebat dacă n-aș fi dispus să repet și Regelui că votul de blam era sigur, în ziua de 17 ianuarie...

Se dedese pe față! Iată pentru ce venise! Iată pentru ce-l trimisese Brătianu! Încurcată mai era și politica Seraiului! Mi-am dat seama că banda de șmecheri nu ținea absolut toate sforile în mână, că paiața regală se zbătea și încurca ițele și că avea nevoie de o încurajare. O clipă, dar numai o clipă, am întrezărit posibilitatea unei dizolvări acordate lui Take și ca să împiedic o asemnea perspectivă și ca să mă lămuresc și eu asupra stărilor sufletești ce puneau pe dl Loyal la atât de dureroase încercări – am răspuns lui Mișu că sunt la dispoziția Majestății Sale, și gata să-i spun tot ce-i spusesem și lui.

Mișu a plecat încântat și a doua zi am primit un carton de audiență care mă invita la Palat pentru ora 3. Am găsit pe Rege foarte agitat, bâlbâia ca în zilele mari și schimba fețe-fețe. Ca să-l potolesc, am început prin a-i spune că cerusem audiența ca să-mi iau rămas bun de la dânsul și prin a mă scuza că nu o cerusem imediat după demisia noastră, dând Sărbătorile ca motiv de întârziere. Timp de câteva minute mi-a mulțumit pentru ordinea pe care o restabilisem în țară și m-a acoperit cu flori. Eu știam însă pentru ce venisem, și am intrat în materie. Am recunoscut că Guvernul Averescu era obosit (aprobare repetată) și că înlocuirea sa era până la un punct justificată - dar nu puteam să nu-mi exprim profunda mea mirare față de formula de succesiune găsită... — „Argetoianu – m-a întrerupt Regele – nu vreau pe Brătianu! Nu vreau să se zică că sunt omul lui Brătianu, că fac ce-mi spune Brătianu!" — „Bine, Sire, dar în cazul acesta de ce n-ai recurs la un Minister Coandă, de vreme ce nu vrei să dizolvi Parlamentul?". Oh, logică și oh, candoare!

Răspunsul a fost delicios: „N-a vrut Brătianu!". Am explicat Regelui motivele pentru care majoritățile erau hotărâte să dea la 17 ianuarie vot de blam Guvernului... — „Ești sigur de vot?", m-a întrerupt iarăși Augustul meu interlocutor. „Ești sigur? Cămărășescu și Grigore Filipescu au făcut poantaje și pretind că o serioasă majoritate e asigurată lui Take Ionescu..." — „Sire, n-am înșelat niciodată pe Majestatea Ta (mă gândeam că contrariul nu s-ar fi putut afirma) și o rog să mă creadă. La 17 ianuarie avem criză, și la 18 ianuarie puteți încredința Guvernul lui Brătianu. De vreme ce te-ai despărțit de Averescu, cheamă pe Brătianu, e cea mai bună soluție, e singura..." — „Argetoianu" – și Regele, cu fața congestionată și cu ochii plini de ură, a dat de doua ori cu pumnul în masă – „nu vreau pe Brătianu, nu vreau să se creadă că sunt sub papucul lui Brătianu...".

Bietul om! Suferea, vizibil, de neputința lui. Știa ca și mine că va chema pe Brătianu, dar în fața mea și departe de toți papucii sub care își încovoia zilnic voința și demnitatea, voia să-și dea aere de independență...

M-a întrebat încă o dată dacă eram sigur de „operația" de la 17 ianuarie – și după ce i-am dat noi asigurări, l-am părăsit recomandându-i încă o dată, fără nicio ironie, un Guvern Brătianu.

În ziua de 16 ianuarie, la orele 5 după-amiază, membrii majorităților au fost întruniți la clubul lor parlamentar în vederea ultimelor dispoziții pentru bătălia de a doua zi. Toți majoritarii au venit în păr, chiar cei câțiva pe care îi știam că fuseseră „atinși" de fondurile de la Interne. Solidaritatea tuturor în jurul lui Averescu sosit de la Severin a fost mișcătoare. Două singure voci s-au ridicat în favoarea „unei păsuiri" a Guvernului în așteptarea evenimentelor – doi imbecili, macedoneanul Papagoga deputat de Bacău și Mișu Protopopescu de la București, candidat la paralizie generală și politician veros. Huiduiți de ceilalți deputați, au părăsit sala cu coada între picioare. Pe când deputații noștri manifestau solidaritatea lor la club, Grigore Filipescu umplea Bucureștiul cu zvonuri de victorie asigurată; miniștrii sunau din trâmbiță după el – numai Take Ionescu, după câte mi-a spus mai târziu Nae Căpităneanu, s-a dat bătut între intimi încă din seara zilei de 16, fie că era împins de defetismul său obișnuit, fie că vedea mai lămurit situația decât trepădușii din jurul Guvernului.

Regizasem reprezentația ce urma să se desfășoare la Cameră după toate regulile artei. Deputații noștri în păr primiseră instrucțiuni să întâmpine în tăcere instalarea Guvernului pe banca ministerială și declarațiile lui Take Ionescu. La intrarea lui Averescu în incintă,

fixată la cinci minute după a Guvernului, majoritatea în picioare trebuia să aclame îndelung pe șeful său și să creeze astfel de la început o atmosferă defavorabilă lui Take. Ca să ne batem joc de el hotărâsem să nu luăm cuvântul nici Averescu, nici eu, și să punem pe caraghiosul de Cocea, socialist și pederast, dar orator de talent și spirit mușcător să facă rechizitoriul Guvernului – și să trecem apoi la vot.

Lucrurile s-au petrecut exact după program. Câteva rare aplauze au salutat intrarea lui Take și a Guvernului în incintă, aplauzele celor câțiva deputați takiști și ale câtorva opozanți nedumeriți. M-am felicitat o dată mai mult că nu alesesem decât 10 deputați din cei 90 de candidați prezentați lui Averescu de către Take, și pe care naivul general îi primise. La intrarea lui Averescu, urletele și ropotul de aplauze au fost atât de intense încât opoziția prezentă în păr, lojile pline de gemeau și chiar cei de pe banca ministerială și-au dat seama că Guvernul pierduse procesul și Duca a și expediat un deputat liberal să prevină pe Brătianu.

Galben și prăbușit, Take Ionescu încremenise în capul băncii ministeriale. După ce și-a citit declarația, pe un ton de înmormântare, n-a mai mișcat, n-a mai scos un cuvânt, până s-a sculat și a plecat înainte de sfârșitul numărătoarei voturilor. Îl biciuia Cocea, în râsetele și în aplauzele majorității și nicio trăsătură nu se mișcase pe fața lui. Îi lipsea numai crucea în spate ca să apară ca un Christos nepriceput și dezamăgit ce voise mântuirea neamului său, și pe care Filistinii cruzi și lacomi îl făceau de ocară. Averescu era încântat, liberalii beau lapte, Maniu număra pe degete portofoliile pe care avea de gând să le ceară lui Brătianu, miniștrii făceau mutre de un cot, publicul din tribune petreceea ca la teatru! A fost o ședință memorabilă, ca să nu zic istorică. Guvernul a fost trântit cu o majoritate zdrobitoare; toată opoziția[124] se abținuse de la vot. Pentru prima și ultima dată, o Cameră românească și-a permis luxul să dea un vot de blam unui Guvern și să-l răstoarne... Răzbunasem umilința demiterii noastre din decembrie și pedepsisem pe cel ce se făcuse unealta adversarilor noștri, după ce-l ridicasem și-l tratasem ca pe un frate.

După ședință, Duca „s-a aruncat" pe mine – îi râdea fața, și luându-mă de mână: „Cum dracu ai născocit pe Cocea? C'est impayable – il n'y a que vous à avoir de ces idées! Bravo dragă!" — „Ascultă Duca" – i-am replicat eu – „vezi de nu alege pe Cocea, că-l pun să facă în Camera voastră elogiul lui Brătianu!"...

Take s-a dus seara la ora 9 la Palat să-și dea demisia, dar Regele

[124] E vorba de opoziția Guvernului Averescu.

era la masă și nu l-a primit, așa încât n-a putut-o da decât a doua zi dimineața.

N-am mai dat ochi cu el... A plecat după câtva timp în Italia, a înghițit o stridie fatală la Neapole, sub imboldul Adinei[125], și a murit de tifos la Roma. Păcat de el: ar fi putut aduce mari servicii țării sale, dacă și-ar fi potrivit ambițiile la măsura puterilor sale și ar fi avut în viață un fir moral cât de subțire care să-l călăuzească. De pe urma lui ne-a rămas Mica Înțelegere, pe care a sabotat-o mai târziu Titulescu înscăunat tot de el ministru la Londra (de unde a sărit în rolul de mare european) și numirea lui Oromolu la Banca Națională, pentru nenorocirea Monedei și a Finanțelor noastre.

Să-l ierte Dumnezeu, cum l-am iertat și noi sub povara nenorocirilor pe care ni le-au adus pe cap alții, mai vinovați decât dânsul!

N-am putut să-mi dau seama dacă după demisia lui Take Ionescu Regele a mai ezitat să cheme pe Brătianu; s-ar părea că da, dar în tot cazul ezitarea sa n-a ținut mult. La obișnuitul dejun de la Bobotează, chiar în ziua de 18 ianuarie[126], Nando Dulce vorbind despre situație cu mitropolitul i-a exprimat dorința de a forma un Guvern de concentrare și i-a declarat că n-ar vrea alegeri noi, căci ar fi periculoase. La propunerea mitropolitului de a însărcina cu înjghebarea unui asemenea Guvern pe Iorga, Regele a pufnit în râs și a început să se bată cu palmele pe genunchi, repetând întruna: „E bună, e bună!". Capul popii...

În aceeași zi după-amiază, Regele a convocat succesiv pe președinții Senatului și Camerei. Deja această convocare ar dovedi că în capul lui tot nu se limpeziseră lucrurile, căci ce sens mai avea consultarea președinților unor Corpuri Legiuitoare menite să fie dizolvate (ipoteza unui Guvern Brătianu hotărât)? Dar față de generalul Coandă și de Duiliu Zamfirescu, Regele s-a arătat și mai lămurit. Celui dintâi i-a spus că vrea să facă un Guvern bazat pe Parlamentul existent, iar celui de-al doilea – că nu vrea alegeri noi...

La ora 7 seara, veleitarul și-a pus însă toate scrupulele în sertar, a chemat pe Ionel Brătianu și l-a însărcinat cu formarea noului Minister, dându-i bineînțeles și dizolvarea Parlamentului.

Brătianu s-a dus a doua zi 19 ianuarie la ora 12 la Maniu și i-a oferit două portofolii, câteva prefecturi în Ardeal și câteva locuri (vreo 20) în Parlament. Indignat, Maniu a refuzat și a cerut să

[125] Adina i-a săpat groapa. Fără dânsa nu făcea prostia să primească Guvernul în decembrie, și nu mânca stridii la Neapole.

[126] Sărbătorile bisericești se celebrau încă pe stilul vechi.

„pertracteze" invocând că trebuia să-și consulte și prietenii, deși era sigur dinainte de răspunsul lor. Brătianu, care nu vrea colaborare cu ardelenii, ci supunerea lor pur și simplu a răspuns că era zorit, și a dat termen lui Maniu până la orele 2. Toate nădejdile ardelenilor s-au năruit într-o clipă și au început să regrete amarnic că nu se înțeleseseră cu noi sau fie chiar cu Take Ionescu... Răspunsul lor a fost negativ și Brătianu a constituit în aceeași zi Guvernul care a fericit țara timp de 4 ani, până în 1926.

A fost și asta o mare greșeală a lui Brătianu, căci în loc să canalizeze pe ardeleni spre oportunism liniștit, i-a aruncat în brațele celei mai agitate demagogii și ne-a nenorocit pe toți. Dar vorba românului: peștele de la cap se împute. Cu un Rege slab ca Ferdinand, țara nu putea fi îndrumată decât pe povârnișul pieirii – până a venit un alt veleitar, acesta însă fără scrupule, care a dat-o gata.

Nu sunt ales • Examen de conștiință • Abținerea de la ședințele Camerei • Conflict cu generalul, prima ceață în raporturile noastre • Averescu, Ludendorff și ex-colonelul Sturdza • Averescu și Încoronarea • Alegerea de la Roman • Întrevederile cu Știrbei, Coandă și Brătianu • Alcătuiesc programul Partidului Poporului • Prima încercare de a constitui un partid agrar și prima neînțelegere serioasă cu Averescu • Congresul de la Sibiu.

De la înscăunarea lui Brătianu și până să mă pun pe muncă pentru „fasonarea" partidului nostru, aș fi avut dreptul la câteva săptămâni de vacanță și de odihnă. Împrejurările nu mi-au îngăduit însă acest răgaz, căci a trebuit să mă ocup imediat cu alegerile și lupta se înfățișa ca foarte grea. Pe lângă ponosul de a fi „cei căzuți de la putere" și în sorții cărora alegătorii totdeauna datori să-și asigure o protecție nu puteau pune nicio nădejde, mai aveam și nenorocul să dăm prima noastră luptă în opoziție împotriva partidului celui mai bănuit de falsificare electorală și împotriva Guvernului celui mai hotărât să întrebuințeze corupția, frauda și violența ca să-și asigure majorități compacte și să sugrume opoziția. Pe de altă parte, din popularitatea lui Averescu nu mai rămăsese decât o legendă a trecutului și firimituri greu de adunat.

Partidul nedumirise încă după echivocul nașterii lui, și cei mai buni din colaboratorii noștri, care porniseră la drum în 1918 cu o ideologie nouă și cu năzuința de a scăpa țara de pacostea partidelor, nu se lămuriseră despre rostul înregimentării lor, din nou, organizație identică cu cele din care fugiseră de scârba minciunii și a sectarismului. Transformarea Ligii în Partid săvârșită de Averescu împotriva sfaturilor ce i s-au dat, în primăvara anului 1920, satisfăcuse lichelele din jurul său și pleava de partizani atrasă de sacul cu grăunțe după chemarea noastră la putere – dar descurajase pe adevărații luptători care canalizaseră pe tot cuprinsul țării popularitatea generalului și năzuințele noastre. Cu lichele și cu pleavă se poate la rigoare guverna, dar nu se poate lupta în opoziție. Organizațiile noastre

fuseseră lăsate în voia Domnului, pe tot timpul guvernării. Printre cei care le conduceau, cei buni își dăduseră seama că vinul pe care-l trăseseră începuse să se acrească și încetaseră să mai muncească – iar cei ce nu ceruseră lui Averescu decât un curent care să-i poarte la limanul procopselilor, prea ocupați cu afacerile, renunțaseră și ei la orice activitate politică locală. La centru, grijile guvernării și greutățile zilnice de învins ne îndepărtaseră de îndeletnicirile de partid, și partidul fusese dat pe mâna lui Crăiniceanu (generalul), adică de fapt pe a nimănui.

Ne-am trezit astfel în opoziție și în fața alegerilor, în cele mai proaste condiții. A trebuit să ne mobilizăm cadrele la repezeală și să înfruntăm inamicul într-o luptă inegală, căci liberalii își reînchegaseră organizațiile, după război, și erau hotărâți „la orice", numai să iasă în alegeri... Am muncit din greu să împac pe unii, să înduplec pe alții, să umplu golurile ce se iviseră în urma înfrângerii. Am lăsat la o parte orice sentimente personale, orice preocupări politice de un ordin mai înalt, și am tras la jug.

Alegerile au fost foarte grele, cu atât mai grele cu cât o asemenea urgie nu se mai dezlănțuise de la 1914 și agenții opoziției „pierduseră școala" și nu mai erau în măsură să pareze, cel puțin în parte, loviturile stăpânirii. Alegerile din 1919, sub Văitoianu n-au fost libere, dar agenții Guvernului nu îndrăzniseră totuși să întindă prea mult coarda, din lipsă de încredere în regimul provizoriu care-i mâna; în schimb, alegerile din 1920 s-au desfășurat complet libere și singura grijă a Guvernului fusese să apere opoziția de eventuale violențe pe care formidabilul curent averescan ar fi putut să le provoace, dar pe care, din fericire, nu le-a provocat nicăieri. Cu alegerile din 1922, s-au inaugurat nenorocitele metode care au asigurat tuturor Guvernelor ce au urmat aservirea sufragiului universal pus în slujba intereselor de gașcă. Ca să nu plesnească cazanul, care uneori fierbea în clocote, s-a lăsat supapa de siguranță a reprezentării proporționale a minorităților, mulțumită căreia au putut pătiunde în Parlament și din membrii partidelor de opoziție.

Cu toată munca și cu toate străduințele noastre, rezultatele alegerilor din 1922 au fost penibile pentru noi. Ele au dovedit că se sfârșise cu popularitatea generalului, căci am fost învinși nu numai de mânuitorii fraudelor și violențelor, dar și de țărăniști, pe care Guvernul i-a persecutat cel puțin tot atât ca pe noi. Adevărații învingători morali ai acestor alegeri au fost țărăniștii. N-a mai rămas nicio îndoială, curentul țărănist înlocuise în conștiința maselor curentul averescan. Că numele lui Averescu încetase să fie un fetiș,

a reieșit limpede din faptul că n-am izbutit să scoatem un deputat decât în județele în care putusem înjgheba organizații tari din punct de vedere „tehnic". Numai generalul nostru n-a vrut să se dea bătut, și după alegeri s-a jucat săptămâni de-a rândul cu cifrele, făcând calcule copilărești ca să-și dovedească popularitatea. Principalul său argument era că noi am scos mai mulți deputați sub urgia liberală decât scoseseră liberalii în nestânjenitele noastre alegeri, fără să-și dea seamă că acest argument sublinia marea lui popularitate în 1920, iar nicidecum în 1922.

Pe mine rezultatul alegerilor nu m-a surprins. L-așteptam. Și nici nu m-a zdruncinat în planurile mele îndreptate spre o normalizare a partidului, prin așezarea unei serioase organizații și a unui program rațional la baza acțiunii noastre, în locul „pamponului" care ne dusese la două degete de faliment.

Mie, personal, alegerile mi-au dat însă o lovitură la care mărturisesc că nu mă așteptam: am căzut cu cinste! Nu mă așteptam, căci organizația noastră din Dolj era una din cele tari, dacă nu cea mai tare, și de fapt a și ales un deputat, dar nu m-a ales pe mine, deși candidasem în capul listei. După legea electorală în vigoare în 1922, nu se alegeau candidații după ordinea înscrierii lor pe listă (cum s-a stabilit prin legile electorale următoare), ci după numărul voturilor întrunite de fiecare candidat, alegătorii având dreptul să șteargă pe unii din ei, și chiar pe toți dacă voiau! Măsură foarte proastă – sau foarte inteligentă, după punctul de vedere – căci candidații în loc să lucreze pentru succesul listei, se lucrau unii pe alții ca să treacă în capul listei la numărătoarea voturilor. Această lucrare cu creionul devenise principala îndeletnicire a candidaților puțin scrupuloși, și lipsiți de scrupule erau mai toți! Lipsit de experiență în această materie, nu m-am gândit un moment să zădărnicesc o lucrătură rușinoasă pe care am ignorat-o de altminteri, căci silit cum eram să stau la centru, în București, pentru rezolvarea tuturor cererilor și reclamațiilor ce-mi veneau zilnic din toate județele țării, n-am făcut campanie electorală la fața locului, lăsând această grijă tovarășilor și bunilor mei prieteni de pe lista! La numărătoare, au ieșit la Dolj cu mai multe voturi decât mine (diferența era mică, dar era) Georgescu B. Ion, Iulian Vrăbiescu și Virgil Potârcă, în ordinea în care îi scriu... Georgescu B. Ion a fost astfel proclamat deputat. Am aflat după alegere, fără multă greutate, că regizorul acestei porcării fusese Potârcă, care, strâns cu ușa, nu s-a jenat să-mi mărturisească păcatul comis, dar s-a jurat pe toți sfinții că nu ceruse plenipotenților lui să mă șteargă pe mine, ci pe Georgescu B. Ion și pe Vrăbiescu, toată ambiția lui fiind să ajungă al

doilea pe listă, înaintea acestora. S-a jurat el, dar probabil că a împins creionul și pe numele meu. Georgescu și Vrăbiescu au venit la mine indignați de purtarea lui Potârcă, pe care nu-l puteau suferi[127] și mi-au oferit să-și dea demisia succesiv, cu condiția să și-o dea și Potârcă, ca să ajung eu în Cameră, căci nu voiau, bineînțeles, să se sacrifice pentru zisul Potârcă. Le-am mulțumit foarte frumos și am refuzat sacrificiul lor. Aveam în perspectivă atâta muncă cu reorganizarea partidului și cu alcătuirea programului, încât mă simțeam aproape bucuros să rămân în afară de Cameră și să-mi pot vedea de treabă. În cei doi ani de guvernare, făcusem mult pentru Dolj și pentru Craiova și am înregistrat o dată mai mult o dovadă a ingratitudinii oamenilor, Această ingratitudine doljenii au plătit-o scump, căci în ministeriatele mele ulterioare n-am mai făcut nimic pentru ei, deși m-au ales în continuare de la 1922 înainte.

Cel care s-a purtat mai prost în această afacere, și decât Potârcă, a fost Averescu. Era datoria lui, ca șef de partid, să sancționeze mișelia comisă, să dea în judecată pe vinovat și să-l elimine din partid sau cel puțin să oblige pe profitorii reprobabilei manevre să-mi restituie locul ce mi se cuvenea. Onorabilul nostru șef n-a spus însă niciun cuvânt și am avut chiar impresia că s-a bucurat de pățania mea... Doi ani mai târziu, în 1924, a făcut Iorga – cu care formasem partid – gestul pe care nu-l făcuse Averescu, și astfel am putut să mă disting în Parlament în 1925 tratând Camera de bordel, epitet exact dar neparlamentar, care mi-a atras o excludere disciplinară de 30 de zile!

Neplăcutele împrejurări în care se prăbușise Guvernul nostru în decembrie, lupta împotriva Ministerului Take Ionescu și răsturnarea lui, apoi alegerile sub Brătianu – mă ținuseră într-o stare de tensiune neivoasă ce nu-mi dăduse răgazul „să mă așez" în noua stare de lucruri creată și să mă orientez pentru viitor. Cu sfârșitul alegerilor și cu înscăunarea lui Brătianu pe cel puțin patru ani, acest răgaz mi-a fost dat și m-am mirat și eu cu câtă indiferență, cu cât sânge rece m-am pus să deapăn învățămintele trecutului ca să trag pentru viitor liniile directoare ale năzuințelor mele. În cariera mea primăvara anului 1922 a însemnat o dată importantă, căci odată cu reînscăunarea lui Brătianu s-a stins în sufletul meu și ultima licărire de vlagă politică. Lucrasem până atunci cu patimă mare în urmărirea unei primeniri morale a poporului nostru și toate loviturile pe care le primisem, toate iluziile pe care le pierdusem nu izbutiseră să stingă

[127] Ceea ce n-a împiedicat pe Georgescu B. Ion să-l primească mai târziu, după ce m-a părăsit și a trecut la țărăniști, ca șef în Dolj. Georgescu s-a supărat pe mine fiindcă nu l-am făcut subsecretar de Stat în 1931. Și Vrăbiescu s-a supărat și m-a părăsit înainte de a muri fiindcă n-am putut să-l aleg a 10-a oară, ca să fie senator de drept...

flăcările ce dogoreau încă în mine. Greșise omul cu care pornisem la luptă, greșise Coroana, greșisem desigur și eu, și atâția alții – dar vorba aia, errare humanum est și m-am tot mângâiat cu nădejdea, chiar în clipele de adâncă amărăciune, că ce se stricase într-o zi putea să mai fie dres în alta. Completa supunere a Coroanei la voința lui Brătianu și înscăunarea definitivei dictaturi a acestuia nu mai lăsa însă loc la nicio speranță de schimbare în bine. Politica de gașcă urma să înflorească mai puternic decât înainte de război. Lăcomia oamenilor învelită în minciunile demagogice și în formele prin care interesele individuale se ascundeau în dosul unor principii perimate urma să determine mai departe actele unor Guverne cu atât mai disprețuitoare de nevoile obștești și de revendicările naționale, cu cât nici nu le cunoșteau. Cursa către prăpastie, cu ochii legați, un moment întreruptă prin Guvernul Averescu (sau mai exact prin nădejdile puse în Guvernul Averescu), continua mai departe, și continua cu un ritm precipitat, căci nereușita încercare de înlăturare a corbilor ce-și bătuseră joc de țară și reînvestirea lor cu puteri nelimitate, întărise un regim ce nu mai simțea în calea lui niciun obstacol.

În mijlocul atâtor oameni orbiți, mă măgulesc că am fost singurul, sau aproape singurul – în tot cazul singurul printre oamenii politici cu răspundere – care am văzut limpede dezastrul ce se apropia cu pași repezi. Dar ce puteam face eu singur? Puteam dezlega ochii care nu voiau să vadă? Am încercat, dar n-am izbutit.

Sentimentul de neputință care m-a cuprins după alegerile din 1922 a stins astfel în mine ultimele licăriri de patimă politică și, de unde mă socoteam până atunci un îndrumător, m-am simțit deodată redus la rolul unui spectator dezgustat de ce vede, dar fără putere să schimbe spectacolul. Am mai încercat eu sa fac gălăgie în arena politică, să tulbur reprezentațiile, să pun pe scenă o piesă mai bună – dar toate încercările mele au dat greș, până la sfârșit, fiindcă am întâlnit continuu în calea mea opunerea celor de Sus, căci doi Regi și patru Regenți sub care am tras la car n-au bănuit o clipă ce se învârtea în jurul lor și n-au priceput că o lume nouă se plămădea...

Intrasem, pe de altă parte, prea adânc în politică ca să mă gândesc să-mi schimb cariera. Eram prea bătrân ca să m-apuc de medicină sau avocatură, cele două meserii pentru care posedam diploma – și n-aveam niciun talent pentru muzică și pentru pictură. Am rămas deci în politică și în Partidul Poporului, unde am continuat să muncesc cu scrupulozitatea unui funcționar conștiincios, dar fără nicio însuflețire. Și cum treaba săvârșită fără însuflețire plictisește, mi-am mai luat o sarcină în spinare și m-am pus să studiez problemele

economice și în special cele valutare și monetare. Am mărturisit deja, în paginile precedente ale acestor Amintiri, că în afară de problema agricolă, problemele economice și financiare nu mă atrăseseră, până am luat contact cu ele prin numirea mea la Ministerul de Finanțe. Prin multe laturi, acest contact a fost însă pentru mine o revelație și am început să adâncesc mai ales problemele mai strâns legate de conjunctura momentului. Am ajuns astfel primul nu numai în România, dar și în Europa, să fixez teoria Stabilizării Monetare și să caut să o impun Guvernului. Cum această campanie n-a început serios decât în 1923, voi reveni mai la vale asupra ei și asupra satisfacțiilor de amor propriu pe care mi le-a dat, mărginindu-mă în paginile de față să relatez evenimentele politice mai importante din anul 1922, la desfășurarea cărora am luat parte directă.

După lupta din alegeri, partidul nostru n-avea altceva de făcut decât să treacă la partea sedentară, să-și panseze rănile și să procedeze la refacerea cadrelor și programului său, spre a putea face apoi față împrejurărilor într-o formațiune primenită și completată. Mai ales în locul „fetișului" dezumflat trebuia pus ceva, și acest ceva nu putea fi decât un program precis și adaptat nevoilor vremii. Întrucât mă privea, nu hrăneam nicio iluzie și nu mai credeam că un asemenea program putea să schimbe ceva în țara românească – dar socoteam că era indispensabil partidului ca să mai poată scoate capul în învălmășeala grupărilor noastre politice și să mai pretindă drept de existență.

Inconștient de sărăcia mijloacelor sale de luptă, Averescu n-a vrut însă să treacă la refacere, și a dat năvală înainte. Reprezentarea noastră în Cameră era însă atât de mediocră față de a celorlalte partide, încât nu aveam cu cine să pornim la asalt, și Averescu s-a văzut nevoit și de data asta să recurgă la o manevră negativă. Sub cuvânt că alegerile fuseseră falsificate (și într-adevăr fuseseră) a hotărât ca deputații noștri să nu ia parte la lucrările Camerei. Era o abținere, nu o retragere. De vreme ce se punea pe terenul nerecunoașterii legalității Parlamentului, logic ar fi fost să hotărască o retragere definitivă, nu o abținere provizorie. Dar logica, cel puțin în politică, și Averescu „ça faisait deux", vorba francezului. Se vede însă că și-a dat și dânsul seama că retragerea din Cameră a 14 deputați, fără solidarizarea restului opoziției și numai sub pretext că alegerile fuseseră siluite, ar fi părut boacănă opiniei publice scăpată de sub farmecul fetișismului averescan și doritoare să vadă ce puteau face și liberalii, „oamenii băncilor", pentru înlăturarea nevoilor ce apăsau tot mai greu pe

umerii fiecăruia. Dar chiar dacă-ar fi rămas fără răsunet în public și fără efect asupra soartei Guvernului – o retragere ar fi constituit cel puțin un act logic. Un act inoportun și inutil, dar logic. O abținere de la lucrările parlamentare nu avea însă nici măcar scuza unui temei de principiu. În megalomania lui, Averescu își închipuise că fără prezența sa și a oamenilor săi în Parlament, Brătianu nu va putea guverna!

Călare pe situație și pe Coroană cum era, Brătianu nici nu s-a sinchisit de abținerea noastră, dar nechibzuita hotărâre era cât pe aci să mă despartă pe mine de Averescu. Nu ne-a despărțit, dar din puținele fire care ne mai legau s-au mai rupt câteva, și iată cum: hotărârea de abținere fusese foarte rău primită în partidul nostru; deputații aleși se temeau să nu-și piardă mandatul și cu el diurna, și biletul de liber parcurs pe calea ferată. Regulamentul Camerei era într-adevăr precis: orice deputat putea fi eliminat din Parlament după 6 absențe consecutive, nejustificate pe căile legale. Deputații noștri nu aveau niciun cuvânt să creadă că Brătianu nu le va aplica regulamentul, și se vedeau deja cu mandatul pierdut. Membrii Comitetului Executiv nealeși în Parlament nu se bucurau nici ei de o eventuală eliminare a camarazilor lor mai norocoși în fața urnelor, căci locurile vacante se completau în Cameră succesiv prin candidații rămași nealeși de pe lista deputatului eliminat sau demisionat - așa încât nenorocirea vecinului n-ar fi tras după ea niciun folos pentru dânșii. În ședința specială convocată pentru aprobarea măsurii hotărâte de Averescu, aproape toți membrii Comitetului nostru Executiv au criticat abținerea propusă, dar au sfârșit prin a o vota după ce generalul a pus chestiunea de încredere.

Profitând de absența lui Averescu care plecase la Severin, la vie, și bizuindu-se pe atmosfera constatată atât în ședința Comitetului Executiv cât, și mai ales, în afară de ședință, aproape toți deputații noștri s-au dus să se înscrie la Cameră în apelul nominal, după 5 absențe, ca să întrerupă termenul fatal de eliminare. Ca să pareze fulgerele lui Averescu, au declarat în același timp că fuseseră autorizați de mine să meargă la Cameră să se înscrie. Cum mă ridicasem hotărât contra măsurii de abținere și o combătusem cât putusem în discuțiile mele cu dânsul, generalul a luat drept bune spusele câtorva lichele și m-am pomenit cu o scrisoare „de la vie" cât se poate de neplăcută. După ce blama gestul deputaților, Averescu-și permitea să-mi reamintească că el era șeful partidului, că el avea să hotărască politica acestuia și că cei ce nu erau de acord cu această politică și încercau să o saboteze n-aveau decât să plece...

Am răspuns imediat generalului că nimeni, eu mai puțin decât oricine, nu s-a gândit să-i conteste șefia, că nu sabotasem nicio „politică" fiindcă afirmarea că deputații se înscriseseră în condică cu autorizarea mea era o minciună sfruntată, că obiceiul meu era să discut o măsură până nu cădea hotărârea asupra ei, dar că odată hotărârea luată nu mă ridicam niciodată împotriva ei, din respect pentru disciplina de partid - și am încheiat prin demisia mea bazata pe lipsa de încredere pe care scrisoarea primită mi-o dovedea.

A doua zi după primirea scrisorii mele, Averescu s-a înapoiat la București și a venit să se „explice". Pricepusem rău rândurile sale, nu făcuse aluzie la mine, ci la deputații recalcitranți, încrederea sa în mine era absolută etc. etc. Ba a mers cu fățărnicia până să-mi propună să iau eu șefia partidului, după un termen de fixat, maximum doi sau trei ani, deoarece dânsul se simțea obosit și dezgustat de politică... Îmi dam foarte bine seama că nu gândea o vorbă din ce spunea, că în scrisoarea sa făcuse aluzie la mine și numai la mine – dar de vreme ce da înapoi, am dat și eu înapoi cu demisia, de plictiseală. Ne-am împăcat, în realitate fiindcă fiecare din noi ne-am dat seama că motivul neînțelegerii nu era suficient ca să justifice în opinia publică o despărțire: mărul discordiei noastre nu era încă copt.

Din partea lui Averescu mai era ceva. Mă recăsătorisem în noiembrie 1921, și pusesem garsoniera mea din strada Atena la dispoziția lui, bineînțeles fără nicio plată. Lui Averescu îi plăcea să stea pe gratis, și după demisia Guvernului nostru, nemaiputând să se instaleze la Eliza Suțu fiindcă începuse lumea să cleveteasca prea mult, s-a mutat de la Președinția Consiliului la mine, și era încântat de apartamentul meu. O despărțire politică l-ar fi silit să plece din mobilele mele[128], ceea ce în acel moment nu-i convenea deloc. De frică să nu persist în demisie și să nu-l silesc astfel la o mutare, mersese până a-mi oferi șefia partidului cu termen, ofertă pe care am respins-o bineînțeles și asupra căreia n-a mai insistat nici el îndată ce s-a asigurat că-mi retrag demisia și că nu-i retrag folosința locuinței mele[129].

Deși în aparență incidentul a fost lichidat, a rămas de pe urma lui o răceală, o ceață în raporturile noastre care nu s-a mai ridicat până la despărțirea definitivă...

Absența deputaților averescani din Cameră n-a impresionat pe

[128] S-a mutat în 1923, în preziua despărțirii noastre politice, devenită inevitabilă...

[129] Un an și jumătate cât a stat Averescu într-însa, am plătit eu chiria, și m-a lăsat! În schimb mi-a stricat câteva mobile și familiarii săi mi-au furat câteva obiecte destul de scumpe. Călimările de pe birou mi le-a furat el, și cu cerneală dintr-însele a scris un an mai târziu notițe perfide împotriva mea, pe care le da Jenică Atanasiu la gazete...

nimeni, pe Brătianu mai puțin decât pe oricine. Ca să-i fac cheful lui Averescu și să nu mă mai învinuiască de sabotarea genialelor sale planuri, am obținut de la zișii deputați să nu mai calce pe la Cameră, după ce i-am convins că nu riscau nimic. Duca-mi spusese într-adevăr confidențial că regulamentul nu va fi aplicat absenților, interesul Guvernului fiind de a bagateliza gestul lui Averescu, prin nebăgare în seamă, iar nu de a-l sublinia prin măsuri zgomotoase. Brătianu ar fi spus chiar într-un cerc de prieteni: „Unde e norocul să urmeze întreaga opoziție exemplul lui Averescu, să scăpăm de demagogi și să putem lucra în pace!". Uita amicul Ionel că demagogia liberală nu avea nimic de invidiat demagogiei celorlalte partide!

Decepționat de insuccesul loviturii sale, Averescu s-a retras la vie și a petrecut cea mai mare parte a anului 1922 departe de București, unde n-a făcut decât scurte apariții, lăsându-mă să lucrez la reorganizarea partidului și la program. Convenisem împreună ca totul să fie gata până la sfârșitul verii și să ținem apoi un mare congres la Sibiu, sau undeva în Ardeal – congres care să fie semnalul luptei de răsturnare a Guvernului, căruia generalul nu-i da mai mult de un an ca să se uzeze și să nu mai poată rezista unui atac concentric și bine organizat... Eram atât de plictisit și de scârbit de politică și de propriul meu partid încât n-am făcut nicio obiecție la propunerile lui Averescu, nici nu l-am întrebat pe ce se bizuiau prevederile sale și pentru ce era atât de sigur că Brătianu va coborî în câteva luni, din greșeală în greșeală, până la marginea prăpastiei. Îmi dam seama că nu izbutisem să scoatem căruța din mlaștini, că toate străduințele noastre de după război fuseseră zadarnice, că singura năzuință a fiecărui partid era – ca mai înainte – să pună mâna pe putere pentru unica satisfacție a ambiției sau a lăcomiei, după temperamente. Consolidarea României întregite, o mai dreaptă organizare socială, o mai rațională punere în valoare a bogățiilor țării erau preocupări lăturalnice și simple teme verbale pentru obținerea puterii. Ne ridicasem la Iași împotriva unor asemenea metode fatale de guvernământ ca să ne supunem lor la București, ca toți politicienii pe care îi înfierasem și-i combătusem cu atâta înverșunare...

Așa era, și nu era nimic de făcut. Pornisem pe povârnișul pieirii, și nu ne mai putea opri nimeni: ne-am ales singuri drumul ce trebuia să ducă la dezastrul din 1940... Lăsat singur la București, m-am apucat de treabă, și am muncit toată vara, fără nicio vlagă, dar cu simțul datoriei oricărui funcționar cinstit – căci ajunsesem să nu mă mai consider decât ca primul impiegat al partidului. Conștiința de funcționar, atât mă mai lega de gruparea politică pe

care o întemeiasem cu vlagă și cu încredere, cu câțiva ani înainte! Am muncit toată vara ca un funcționar conștiincios, fără patimă și fără grabă, cu răgazuri de odihnă la țară și la Sinaia și cu întreruperea unei campanii electorale la Roman.

*

Am petrecut astfel câteva luni liniștite, cu atât mai liniștite cu cât prin absența lui din București, Averescu nu mi-a mai dat de lucru pe terenul „gafelor" sale politice. Năravul din fire e însă fără leac. Dacă n-a făcut nicio boacănă la București, a făcut două peste graniță. Una cu Ludendorff și alta cu trădătorul Sturdza. Plecat să-și facă cura la Kissingen, bunul nostru general s-a oprit la München și Nürnberg. La München a dat peste nu mai știu cine care l-a pus în contact cu generalul Ludendorff. Practic și îndemânatic în război, Ludendorff s-a dovedit un fantezist și un diletant în politică după încheierea păcii. În loc să continue pe calea bunului simț alături de șeful său Hindenburg, Ludendorff s-a aruncat în tot felul de încercări fanteziste, s-a făcut protagonistul unei religii noi, și-a dat numele său nepătat pe mâna regizorilor de lovituri de Stat și astfel s-a aruncat în aventură. Cei doi strategi, românul și neamțul, atât de iscusiți în manevrarea regimentelor pe câmpul de bătaie, dar ageamii și unul, și altul pe terenul politic, s-au înțeles de minune. S-au înțeles să dea drumul revoluției, în același timp, în Germania și în România! Inițiativa a fost lăsată lui Ludendorff, să aleagă momentul și să dea semnalul. Trebuia însă să prevină la timp pe Averescu, ca să-și ia și acesta măsurile! Dacă mi-ar fi povestit altcineva această istorioară, n-aș fi crezut-o - dar mi-a istorisit-o însuși Averescu la înapoierea sa în țară, dezvoltându-mi în același timp și planul său în liniile sale generale: înlocuirea Dinastiei de Hohenzollern printr-un Principe al Casei de Savoia! Cum urma să ajungă la această soluție nu mi-a spus-o, căci nu mai avea destulă încredere în mine, probabil. Dar am priceput că se bizuia pe armată, ca Ludendorff în Germania. Ascultam și mă întrebam dacă nu cumva glumea, dar mi-a vorbit foarte serios, convins de chemarea lui istorică. Mi-a fost și de data asta imposibil să deslușesc ce se petrecea în capul acestui om, care trecuse nepăsător pe lângă toate prilejurile ce-i fuseseră date de a pune mâna pe putere și care ajuns o simplă epavă bătută de valurile politice își închipuia că mai putea influența destinele țării sale! L-am lăsat să spună, cum lași bolnavul să delireze; nu mă îndoiam că departe de Ludendorff și în tovărășia lui Puiu Crăiniceanu va uita și de revoluție, și de angajamentele luate la München. L-am rugat numai atât: să nu vorbească nimănui de planurile sale, ca să nu dea

greș... S-a uitat lung la mine, și mi-a făgăduit. Din nenorocire vorbise pe la Kissingen și pe drum, cu câțiva cunoscuți pe care-i întâlnise – mai puțin pe față decât cu mine, dar totuși – așa încât a început să circule prin București, cu oarecare insistență, zvonul înțelegerii (!!) sale cu Ludendorff, și a trebuit să „explic" în toate cercurile – ca să nu se facă de râs - că generalul Averescu și generalul Ludendorff se întâlniseră ca doi mari șefi militari și nu vorbiseră bineînțeles decât strategie. Și dă-i înainte cu Flămânda și cu Mărăștii!

Pe Sturdza l-a întâlnit la Nürnberg, într-o biserică – din întâmplare – așa mi-a spus, cel puțin. Ce au vorbit împreună n-am putut afla exact. Generalul mi-a afirmat că Sturdza s-a mărginit să-l salute, de la distanță și că el a răspuns la salutul său, dar că n-au schimbat nicio vorbă. Din familia lui Sturdza mi s-a dat însă o versiune cu totul alta. Fostul colonel s-ar fi apropiat de Averescu și l-ar fi întrebat: „Domnule general, mă socotești drept un trădător?". Și generalul i-ar fi răspuns: „Nu – te socotesc drept un militar care a făcut greșeala să facă politică, și greșeala și mai mare să facă politică proastă...". Au mai schimbat câteva cuvinte, și Averescu ar fi sfătuit pe Sturdza să se apropie de Ludendorff, căci era singura cale pentru el să ajungă mai târziu la o revizuire a procesului său și la o reabilitare... Nu pot să știu dacă spusele familiei Sturdza corespundeau adevărului – evocarea lui Ludendorff este însă ciudată pentru oameni care nu cunoșteau întrevederea generalului german cu Averescu. Supărător pentru noi era că adversarii noștri s-au pus să povestească pretutindeni că Averescu își dăduse mâna cu Ludendorff și cu Sturdza ca să răstoarne pe Rege! Norocul nostru a fost că acuzarea era atât de stupidă, că mai nimeni n-a crezut-o. Și când mă gândesc că cel puțin pe jumătate era întemeiată! A trebuit să-mi pierd vremea să dezmint întrevederea cu Sturdza, după cum mi-o mai pierdusem ca „să explic" întâlnirea cu Ludendorff...

Averescu mi-a mai dat de furcă în vara anului 1922, sau mai exact înspre toamnă, căci incidentul s-a petrecut pe la sfârșitul lui septembrie – cu Încoronarea. Încoronarea, care ne fusese refuzată anul precedent sub pretext că mantalele regale nu erau gata, fusese fixată de Brătianu pentru ziua de 15 octombrie. Dăduse Dumnezeu să se termine mantalele! Cu vreo 20 de zile înainte, cei invitați la această istorică solemnitate primisem un carton prin care Președintele Consiliului de Miniștri ne poftea la Alba Iulia și ne cerea totodată să dăm răspunsul până în 5 zile[130]. Pe carton mai era tipărită, jos,

[130] Acest răspuns era necesar pentru rezervarea unui loc în trenul special (au fost mai multe) ce ducea la Alba Iulia și pentru plasarea la masa ce a avut loc după Încoronare.

și următoarea frază: „Această invitație servește de carte de intrare în Catedrală și în Colonadele din jurul ei". Averescu a primit și el un asemenea carton, completat în locul rămas liber pentru numele invitatului, cu următoarea mențiune: „Doamna și Domnul General Al. Averescu, deputat, fost Președinte al Consiliului de Miniștri". Generalul nostru, care nu iertase Regelui chiulul pe care i-l trăsese cu Încoronarea și care căuta un pretext ca să nu meargă la Alba Iulia, s-a declarat jignit fiindcă fusese poftit ca simplu deputat, iar nu în mod special ca fost comandant de armată și fost prim-ministru. Pe cartonul de invitație a scris de-a curmezișul: „Mă surprinde că dl Președinte al Consiliului de Miniștri I. I. C. Brătianu crede potrivit să invite la o astfel de solemnitate pe un general pe care l-a acuzat personal și în public de trădare. Din parte-mi, atât cât această acuzație[131] nu va fi retractată tot pe calea publicității, nu pot primi nicio invitație de la dl. I. I. C. Brătianu și deci cu părere de rău nici pe aceasta.

G-ral Averescu"

În loc să pună invitația într-un plic și să o trimită lui Brătianu printr-un curier sau prin Puiu Crăiniceanu, Averescu mi-a dat-o mie deschisă și m-a rugat să o restitui primului ministru. Am priceput numaidecât la ce voia să ajungă Moșul. Dacă ar fi restituit pur și simplu invitația lui Brătianu, incidentul lua sfârșit și el, Averescu nu mai putea merge la Alba Iulia. El voia însă să meargă, dar rugat, și rugat de Sus. Dându-mi mie invitația de restituit, Averescu era sigur că în interesul partidului voi face tot posibilul ca să împac lucrurile și să-i procur invitația dorită - fără ca să-mi spună el o vorbă.

Am pus cartonul în buzunar și nici nu m-am gândit să-l restitui lui Brătianu de teamă să nu îngreunez gestul pe care voiam să-l provoc „Sus". Îl am și acum printre hârtiile mele, și dovadă că Averescu juca teatru e că nu m-a întrebat niciodată dacă l-am remis lui Brătianu și care a fost reacția acestuia... N-am restituit cartonul lui Brătianu, dar în schimb m-am dus cu el a doua zi la Cotroceni și am rugat pe Simky Lahovari să mă introducă imediat la Regină ca să i-l arăt. Am explicat în același timp Reginei cât de deplorabilă ar fi abținerea lui Averescu (și în consecință a prietenilor săi) de la Încoronare, cu atât mai mult cu cât era sigur că se vor abține și Maniu, și ardelenii. Regina a priceput și mi-a declarat că Averescu trebuie să vină la

[131] Brătianu, făcând aluzie la telegrama adresată de Averescu lui Mackensen în 1916 (cu privire la bombardarea Bucureștilor), a tratat pe general de trădător, într-o întrunire publică, la Brăila. Brătianu era convins că în tot timpul războiului Averescu era gata să trateze pacea cu nemții...

Alba Iulia, căci nu voia să se mai repete greșeala făcută în 1918, când absența lui Averescu de la intrarea solemnă a trupelor în București a fost atât de viu comentată și atât de defavorabil pentru Rege. „Ce e de făcut?", m-a întrebat Regina. I-am lămurit că numai o invitație Regală ar putea determina pe general să revină asupra refuzului său pe care îl crede înmânat lui Brătianu. Și, ca să nu punem pe Rege într-o situație neplăcută față de Brătianu, am sugerat Reginei să scrie dânsa generalului, și să-l poftească la Încoronare. Regina a primit, dar m-a întrebat ce să-i scrie. I-am dictat aproape toată scrisoarea eu, o scrisoare de 6 pagini. Dictam pe franțuzește și Regina scria de-a dreptul pe englezește! La plecare Regina mi-a spus, răspunzând mulțumirilor mele: „J'aime bien le général... mais quel embêteur!" – „J'allais le dire, Madame, et même autre chose!".

Cu scrisoarea Reginei în mână m-am dus de-a dreptul la Averescu pe care l-am găsit în biroul meu din strada Atena, înconjurat de fruntașii partidului. Erau acolo generalul Coandă, generalul Gogu Vălleanu, Pipi Negulescu, Trancu-Iași, Cudalbu etc., toți cu mutre de un cot, căci le împărtășise generalul hotărârea lui de a nu asista la Încoronare. Bieții oameni constataseră cu disperare că nu era o prostie pe care șeful lor să nu o comită și încercaseră în zadar, timp de un ceas și mai bine să înmoaie cerbicia încăpățânatului. Am rugat pe Averescu să treacă alături, având o comunicație să-i fac. I-am dat scrisoarea Reginei, iar el și-a pus monoclul, a citit-o și a recitit-o. Pe măsură ce o citea fața i se lumina: și-atinsese scopul. Nu m-a întrebat nimic – nici ce făcusem cu invitația lui Brătianu, nici cum obținusem măgulitoarea scrisoare a Reginei care făcea dintr-însul reprezentantul armatei învingătoare pe treptele Tronului în ziua Încoronării Regelui. Averescu n-a spus nimic, s-a mulțumit să-mi strângă mâna, și înapoindu-se în birou a spus celor de față: „Domnilor, pentru nimic în lume nu m-aș fi dus la Alba Iulia ca invitatul lui Brătianu. Primesc însă o invitație specială și foarte măgulitoare din partea Majestăților Lor[132]. Această invitație se adresează fostului comandant de armată din timpul războiului. Mă voi îmbrăca în uniformă și voi merge la Alba Iulia, unde voi ignora însă prezența lui Brătianu...". Toți cei de față au răsuflat ușurați... Fiecare ar fi vrut să mă întrebe cum învârtisem lucrurile, dar în prezența lui Averescu n-au îndrăznit. Au plecat unul câte unul, iar eu am rămas să mai pun țara la cale cu generalul...

Ceremonia Încoronării a fost foarte reușită și totul a fost bine

[132] În scrisoare. Regina scrisese „Noi". Averescu a interpretat că rugămintea venea și din partea Regelui, care habar n-a avut de nimic...

organizat. Fiecare invitat am avut o cabină de vagon cu paturi, într-unul din trenurile speciale care au circulat între București și Alba Iulia. La Alba Iulia se instalase o gară specială, cu vreo 20 de linii pe care se înșiraseră trenurile speciale. Cabina ne-a servit la dus și la întors, două nopți consecutive, și ziua la Alba Iulia drept cabinet de toaletă, căci a trebuit să ne prezentăm în frac cu decorații la diferitele solemnități ale zilei. Biserica, peristilul din jurul ei, decorate cu sobrietate, se prezentau cu atât mai plăcut cu cât vremea era minunată și soarele mângâia pereții cu razele lui. A fost întâi un Te-Deum, la care au asistat Suveranii și principalii invitați. Invitațiile fiind foarte restrânse, biserica a fost cam goală, dar culorile costumelor înveseleau ochii. Îndemnați de Maniu, prelații bisericii unite n-au asistat la slujbă, sub pretext că nu le permiteau canoanele lor să se apropie de o liturghie ortodoxă, ceea ce era fals. Dar domnii erau toți înfeudați Partidului Național și au ascultat de îndemnul lui Maniu. Au așteptat afară din incinta bisericii, pe esplanada netezită înspre brește zidurilor cetății pe unde se zice că ar fi intrat Mihai Viteazul – esplanadă pe care se ridicase la mijloc un foișor pentru încoronarea Suveranilor și tribune, de o parte și de alta, pentru public. În fața foișorului regal sta înșirată armata. Regele și Regina, îmbrăcați în mantalele lor hieratice de catifea stacojie, brodată și păftălită cu aur (faimoasele mantale ce nu fuseseră isprăvite cu un an înainte, fiindcă nu era încă Brătianu în fruntea Guvernului) – au mers pe jos, de la biserică la foișor, urmați de tot alaiul. După ce au urcat treptele foișorului și s-au imobilizat, ca într-o icoană, cu fețele spre armată, au apărut președinții Camerei și Senatului purtând fiecare câte o coroană pe o perină de catifea roșie. Pherekyde a prezentat Regelui coroana sa, iar Orleanu – Reginei pe a ei. Regele s-a încoronat singur, și apoi a pus coroana pe capul Reginei. Muzicile au intonat Imnul Regal și uralele au umplut văzduhul... A fost un moment înălțător, și mărturisesc că m-a emoționat. Mi-am adus aminte de toate suferințele și de toate nădejdile de la Iași și trâmbițele soldaților mi-au răscolit adâncul sufletului... După scurta, dar impresionanta ceremonie a Încoronării, am trecut mai departe, dincolo de ziduri, pe platoul defilării. Se ridicaseră și acolo tribune. Regele a lepădat mantaua cu paftale, a încălecat și a primit defilarea, înconjurat de generalii noștri și de ofițerii misiunilor trimise de armatele alături de care luptasem pentru făurirea României întregite... Armata s-a prezentat foarte bine și a stârnit entuziaste aplauze.

După defilare am trecut în sala Unirii, unde a avut loc o masă de vreo 300 tacâmuri. Averescu a fost pus la masa Regelui și Reginei,

la loc de onoare, și a fost tot timpul mesei obiectul atențiilor Suveranilor. La sfârșit, Regele a închinat de la distanță paharul cu dânsul, și numai cu dânsul – gest ce a fost remarcat și comentat. Ba liberalii erau chiar foarte supărați că nu închinase și cu Brătianu, uitând că între complici politețile sunt de prisos... Masa a fost bună, dar a ținut cam mult, așa încât n-am ajuns la vagoanele noastre decât pe înserate. Ne-am schimbat, și pe când mă schimbam trenul nostru a și pornit. Seara la cină, în vagonul nostru restaurant erau numai miniștri și foști miniștri: își închipuie oricine că s-a vorbit numai politică. Lumea era a noastră... „Nous avons dû déchanter depuis"...

Hopul Încoronării trecut, m-am pus pe pregătirea congresului partidului, sau mai bine zis pe ultimele puneri la punct, căci mai pe îndelete, mai cu „damf", lucrasem toată vara la pregătirea lui. Dar înainte de a vorbi de acest memorabil congres care a avut loc în a doua jumătate din decembrie a anului 1922, vreau să spun câteva cuvinte despre candidatura mea la Roman și despre campania electorală făcută în acel județ, unde am petrecut zece zile distractive, în luna august. Județul Roman e unul din cele mai simpatice ale României vechi. Deși mic, are de toate, dealuri, plaiuri, șesuri și păduri. Șosele minunate leagă satele între ele și cu orașul. Satele sunt frumoase; case curate și grădini pretutindeni. Cel mai bogat e Săbăoani, locuit de ciangăi – dar nici celelalte, curat românești, nu se lasă cu mult mai prejos. La Bozieni (Ghica), Gădinți (Bogdan), Cârligi (Zarifopol), Trifești (Ghica), Văleni (Stârcea), Miclăușeni (Sturdza) au rămas încă impunătoare gospodării boierești. Casa de la Bozieni și palatul de la Cârligi sunt așezări de seamă, cum puține se mai găsesc în țară. Pe când în celelalte conace proprietarii petrec din când în când câteva zile sau câteva săptămâni de vară, la Miclăușeni și la Cârligi stăpânii locuiau tot anul și nu se mișcau de pe loc. La Miclăușeni două cucuvele anoste – la Cârligi un zănatec simpatic. Cucuvelele de la Miclăușeni, d-na Sturdza-Miclăușeni (fata mai mare a lui Ion Ghica scriitorul) și fiică-sa, văduva lui Șerban Cantacuzino, își petreceau zilele pictând pe pergament, cântând la pian și din harfa, plimbându-se prin parc și desfătându-se cu omul lor de casă și de afaceri, Codru. Nicio rază de lumină nu pătrundea prin desișul parcului ce înconjoară castelul în fundul unei văi pierdute și niciun surâs nu înveselea zidurile posomorâte pe care un pretențios stil gotic le excludea, ca să zic așa, din cadrul contingențelor noastre și le așeza într-o lume străină de sufletul și de năzuințele românești.

Pe cât era de tristă viața dusă de cucoanele de la Miclăușeni, pe atât era de veselă și de însorită a lui Paul Zarifopol, boierul de la Cârligi. Inteligent și citit, Zarifopol trăia printre cărțile lui, era un latinist de seamă – și primitor, îi plăcea să trăiască bine și să golească câte un păhărel de vin bun la masă, cu câțiva prieteni în jurul lui. Deși nu prea făcea politică militantă s-a supărat pe Manolescu-Strunga și și-a pus și el candidatura, dar și-a pus-o drept candidat independent – așa încât am ajuns să ne batem patru pe un loc. În afară de mine, au mai candidat la aceste alegeri parțiale de la Roman ilustrul necunoscut Ioachim din partea Guvernului, inginer Hoisescu din partea țărăniștilor și zisul Zarifopol ca liberal disident.

Cu toate că am fost bătut pe nedrept, mi-a rămas o amintire din cele mai plăcute de pe urma acestei campanii. Găzduit domnește de șeful organizației noastre Jornescu, om cu casă frumoasă și cu masă aleasă, am fost pretutindeni primit cu brațele deschise. Județul Roman era unul din puținele rămase credincioase curentului averescan, întreținut printr-un strălucit stat major local pe care celelalte partide ni-l invidiau. Județul fiind mic, am dat târcol tuturor satelor. Venisem cu automobilul meu și pe drumuri excelente, printre lanuri și printre lunci, pe o vreme încântătoare, călcam loc după loc, de dimineața până seara. Obișnuit cu luptele electorale, mi-am dat seama numaidecât că eram candidatul cel mai tare și că alegerea mea era asigurată, afară de cazul în care mi s-ar fura voturile. După mine, în favoarea alegătorilor venea Hoisescu, apoi Zarifopol, iar cel din urmă era necunoscutul Ioachim, candidatul Guvernului. Față de pericolul vădit, Manolescu-Strunga, satrapul liberal al județului, a întrebuințat toate mijloacele cunoscute ca să intimideze alegătorii noștri și să rupă din voturile lor. Comune au fost declarate contaminate de boli contagioase și izolate, oameni au fost bătuți și terorizați – alții arestați spre a fi puși în libertate a doua zi după alegeri. Adusesem cu mine câțiva prieteni politici ca să dea ajutor localnicilor; dintre aceștia, Georgescu-Bârlad - fost prefect de Tutova, Tănăsescu – fost senator și colonelul (în rezervă) Măicănescu – fost prefect și el, au fost crunt bătuți și sechestrați mai multe ceasuri. În zilele de alegere, sate întregi au fost oprite samavolnicește de jandarmi să vină la vot. Prietenii mei au izbutit să pună mâna pe următorul „ordin circular" adresat jandarmilor, ordin pe care-l reproduc aci în facsimile, pentru desfătarea generațiilor viitoare:

„Ordin circular
Pentru jandarmii plutonieri majori șefilor de centre

Veți da tot concursul cerut delegaților Guvernului de orice natură ar fi concursul cerut.

La dispoziția cărora sunteți pe timpul alegerilor

Comandantul Companiei Jandarmi
L. S. (s.s) *Căpitan Mazilu*

M-am conformat și eu tradițiilor electorale și am trimis următoarea telegramă Regelui:

„Majestății Sale Regelui

Sinaia

Supun respectuos aprecierii Majestății Voastre următoarele cazuri de neînchipuită samavolnicie săvârșite de administrație împotriva candidaturii mele:

Satul Oțeleni declarat contaminat de holeră și barat de jandarmerie. Jandarmeria întrebuințată în toate comunele pentru agentura electorală brutalizează pe alegători. Vasile Albu bătut la sânge de însuși prefectul; Ștefan Manea bătut și arestat în fața mea; Bâgăoanu și alții arestați și bătuți. Se ridică bariere la mai multe sate care vor fi declarate contaminate. Înșiși magistrații sunt amenințați de bandiții prefecturii. Prietenul meu Ionel Măicănescu oprit azi de jandarmi să intre în comuna Bâra, sediul unei secții de vot.

C. Argetoianu"

Pe mine jandarmii mă lăsau să trec pretutindeni, așa încât nefiind jignit personal – și la urma urmei indiferent (pentru alte motive) față de rezultatul luptei – nu am luat prea în serios peripețiile acestei bătălii electorale ce nu-mi înfățișau nimic nou. Venisem să petrec, și am petrecut bine.

Cu toate samavolniciile Guvernului, cu toate porcăriile săvârșite m-aș fi ales „haut la main", dacă nu mi s-ar fi furat voturile din urne. Și de vreme ce era hotărât să umble în urne – căci altfel nu-și putea scoate candidatul – m-am întrebat după alegeri de ce un om practic și inteligent ca Manolescu-Strunga s-a mai dedat la violențele care au pătat campania electorală... Probabil ca să respecte riturile regimului nostru parlamentar și să aibă o bază de justificare pentru fondurile electorale cerute și obținute de la Centru...

Bănuind că Manolescu va încerca „ceva" cu urnele, am organizat o pază serioasă în jurul lor. Ziua nu s-a putut apropia nimeni de

ele. Noaptea[133], urna (o cutie pătrată destul de mare) a fost închisă în fiecare secție în camera de vot sub paza judecătorului care dormea în odaia alăturată. Oamenii noștri au vegheat toată noaptea în jurul secției și au putut constata că nimeni n-a intrat. În afară de aceasta, urna fusese legată cu o panglică pecetluită pe capac cu una din pecețile noastre, așa încât nu se putea deschide fără să sară pecetea. În cursul nopții nimeni nu intrase în sala de vot, iar a doua zi dimineața, asistenții noștri au constatat că pretutindeni pecețile de pe urnă erau intacte. Toți ai mei au fost convinși că urnele nu fuseseră violate și nu-și puteau explica cum n-am fost ales și de unde ieșiseră atâtea voturi pentru Guvern. Au pus toți neașteptatul rezultat pe seama fățărniciei și lașității alegătorilor terorizați, care probabil că în ultimul moment votaseră, din interes sau de frică, cu Guvernul.

Explicația înfrângerii mele am avut-o însă câteva săptămâni mai târziu. Întâlnind în București pe Manolescu-Strunga, cu care rămăsesem prieten, cu toată lupta dusă, căci era om cu haz – întâlnind zic pe Manolescu-Strunga, fostul meu adversar mi-a mărturisit râzând: „Coane Costică, la Roman te-ai ales d-ta. Dar ți-am furat voturile din 3 urne și le-am înlocuit cu ale dobitocului meu de Ioachim!" — „Cum ai făcut omule?" – l-am întrebat eu – „căci prietenii mei mi-au garantat că urnele nu fuseseră deschise..." — „Proștii! N-au fost deschise capacele! Dacă s-ar fi uitat la fundul urnei ar fi văzut că panglicile aveau un mic nod la încrucișarea lor! În 3 secții, judecătorii au fost la discreția mea! Au tăiat frumos panglicile pe fundul urnelor și cum aceste funduri dinainte pregătite alunecau pe șipci, voturile d-tale au fost înlocuite prin buletinele lui Ioachim!... Nu te superi pe mine, coane Costică, că așa merge treaba!".

— „Cum să mă supăr, băiete, dimpotrivă, te felicit, căci te încadrezi de minune în țara lui Hübsch!!".

Am părăsit Romanul cu părere de rău, căci petrecusem bine și fusesem primit de toată lumea cu brațele deschise. Mandatul meu l-a pus în buzunar dl. Ioachim, dar stima și prietenia oamenilor am păstrat-o eu. De la Roman m-am dus de-a dreptul la Sinaia și am cerut o audiență Regelui ca să-i povestesc cele ce se petrecuseră. Regele m-a primit numaidecât și cum am dat de el mi-a spus: „Brătianu a făcut o prostie, trebuia să te lase să intri în Parlament, chiar în folosul lui...". Am obiectat Regelui că probabil nu Brătianu a fost acela care m-a împiedicat să reușesc la Roman – dar că fiecare

[133] Alegerea a ținut 2 zile, conform legii electorale în vigoare.

om e victima unui mai mic decât dânsul. Astfel, Majestatea Sa nu poate face totdeauna ce vrea, fiindcă-l împiedică un Brătianu și tot astfel nici Brătianu, fiindcă-l trage pe sfoară un Manolescu-Strunga. Regele a râs cam jenat, dar nu s-a supărat, fiindcă de când îl ajutasem să aducă pe Brătianu la putere trântind la Cameră pe Take Ionescu, se împrietenise și mai mult cu mine.

Nu numai Regele, dar și întreaga bandă făcuse încercări de apropiere față de mine. Barbusti (Știrbei) îmi făcuse o lungă vizită pe la sfârșitul lui ianuarie ca să mă docănească pe chestiunea Brătianu și să-mi explice că o fi Partidul Liberal cum e, că o fi regimul nostru politic plin de cusururi, dar că așa cum erau reprezentau forța unor realități incontestabile (!) și că era mai ușor de lucrat în mijlocul acestor realități cu un om inteligent, hotărât și stăpân pe situație, cum era Brătianu decât a umbla după potcoave de cai morți alături de oameni nesiguri... Știrbei a adăugat că niciodată Brătianu – și prin urmare Regele – nu va consimți la încredințarea răspunderii guvernamentale Partidului Național ardelenesc sau Partidului Țărănesc și cum trebuia totuși un partid de schimb pentru periodicele „oboseli" ale Partidului Liberal, acest al doilea partid de guvernământ ar putea foarte bine fi Partidul Poporului. Cu o condiție totuși: să mă înțeleg eu cu Brătianu, fiindcă acesta nu avea nicio încredere în Averescu. Brătianu a voit astfel să facă cu mine, încă din 1922, înțelegerea de guvernământ pe care a făcut-o în primăvara anului 1926 cu Goga, după ce părăsisem pe Averescu și mă despărțisem de partidul său. Am răspuns lui Știrbei că pe mine mă interesase în politică încercarea de regenerare morală a țării; că această încercare fusese torpilată de Rege prin reînvierea lui Brătianu la sfârșitul lui 1918, după Armistițiu, și îngropată de Averescu prin abdicarea puterii sale cu prilejul constituirii Guvernului din martie 1920; că după aceste dezamăgiri politica nu mă mai pasiona și că dintr-o vocație urmărită cu vlagă devenise pentru mine o meserie exercitată cu plictiseală. În asemenea condiții, nu vedeam în calitatea mea de vechil al Partidului Poporului, nicio dificultate să stau de vorbă cu Brătianu sau cu cine o fi. Nu puteam însă să mă tocmesc cu dânsul. Să se înțeleagă cu Regele, dacă vrea, pe chestiunea succesiunii sale, încă atât de îndepărtată, dar cu mine nu. În afară de această tocmeală eram gata să stau de vorbă pe orice subiect și să discut orice problemă politică.

După Știrbei, la câteva zile, a venit pe capul meu generalul Coandă. Generalul Coandă era un bătrân oportunist, adânc recunoscător lui Brătianu pentru desemnarea ca prim-ministru de tranziție

în momentul Armistițiului, în octombrie 1918. N-am priceput niciodată pentru ce s-a înscris la Averescu și nu la liberali. Pe lângă admirația ce-l însuflețea față de Ionel Brătianu, Coandă mai era profund devotat și Regelui, așa încât, deși înscris la Averescu, asculta de Rege și de Brătianu. După ce m-a docănit și el în sensul unei apropieri de șeful liberalilor, a venit în dimineața zilei de 9 februarie (1922), m-a luat cu forța și m-a dus în strada Biserica Amzei, la Ionel. M-a dus, a strâns mâna șefului și a dispărut. Ionel Brătianu era un om plin de farmec; de departe te puteai supăra pe el, de aproape niciodată. Turnase Dumnezeu atâta apă rece peste patimile mele de la Iași încât le potolise de tot, îngăduindu-mi să înfrunt pe interlocutorul meu cu deplin sânge rece și cu indiferență. Brătianu a lăsat trecutul să fie trecut și a început numaidecât să-mi vorbească de pericolul supralicitațiilor electorale. Am surâs, și l-am întrebat: „A cui e vina?". S-a ferit să-mi răspundă și a alunecat din politică în literatură și în istorie. Întorsătura conversației îmi convenea de minune, căci n-aveam nicio poftă să intru în negocieri politice. Pe terenul literaturii și al istoriei ne-am regăsit tinerețile, ne-am uitat de necazuri și am petrecut un ceas bun. Scopul întrevederii fusese atins: se rupsese gheața între noi, și atât era de ajuns. Această întrevedere și-a dat roadele în 1926 și 1927, după cum se știe.

Prin declarația Partidului Poporului în Parlament, declarație[134] pe care o combătusem, dar pe care Averescu o impusese, partidul nostru tăiase toate punțile cu Guvernul și se pusese, ca să zic așa, în afară de lege, căci refuza să recunoască legalitatea tuturor lucrărilor Parlamentului fie pe terenul constituțional, fie pe cel legislativ. Nerecunoașterea valabilității lucrărilor unor Adunări care, cu toate racilele lor congenitale, existau, era o îndoită tâmpenie: generalul Averescu a putut să o constate în ziua în care chemat la succesiunea

[134] Iată textul acestei declarații:
„Prin Înaltul Decret nr. 341 din 22 ianuarie 1922, Corpurile Legiuitoare alese în mai 1920 au fost dizolvate pe baza articolului 95 din Constituție, citat în acel Decret - iar prin același Înalt Decret, fără citare de articol din Constituție de astă-dată, corpul electoral a fost convocat pentru alegerea unor Adunări Constituante, neprevăzute în Constituția noastră. Partidul Poporului, care nu poate concepe nicio modificare constituțională în afară de prescripțiile intangibile ale Constituției Țării, consideră ca neexistentă calitatea de Constituantă ce actualele Adunări Legislative vor să-și însușească. Partidul Poporului va considera ca nule și neavenite lucrările efectuate de actualele Corpuri Legiuitoare pe tărâmul constituțional.
Partidul Poporului nu poate însă recunoaște actualelor Adunări nici calitatea de simple Adunări Legislative, fiindcă alegerile din care au ieșit au fost făcute în frauda legilor electorale, cu călcarea drepturilor cetățenești garantate de Constituție și falsificarea prin măsurile luate fățiș de autoritatea centrală și impuse organelor de execuție în favoarea listelor de candidați liberale".

Guvernului Brătianu, în 1926, a trebuit să înghită și Constituția, și toate legile pe care le declarase dinainte nule.

*

Pus fără voia mea într-o situație ridicolă față de lucrările Parlamentului și convins pe de altă parte că o acțiune politică de mase în afară de Parlament nu avea sorți de izbândă față de oboseala și de apatia acestor mase dezamăgite, mi-am mărginit tot mai mult activitatea la munca de cabinet, consacrându-mă alcătuirii unui program rațional și practic pentru partid și studiului problemei monetare care mă pasiona.

Pentru program am lucrat așa: întâi am rezumat eu principalele probleme, le-am așezat pe capitole și am dat soluții succinte - apoi m-am înțeles cu Averescu asupra acestor soluții și în fine le-am dat în studiu mai multor comisii speciale și comitetelor noastre județene, ca să-și dea și ele părerea. După ce am primit răspunsurile organizațiilor județene și avizele comisiilor speciale, o comisie generală prezidată de mine a alcătuit un anteproiect de program pe care l-am trimis iarăși în cercetarea organizațiilor județene și care urma să fie discutat și definitivat într-un congres general al partidului convocat la Sibiu, pe ziua de 20 decembrie. N-am avut nicio dificultate nici cu Averescu, nici cu comisiile speciale, nici cu organizațiile pentru alcătuirea anteproiectului. Averescu, migălos cum era și cu ochii ațintiți numai la putere nu mi-a cerut decât modificări de amănunt, schimbări de fraze, înlocuirea unui text clar prin altul mai greoi și mai încurcat. Comisiile și organizațiile partidului se sinchiseau de „problemele politice, sociale și economice" ca de florile mărului, și sub cuvânt de încredere, în realitate de indiferență, m-au lăsat să fac ce vream, așa încât atât anteproiectul de program prezentat la Sibiu, cât și organizarea lucrărilor congresului au fost aproape exclusiv opera mea, și am putut să mă mândresc cu ea.

Odată cu anteproiectul am redactat și o expunere de motive pe care o reproduc aci[135] pentru că dânsa rezumă o situație și „face punctul" momentului politic.

Iată această *Expunere de motive*:

„Rezultatul neașteptat al alegerilor generale prezidate de Guvernul Brătianu a readus viața noastră politică într-un făgaș ale cărui urme, după atâtea jertfe și după atâta vreme începuseră să se șteargă. Iată-ne iarăși în glorioasele zile ale lui Ion Brătianu tatăl. Tiraniei bătrânului Brătianu i s-a pus capăt printr-o serie de acte

[135] Generalul Averescu a adus foarte puține modificări de amănunt textului meu inițial. Textul reprodus cuprinde aceste modificări.

care văzute prin lumina timpurilor de azi s-ar putea lesne încadra în scenariul unei operete. Dea Dumnezeu ca tiraniei d-lui Brătianu fiul să nu-i pună capăt o adevărată tragedie: timpurile au devenit posomorâte și lumea cutezătoare.

În tot cazul lupta va fi lungă. Și deocamdată M.S. Regele e mulțumit, burghezia română e mulțumită, voința poporului iarăși nu mai există – iar noi, puținii care am rămas cu vechile noastre visuri târâte în noroi, să ne declarăm și noi mulțumiți, deoarece evenimentele ne îngăduie un mic răgaz pentru un examen de conștiință...

Un partid politic, când părăsește puterea este ca o armată a doua zi după bătălie. Căci ce înseamnă a guverna dacă nu a lupta ceas cu ceas, zi cu zi, cu toate greutățile, cu toate obstacolele puse de oameni și de împrejurări în calea unui program de îndeplinit?

Cu cât vremurile sunt mai anormale, cu cât greutățile sunt mai mari, cu atât bătălia mistuie mai repede forțele partidului. Cu cât perioada de guvernare e mai lungă, cu atât aceste forțe ale partidului se sleiesc mai iute, fiindcă în timpul bătăliei orice refacere este cu neputință.

Prima grijă a unui partid când părăsește puterea este să-și numere golurile, să-și completeze rândurile și să-și regrupeze efectivele. Golurile sunt cu atât mai numeroase cu cât partidul a fost nevoit să împingă în luptă în rândurile dintâi elemente mai fragede, mai puțin înarmate cu experiență și mai puțin rezistente.

Partidul Poporului a suferit trei neajunsuri: mai întâi a vemt la putere mult prea devreme, apoi a avut de luptat cu greutățile unor vremuri din cale afară de grele și în sfârșit, în loc să fie ajutat, a fost dușmănit de toată lumea și trădat tocmai de acei care ar fi trebuit să-i dea tot sprijinul lor.

Partidul Poporului a venit la putere mult prea devreme. În adevăr, Ministerul Averescu s-a alcătuit la începutul lui martie 1920, atunci când nu se împliniseră nici doi ani de la întemeierea Ligii Poporului în Vechiul Regat (Iași, aprilie 1918), iar Partidul Poporului care trebuia să lege între ele grupările cu aceleași tendințe politice din Ardeal, Bucovina și Basarabia, nici nu luase încă ființă. Îndoit neajuns: pe de o parte membrii noului partid nu se cunoșteau destul între ei, și atât mai puțin cunoștea centrul pe fiecare aderent în parte, de unde o selecție inițială rațională evident imposibilă – iar pe de altă parte, organizațiile locale de partid paralizate în faze embrionare, căci nimeni nu se mai ocupa de ele.

Partidul Poporului a primit sarcina conducerii treburilor

Statului în momente excepțional de grele. Țara împărțită în patru părți fără nicio legătura între ele. Tezaurul Statului gol și încasările nule, întreaga cheltuială zilnică a Statului mergând pe datorie și fără absolut niciun control în ce privea mai ales teritoriile alipite. Mijloacele de transport desființate; producția agricolă și industrială a țării reduse la extrem; anarhia în toate serviciile Statului; un vânt de rebeliune în toate păturile sociale. În străinătate pe lângă Aliații noștri, o situație zdruncinată. Și nu putem da aci întreg bilanțul, căci ar fi prea lung.

Niciodată un Guvern român nu a avut de luptat cu asemenea dificultăți. Desigur situația Guvernului Brătianu de la 1914 până la 1918 nu a fost ușoară; dar în prima parte a acestei guvernări, în timpul neutralității, dificultatea consta mai mult într-o chestiune de răspundere morală, iar în a doua parte, în timpul războiului, situația a fost de așa natură încât activitatea Guvernului și răspunderea actelor sale imediate au fost foarte limitate. De altfel în timpul acestei guvernări a d-sale, care va rămâne de pomină, dl Brătianu și-a luat voios și singur greutățile în spinare – căci toată lumea era atunci gata să-i dea tot sprijinul și să împartă cu d-sa și necazurile și neajunsurile.

Sub acest Guvern Brătianu care a făcut războiul, lucrurile mai mergeau totuși în virtutea vitezei dobândite și mulțumită rezervelor strânse în timpuri bune. Guvernele care s-au succedat de la Pace și până la Ministerul Averescu, au găsit resorturile Statului în deplină inerție și toate rezervele țării istovite. Așa încât greutățile cu care aceste Guverne au avut de luptat fără să mai vorbim de negocierile de pace de la Paris, atât de anevoioase – au fost mari. Ele nu se pot însă compara cu acele pe care Guvernul Averescu le-a avut de biruit, căci greutățile cu care au avut de luptat Guvernele din toamna anului 1918 până în primăvara anului 1920 au fost greutăți de amănunt. Bazele pe care urma să se clădească noul edificiu nu fuseseră încă puse – cartea Neamului întregit era încă albă.

De la modul cum se pornea în noua noastră viață de Stat, depindea desfășurarea imediată ca și cea mai depărtată a evenimentelor. S-a pornit prost! Dar aceasta nu este întru nimic vina greutăților întâmpinate, ci rezultatul unei concepții apriorice greșite.

Greutățile vremurilor nu pot fi invocate pentru scuza greșelilor ce s-au făcut de către Guvernele care au precedat Ministerului Averescu, de la război încoace. Dar greșelile făcute de aceste Guverne pot fi invocate ca netăgăduite izvoare ale greutăților insurmontabile întâmpinate de Guvernul Averescu. Dacă n-ar fi decât neorânduiala bonurilor de Tezaur în străinătate, neunificarea monetară în țară,

nepregătirea economică a reformei agrare și părăginirea tuturor mijloacelor de transport, și ar fi de ajuns! Dar câte mai sunt...

Pentru a scoate țara din haosul înspăimântător în care ajunsese, pentru a restabili ordinea internă atât de compromisă, Ministerul Averescu avea nevoie de un aparat de guvernământ încercat și de bunăvoința tuturor. În loc de acestea – un aparat fraged și dușmănia tuturor. Dușmăniile latente, mai implacabile ca celelalte...

Se poate afirma că primind puterea în condițiile în care a primit-o, generalul Averescu a pus în rizic însăși existența partidului său. Și bazele acestui partid trebuie să fi fost foarte solide pentru a fi putut rezista la o asemenea încercare.

Căci au rezistat.

Pe aceste baze solide trebuie să reluăm astăzi clădirea acolo unde am lăsat-o la 13 martie 1920, și să ne construim o casă cu rost, la adăpostul căreia să ne putem apăra la vreme rea și să ne odihnim după munca săvârșită.

Partidele nu se pot întări și nu pot dura dacă nu corespund unor interese generale, reale și permanente. Curentele de idei momentane, încordările sentimentale sau înrâurirea unei personalități dominatoare nu pot da naștere decât la grupări vremelnice și la succese limitate. Iată de ce Partidul Liberal «exponent» (cum ar zice frații noștri de peste Carpați) al intereselor burgheziei românești, al intereselor financiare, comerciale și industriale (iar al intereselor agricole numai întrucât acestea reprezentau un capital investit), cu un cuvânt al capitalismului românesc, a supraviețuit tuturor crizelor lui. Cu toată conducerea deplorabilă pe care a avut-o, cu toate greșelile pe care le-a făcut, cu toată ura pe care a dezlănțuit-o și care făcea pe mulți să creadă la un moment dat că Partidul Liberal era desființat – îl vedem renăscând după fiecare criză ca pasărea Phoenix din propria sa cenușă. Fiindcă interesele pe care acest partid le reprezintă sunt permanente și independente de oamenii care conduc partidul și de evenimentele de ordin politic.

Iată de ce toate celelalte partide câte s-au alcătuit în România Veche au avut o viață efemeră; într-adevăr niciunul din ele nu reprezenta interese generale, reale și permanente. Vechiul Partid Conservator a trăit puternic atâta vreme cât a reprezentat interesele unei caste privilegiate. Cu dispariția acestor interese prin dispariția castei, s-a prăbușit și partidul.

Tot asemenea s-au prăbușit și toate încercările făcute între anii 1890 și 1916 de a se crea partide în jurul unei personalități, cum a fost încercarea Partidului Conservator-Democrat, în jurul lui Take

Ionescu - fie pe baza unui curent de idei, precum a fost încercarea Partidului Naționalist, cu tot incontestabilul talent al d-lor Iorga și Cuza și încercarea ceva mai timpurie a lui George Panu.

Partidul Socialist, dimpotrivă, deși creat și condus de oameni mediocri, deși foarte rău organizat multă vreme, a rezistat greutăților și s-a întărit fiindcă reprezenta interesele reale și permanente ale muncii, în opoziție cu interesele capitaliste ale burgheziei.

Dacă Partidul Conservator ar fi luat la un moment dat în mână interesele generale, permanente și reale ale celei mai numeroase pături din populația românească, dacă ar fi devenit un partid cu adevărat agrar – Partidul Conservator ar fi în ființă și astăzi, și ar fi fost chiar partidul cel mai puternic din țară.

Pare foarte ciudat ca într-o țară ca a noastră, esențialmente agricolă, în care întreaga viață economică a fost bazată până acum pe produsele pământului, ca într-o asemenea țară interesele agrare să nu-și fi avut expresia în niciun partid, în nicio grupare politică. Căci interesele reale și permanente agrare nu au nimic cu încercările făcute, cu slabele încercări făcute de marii proprietari de a-și apăra interesele lor personale prin sindicate, asociații etc. Interesele «subiective» ale câtorva mari agricultori nu trebuiesc confundate cu interesele «obiective» agrare, interese generale, reale și permanente ale unei țări întregi.

Cauza acestei lipse de reprezentări politice ale intereselor agrare în țara noastră, cred că trebuie atribuită felului cum a fost până acum împărțită proprietatea noastră rurală, în legătură cu sistemul electoral. Printre cei ce se îndeletniceau cu agricultura, cei mulți, masa mare a populației noastre agricole era mută în politică – iar mica minoritate de agricultori mari proprietari care aveau cuvânt în politică era pe de o parte copleșită de numărul mult mai mare al celor cu interese burgheze capitaliste și pe de altă parte – și mai ales – în complicitate cu aceștia.

Astăzi, când proprietatea s-a fărâmițat, astăzi când agricultura, prin desființarea culturii mari, nu mai poate trăi fără protecția Statului, astăzi când cei mulți și muți de ieri au prins voce, nu mai încape îndoială că interesele agrare își vor avea expresia lor în viața noastră politică, și că aceste interese vor fi precumpănitoare față de oricare altele.

Aplicând criteriul de analiză pe care l-am urmat până acum și partidelor noi din România reînnoită, ajungem să judecăm Partidul Țărănesc și Partidul Național din Ardeal.

Partidul Țărănesc – cu toate aparentele lui succese electorale – nu

poate fi considerat decât ca o grupare foarte vremelnică de oameni grăbiți să ajungă la situații prin exploatarea credulității maselor țărănești. Arivismul fiind singura lozincă a grupării, ea a pornit de la început pe un echivoc: exploatarea popularității generalului Averescu. Profitând de abținerea Ligii Poporului în alegerile din toamna anului 1919, țărăniștii s-au dat țăranilor drept oamenii generalului, și după ce au pătruns astfel în Parlament s-au constituit în partid și și-au alcătuit statute și program.

Dacă în loc să calce exclusiv pe calea demagogiei în scopuri electorale, Partidul Țărănist ar fi luat poziție ca reprezentant al intereselor agrare, viitorul său era asigurat. Cine putea mai natural să ia în mână interesele permanente agrare ale țării, decât partidul țăranilor nou împroprietăriți? Conducătorii partidului de la început (lipseau atunci domniile lor domnii Stere, Mehedinți, Lupu etc. și toți intelectualii ademeniți mai apoi prin atracția succeselor electorale) nu și-au dat seama de rolul ce era de luat; pentru că simțeau însă că la baza unui neant doctrinar trebuia pusă cel puțin o vorbă, ci au proclamat Partidul Țărănesc partid de clasă.

Dar pentru ca lupta de clasă să existe, trebuie mai întâi să fie «clase». Pe terenul industrial, lupta ce se dă între capital și muncă, există două clase bine definite din punct de vedere economic (și drept consecință și din punct de vedere politic), clasa capitaliștilor și clasa muncitorilor. Partidul Socialist, care în această luptă a luat în mână cauza muncitorilor, nu face declarații solemne de partid de clasă, deși e partid de clasă. Declarațiile de acest fel sunt de altminteri întotdeauna inutile și menite numai să acopere un gol.

Țărănimea noastră, astfel cum este constituită astăzi, nu poate fi considerată ca o clasă din punct de vedere politic sau economic. Ea este un strat social al populației noastre, dar în devălmășeală de interese cu toate clasele. Nu există astăzi interese politice exclusive pentru țărănime, după cum nu există nici interese agrare care să o privească numai pe ea.

Așa-zisul Partid Țărănesc de la noi se bazează numai pe ademenirea alegătorilor rurali, ademenire exercitată mai ales prin numele partidului, prin semnul său electoral (secera) și prin pilda fericitei cariere politice a d-lui Mihalache. Ca substrat, nu numai că nu găsim niciun interes general, real și permanent, dar nici măcar un curent de idei sau preponderența precumpănitoare a vreunei personalități excepționale.

Partidul Național din Ardeal a reprezentat, până în momentul Unirii, activitatea totală politică și socială a neamului românesc de

dincolo de Carpați. Prin el își făceau drumul toate curentele de idei ale neamului. În sânul său, în jurul personalităților reprezentative ale poporului, se adunau toate voințele încordate în lupta cea sfântă pentru păstrarea rasei. Toate aceste condiții de existență, toate aceste motive de prosperitate politică au încetat pentru Partidul Național din Ardeal odată cu Hotărârea de la Alba Iulia.

Astăzi, Partidul Național din Ardeal nu mai reprezintă niciun interes general, nu mai simbolizează niciun curent de idei. El nu mai poate fi considerat decât ca o grupare de oameni în jurul unor personalități și va urma în vicisitudinile sale soarta și norocul acestor personalități.

Cu totul alta și în afară de contingențele examinate mai sus a fost până astăzi situația Partidului Poporului. Dreptul său de existență până astăzi nu poate fi examinat cu ajutorul criteriilor ce am indicat pentru analiza activității celorlalte partide. Până astăzi, căci de acum înainte condițiile de viață arătate pentru celelalte partide vor deveni imperative categorice și pentru Partidul Poporului.

Să mă lămuresc.

Liga Poporului întemeiată la Iași în aprilie 1918, nu a fost un partid. Ea a fost o reacție și... o iluzie. Nu a fost un partid bazat pe interese permanente, nu a fost un partid sprijinit pe anumite curente de idei și nu a fost – o afirmăm – un partid adunat în jurul unui om. Personalitatea generalului Averescu nu se afirmase încă pe terenul politic, iar popularitatea sa nu s-a dovedit decât cu mult în urma zilei în care, în casa lui Matei Cantacuzino, am semnat actul de naștere al Ligii. Avem ferma convingere că Liga ar fi luat naștere chiar dacă generalul Averescu nu ar fi existat. Intimii noștri știu câte insistențe au trebuit să fie puse pe lângă generalul Averescu spre a-l îndupleca să intre în arena politică. Iar ideea de partid era atât de străină simțămintelor noastre, încât am alungat până și cuvântul de partid și l-am înlocuit prin acela de Ligă.

Poporul românesc ieșise din război sângerat și istovit prin mizeriile îndurate, mizerii pe care socotea că le datorise lipsei de chibzuință și de scrupule ale claselor diligente. O sete de răzbunare se citea pe fața fiecăruia, o adâncă nemulțumire clocotea în toate straturile sociale. Nimeni nu mai voia «ceea ce a fost» fără a-și putea da bine seamă de ce va pune în loc. Curentele Rusiei revoluționare, cu care intraserăm în contact prin armatele rusești găzduite în Moldova, dar mai ales prin Basarabia, ne amenințau granițele. O canalizare a sentimentelor publice de revoltă devenise o operă de conservare națională – o primenire a moravurilor noastre politice

și a normelor noastre de conducere trebuia încercată. Desăvârșirea acestei opere și testarea acestei încercări de primeneală, iată mobilele care au împins pe întemeietorii ei la alcătuirea Ligii Poporului. Ei știau că alcătuirea politică pe care o înjghebau era de ordin vremelnic, cu scop bine definit, și încrederea pe care poporul român, mulțumită prezenței generalului Averescu în fruntea ei, a acordat-o încercării noastre a ocrotit desigur țara de cele mai triste frământări.

Chemat la Guvern pentru a desăvârși ordinea în țară, șeful Ligii Poporului a socotit foarte bine că rolul acestei formațiuni politice era terminat, și față de unele tendințe particulariste care amenințau atunci viitorul țării tot atât de serios ca și curentele subversive la sfârșitul războiului, generalul Averescu (după multe tratative cu Partidul Național din Ardeal și cu partidele din Basarabia) se hotărî să pășească la alcătuirea Partidului Poporului, prin care s-a dat ființă primei organizații politice unitare pe tot cuprinsul Regatului.

Astfel semnatarii pactului de la Iași au dat țării prin înființarea Ligii Poporului siguranța de viață a Statului român, iar prin înființarea Partidului Poporului cimentarea sufletească între cele patru părți ale României întregite.

Din ziua întemeierii lui, activitatea Partidului Poporului s-a confundat cu activitatea Guvernului Averescu. O activitate de partid propriu-zisă, Partidul Poporului n-a mai avut-o până la 17 decembrie 1921, când Guvernul Averescu a demisionat. Iar în ziua de 17 ianuarie 1922 Partidul Poporului a arătat lumii noastre politice uimite de ce abnegație, de ce coeziune și de ce simț politic era capabil.

De câtă recunoștință pentru imensele servicii aduse țării de Liga și de Partidul Poporului sunt capabile așa-zisele noastre «sfere diriguitoare» s-a văzut cu prisosință...

Ingratitudinea în sferele diriguitoare și aparența de ingratitudine în masele siluite nu pot însă descuraja pe aceia care și-au pus toată vlaga lor în serviciul țării.

Partidul Poporului stă și astăzi cu întreaga lui vigoare pe punctul său primordial de vedere. El își reorganizează viața lui de partid, hotărât să lupte mai departe pentru binele patriei.

Pentru aceasta însă trebuie să nu pierdem din vedere criteriul pe care l-am stabilit pentru judecarea activității unui partid.

Trebuie să ne aducem aminte neîncetat că Partidul Poporului este legat strâns de acest sfânt pământ al țării; că acolo jos, în masele compacte care cultivă pământul, am găsit singurul nostru sprijin – că aceste mase, în fine, care constituie 80% din populația României,

sunt agicultorii ale căror interese generale, reale și permanente nu au în viața politică altă expresie decât partidul nostru. Preocuparea de căpetenie a Partidului Poporului să rămână interesele agrare ale României întregite.

Dacă aceasta este și convingerea d-voastră, trebuie să ne punem neapărat la lucru în această direcție. Comisia însărcinată cu alcătuirea proiectului de revizuire a programului partidului a crezut că nu poate să se achite mai folositor pentru țară și pentru partidul nostru decât călăuzindu-se în lucrarea sa de ideea dominantă de a examina toate problemele economice și sociale prin prisma intereselor agrare.

Unul din meritele Partidului Poporului, relevat în toate ocaziile de către șeful său, este că Partidul Poporului a servit nu numai la înfrățirea românilor din deosebitele ținuturi, dar și la înfrățirea românilor din diversele straturi ale poporului nostru. În mod plastic, s-a zis că Partidul Poporului nu face o tăietură orizontală în aceste straturi, ci o tăietura verticală într-un cerc ale cărui baze ar fi hotarele României Mari[136].

Nu poate deci fi vorba pentru noi să ne ocupăm exclusiv de interesele unei singure regiuni sau ale unui singur strat; în programul nostru trebuie să avem în vedere toate interesele neamului nostru și să căutăm dezlegarea tuturor problemelor în legătură cu aceste interese. Această dezlegare însă, după cum Partidul Liberal a privit-o întotdeauna prin prisma intereselor capitaliste burgheze, partidul nostru trebuie să o privească prin prisma intereselor agrare, dezvoltarea vieții noastre naționale fiind, după vederile noastre, mai strâns legată de viața noastră agricolă decât de viața noastră industrială sau comercială.

În acest sens am crezut că programul Partidului Poporului trebuie să aibă înainte de toate în vedere:

Măsurile pentru vindecarea crizei de producere agricolă datorită zdruncinării cauzată prin reforma agrară și prin lipsa de transporturi.

Aceste măsuri s-ar putea grupa cam astfel:

Legi și dispoziții pentru încurajarea agriculturii, similare legilor și dispozițiilor existente pentru încurajarea industriei. Asigurarea vitelor obligatorie.

Reorganizarea sindicatelor agricole, care trebuie, pe baze noi, să devină focarele dc activitate ale întregii vieți agricole. Prin sindicatele agricole, micii proprietari de astăzi vor putea regăsi avantajele culturii mari, ajunge la selecționarea semințelor, la mașinism și la desfacerea rațională a produselor.

[136] Imaginea e a lui Averescu!

Reglementarea exportului cerealelor prin crearea unui organ centralizator de export și înființarea de elevatoare și magazii de clasare a mărfii, în toate centrele importante agricole.

Măsuri tranzitorii relative la rechiziționarea cerealelor și la contingentarea lor, la maximalizarea prețurilor, la tarifele de muncă etc.

Politica fiscală agrară.

În reforma financiară votată anul trecut, influența Partidului Poporului a fost precumpănită de situația finanțelor țării din acel moment care cerea ca înaintea tuturor considerațiilor să treacă cele fiscale. De aceea partidul, în cap cu șeful său, a dat sprijin necondiționat inițiativei fostului ministru de finanțe, dl Titulescu. În această reformă nu s-a ținut destul seamă de interesele agrare, interese vitale pentru țară, nu din principiu, ci, repet, din cauza necesității momentului. O revizuire a legilor financiare în sensul unei armonizări cu interesele agrare ale țării se impune.

Politica vamală agrară.

Niciodată până astăzi interesele agrare n-au avut cuvânt hotărâtor în negocierile Guvernelor noastre pentru încheierea convențiilor de comerț. Această nechibzuită politică trebuie să fie îndreptată. În programul partidului vor trebui să se specifice punctele de modificat în politica vamală urmată de Statul român până astăzi.

Perfecționarea metodelor agricole.

Pentru a se ajunge la aceasta se va urmări înființarea de școli practice de agricultură cât de dese, de la laboratoare de analize cât de multe și de câmpuri de experiență și de selecționare suficiente pentru îndestularea fiecărei regiuni.

Punându-și toate puterile în serviciul intereselor agrare, și apărând cea mai prețioasă comoară a țării împotriva împilării ce o așteaptă; ținând piept asaltului nemaipomenit ce ni se dă de către toți aventurierii capitalurilor internaționale cu complicitatea samsarilor pământeni; reînviind și aducând la înflorire cel mai curat izvor de bogăție românească – Partidul Poporului va fi binemeritat încă o dată de la patrie".

Am reprodus acest document nu numai pentru a lămuri gândurile noastre politice într-o epocă care era încă o epocă de posibilități, dar și fiindcă constituie punctul de plecare în procesul de despărțire dintre Averescu și mine. Ne mai certasem noi înainte, și ne împăcasem, după cum am însemnat-o în aceste Amintiri; de data asta nu ne-am certat, dar nici nu ne-am mai împăcat...

În primăvara anului 1920 fusesem împotriva transformării Ligii Poporului în partid. Întemeiasem Liga la Iași în două scopuri: restabilirea ordinei și disciplinei morale – primenirea moravurilor și metodelor noastre politice. Și ne bizuisem pe nemărginita popularitate a lui Averescu ca să ducem la îndeplinire năzuințele noastre. După chemarea generalului la Guvern în 1920 era inutil să ne mai gândim la primenirea moravurilor politice, pe care Averescu le porcăise și mai mult prin compromisurile consimțite. Restabilirea ordinei în schimb și a disciplinei morale erau de o actualitate și mai imperioasă ca în 1918 la Iași. Părerea mea fusese să rămânem Ligă, să ne desăvârșim sub această formă partea din program pentru care fusesem chemați la Guvern, să ne uzăm guvernând, ca Ligă – și să creem după guvernare un partid pe bazele ce vor apărea în acel moment mai indicate. Eu mă gândeam la un partid agrar de pe atunci. Averescu nu se gândea însă decât la persoana lui, nu urmărea decât „puterea", „puterea" cu orice preț, și bizuindu-se pe calculele Camarilei regale, nu aspira decât la locul de „alternant" al lui Brătianu. Pentru acest post de onoare avea nevoie de un partid, fie oricum, numai partid să fie. Argumentele mele nu l-au mișcat, și trecând peste ele, a înființat Partidul Poporului ascunzând adevăratele sale temeiuri sub mărturisirea unor năzuințe de unificare politică între diferitele ținuturi ale României Noi, ca și cum o asemenea unificare nu s-ar fi putut face în cadrele unei ligi ca și în ale unui partid.

Cât timp am stat la Guvern nu m-am putut ocupa de partid; aveam prea multe în spinare. Dacă în loc să fac pe polițistul, dacă în loc să mă încred în Garoflid aș fi luat eu în mână reforma agrară - lucrurile s-ar fi întors poate altfel. Cu o lege agrară ca lumea, cu o reformă economică, iar nu demagogică, poate că am fi ajuns să impunem lui Averescu și un partid agrar. Promulgarea unei legi agrare prin care să nu se creeze numai loturi alandala, dar și gospodari în stare să cultive rațional pământul, ar fi fost un prilej nimerit pentru crearea unui partid agrar, corolar natural al unui regim de mică proprietate bine organizat. Din greșeala mea, acest prilej prielnic nu s-a înfățișat, căci așa cum a fost săvârșită reforma agrară n-a ridicat o lume nouă, ci a consfințit numai un faliment.

După prăbușirea noastră de la Guvern, după înfrângerea partidului în alegeri și năruirea popularității lui Averescu, formula unui partid agrar mi-a apărut ca un colac de salvare pe noianul indiferenței generale ce amenința să ne înece. Știam pe Averescu mai mult refractar ideii, căci pe dânsul nu-l mai preocupau cele de jos, ci numai cele de sus – așa încât m-am hotărât să nu bruschez lucrurile

și să procedez pe etape. Fără să pronunț cuvintele de partid agrar, am elaborat tot anteproiectul de program al partidului nostru în spiritul unei formațiuni de acest soi, proclamând primatul intereselor agricole în economia generală a țării. Mă temusem că această parte doctrinară a încercării mele va întâlni cea mai încăpățânată împotrivire din partea lui Averescu, care, devenit apostolul oportunismului, nu putea decât să respingă angajamentele prea exclusive și până la un punct revoluționare. Spre marea mea mirare, generalul nu mi-a făcut nicio obiecție la program. Fie că nu-i pricepuse tâlcul, fie că-i era indiferent, fie și una, și alta.

Încântat, am socotit că puteam face un pas decisiv înainte și să cer Partidului Poporului să devină Partidul Agrar al României.

Expunerea de motive la anteproiectul de program al Partidului Poporului a fost nu numai redactată, dar și semnată de mine în calitatea de președinte al Comisiei speciale centrale. În această expunere, scrisă după ce anteproiectul a fost terminat și aprobat, am făcut pasul pe care-l socoteam indispensabil pentru existența și dezvoltarea partidului și am cerut ca Partidul Poporului să devină Partidul Agrar al României. Alineatul din textul reprodus mai sus care începe prin fraza: „Trebuie să ne aducem aminte neîncetat că Partidul Poporului este legat strâns de acest sfânt pământ al țării..." se sfârșea prin următoarea declarație, lămurită și precisă: Partidul Poporului trebuie neapărat să devină Partidul Agrar al României întregite". Și în continuare adăugam: „Dacă aceasta este și convingerea dv., trebuie să ne punem neapărat la lucru și să alcătuim programul nostru[137] soluționând toate problemele economice și sociale prin prisma intereselor noastre agrare".

Deși semnată de mine, această expunere de motive angaja direcția partidului, așa încât nu puteam să-i dau drumul fără să o supun mai întâi aprobării șefului. Spre marea mea decepție, Averescu, care înghițise programul fără să se strâmbe, s-a opus „formulei mele prea exclusive" (!!!) și încăpățânat ca un catâr cum era, n-a fost chip să-l scot din părerea lui. După discuții care au durat două ore, a trebuit să primesc un text tranzacțional: preocuparea de căpetenie a Partidului Poporului trebuie să rămână interesele agrare ale României întregite etc. etc." (a se vedea textul de mai sus).

Tot capra și varza! Tot grijă să nu supere pe nimeni Sus, să nu-și rupă punțile, să nu i se încuie portițele! Ce partid agrar! Îi trebuia partid ca toate partidele, cu club, cu agenți, cu gazetă, cu minciuni, cu fățărnicii, cu posibilități de învârteală prin toate lăturile politicii

[137] Era deja alcătuit și aprobat!

noastre! Mi-au trecut prin fața ochilor silueta Aristiței Dissescu și a lui Guți Bălăceanu cu bilețelele strecurate, ploconelile în dreapta și în stânga – și un imens dezgust m-a cuprins de omul în fața căruia stăm, de meseria pe care o făceam, de mine însumi...

Mi-am dat seama că, dacă nu ajunsesem la nimic pe calea ideilor mele cu „Averescu popular", era să obțin și mai puțin cu un „Averescu impopular" și că o lichidare a raporturilor noastre devenea infinit de probabilă... Îmi era însă așa silă de politică și de toate și n-aveam încă curajul să încep altceva. Îmi lipsea imboldul indispensabil, care nu s-a manifestat decât un an mai târziu...

De nevoie m-am supus încăpățânării Șefului și am renunțat la ultima mea nădejde, la transformarea Partidului Poporului în Partid Agrar – la încercarea de a reda viață unui organism pe trei sferturi mort. Deși simțeam cum țelele ce mă legaseră de Averescu și de partidul lui se rupeau una după alta; deși eram sigur că de data asta mă îndreptam cu pași siguri către o despărțire definitivă; deși Congresul de la Sibiu nu mai era chemat să consfințească – după cum proiectasem eu – principiile programatice ale noului Partid Agrar Român – n-am abandonat șantierul și ca să dau o ultimă dovadă de puterile mele, am desăvârșit pregătirea adunării de la Sibiu până în cele mai mici amănunte. Cred că niciodată, nici înainte, nici după, niciun partid n-a ținut un congres atât de bine pregătit și atât de impresionant prin numărul delegaților care au participat, fără nicio umplutură electorală. Cele 14 comisii constituite în cursul verii au lucrat pe capete în noiembrie și două săptămâni din decembrie, și raportorii lor s-au prezentat la Sibiu cu lucrări complete și bine documentate. Congresul s-a deschis în ziua de miercuri 20 decembrie 1922, la orele 9 dimineața, într-o sală mare situată alături de hotelul «Bulevard». Sosisem cu toții, congresiștii, din ajun și ne găzduisem cum putusem, prin hoteluri și pe la particulari. Averescu trăsese la dentistul Ben, fruntaș al partidului și administrator al Băncii Albina. Eu fusesem poftit la mitropolit, care m-a oblăduit bisericește, ca pe vremea egumenilor greci...

În prima ședință de miercuri dimineață, generalul Averescu a ținut un „Cuvânt de deschidere", dospit în venin politic; după dânsul a urmat Petre Dragomirescu, profesorul universitar din Iași, cu o dare de seamă asupra activității trecute a partidului – și secretarul general al partidului, colonelul Savian Bădulescu a încheiat prin citirea anteproiectului de program.

În ședințele următoare, miercuri după-amiază, joi și vineri de

dimineață și după-amiază, s-au discutat succesiv cele 9 capitole ale anteproiectului în lumina unor dezbateri foarte vii. Comisiile fuseseră instituite pe temeiul problemelor de ordin mai general ce se cereau rezolvate, iar nu pe bază de capitole programatice – așa încât, deși anteproiectul nostru de program nu cuprindea decât 9 capitole, comisiile au fost în număr de 14.

Rapoartele întocmite au fost atât de remarcabile încât Averescu a decis să le publice într-un volum. Acest volum am început să-l pregătesc în 1923, dar n-am ajuns să-l dau la tipar din cauza absenței mele din țară, în februarie, apoi din cauza conflictului izbucnit între Averescu și mine, la înapoierea mea în țară. Ca un omagiu pe care vreau să-l aduc colaboratorilor mei, dau aci numele lor cu mărturisirea recunoștinței mele pentru concursul neprețuit pe care mi l-au dat: Reforma electorală – Radu Patrulius; Reforma administrativă – C. Bucșan și C. Jornescu; Statutul funcționarilor – Dori Popovici și D. R. Ioanițescu; Naționalizarea subsolului – Anibal Teodorescu; Problema financiară – C. Hălăceanu; Problema industrială și economică – M. Manoilescu; Problema muncitorească – Gr. Trancu-Iași; Problema agrară – C. Garoflid; Instrucțiunea publică – P. P. Negulescu și Oct. Prie; Problema cultelor – Octavian Goga; Problema judiciară – Alex. Oteteleșeanu; Problema comunicațiilor – general G. Vălleanu; Problema căderilor de apă – ing. C. Mironescu.

Problema constituțională mi-e rezervasem mie. Adevărata lovitură a Congresului ar fi fost constituirea Partidului Agrar Român – am arătat însă mai sus că n-am izbutit să câștig pe Averescu pentru singura îndrumare ce ar fi putut da viață nouă mișcării politice în capul căreia figura ca un fetiș demonetizat. Dac-aș fi reușit să proclam la Sibiu Partidul Agrar, așa cum îl vedeam eu, Congresul nostru ar fi căpătat o importanță covârșitoare și ar fi însemnat o dată în evoluția noastră politică, cu incalculabile consecințe. Proiectul unui partid agrar căzând spre marea mea descurajare în apă, am căutat în dezlegarea problemei constituționale, pusă de liberali la ordinea zilei, prilejul unei posibilități de „reactualizare" a unui partid căzut pe ultima treaptă a interesului public. Îmi dădusem de mult seama de anomalia anumitor regimuri constituționale moderne, printre care se afla și al nostru, și eram convins de necesitatea unei radicale schimbări de orientare și pe acest teren. Congresul nostru de la Sibiu era indicat pentru proclamarea solemnă a unei doctrine noi, sau cel puțin reînnoite, și am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să ating acest

rezultat. N-am ajuns la ce vream, tot din pricina lui Averescu. Dar înainte de a povesti și această decepție, voi reproduce aci o bună parte din raportul pe care l-am citit în fața Congresului pentru a lămuri cititorilor ideile mele asupra problemei cercetate:

„Scopul principal al unei Constituții este organizarea puterilor publice și stabilirea raporturilor ce aceste puteri urmează să aibă între ele. Constituția este legea fundamentală a unui Stat, legea de la care toate celelalte legi purced: ea este legea legilor. În aceste câteva cuvinte doctrina îngrădește astăzi noțiunea exprimată prin cuvântul Constituție.

Această definiție juridică nu este însă suficientă pentru reliefarea completă a sensului ce generațiile trecute și cele de azi au dat și dau acestui cuvânt.

Pentru o deplină înțelegere a rostului constituțional, ideea de Constituție trebuie lămurită la lumina istoriei.

Noțiunea constituțională apare pentru prima dată în istorie, în Anglia, în anul 1215 și de la primul moment ia forma unui pact de garanție al libertăților individuale împotriva atotputerniciei monarhice, formă ce nu se mai schimbă până la a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Magna Charta libertatum este prima înfrânare a atotputerniciei regale pe calea atât de lungă care trebuia să ducă de la absolutismul medieval la monarhiile constituționale de astăzi. Sub Ion cel Fără de Pământ, astfel numit fiindcă pierduse toate posesiunile Angliei de pe continent, sub Ion cel Fără de Pământ slăbit în puterea lui temporală prin înfrângerea de la Bouvines care a pus sfârșit stăpânirii Regilor Angliei în Franța, și înjosit moralmente prin capitularea sa față de Papa Inocențiu al III-lea în lupta ce pornise împotriva Bisericii, nobilimea și clerul, cele două mari forțe ce stau în acele vremuri în fața absolutismului regesc, smulseră Regelui primul act prin care se îngrădea atotputernicia bunului plac.

În acest prim act constituțional găsim cele două elemente care nu lipsesc niciodată în cursul veacurilor ce au urmat, la fiecare pas al dezvoltării regimului constituțional: o capitulare a unei puteri hipertrofiate și abuzive și o garanție pentru libera propășire a elementelor sociale încă plăpânde și în stare de plămădire în vederea unui așezământ mai conform cu rațiunea și cu dreptatea. Capitularea totală sau parțială, după puterile respective ale părților în joc, după amplitudinea frământărilor care concretizează lupta. Actul care înregistra capitularea fiind o garanție dobândită de cei slabi împotriva celor tari, ia forma unui pact solemn și această solemnitate

se menține cât timp se menține și puterea factorului căruia pactul a fost smuls prin constrângere, sau care l-a consimțit de bunăvoie printr-o cuminte prevedere politică.

Cât timp monarhiile au fost atotputernice, era firesc ca toate drepturile individuale câștigate asupra absolutismului să fie garantate cât mai bine; de aci solemnitatea formelor constituționale, solemnitatea angajamentului de respectare a pactului din partea monarhului. Solemnitatea și intangibilitatea erau legate de acest caracter de pact pe care-l au toate actele constituționale până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Teama unei reacții absolutiste era atât de vie, încât vedem aceste concepții de intangibilitate și de solemnitate impuse chiar actelor constituționale emanații directe ale revoluției, când nu mai putea fi vorba de pact, precum sunt Constituțiile franceze din 1793 și din anii III și VIII (era revoluționară). Aceeași teamă planează și asupra Constituției franceze din 1791 care avea încă formele unui pact, deși în realitate puterea regală era aproape desființată în acel moment.

Acest caracter de pact, de garanție a emancipării sociale de tutela absolutistă, dă relieful lor istoric Constituțiilor europene dinainte de 1870. De el sunt strâns legate ideile de solemnitate și de intangibilitate constituțională.

Cu cât popoarele au înaintat pe calea democratizării, cu cât pericolul unei reacții absolutiste a scăzut, ajungând chiar să dispară, cu atât caracterul de pact solemn și intangibil al Constituțiilor s-a șters. Constituțiile au devenit încetul cu încetul legi fundamentale de organizare ale Statului, conservând caracterul de solemnitate și de intangibilitate, ca o rămășiță a trecutului.

Antagonismul între concepția rigidă a Constituției – pact și concepția elastică a Constituției – lege organică, se poate urmări în dezbaterile Congresului francez care a votat Constituția din 1875. Față de tendințele moderne cărora Constituția se înfățișa ca o lege exclusiv organică sta spectrul trecutului, cu amenințarea unei posibile reîntoarceri la regimul monarhic. De aci un articol (desființat în 1880), care interzice revizuirea Constituției timp de 7 ani.

Astăzi când o Constituție corespunde definiției date în capul acestui referat, astăzi când niciun pericol nu mai există ca drepturile garantate prin Constituție să poată fi călcate prin inițiativa unuia singur[138], astăzi când toată puterea este în mâinile poporului – precauțiile de formă ale vechilor acte constituționale devin inutile.

[138] Nu prevăzusem în vara anului 1922 regimurile totalitare, nici domnia Regelui Carol al II-lea... Dar *solemnitatea, intangibilitatea și forma de pact* n-au scăpat Constituțiile Italiei, Germaniei și României de a fi aruncate la coș...

Nu numai inutile, dar chiar și dăunătoare. O lege de organizare, fie ea fundamentală, cere neîncetate retușe; ea nu poate fi eficace dacă nu se adaptează perfect circumstanțelor, care în vremurile noastre sunt atât de schimbătoare. O ilustrație tipică a acestui defect de rigiditate a Constituțiilor solemne și intangibile ni-l dă Constituția noastră. Articolul 24 al pactului nostru fundamental interzice aplicarea cenzurii sub orice formă directă sau indirectă, în timp de pace sau în timp de război. Și totuși patru ani de zile cenzura a funcționat la noi. Nu judec motivele legiuitorului din 1866, nici starea sufletească a Adunării Constituționale din acele vremuri. Și iarăși nu vorbesc de abuzuri, dar cine ar putea susține că se putea face războiul uriaș și salva țara în mijlocul bolșevismului vecin, fără cenzură? Decât să călcăm zilnic Constituția, nu ar fi mai moral și mai practic să-i putem modifica textul adaptându-l circumstanțelor schimbate?

Din cele ce preced, reiese clar că în vremurile noastre de sinceră democrație, Constituțiile trebuie să-și piardă caracterul lor de pact pentru a deveni pur și simplu legi fundamentale de organizare ale Statului.

De aci rezultă că și formele învechite de intangibilitate nu-și mai au niciun rost. Nu-și mai au niciun rost, nu numai fiindcă sunt învechite, dar și fiindcă neobservarea lor nu mai are nicio sancțiune. Cât timp libertățile publice și individuale garantate prin Constituție, amenințau să fie nesocotite de o singură putere, absolutismul, sancțiunea era în reacția de apărare a poporului, adică în revoluție. Astăzi, când textul unei Constituții nu mai poate fi nesocotit decât de înșiși mandatarii legali sau extralegali ai poporului, care poate fi sancțiunea unei nesocotiri a prescripțiilor constituționale? Rațiunea nu poate concepe azi un Rege sau un Șef de Stat apărând prin violență Constituția pe care a jurat credință, împotriva unui partid politic sprijinit pe mase electorale și pe majorități parlamentare.

Concepută ca o lege de organizare fundamentală a Statului, Constituția nu poate rămâne un act solemn și intangibil decât cu condiția să conțină numai câteva principii generale asupra cărora acordul poporului ar fi unanim.

Astfel ar fi pentru noi ideea incesibilității teritoriului, principiul monarhiei constituționale ereditare, acela al regimului reprezentativ fără niciun detaliu de aplicare, determinarea puterilor în Stat, enumerarea libertăților individuale și colective garantate etc.

În acest sens a spus Jefferson: Constituțiile fiind legi excepționale, trebuie să fie cât de scurte.

Dacă se admite – prin simplu respect pentru tradiție – ideea unei asemenea Constituții solemne și intangibile, redusă la câteva principii generale, atunci organizarea fundamentală a Statului trebuie stabilită printr-o lege aparte; iar dacă vreo necesitate impune ca atât principiile generale, precum cele mai sus enunțate, cât și aplicările lor, să fie conținute într-unul și același text, atunci acesta nu mai poate avea astăzi rigiditatea textelor constituționale vechi.

Astăzi viața politică a unui Stat este atât de strâns împletită cu fenomenele economice, cu necesitățile sociale și cu condițiile schimbărilor internaționale – care toate sunt imperative categorice – încât o lege de organizare, fie chiar fundamentală a Statului, are nevoie de elasticitatea oricărui alt text de lege și cere să poată fi modificat sau completat în orice moment.

Este inadmisibil ca pentru schimbarea a două cuvinte într-un articol să fie nevoie de convocarea unei Constituante, după normele de azi mai complicate decât regulile convocării unui conclav.

Iată de ce în Statele cele mai înaintate de opinie publică, precum în Anglia, în Prusia, în Italia etc. legile constituționale se înfăptuiesc fără nicio deosebire de legile ordinare. Adunările legiferante ordinare au și competență constituțională.

Ca o garanție mai mare de stabilitate (fără a stânjeni totuși elasticitatea legiferării) unele State, dând textele constituționale în competența Adunărilor ordinare, au îngreunat modificările acestor texte, stabilind pentru votarea lor condiții anumite de majoritate și de quorum, fie prescriind două votări succesive într-un termen determinat.

În rezumat, din examenul sistemelor de procedură constituțională existente în celelalte țări și din învățămintele trase din istoria noastră cea mai recentă, considerăm că menținerea formelor noastre constituționale rigide nu mai corespunde cu cerințele timpului și cu trebuințele noastre zilnice, și mai credem că cea mai chibzuită ierarhie legală ar trebui așezată la noi pe trei trepte și anume:

I. *Constituția.* Foarte scurtă, conținând numai principii generale unanim acceptate și care ar fi izvoarele celorlalte legi. Astfel limitată, Constituția, pentru a nu tăia brusc o tradiție și pentru niciun alt motiv, ar putea fi și mai departe îngrădită (?) prin formalismul hieratic de azi.

II. *Legile fundamentale de organizare a Statului.* Acestea ar fi legile care în fapt ar înlocui Constituția de astăzi, în toate amănuntele ei. Ca o garanție de mai bună chibzuială și pentru a feri această legiferare de soluțiile pripite, s-ar putea admite una din următoarele

modalități de votare, votare dată de altminteri în competența Adunărilor legislative ordinare: majoritatea de două treimi, prezența unui quorum de două treimi sau trei sferturi, votul repetat în două legislaturi sau în două sesiuni succesive.

III. *Legile ordinare.* Neavând în acest referat să ne ocupăm de acestea din urmă, ne mărginim a ne ocupa de materia ce ar trebui să conțină primele două categorii de legi.

I. *Constituția*

În ipoteza admisă de noi a unei separații între Constituție și Legile Fundamentale, cea dintâi ar trebui să conțină cam următoarele principii:

a) Declarația integrității teritoriului României și incesibilitatea lui (nicio mențiune despre împărțiri și subîmpărțiri administrative);

b) Obligația fiecărui român de a-și apăra și servi țara (serviciul militar obligatoriu, posibilitatea în anumite circumstanțe excepționale a rechiziției serviciilor personale, fără nicio specificare).

c) Definiția formei de guvernământ: monarhie constituțională ereditară, regim parlamentar reprezentativ. Stabilirea celor 3 puteri în Stat: legislativă, executivă, judiciară.

d) Stabilirea drepturilor, prerogativelor și datoriilor Regelui.

e) Stabilirea regimului parlamentar, întrucât mono sau bicameral, ales cu sufragiul universal sau restrâns (nimic alt: nici dispoziții electorale, nici dispoziții de funcționare a Adunărilor).

f) Stabilirea dreptului de a declara război, de a încheia pacea, de a negocia și încheia tratate și convenții.

g) Enumerarea libertăților individuale garantate prin Constituție (în care ar intra și principiul libertății presei, precum și acel al libertății întrunirilor, fără prejudiciul excepțiilor indicate sub litera h).

h) Stabilirea condițiilor excepționale pentru aplicarea stării de asediu și suspendarea imunităților înscrise în Constituție sub litera g).

i) Normele schimbării de Domnie; Regența.

j) Normele pentru modificarea Constituției.

Și atât.

II. *Legi fundamentale de organizare a Statului, sau legi organice*

În această categorie de legi pentru care, după cum am mai spus

mai sus, ar trebui să se determine condiții speciale de votare, s-ar cuprinde toată materia conținută în Constituția noastră de astăzi; prin legi organice de asemenea ar urma să fie rezolvate și chestiunile de ordin social, politic sau economic ce printr-o greșită concepție politică Guvernul de azi vrea să introducă în cadrul rigid al unei Constituții intangibile.

În alegerea îngrădirilor de votare nu trebuie să se piardă din vedere că scopul ce se urmărește nu este micșorarea elasticității acestei categorii de legi, ci numai evitarea hotărârilor pripite sau impuse cu o prea mică majoritate consimțitoare.

De aceea credem că sistemul prin care se cere o majoritate de două treimi și un anumit quorum e preferabil sistemului votului repetat. Dacă s-ar adopta totuși acest din urmă sistem, a doua votare ar trebui fixată la un interval foarte mic de cea dintâi.

Zicem că această categorie de legi ar conține întreaga materie a Constituției de azi. Într-adevăr toate chestiunile enumerate la paragraful precedent, ca destinate să figureze în Constituția țării trebuiesc reluate prin legile organice.

În Constituție, chestiunile trebuiesc rezolvate numai în principiu, toate amănuntele de aplicare rămânând să fie fixate prin legile organice. Dar în afară de problemele primite în Constituție astfel cum o propunem noi, mai sunt atâtea altele dintre care unele deja adăpostite în vechea noastră Constituție, precum exproprierea, responsabilitatea ministerială, cetățenia etc., iar altele care cer să fie legiferate, precum naționalizarea subsolului, statutul funcționarilor, asigurările obligatorii etc. care toate trebuie să facă obiectul acestor Legi organice.

A încerca aci să facem catalogul Legilor organice necesare, ar fi pe de o parte să facem o listă forțat incompletă, fiindcă numai necesitățile fiecărei zile ne pot da adevăratele indicații cu privire la nevoile obștești în această materie, iar pe de altă parte să depășim limitele îngăduite acestui referat, căci ar trebui să ne extindem asupra tuturor problemelor vieții noastre sociale.

Rămâne ca prin studiul fiecărei probleme în parte să se hotărască, dacă în total sau în parte, ea trebuie rezolvată printr-o lege organică sau printr-o lege ordinară.

Un asemenea plan, prin care așezămintele legale de bază ale țării sunt articulate în două părți, una mai rigidă, Constituția, enunțând principiile, și alta mai elastică, Legile organice, reglând aplicarea principiilor – are, înainte de toate, în vedere o radicală schimbare de orientare în metodele noastre de guvernare.

Toată lumea recunoaște că rezultatul eforturilor noastre legislative din ultimele decenii nu au corespuns speranțelor puse în ele. Și dacă sistemul a dat faliment, vina trebuie căutată nu numai în îndărătnicia oamenilor și în vitregia împrejurărilor. Buni sau răi, oamenii sunt cam aceiași pretutindeni, iar greutăți se grămădesc în calea omenirii sub toate latitudinile și sub toate longitudinile.

Nu e locul aci să intrăm într-o analiză mai amănunțită a greșelilor noastre pe tărâm politic. Ne mulțumim cu două constatări: prima, că rezultatul experiențelor politice e rău; a doua, că întreg aparatul nostru politic și economic s-a creat și s-a dezvoltat pe baza unui etatism exagerat.

Etatismul nu e decât o formă mai elegantă a comunismului. Ca și acesta el este opusul individualismului. Și dacă etatismul a putut da iluzia unei mai bune rânduiri de forțe în unele State unde a fost aplicat, după ce individualismul cel mai accentuat își dăduse toate roade lui, etatismul aplicat într-o țară cu populație din punct de vedere etic amorfă, ca a noastră, a dat același faliment ca și comunismul în condiții asemănătoare. Masele nu se pot educa decât prin educația individului și individul sub veșnica tutelă a Statului se găsește în cele mai neprielnice condiții de progres.

Dacă voim să devenim un popor conștient de menirea lui, trebuie să rupem hotărât cu metodele ultimelor decenii, trebuie să facem tot ce ne va sta în putință pentru deșteptarea inițiativei individuale[139], trebuie să moderăm pe cât se va putea pornirea spre etatism la care ne-a condus un modernism rău înțeles. Această credință trebuie să domine spiritele noastre în momentul când vrem să punem o bază nouă vieții noastre constituționale.

De aci, două criterii, prin sita cărora trebuie să trecem toate năzuințele noastre legislative. Nu trebuie să admitem nimic în Constituție și în Legile noastre Organice care să stânjenească inițiativa individuală, nu trebuie să tolerăm nicio restricție la libertatea individuală[140].

Pe cea dintâi, nu numai că nu trebuie să o stânjenim, dar trebuie dimpotrivă să o încurajăm, să o îndârjim, să o silim să intre în jocul forțelor noastre naționale. Pe cea de-a doua, trebuie să o apărăm. Să o apărăm înainte de toate de tirania altor voințe, care vorbesc și ele în numele libertății. Iată de ce libertatea conștiinței fiecăruia trebuie să găsească în lege ocrotire sigură împotriva abuzului libertății altora.

Pentru acest liber joc al inițiativei și al libertății individuale, o

[139] Scris în 1922! Până unde am coborât de atunci!

[140] Frumoasă vreme, în care se putea gândi și scrie astfel!

lege fundamentală a Statului rigidă împiedică fiece pas înspre mai bine când este strict observată, iar când este călcată (ceea ce poate deveni o necesitate fatală) duce direct la tiranie sau la despotism și indirect la anarhie".

*

Amăgindu-mă încă pe timpul redactării anteproiectului de program cu iluzia întemeierii unui partid agrar, n-am vrut să-mi complic și să-mi îngreunez prea mult sarcinile, procedând lămurit și la o răsturnare a ideilor curente în materie de drept constituțional. M-am mărginit să las o portiță deschisă pentru viitor, rămânând ca poarta mare în această materie să o deschid după proclamarea Partidului Agrar. În paragraful privitor la revizuirea Constituției, m-am mulțumit prin urmare să înscriu următoarele făgăduieli:

.....

„Spre a ușura evoluția normală a legiferării ordinare, fără să fie nevoie de o prea deasă revizuire a Constituției, Partidul Poporului va reduce textul ei la principii larg formulate, în limitele preciziei indispensabile.

În așezarea principiilor organice fundamentale ale Statului român, se va avea înainte de toate în vedere dezvoltarea inițiativei individuale".

Textul, dinadins, nu era foarte lămurit, dar fusese primit astfel de Averescu, și-mi rezervasem să-l dezvolt după Congres, în momentul redactări definitive a programului, și – repet – după proclamarea Partidului Agrar...

Planul Partidului Agrar năruindu-se însă, după cum am arătat în paginile precedente, m-am agățat de „reforma constituțională" ca să reînnoiesc cel puțin pe această cale atmosfera partidului și să-i dau viață. Ca să nu mă mai cert cu Averescu și pe această chestiune, n-am mai încercat să modific „anteproiectul", l-am lăsat cum era și am redactat raportul reprodus mai sus pe care l-am citit în fața Congresului, punând astfel pe Averescu în fața unui fapt îndeplinit. Congresiștii, convinși că referatul meu exprima și părerea Șefului (așa s-ar fi și căzut să fie) au primit ideile mele în unanimitate și cu mare însuflețire. În fața Congresului Averescu n-a zis nimic, și nici după ședință. Am avut impresia că trecusem hopul... În ultima zi a Congresului, luând masa cu generalul și cu Goga la Ben, m-am pomenit cu simpaticul meu Șef în brațe: „Știi, domnule Argetoianu, ca chestiunea cu Constituția nu va putea merge așa... M-am gândit...". Când se gândea Averescu, nenorocirea era gata, fiindcă

nu se gândea decât cum să ajungă mai iute din anticamera Puterii în iatacul ei de... dormit. Sosisem la Sibiu enervat de prăbușirea planurilor agrare pe care le făcusem, socoteam adoptarea ideilor mele constituționale ca o slabă compensație pentru ultimele iluzii pe care le pierdusem și neașteptata opoziție a Moșului m-a scos din fire. Am început să strig, am fost violent, și după o scurtă discuție am plecat dându-mi demisia din partid. Cum m-am liniștit, am regretat violențele de limbaj la care mă dădusem - dar demisia nu. Cum nu eram singuri la masă, scena s-a aflat și a făcut multă vâlvă în partid. Eu m-am dus acasă, să mă consolez cu mitropolitul – și n-am mai vrut să știu de nimic. Bietul Goga s-a pus luntre-punte să împace lucrurile și a făcut de zece ori naveta între Averescu și mine. Eu însă am rămas neclintit: sau acceptarea integrală a formulelor mele constituționale și introducerea lor în program – sau demisia. În capul lui Averescu nu se „copsese" încă bine ideea despărțirii de mine, așa încât până în cele din urmă a cedat față de nestrămutata mea hotărâre. S-a convenit ca eu să redactez capitolul închinat problemei constituționale în programul partidului și în conformitate cu ideile expuse în referatul meu și mi-am retras demisia. Seara târziu, Goga m-a târât la Averescu, să ne împăcăm. Ne-am strâns mâna de formă, dar am simțit și unul, și altul că ce fusese între noi se rupsese...

Cearta dintre mine și Averescu, ajunsă la urechea tuturor, a stricat într-o bună măsură excelentul efect pe care-l produsese Congresul. Până la Congres, partidul se înfățișa închegat, dar pe jumătate mort, și poate că nu prezenta nicio spărtură fiindcă era pe jumătate mort – după Congres a ridicat capul concretizându-și un scop de existență, dar pe suprafața blocului au început să apară crăpături. N-a trecut un an și crăpăturile s-au transformat în prăpăstii... Fără cea mai mică încurajare din partea mea, cei mai deștepți și mai destoinici membri ai partidului au început să se strângă în jurul meu împotriva lui Averescu... De-abia trăiam începuturile unei noi organizații și deja sfârșitul ei se apropia. În această operă de dezagregare n-am avut nicio vină și am făcut tot ce am putut pentru a o opri. După cum voi arăta însă, lichelele au fost mai tari decât mine.

Redactarea programului • Masa la Xeni • Împăcarea cu Iorga • Masa la „Iordache" • Călătorie la Paris • Înapoiat la București găsesc partidul în fierbere • Explicația cu Averescu • Banchetul partidului • La Ilovăț • Tratative cu marghilomaniștii și cu Maniu • Complotul lui Jenică Atanasiu • Scrisoarea lui Averescu • Întrevedere dramatică cu dânsul • Ședința Comitetului de Direcție la generalul Coandă • Îmi dau demisia din toate comitetele partidului.

Înapoiați de la Sibiu partid de guvernământ cu un program conturat în toate amănuntele lui, am petrecut luna ianuarie 1923 cu redactarea definitivă a textelor și a propunerilor adoptate de Congres. A fost ultima mea muncă în partidul lui Averescu și am vrut să o duc la bun sfârșit, deși a fost lipsită de orice agrement. Fără să pot încă prevede cele ce urmau să se întâmple (și cine ar fi putut să prevadă porcăria ce mi s-a pus la cale peste câteva luni!), simțeam că drumurile noastre se despărțeau tot mai mult. O simțea probabil și Averescu, căci deși ne împăcasem de ochii lumii la Sibiu, atitudinea sa față de mine a devenit din zi în zi mai rece, și a căutat să mă jignească de câte ori a putut. Șiret și fățarnic cum era și-a ascuns însă unghiile ca pisica, acoperindu-și imboldurile sufletești cu formele unei politeți și unei corectitudini aparente de procedee ce nu-mi permiteau nici o reacție.

După discuțiile și lămuririle de la Sibiu, transformarea anteproiectului nostru de program în program definitiv al partidului era o foarte simplă chestiune de redactare pe care aș fi desăvârșit-o în câteva ceasuri. Averescu a pretins însă că era mai *democratic* să numim o nouă comisie „de redactare" pe care să o prezidez tot eu. Cum toate ajunseseră să-mi fie indiferente, am primit propunerea, observând totuși că aceasta metodă democratică însemna numai o pierdere de timp și nimic mai mult. În realitate, Averescu avea planul lui. A pus pe membrii comisiei – mai toți creaturile lui personale – să-mi ridice obiecții la fiecare paragraf, aproape la fiecare frază, cu nădejdea să mă enerveze și pierzându-mi cumpătul, să sparg geamurile. Planul

n-a reușit însă, fiindcă ghicisem de unde venea opoziția unor oameni care prin ei înșiși erau incapabili de o asemenea inițiativă – și m-am abținut de la orice manifestare. Până la sfârșitul lui ianuarie s-a terminat și cu programul și Partidul Poporului a fost dotat astfel cu cel mai rațional, cu cel mai practic îndreptar, din care au fost excluse petițiile de principii, făgăduielile electorale – cu un cuvânt toate frazeologiile cu care-și înșelau de obicei alegătorii partidele românești. Guvernele care au urmat din 1923 înainte și-au însușit multe părți din acest program, le-au aplicat de cele mai multe ori fără rost, dar au recunoscut totuși prin adoptarea lor că reprezentau îndrumările cele sănătoase pentru propășirea poporului nostru. A fost pentru mine mai târziu o mare satisfacție sufletească, văzând ideile mele trecute în patrimoniul altora mai norocoși decât mine pe căile puterii.

*

Înainte de a intra într-o prescurtată expunere a amintirilor mele din anul 1923, în parte atât de dureroase pentru mine, voi mai nota aici, în rubrica anului 1922, două evenimente de o inegală importanță în evoluția carierei mele politice. Amândouă sunt în legătură cu moștenirea politică lăsată de Take Ionescu. Bieții takiști rămași orfani se bălăbăneau între ei și nu știau încotro să o apuce. Cel mai cu vază printre ei, în acele vremuri, era Mișu Oromolu, fie și numai fiindcă era guvernatorul Băncii Naționale, căci liberalii-l lăsaseră în postul în care îl numise Take. A fost un moment intenția câtorva caraghioși să-l proclame șeful Partidului Conservator-Democrat din care nu mai rămăseseră decât puține cadre. Dar pe de o parte Oromolu n-ar fi fost primit ca șef decât de câțiva derbedei, iar pe de alta agățat de Banca Națională cum era, grecoteiul nu era nici el dispus să supere pe liberali, către care se îndrepta, printr-o acțiune politică prea caracterizată. Proiectul a căzut în apă, cu toate cele câteva sute de manifeste împărțite de „comitetul de inițiativă"(!!), din care am primit și eu unul!

Unii din takiști își îndreptau privirile spre liberali, alții care nu uitaseră învrăjbirile trecute, începuseră pertractări cu Maniu. Erau însă și takiști, care știind ce soartă îi aștepta în slujba altora, ar fi preferat o reînviere a Partidului Conservator adaptată împrejurărilor postbelice. Printre aceștia erau Grigore Filipescu și Xeni. Și unul și altul puseseră ochii pe mine. M-am pomenit într-o bună zi cu Xeni că mă roagă să-i fac cinstea să prânzesc cu el, numai dânsul și cu mine, să vorbim politică. Am călcat cu acest prilej pentru prima oară în casa lui Xeni și mărturisesc că am fost uimit de luxul peste

care am dat. Nu mă obișnuisem încă cu îmbogățirile repezi, nu prea mergeam pe la oameni, cunoșteam pe Xeni ca pe un trepăduș al lui Take Ionescu și nu-mi închipuiam că era fericitul posesor al unui însemnat număr de Grigorești, de Luchiani, de Andreești – care de care mai interesanți. M-a primit într-o splendită și bogată bibliotecă și numaidecît am trecut la masă. La masă, în fața a două tacâmuri, un scaun și un fotei majestuos. Cu vocea emoționată, Xeni m-a poftit să mă așez în fotei: „E jețul pe care sta Take Ionescu, când venea la mine. *De când a murit nimeni nu s-a mai așezat în el* – oferindu-vi-l astăzi v-am mărturisit printr-un simplu gest tot programul meu!" Și pe când întindeam icrele moi pe pâine (căci mi-a dat o masă domnească, perfect încadrată în decorul sufrageriei de milionar) a început să-mi expună planurile lui. Știa el (de unde?) că cu Averescu n-am să o mai duc mult; rămăsesem și eram nu numai un conservator de baștină, dar mă mai și arătasem fire de conducător și cap politic. „Take vă considera ca singurul om de viitor în țara asta[141] și am putut să ne convingem cu toții de dinamismul dvs. politic (am recunoscut aci o formulă a defunctului), fără dvs. Averescu nu putea să ajungă la nimic (exagera, fără mine ar fi făcut mai multe boroboațe, și atâta tot!) –, dar acum nu mai puteți face dvs. nimic cu Averescu! Veniți și luați locul lui Take Ionescu, puneți-vă în capul nostru și să refacem Partidul Conservator!"

Uita bietul om că n-aveam în capul cui să mă pun și că ideea conservatoare pierise odată cu sinuciderea Partidului Conservator, în toamna anului 1916. Cu epavele clientelei lui Take Ionescu nu se putea constitui un partid și vremurile erau de așa natură încât un Partid Conservator nu mai putea ridica capul. Doctrina conservatoare nu mai putea fi întrupată decât printr-un Partid Agrar. Nu putusem însă să ajung la înjghebarea unui asemenea partid cu Averescu, și era să-l încerc cu Xeni! Am explicat gazdei mele că se înșelase asupra raporturilor mele cu Averescu, că acestea erau excelente, că eram foarte măgulit de propunerea ce-mi făcea, dar că nu puteam să-i dau urmare. Masa era pe sfârșite, mă ardea posteriorul pe tronul lui Take Ionescu, pe care simțeam că-l uzurpam și m-am sculat repede să luăm cafeaua în bibliotecă. Aci, recunoscător de masa excelentă pe care o înghițisem, am socotit că „une politesse en vaut une autre" și am oferit lui Xeni și tuturor coreligionarilor săi politici să intre în Partidul Poporului, unde toată solicitudinea mea le era asigurată. Pentru takiști, Averescu avea însă peri de lupi, și Xeni mi-a răspuns că trebuie să se mai gândească și să mai vorbească cu

[141] Ce prost prooroc!

prietenii săi... Am priceput! Prietenii săi inseparabili erau Stelian Popescu și d-rul Demetrescu de la Brăila... Conversația mea cu Xeni n-a avut bineînțeles nici o urmare. Mai târziu, Xeni s-a înscris la liberali, Stelian Popescu tot la ei –, dar pe jumătate – iar doctorul Demetrescu la Maniu.

Al doilea eveniment, tot în legătură cu takiștii, a avut consecințe mai importante pentru mine, căci m-a împăcat cu Iorga. Deși nu umblau pe aceleași poteci, Grigore Filipescu, trepăduș politic în veșnică agitație visa și el refacerea unui Partid Conservator, dar pe lângă takiști voia să adune și pe foștii prieteni politici ai lui tată-său trecuți cu mine (și cu dânsul de altminteri la început, la Iași) în Liga Poporului. Știa și dânsul (cine nu știa?) că între mine și Averescu scârțâia și socotea că aș fi fost ușor de ademenit pentru planul său. În fruntea acestui partid neo-conservator, fantezistul de Filipescu, care în fundul sufletului său se temea de mine, crezându-mă totuși indispensabil noii formațiuni – s-a gândit să pună pe... Iorga! Înainte de a vorbi cu mine, a vrut să se asigure de șef, fie și numai ca să mă pună în fața unui fapt împlinit. Cum n-a reușit cu Iorga, și poate și din alte motive – Grigoraș își schimba mai des părerile în politică decât cămașa din spinare – n-a mai venit la mine. N-am aflat decât mai târziu de planul lui și de demersul făcut pe lângă dl. Profesor; mare mi-a fost prin urmare mirarea, când într-o zi prin noiembrie, întâlnind pe Iorga în sala pașilor pierduți la Cameră, l-am văzut în fața mea cu mâna întinsă! Era certat cu mine de moarte de când îl amenințasem că-i bag pumnul în gură, și mă înjura cu fiecare prilej. Eu n-aveam nimic cu el, îl știam nebun și gestul său se încadra atât de bine în toată firea lui de zănatec încât nu m-a tulburat deloc. Se mai certase el cu mine, din senin, la Iași și tot din senin se împăcase. O dată mai mult, până să ne certăm și să ne împăcăm iarăși, nu era la urma urmei de ce să-mi frământ mintea. Cu totul neașteptată a fost însă cordialitatea cuvintelor sale: parcă ne despărțisem în ajun cei mai buni prieteni! N-am dat pe loc o importanță prea mare acestei fericite întâmplări: eram departe de ideea că ea va duce la colaborarea noastră politică din 1924! Cheia enigmei mi-a dat-o Filipescu un an mai târziu. Iorga fusese foarte măgulit de propunerea șefiei Partidului Conservator reînviat, dar când i s-a pomenit de mine ca un colaborator indispensabil a sărit ca ars! Ca să-l împace și să-l ademenească, Filipescu i-a expus în cuvinte ditirambice *admirația mea pentru dânsul,* născocind câte și mai câte!! Atât a fost de ajuns pentru ca paranoicul să se împace numaidecât în gând cu mine și în faptă după câteva săptămâni! Peste câțiva ani, am uzat și eu de

metoda lui Grigoraș ca să înpac pe Nebun cu Duca, și voi povesti cu acel prilej întreaga scenă, de toată nostimada petrecută în 1922 între Iorga și Filipescu. Iorga a fost foarte măgulit de propunerea șefiei Partidului Conservator, dar a declinat-o – cerând timp de gândire. Așa încât Filipescu n-a reușit să-l câștige planurilor sale, dar a reușit să-l împace cu mine! Vorba românului: unde dai și unde crapă!

Redactarea definitivă a programului partidului, în care am avut satisfacția să înscriu fără nici o alterare propunerile mele privitoare la soluția problemei constituționale și cam jumătate din soluțiile mele privitoare la problemele economice și agricole – a fost ultima mea îndeletnicire serioasă în cadrul partidului lui Averescu. După o sumă de plictiseli cu comisia de redactare și cu generalul, am ajuns în fine la o înțelegere deplină, și cu toate scârțâielile căruței, în ședința Comitetului Executiv din 27 ianuarie 1923, programul *meu* (deși emasculat!) a fost aprobat în unanimitate.

În cursul verii anului 1922 fusesem ales în Consiliul de Administrație al Societății petrolifere „Steaua Română", reînviată și naționalizată. Cum naționalizarea fusese făcută sub auspiciile a șase bănci[142], am fost desemnat ca reprezentant al Băncii Țărănești. „Steaua Română" era de fapt condusă de finanța liberală, de englezi și de francezi. Președinte al Consiliului de Administrație era Barbu Știrbei, director general inginerul Ossiceanu, fost sechestru al Societății pe vremea războiului. În afară de membrii din Consiliu, francezii și englezii mai aveau și câte un director numit de ei, cei dintâi pe Meny, cei din urmă pe Roggers.

Consiliul își ținea ședințele când la București, când la Paris, când la Londra. În februarie 1923, domnii din Paris și din Londra fiind împiedicați să vină la București, s-a hotărât o ședință la Paris și din partea românilor au fost delegați să facă călătoria Barbu Știrbei, Nae Ștefănescu (Banca Românească), Iancu Mitilineu (Banca Generală) și eu. Am primit însărcinarea cu o nespusă bucurie. Eram încântat să revăd Parisul, scumpul Paris al tinereților mele, unde nu mai pusesem piciorul de 10 ani[143] – și eram fericit pe de altă parte să scap de cloaca politică în care soarta mă împotmolise, să nu mai aud o lună nici de partid, nici de Averescu, nici de toți „prietenii" lui și de ai mei.

Înainte de plecare, D.R. Ioanițescu, șeful organizației noastre de Ilfov a venit să mă poftească la o masă *prietenească* la „Iordache", masă fără caracter politic – zicea el – și menită să-mi strângă prietenii

[142] Banca Românească, Banca de Credit, Banca Blank, Banca Generală, Banca Berkovitz și Banca Țărănească.

[143] Din mai 1913, când demisionând din cariera diplomatică, am fost concentrat în campania din Bulgaria și am intrat apoi în politică. Și a venit peste noi războiul...

mâna înainte să părăsesc țara. Eram atât de fericit de călătoria mea încât nu aș fi fost în stare să refuz nimic, cu atât mai puțin o masă între presupuși prieteni. Dacă aș fi putut ghici toate buclucurile ce mi s-au tras din această masă aș fi dat-o dracului –, dar de unde să le ghicesc? Și probabil că, dacă n-ar fi găsit acest pretext, „voitorii mei de bine" ar fi găsit altul. Dar așa a vrut soarta, ca procesul de despărțire dintre mine și Averescu să înceapă printr-o masă...

Plecarea mea fiind fixată pentru ziua de 12 februarie, masa s-a hotărât pentru sâmbătă seara 10 februarie. Au luat parte la ea vreo 50 de persoane, printre care țin minte că au fost și licheaua de Petrovici, și Jenică Atanasiu și Cudalbu, care s-au ridicat apoi cu cea mai mare violență împotriva mea... Masa a fost cordială, s-a vorbit cu veselie și prietenie, și n-a trecut cred prin gândul nimănui, printr-al meu desigur nici o clipă, că se organizase acolo o întrunire de răzvrătire împotriva șefului... La sfârșitul mesei, Ioanițescu s-a sculat și mi-a adresat câteva cuvinte proclamându-mă „Kionprințul" (!!!) partidului! Ioanițescu punea deseori picioarele în strâchini, așa încât ce spunea ori nu spunea el nu avea mare importanță. Proclamarea de „Kronprinț", ridicolă ca expresie, iarăși nu putea avea nici o importanță căci doar al 2-lea loc în partid nu-mi era contestat de nimeni. Repet, nimeni n-a dat o atenție specială ieșirii lui Ioanițescu.

Am plecat a treia zi, în 12 februarie, la Paris cu conștiința netulburată; uitasem complect și masa de la „Iordache" și pe Ioanițescu și proclamarea mea ca „Kronprinț"! După vreo zece zile am primit o scrisoare de la Citta Davila și alta de la Popovici-Tașcă, scrisori prin care prietenii mei mă vesteau că se profita de absența mea pentru a se pune la cale lucruri urâte, și că intriganții care lucrau să mă strice definitiv cu Averescu îmi pregăteau o primire cu huiduieli la înapoierea mea. Masa de la „Iordache", la care „fusesem proclamat șef al partidului" (!!) era luată ca pretext de „credincioșii" generalului, care se numărau și-și strângeau rândurile... Față de această atitudine – scriau Davila și Tașcă – începuseră să se numere și prietenii mei, și lupta pe față părea inevitabilă...

Citeam și nu-mi venea să cred. Nimeni nu se gândise în seara de 10 februarie la o atitudine ostilă față de Averescu. Răspunzând lui Ionițescu, făcusem în aplauzele tuturor elogiul șefului și mersesem până la platitudinea de a-l declara nu numai stegar, dar chiar și „simbol" (!!) al partidului, urându-i viață lungă și necerând pentru mine decât un loc de soldat în rândurile camarazilor care mă înconjurau. N-avusesem nici măcar impresia că Ioanițescu făcuse ce se numește o *gafă*, și simțisem chiar nevoia, în starea de spirit în care

mă aflam, să înlătur pentru un viitor fie și foarte depărtat legături cu un partid de care simțeam că mă despart tot mai mult. Să iau locul lui Averescu, nu mi-a trecut prin gând, nici mie, nici lui Ioanițescu, nici nimănui din cei de față... Citeam și nu pricepeam nimic! Am aruncat într-un sertar scrisoarea ce venise să-mi otrăvească puținele zile de încântare în mijlocul Parisului, convins că la înapoiere în București voi lămuri echivocul în două cuvinte și că voi șchiopăta mai departe, alături de Averescu, în rândurile unui partid de care nu mă mai lega nici o vlagă.

Această călătorie la Paris mi-a rămas în suflet ca una din cele mai plăcute amintiri. Plăcut a fost și drumul, de la București la Paris. Am călătorit cu Orient-Expresul restabilit, reluând astfel firul unui confort internațional întrerupt de la 1914. Am pornit la drum cu Barbu Știrbei, cu Mitilineu, cu dl. și d-na Kaufman și cu Ossiceanu – cabinele noastre erau alăturate în același vagon, și am putut astfel să ne vedem mai de aproape. Pe Știrbei îl cunoșteam pe de rost și n-am avut de adăugat la bilanțul pe care-l încheiasem deja de la Iași decât aberațiile sale alimentare: se hrănea numai cu macaroane, cu orez și cu ierburi. Nesfârșitele ceasuri de conversație, observațiile făcute în treacăt printr-o gară, comentariile unei știri citite în gazetele succesiv cumpărate și aruncate, m-au lămurit asupra celorlalți și mi-am dat seama cât de banal era Mitilineu, cât de sec și de nul era Kaufman, cât de drăguță și de inteligentă era nevastă-sa și cât de prost era Ossiceanu. Prostia lui Ossiceanu mă exasperase atât, încât abia sosiți la Paris am răbufnit. Coborâsem cu el și cu Mitilineu la hotel Chatam. Niciodată nu mi-am regăsit Parisul cu atât emoție. Trecuseră nu numai 10 ani, mai trecuse și războiul cu tot cortegiul lui de suferințe, de decepții și de glorie. Cunoscusem și iubisem un Paris umilit și învins, un Paris cu ruinele Tuilerielor în inima lui, ca o veșnică amintire a ultragiului de răzbunat, un Paris scăpătat și contestat peste Rin și peste Canalul Mânecii... Mă înapoiam acum după o lungă despărțire într-un Paris triumfător, plin de avânturi, într-un Paris ce-și recâștigase primul loc în lume... Nu erau desigur toate bine lămurite, făgașele erau mari și căința trosnea din toate încheieturile, dar eram toți plini de încredere în geniul și în steaua acelei „France éternelle" pe care fiece om cu cultură și cu suflet curat o considera ca o a doua patrie, dacă din întâmplare Dumnezeu îi dăduse alta. N-aveam altă dorință decât să mă reped spre locurile ce-mi erau scumpe, să cutreier străzile ce-mi erau atât de cunoscute, să reiau contact cu zidurile și cu priveliștile ce-mi erau mai familiare decât oamenii. Slab de îngeri, m-am lăsat târât, abia debarcat, de

Mitilineu și de Ossiceanu la un teatru. Trenul sosise pe la ora 7 seara, mi s-a lăsat numai timpul să-mi desfac geamantanele și să mă spăl și a trebuit să o pornesc spre Teatrul Athénée, unde Mitilineu luase locuri. Am înghițit 2 acte proaste, căzusem pe o piesă mediocră, și ne-a apucat pe câteșitrei foamea. Am părăsit teatrul și ne-am dus la restaurantul Viel, pe Bulevard – restaurant pe vremea aceea destul de bun. Ne-am așezat, și a fost un moment de reculegere pentru fiecare în fața listei de bucate... Eram nemâncați, de zece ani! Mitilineu și-a alcătuit un „menu" subțire, eu mi-am comandat trei lucruri simple, dar care numai la Paris se pot mânca: „une sole frite, une côtelette de mouton, pommes paile et du Brie"! Când a venit rândul lui Ossiceanu, îl aud șnorcâind: Garsonnn, ène schnitzel et ène bock, jé vé mé rappélér dé Leoben!"[144] Deja pe drum mă exasperase, când l-am mai auzit cu „Keșketu-ul" lui evocând Leobenul în Paris, în Parisul meu slăvit și alegând din atâtea bunătăți rafinate ce-i stau la dispoziție șnitzelul și paharul de bere al deznădăjduiților – mi-a venit rău, și înnebunit m-am răstit la el pe românește sadea: „F... M...ta de prost, de aia ai venit la Paris, să te crezi la Leoben?" A rămas bietul om cu gura căscată, m-a socotit trăsnit și n-a mai zis un cuvânt! Mitilineu, distinsul Mitilineu, râdea cu hohote, era încântat... La sfârșitul mesei i-am mai dat un prilej de încântare. Cerusem brânză de Brie, a opta minune pe pământ! Înainte de a mi-o aduce, am chemat băiatul și i-am spus: „Garșon, j'ai demandé du Brie – mais je ne veux pas *du* Brie, je veux *le* Brie; apportez-moi le fromage entier!" S-a uitat și ăsta strâmb la mine, dar mi-a adus „roata" întreagă de brânză și *am mâncat-o toată!* Nu mai pusesem Brie pe limbă de 10 ani! Treabă era asta? După alți zece ani, Mitilineu tot îmi mai pomenea – și râdea – de masa de la Viel la care înjurasem de mamă pe „boul" de Ossiceanu și mâncasem o roată de Brie!

După cum se vede mi-am refăcut debuturile mele pariziene „en vrai paysan du Danube"! Nu degeaba mă hrănisem cu fasole în Bulgaria și la Iași și mă tâmpisem zece ani în vraiștea politicianismului românesc!

Un somn bun, și a doua zi dimineața mi-am regăsit sufletul de om civilizat. Le-am uitat toate, ca vise urâte, și am alergat la locurile ce însemnaseră etapele entuziastei mele tinereți. Cei trei ani (1910-1913) petrecuți ca diplomat pe malurile Senei se șterseseră din memoria mea și m-am dus să-mi revăd casa din 42 rue de Grenelle în care trăisem visuri frumoase; le-am găsit intacte, și mi s-a părut că reiau firul vieții de unde-l lăsasem la sfârșitul lui 1896! Câte trecuseră,

[144] Școala de mine de la Leoben (Austria) unde-și făcuse studiile de inginer.

câte trăisem de atunci! Le-am uitat pe toate, și cât am stat la Paris am trăit numai cu trecutul în brațe – afară de cele câteva ceasuri consacrate afacerilor pentru care venisem, dar care n-au fost multe. Am colindat pe urmele trecutului tot Parisul, am fost la Chatou, la Versailles, la St. Germain, la Chartres, la Fontainebleau... Timp de două săptămâni, m-am simțit întinerit cu 30 de ani...

Am trăit două săptămâni ca într-un vis, și la începutul lui martie am plecat spre țară, spre lanțuri, spre plictiseli... M-am oprit trei zile la Viena să-mi văd fata și să mă dumiresc. Să-mi lepăd hainele fericirii și să-mi pregătesc mantaua de ploaie pentru București... În ziua de 9 martie m-am dat jos din tren în Gara de Nord.

Acest contact cu Parisul, cât de scurt a fost, *această rupere a continuității salahoriei mele* m-a dezgustat și mai mult de politică și de partid. *Nu mai aveam curajul să înghit și să mă prefac*, și simțeam că voi fi silit să iau hotărâri grave – grave pentru mine bineînțeles, căci mă purtau gândurile să renunț la politică, să trăiesc vara la țară și iarna în străinătate: mă recucerise Parisul... Dacă generalul Averescu și canaliile care-l sfătuiau nu s-ar fi purtat cu mine ca niște porci, și m-ar fi lăsat *să iau eu inițiativa*, aș fi rămas probabil la această hotărâre. Aș fi invocat motive de sănătate sau interese de familie și aș fi plecat fără să supăr pe nimeni. Din nenorocire pentru mine, mi s-a înscenat o nemaipomenită „porcărie" și m-am văzut silit să lupt ca să-mi scap obrazul și să rămân în politică ca să nu plec ca un învins.

Întreg anul 1923, de la martie înainte l-am pierdut răfuindu-mă cu Averescu și cu partidul pe care-l întemeiasem și pe care m-am văzut silit să-l rup în două.

Ioanițescu voise să-mi facă o primire „grandioasă" la gară, la sosire – să vină cu tot poporul din Ilfov și din suburbii să mă aclame! Căci în lipsa mea argetoianiștii luaseră poziție, fără să mă întrebe, împotriva averescanilor. Prevenit de Davila și de Popovici-Tașcă, am declinat manifestația și am tăinuit ziua sosirii mele în București. Dar Ioanițescu vorbise, se lăudase că „va aduce" zeci de mii de oameni, și faptul a fost bineînțeles adus la cunoștință lui Averescu care l-a înscris în catastiful său, la pasivul meu.

Abia sosit mi s-au povestit câte nu-mi venea să cred. Profitând de lipsa mea din București, trei pezevenghi, Petrovici, Cudalbu și Jenică Atanasiu, au dat asalt lui Averescu să-l convingă că voiam să-l detronez și să-i iau locul. Pipi Negulescu, caracatiță invidioasă, încurajase scârboasa acțiune, dar de departe, să nu se compromită. Spre mare mirare, printre cei ce se ridicaseră împotriva mea am găsit

și pe Jomescu, de la Roman, în casa căruia locuisem, pe care contam ca pe un prieten și pe care-l ajutasem în tot felul.

Lichelele s-au dus să spună lui Averescu că eu am pus la cale „banchetul" în care Ioanițescu mă tratase de *Kronprinț* (!!) în pregătirea și în așteptarea momentului prielnic ca să mă proclame *Șef*!! Cu firea lui bănuitoare, Averescu nu credea nimic și credea tot. În timpul guvernării și în anul care urmase, eu urcasem și el coborâse multe trepte pe scara valorilor politice; ce era mai bun în partid începuse să-l cântărească, să se desfacă de el și să se apropie de mine, fără nici o solicitare din partea mea. Oamenii legendelor se prăbușesc mai iute decât alții, și nu era vina mea dacă Averescu-și arăta în fiecare zi, tot mai mult, arama. În loc să primească lichelele cum se cuvenea, Averescu și-a frecat ciocul, și-a scos și și-a pus monoclul, a ascultat și n-a spus nimic. Lichelele l-au părăsit convinse că-i făcuseră pe plac și că-i cântaseră în strună...

Cum am luat contact cu prietenii mei, i-am repezit, și le-am arătat cât rău făceau partidului: după ce ne uzasem la Guvern, după ce ieșisem prăpădiți din alegeri, atât mai ne trebuia să ne războim între noi și să rupem partidul în două. Păcat de efortul făcut ca să ajungem la Congresul de la Sibiu, prin răsunetul căruia izbutisem să ne reluăm un loc onorabil în rândurile oamenilor... Am adăugat că eu unul, dezgustat cum eram de politică, nu simțeam în mine nici o vlagă pentru a mă înhăma la un nou car al iluziilor, și cu atât mai puțin să determin o revoluție și o sciziune în Partidul Poporului. Dar pe cât eram eu de liniștit, sau mai bine-zis de obosit sufletește, pe atât erau de întărâtați așa-zișii mei prieteni, adică toți cei care se ridicaseră în partid cu o patimă oarbă împotriva lui Averescu și mă aleseseră pe mine drept portdrapel al unei mișcări la care nu mă gândisem. Eu mă gândisem să părăsesc politica, dar nu să rup partidul; ei însă se strângeau în jurul meu fiindcă socotiseră că prin însușirile mele opuse însușirilor generalului, reprezentam un punct de cristalizare pentru năzuințele lor.

Am luptat cât am putut ca să împiedic răzmerița din partid și să mențin rândurile organizației noastre. Cred că aș fi izbutit, dacă Averescu nu s-ar fi lăsat înșelat de cei care-l lingușeau și de suspiciunile lui: nu putea scăpa omul de ideea fixă că voiam să-i iau locul, și această bănuială stupidă l-a împins să facă nu numai prostii, dar și să ducă lucrurile până să mă silească să sparg geamurile și să rup partidul în două.

În primele luni după înapoierea mea de la Paris, lucrurile au mai mers cum au mers. Am încercat o loială lămurire cu Averescu

asupra prostiei lui Ioanițescu cu „Kronprințul" și am avut cu dânsul o explicație în urma căreia am crezut că toate se aplanaseră. Am simțit totuși cum raporturile noastre deveneau din zi în zi mai reci, cum eram „lucrat" pe lângă dânsul prin forțe oculte și atotputernice. Eliza Suțu, încă în toiul influenței sale[145] a văzut limpede în jocul lichelelor din jurul senilului ei ibovnic, mai ales în al colonelului Ghenciu, cutra bulgărească în care, în calitatea lui de găgăuț, Averescu avea o nețărmurită încredere. Ea vedea cum partidul se destramă, cum bătrânul se curăță; a intervenit cu puterile unei patimi sleite, de câte ori a putut – a fost o prietenă loială și față de general și față de mine. Din nefericire bunul ei simț n-a putut dejuca intrigile ascunse ce se țeseau în preajma ei în întuneric... M-a prevenit de câte ori a putut descoperi ceva, de cele mai multe ori însă prea târziu. A sfârșit și ea prin „a cunoaște" pe *moșul,* prin a se dezgusta de el și prin a-l părăsi, nu prea multă vreme după mine...

Pe când eu mă trudeam să evit orice prilej de conflict, în partid lucrurile se încurcau tot mai mult. Deștepții mei și cutrele lui Averescu voiau cu orice preț să ajungă la ruptură. Ai mei fiindcă-și dau seama că într-o nouă guvernare erau să fie puși la index de camarila șefului – ai lui fiindcă doreau locurile și situațiile pe care le ocupaseră în trecut prietenii mei, căci toată elita partidului era alături de mine.

Pentru a încerca să sting focul care mocnea și pentru a readuce armonia în partid, am propus lui Averescu să sărbătorim printr-un banchet în stil mare a treia aniversare a întemeierii partidului, printr-un banchet în care toate glasurile să se unească în jurul lui și să afirme unitatea partidului... Averescu a primit propunerea cu mulțumire, toate prilejurile de preamărire a personalității sale fiindu-i plăcute și mai ales fiindcă și-a închipuit că-și va consolida astfel situația în partid față de mine, care, săracul de mine, nu o amenințam întru nimic! Am cerut prietenilor mei să-mi dea tot concursul, și de voie, de nevoie mi l-au dat. Banchetul a avut loc în seara de 25 aprilie, în sala Eforiei și a avut cel mai strălucit succes. Au fost de față 800 fruntași – au uitat cu toții micile patimi ce-i despărțeau și pentru un moment unitatea partidului s-a închegat din nou. A vorbit întâi Averescu. Cu obișnuita lui sinceritate a avut curajul, după ce a făcut istoricul întemeierii partidului, să încheie cuvântarea sa prin cuvintele: „Și astfel, domnilor, în loc ca șeful să creeze partidul, în cazul nostru, asistăm la fenomenul contrar: partidul și-a ales *și chiar pot zice că*

[145] Construise tocmai o vilă frumoasă, pentru dânsa, alături de a lui Averescu în via acestuia de la Severin, vilă pe care, după ce s-au despărțit, generalul a luat-o în posesie, locul robind clădirea!!!

și-a creat șeful!" După Averescu, am vorbit eu și ca să-l împac am ținut o cuvântare în care l-am tămâiat cât am putut. Și pentru cei din afară am declarat, între altele: „Ne întrunim în fine astăzi, pentru a treia oară[146] tot în jurul generalului Averescu, în momente de grea cumpănă, pentru a arăta țării întregi că omul în care ea și-a pus toată încrederea, în vreme de război ca în vreme de pace, *e la postul său!*" O mai lămurită subliniere a faptului că nimeni nu-i contesta șefia partidului, nu puteam face...

După mine au mai vorbit Cudalbu în numele bovinelor, Serghie Niță în numele Basarabiei, Octavian Goga în numele Ardealului, Petrovici în numele cutrelor, Dori Popovici în numele Bucovinei, generalul Rășcanu în numele pretorienilor, Pipi Negulescu din partea filozofilor – aducând-o și despre „iubitul și stimatul nostru prieten dl. Argetoianu"! Au mai lătrat Trancu-Iași, Imbroane, Petre Dragomirescu, D. R. Ioanițescu (protestau a doua zi printre prietenii mei fiindcă l-am lăsat să spună prostii, parc-aș fi putut să-l opresc!) și alții... Ședința s-a terminat târziu, într-o înfrățire generală, și am avut cu toții impresia că toate cele ce se dezlipiseră se lipiseră la loc...

Iluzia a fost însă de scurtă durată. A doua zi după banchet am plecat la Breasta și de acolo, după câteva zile, la Ilovăț, în Mehedinți, la moșie la Tilică Ioanid, trepădușul lui Goga și băiat simpatic. Tilică Ioanid a fost în scurta lui viață (a murit relativ tânăr, de inimă) o apariție „sui generis" pe orizontul nostru politic. Printre toți lacomii și ariviștii care mișunau în jurul nostru, Tilică, pasionat de politică și numai de politică (dormea cu ea și noaptea în brațe), a fost tipul politicianului dezinteresat, dând acestui cuvânt înțelesul că nu urmărea nici afaceri, nici profituri, nici galoane. Fără multă cultură, fără ușurință la vorbă în fața publicului, își cunoștea lungul nasului, era fericit când putea să ducă o vorbă de la un fruntaș politic la altul sau să-i pună în contact și se mulțumea să tragă în culise dacă nu adevărate sfori, cel puțin sforicele. Meșter în alegeri, se arunca cu patimă în luptă, cheltuia tot ce avea și se mai și îngloda în datorii. Serviabil, prieten credincios, se punea luntre-punte pentru toată lumea, neglijându-și propriile sale afaceri. De pe timpul neutralității încă, și în vremurile care au urmat s-a legat de Goga cu strânsă prietenie, prietenie care a ajuns până la complectă integrare a personalității sale în personalitatea poetului, copleșitoare față de dânsul. A ajuns mai târziu să nu mai gândească, să nu mai simtă, să nu mai mistuie decât prin Goga. A trăit, câte zile a mai avut, cu el, pentru el și prin el, irosindu-și toată averea pentru ca ardeleanul

[146] Aluzie la alte două banchete, tot în sala Eforiei, în 1919 și în 1921.

nesimțitor să nu fie lipsit de nimic – cât timp n-a avut la îndemână matrapazlâcurile d-nei Veturia și binefacerile Societății „Mica"... În scurta lui guvernare din începutul lui 1938, Goga l-a răsplătit făcându-l subsecretar de Stat la Interne, post pe care Tilică nu-l ceruse, dar în care n-a făcut figură mai proastă ca altul.

În tulburarea minților și raporturilor personale ce izbucniseră în partidul nostru, Goga, exasperat „de pretențiile și de năroziile generalului" – după propriile lui cuvinte – se arătase trup și suflet alături de mine. Tilică-l urma orbește, și cu atât mai multă plăcere cu cât nu se împăcase niciodată cu metodele cazone pe care Averescu le aplica în relațiile sale cu cei mărunți. Deși în perfectă simpatie cu mine, Goga nu voia totuși o ruptură a partidului și s-a silit cât a putut, până în ultimul moment, să împace lucrurile – exact cum am făcut și eu de altminteri. După căldura banchetului care topise gheața, Goga a pus cu Tilică la cale o întâlnire între Averescu și mine ca să reînnodăm ițele, prietenește. Și astfel s-a aranjat petrecerea de la Ilovăț. În afară de Goga, de mine și de Averescu care a venit cu Eliza Suțu, au mai fost de față câțiva prieteni politici de mâna a doua, printre care din nefericire și D. Burileanu, omul cu barbă și avere frumoasă, prietenul și conjudețeanul lui Tilică. Zic din nefericire, fiindcă bietul om „care nu pricepea niciodată nimic" a pus picioarele în străchini și a stricat tot rostul întâlnirii. Tot timpul mesei a făcut pe deșteptul și și-a bătut joc pe rând de Cudalbu, de Pipi Negulescu și de Jenică Atanasiu, adică de oamenii cei mai devotați lui Averescu. Tilică, Goga și cu mine îi tot făceam semne să tacă, dar bărbosul nu pricepea nimic, ba parcă chiar pricepea pe dos, căci îi trăgea tot mai tare. Generalul își strângea monoclul în ochi și se făcea că nu înțelege, dar simțeam cum i se îneca sufletul în venin. Era convins că-l adusesem acolo ca să pun prietenii mei să-și bată joc de ai lui, în fața sa. N-a spus-o, dar îl cunoșteam pe de rost și am ghicit-o. De altminteri Eliza Suțu mi-a confirmat faptul, câteva ceasuri mai târziu. Era și ea convinsă că voisem să joc un renghi moșului, și mă blama. Cum nu era însă pornită nici înecată în venin, nu mi-a fost greu să o conving că eram nevinovat...

Ne-am despărțit cu bine și Averescu ne-a poftit pe toți la dejun, pentru a doua zi, la via lui. Ne-am despărțit cu bine, așa cum ne întâlnisem și cum ne-am revăzut a doua zi, dar între noi „imponderabilele" au rămas tot ostile: din cauza lipsei de tact a lui Burileanu, încercarea lui Tilică Ioanid de a ne apropia dăduse greș...

Înapoiați la București, raporturile dintre mine și Averescu au mers tot răcindu-se; fără să ne dăm seama ne îndepărtam zilnic unul

de altul. În iunie, am mai tratat o eventuală fuziune a partidului nostru cu marghilomaniștii – a fost ultima mea îndeletnicire în cadrele averescanismului – apoi am plecat la Breasta, și pe când mă odihneam în sânul familiei, pe neașteptate a izbucnit cu violență criza...

Câteva cuvinte despre tratativele cu Marghiloman și cu marghilomaniștii. Inițiativa acestor negocieri a fost luată de Iancu Mitilineu și de Grigore Carp, care au venit să-mi expună jalnica situație a partidului lor. În conjunctura politică postbelică, nu mai era nimic de așteptat de la Marghiloman, prea în vârstă și prea suferind – aripa morții își întinsese deja umbra asupra lui – ca să se mai poată învârti sau ridica. Până și eticheta de „Partid Conservator" părea prietenilor mei – oameni de convingere, după cum se vede – un ponos și o povară, în vremuri de „democrație integrală" și de orientare spre stânga. Și Mitilineu și Carp nu vedeau o posibilitate de reînviere a celor din jurul lui Marghiloman decât în rândurile Partidului Poporului, căci de liberali nu putea fi vorba iar un salt din Partidul Conservator în cel Țărănesc ar fi părut și celor obișnuiți cu tumbele politice, cam exagerat. La o unire cu foștii takiști nu se gândea nimeni, iar Partidul Național era încă cu tot centrul său de gravitate dincolo de Carpați. Am aflat mai târziu că marghilomaniștii trataseră cu Maniu și-i propuseseră să constituie aripa partidului său de dincoace de Carpați. Maniu declinase însă oferta, considerând-o prematură, căci voia să se înțeleagă întâi cu un partid democratic pentru baza partidului său în Vechiul Regat. Carp, care negociase cu Maniu pricepuse că acesta voia să se înțeleagă întâi cu țărăniștii și perspectiva de a deveni codițele lui Mihalache nu convenise deloc conservatorilor.

Mitilineu și Carp mi-au mărturisit că-și dădeau seama de greutatea ce le sta în drum: raporturile personale dintre Marghiloman și Averescu. Ei vorbiseră însă cu Marghiloman și acesta le spusese că era hotărât să se retragă din politică și că ar lua o asemenea hotărâre cu inimă mai ușoară dacă ar ști soarta partizanilor săi asigurată – și a mai adăugat că o asemenea asigurare nu le-o putea da decât o fuziune cu partidul generalului Averescu și al lui Argetoianu...

Am raportat lui Averescu cele vorbite cu Mitilineu și cu Carp și am găsit pe general foarte dispus să intre în vorbă nu numai cu marghilomaniștii, dar și cu Marghiloman! Uitase oare omul usturătoarea interpelare din 1909 urmată de alungarea sa din Guvern? Uitase oare cele petrecute la Iași în februarie 1918 și pentru care-i jurase vrăjmășie de moarte? Sau socotea că aducerea

lui Marghiloman să bată la ușa lui cu pălăria în mână era cea mai savuroasă răzbunare față de cele îndurate în trecut?

Fie una, fie alta, generalul vrea și pe Marghiloman. „Dar de ce nu și Marghiloman?" – m-a întrebat. „Fiindcă nu vrea să mai facă politică, după câte spune, dar poate și fiindcă nu vrea să fie sub șefia d-tale..." Moșul s-a cam strâmbat, și m-a rugat „să vorbesc și cu Marghiloman"... I-am făgăduit și m-am executat, la Jockey-Club, fără nicio teamă căci știam bine că Marghiloman nu va primi niciodată „să se înscrie" la Averescu. Marghiloman mi-a spus-o pe șleau, la prima noastră convorbire și mi-a declarat că a dat prietenilor toată libertatea să negocieze cu cine vor voi, căci el se simțea obosit și voia să se retragă din politică... Averescu nu s-a lăsat însă, a chemat pe Mitilineu după plecarea mea la Breasta și a continuat să umble după Marghiloman personal. A și ajuns mai târziu la un fel de înțelegere cu el, dar fuziunea conservatorilor marghilomaniști cu averescanii nu s-a definitivat decât după moartea lui.

Afinitățile sufletești... Deși se certase cu Marghiloman de moarte, Averescu se simțea mai aproape de Marghiloman decât de Maniu spre pildă, cu care nu se certase niciodată, dar pentru care avea o adevărată aversiune. În iunie 1922 încercasem o apropiere de șeful ardelenilor. Am avut o lungă conversație cu dânsul, la doctorul Popovici; această conversație ar fi putut să aibe urmări, dacă n-aș fi găsit pe Averescu de gheață față de orice idee de colaborare cu Maniu și cu oamenii săi.

Maniu mi-a făcut întâi teorie – mi-a explicat că în trecut menirea Partidului Național a fost să trezească și să țină viu în Ardeal spiritul solidarității românești și că în prezent Partidul Național vrea să introducă în Constituția Țării Unite anume principii democratice, și că odată această sarcină îndeplinită, menirea Partidului Național va fi încetat. Partidul Național va trebui prin urmare să fuzioneze cu alt partid „regnicolar" – așa zicea el...

După ce mi-a făcut teorie mi-a explicat, practic, că cu Partidul Liberal nimeni în Ardeal nu vrea să stea de vorbă, că de țărăniști se teme să *nu otrăvească spiritele prin demagogia lor.* Programul (!) Partidului Național – a continuat Maniu, se apropie mai mult de al Partidului Poporului... „Ce păcat, domnule Argetoianu, că nu ne-am înțeles în 1919[147] să dăm lupta în alegeri împreună contra liberalilor! Din această luptă comună ar fi ieșit un Guvern comun și fuziunea era gata!" Am replicat că ce a fost a fost, dar că puteam încheia o asemenea înțelegere pentru luptele viitoare... „Nu zic nu" – a fost

[147] A cui a fost vina?

răspunsul lui Maniu – „mă duc acum în Ardeal, voi consulta oamenii mei, și peste 3 săptămâni vă voi da un răspuns..."

Averescu n-a părut deloc încântat de perspectiva unor noi „pertractări" cu ardelenii și a încheiat: „Dacă va reveni Maniu asupra unui proiect de colaborare, roagă-l să vină să vorbească și cu mine..." Maniu n-a mai venit, în schimb s-a instalat definitiv dihonia în partidul nostru și a doua jumătate a anului 1923 am petrecut-o în ceartă cu Averescu, până m-am despărțit definitiv de el...

Complotul împotriva mea a fost urzit la București, pe când mă aflam liniștit la Breasta, departe de toate intrigile și de preocupările de partid. Jenică Atanasiu, pe care-l tratasem pe timpul când era subsecretar de Stat, de „bețiv compromis și compromițător", împins și de Cudalbu ce nu-mi putea ierta zeflemelele, uneori crude, o recunosc, Jenică Atanasiu a adresat lui Averescu un memoriu, învinuindu-mă că am adus mari prejudicii Statului ca ministru de Finanțe, printr-o afacere încheiată cu Banca Comercială, afacere din care se putea presupune că *trăsesem însemnate avantaje bănești*!! Era vorba de împrumutul în lei restituibil în franci francezi, în anumite condiții– afacere despre care am spus câteva vorbe într-un capitol precedent. Dl. Jenică cerea generalului o anchetă și... eliminarea mea din partid!

Averescu cunoștea toată chestiunea, știa că convenția cu Banca Comercială fusese încheiată cum fusese încheiată numai în vederea unei normalizări a cursului leului așa încât plata în franci nu urma să fie pentru bancă decât o înlesnire de trezorerie – rămânând bineînțeles între contractanți că acordul se va revizui în cazul în care cursul leului nu se va egaliza cu al francului. Averescu mai știa că afacerea nu fusese făcută de mine, ci de Angelescu (subsecretarul de Stat) sub interimatul lui Take Ionescu și că eu iscălisem numai, ca interimar al interimarului... Averescu mai putea să știe că acordul și fusese revizuit în anul precedent (1922) de către Vintilă Brătianu, și că astfel Statul nu păgubise nimic de pe urma unei operații de trezorerie justificată prin totala sleire a Vistieriei, față de care ne aflam. În loc să arunce hârtia lui Atanasiu la coș și să spele capul pezevenghiului, Averescu a făcut pe miratul ca și cum ar fi aflat ceva nou, și pe zbârlitul ca și cum l-ar fi atins cineva în onoarea familiei... Atitudinea lui, vizita pe care a făcut-o imediat lui Vintilă ca să vadă dacă nu-l putea ridica împotriva mea, m-au făcut să bănuiesc că totul fusese pus la cale de dânsul ca să mă curețe. După câte am aflat mai târziu Vintilă l-a primit cu scârbă, i-a spus că nu cunoștea bine afacerea, că va

face o anchetă și-i va da părerea sa. Cu ancheta a însărcinat pe Oromolu, guvernatorul Băncii Naționale. Acesta nu mă iubea și nu-mi putea ierta răsturnarea Guvernului Take Ionescu, de pe urma căruia rămăsese totuși, el, guvernator al Băncii. Licheaua a ticluit un raport prin care a îndrăznit să insinueze că „profitorul" afacerii trebuia să fiu eu! Vintilă, care nu mă iubea nici el (ne despărțeau prea multe convingeri, idei și tradiții), dar care mă socotea drept om de o cinste ce nu putea fi bănuită, a clasat – cât era el de pornit – raportul javrei și a trimis vorbă lui Averescu că afacerea putea fi discutată în ce privea oportunitatea ei, dar că era în perfectă regulă și că de altminteri fusese lichidată fără nici un prejudiciu pentru Stat. N-am aflat decât mai târziu acest demers al generalului, căci de l-aș fi cunoscut e probabil că m-aș fi despărțit pe loc de dânsul. Averescu l-a tăinuit și numai după ce și-a dat seama că nu se putea bizui pe un concurs din partea lui Vintilă (i-ar fi plăcut să scoată, ca de obicei, castanele din foc cu mâinile altora), s-a pus el în mișcare.

O lună sau șase săptămâni după ce a primit *denunțul* lui Atanasiu mi-a scris la Breasta o scrisoare – era pe la începutul lui august – *ca să-mi ceară explicații asupra unei afaceri ce i se aduce la cunoștință și care, dacă lucrurile sunt cum i se arată ar putea arunca o tristă lumină asupra guvernării noastre!!!*

Rece, fără un pic de prietenie, cu bănuieli și amenințări subînțelese, scrisoarea generalului era vădit menită să mă exaspereze și să mă împingă la un act necugetat. O citeam și nu-mi venea să cred! Iată unde ajunsesem, după tot ce făcusem pentru dânsul, pentru panașul și pentru partidul său!

Ce să-i răspund? Am luat trenul și am venit la București. Am găsit pe Averescu în beciul pe care-l închiriase (după ce părăsise apartamentul meu din strada Atena) în casa lui Iliescu-Brânceni de pe Bulevardul Lascăr Catargiu, colț cu strada Brutaru. L-am găsit în pat, se plângea de ficat, și m-a rugat să-l iert că-mi tulburase vacanța, *dar afacerea era foarte gravă!!!* Am căutat să-mi stăpânesc nervii și m-am mărginit să-i spun că dacă era așa de gravă, trebuia să o califice astfel în momentul când s-a săvârșit și când *a semnat jurnalul Consiliului de Miniștri* după lămuririle date de Take Ionescu, de Angelescu și de mine... iar nu după aproape doi ani! Că toată chestiunea fusese ridicată nu de un adversar politic, ci de un partizan, de un devotat al lui, era deja lucru ciudat; dar că dânsul, șeful partidului, să-și însușească o astfel de porcărie față de un colaborator de calitatea mea, și să nu sară indignat în ajutorul

meu, dovedea o stare de spirit întristătoare și că toate firele între noi se rupseseră...

Averescu a rămas puțin pe gânduri, și n-a răspuns nimic. Pe când el tăcea, privirile mele au dat, pe masă de călimarul *meu*, un bronz artistic pe care generalul îl luase „fără jenă", la mutarea sa din strada Atena, cu dânsul. Toată luna lui iulie putusem citi în *Adevărul* și în *Lupta*, foile democrației integrale, care nu mă iubeau nici ele, mici informații sau aprecieri neplăcute; prietenii mei îmi raportaseră că mai toate aceste prostii erau redactate și scrise pe masa lui Averescu, și apoi duse la gazete de colonelul Ghenciu, bulgarul generalului, sau de Jenică Atanasiu. Mi-e venit să râd gândindu-mă că cerneala cu care banda mă împroșca era luată din călimările mele și fițuicile mâzgălite cu pana mea, căci mi-o furase și pe ea!

După ce și-a mistuit gândul, domnul general a schimbat-o, și luând-o pe un ton prietenesc, a început să-mi îngâne o istorioară din care reieșea că *față de vrăjmașii contra cărora era dezarmat,* el a căutat și caută o cale *ca să mă scape solidarizându-se cu mine!!* Se vede că-l impresionase faptul că semnase, ca prim-ministru, jurnalul Consiliului de Miniștri, prin care se aprobase operația cu Banca Comericală, fapt pe care-l uitase și pe care i-l reamintisem... De pe buzele lui curgea mierea, dar ochii lui sclipeau de ură și niciodată fățărnicia acestui om nu m-a scârbit atât.

I-am replicat tăios că n-am nevoie de solidarizarea nimănu,i dar că nu puteam trece peste faptul că calomnia unui bețiv fusese luată în considerație de șeful partidului, într-o afacere pe care o cunoștea, în care știa că nu era nimic necurat și care, mai știa că nu putea fi pusă în seama mea, ci în a altora. Nu-mi rămânea decât să trag concluziile – și am declarat, sculându-mă să plec, că le voi trage. Averescu m-a rugat să nu fac nimic până a doua zi: „Când am aflat că vii la București am convocat Comitetul de Direcție al Partidului, *să vedem cum aranjăm lucrurile...* Vezi, eu am toată încrederea în d-ta, dar suntem un partid democratic și trebuie să ținem seamă și de părerile partizanilor noștri... Să-i luminăm, când văd greșit. Ne întrunim diseară la generalul Coandă, între noi, vino negreșit, și toate se vor sfârși cu bine..." Eram atât de scârbit încât m-am gândit întâi să refuz, dar n-am vrut să se creadă că fug de răspundere. Am consimțit prin urmare să iau parte la acest ultim Comitet de Direcție, ca să arăt colegilor mei „cum stă chestiunea" – și să iau a doua zi hotărârile pe care situația mi le impunea.

La Coandă, am găsit seara Sanhedrinul[148] partidului aproape în complectul lui. Erau acolo, în afară de Averescu, Coandă și mine – Pipi Negulescu, generalul Vălleanu, Trancu-Iași, Cudalbu, generalul Răşcanu, Garoflid, după câte-mi aduc aminte. Ne-am așezat în jurul unei mese, și de unde mă așteptam să *discutăm* prietenește și să găsim formula care să-mi dea „satisfacția" socotită de mine indispensabilă în urma ușurinței cu care șeful partidului încurajase lichelele ce încercaseră să mi se împotrivească, m-am pomenit spre stupefacția mea, *acuzat,* în fața unui juriu de judecată! De unde venisem acolo să discut atitudinea nepermisă a lui Atanasiu „et consorts" față de mine și atitudinea echivocă a generalului față de aceste javre – m-am găsit într-o situație cu totul neașteptată: Averescu a deschis ședința prin citirea porcăriilor înșirate de Atanasiu și a terminat cerându-mi, mie, o justificare, și celor prezenți părerea lor! Eram tâmpit; în naivitatea mea de om cinstit mă prinsese moșul în capcană, convins că majoritatea celor de față – dacă nu toți – erau să se solidarizeze cu dânsul împotriva mea, căci din cele câteva cuvinte cu care însoțise pelteaua lui Atanasiu reieșea limpede că „domnul șăf" voia capul meu. Lovitura mă tâmpise, o mărturisesc, dar nu destul ca să nu-mi revin în fire după câteva secunde. În fine pricepeam: dimineața, Averescu fusese miere și zahăr ca să mă aducă la Coandă și să-mi dea lovitura. M-am dumirit că nu mai era nici o cale de împăcare cu el: voia să mă curețe! În sufletul meu clocoteau sentimentele cele mai opuse: scârba mă împingea să mă scol, să le trântesc demisia din partid și să plec... Am avut însă destulă luciditate de spirit să nu o fac: nu puteam să plec din *partid*, și să pierd astfel orice control asupra actelor ce se vor dresa împotriva mea, pe o asemenea învinuire – căci a doua zi un comunicat ar fi anunțat că am fost eliminat pe o *chestiune de cinste*! Trebuia să rămân în *partid* până restabileam adevărul, până puneam pe calomniatori cu botul pe labe – și apoi să le dau, *eu*, cu piciorul! M-am stăpânit; am declarat că vreau să aud, înainte de a lua cuvântul, părerea colegilor mei asupra elucubrațiilor unui alcoolic... Garoflid a luat cel dintâi cuvântul și a calificat cu o surprinzătoare energie încercarea de pângărire a unui om a cărui cinste nu putea fi pusă la îndoială de nimeni. Cu aceeași indignare au vorbit și Vălleanu și Răşcanu. Singur Cudalbu (complicele ascuns al lui Atanasiu) a îndrăznit să spună că o anchetă serioasă ar fi necesară. Trancu-Iași, care uitase că-l făcusem ministru, dar nu uitase că-l calificasem de „singura broască care a izbutit să se umfle cât un bou", fără a îndrăzni

[148] Comitetul de Direcție al Partidului se compunea din foștii miniștri și foștii președinți ai Corpurilor Legiuitoare.

să mă acuze, a cerut „mai multă lumină în această tenebroasă (!!!) afacere". Coandă, săracul, prieten și cu mine și cu Averescu, nu știa cu cine să se dea, voia să împace lucrurile, dar n-a izbutit decât să îngâne câteva cuvinte fără sens pe care nu le-a priceput nimeni... Pipi Negulescu a început o conferință, hotărât să taie fire în patru ca să nu ajungă la nici o concluzie...

Eram sătul; după două minute l-am oprit. M-am sculat de pe scaun și foarte calm m-am adresat lui Averescu: „Domnule general, m-ați convocat azi-dimineață la o consfătuire menită să readucă pacea în partid; constat că m-ați înșelat, și că mă aflu în fața unei comisii de judecată, ca un acuzat. Îmi cereți *lămuriri, adică să mă apăr.* Cinstea mea este mai presus de calomniile unui netrebnic, îmi pare rău că nu v-ați dat seama de acest lucru. Mulțumesc colegilor mei care mă cunosc de mai multă vreme ca dvs. și care și-au exprimat indignarea lor față de actul unei canalii. Nici o secundă nu mă gândesc să mă apăr, prin urmare să lămuresc *lucruri pe care dvs. sunteți în măsură să le lămuriți celor ce vor fi dispuși să vă asculte.* Eu unul nu mai am ce căuta aici, și vă rog a primi demisia mea din Comitetul de Direcție și din toate Comitetele partidului, al cărui soldat rămân. Domnilor, acestea spuse, am onoarea să vă salut... " – și am pornit spre ușă.

Averescu își strângea monoclul în orbită și strâmba din nas... Nu-i convenea să rămân în partid, ca simplu soldat răzvrătit, punct de cristalizare a tuturor nemulțumirilor – iar ca să mă dea afară din partid trebuia să convoace Comitetul Executiv, și știa bine că era să fie luptă mare și scandal, și fugea și de luptă și de scandal... Venise cu nădejdea să mă exaspereze și să mă facă să-i trântesc demisia, *dar din partid.* Lovitura ratase...

Generalul Coandă, Vălleanu, Garoflid s-au luat după mine să mă aducă înapoi. „Peine perdue", vorba francezului. Mi-am luat pălăria și am plecat...

A doua zi, au venit toți la mine – afară de Cudalbu – până și Trancu-Iași (care s-a ales cu ce merita) să mă roage „să-mi retrag demisia și să mă întâlnesc din nou cu Averescu care regretă cele întâmplate". Le-am răspuns „că regretam și eu", dar că nu mai aveam nimic de spus generalului și că demisia mea din toate Comitetele era irevocabilă. „Dar generalul nu-ți primește demisiile..." a conchis Coandă! „Treaba lui" – a fost răspunsul meu – „eu le-am dat, și nu sunt dispus să mă joc cu demisiile..."

Seara am plecat la Breasta, să mă răcoresc, să mă gândesc la ce-mi rămânea de făcut și să scap de... prieteni!

Campania de presă împotriva mea inspirată de Averescu • Mă împac cu Iorga • Articolul lui și schimbul de scrisori ce a urmat • Atitudinea lui Goga • Averescu-mi respinge demisiile, dar campania de presă continuă • Pregătirea Congresului din Chișinău • Agitația în partid • Corespondență... • Partidul împărțit în două • Intervenția generalului Coandă și a lui Goga • Împăcare pe jumătate și cu rezerve mintale de o parte și de alta.

După plecarea mea din București, presa a început să urle. Pot spune că până la remanierea Guvernului Brătianu în octombrie, ziarele românești nu au avut altă nicovală de bătut decât „cearta" mea cu Averescu și cu Partidul Poporului. Mai ales în august, n-a fost zi în care *Adevărul* să nu publice ceva. Trepădușii generalului – nu știu dacă și de astă dată cu consimțământul lui sau nu – strecurau în fiecare număr câte ceva împotriva mea, căci foile din Sărindar nu mă iubeau. „Retragerea d-lui Argetoianu", „Acțiune pur morală sau sfâșieri de partid?", „Un naufragiu", „O sancțiune", „Democrații și dl. Argetoianu", „Prima victimă", „Partidul Național și dl. Argetoianu", „Dl. Argetoianu nu se retrage din politică" – fără să mai pomenesc de „buletine" și de „situații politice" – umpleau coloane întregi. Chiar dacă Averescu n-a încurajat această adevărată campanie de presă, e sigur că n-a interzis-o; dacă ar fi interzis-o ciracii lui n-ar fi alimentat-o după cum prietenii mei nu și-au permis să publice nimic fiindcă *le cerusem* să nu publice un rând și să nu se dedea la nicio polemică.

Din această mobilizare a condeielor, situația și reputația mea nu au avut nimic de suferit, dimpotrivă. În cafeneaua politică, ne cunoșteam cu toții, și cerneala ce se scurgea din condeiele mercenare spurca mai mult pe cei ce le puseseră în mișcare și care turbați de indiferența și de impasibilitatea mea, spumegau, se întărâtau și sărind dincolo de cal, mă împroșcau cu înjurături și acuzări ridicole. Scârbiți, oamenii de bun simț dau din umeri și treceau de partea mea. Trivialele atacuri

ale presei „democratice"[149] și demnitatea tăcerii mele au dus chiar la un rezultat neașteptat și bogat în consecințe: definitiva mea împăcare cu Iorga și apropierea noastră politică. Certat cu el „de moarte" (!) după apostrofa mea din decembrie 1920 (când „cu pumnul în gură"), ne întinsesem mâna după intervenția lui Filipescu (Grigoraș) pe care am povestit-o în paginile precedente, dar nu mersesem mai departe, și nu ne mai întâlnisem. Care mi-a fost mirarea să citesc într-o bună dimineață în *Neamul Românesc* următorul articol:

„Omul și opera

Nu-mi place, în țara unde politica e înainte de toate mahalagism, să mă ocup de înțelegerile și neînțelegerile personale, ascunse sau mărturisite. În mijlocul politicii de clan înțeleg a păstra politica noastră de idei, pe care nici n-o ajută nici n-o stingheresc acei care, să zicem, se pupă și acei care, pur și simplu, nu se mai pupă.

Dar în ultimul timp, cu mult zvon de gazetă împrejur, s-a produs în unul din partidele noastre o ruptură de relații care merită a fi considerată și sub un alt raport decât al oportunităților noastre: sub severa lumină clară a moralei.

Iată un om de neam mare, bogat, cult, de o inteligență pe care n-o întrece decât voința sa de fier și indiferența față de acele principii care pentru noi sunt baza neclintită a oricărei acțiuni publice. Oriunde s-ar duce ar fi un important element de putere. Dacă ar încerca singur, ar izbuti la ceva. Dacă ar îndrăzni să spună pe numele lui ce crede, măcar ce crede momentan, în afară de principii, care jenează și pot fi disprețuite, ar găsi aderenți.

Dar nu, el preferă să facă altfel. Află în calea lui pe cineva care nu are nici una din însușirile lui. A fost un război, și în el, față de zăpăceala altora, un ofițer și-a păstrat, și din marea încredere în sineși, tot sângele rece. Oare din el nu s-ar putea face ceva, așa un fel de Boulanger român?

Și iată *omul* punându-se la lucru, cu tot ce vrea, cu tot ce poate. Dibaci, el creează o popularitate acelui care n-avea decât un panaș. I-o exagerează monstruos și ajunge a o impune unei țări întregi de țărani naivi și buni. Aduce la putere pe acela care nu e decât opera muncii, jertfei și răbdării sale. Odată ce l-a instalat acolo, suferă orice: măsuri nesăbuite, declarații fără sens, atitudini ridicole. Va veni, crede el, vremea când toate aceste înfrânări vor fi compensate.

[149] Jenică Atanasiu era prieten la toartă cu Brauer, zis Graur, care pe vremea aceea domnea la *Adevărul* și ducea de nas pe toți colaboratorii lui.

Dar de unde! *Opera* crede că ea este *omul.* Și se ridică trasă de alte sfori, ridicând sabia, miraculoasa-i sabie, asupra acelui care a creat-o...

Poate fi un mai strălucit exemplu al pedepsei care așteaptă orice simulare, orice lipsă de sinceritate, orice manevră și orice meșteșug?

N. Iorga"

Cu toate reticențele acestui articol, era evident că autorul lui lua poziție categorică în lupta în care mă zbăteam, și o lua alături de mine împotriva lui Averescu. În faza conflictului în care mă aflam (articolul a apărut prin septembrie) nu mai aveam nicio nădejde de împăcare cu generalul; m-am gândit că o apropiere politică de Iorga putea să-mi fie prielnică după ruperea partidului în două – și m-am hotărât să folosesc prilejul pe care ceasul mi-l oferea și să înnod o legătură nouă. A doua zi după apariția articolului în *Neamul Românesc*, mi-am luat inima în dinți[150] și „m-am fâstâcit" în următoarele rânduri:

„Prea stimate domnule Iorga,

Nu pot lăsa să treacă articolul dvs. din *Neamul Românesc* de ieri fără să vă exprim, pentru cuvintele măgulitoare ce găsesc într-însul, nu mulțumirile mele – gesturile dvs. sunt totdeauna atât de sincere și spontane încât nu pot fi întâmpinate cu banalități –, ci mulțumirea mea de un început de lămurire a unor relații a căror încordare mi-a fost totdeauna dureroasă.

Trăit 25 de ani în mijlocul oamenilor civilizați, încălzit la flacăra culturii occidentale, mi-a fost o grea decepție când înapoiat acasă, hotărât să lupt cu cea mai complectă dezinteresare personală pentru binele țării mele, m-am văzut suspectat tocmai de către omul care se străduia să dea viață, dacă nu ideilor, cel puțin disciplinelor sufletești care tocmai mă călăuzeau și pe mine[151].

La noi politica e patimă, și greșelile fiecăruia, în loc să fie obiectiv relevate și îndreptate, dau de obicei prilej la atacuri violente personale. Pe cine nu l-a luat niciodată gura pe dinainte?

Cred însă că suntem în ceasul al 11-lea pentru a ne dumeri. Cei care au un cap pe umeri trebuie să-și dea seama de răspunderea lor.

În aceste sentimente am crezut bine să vă asigur de toată stima

[150] Personalitatea lui Iorga nu mi-a fost niciodată simpatică.

[151] Mă întreb cum am fost în stare să scriu o asemenea „flagomerie", ca să întrebuințez un neologism fără echivalent în limba română.

mea, de toată admirația ce am pentru imensa dvs. operă[152] și pentru curatele dvs. însușiri, asigurându-vă că aceste sentimente, oricare ar fi fost aparențele, n-au șovăit niciodată, după cum nu vor șovăi nici de aci înainte, oricare ar fi circumstanțele și contingențele zilei de mâine..."

Îmi venea să râd iscălind această scrisoare, și mă temeam totodată să nu creadă bietul „domn profesor" că *omul* era în căutarea unei noi *opere* de ridicat pe pârloaga noastră politică, „căci nu era încă cazul"!...

După câteva zile am primit răspunsul pe care-l reproduc aci:

„Stimate domnule Argetoianu,

Am citit mișcat frumoasa dvs. scrisoare. Ea înlătură ce stătea în calea relațiilor personale care ar putea folosi țării.

Credința mea este că prostia devenită îndrăzneață ne duce de râpă. Ați sprijinit-o și vedeți rezultatul; am sprijinit-o și eu, și-l văd. Peste tot ce desparte pe acei care înțeleg ceva în haosul creat prin acumularea tuturor greșelilor trebuie găsit mijlocul unei acțiuni pozitive. De ce natură ar fi, nimeni n-o poate prevedea, dar el trebuie să fie.

Cuvintele se pot substitui ideilor cu o singură condiție: să nu dea tărie tuturor fleacurilor împotriva oricărei adevărate idei. V-am urmărit cu atenție, chiar când, fără vina mea, aveați pentru mine vorbe pe care alții nu le vor uita, ci la orice prilej le vor scoate înainte și, măcar ca istoric, dator cu obiectivitate, nu mă puteam refuza să văd energia și curajul, ajunse atât de rare. Ele pot fi de mare folos în tulburile împrejurări de azi când demagogia agită și lașitatea guvernează.

Primiți, vă rog, cu expresia acestor sentimente, dorința ca, «din contingențele zilei de mâini» să iasă la fiecare din noi, în bună înțelegere, peste forme, formule și osebiri, firești, de partid, spor pentru țară și nație cărora le datorim ce este mai bun în noi.

N. Iorga"

Iată, înainte de a mă despărți chiar de Averescu, viitoarea mea fuziune cu Iorga realizată „in ovo"!

Dar să lăsăm deocamdată pe Iorga și să revenim la Averescu și la daraverile mele cu dânsul. Am părăsit Bucureștiul în seara zilei de 5

[152] Cum nu mi s-a uscat mâna!

august; în ajun trimisesem șefului partidului și în scris demisia mea din Comitete, libelată astfel:

„București, 4 august 1923

Domnule Președinte,

Cu părere de rău mă văd nevoit din cauza multiplelor mele ocupații să renunț la politica militantă. Vă rog, prin urmare, să binevoiți a primi demisia mea din toate comitetele și comisiile partidului în care figurez, fie ca membru de drept, fie ca membru ales sau numit.

Rămân membru devotat al partidului la crearea căruia am luat o parte însemnată și pentru care am muncit atât.

În această calitate, vă rog să binevoiți a primi asigurarea considerației mele.

C. Argetoianu"

Sosit la Breasta m-am întins la soare, și am căutat să-mi curăț sufletul de toată mocirla ce-l întinase. În mijlocul florilor și al cărților de preț le-aș fi uitat toate, dacă m-ar fi lăsat prietenii în pace – căci ziarele le aruncam la coș, de multe ori chiar fără să citesc articolele ce comentau gesturile pe care nu le făceam și cuvintele pe care nu le spusesem.

Goga nu luase parte la sindrofia de la Coandă nefiind în București, dar aflase despre cele întâmplate înainte și probabil că ghicea și pe cele ce aveau să se întâmple, căci mi-a trimis rândurile pe care le reproduc pentru că oglindesc starea lui sufletească:

„Ciucea, 3 august 1923

Scumpe fost și viitor coleg,

De la Karlsbad, unde plec astăzi ca să rămân până la începutul lui septembrie, îți voi scrie. Regret că n-am putut sta de vorbă deunăzi când am fost la București. Bucșan[153] pe care l-am văzut aici spune că te-a întâlnit și că-i vorbeai de plăcerea retragerii în tusculul de la Breasta. Cred că nu erau decât obișnuitele d-tale accente de fină ironie ca și gluma trimisă mie că n-ai să asiști la Congresul de la Chișinău. Eu cred și azi ca și ieri, că stând alături vom putea birui toate puterile tenebrelor, lucru care mi se pare destul de ușor. În orice caz aș dori mult ca dezgustul să nu biruie socoteala liniștită de la care eu aștept întreagă izbânda noastră.

[153] Cumnatul lui Goga.

Te rog nu lua nici o hotărâre până la revederea noastră când vom examina din nou situația și cred că drumul de mâine se va vedea mai limpede.

Transmite, te rog, la toți ai d-tale respectuoase complimente de la al d-tale prieten care-ți strânge mâna.

Octavian Goga"

Că în conflictul meu cu Averescu și cu „proștii partidului" care-l duceau de nas, Goga era fără rezervă de partea mea o dovedesc și următoarele rânduri ale lui Burileanu, care, ca și Tilică Ioanid, nu ieșea din cuvântul poetului de la Ciucea:

„Sinaia, 6 august 1923

Scumpe domnule Argetoianu,

Gongopol mi-a vorbit de scrisoarea ce ați trimis generalului Averescu. Socotesc că este inutil să mai repet că orice atitudine veți lua, eu stau alături de d-voastră. Doresc numai să vă rog a-mi arăta momentul și forma în care înțelegeți să ne manifestăm solidarizarea cu d-voastră.

Cu cel mai afectuos devotament, al d-voastră

D. Burileanu"

În socotelile mele eram convins că Goga va merge cu mine și într-adevăr cât timp a ținut cearta în partid, Goga și prietenii lui au fost alături de mine. Mi-a dat o mare decepție, la sfârșit, când a rămas cu Averescu. În august, o asemenea ipoteză nici nu putea fi luată în considerare, așa încât am ținut seamă, ca să nu-l pierd, de cererea lui de a nu lua o hotărâre definitivă pripită. De altminteri nu eram nici eu zorit, căci vedeam cum timpul lucra pentru mine, fiecare zi aducându-mi noi adeziuni printre fruntașii cei mai de seamă ai partidului care se înstrăinau tot mai mult de Averescu.

La Breasta, am primit un „răvaș", datat din 5 august, prin care Averescu – drept răspuns la scrisoarea mea din 4, mă ruga să renunț la demisii, sau *să le amân pentru un timp mai oportun* (??). N-am priceput ce a vrut să înțeleagă prin „un timp mai oportun" și am pus răvașul la dosar, fără să-i dau niciun răspuns. Zorit nu eram, și răbdare aveam eu multă, dar boierul începea să mă plictisească. „Formele" mele nu erau însă gata pentru ruperea partidului; am rămas prin urmare pasiv și am lăsat pe „ceilalți" să provoace furtuna.

După plecarea mea din București, partizanii noștri au intrat în adânci frământări. Se adunau pâlcuri-pâlcuri, și toți cei ce însemnau

ceva în partid se declarau alături de mine. Gongopol (directorul *Îndreptării*), Tașcă (Albert) și Citta Davila mă țineau în curent cu tot ce se petrecea, deși eu aș fi preferat să mă lase în pace. Dar în lupta care se deschisese, ei erau mai pasionați decât mine...

La 9 august Gongopol îmi comunica cum, indignat de toate porcăriile pe care banda Jenică Atanasiu-Ghenciu-Cudalbu le strecura prin gazetele Sărindarului, s-a dus la Averescu să-i ceară o punere la punct. Averescu i-a dictat următorul comunicat:

„Ziarele continuă să comenteze, cu multă fantezie, ceea ce ele numesc «cazul d-lui Argetoianu». Sunt infromații și amănunte prezentate publicului ca și cum ar proveni de la membrii Partidului Poporului.

Socotim că pentru orice om de bună credință informațiile care privesc Partidul Poporului nu sunt de riguroasă exactitate decât atunci când apar în organul acestui partid *Îndreptarea. Cât despre membrii partidului, ei nu au a face comentarii, nici a furniza informații fanteziste și interpretări eronate ziarelor în căutare de senzațional, în privința unei chestiuni asupra căreia șeful partidului, dl. general Averescu nu s-a pronunțat și n-a pus lucrurile la punct.*

Credem a ști că asemenea atitudini din partea membrilor Partidului Poporului sunt considerate de șeful partidului ca acte de indisciplină".

În realitate, acest comunicat nu însemna decât o desolidarizare pentru public, care nu era în curent cu toate manoperele generalului din culise...

Cu prilejul acestei vizite, Averescu a făcut lui Gongopol mai multe „confidențe". I-a spus întâi „că e foarte trist (mititelul!) de cele întâmplate", dar că atitudinea mea nu va avea nici un efect asupra viitoarei „situații", *care-i aparține* (captatio benevolentiae!) – și apoi o serie de brașoave:

Că bănuiește că toată „acțiunea" mea a fost pusă la cale (!) prin sugestia prietenilor mei Brătianu și Duca (!!); că speră că voi reveni (n-a primit răspunsul „ultim", și el nu a luat încă nici o atitudine); că mai speră o fuziune cu Partidul Național (ca să impresioneze!); în fine, că Jenică Atanasiu „nu contează" în partid, dar că Cudalbu „contează"! (mersi!).

Cam odată cu această scrisoare care oglindea o atmosferă mai mult sau mai puțin pașnică, în tot cazul o atmosferă care-mi permitea să nu ies din isihia mea, *și să aștept* — am primit și vizita lui Alexandru Otetelișanu, om fără caracter și ambițios fără margini, trimis de Averescu. Până atunci, consideram pe Otetelișanu ca

prieten, căci făcea politică alături de mine din 1914, de pe vremea lui Nicu Filipescu și-l ajutasem în mai multe împrejurări grele ale vieții lui. Însetat să parvină însă, și văzând că tot ce era inteligent în partid se ținea de mine, și-a zis probabil că printre proștii lui Averescu va răzbi mai ușor și mai curând – așa încât s-a dat de partea generalului. Nu pe față la început; la Breasta a venit ca *prieten devotat al meu*, să mă conjure să nu rup toate firele cu partidul, să mă împac cu Averescu, care nu dorește altceva, care e foarte mâhnit, care..., care... – n-o mai sfârșea! În realitate venise să-mi spună că Averescu așteaptă un răspuns la „răvașul" său din 5 august, și m-a conjurat încă o dată să dau, „de dragul partidului", un răspuns favorabil... Am priceput rostul vizitei și n-am putut să mă abțin de a răspunde fostului meu cirac: „De ce umbli cu fleacuri? De ce nu-mi spui pe șleau pentru ce ai venit? Foarte bine. Am să scriu lui Averescu. Dacă nu i-am scris până acum e fiindcă-l credeam lămurit, în ce privește sfaturile d-tale, n-am să mă împac cu nimeni, fiindcă nu sunt certat cu nimeni: *nu mai fac politică!* Sunt un simplu cetățean înscris în Partidul Poporului și nimic mai mult! Și vă rog să mă lăsați în pace!"

A doua zi după vizita lui Otetelișanu, am scris lui Averescu. Înainte de a reproduce scrisoarea mea și alte câteva care au urmat, semnate fie de mine, fie de dânsul – scrisori care au jalonat în august și septembrie drumul rupturii noastre, trebuie să spun două vorbe despre Congresul de la Chișinău, căci din cauza acestui congres, în parte, am întins coarda până în noiembrie și n-am săvârșit despărțirea mai devreme. După statutele sale, Partidul Poporului era ținut să se întrunească în Congres, în fiecare an. În 1922 avusese loc strălucitul Congres de la Sibiu, congres ce impresionase adânc lumea noastră politică și pe care-l pregătisem cu drag, închinându-i toate puterile mele. Congresul de la Sibiu fusese opera mea; eu fusesem animatorul lui. Congresul anului 1923 s-a hotărât în mai și s-a sorocit pentru 14 octombrie, la Chișinău. Frecăturile între Averescu și mine fiind deja în mai destul de neplăcute, m-am dezinteresat de soarta unui congres care nu mă mai privea și am lăsat pe alții să lucreze. Toată vara am primit scrisori disperate de la prietenii noștri basarabeni, mai ales de la Iuliu Dragomirescu, cel mai cu cap printre ei. Se plângeau toți că nimic nu merge, că „lipsește animatorul" și că toată treaba e amenințată să cadă baltă. Asta vream și eu! Să se facă dovada că în afară de mine alt animator nu mai era în partid, și că fără mine nimic nu se putea organiza. Trebuia ca Congresul din Chișinău să apară ca un caraghioslâc, în comparație cu cel de la Sibiu! Eram hotărât, nu numai să nu iau parte la pregătirea lui, dar nici la ședințele sale.

Pe prieteni, i-am rugat însă să meargă (mulți nu m-au ascultat) și să se abție de la orice activitate sau manifestație. Lipsa mea, și abținerea a aproape tuturor intelectualilor partidului de la discuții, trebuia să creeze, în gândul meu, o atmosferă de deprimare în jurul lui Averescu și să-l izoleze și mai mult în partid. Ceasul despărțirii urma să sune – tot în gândul meu – după congres. Până atunci, acțiunea de lămurire printre membrii partidului putea fi pe deplin terminată, chestiunea bonului de Tezaur nu mai putea fi ridicată, și aveam toți sorții să strâng în jurul meu ce era mai bun în Partidul Poporului. Intenția mea nu era să părăsesc partidul, ci să mă proclam șeful lui, declarând pe Averescu decăzut din atribuțiile prezidențiale, pe temeiul incapacității sale și pe al majorității organizațiilor trecute de partea mea...

Nevoia de a aștepta ținerea Congresului de la Chișinău, ca și aceea de a lăsa stupida înscenare cu „afacerea bonului de Tezaur" să cadă, m-au silit să o mai lungesc și să nu sparg geamurile numaidecât. Din aceste nevoi de tergiversare s-a născut o întreagă corespondență, din care dau aci câteva extrase (cât mai puține) ca să mai dapăn firul înainte să se rupă...

„Breasta, 13 august 1923

Domnule General,

O lungă conversație avută duminică cu Alexandru Otetelișanu, care a venit să mă vadă, m-a lămurit că dvs. așteptați un răspuns de la mine. Eu crezusem că conversația noastră acum zece zile epuizase subiectul. Hotărârea mea de a nu mai face politică militantă, am pus-o de fapt în practică de mai bine de 3 luni, așa încât scrisoarea ce v-am adresat-o în ziua de 4 august nu făcea decât să confirme o stare de lucruri existentă. Prin scrisoarea dvs. din 5 curent îmi cereți să amân hotărârea mea «pentru un moment mai oportun». Vă mărturisesc că nu pricep ce să amân. Politică militantă, repet, nu mai fac de mult timp așa încât, în această privință n-ar putea fi vorba de amânarea unei decizii, ci de reluarea unor îndeletniciri în care activitatea mea a fost dovedită inutilă și de care mă simt fericit că am scăpat. Să amân aducerea acestei schimbări la cunoștința dvs. și a partizanilor noștri? Iar nu poate fi vorba de o asemenea amânare, mai întâi fiindcă lucrul s-a făcut, și apoi fiindcă nu era și nu este posibil a se ține secretă o hotărâre care singură determină abținerea mea de la manifestații la care eram zilnic invitat să iau parte.

Că hotărârea mea nu este un gest, sau mai bine-zis un «truc» politic, ci rezultatul unui dezgust profund care mă face să părăsesc

fără regrete un tărâm steril, pentru căutarea intereselor mele particulare – v-o probează faptul că n-am spus un cuvânt în public, că n-am scris un rând în vreun ziar, cu toată zarva care s-a făcut în jurul numelui meu zilele trecute, cu toate insultele triviale vărsate asupra mea în *Adevărul* de către Benjaminul[154] partidului.

Rămân deci simplu soldat al partidului, și vă rog să credeți, printre cei mai devotați.

Întrucât privește sentimentele mele față de dvs., vă rog să credeți, domnule general, că ele rămân neschimbate.

C. Argetoianu"

„București, 14 august

Iubite domnule Argetoianu,

Până la această scrisoare e sigur că ai primit noi emisari. Se pare că Engelbrechten[155] ți-a adus o scrisoare de care mie nu mi-a vorbit[156].

Schitănescu va veni iarăși să te vadă, după o întrevedere cu șeful iubit[157].

— Domnule General, dai partidul pe mâna proștilor – și partidul nu va merge cu proștii! – i-ar fi spus el.

Șeful a răspuns în rezumat: — Nu este un incident între Argetoianu și aceia cum îi numești d-ta, ci între mine și Argetoianu care a vrut să mă încalece (textual...).

Și a început enumerarea infracțiilor la disciplină: le știi...

În această privință am avut azi o nouă conversație cu Averescu. Mă dusesem să-l anunț de plecarea mea în concediu, fapt pe care-l cunoștea – și mi-a deschis vorba. A fost un monolog aproape... Iată-l:

«Am să-i scriu lui Argetoianu (nu știu dacă nu făcea aluzie la scrisoarea ce se spune că ți-a trimis-o deja), că trebuie să se decidă la un fel. Prelungirea acestei situații creează o continuă enervare în partid. Aș fi foarte bucuros ca Arg. să se întoarcă, căci îți mărturisesc că îmi pare rău mult de plecarea lui[158]. Argetoianu a fost o mare forță utilă în partidul nostru de la formarea lui și până la jumătatea guvernării noastre. Căci, nu ca să mă laud, până atunci a lucrat în comun acord cu mine. Firește, adesea adoptam părerile lui,[159] dar în orice caz, ieșea din consensul amândorura. Dar pe urmă a vrut

154 Jenică Atanasiu!

155 Nume de batjocură prin care cei ce nu-l iubeau desemnau pe Alexandru Otetelișanu...

156 Inexact. Nu mi-a adus nici o scrisoare.

157 Schitănescu, fost deputat de Vâlcea, om dintr-o bucată, dar cam țicnit...

158 !!!

159 Când nu le adopta, mergeau lucrurile prost!

să aibă o orientare proprie. Și m-a jignit de multe ori. Așa în cazul cu Poltzer-Aroneanu. Eu ca șef de Guvern făcusem o declarație; el din cauza eșecului de la Roman, unde a candidat iarăși împotriva voinței mele, a dezmințit ceea ce spusesem eu. Și pe urmă s-au mai întâmplat celelalte incidente, când eu spuneam una și el făcea alta. A vrut să facă o politică prea rezemată pe Palat, pe când eu voiam să ne rezemăm mai mult pe corpul electoral. Dacă Argetoianu întorcându-se ar vrea să reîncepem colaborarea iarăși în condițiile de la început[160], adică să nu treacă peste mine, îi deschid brațele și-și va recăpăta iarăși rolul de forță întâi în partid...»

Este vreo înțelegere pe sub ascuns cu țărăniștii, cum crede Davila? Am aruncat o sondă, întrebând de instrucțiunile ce să las la gazetă în lipsa mea...

«— Cred, – mi-a spus – că sunt însemnate tendințe de apropiere de noi, adică de trecerea în partidul nostru a multor țărăniști. Mie vin să-mi spună lucruri mari. Să zic că s-ar împlini numai pe jumătate, și tot ar fi ceva serios...»

(Cred că cei pe care-i știi, țin acest limbaj: — «Ce e dacă pleacă Argetoianu? Vin toți țărăniștii cu noi!» Ca și cum popa Drăghici și Căpățineanu ar fi forțele de care partidul are nevoie!).

Instrucțiuni: a nu se face personalități nici cu țărăniștii, nici cu naționalii – se pot însă reproduce articole de ale lui Goga din *Țara Noastră*... Te scutesc de alte detalii fără nici un interes...

Îndreptarea, ce cred că se primește regulat la Breasta, nu putea lăsa nerelevată grosolănia lui Iacob Rosenthal din mănșeta *Adevărului*[161]. Și cum era în ajunul întrunirii de la Călărași, am pus pe Haneș (Petre) să facă o notă, fiind sigur că generalul nu o va putea refuza. În adevăr așa a fost, dar a cerut să o semneze, cu nume ori inițiale – spre a nu putea fi interpretată ca o polemică a gazetei!!

Ziarele *Adevărul* și celelalte au relevat acest ciudat fel de răspuns. Atunci șeful însuși, cu pana incisivă a lui Dogar (!), a scris un lung, lung, răspuns *Adevărului* și altul mai scurt *Universului*, apărute în *Îndreptarea* de luni...

Cred de altfel, că ai recunoscut și stilul din articolul de fond «Vrabia mălai visează» în care se afirmă că «robustitatea constituțională a partidului nostru» nu poate suferi «din cauza plecării unei persoane oricare ar fi ea»!... A fost tot «propice mână»...

Eugen Goga[162] a venit pe la mine, întors din vilegiatură și i-am

[160] A, nu – de zece ori nu!

161 Iacuv Rosenthal publicase cu litere groase o notiță prin care „explica" că „eliminarea" mea era o „purificare" a Partidului Poporului...

[162] Fratele lui Octavian și până la un punct, îndrumătorul lui politic.

spus ce trebuia să-i spun. S-a dus la Averescu. Nu l-am mai revăzut. Spunea că va merge și la d-ta. În schimb a făcut un articol pe care Averescu a trebuit să-l aprobe, apărut ca fond în *Îndreptarea* de azi, marți, și Cartianu ți-o va aduce. Citește-l, este relativ destul de bun, mai ales în partea în care vorbește de «casa de rendez-vous a Rosenthalilor unde merg intriganții din toate partidele». Mi-a părut mai puțin bine de atacurile contra *Luptei*, care ne face servicii, dar se vede că cele dintâi au reclamat pe cele de al doilea.

Și asupra acestui capitol un amănunt: zilnic, tot timpul cât au apărut atacurile din *Adevărul* contra d-tale, colonelul Ghenciu a fost în cabinetul lui Iacob Rosenthal (declarație sigură făcută mie de un reporter devotat de la *Adevărul*).

Mare vâlvă a făcut azi interviul lui Matei Cantacuzino – scurt, dar decisiv – asupra crizei noastre. *Adevărul* deși îl solicitase, a refuzat să-l publice, fiind atât de favorabil d-tale. Atunci Matei l-a trimis *Epocii*, care l-a publicat cam prost din punct de vedere tehnic, dar l-a reprodus și *Lupta* (îl aduce Cartianu).

Și acum, despre Călărași. Suita: Cudalbu, Jenică Atanasiu, Vălleanu, Meitani, Bucșan, și Zaharescu[163] (altul care te iubește!), Ghenciu...

Combinasem cu Buricescu[164] această listă de oratori: Cudalbu, Atanasiu, Vălleanu (ceruse el să vorbească), Ghenciu (de asemenea) și șeful. S-au intercalat apoi Meitani și Bucșan.

Cazul acestuia e interesant. L-am expus lui Jeni Goga, care vrea să mă facă a nu crede ce am văzut și auzit eu. În adevăr, după masa oficială de seară din ajun, fără discursuri, am rămas toți, afară de general și de Cudalbu. Și Jenică Atanasiu, mai bujor la față ca oricând, a început să-l recomande pe Bucșan ialomițenilor:

— «Să vedeți ce om este! N-o să aveți deziluzii cu el!... Goga este un poet, un fantezist! Spiritul organizator și materialist (!) este Bucșan! O să-l auziți mâine!» (Și dă-i mereu așa!) Bucșan era foarte încurcat, părea însă fericit[165].

M-am ridicat atunci, deși nu vorbesc cu Jenică Atanasiu fiindcă i-am trimis prin curier-express amenințări cu palme și alte complimente referitoare la familie, – și am băut pentru Goga.

Haneș a toastat pentru Argetoianu și Goga (aclamații!!). S-a băut apoi pentru mine... Cred că acasă Jenică a scuipat sânge! A fost

[163] Șeful organizației de la Buzău, un prost abuziv și încurcă lume...

[164] Șeful organizației noastre din Ialomița.

[165] Toată lumea era convinsă că Goga va părăsi pe Averescu cu mine, și Bucșan, care s-a crezut totdeauna umbrit de cumnatu-său – se pregătea să-i ia locul pe lângă general, ca reprezentant al Ardealului!!!

un dezastru pentru el! Haneș e ferm; oscilatori sunt alții în Ialomița – iar «pusarea» lui Bucșan și tandreța lui cu Jenică mi-au părut suspecte. De altfel, a doua zi la întrunire, într-un deplorabil discurs, Bucșan, atacând violent pe naționali, l-a asigurat pe șef de «sprijinul neclintit al ardelenilor».

Întrunirea de la Călărași a fost un «four» eclatant, 300 de țărani apatici și cu lecție făcută. La Slobozia[166] însă a fost, cu proporții reduse, ceva în felul Caracalului[167]! Adaug că mi s-a spus asta, căci eu am stat la Ciulnița – nu prea îmi era bine – și i-am așteptat.

Cred că te va fi exasperat lungimea acestui volum. Ce vrei! Prea erau multe de spus! Sper a fi complect, adăugând că pe Cocorul – omul meu! – l-am poftit pur și simplu să nu mai calce pe la *Îndreptarea.*

Aci toată lumea e bloc și așteaptă numai cuvântul meu. Satisfacție principială mi s-a dat pe toată linia. Dar asta nu schimbă situația. Cred însă, sper cel puțin, că voi putea să mă odihnesc liniștit până în septembrie, la Constanța.

Mărturisesc că am mare nevoie de această odihnă și de oarecare distanță de scârba zilnică pe care o înghit de atâta vreme.

Ți-aș rămâne îndatorat dacă mi-ai scrie două rânduri la Otel Français, Constanța.

C. Gongopol"[168]

„București, 15. VIII. 23

Iubite domnule Argetoianu,

Din cauza tăcerii ce am impus *Îndreptării*, ziarele brodează tot felul de închipuiri pe chestiunea demisiei d-tale.

Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, care desigur trebuie să-ți fie și d-tale neplăcută, te rog a-mi da rezultatul la scrisoarea pe care ți-am trimis-o în urma întrevederii noastre.

Incontestabil că mi-ar fi mai plăcut dacă mi l-ai da verbal. Eu plec astă-seară la Severin.

În orice caz, în speranța că rezultatul va fi în acord cu vederile exprimate în prima mea scrisoare, te rog a primi încredințarea considerației mele distinse.

General Averescu"

[166] Sectorul prietenului meu Ștefan Istrate.

[167] O întrunire extraordinară a partidului în luna mai precedentă.

[168] Directorul *Îndreptării*. Prieten vechi. Îl cunoscusem la *Epoca* pe vremea lui Nicu Filipescu. Gazetar iscusit și scriitor de talent, redactor la *România*, în Iași, pe vremea războiului, a pornit cu mine la politică în 1918 și nu m-a părăsit. În 1926, retrăgându-mă din Partidul Național, ca să nu mai fac politică de partid, l-am lăsat acolo. A făcut drum...

„Severin, 17. VIII. 23

Domnule Argetoianu[169]

În adevăr așteptam un răspuns de la d-ta. Aceasta și explică scrisoarea mea de la 15.VIII din București.

Știam că de obicei o scrisoare comportă un răspuns, mai ales când pune o întrebare sau face o propunere. Diferim însă de vederi și asupra acestui detaliu. D-ta care ai fost atâta timp în corpul diplomatic, probabil că cunoști mai bine decât mine protocolul de observat în corespondență.

Acum la scrisoarea d-tale. Hotărârea mea – te citez – de a nu mai face politică militantă, am pus-o de fapt în practică de mai bine de trei luni... Dacă de fapt ai făcut așa, te-a supărat cineva pentru aceasta? Nu puteai să continui și mai departe să faci ceea ce ai făcut 3 luni, deoarece nimeni nu-ți aducea nici o supărare? La ce bun un gest public, pentru a sublinia o stare de fapt existentă?

Dar dacă memoria nu mă înșeală, eu știu că în intervalul în care d-ta spui că nu ai făcut politică militantă ai fost la Galați și în urmă la Caracal.

Activitatea d-tale nu a fost niciodată dovedită inutilă, ea a fost însă, este drept, de la un timp încoace, stânjenită de mine personal, acolo unde ea se desfășura în divergență cu vederile mele, sau chiar împotriva acestora.

Regret și eu zarva care se face în ziare. Dar a cui este vina?

D-ta știi că înainte de a-mi intra mie în mâini prima d-tale scrisoare și de a o fi deschis, întreaga chestiune era deja publicată în *Aurora*?

D-ta știi că acum 3-4 zile au apărut într-un ziar din Craiova fraze pe care mi le-ai spus d-ta între patru ochi, ca aceea că de ce nu m-am solidarizat cu d-ta cum am făcut cu Tăslăuanu[170]? și ai să convii că aceste lucruri nu au pătruns în presă datorită Veniaminului partidului.

În ceea ce privește calificativul de Veniamin, îl găsesc riscat. În tot timpul vieții mele nu am avut Veniamini și nu acuma voi începe a practica un sistem pe care l-am avut o viață în oroare. Știu la cine faci aluzie. Acea persoană are din partea mea acele prerogative pe care le are și Popovici-Tașcă. Nu numai atât, dar d-ta știi prea bine că nu sunt omul a închide ochii asupra exceselor de zel.

În ceea ce privește în fine hotărârea d-tale, cu părere de rău

[169] Răspuns la scrisoarea mea din 13 august.

[170] Era eu să mă pun pe aceeași linie cu Tăslăuanu!!!

trebuie să-ți declar, eu, că dacă nu o retragi[171] d-ta, o consider ca nulă și neavenită.

Situația ce voiești să-ți creezi d-ta în partid ar fi o inovație periculoasă și în orice caz în afară sau mai bine-zis în opoziție cu statutele.

Dacă ești soldat credincios ești obligat a primi orice însărcinare ți se dă sau îți revine de drept.

De aceea te rog foarte mult, mai meditează asupra chestiunii, gonește din sufletul d-tale toate presupunerile care au născut dintr-o excesivă susceptibilitate și din informații neîntemeiate. Da, este adevărat că nu ai numai prieteni[172], dar nu uita că a doua zi după banchetul partidului d-ta mi-ai pus condiția să aleg între d-ta și câțiva din amicii noștri. Lucrul s-a aflat și era natural să se deștepte în ei un viu resentiment. Se găseau în legitimă apărare.

Cu puțină răbdare din partea d-tale, ar fi putut crește iarba deasupra acelui incident și lucrurile puteau să-și reia cursul lor anterior.

De un lucru trebuie să fii însă convins, că nu am încurajat și nu voi încuraja niciodată curentele dușmănoase în partid.

În rezumat prin urmare, întreaga chestiune este în mâna d-tale. Vei hotărî cum vei crede, dar situația trebuie limpezită.

Din această cauză, spre marea mea părere de rău, mă văd nevoit a te ruga să-ți dai osteneala a mă pune în cunoștință de hotărârea d-tale, fie în scris fie verbal viind aci la mine, după cum ai făgăduit, lucru care mi-ar face plăcere, independent de hotărârea d-tale.

Cu o cordială strângere de mână, al d-tale

General Averescu"

În aceste câteva rânduri se oglindea toată firea lui Averescu, toată duplicitatea și fățărnicia lui. Pornise împotriva mea pe chestiunea „bonului de Tezaur", mă umilise, mă chemase să mă judece Trancu-Iași și Cudalbu, cei doi vajnici apărători ai cinstei și onoarei partidului – și iată că nu mai era vorbă de „afacerea" bonului de Tezaur decât într-o perfidă aluzie, în evocarea unei „plângeri" ale mele că „nu se solidarizase cu mine ca cu Tăslăuanu" – tâmpenie colportată de oamenii lui și pe care o știa fără temei serios căci mă cunoștea destul de bine ca să-și dea seamă că nu putusem formula o asemenea plângere. Lăsând fără nicio jenă la o parte faptul care ne despărțise sufletește definitiv, invoca tot felul de fleacuri: că am spus că m-am

[171] Presupun demisia din Comitete.

[172] Aveam într-adevăr împotriva mea în partid pe toți proștii care cumulau prostia cu lichelismul.

lăsat de politică militantă și totuși am făcut asemenea politică, că am tratat pe nedrept pe Atanasiu de „Veniamin", că dându-mi demisia din Comitete m-am pus în opoziție cu statutele partidului, că am făcut destăinuiri *Aurorei* lui Lupu... Totuși, o prețioasă mărturisire: „activitatea d-tale nu a fost niciodată dovedită inutilă, ea a fost însă, este drept de la un timp încoace, stânjenită de mine personal, acolo unde ea se desfășura în divergență cu vederile mele sau chiar împotriva acestora ".

Și în concluzie, în fraze pline de reticențe, dorința unei împăcări și somația „unei limpeziri a situației"... În realitate, Averescu începuse să-și dea seama că plecarea mea din partid însemna ruperea acestuia în două, și că, ce era mai bun într-însul, oameni și organizații, l-ar fi părăsit odată cu mine. Era prea inteligent ca să nu-și dea seama că cei ce se ridicaseră împotriva mea erau tocmai elementele inutile ale partidului, proștii și lichelele. Așa stând lucrurile, Averescu a încercat prin scrisoarea lui fie să mă înduplece la o retractare, fie să pună toată afacerea pe un tărâm mai prielnic pentru dânsul. O despărțire pe chestiunea bonului de Tezaur ar fi făcut din mine o victimă nedreptățită și toată lumea s-ar fi ridicat împotriva lui. O despărțire pe temeiuri de neînțelegeri politice făcând însă din mine un răzvrătit și punând în seama mea sfâșierea partidului permitea tuturor oportuniștilor să rămână în jurul șefului, fără să-și calce principiile morale în picioare. Socoteala nu era rea...

Fără să mă emoționez de „somația" generalului, profitând de faptul că-mi da să aleg între o explicație scrisă și una verbală, i-am trimis vorbă că ne vom lămuri la prima noastră întâlnire. Cum eu evoluam între Breasta și Sinaia, iar el între Severin și București, nu era probabil să ne întâlnim prea curând, ceea ce-mi da răgazul dorit pentru săvârșirea celor ce nu mai puteau fi evitate. Averescu s-a mulțumit cu acest răspuns, căci n-a avut încotro. De nu s-ar fi mulțumit nu i-ar fi rămas decât să convoace Comitetul Executiv și să încerce să mă dea afară din partid, dar se temea să nu aibă majoritatea cu el. Și apoi, nu era omul actelor violente. Luptei pe față prefera o lovitură pe la spate; cea cu bonul de Tezaur dăduse greș – îi trebuia și lui vreme să-mi pună alta la cale. Își da însă seama că i-o coceam și eu: toată chestiunea era cine va lovi întâi...

Pe când raporturile mele cu Averescu au intrat astfel într-o fază mai liniștită, în partid văpaia se întindea. Se poate zice că în decursul lunilor august și septembrie, partidul s-a împărțit în două. Tot ce era mai bun invoca autoritatea mea ca să se ridice împotriva scârboșilor care invocau pe a lui Averescu ca să se apere. Presa

celorlalte partide arunca untdelemn pe foc, născocind întrevederi între Averescu și mine, condiții puse și neprimite, și câte și mai câte. Partidul Poporului mergea repede spre o lichidare... Pe la sfârșitul lui septembrie generalul Coandă și Goga au făcut o supremă încercare de salvare. Eu știam bine că cu Averescu nu mai puteam să fac casă, dar fixasem sorocul despărțirii după Congresul de la Chișinău care trebuia să se țină în zilele de 14 și 15 octombrie. Ca să pot ajunge la această dată, pe de o parte m-am prefăcut că intru în vederile celor doi negociatori-împăciuitori, iar pe de alta – ca să dau o explicație nepolitică a absenței mele de la Chișinău – am simulat o agravare a bolii mele de intestine care cerea o imediată cură la Karlsbad...

Lui Coandă și lui Goga le-am spus că numai o „restitutio ad integram" a situației mele dinainte de criză, prin lămuriri publice date de șeful partidului în fața Comitetidui Executiv, și îndepărtarea elementelor care s-au ridicat împotriva mea, de la orice amestec în treburile organizațiilor noastre de partid – puteau să mă determine să renunț la rezoluțiile mele de pasivitate politică.

Coandă, care a fost cel dintâi la Severin, s-a înapoiat cu convingerea că o înțelegere pe aceste baze nu era exclusă și că trebuia neapărat să am o întrevedere cu Averescu. Era însă tocmai ce voiam să evit. Pe când mă întrebam cum să fac ca să scap de această inutilă întrevedere, spre norocul meu, a doua zi după înapoierea lui Coandă de la Severin, am primit de la Averescu următoarea scrisoare:

„Severin, 26. IX. 23

Domnule Argetoianu,

Am făcut și eu cercetările mele în chestiunea cu Banca Țărănească[173], și în special în cazul Slăvescu care, în treacăt fie zis, nu a fost destul de abil, și chestiunea mi se pare prea complexă pentru a o discuta prin scrisori. Prefer să o rezervăm unei întrețineri verbale.

Aș dori mai de grabă, să reglăm o altă chestiune, mult mai importantă și mai urgentă.

[173] Pe la începutul lui septembrie Averescu îmi trimisese o reclamație a lui Mihai Vlădescu (Teleorman) din care reieșea că acea bancă (pe atunci încă sub înrâurirea mea) „strânsese cu ușa" pe acest prieten al generalului, ca să-l pedepsească pentru simpatiile lui. După ancheta făcută, s-a constatat că dl. Vlădescu primise pur și simplu invitația să vină să-și schimbe polița la scadență. Ceea ce am comunicat în scris generalului, anexându-i și o scrisoare a prietenului meu Virgil Slăvescu, prin care acesta dovedea, că deși prietenul meu, primise exact aceeași invitație ca și Vlădescu. Asemenea invitații care reamintesc scadențele debitorilor sunt de întrebuințare curentă în bănci. Ceea ce însă dovedește toată patima pe care Averescu și ai lui au pus-o în lupta împotriva mea, e că au adresat o circulară la toți debitorii Băncii Țărănești oferindu-le concurs pentru găsirea stimelor datorate, la alte bănci, în cazul în care Banca Țărănească le-ar cere achitarea la scadență!! Generalul Averescu a avut nerușinarea să semneze aceste circulare!

Îți trimit aci o colecție de tăieturi din ziare. Cele cuprinse în ele mă privesc pe mine personal și unitatea, adică tăria partidului.

Nu merg până acolo, până a preciza – cum s-a făcut cu unele articole din *Adevărul* – sursa acestor atacuri contra mea și a partidului. Nu arunc bănuiala că ar fi scrise de cei ce sunt în vecinătatea imediată a persoanei d-tale, sau de acei care deși mai puțin aproape se socotesc amicii d-tale personali mai presus de orice. Sunt mai de grabă înclinat a crede că ele sunt datorate roiului de reporteri, care după ce prind ceva cu urechea clădesc pe aceste baze șubrede, cu material lucrat din imaginația lor, fără nici o înfrânare.

Fapt este însă – și aici este punctul esențial – că această stare de lucruri se datorește atitudinii d-tale, și deci ești răspunzător de ea.

Pe de o parte ai dat o demisie inacceptabilă, cu mult zgomot în jurul ei, zgomot care a început înainte chiar de a o fi primit eu, iar pe de alta, dacă nu încurajezi, dar primești ca alții să-ți ia apărarea și să facă interveniri pentru d-ta. Prin nici un gest nu ai dezaprobat zvârcolelile acestor zeloși, care, în fond nu fac decât rău, și în special d-tale, căci la urma urmei nu cred să-ți convină, ca alții să se facă în partid, apărătorii situației și prestigiului d-tale.

De aceea, bazat pe declarația făcută, că ții la partid, eu te rog a pune capăt acestei stări de lucruri, folositoare numai celor care ne invidiază vitalitatea (!!), exagerând micile efervescențe superficiale și sporadice, care nu au nimic de comun cu liniștea imperturbabilă a masei partidului.

Părerea mea ți-am spus-o verbal și în scris; ea a rămas neschimbată. Totul depinde prin urmare de d-ta și numai de d-ta.

Pentru a evita un nou echivoc, să știi că aștept răspunsul d-tale, oricare ar fi hotărârea ce vei lua, și-l aștept cât mai neîntârziat.

În așteptarea acestui răspuns, te rog a primi o cordială strângere de mână și încredințarea considerației mele distinse.

General Averescu"

Nu terminasem bine să citesc scrisoarea, și a venit Goga, pus la curent de Coandă, să mă ia la Severin, unde pleca chiar în acea seară (eu eram în trecere prin București, de la Breasta la Sinaia). S-a mirat și el, după ce a citit scrisoarea generalului de conținutul ei: „Cum poate dânsul să creadă că o demisie ca a d-tale poate trece nebăgată în seamă, sau că d-ta poți împiedica pe unul și pe altul să vorbească și să scrie, când partidul fierbe! L-au încălecat proștii, dragă prietene, și-și face de cap!"

Goga a insistat totuși să merg cu el la Severin, fiindcă Coandă

îi spusese că Averescu era foarte deprimat, și „că se putea obține totul de la el". Cum nu aveam nimic de obținut, căci știam bine că colaborarea noastră, (care nici în timpurile bune nu corespunsese nădejdilor mele) era ruptă pentru vecii vecilor, am refuzat net – declarându-mă jignit de termenii scrisorii pe care o aveam în fața ochilor. Am repetat însă lui Goga condițiile sub care mi-aș modifica atitudinea (știam bine că, chiar de le va primi, Averescu nu le va îndeplini niciodată) și i-am dat următoarele rânduri (pe care le-am scris în prezența lui, cu rugăminte să le transmită șefului nostru iubit):

„București, 27 septembrie 1923

Domnule General,

Am primit scrisoarea dvs. din 26 septembrie împreună cu anexele ei. În contradicție cu conversația pe care o avusesem în ajun cu dl. general Coandă – înapoiat de la Severin – ea constituie un adevărat rechizitoriu împotriva mea. Vechea poveste: hoțul de păgubaș!

Am fost, din senin, insultat și calomniat prin presă de anumite persoane făcând parte din partidul meu. Am răspuns prin tăcerea disprețuitoare a celor ce se simt tari și cu conștiința curată.

Nu aș putea ieși din rezerva politică pe care mi-am impus-o decât primind din partea direcțiunii partidului o satisfacție tot publică, după cum public a fost ultragiul.

Fiindcă Goga pleacă la Severin, îl însărcinez să vă dea toate lămuririle pe care situația le comportă.

Primiți etc...

C. Argetoianu"

„P.S. Regret că dvs. îmi atribuiți mie răspundere pentru articolele de gazetă pe care mi le trimiteți și pe care în mare parte le citesc acum pentru prima oară. M-am dezinteresat complect despre tot ce apare la gazetă și dacă n-am dat nici o dezmințire e că n-am ieșit din rezerva pe care mi-am impus-o. Același lucru pot spune și pentru intervențiile personale făcute pe lângă dvs."

Sufletul lui Goga era un ciudat amestec de șiretenie trocărească și de sinceritate poetică. La început conflictului meu cu Averescu, se așezase hotărât de partea mea din scârbă pentru proștii și pentru lichelele ce mișunau în jurul generalului. Pe măsură însă ce prăpastia între mine și Averescu se săpa, Goga și-a dat seama că era un loc de luat pe lângă fostul fetiș, loc pe care l-ar fi lăsat liber plecarea sau

diminuarea mea. De ce să plece cu mine? Cu mine sau cu Averescu, tot al doilea rămânea, și probabil că și-a dat seama că Averescu era mai ușor de dus de nas decât mine... Eu l-am crezut „omul meu" până în ultima clipă, și așa l-au crezut nu numai prietenii mei, dar chiar și ai lui, dovadă entuziasta și imediata adeziune pe care mi-au trimis-o a doua zi după ruptură Tilică Ioanid și dl. Burileanu, intimii săi[174]. Goga a plecat la Severin ca prietenul meu, dar a sosit la „Via stearpă" ca prieten al lui Averescu... Toate acestea le-am aflat mai târziu — și cum era să mi le închipui când am văzut pe Goga înapoindu-se de la Severin cu condițiile mele primite și numai cu cuvinte sarcastice la adresa lui Averescu în gură? Mi s-a raportat mai târziu că generalul fusese mult mai impresionat de intervenția lui Coandă decât de a lui Goga. Ceea ce l-a hotărât să primească condițiile mele, a fost o listă adusă de Coandă, listă pe care figurau toți cei hotărâți să-l părăsească odată cu mine, listă pe care figurau cele mai destoinice elemente ale partidului. Averescu a primit ideea unei împăcări cu gândul ascuns să-mi „micșoreze" situația în partid, să mă demonetizeze și „să-mi fure" cât mai mulți dintre partizani, „deziluzionați" prin „supunerea" mea... Nu putea bietul om să știe, că eu nu urmăream decât o amânare de câteva săptămâni, și că-i pregăteam lovitura pentru luna noiembrie, după Congresul de la Chișinău, ce trebuia cum am spus-o să demoralizeze pe cei ce mai rezistau încă, prin constatarea golului provocat de abținerea mea.

Încântat de el și de talentele sale diplomatice, Goga a venit să-mi afirme că Averescu primea condițiile mele, și că, cu prilejul întrunirii Comitetului Executiv, convocat înainte de Congresul de la Chișinău, va face o expunere a incidentelor petrecute în ultimele luni, expunere care-mi va da toată satisfacția...

Odată cu ramura de măslin, Goga mi-a adus și o scrisoare de la Averescu, ca răspuns la a mea:

„Severin, 1. X. 1923

Domnule Argetoianu,

Regret foarte mult că nu am putut fi destul de explicit în scrisoarea mea ultimă, căci răspunsul d-tale este cu totul în dezacord cu ceea ce era în intenția mea a-ți împărtăși prin acea scrisoare.

A fost departe de mine ideea de a face un rechizitoriu. Am voit să rezum numai o stare de lucruri pe care o cunoști și d-ta tot așa de

[174] Tilică Ioanid și Burileanu s-au retractat numai după ce au fost siguri că, spre mirarea lor, Goga rămâne cu Averescu...

bine ca și mine și am afirmat, ceea ce afirm și acum că ea se datorește atitudinii d-tale din ziua în care mi-ai trimis demisia.

Nu poate fi vorba aici nici de hoț de păgubaș. Este pur și simplu vorba de o situație din care trebuie neapărat să ieșim.

Amicul nostru Octavian Goga mi-a explicat că atitudinea d-tale se datorește convingerii ce ai căpătat că eu nu aș mai fi față de d-ta ceea ce am fost și că aș fi pierdut încrederea în d-ta[175].

Convingerea d-tale este gratuită.

Ca șef de partid, așa cum înțeleg eu această însărcinare, nu-mi este îngăduit să reglez raporturile mele cu amicii mei politici altfel decât pe baza valorii lor personale. Pe de altă parte, prin faptul că aproape 30 de ani am fost în cariera mea necontenit șef, am căpătat oarecare deprindere și siguranță în aprecierea valorilor. Pe baza acestor considerații te-am asociat atât la întemeierea cât și la consolidarea partidului nostru.

Mi-ai dat un concurs foarte prețios și nu înțeleg ce ar putea să mă facă a mă lipsi pentru viitor de acest concurs, decât refuzul d-tale.

Nu, domnule Argetoianu, eu nu ți-am retras încrederea ce am pus de la început în d-ta ca colaborator luminat și harnic, și sunt convins că dacă vei relua activitatea d-tale de fruntaș valoros al partidului, partidul nu va putea decât să câștige. Pot să adaug ceva mai mult, că de golul pe care l-a creat atitudinea d-tale din ultimul timp, nu s-au bucurat nici chiar acei din amicii noștri politici pe care i-ai bănuit d-ta că te subminează.

Gonește prin urmare din sufletul d-tale presupunerile neîntemeiate care l-au invadat și revin-o în mijlocul acelora, de care știu de altfel, că nici nu va putea vreodată să te lase inima să te desparți.

În speranța că cel puțin de data asta am reușit a mă face să fiu înțeles, te rog să primești încrederea vechii mele afecțiuni.

General Averescu"

Dacă între noi ar fi fost o simplă ceartă, aceste rânduri ce conțin maximul de sentimentalitate ce o fire închisă ca a lui Averescu putea să exteriorizeze, ar fi fost menite să ne împace. Din nefericire între noi nu fusese „o ceartă", nu fusese nici – cum afirma el – bănuiala mea că-i pierdusem încrederea. Fusese altceva, fusese pierderea treptată a oricărei încrederi din partea mea, în însușirile sale politice și morale...

[175] Acces de megalomanie nejustificat prin nimic din ce am spus eu lui Goga. Poate să fi inventat ceva în acest sens Goga, dar mai iute cred că generalul a așternut această frază în scrisoarea sa ca o compensație pentru cele, incontestabil amabile, cu care își încheia epistola.

Îmi dam bine seama că cu dânsul „nu mai aveam nimic de făcut" și că despărțirea era inevitabilă. Dorind însă să amân această despărțire cu câteva săptămâni, scrisoarea generalului era binevenită, și m-am declarat satisfăcut. Între patru ochi, am declarat însă lui Goga că mai rămânea lui Averescu de dovedit sinceritatea celor scrise... Goga, care se exercita deja să jure fals, mi-a jurat că generalul era sincer, că era încă sub impresia atitudinii mele, parcă a întrebuințat chiar cuvântul de inconsolabil (!!!) – și că mă ruga cu insistență să-mi amân călătoria și să iau parte la Congresul de la Chișinău, și în acest sens a insistat un ceas și Goga. Am explicat fratelui Tavi, „că aiasta nu se poate", vorba lui Lascăr Catargiu, că trebuia să lăsăm valurile să se liniștească, să constat că vorbele lui Averescu din scrisoare nu erau numai vorbe, și că cele ce urma să pronunțe în fața Comitetului Executiv al Partidului erau cele ce trebuia să rostească, după toate câte se întâmplaseră... Dar ca să dovedesc la rândul meu generalului că intram pe calea împăcării, am încredințat lui Goga următoarele rânduri, amânând reluarea activității mele politice după înapoierea mea de la Karlsbad, adică după ședința Comitetului Executiv și după Congresul de la Chișinău. Cu rezerva bineînțeles că declarațiile ce se vor face în ședința Comitetului Executiv să corespundă cerințelor mele.

Iată scrisoarea mea („une politesse en valait une autre"):

„București, 2 octombrie 1923

Domnule General,

Nu fără dreptate invocați dragostea mea de partid. Pentru a salva unitatea și prestigiul partidului am răbdat toate. Nici insultele, nici calomniile, nici intrigile urzite împotriva mea n-au izbutit să mă miște, și n-am făcut gestul pe care cei ce nu cunosc rostul socotelilor politice îl sperau.

Iau act cu mulțumire de sentimentele pe care mi le exprimați în scrisoarea dvs. din 1 octombrie precum și de tot ce mi-a relatat Goga, înapoiat de la Severin. Bucuria mulțumirii mele este însă, vă mărturisesc întunecată. O adâncă tristețe mă frământă când mă gândesc la toate zbuciumările din lunile trecute, atât de inutile, și care au avut drept singur rezultat să zdruncine adânc structura partidului nostru și să compromită solidaritatea dintre noi.

În speranța unor zile mai puțin tulburate, vă rog la rândul meu a crede, domnule general, în sentimentele mele neschimbate.

C. Argetoianu"

Și în ziua de 5 octombrie am plecat la Viena, liniștit că cel puțin în lipsa mea nu se va întâmpla nimic în partid, chiar dacă – după cum bănuiam – atitudinea lui Averescu în fața Comitetului Executiv și a Congresului n-ar fi fost tocmai ce trebuia să fie. În fundul sufletului doream chiar ca Averescu să nu se țină de cuvânt ca să-mi dea prilejul să săvârșesc ultimele formalități de despărțire, după înapoierea mea...

Am lăsat pe prietenii mei liberi să meargă sau să nu meargă la Congres, dar i-am rugat să nu facă din atitudinea lor o manifestație politică.

Înainte de a pleca a venit la mine Alexandru Otetelișanu să-mi spună că prietenii mei voiau să propună la Chișinău alegerea mea ca șef de partid. O absurditate, bineînțeles, dar ca să-l liniștesc pe Otetelișanu care era și secretarul Congresului i-am dat la mână aceste rânduri:

„București, 5 octombrie 1923

Domnule Secretar și scump prieten,

În momentul plecării mele în străinătate, sunt informat că prieteni binevoitori au intenția să pună în Congresul de la Chișinău candidatura mea la șefia partidului. Nu am vreme să controlez exactitatea acestei știri, dar dacă s-ar pune la cale o asemenea înscenare, vă rog a da citire acestor rânduri prin care pun în vedere Congresului nu numai că nu sunt candidat la șefia partidului, dar încă, că nu permit nimănui să uzeze de numele meu pentru propuneri al căror cântec este lesne de înțeles.

În materie de autoritate politică, mă simt stăpân pe mine însumi și această șefie îmi ajunge.

Cu o strângere de mână

C. Argetoianu"

Karlsbadul toamna • La București în fața Comitetului Executiv, Averescu nu se ține de cuvânt • Congresul de la Chișinău • Averescu refuză șefia pe viață și e proclamat șef pe 4 ani • Mă înapoiez la București și trec Rubiconul • Manifestarea partizanilor mei la gară • Ruptura mea cu Averescu • Mă proclam șeful Partidului Poporului • Acțiunea mea pe terenul politicii valutare • Sinceritatea și stabilizarea monetară realizate în 1929 au fost puse la cale de mine în 1923.

Plecat la 5, m-am oprit trei zile în Viena și am sosit la Karlsbad în 10 octombrie. Ca să-mi liniștesc intestinele și fiindcă locul îmi plăcea, ani de-a rândul m-am adăpat la izvoarele acestei localități termale, încântătoare în banalitatea ei. La Karlsbad, afară de Sprudel ce țâșnește clocotind ca o scuipătură mâniată a Infernului, Dumnezeu a creat totul sub zodia banalității. Dealurile ce mărginesc valea șerpuită, în fundul căreia râulețul Tepl își împinge cuminte apele sarbede și sărăcăcioase – sunt mediocre și banale, ca înălțime, ca fantezie de forme, ca prilejuitoare de priveliști. Pădurile, ce îmbracă dealurile și văile ca să acopere sărăcia pământului sunt și ele banale și mediocre: alinieri de molifți, smulși din pepiniere și plantați la sfoară cu sârguință de mâna silvicultorilor metodici. Peste toate, răcoreala ploilor zilnice, ce nimicește încă din zori încercările de răzbire ale soarelui de vară; peste toate funinginea vărsată de coșurile băilor, fabricilor și bucătăriilor – funingine ce se așează peste păduri, pe ziduri, peste drumuri și până peste păstrăvii din Tepl, mâzgălind formele și culorile. Din aceste locuri ce ar fi trebuit să fie jalnice, mâna omului a făcut un mic rai burghez. Nu geniul, mâna. Geniul e absent, la Karlsbad. Deși oraș vechi și însemnat, deși „stație balneară" cu renume mondial, și bogată, Karlsbadul nu posedă un monument, nu posedă o arhitectură care să merite două minute de atenție. Casele, hotelurile, băile sunt lipsite de orice frumusețe. Dar toată această banalitate a Karlsbadului era așa de bine pieptănată și dichisită de mâna omului, încât încânta pe oricine. Poteci întreținute ca în palmă cutreierau pădurile, cu urcușuri line, cu bănci, cu „Kaffee-

Häuser"[176] și cu „Knüsperhäuschen" (cabinete de necesitate) la toate răscrucile; prăvăliile cele mai elegante (vorbesc de vremea dinainte de război) din Viena, Berlin și chiar din Paris, își aveau sucursalele lor pe Alte Wiese (strada principală), pe Marktplatz și pe strada ce ducea din această piață la Mühlbrunn; hoteluri și case cu camere mobilate de un confort desăvârșit – restaurante excelente, dame, eleganță, muzică... Banalitate, dar banalitate ce îngăduia o viață plăcută și fără griji, o viață ce învăluia până și pe cel mai răzvrătit în acea „Gemüthlichkeit" austriacă, pe care nimic n-a înlocuit-o...

Făcusem de 25 de ori[177] „cura" la Karlsbad, dar niciodată în octombrie, ci vara între iunie și septembrie. Am găsit de data asta Karlsbadul pustiu. Trei sferturi din prăvăliile de pe Alte Wiese închise, cu obloanele lăsate. De asemenea închise toate hotelurile mari, și restaurantele elegante. Mi-am găsit o cameră într-o casă pe Marktplatz, și în față pe suișul ce duce la Schlossbrunn un restaurant deschis într-un beci, „Marktkeller" – birt fără aparență, dar cu o bucătărie minunată. Pădurile de brazi erau verzi ca vara, dar mute, căci toate „Kaffehäuser-ile" erau închise și ele. Dimineața la izvoare, în loc de miile de persoane înșirate pe două rânduri într-o coadă nesfârșită – câteva zeci de oameni, mai ales bărbați...

Am petrecut astfel într-o liniște totală, și fără altă distracție decât plimbările în pădure și câte un volum de lectură ușoară – 21 de zile. Minunat răgaz ca să mă gândesc la cele ce se dospiseră la București și să iau hotărârile definitive ce nu mai puteau fi amânate.

Averescu s-a ținut de vorbă și a convocat Comitetul Executiv pentru ziua de 10 octombrie. Dar în loc să facă expunerea clară pe care i-o cerusem, a îngânat o peltea în care a declarat că în partid nu s-a petrecut nimic[178], că-mi dădusem demisia pentru o neînțelegere, că adversarii și zvoniștii exageraseră totul, că demisia mea a fost respinsă, că rămăsesem soldat devotat al partidului, și a mai făcut și un istoric al înființării Ligii Poporului, la Iași, pe care nu i-l ceruse nimeni... Despre porcăriile puse în spinarea mea, despre intriganți și despre sancțiunile de luat împotriva lor nici un cuvânt...

„Au fost, domnilor, unele neînțelegeri datorate unor cauze care nu cred că este cazul (!!!) să le expun aci, neînțelegeri însă care spre marea mea satisfacție au putut fi limpezite și lucrurile puse la punct.

.....

[176] Cafenele speciale în care se găsea o cafea minunată, șuncă excelentă și ouă proaspete...
[177] Primisem cu acest prilej diploma de „Ehrenkurgast", o medalie, un album cu vederi și scutirea de „Kurtaxe" și de plată a băilor!! Meritam cu atât mai mult această favoare cu cât mă și căsătorisem o dată în 1897, în Karlsbad, devenind astfel enoriaș al bisericii rusești din localitate!
[178] Când partidul era încă și în acel moment în plină fierbere!

Afirmațiile ziarelor erau însă și de data asta gratuite, căci, pentru ca să fie vorba de o împăcare, trebuia mai întâi să fi existat o ceartă, și anume o ceartă între două părți. Ori, atât cât mă privește pe mine – și nu pot vorbi decât de mine căci dl. Argetoianu lipsește, ceartă n-a existat, căci nu știu să fi fost supărat vreodată pe (!!!) dl. Argetoianu.

.....

Explicațiile pe care le-am dat d-lui Argetoianu l-au satisfăcut, căci atât din scrisoarea ce mi-a trimis cât și din cele ce mi-a spus amicul comun rezultă că-și va relua activitatea în partid.

.....

În sfârșit, făcând acum suma algebrică a tuturor celor întâmplate în ultimele trei luni, găsim un rezultat îmbucurător (!), adică pozitiv."

Aceste patru pasaje – principalele pasaje – extrase din cuvântarea lui Averescu (corectată de dânsul și publicată în *Îndreptarea*) dau măsura fățărniciei omului, care se angajase la una și săvârșise alta. Prin cuvântarea lui, Averescu a încercat să bagatelizeze procesul deschis între noi și să mă prezinte în fața Comitetului Executiv, ca un răzvrătit pocăit și iertat...

Și mai important decât discursul lui Averescu a fost atmosfera creată în comitet și în care a fost rostit. Reproduc în această privință mărturia unui prieten devotat care mi-a scris la Karlsbad, câteva zile după ședință:

.....

„Vin acum la faimoasele declarații. Luni 8 curent, deci trei zile după plecarea d-tale, a apărut convocarea Comitetului Executiv pentru miercuri 10, ora 4 p.m. Au sosit la ședință membrii aflați în București și numai câțiva din provincie; lipsa lor s-a datorit acestei convocări de ultima oră și mai ales faptului că ședința a fost fixată în preajma plecării la Chișinău. Au fost reprezentate organizațiile din Banat, Mehedinți, Dolj, Romanați, Teleorman, Dîmbovița, Prahova, Brăila, Iași, Roman și Botoșani. Deschiderea ședinței s-a făcut într-o atmosferă de neîncredere și de curiozitate. Președintele a intrat imediat în discuția ordinei de zi. Trei ore s-a discutat chestiunea articolelor din statute ce urmau să fie modificate la Congres; vorbărie multă și inutilă din care însă s-a evidențiat și pentru cei mai neîncrezători scopul urmărit[179]. Finalmente propunerile șefului au fost adoptate. A urmat în ordine ierarhică generalul Coandă, care în calitate de președinte al comitetului de organizare a dat o serie de explicații asupra programului Congresului. În fine, după

[179] Reconstituirea Comitetului Executiv pentru eliminarea prietenilor mei.

ce ordinea de zi a fost epuizată și parte din membrii Comitetului părăsiseră ședința, plictisiți de lungimea dezbaterilor, generalul a făcut alăturatele declarații, publicate apoi în *Îndreptarea* după ce, bineînțeles, au fost revăzute de autorul lor.

Ședința a fost imediat ridicată, încât Goga și Burileanu n-au mai putut interveni, după cum fusese convenit. Domniile dumnealor Cudalbu și Atanasiu au lipsit de la această solemnitate.

Astfel a luat sfârșit această farsă de prost gust, care a dovedit o dată mai mult buna-credință și sinceritate de care este animat ilustrul nostru șef...

Prietenii așteaptă cu mare nerăbdare întoarcerea d-tale pentru a fixa atitudinea noastră. Până atunci am cerut tuturor să păstreze rezerva de până acum, pentru a nu anticipa asupra hotărârii ce vei lua."

.....

Congresul de la Chișinău s-a deschis în ziua de 14 octombrie, patru zile după această memorabilă ședință a Comitetului Executiv. După mărturisirea celor de față, a fost un fiasco desăvârșit. Lume de adunătură, strânsă din Chișinău și din regiunile vecine, mai mult decât delegați din toată țara. Din Ardeal și din Bucovina foarte puțină lume căci era drumul și lung și scump. Din Vechiul Regat, multe organizații cu totul lipsă...; ce deosebire cu Congresul precedent din Sibiu! Abținerea și absența „animatorului" dăduse întrunirii o lovitură de moarte. Deși numele meu n-a fost pronunțat – cuvânt de ordine fiind dat în acest sens de Averescu – toată lumea era cu gândul la mine și la „intențiile mele", fie că așteptau gestul meu final cu nădejde, fie că se temeau de el. Mă înșel: s-a evocat o dată numele meu – m-a citat Gogu Vălleanu în referatul lui, dar „a fost imediat luat la interogatoriu" de Averescu. Bietul Nea Gogu s-a încurcat și s-a înecat în propriile lui argumente, căci se dăduse nenorocitului sarcina să rezolve problema ieftinirii traiului!!! Față de refuzul multora, și grație tactului și discernământului binecunoscut al generalului, însărcinările cele mai nepotrivite fuseseră date unuia și altuia. Astfel Anibal Teodorescu se pomenise cu „Finanțele" în brațe, un obscur profesor Zăhărescu de la Buzău cu „Instrucția Publică", un Zaharia de la Galați cu „Comunicațiile", iar Gogu Vălleanu, generalul, cu „Ieftinirea Traiului" – am spus-o deja. Singurul raport ca lumea a fost al lui Garoflid (Problema agrară), dar Garoflid n-a venit la Congres și raportul lui a fost citit de Berlescu. Culmea divagațiilor a atins-o însă trepădușul de Manoilescu, în raportul său

asupra „Problemei monetare"[180], susținând crearea a două monezi (!!!); un leu aur și un leu hârtie!! Această tâmpenie îi fusese sugerată de tata Averescu (cititorul lui Ricardo!), și cum era la debutul carierei sale politice, junele arivist nu voise să-și contrazică șeful, în care-și pusese toate nădejdile...

Cei de față mi-au povestit la înapoierea mea în București, că atmosfera deprimantă ce învăluia Congresul a influențat până și pe Averescu și pe Goga, care au fost sub nivelul lor obișnuit în cuvântările pe care le-au ținut. Pe toți, i-au decepționat adânc atacurile pe care Averescu le-a îndreptat împotriva Partidului Național ardelenesc. De la Goga, le așteptau, dar de la Averescu, nu. În ultimele luni, de când izbucnise criza în partid, ciracii generalului șoptiseră la urechea cui vrea să audă că „fuziunea cu Maniu era gata", și că puțin le păsa de „plecarea" mea... Mulți crezuseră, și deodată totul se prăbușea! Ce e mai nostim, e că Averescu a întemeiat refuzul (!!!) său de colaborare cu Partidul Național (povestea vulpii cu strugurii prea acri) pe sentimentele antidinastice dovedite de Maniu și de prietenii săi, cu prilejul încoronării! El, care fusese la Alba Iulia, nu putea da mâna unor oameni care se abținuseră de la încoronarea primului Rege al României întregite! Uitase moșul că mersese la Alba Iulia, contra voinței lui, împins de umeri de mine! Ieșirea împotriva lui Maniu și a Partidului Național i-o dictase însă un interes momentan: nevoia de a mulțumi pe Goga, și a nu-l pierde odată cu mine...

Atmosfera Congresului a fost înviorată o leacă prin alegerea noului Comitet Executiv și a șefului – adică a președintelui – partidului.

Printre articolele statutului modificate de Congres – după propunerea lui Averescu – au fost și cele relative la Comitetul Executiv, și la președinția partidului. Sub pretextul unei noi organizări, Averescu a voit să reînnoiască Comitetul Executiv, compus în majoritate din prietenii mei. După votarea articolelor noi, Congresul a ales 25 de membri, comitetul urmând a fi complectat prin membrii de drept (șefii de organizații, foștii miniștri etc.) și prin alți membri cooptați ulterior. Deși propusă de Ghenciu, omul lui Averescu, s-a întâmplat că din cei 25 de aleși, 10 erau prietenii mei! Camarila generalului nu-și cunoștea nici oamenii!

Cu alegerea președintelui a fost teatru întreg!

Averescu ceruse să se introducă în statute un articol prin care

[180] Începusem de câteva luni campania mea pentru stabilizarea monetară, campanie ce avea un mare răsunet, și Averescu a crezut necesar să aducă și el în Congres, o formulă concurentă și dăduse această sarcină lui Manoilescu, gata la toate și bun la nimic.

durata președinției sau a șefiei să fie mărginită la 4 ani. Din 4 în 4 ani, președintele urma să fie ales sau reales – și generalul mai cerea să fie reales de Congresul de la Chișinău pe baza noului articol și pe un termen de 4 ani. Tot acest matrapazlâc nu avea niciun sens, căci nimeni nu-i disputa șefia. Dar Machiavellică de la Severin avea planurile lui. Prin realegere, voia o consfințire față de criza provocată de mine în urmărirea șefiei (!!) – iar fixând un termen de 4 ani, lăsase să se înțeleagă că după acest termen îmi va trece mie mâna (!) încercând astfel să câștige de partea lui, din prietenii mei! Destăinuirile lui Ghenciu (căci el le făcuse) n-au înșelat pe nimeni (prea erau cusute cu otgonul), dar se vede că au speriat pe Petrovici – cel pe care-l făcusem eu ministru! – și i-au dat prilejul unui act de slugărnicie, conform cu firea lui. Bătându-se cu pumnii în piept a declarat că pentru prima oară în viața lui va fi indisciplinat (!) și se va opune din răsputeri propunerii șefului său: „Domnule general, dați dvs. exemplul disciplinei, supuneți-vă voinței partidului întreg, și primiți președinția pe viață!" Încântat – sorbea totdeauna cu voluptate balele lingușitorilor – Averescu a mulțumit cu recunoștință lui Petrovici și Congresului care îl aplaudase, dar a menținut punctul său de vedere, refuzând categoric președinția pe viață: „Suntem un partid democratic, și vreau să pot și eu, eventual, să trec răspunderea pe umeri mai tineri, și să rămân simplu soldat în partid..." Și s-a făcut cum a vrut el, iar Petrovici, disperat, a plâns!

Zece ani mai târziu, când m-am împăcat cu dânsul, Averescu mi-a mărturisit că s-a gândit atunci la mine și că mi-ar fi trecut șefia chiar înainte de 4 ani, dacă aș fi rămas lângă dânsul... Bineînțeles că a mințit în 1934, cum a mințit în 1923. Evenimentele din vara anului 1934, când cu criza Tătărescu, în care încăpățânarea lui de a rămâne „șef" a prăbușit toată combinația pusă la cale de mine cu Regele Carol – au dovedit-o cu prisosință...

Gongopol mi-a povestit că Goga făcea pe scârbitul pe când vorbea Petrovici, și că, deși sta lângă Averescu, ar fi șoptit: „Dacă se mai continuă pe tonul ăsta – eu plec!" De altminteri, tot timpul Congresului a avut o atitudine echivocă, înjurând pe Averescu prin colțuri când se afla înconjurat de prieteni de ai mei – și blamând atitudinea mea când urechile ce-l ascultau aparțineau ieslelor generalului... După ce m-am înapoiat la București, amicul Goga mi-a „explicat" că n-a vrut să rupă partidul, căci tot mai spera într-o împăcare... Ce împăcare? Vorba lui Averescu, nu putea fi împăcare unde nu fusese ceartă, și atitudinea mea nu era dictată de

resentimente, oricât de legitime ar fi fost ele, ci de considerații de o ordine mai înaltă...

Am spus mai sus că numele meu n-a fost pronunțat la Congres, din ordinul lui Averescu. A fost totuși unul care a îndrăznit să-l pronunțe, la banchetul Congresului. Acest unul a fost părintele Cugiujna, din Orhei. Părintele Cugiujna era un vlăjgan cât un munte, cu mustăți și cu cioc de mușchetar, fără nicio vocație sacerdotală, cu față și cu apucături de bandit. Intrase din 1918 în politică cu Averescu, și muncea de dimineața până seara să strângă avere. Plimba rasa lui sură de popă rusesc prin toate Ministerele și afacerile cele mai veroase țâșneau din „servieta" lui. O cruce mare de aur, atârnată de un lanț, se zbătea pe pieptul lui de taur, ca o talangă de gâtul unei vite. Mai târziu s-a și lăsat de preoție – la care s-a înapoiat apoi iarăși – ca „să-și închine puterile" cooperației... Așa cum era, era un om de curaj, și ciocul generalului nu-l speria. S-a sculat de pe scaun la banchet, și ridicând paharul a grăit cu accentul lui moldovenesc: „Trebuie să aducem omagiul nostru respectuos la doi bărbați de frunte care, deși absenți, sunt în sufletele noastre ale tuturora, dl. Argetoianu care a stabilit ordinea în țară și dl. Garoflid care a prezidat împroprietărirea!" Un moment de tăcere; apoi, în fața camarilei consternate, un raport de aplauze și ovații nesfârșite: „Trăiască Argetoianu!"

Moșul îngălbenise și s-a grăbit să ridice masa, amânând pe ceilalți oratori... la Congresul următor!

La ieșirea din sală, Tilică Ioanid s-a apropiat de Averescu și i-a spus: „Domnule general, ce bine era dacă cuvintele rostite de Cugiujna ar fi fost spuse de dvs.!" Averescu i-a răspuns însă numaidecât: „Domnule Ioanid, ce bine era dacă Argetoianu trimitea o telegramă Congresului!" Bine pentru el și lichelele lui...

Numele meu n-a fost prenunțat în dezbaterile Congresului, dar una din hotărârile luate a fost direct luată împotriva mea. Până la Congresul din Chișinău partidul avea un președinte, dar n-avea vicepreședinte. De fapt, îndeplineam eu funcțiile de vicepreședinte, adică de locțiitor al președintelui. Cu modificarea statutelor de la Chișinău s-au înființat cinci locuri de vicepreședinți și s-au ales, în ordinea următoare (propusă de Averescu): generalul C. Coandă și C. Argetoianu, pentru Vechiul Regat, Goga pentru Ardeal, Sergiu Niță pentru Basarabia și Dori Popovici pentru Bucovina. Prin această nerușinată alegere eram pus pe picior de egalitate cu bețivul Dori Popovici și cu anonimul Sergiu Niță – iar pe când aceștia, ca și Goga, erau singuri stăpâni pe ținuturile lor, eu trebuia să împart

cu Coandă Vechiul Regat, și încă pus în coada lui Coandă! Cu alte cuvinte, de unde până atunci aveam sub autoritatea mea de fapt dacă nu de drept, întreg partidul, nu-mi mai era îngăduit – dacă m-aș fi supus acestei inepții – să mă ocup decât de o parte a organizațiilor Vechiului Regat!

Încă o măsură care mi-a dovedit adevăratele intenții ale lui Averescu și m-a decis la pasul definitiv[181].

Pe când eu îmi făceam liniștit cura la Karlsbad și petreceam pe urmele lui Goethe întâlnite la fiecare pas, șeful nostru Moș Teacă profita de lipsa mea ca să-și calce angajamentele și „să-mi taie unghiile", după propria lui expresie. Deși se obligase, înainte de plecarea mea, să facă în plenul Comitetului Executiv declarații care să-mi dea întreaga satisfacție și să pună cu botul pe labe pe cei ce se ridicaseră împotriva mea și îndrăzniseră să-mi bănuiască până și cinstea, deși precizase că „incidentul" odată aplanat urma să-mi reiau în partid locul pe care nimeni nu mi-l contestase niciodată, Domnul Moș a socotit că poate scăpa „prin tangentă" în Comitetul Executiv și să mă reducă în Congres la rolul unui sub-Coandă pironit între Pipi Negulescu și Sergiu Niță. Vădit căuta cearta cu lumânarea. Ținut la curent prin scrisori despre această trădare, mărturisesc că ea m-a lăsat cât se poate de rece, căci niciun moment nu mă gândisem să-mi mai pierd vremea în politică alături de un om în care nu mai aveam nicio nădejde. Atitudinea lui îmi convenea chiar, căci îmi ușura îndeplinirea gestului de definitivă despărțire. Fățărnicia lui Averescu a avut însă darul să exaspereze pe Goga, mai întâi fiindcă

[181] Pentru a sublinia și mai lămurit această „capitis diminutio" în ce mă privea, înapoiat la București, generalul Averescu ne-a trimis pe ziua de 20 octombrie, fiecăruia din cei desemnați într-însa, următoarea „Delegație" ce punea sfârșit interimatelor mele, întemeiate până atunci prin consensul tacit al tuturor:

„Delegație

Pe timpul absenței președintelui Partidului Poporului din Capitală, o delegație a Comitetului Executiv Central compusă din d-nii

General Coandă
C. Argetoianu
P. Negulescu și
Oct. Goga

va da soluție definitivă chestiunilor care nu suferă întârziere și care nu ating orientarea generală a politicii partidului. Hotărârile Delegației se vor lua după prealabila consfătuire a delegaților prezenți și ele vor fi comunicate pe dată («la confiance regne!»), președintelui partidului, prin Secretariatul Comitetului Executiv Central. Fiecare din delegați are facultatea de a convoca pe colegii săi la consfătuire, indicând ziua, ora și locul.

Președintele Partidului Poporului
General Averescu"

Și aci fusesem clasificat al 2-lea după generalul Coandă!!

se purtase chezaș față de mine de buna-credință a șefului și se făcuse de rușine – și apoi fiindcă era convins că cearta noastră-l făcuse să scape „puterea". Pe la sfârșitul lui septembrie și în octombrie, Brătianu intrase într-adevăr în serioase dificultăți, de ordin intern de partid, și Goga era convins că fără cearta noastră Regele ar fi schimbat Guvernul și ar fi chemat pe Averescu, căci despre naționali și despre țărăniști, despre Maniu și despre Mihalache nu putea fi vorba cât timp ar fi avut Brătianu un cuvânt de spus. În realitate, Goga și-a făcut iluzii, Brătianu era în apogeul puterii lui și, mai tare decât oricând, se juca cu Ferdinand ca cu o păpușă. Toată criza politică s-a terminat printr-o remaniere și Guvernul a mai ținut doi ani și jumătate. Dar Goga nu era în curent cu cele ce se petreceau în culisele Seraiului, și a rămas convins că încăpățânarea Moșului și reaua lui credință față de mine îl îndepărtase de blidul cu linte după care ofta. De aci nervozitatea lui în timpul Congresului din Chișinău, „butadele" și „buderiile" cu care a alimentat cafeneaua politică, după Congres.

*

Terminându-mi cura, am părăsit Karlsbadul și am luat drumul țării. M-am oprit 24 de ore la Viena, și în ziua de 4 noiembrie după-amiză, urma să sosesc la București. La București, prietenii mei fierbeau, și pe de o parte ca să se răcorească, pe de alta ca să mă împingă spre pasul pe care-l doreau (și pe care ei nu știau că eram deja hotărât să-l fac) – prietenii mei au hotărât să-mi organizeze o „formidabilă" primire la gară. Cum a aflat Averescu despre ce se pregătea, a tunat și fulgerat. Oamenii lui de casă au anunțat excluderea din partid a celor ce ar pregăti această manifestare sau ar lua parte la ea. Iar Goga și Coandă au făcut demersuri „amicale" pe lângă Popovici-Tașcă, Ioanițescu, Davila (cei doi din urmă șefii organizațiilor din Ilfov și Vlașca, care trebuiau „să contribuie" la populare pieții Gării de Nord) conjurându-i „să nu rupă partidul" – căci de data asta n-ar mai fi putut împăca pe general. Toți trei s-au arătat intransigenți, căci nu de asta le era teamă, ci tocmai asta așteptau. De alta se temeau ei: să nu refuz eu manifestația și să le scap printre degete, căci ca să-i mai domolesc, nu le destăinuisem intențiile mele. Popovici-Tașcă a răspuns lui Goga și lui Coandă că nu pricepea opoziția lui Averescu împotriva unui gest natural față de un fruntaș al partidului, și că ar fi fost mai nimerit să vină și generalul la gară, să pecetluiască astfel împăcarea pe care pretindea că o dorea! Goga a încercat să miște pe Averescu în acest sens, dar n-a izbutit să provoace, din fericire pentru planurile mele, decât un zâmbet ironic. În realitate Averescu

era tot atât de convins ca și mine că o colaborare nu mai era posibilă între noi, și manevra „pour mettre les torts de mon coté". Destinul îmi rezerva să mai suport o dată exact aceleași manevre în 1930, cu prilejul despărțirii mele de Partidul Liberal – numai că atunci urma să tragă sforile prietenul meu Duca...

Cum spusei, teama prietenilor mei era să nu mă învoiesc, eu, la manifestația pregătită. Telegrafic mă preveniseră la Viena, și cum nu le răspunsesem nimic, mi-au trimis la Arad pe Radu Pancu, un bun, inteligent și devotat prieten – să mă convingă. În scopul diametral opus, Goga mi-a trimis, tot la Arad, pe Tilică Ioanid, să mă conjure să decomand manifestația, că tot restul se va aranja! „garanta Tavi"! Ce e mai nostim, e că întâlnindu-se în Arad, și petrecând împreună, căci erau prieteni, Pancu a convins pe Tilică să nu mai intervină, lucru ce-i era cu atât mai ușor cu cât amicul Ioanid nu putea suferi pe Averescu și se socotea printre aderenții mei – convins de altminteri ca mai toți (afară de mine) că în caz de despărțire Goga va merge cu noi. În gara Arad, am răspuns numaidecât lui Pancu că primesc manifestația cu condiția să fie serioasă și să nu mă fac de râs. Tilică n-a mai zis nimic, și s-a urcat cu mine în tren pe când Pancu a rămas la Arad să telefoneze lui Tașcă și să ia trenul următor. Era seara târziu, m-am culcat și am dormit somnul celor drepți...

A doua zi, la ora 3, am sosit în Gara de Nord. Pe peron mă așteptau „fruntașii", ce era mai bun în partid – iar pe piață, masele, cu surle, cu steaguri, cu flori. Am văzut multe manifestații în viața mea, dar n-am văzut alta mai reușită. Ioanițescu și Davila se întrecuseră și probabil că puseseră la bătaie multe parale. Urlau oamenii cât îi ținea gura, și dacă n-aș fi bănuit dedesubturile acestei înscenări și aș fi fost mai naiv, aș fi putut să mă cred omul cel mai popular din România. Bineînțeles s-au ținut și discursuri, și am vorbit și eu. Nu s-a spus nimic împotriva lui Averescu, dar nu s-a pomenit numele lui, și fiecare cuvântare s-a terminat printr-un „trăiască Partidul Poporului" și un „trăiască Argetoianu" – subliniate prin urale răcnite de zece mii de glasuri...

Pe mine, această primire nu m-a încălzit, căci știam cum sunt puse la cale asemenea manifestații, dar pe Averescu l-a înghețat. Căci bineînțeles Puiu Crăiniceanu a pornit a doua zi la Severin, cu raport amănunțit însoțit de fotografii. Primirea ce mi s-a făcut în Gara de Nord nu m-a încălzit, dar m-a mulțumit. M-a mulțumit fiindcă fusese reușită și nu mă făcuse de râs; m-a mulțumit, fiindcă printr-însa se lămureau lucrurile: trecusem Rubiconul. Cunoșteam

pe Averescu pe de rost și știam bine că cu toate era în stare să se împace, numai cu asta nu: concurența pe terenul mascaradelor!

Lăsasem de altminteri sorții să cadă fără nici un entuziasm. Avusesem trei luni vreme destulă de gândit și concluziile la care ajunsesem numai îmbucurătoare nu erau. Un lucru era cert: cu Averescu nu mai aveam ce căuta în politică. Mai întâi fiindcă se dovedise incapabil să urmărească scopurile pentru care plecasem la drum cu el și atât de încăpățânat în singura lui ambiție de a ajunge prim-ministru pe orice cale și fără nicio preocupare de a doua zi, încât orice îndreptare în această privință era exclusă. Apoi, fiindcă toate firele ce ne legaseră se rupseseră, și era iarăși exclus să-l mai pot influența în viitor pentru a-l îndrepta pe o cale mai bună. Această primă concluzie: despărțirea, mi s-a impus de la început, și dacă am tot amânat-o sub fel de fel de pretexte, a fost fiindcă nu mă puteam hotărî încotro să o apuc după despărțire. Dacă aș fi fost de unul singur, hotărârea mea ar fi fost ușoară, aș fi plecat de la începutul anului, aș fi părăsit și pe Averescu și politica, aș fi petrecut verile la Breasta și iernile în străinătate și aș fi încheiat o carieră ce nu-mi dăduse decât amare decepții, cu toate satisfacțiile mărunte întâlnite în cale. Dar nu eram singur. „Conflictul" meu în partid nu era numai conflictul meu. Ca mine simțeau și gândeau cele mai bune elemente din partid. Nu scosesem încă o vorbă și făcuseră toți zid în jurul meu. Mulți din fruntașii noștri, și unii șefi de organizație o luaseră înainte și suferiseră „pentru ideile mele" răzbunările și ostracismul șefului. Aveam o datorie față de acești oameni, și n-am fugit niciodată de la îndeplinirea unei datorii... Retragerea din viața politică se arătase din zi în zi pentru mine mai imposibilă și m-am văzut astfel silit să pun la cale un plan pentru scoaterea mulțimilor ce mă purtau la liman.

Mi-am dat bine seama de greutățile pe care urma să le înfrunt. Adevăratul meu adversar nu era Averescu, ci Brătianu – deși nu mai aveam nimic de împărțit cu dânsul. Personal, nici Brătianu nu mai avea nimic cu mine, dar își apăra omul situația de stăpân al politicii românești, și în această privință nu era nimic de zis. Rupând partidul în două, soarta fiecărei ramuri era în mâna Regelui Ferdinand. Dacă Regele Ferdinand ar fi schimbat Guvernul în primele luni ale anului 1924, Guvernul devenit odios și a cărui înlăturare era cerută de întreaga opinie publică, și m-ar fi chemat pe mine, n-ar mai fi rămas un om alături de generalul Averescu, iar eu aș fi putut nu numai să reîncheg un partid puternic, dar să dau și țării un Guvern național în care s-ar fi contopit cu Partidul Poporului și elementele de ordine din Partidul Național și din

Partidul Țărănesc. Nu mi-am făcut nici un moment iluzia că asemenea lucru se va întâmpla. Soarta noastră era în mâna Regelui Ferdinand, dar mâna Regelui Ferdinand era condusă de Brătianu și Brătianu nu putea admite constituirea unui organism politic care să-i țină frunte. Sistemul lui era să se agațe de putere cât putea, și când nu mai putea să cedeze „interimatul" guvernării unei formații slabe și la discreția lui, unui om care să fie o păpușă în mâinile lui. Mi-am dat bine seama în acele luni în care m-am zbătut atât, sufletește, că Regele nu va înlătura așa de repede pe Brătianu și că între mine și Averescu, Brătianu va impune Regelui pe Averescu, paiață ale cărei sfori puteau fi trase cu atât mai lesne în lipsa mea de lângă dânsul. Despre Maniu, Mihalache, Iorga neputând fi vorba cât timp Brătianu stă de veghe, iar eu fiind temut de dânsul, mi-am dat seama încă din 1923 că succesiunea Guvernului Brătianu va reveni lui Averescu, dacă va mai avea în jurul său elementele necesare ca să o poată primi. De aci necesitatea pentru mine de a reduce la un minimum și personalitatea generalului și forțele ce-l înconjurau. Această manevră mi-a cerut însă timp: a trebuit să las lui Averescu cât mai multe prilejuri de a se face odios opiniei publice și de a descuraja câți mai mulți partizani.

Și am mai avut încă un motiv de întârziere. Plecând de la premisa că Brătianu nu va ezita să aleagă ca succesor, între mine și Averescu, pe Averescu, am ajuns la concluzia că singurul mijloc de a zădărnici planurile Satrapului de la Florica era să canalizez „partidele naționale și democratice" spre putere, împăcându-le cu Coroana, de care se depărtaseră, dându-le chezășia spiritului meu politic și temperamentului meu de ordine. Pentru această viitoare colaborare, trebuia însă, înainte de faptul îndeplinit al despărțirii mele de Averescu, să pun simpatiile iorghiștilor, maniștilor și țărăniștilor de partea mea. Pentru aceste manevre am avut însă nevoie de timp. Cu Iorga, articolul scris de dânsul în *Neamul Românesc*, mi-a dat abia la sfârșitul lui septembrie prilejul unei împăcăciuni.

Cu Maniu și cu Partidul Național din Ardeal avusesem totdeauna cele mai bune raporturi personale. În Partidul Poporului, Maniu nu se împăca cu sabia și cu pretențiile dictatoriale ale lui Averescu, și cu Goga. Între partidele noastre se tratase totuși, de mai multe ori o fuziune, și în Guvernul din 1920, Maniu autorizase pe Goldiș să intre. Ruptura n-a devenit iremediabilă decât după suprimarea Consiliului Dirigent din Ardeal, care a determinat și retragerea lui Goldiș din Guvern. Dar Maniu și ardelenii făcuseră pe Averescu și pe Goga răspunzători de această măsură, și nu se supăraseră deloc

pe mine, cum au dovedit-o și în timpul guvernării noastre, și după, în 1922, negocierile politice pe care le-am avut cu ei. Prin Mihai Popovici, prin Branișteprin Goldiș, prin Vaida și prin Sărățeanu, fără să solicit nimic, m-am aranjat – fără nici o greutate de altminteri – ca în caz de ruptură cu Averescu, simpatiile lor, fără să se angajeze încă la nimic, să fie de partea mea. Cu Partidul Țărănesc a mers mai greu, din cauza „afacerii Madgearu". Dar Madgearu era detestat de ai lui, mai ales de Lupu, de Iunian și de Stere și pe de altă parte – poate tocmai din cauza asta – și Lupu și Iunian și Stere erau personal în cei mai buni termeni cu mine. Cu Mihalache raporturile mele nu erau nici bune, nici rele, dar reformatorul țărănimii românești ura adânc pe Averescu care îndrăznise la un moment dat să-i taie iarba de sub picioare.

Cu Partidul Liberal odios tuturor, cu partidul nostru sfâșiat și în refacere – cele trei partide democratice dominau întreaga opinie publică, și toate ziarele de tiraj le susțineau. Chiar în afară de planurile mele politice de viitor, era esențial pentru mine ca în ceasul rupturii de Averescu simpatiile lor să meargă, în cearta noastră, spre mine. Și le-am avut.

Rândurile precedente sunt menite să lămurească pentru ce am întârziat până în decembrie cu ruptura, și pentru ce am fost silit să procedez în realizarea ei la o violență de limbaj ce nu se încadra nici în temperamentul, nici în obiceiurile mele.

După primirea mea triumfală în Gara de Nord, raporturile dintre Averescu și mine au fost de fapt rupte. La început, generalul fiind încă la vie, am tratat cu el prin Coandă și prin Goga, care tot mai sperau, împotriva tuturor evidențelor, o împăcare. După ce s-a înapoiat la București, pe la sfârșitul lui noiembrie, lucrurile se înăspriseră atât, încât nu ne-am mai văzut. Nu voi raporta aci nimic despre aceste „palabre" prin terți, fiindcă ele nu prezintă niciun interes, referindu-se numai la pretenția lui Averescu de a obține consimțământul meu la excluderea prietenilor mei din partid, vinovați, pro primo (cum zicea bietul Flondor) de a se fi abținut de la Congresul din Chișinău și pro secundo de a fi organizat fără autorizație manifestația de la gară considerată de dl. șef (nu de gară... ci de partid!) ca îndreptată împotriva autorității sale!

Aflasem, pe de altă parte, că Averescu hotărâse să convoace Comitetul Executiv, ca să pună întreaga chestiune, și să ceară odată cu excluderea prietenilor mei, și pe a mea. Și fiindcă nu-mi trecea nici prin gând să mă războiesc cu Cudalbu, cu Jenică Atanasiu și cu

Ghenciu, într-un Comitet Executiv reconstituit pe sprânceană[182] – i-am dat drumul!

Ce să o mai lungesc cu amănunte care și-au pierdut tot interesul: la 15 decembrie am redactat un manifest prin care am decapitat pe generalul Averescu și m-am proclamat șef al Partidului Poporului! În acest manifest, după ce enumeram, fără nicio menajare erorile și trădările generalului, continuam:

„Iată omul a cărui popularitate ne-a amăgit, un moment, pe toți. Văzusem lipsurile lui de la început. Dar ne consolam cu speranța, naivă recunoaștem, că golurile evidente s-ar fi putut împlini prin munca și truda celorlalți.

Pentru a conduce un partid în situația de azi a României, îi trebuie unui șef:

- Să aibă încrederea desăvârșită a Coroanei;
- Să fie un om reprezentativ al opiniei publice;
- Să posede în cel mai înalt grad simțul politic.

Întrucât privește încrederea Coroanei în generalul Averescu, nu am eu cădere să vorbesc; dar conflictele care au pecetluit în decembrie 1921 căderea Guvernului de atunci sunt încă vii în mintea tuturor.

Reprezentativ al opiniei publice, generalul Averescu n-a fost niciodată. Fetișismul rural, de care s-a bucurat în rândurile unei mase amorfe la primul ei contact cu viața publică, n-a trecut niciodată în tabăra știutorilor de carte, iar îndată ce masele amorfe au început să se deștepte – fetișismul, cu toate ademenirile unei oribile demagogii, s-a năruit.

Cât despre simț politic și generalul Averescu, ar fi o glumă de prost gust, riscându-se o imperechere.

S-a văzut din sumara enunțare a câtorva, de ce fantezii ori de ce extravaganțe ar fi și e capabil acest diletant politic, mereu absorbit de exegeza statutelor partidului.

Totuși, lăsându-se îngrădit, generalul Averescu, prin influența ce ar fi putut exercita, văzut mai de departe, asupra maselor, putea fi încă de folos operei de închegare a României Noi.

Este ceea ce nu a putut înțelege. În mulțumirea vanității sale nu și-a făcut drum nici un imbold mai înalt. Partidul organizat de alții, a căutat să-l transforme în camarilă având doar dreptul să i se închine cu evalvie înaintea șubredei sale personalități.

Dar ideea care a călăuzit atâtea energii de seamă, venite la apelul nostru, nu poate pieri.

Partidul Poporului are să trăiască o viață nouă, dezvoltându-se netulburat mai departe.

[182] În care probabil că totuși aș fi avut majoritatea!

Iar anticamera d-lui general Averescu se va goli încetul cu încetul, fără ca lumea să-și dea măcar seamă de un proces de descompunere, care de azi înainte nu mai interesează viața noastră politică!"

Vâlva pe care acest manifest a făcut-o a fost enormă. Toate ziarele l-au reprodus și l-au comentat, și toate mi-au fost favorabile mie, pecetluind pe Averescu ca pe cel mai nedibaci și mai prost om politic – afară de *Viitorul*, care, nu s-a pronunțat și s-a mărginit să-și arate bucuria pentru spargerea singurului partid ce i-ar fi putut face concurență dacă ar fi fost altfel condus.

Alături de mine s-au declarat toate organizațiile Partidului Poporului care însemnau ceva în județul lor. Alături de mine au venit toate elementele curate ale partidului, toți cei care aveau ceva în mintea și în sufletul lor. Cu Averescu au rămas numai cei cu galoane pe mâneci, și în mare majoritate oameni veroși și fără scrupule. Alături de mine s-a strâns întreaga redacție a *Îndreptării*, afară de Bărdescu[183] care a luat locul lui Gongopol, și cu toți acești vechi colaboratori am înființat, chiar în ziua lansării manifestului meu, noul ziar al partidului *Îndrumarea*, titlu pe care era să fie dat încă de la Iași gazetei noastre de luptă...

Cu Averescu a rămas însă Goga. A rămas cu picioarele lângă dânsul, căci sufletește s-a declarat cu mine... Un ziar de dimineață, comentând manifestul meu, scria:

„Spărtura s-a făcut și este definitivă. Partidul Poporului s-a rupt în două. Dl. Argetoianu este șeful unei ramuri și generalul Averescu șeful celor câțiva generali și foști miniștri.

Dl. Octavian Goga a rămas în lotul averescan – cum era de prevăzut. Dl. Goga se înțelege de minune cu concepțiile «politice» ale generalului Averescu căci și castelanul de la Ciucea e oricând gata să trateze cu oricine orice combinație numai să ajungă mai repede la Guvern. De la ideea unui pact cu ungurii[184] – semnat deunăzi în castelul de la Ciucea – dl. Goga a sărit la «Ideea Națională» de la Cluj îmbrățișând mișcarea antisemită, ceea ce nu-l va împiedica mâine să asigure pe evrei că s-a pus în capul mișcării studențești pentru a o scoate din mâinile lui Cuza!

Acum nu-i rămâne d-lui Goga decât să împingă pe generalul

[183] Anton Bărdescu, excelent element, dar influențat de unchiul său doctorul Bărdescu, marghilomanist credincios, care vedea în plecarea mea de lângă Averescu posibilitatea partidului său de a reînvia sub conducerea generalului! Anton Bărdescu a încetat din viață după scurtă vreme, răpus de o tumoare la creier, boală de care era probabil deja atins în 1923, și care îi sleise toate energiile...

[184] Goga tratase și încheiase un pact de alianță cu Partidul Național Maghiar din Ardeal, peste capul meu, cu singura învoire a lui Averescu și se scuzase pe lângă mine cu argumentul „că era hotărât să tragă chiulul ungurilor"!...

Averescu să accepte șefia d-lui Marghiloman sau a d-lui Stere, dar dacă d-nii Averescu-Goga vor ajunge la un acord cu «progresiștii» sau cu «poporaniștii» steriști, e lesne de întrevăzut că nici dl. Marghiloman și cu atât mai puțin dl. Stere se vor lăsa conduși de generalul Averescu sau de dl. Goga!"

Defecțiunea lui Goga – căci a fost o defecțiune[185] – cu toată părerea de rău sufletească datorită slăbiciunii mele pentru dânsul a fost binevenită, și ca atare a resimțit-o intuiția mea politică care, cu tot „succesul" loviturii date, prevedea că Brătianu, și prin urmare Regele, vor face să atârne balanța de partea lui Averescu și că nevoia mă va sili să mă apropii de Maniu și de naționaliști, față de care prezența lui Goga alături de mine ar fi constituit un obstacol de neînvins.

Prietenii mei – adică majoritatea partidului – care nu vedeau și nu socoteau atât de departe erau însă încântați și „adevăratul" Partid al Poporului a debutat sub șefia mea în mijlocul celui mai curat entuziasm: aveau oamenii simțământul că se premeniseră și se spălaseră de mocirla în care o mână grea, despotică și nepricepută, îi silise să trăiască.

Eu unul, am săvârșit totuși chibzuitul act cu inima strânsă, pe de o parte fiindcă pecetluia falimentul definitiv al frumoaselor planuri concepute în 1917 și 1918 la Iași – pe de alta fiindcă-mi dam seama de toate mizeriile și de toate compromisurile politice prin care voi fi silit să trec ca să scot din făgaș căruța, a cărei conducere mi-o încredințase încrederea opiniei publice și a prietenilor mei. Din nenorocire n-aveam altă soluție și în lipsa curajului de a părăsi pentru totdeauna arena politică, a trebuit să fac singurul pas compatibil cu demnitatea mea în cadrul unor lupte pătimașe pe care nu le provocasem eu...

Și așa a luat sfârșit Partidul Poporului întemeiat la Iași în primăvara nădejdilor din 1918, de mine, de Matei Cantacuzino și de Cuza, în jurul pamponului generalului Averescu – și s-a năruit o legendă care n-a fost nici măcar un vis frumos...

Pe lespedea sub care au fost îngropate naivele noastre năzuințI

[185] De la începutul conflictului, Goga s-a arătat plin de reticențe: deși în toate ocaziile, în fața mea și a prietenilor mei, n-avea decât cuvinte de blam pentru general și proclama dreptatea cauzei mele, s-a ținut și de pulpana lui Averescu sub pretext de împăciuire, fiindcă nu voia ca partidul să se rupă. Duplicitatea lui a fost atât de mare, încât a înșelat pe cei doi prieteni ai lui cei mai intimi, pe Tilică Ioanid și pe D. Burileanu. După publicarea manifestului meu, acești doi „inseparabili" *ai fratelui Tavi*, au venit la mine *să mă felicite și să se felicite că au scăpat de Averescu.* După 48 de ore Burileanu mi-a scris, și Ioanid a venit să-mi spună *cât erau de mâhniți că nu pot merge cu mine*, dar nu se puteau despărți de Goga, care, spre marea lor surprindere, rămânea alături de Averescu...

s-ar fi putut săpa, ca o sinistră ironie următoarele cuvinte scrise de Pamfil Șeicaru în foaia lui:

„...Și dl. C. Argetoianu a trebuit să suporte *revolta morală* a d-lui Jenică Atanasiu, *judecata inteligenței* d-lui Bou-Cudalbu, *intransigența de convingeri* a d-lui Petrovici, *energia* d-lui Pipi Negulescu, coalizate de momâia legendei..."

Și ca încheiere a dureroaselor capitole în care am încercat *să dau ceva* din zbuciumul sufletesc ce m-a dus la sfâșierea partidului întemeiat de mine la Iași, voi reaminti cuvintele prin care Regele Ferdinand mi-a tălmăcit câteva luni mai târziu la Sinaia, rostul celor întâmplate. A ascultat bietul Rege lunga poveste a mizeriilor îndurate de mine, a tăcut câteva clipe, a dat din cap și mi-a susurat: „Ce vrei Argetoianu, *are un suflet de vagmistru*!".

*

Cititorii mei s-ar putea întreba pentru ce am procedat cum am procedat și n-am creat un partid nou. Această întrebare, cititorii mei nu și-ar fi putut-o pune, dacă Brătianu nu s-ar fi dat de partea lui Averescu și nu l-ar fi înțolit din nou, prin făgăduiala aducerii la putere și prin umplutura „zestrei guvernamentale" pe care i-a aruncat-o în brațe în 1926. În realitate vechiul partid era al meu, și două treimi dintr-însul au părăsit pe Averescu odată cu mine. Cât de slab rămăsese Averescu, a dovedit-o faptul că, adus la putere în 1926 de Brătianu, nu s-a putut menține decât un an. Altfel ar fi ieșit socotelile, dacă cei de sus, în loc să ajute pe Averescu, m-ar fi ajutat pe mine. Dar tocmai asta nu o voise Brătianu...

Partidul era *al meu* mai mult decât al lui Averescu, și cu toate bănuielile privitoare la atitudinea ulterioară a lui Brătianu, *nu puteam să-l las altuia.* Nu puteam să nu încerc să distrug o legendă pe care tot eu o întărisem și să dobor omul care minase atâtea nădejdi curate. Am distrus legenda. Dacă omul a scăpat din ghearele mele, n-a fost meritul lui, și dacă n-am izbutit să întemeiez din pricina vitregiei vremurilor și vrăjmășiei camarilei de Sus o nouă forță politică, am avut cel puțin satisfacția să constat, că fără mine Averescu n-a mai însemnat nimic, cu toate că vânturile cele bune i-au mai umflat o dată pânzele în anii 1926-1927...

Și mi-a fost sorocit să dau cu el definitiv de pământ, în iunie 1927, de data asta – o, ironie! – cu ajutorul aceluiași Brătianu, care-l salvase în decembrie 1923...

Unii au pretins că, dacă nu m-aș fi despărțit de Averescu, soarta României ar fi fost alta. Așa pusă, afirmarea n-are sens. Dacă Averescu n-ar fi înnebunit la începutul lui 1923 și Partidul Poporului și-ar fi

continuat activitatea începută în 1922 pe baze noi, poate că soarta țării ar fi fost alta. Dar așa cum ajunsese să fie condus partidul în toamna anului 1923, prezența mea și a prietenilor mei alături de Averescu n-ar fi schimbat nimic. Ar fi consfințit un faliment mai mult: pe al meu.

*

Înainte de a trece mai departe și de a schița în aceste *Amintiri* etapele străduințelor mele politice din anii următori, vreau să spun două vorbe despre acțiunea inaugurată de mine în cursul anului 1923, pe terenul monetar – fiindcă această acțiune a avut o mare înrâurire asupra evoluției ideilor noastre economice și a determinat redresarea monetară din 1929 cunoscută sub numele de *stabilizare.*

Guvernarea noastră din 1920 și 1921 izbutise să liniștească definitiv spiritele și să curme valul bolșevismului care ne amenința de jos. Spiritele se liniștiseră atât de bine, încât primiseră cu indiferență, ba aproape cu umilită bucurie „oroarea inutilă" a unui nou Guvern liberal. Opinia publică, care îndată după dezastrele războiului ar fi reacționat cu violență, s-a lăsat pălmuită pe amândoi obrajii, și a primit cu resemnare hotărârile cumetrilor ce conduceau din spatele Tronului destinele țării. Contribuiseră multe la această indiferență față de evenimentele politice și poate mai presus de toate, sărăcia crescândă și greutățile vieții care ridicau „economicul" pe deasupra „politicului" și împingeau mulțimea să creadă că samsarii și zarafii de după tarabele liberale vor fi în stare să îndrepte stările materiale și să oprească alunecarea fiecăruia spre prăpastia falimentului. După ce, în primii trei ani care au urmat războiului, am fost cu toții atât de orbiți de „România Mare" încât am închis ochii preocupărilor de ordin economic și lăsându-ne tâmpiți de surlele și de tobele „politicului" am decretat cea mai stupidă reformă agrară din câte s-au înfăptuit pe fața pământului și am neglijat „echiparea" gospodăriei noastre naționale – sărăcia ne-a deșteptat în fine prin loviturile ei, și ne-am aruncat toți să dregem ce stricasem și să mai scăpăm ce era de scăpat.

M-am aruncat și eu.

Această încălecare a preocupărilor economice pe deasupra celor politice s-a săvârșit pe la sfârșitul anului 1922 și pe la începutul anului 1923, și a fost determinată prin continua și catastrofala cădere a leului. Studiind mai de aproape problemele sleirii puterilor noastre naționale, am ajuns să-mi dau seama că una din principalele cauze ale răului sta în greșitele noastre concepții pe tărâmul monetar. Pornind de la convingerea absurdă, născocită

de economiștii occidentali grăbiți să descurce haosul rămas de pe urma războiului, că în materie monetară etalonul aur era înlocuit prin etalonul-credit – Guvernele noastre au socotit leul nostru deși lipsit de acoperire metalică[186], ca o monedă normală în criză trecătoare, și au tras din această premisă falsă concluziile cele mai nenorocite. Teoria etalonului-credit, era însă numai o teorie, și nicăieri, în nicio țară – și nici la noi – nu se înlocuise legal acoperirea metalică a monedei printr-o acoperire bazată pe creditul țării sau pe altceva. Și din punctul de vedere legal al funcționării ei – și nu era alt punct de vedere de luat în considerație – moneda noastră era cea mai proastă din toate, căci, pe când celelalte monede se bazau pe un stoc metalic existent, fie chiar scăzut față de circulația „semnelor" sporită prin inflația provocată de nevoile războiului, emisiunile monetare românești nu se bazau pe nimic. Ba, da: pe o poliță semnată Institutului de Emisiune de către Ministerul de Finanțe în funcțiune, după cum am arătat într-un capitol precedent al acestor „Amintiri"... În această privință ne făceau concurență numai Germania și Austria prăbușite și învinse, care fuseseră deposedate de aurul lor de către învingători. Dar nici Germania, nici Austria, n-au pretins niciodată că moneda lor de după război era o monedă normală.

Această „minciună națională" ne-a dus departe: ne-a dus la un pas de pieire. Fiindcă s-a considerat moneda noastră ca normală și scăderea valutară a leului ca trecătoare, s-au comprimat prețurile la exces (nebunia prețurilor maximale) și s-au redus bugetele la sume ridicole. Calculate la valoarea lor reală, la valoarea leului în aur, bugetele noastre de după război[187] au reprezentat anual, pentru România întregită și nevoită să-și refacă utilajul distrus, circa 250-300 milioane, pe când ultimul buget al României Mici s-a ridicat la 620 milioane!

Ni se spunea însă: nu e nimic, e o criză trecătoare, leul va crește și va reveni la valoarea lui normală, și toate vor fi bine! Ba, guvernatorul Băncii Naționale, Oromolu, de veselă memorie, dădea chiar interviuri, pus de Vintilă Brătianu, și anunța dinainte, nenorocitul, cu cât va crește leul în fiecare lună (era pe la sfârșitul lui 1923), și înșira cifre cu virgule: în cutare lună va crește cu 2 virgulă 3, în luna următoare cu 3 virgulă 4, și așa mai departe până să ajungă după calculele lui la

[186] Tot aurul nostru rămăsese la Moscova, unde fusese dus din prostie.

[187] Mă refer aci la bugetele Statului; aceleași constatări se pot face cu privire la bugetele județelor și comunelor.

100% din valoarea aur! Acest rezultat miraculos[188] trebuia atins dacă nu mă înșel, cam pe la începutul lui 1925! Rețeta pentru a se atinge un asemenea rezultat era simplă: sporirea creditului Statului! Dar cum se putea spori creditul Statului, când comprimarea bugetului împiedica orice investiție remuneratorie, orice completare sau reparare a utilajului de producție precum și normalizarea căilor de comunicație, ruinate de război? Și mai erau și plățile în străinătate îngreuiate prin lipsa de devize, și mizeria funcționarilor, și sărăcirea tuturor celor atinși prin comprimarea prețurilor de producție... Principala ramură de avuție a țării, agricultura, era izbită crunt prin taxele de export, menite să mențină prețurile cerealelor în interior sub cele reale din afară – iarăși în dauna creditului țării. Așa încât, cu cât se comprimau prețurile, cu atât scădea creditul țării, și cu cât scădea creditul țării cu atât scădea și valuta monetară, și astfel încă o dată prețurile. Era un cerc vicios, pe care numai orbii nu-l vedeau. Probabil că-l vedea și Vintilă Brătianu[189], dar era încăpățânat, și nu voia să mărturisească că-l vede, fiindcă apucase pe altă cale...

În Partidul Liberal, disciplina era atât de mare încât nimeni n-a îndrăznit să se ridice împotriva politicii monetare a Guvernului. În celelalte partide, problemele monetare și chiar cele economice n-au început să intereseze pe conducători decât după 1926. Erau toți atât de ahtiați de putere, atât de preocupați de căile pe care să ajungă la Guvern, încât „fleacuri" ca viitorul țării și ruina noastră economică nu-i interesau...

În această atmosferă grea, s-au ridicat numai doi oameni să spună adevărul: unul în afară de orice partid, Alexandru Perițeanu – și altul eu, tocmai în momentul în care ieșisem deja cu un picior din partidul în care mă aflam. Perițeanu n-a întreprins o acțiune politică, căci nu era om de dinamism politic, și s-a mărginit să scoată în toamna anului 1922 o broșură pe franțuzește intitulată: La monnaie, ses avaries et leurs remedès[190], prin care a încercat să demonstreze că moneda depindea, în ce privea valuta ei, numai de raportul emisiunii cu stocul metalic – și afirma că singura soluție a crizei era stabilizarea monetară. „Metalist" la exces, Perițeanu a avut

[188] Tot ce scriu aci se refera aproape exclusiv la guvernarea liberală (1922-1926). Sub guvernarea noastră nu s-au spus astfel de prostii, dar s-a făcut greșeala mare să se neglijeze problema monetară, tot sub nenorocita înrâurire a credinței că etalonul-credit va înlocui etalonul aur. Ca ministru de Finanțe, eu am avut cel puțin scuza că nu eram pregătit pentru problemele financiare – am spus-o la timpul său –, dar Titulescu și Take Ionescu se considerau mari financiari...

[189] Până în cele din urmă s-a dat învins și el și a prezidat în Guvernul său din 1927-1928 la stabilizarea monetară.

[190] Pe lângă care a mai scris și câteva articole pe românește, în diferite reviste.

meritul să fie cel dintâi în Europa care să preconizeze stabilizarea cursului monedelor avariate, pe când în toate țările se urmărea, prin metode diferite, normalizarea cursurilor, prin reducerea monedei la valoarea ei aur inițială.

N-am avut cunoștință de broșura lui Perițeanu, și am ajuns pe drumul meu, la aceleași concluzii, în ce privea stabilizarea – tocmai în toiul certei mele cu Averescu. Prima mea cărțulie, în jurul valutei noastre a apărut în august 1923. Prin această broșură, după o scurtă analiză a greșelilor săvârșite după război în materie monetară, proclamam ca o necesitate imperioasă introducerea imediată a principiului sincerității în socotelile noastre publice[191] și pregătirea cât de repede a unei stabilizări monetare. Nu e locul aci să intru în amănuntele unei probleme la rezolvarea căreia m-am înhămat într-o luptă de fiecare zi, mai întâi singur, apoi, după ce m-am despărțit de Averescu, împreună cu prietenii mei – luptă la care s-a asociat și Perițeanu înscriindu-se în partidul nostru. Vreau numai să subliniez două lucruri: mai întâi că și teoriile mele monetare și soluțiile date de mine în problemele valutare au contribuit și ele la despărțirea mea de Averescu; apoi, că patima cu care m-am aruncat în luptă pentru triumful ideilor mele a dat în anii următori, întregii mele activități politice un colorit special, care s-a întins și asupra partidului meu până la fuzionarea lui cu al lui Iorga. Într-adevăr, până nu izbucnise criza în Partidul Poporului, am avut mai multe conferințe cu Averescu în care am vrut să-l conving că formulele mele dau singura soluție rațională problemelor economice ce preocupau pe toți. N-am putut însă să-l conving; nu știu dacă n-a priceput, sau n-a vrut să priceapă ca să nu adopte ideile mele și să-și arate independența. Fapt este că n-a primit nici sinceritatea, nici stabilizarea monetară ca puncte esențiale de program pentru partid... Începuse să cocheteze cu Vintilă Brătianu, în nădejdea că acesta-l va ajuta „să mă mănânce", și visa și el despre o ridicare treptată a leului, fără să priceapă că o asemenea urcare era nu numai imposibilă (nu s-a văzut niciodată o monedă devalorizată cu peste 90% revenind la cursul ei normal), dar că ar fi fost și o nenorocire – o monedă pricinuind în urcare dezastre economice și mai mari decât în scădere. Neputând introduce în programul partidului principiile pe care le socoteam salvatoare, le-am dat drumul în august (în broșura suscitată) pe cont propriu, având grijă să nu angajez întru nimic partidul din care demisionasem, dar din care făceam încă formal parte. Averescu a fost furios, a declarat că am compromis (!!) partidul, și a

[191] Cele particulare ar fi urmat, forțat.

pus pe Manoilescu să găsească el o formulă pentru Congresul de la Chișinău (teoria celor două monezi!)!

Succesiunea evenimentelor ulterioare mi-a dat mie dreptate completă (deși cam târziu), ceea ce n-a împiedicat pe Averescu, în 1923 să-și bată joc de soluțiile mele. Dar de ce și de cine nu și-a bătut joc Averescu, începând cu el însuși!

Broșura mea *În jurul valutei noastre*, a avut un succes enorm; presa s-a pus să discute ideile pe care pentru prima oară cineva îndrăznea să le prezinte marelui public[192], iar mie îmi soseau zilnic scrisori nenumărate, cu aprobări și adeziuni, cu nedumeriri, cu cereri de lămuriri... Ziarul *Argus*, singura foaie independentă consacrată problemelor economice, și fără legături de partid, scria: „Dl. C. Argetoianu a dat la lumină o extrem de interesantă broșură intitulată *În jurul valutei noastre*. Mărturisim că rar ne-a fost dat să citim o recunoaștere mai sinceră – brutală – a greșelilor comise de oamenii noștri politici de la război încoace..."

Și mai departe:

.....

„Odată toată întinderea răului constatată și buba pipăită, dl. Argetoianu găsește firește ușor și soluția, care nu este alta decât restabilirea unei monede sănătoase. Pentru aceasta d-sa crede că trebuie rupt vălul și de azi înainte pusă problema pe «sinceritatea monetară».

.....

Să constatăm cu mulțumire că ideea restabilirii monedei și-a făcut drum, fiind pusă de un om politic *pentru prima oară în adevărata ei lumină.*"

Mă pot lăuda că niciodată n-a fost dusă în țara noastră o campanie atât de metodic, cu atâta vervă și cu atâta răbdare. Broșuri, articole, interviuri și mai ales conferințe s-au ținut lanț, timp de doi ani. După broșura mea din august, prima mea manifestare mai serioasă a avut loc în ziua de 24 noiembrie, când am ținut la Institutul Economic, după cerere, conferința *Moneda și Valuta*. Am mai vorbit la Institutul Social, la Craiova *Stabilizarea Monetară*, la Iași *Sinceritatea monetară*, la Galați *Devalorizarea monetară*, la Timișoara *Criza monetară și scumpirea traiului* etc. ducând pretutindeni cuvântul cel bun, în alaiul partizanilor mei politici, căci după conferința de la Institutul Economic, devenisem și eu șef de partid!

[192] Broșura lui Perieșeanu se adresa numai unui mic grup de inițiați – prin modul arid de prezentare a problemei.

Ideile mele s-au impus încetul cu încetul până sus, au fost adoptate până și de cei mai dârzi adversari ai mei din prima oră, și am avut cel puțin satisfacția să văd pe Vintilă Brătianu prezidând în 1928 la lucrările preliminare ale stabilizării monetare, după ce adoptase pentru bugetul său principiul sincerității. Au trebuit astfel 5 ani pentru ca ideile mele, combătute de politicieni numai fiindcă erau ale mele, să ajungă să se impună. Întârziere care a ruinat jumătate țara și m-a silit tot pe mine să vin cu conversia datoriilor în 1931 – întârziere, care ne-a făcut să pierdem conjunctura favorabilă a plasamentelor capitalurilor disponibile din Occident și a păgubit cu miliarde economia noastră națională...

În 1933, am vrut să strâng într-un volum tot ce scrisesem de la 1923 asupra problemelor economice la ordinea zilei, dar alte preocupări nu mi-au dat răgazul să o fac. Am scris însă o prefață, pe care-mi permit să o transcriu aci, „tale quale", ca o satisfacție postumă pentru o muncă grea și dezinteresată pe care compatrioții mei n-au răsplătit-o:

„Am strâns în acest volum mărturisirile unei lupte de zece ani de zile dusă pe tărâmul problemelor economice, monetare și financiare, probleme cu soluția cărora mintea oamenilor s-a frământat adânc în vremurile de după război.

Interesul public a scăzut desigur în timpul din urmă față de câteva din aceste probleme. Pentru altele, sunt propuneri și soluții care nu se mai încadrează exact în stările de azi și ar trebui revizuite. Nu am schimbat totuși nimic în aceste expuneri succesive care, din etapă în etapă, au marcat toate cotiturile crizei. Cred că cercetătorul de mâine va putea folosi materialul adunat aci, care lămurește pozițiile fiecăruia în cursul unui proces pe care Istoria nu l-a judecat încă.

Criza care încetul cu încetul s-a întins în ultimii zece ani asupra lumii întregi își are obârșia în dezechilibrul dintre producție și consumație și în pasivul enorm ce apasă pretutindeni atât asupra producătorului cât și asupra consumatorului.

Excesele capitalismului care au dus la supraproducție industrială și agricolă, pe de o parte – inflația creditului care a dus la sporirea pasivelor până dincolo de absurd, pe de alta, sunt consecințele directe ale războiului. Față de aceste adânci tulburări, puterea de rezistență a fiecărei țări a fost strâns legată de puterea aparatului economic, specific fiecăreia din ele. România, țară aproape exclusiv agricolă și-a ales cel mai rău moment, din punct de vedere economic, pentru înfăptuirea marii reforme care, fărâmițând proprietatea rurală, a distrus dintr-un condei cultura mare fără să pună nimic în loc. E

lucru vădit, că reforma agrară așa cum a fost concepută și realizată, a contribuit, în bună parte, în colțul nostru, la precipitarea fenomenelor de sărăcire împotriva cărora luptăm fără succes. Dacă în momentul inflației prețurilor, producția noastră de cereale ar fi rămas aceeași, cantitativ și calitativ, ca înainte de reformă – dacă nu s-ar fi recurs în același timp și la nesăbuita măsură a taxelor fiscale de export, este foarte probabil că am fi putut rezista fără prea mari pagube la asaltul crizei din afară. Într-o scurtă lucrare[193] pe care am publicat-o în 1913 am arătat toate neajunsurile la care va fi expusă economia noastră națională prin trecerea bruscă de la cultura mare la cultura mică. Deși scrisă cu zece ani înainte de perioada cuprinsă în volumul de față, am crezut nimerit să o reproduc aci (împreună cu două cuvântări rostite în Senat la începutul anului 1914) ca o prefață la capitolele ce urmează – după cum și reforma agrară poate fi considerată ca o introducere la evoluția ulterioară a prăbușirii noastre economice.

În România Întregită, prima abatere îngrijorătoare de la linia normalității a fost înregistrată pe terenul monetar. Cea dintâi problemă pe care trebuia să o rezolvăm a fost problema monedei naționale. Am fost împreună cu Alexandru Periețeanu, nu numai cei dintâi, dar singurii[194] care am cerut în anii 1922, 1923, 1924 stabilizarea monetară. Nu am fost ascultați decât prea târziu, după șase ani, și stabilizarea s-a făcut, în condiții greșite, abia în 1929. Ea nu a fost realizată în momentul util, atunci când abundența capitalurilor disponibile în Occident nu ne cerea pentru investiri în stil mare decât o monedă fixă. Ea a fost realizată tocmai în momentul în care devenea aproape inoperantă din punct de vedere economic, în momentul în care se pregăteau deja vremurile devalorizărilor succesive realizate de atunci în atâtea țări.

Aceeași întârziere, aceeași îndărătnică reavoință o constatăm din partea Guvernelor noastre și în ceea ce privește lichidarea pasivelor. Am pus problema categoric încă din anul 1929. Am prezentat Parlamentului prima lege de conversiune în noimebrie 1931. Nici până astăzi problema nu a fost definitiv rezolvată; nesfârșitele păsuiri și moratorii, nenumăratele măsuri și legi excepționale paralizează mai departe întreaga noastră activitate economică.

La argumentele aduse pentru îndreptățirea măsurilor radicale propuse în fiecare etapă a crizei, argumente legate prin firul bunului simț în urmărirea unui scop unic care se degajează de la sine în paginile următoare – adversarii mei politici nu au fost în stare să

[193] *Marea noastră proprietate și exproprierea.* București, Socec, 1913.
[194] Chiar în toată Europa!

opună alte argumente, ci numai patimă. Determinările politice, la noi, sunt din nenorocire numai în funcție de interese: interese de ambiții personale când e vorba de conducători – interese colective electorale, când e vorba de turmă. Politica de partid, care nu e decât politică de gașcă, a paralizat în ultimii ani dinamica naturală a fenomenelor economice în evoluția ei și a pus pe cei câțiva oameni care vedeau clar în neputință de a-și realiza programul.

Iată pentru ce am reprodus în acest volum și câteva pagini cu caracter mai mult politic decât economic. Fără ele ar fi lipsit complimentul atmosferei politice în care m-am străduit să trag o brazdă nouă pe ogorul pur economic; prin ele se lămurește în același timp pentru ce nu am reușit să înfăptuiesc decât foarte puțin din programul în care am crezut și cred și azi.

Tipăritura de față nu este destinată marelui public. M-aș mulțumi să o răsfoiască tinerii care se pregătesc pentru luptele politice de mâine, tinerii care n-au trăit vremurile vitregi pe care le-am trăit noi, și care ar putea fi ispitiți să cadă în aceleași erori ca predecesorii lor".

După despărțirea de Averescu, realizarea ideilor mele economice a trecut pentru mine pe planul întâi, înaintea oricăror altor preocupări de ordin pur politic.

Indiferent față de orice altă considerație, am fost gata să dau mâna și cu dracul, numai să ajung la înfăptuirea, fie și parțială, a unui program în care vedeam salvarea țării. În străduința mea de a ajunge la ținta ce mi-o propusesem, am fost de multe ori silit să o iau pe căi piezișe și uneori neplăcute...

Situația politică și raporturile dintre partide la începutul lui 1924 • Planul unei uniri cu forțele democratice • Apropierea de Iorga și pregătirea fuziunii cu dânsul • Inițiativa țărăniștilor pentru constituirea unui bloc al opoziției și eșecul lor • Propunerea lui Iorga, de la Craiova • Tratativele Iorga-Maniu • Insuccesul lor • Mă înțeleg definitiv cu Iorga • Contact cu Știrbei și cu Titulescu.

Anul 1924 a fost caracterizat, în politica românească, prin încercările opoziției de a se organiza și de a constitui prin fuziuni și înțelegeri un bloc în stare să pună capăt dezmățului liberal și în picioare un Guvern în măsură să facă cinstit față nevoilor țării. Din nenorocire, meschinăria oamenilor care-și ascundeau patimile personale și pretențiile unor ambiții nejustificate în dosul „principiilor" și „programelor" – a dus la nesfârșite „pertractări", și acestea la o continuă amânare a soluțiilor practice. „Blocul" n-a fost gata decât la sfârșitul iernii 1926, cu câteva săptămâni înainte de demisia Cabinetului Brătianu și prin urmare prea târziu pentru a-și putea asigura succesiunea Guvernului...

Nu voi face istoricul acestor pertractări și al fuziunilor care au putut fi aduse la îndeplinire, a noastră cu Iorga în 1924, a lui Iorga și a mea cu Maniu în 1925 – și nici al „colaborării" noastre cu țărăniștii după lupta comună dată în alegerile pentru Camerele de Agricultură din 1925. Mă voi mărgini la câteva însemnări și la destăinuirea unor fapte nedate în vileag – și voi căuta să fiu cât de scurt, căci n-am făcut cu toții decât să bătem apa în piuă, și cu toate eforturile mele, n-am putut organiza acea „forță democratică" ce trebuia să stăvilească abuzurile camarilei și ale unui regim mai mult inconștient decât corupt. Toată strădania noastră în ultimii doi ani ai Guvernului Brătianu înscăunat în ianuarie 1922, a făcut mult zgomot, dar n-a lăsat nicio urmă în istorie... Capitolele ce urmează nu vor prezenta interes decât pentru cei ce vor urmări în amănuntele lor cauzele dezastrului național la care am ajuns în 1940.

Am consacrat prima lună după ruptura noastră de Averescu, reorganizării Partidului Poporului. Am spus deja că cele mai multe din

organizațiile lui aderaseră mișcării noastre. Dar rămăseseră goluri pe care a trebuit să le împlinim, după cum a trebuit să refacem organizații noi în județele rămase cu Averescu. În special, tot Ardealul era „de aranjat", căci slabele noastre înjghebări de peste munți urmaseră soarta lui Goga. Goga nu avea nici darul organizației nici talentul mânuirii oamenilor și n-a putut zbârnâi în politică decât la Guvern, pe aripile poliției, sau alături de Guvern cum a fost cazul cu alegerea de la Reghin în 1925, când a fost scos de păr de agenții lui Ionel Brătianu. Că organizațiile partidului din Ardeal rămăseseră cu Goga alături de Averescu nu era mare pagubă pentru noi, căci nu făceau cinci parale. Dar dacă nici cu Goga, orișicât cunoscut și popular în Ardeal ca poet, nu se putuse face nimic, cu atât mai puțin puteam eu încropi ceva serios într-un ținut de care nu mă apropiasem niciodată și care politicește era „iobăgit" Partidului Național și „domnilor" lui. Cum acțiunea mea era însă îndreptată spre o înțelegere cu Maniu nu m-am prea sinchisit de situația locală de peste munți; a trebuit totuși să înjgheb comitete pe unde am putut – căci n-am izbutit pretutindeni – comitete „care să stea de vorbă cu celelalte partide", și această înjghebare mi-a cerut bătaie de cap și vreme. În Banat situația era cu totul alta. Acolo Partidul Poporului era tare, și sub conducerea lui Avram Imbroane îmi rămăsese credincios mie, așa încât în acele părți n-am întâmpinat nici o greutate.

Pe la sfârșitul lui ianuarie „toaleta partidului" era gata și eram în măsură să iau parte cu dânsul la orice luptă politică, fără să-mi fie frică să mă fac de râs. În acel moment situația politică era cam următoarea: pe de o parte Partidul Liberal puternic închegat în jurul Guvernului și al lui Ionel Brătianu a cărui cârdășie cu Coroana se arăta mai nezdruncinată ca oricând – pe de alta partidele susținute de diversele straturi ale opiniei publice, din ce în ce mai ostilă liberalilor, uzați prin doi ani de guvernare. Cu toate greșelile comise Partidul Liberal era încă foarte tare, fiindcă era Partidul Regelui și continua să ademenească prin siguranța puterii pe toți lacomii și pe toți trepădușii vieții noastre publice roși de ambiții nejustificate. Ca în toate țările, oamenii cumsecade, oamenii inimoși care nu urmăreau numai o slujbă sau un ghelir, constituiau o minoritate și dacă blidul cu linte ar fi fost destul de copios ca să sature mai multă lume, prea puțină ar fi rămas cu opoziția. Pe lângă că era o minoritate – numeric vorbind – opoziția mai avea și cusurul să fie tăiată în cinci partide care nu se înțelegeau și se dușmăneau între ele. Ca să-și valorifice pretențiile, unele din aceste partide se dedaseră la cele mai deșănțate supralicitări electorale și siliseră mâna Partidului Liberal să recurgă

și el, pentru captarea maselor amorfe, la aceleași periculoase metode. Se inaugurase astfel în politica românească perioada de nenorocită demagogie care ne-a dat gata.

Între cele cinci partide de opoziție, partidul care făcea mai multă demagogie era Partidul Țărănesc condus de Mihalache și de o mână de intelectuali înnebuniți de ambiție, în fruntea cărora strălucea dinamismul lui Madgearu, talentul lui Iunian și lipsa de scrupule moral a doctorului Lupu. Lipsită de un program serios pentru ridicarea țărănimii, acțiunea Partidului Țărănesc era cu atât mai periculoasă cu cât în dosul titulaturii atât de ademenitoare a grupării, în dosul cămășii lui Mihalache și în dosul divagațiilor explozive ale doctorului Lupu nu era nimic și prin urmare loc pentru toate. Partidul Țărănesc se intitulase partid de clasă, fără să formuleze însă revendicările acestei clase, fiindcă „oportunismul" celor ce îndrumau mișcarea era mai puternic decât „radicalismul" lor, și nu voiau bieții candidați la portofolii ministeriale să-și închidă toate porțile în fața lor. În umbră, singurul ideolog dezinteresat al partidului, Stere, își țesea cu răbdare pânza lui pentru zile mai bune pe care el însuși le socotea foarte îndepărtate. Spre norocul – relativ – al țării, mișcarea țărănistă n-a pornit din mijlocul țărănimii ca un curent natural și puternic, curent ce ar fi distrus tot în drumul lui, ci a fost o ideologie creată de sus în jos și menită să fie folosită de câțiva șmecheri ca să ajungă în fruntea bucatelor.

Al doilea partid demagogic din opoziție era Partidul Național ardelenesc, condus de Iuliu Maniu după principii „democratice". Maniu și „domnii" din „Comitetul de o sută" nu se puteau hotărî să abdice de la conducerea exclusivă a poporului din Ardeal și în acest scop mențineau în ființă un partid care nu mai avea nici un rost din clipa în care țelul în urmărirea căruia românii iobăgiți de unguri îl înființaseră – fusese atins. În realitate, Partidul Național nu mai era decât o gașcă de interese personale și regionale pe care Maniu, ca să îi dea o față în lume o îmbrăcase în hainele „democrației integrale".

Între „oligarhia" vechilor cadre și revărsarea utopiilor nezăgăzuite ale celor noi, Maniu găsise în câteva volume franceze traduse în ungurește doctrina burgheză a solidarității și a democrației integrale, și i-a închinat întreaga sa viață.

Demagogie făcea și Averescu, dar demagogia lui nu mai prindea; era demagogie răsuflată ca și personalitatea lui, Averescu făcea demagogie – adică făgăduia marea cu sarea – fiindcă nu mai avea altceva de făcut: ideile și concepțiile de guvernământ îl părăsiseră odată cu mine.

Singure, partidul lui Iorga și al meu, erau străine de orice idee demagogigă. Partidul lui Iorga era Iorga – și Iorga își rumega de decenii crezul naționalist fără să se preocupe de contingențele politice. Nemăsurata lui ambiție îl împingea să pretindă pentru el locul de căpetenie, și tot restul nu-l interesa. Să ajungă el șef de Guvern, și tot restul – Minister, program, Parlament – se vor găsi de la sine, indiferent care ar fi. Căci Ministerul, programul, Parlamentul era să fie el... Prea intelectual ca să nu disprețuiască masele, nu cerea și nu aștepta nimic de la ele; gata să le oblăduiască dacă dispensatorul puterii, adică Regele, l-ar chema – nu făgăduia nimic poporului, dar era gata să se umilească (pe ascuns) în toate culoarele Palatului.

Singurul partid cinstit, cu program, cu cărțile pe față, departe de orice demagogie, cu scop bine precizat – în acel început al anului 1924 – era al meu. N-am obiceiul să mă laud, și am dat destule probe de modestie în cariera mea ca să nu fiu învinuit de megalomanie, dar sinceritatea pe care mi-o impun în aceste mărturisiri mă silește să spun lucrurile cum au fost. Numai eu am dat în acele vremuri grele soluții pentru toate problemele economice care dominau viața noastră politică și care lăsate în voia Domnului au dus țara la ruină. Că nu urmăream ca alții scopuri personale, am dovedit-o primind în lunile următoare nu un șef, ci doi, în nădejdea să ajung la ceva pe terenul realizărilor.

Din cele cinci partide la dispoziția Regelui la începutul lui 1924, numai partidul meu era un partid obiectiv, în care „ideile și scopurile" puse pe primul plan erau menite să adune adeziuni și colaborări – iar eu ca Șef n-am fost decât un slujitor devotat al partidului. Din celelalte patru, trei nu erau decât garnitură în jurul unui om – remorcă ce trebuia să ridice la putere o ceată de neputincioși. Așa era Partidul Naționalist-Democrat (!) al lui Iorga, așa era Partidul Național al lui Maniu, așa era Partidul Poporului al lui Averescu! Așa era și Partidul Țărănesc, numai că acolo „omul" era multiplu – Mihalache, Lupu, Stere și Iunian (ca să nu mai vorbesc de Madgearu) socotindu-se fiecare șef...

Dacă Regele Ferdinand ar fi fost un adevărat Rege și n-ar fi fost o simplă păpușă în mâinile lui Barbu Știrbei și ale lui Ionel Brătianu, și mi-ar fi dat mie în 1924 posibilitățile pe care le-a dat în 1926 lui Averescu din ordinul tutorilor săi – e foarte probabil că soarta României ar fi fost cu totul alta... Să lăsăm însă „ce n-a fost", și să vedem puțin ce a fost, și cum a fost.

Am arătat deja mai sus că-mi dam perfect seama pe când mă despărțeam de Averescu, că între mine și general, Brătianu va

prefera pe acesta din urmă ca succesor, putând să facă din el ce vrea. Imponderabile politice m-au întărit și mai mult în această convingere în cursul lunii ianuarie 1924. Înjghebarea de organizări în toate județele nu m-a împiedicat să judec clar situația și să văd că nu mă puteam mărgini la concurența cu Averescu făcând dovada că „veritabilul Partid al Poporului" era al meu și nu al vecinului. Acest proces trebuia să fie judecat la urma urmelor în fața unei instanțe supuse voinței lui Brătianu și Brătianu nu putea, în falsa lui concepție de guvernare, să-mi dea dreptate mie. Ca să câștig procesul, să înlătur pe Averescu și să dau țării un Guvern destul de tare pentru a înfăptui, mi-am dat limpede seama că trebuie să leg într-un mănunchi forțele reprezentative ale întregii opinii publice și să dezlănțuiesc valul care să mătură tot în calea lui. Numai o unire a partidelor zise democratice putea constitui o forță pe care Brătianu să nu îndrăznească să o înfrunte și Regele să o nesocotească. Și astfel s-a născut în mintea mea planul unei fuziuni cu Maniu și cu Iorga și al unei înțelegeri de guvernare a noului partid ieșit din fuziune, cu țărăniștii. Căci o fuziune cu Partidul Național și cu cel Naționalist era pentru mine și pentru partidul meu posibilă în principiu, dar cu un partid de clasă ca cel Țărănesc, nu.

În calea planului meu stau însă două greutăți. Una, neîngrăditele ambiții ale oamenilor, care, deși ar fi urmat să-și împartă pielea ursului din pădure, nu s-ar fi mulțumit niciodată cu ce li se cuvenea și ar fi dorit să apuce și partea vecinului – alta, situația mea personală, față de „democrații integrali". Aveam peri de lup; colaborarea mea cu Averescu mă colorase ca partizan al dictaturii, și prin urmare ca „inamic al poporului". Personal, în afară de Madgearu (detestat de ai lui) aveam însă raporturi bune cu toate vedetele democrației, așa încât, dacă greutate de apropiere era – nu era însă imposibilitate. Deferența pe care o arătasem față de sinceritatea lui Stere, în cele mai amare zile ale acestui om oropsit și faptul că nu ezitasem să mă urc cu dânsul în trăsură la Cameră și să străbat alături de el orașul, sub ochii bucureștenilor mirați – îmi câștigase stima și prietenia celui mai „pur" dintre democrați, a doctrinarului ce domina spiritele în Partidul Țărănesc. Nu mă îndoiam că prin Stere voi ajunge la timpul oportun să mă împac și cu ceilalți „mari democrați", până și cu țoapa de Mihalache și cu cutra de Madgearu. Față de ardeleni, situația era cu totul alta. Burghezi îndărătnici, cu toate profesiunile lor de credință înaintate, vecinătatea mea cu Averescu și cu dictatura nu speriase decât pe câțiva. Cei mai mulți voiseră chiar să fuzioneze cu Averescu și cu mine, la sfârșitul lui 1919 și la începutul lui 1920.

Dar îi supărase pe toți dizolvarea Consiliului Dirigent, și prietenia mea cu Goga, dușmanul lor de moarte. Și fiindcă nu mai voiau să vorbească de Consiliul Dirigent ca să nu supere Stăpânirea, și de Goga, ca să nu se coboare la o chestiune personală, se învăluiau în pânzele „democrației" și mă tratau de reacționar. Judecata lor nu era însă ireductibilă, și greutatea nu era de neînvins nici aici.

Am socotit că înainte de a începe orice lucrare de apropiere, fie de Partidul Național, fie de Partidul Țărănesc, era bine să pun „ceva roșu" pe obraz și să evoluez în aparențele politicii mele spre democrație – și astfel am ajuns la hotărârea să mă înțeleg cu Iorga, și să fuzionez chiar cu partidul lui. Cu Iorga de mână, mă puteam prezenta „ca un frate" și lui Maniu și lui Mihalache. Planul meu se contura astfel în patru etape: fuziunea cu Iorga era prima etapă, fuziunea cu Maniu și cu ardelenii a doua, înțelegerea cu țărăniștii a treia și revendicarea puterii pe baza unui program precis și concis susținut de întreaga opinie publică românească, a patra.

Am examinat problema pe toate fețele ei și nu mi-au scăpat din primul moment din vedere greutățile pe care puteam să le întâlnesc în cale. Cu puțin noroc și cu experiența pe care o câștigasem în politică, am socotit însă că voi putea înfrunta și învinge greutățile, pe câtă vreme dacă aș fi rămas singur nu puteam înlătura concurența lui Averescu decât pe potecile umilirii și supunerii ce duceau la portița mică a Puterii, portiță a cărei cheie era în mâna camarilei supusă ordinelor lui Brătianu. O politică de ploconeală era însă incompatibilă cu caracterul meu. Cine vrea să înfăptuiască ceva nu trebuie să cerșească puterea, ci să o smulgă – ne-o dovedise falimentul miluitei guvernări a lui Averescu. De cât să mă plec, era mai bine să plec și să mă lipsesc de politică, dar înainte de a pleca mă împinge dracul să fac o ultimă sforțare și să mai încerc o dată să pun în picioare o forță politică în stare să curețe putregaiul ce ne copleșea tot mai mult. Nu reușisem cu pamponul și cu dictatura – puteam să am mai mult noroc cu democrația.

Și astfel, „tout compte fait" am intrat în dans și am muncit din greu doi ani și jumătate ca să nu ajung la nimic. Căci n-am izbutit să constitui blocul democratic de guvernare decât prea târziu, în ajunul schimbării de Guvern, și n-am mai avut vreme să-l șlefuiesc îndestul ca să-l impun Coroanei și să închid gura clevetitorilor. Brătianu a putut astfel să siluiască conștiința Regelui și să treacă puterea lui Averescu care se băgase slugă plecată la dânsul.[195] M-am străduit doi ani și jumătate degeaba, dar cel puțin am petrecut, căci ceasurile trăite

[195] Cu hotărârea de a-l trăda!

în intimitatea conducătorilor democrației românești au întrecut în fantezie tot ce-mi putusem închipui.

Îmi dădusem eu seama de la început, că greutățile nu le voi întâmpina – nici chiar cu țărăniștii – în materie de program și de doctrină de guvernământ, ci în împăcarea ambițiilor personale, pe care le știam deșănțate și quasi-ireductibile. Doi ani și jumătate m-am căznit să trag sforile acestor paiațe recalcitrante; am tras de ele până mi-am tăiat degetele, dar n-am izbutit să coordonez mișcările unor suflete meschine care-și ascundeau ambițiile și lăcomia în dosul principiilor și frazelor sforăitoare menite să înșele lumea.

După cum voi arăta mai la vale, cu nimeni n-am avut de furcă ca cu Iorga și cu Maniu: amândoi voiau să fie șefi, și n-am putut să îi împac până la urmă, așa încât puținele noastre șanse de a constitui Guvernul din aprilie 1926 au mai fost zădărnicite și prin această ireductibilă vanitate. Dar să nu anticipăm, și să le luăm pe rând. Voi căuta să fiu cât se poate de scurt în reînnoirea acestor evenimente și fapte pe care le-a înghițit trecutul. Sunt lucruri perimate, dar care lămuresc mizeria morală în care ne-am prăbușit în anii următori...

Conformându-mă programului pe care mi-l fixasem, am început pe la sfârșitul lui ianuarie să mă apropii de Iorga. Iorga era un caz patologic, și față de dânsul trebuiau întrebuințate metode speciale. Incontestabila sa acuitate intelectuală era întunecată prin două mari cusururi: vanitatea și pripeala. Cred că n-a existat de când e lumea, în clasa ei intelectuală, un asemenea vanitos. Această vanitate era o boală, căci se întindea în toate ramurile activității sale, până la copilării și la absurdități ce erau în contradicție cu via lui inteligență și cu darul de pricepere cu care îl înzestrase Dumnezeu. Cu dânsul discuțiile nu erau posibile; nu admitea nici o contradicție, nu ceda o iotă din ce apucase să spună – și nu din adâncă convingere, căci își schimba părerile mai des decât rufele, ci fiindcă nu-și putea închipui pe nimeni în drept să se ridice până la înălțimea lui și să poată îndrepta ceva în raționamentul său. Era însă distrat (prea învârtea multe lucruri deodată în capul lui) și cădea ușor în capcanele cele mai grosolane. Am povestit deja cum l-a adus Grigore Filipescu să se împace cu mine. În raporturile mele politice ulterioare cu dânsul, mai ales în anii 1931 și '32, am izbutit deseori să îi schimb macazul întâmpindându-l cu fraza: „Ai avut dreptate când ai spus...", spunându-i eu ce aveam de spus, și ce el nu spusese niciodată! Dar ca să nu treacă de uituc, primea afirmația mea drept bună și adopta pe loc punctul de vedere pe care-l susțineam. În politică, vanitatea lui Iorga suferise adânci jigniri la sfârșitul războiului și în primii ani

care au urmat. La Iași, față de lumea veche prăbușită în rosturile ei, crezuse un moment că îi sunase ceasul și că era chemat să prezideze el la organizarea României noi. Găsise chiar formula celor trei puteri în Stat: poporul, Regele și el. Împroșcând tranșeele cu *Neamul Românesc*, aducând pe Rege să facă soldaților faimoasele făgăduieli de împroprietărire care au supărat atât pe Brătianu, crezuse că va cuceri o popularitate pe temelia căreia să se așeze. Dar popularitatea nu s-a îndreptat către dânsul, ci către Averescu – de aci ura lui neîmpăcată împotriva generalului. A fost prima decepție a domnului Profesor. A doua a fost chemarea lui Brătianu la putere după Ministerul Coandă. Brătianu și nu el! A treia în 1919, când nu i s-a încredințat lui, „istoricul național", conducerea tratativelor de pace la Paris (atât ne mai lipsea!)! Ultima jignire a suferit-o prin numirea lui Vaida în fruntea primului Guvern de „oameni noi" și prin înlocuirea Guvernului „Federației Democratice" prin Guvernul Averescu. Iorga sărise în scaunul de președinte al Adunării Deputaților, convins că Vaida nu va putea face față situației și că va trece el, după scurt timp, din fotelul de la Cameră în cel de la Președința Consiliului. În acest scop, a făcut chiar tot ce a putut ca să demonetizeze Guvernul Vaida, fără să-și dea seama, pripit cum era și orbit de vanitate, că lucra pentru alții. De data asta însă măsura a fost plină; și-a dat omul seama că pierduse toate prilejurile de înălțare la șefia Guvernului, că urma să fie prins și el în angrenajul vechii rotative de partide și strivit, că nu îi mai rămânea în materie de șefie decât să comande lui Țoni, lui Bușureanu și lui Șaban-Făgețel de la Craiova. Furios, și-a dat poalele peste cap și s-a pus să înjure toată lumea, începând cu Regele și sfârșind cu mine...

Cearta mea cu Averescu, care sfărâma unul din factorii rotativei, i s-a înfățișat dinaintea ochilor ca o licărire de nădejde. Vanitatea lui gâdilată de Filipescu l-a îndreptat înspre mine și a scris *Opera și omul*, faimoasa punte de împăcare întinsă în *Neamul Românesc*... De ce nu l-aș fi putut împinge și pe el la Guvern cum împinsesem pe Averescu? Această întrebare Iorga și-a pus-o lui; dacă mi-ar fi pus-o mie, i-aș fi răspuns să nu se bizuie pe mine ca să ajungă la Guvern, căci numai cu o barbă, fără popularitate, fără sabie și cu o moară de vânt în cap – oricât de meșter aș fi fost în tragerea sforilor politice, nu puteam face nimic...

Dar am spus că pe lângă vanitatea lui excesivă, Iorga mai era și pripit. Nu m-a întrebat nimic, și s-a aruncat în brațele mele. Eu l-am primit cu plăcere, căci această îmbrățișare intra în planurile mele. Cu Iorga nu era nimic de făcut, dar fără Iorga, iarăși, nu se putea face

nimic. După cum în chimie anumite corpuri nu se pot îmbina decât în prezența unui corp străin care nu participă însă la transformarea lor moleculară – tot astfel, simțeam lămurit că prezența lui Iorga va înlesni mult combinația mea cu Maniu și cu țărăniștii, eliberându-mă de suspiciunea de reacționar pe care convingerile mele autoritare o justificau până la un oarecare punct.

Hotărât să trec cu Iorga de la prietenie la fuziune, am pus pe „ai mei" – înainte de a spune eu un cuvânt – să vorbească „cu ai lui". Partidul lui Iorga se înfățișa ca cea mai paradoxală grupare de oameni ce se putea închipui. Se dau toți drept discipolii Marelui Cărturar, deși nouă din zece erau lipsiți de cea mai elementară cultură și se socoteau sincer „apostolii" unui crez rezumat în două cuvinte: naționalism și românism, deși nu visau decât gheliruri și parale. Și acești oameni, cei mai lacomi din câți am cunoscut în politica românească, își jertfeau timpul și slabele lor mijloace ca să urmeze orbește pe singurul om din România ce nu îi putea duce la limanul fericirii, adică al Puterii. Și o știau, și totuși nu se clinteau. Explică cine poate pentru ce un gheșeftar de provincie ca Bușureanu, un învățător mediocru ca Țoni[196], un literat de Tătărași ca Ifrim, un inginer bleg ca Cihodariu, un editor fără carte ca Șaban-Făgețel – căci ăștia erau „fruntașii" partidului – au rămas ani și ani de zile credincioși unei formule abstracte și unui om care nici nu se uita la ei. Căci Iorga nu făcea nici o selecție printre partizanii săi și primea pe oricine în rândurile „apostolilor". Mărturisirea unei fanatice admirații, o putinică de murături pentru cucoana Catinca[197], o înjurătură la adresa adversarului momentului – erau cheile obișnuite ce duceau la sufletul domnului Profesor. Fără să ia o informație, fără să pătrundă în mintea lor, domnul Profesor lua oamenii la repezeală și îi așeza în partid la întâmplare. Așa ajunsese să numească în fruntea *Neamului Românesc* un escroc, pe Alexandru Cusin[198] și șef de stat-major pe Munteanu-Râmnic, fiindcă îi era rudă și se împiedica de el în casă.

Iorga își disprețuia partizanii și partidul, dar voia să aibă partid, ca să poată fi șef, căci în vremurile pe care le reamintim „șefii de partide" se bucurau de o vază protocolară specială și erau chemați să joace rol în Sfatul Suveranului, fie și numai ca figuranți. De două-trei ori pe an își aducea aminte de partid, îl aduna undeva, îi da îndrumări pe care le uita a doua zi, nu da cuvântul nimănui, își lua pălăria și pleca. Apostolii se descurcau cum puteau, și câțiva din ei au izbutit chiar

[196] Acesta a sfârșit totuși prin a-și câștiga răsplata, iar după ce a părăsit pe Iorga, a fost numit subsecretar de Stat în Guvernele de dictatură ale Regelui Carol al II-lea.
[197] Doamna Iorga, de altminteri o sfântă, sora profesorilor Bogdan.
[198] Care a mai escrocat și pe alții, nu e vorbă!

să înjghebe în județele lor organizații electorale destul de tari. Dar dacă dl. Profesor nu avea nicio considerație pentru părerile politice ale partizanilor săi, se arăta în schimb foarte sensibil față de toate clevetirile lor, și cele mai tâmpite intrigi își făceau ușor drumul în acest suflet în care veghea, veșnic trează, suspiciunea.

În realitate, partidul lui Iorga era Iorga și oricât de absurdă poate părea această formulă, fuziunea o făceam cu el, nu cu partidul său. Pentru desăvârșirea formelor însă, și mai ales ca să evit nemulțumirile și intrigile viitoare, am vrut să mă asigur întâi de partidul domnului Profesor. Dată fiind marea superioritate de clasă a fruntașilor partidului meu față de ai lui Iorga, mă temeam ca nu cumva aceștia să pună bețe în roate unei fuziuni. Temerile mele n-au fost însă întemeiate. Iorghiștii erau așa de ahtiați de Putere și așa de convinși că numai eu puteam împinge pe șeful lor până la Guvern, încât au sărit pe ideea fuziunii, la prima aluzie făcută de prietenii mei. Apostolii au început să vie unul câte unul la mine și să îmi ceară să iau inițiativa unei contopiri de partide care, în ce îi privea pe ei, ar fi primită cu entuziasm. Eu m-am lăsat greu, n-am zis nu, dar nici da, obiectându-le că ideea trebuie să se coacă. Prietenilor mei le-am dat instrucții, să sufle pe foc cât vor putea, ca ideea să se coacă mai iute – iar eu am început să fac vizite lui Iorga, vizite în care i-am vorbit despre toate, numai de fuziune nu, căci îmi cunoșteam omul și trebuia pregătit. La dânsul, din nefericire nu se mai putea coace nimic, dar cu dânsul se puteau coace încă multe. Am vorbit de una de alta, de frumusețea Veneției, de îndărătnicia ardelenilor, de „freza" lui Mihalache, de scrobiturile sufletești ale lui Maniu – și astfel am ajuns și la ideea formării unui bloc democratic de opus liberalilor... „Vezi domnule Argetoianu" – spunea Iorga încântat – „noi doi ne-am putut înțelege într-o clipă, dar cum să te înțelegi cu Maniu și cu Stere?" — „Nimic nu e imposibil, pentru un om care a descifrat ca d-ta tainele arhivelor de la Frari, de pe vremea Dogilor", i-am răspuns eu râzând! „Da, da, venețienii au fost cei mai iscusiți politici din lume!..." Era fericit că îl pusesem oarecum pe o linie cu Dogii Veneției, și numai vanitatea îl oprea să-mi ceară pe loc fuziunea – vanitatea care îl silea să mă lase pe mine să cer... Eu însă n-am cerut deocamdată nimic și l-am lăsat să mai aștepte.

Despre proiectele mele cu Iorga, nu vorbisem cu nimeni în afară de prietenii mei politici pe care-i însărcinasem să ia contact cu iorghiștii. Dar vorbiseră ei, și mai vorbiseră și iorghiștii, așa încât ideea unui bloc democratic a început să fie agitată în cercurile politice și prin redacțiile gazetelor pe la finele lui ianuarie și la începutul lui

februarie și să-și facă drum și în Partidul Național și în Partidul Țărănesc. O unire a tuturor forțelor democratice nu era însă ușor de înfăptuit și nu se putea realiza cu una cu două. Pe de altă parte Partidul Țărănesc și Partidul Național erau exasperate de legiferările liberare. Partidul Național se opusese din răsputeri noii Constituții. Partidul Țărănesc se ridicase cu o vigoare și mai mare, sub impulsul lui Madgearu, economistul partidului, împotriva Legii comercializării bunurilor Statului, lege ce se afla tocmai în discuția Parlamentului la începutul anului 1924. Până să se ajungă la un bloc democratic prin fuziuni ce nu erau încă pregătite, țărăniștii au luat în primele zile ale lui februarie, inițiativa unei uniri a opoziției împotriva legiferării liberale și a Guvernului Brătianu. Fiindcă această inițiativă a fost primul pas care a dus la înțelegerea realizată în 1925 între partidele Iorga, Maniu, Mihalache și Argetoianu, reproduc aci declarația Partidului Țărănesc, azi uitată de toată lumea, dar care a făcut vâlvă mare în momentul publicării ei:

„Comitetul Central Executiv al Partidului Țărănesc, în ședința sa din 10 februarie crt. luând în discuție chestiunea formării, în actualele împrejurări, a unui bloc al opoziției, a ajuns la următoarele încheieri:

Luând puterea prin uzurpație și împotriva normelor constituționale, fabricându-și un Parlament prin violentarea voinței naționale și prin fraude, prima grijă a guvernării liberale a fost să-și asigure dictatura politică printr-un surogat de Constituție impusă țării cu forța armată.

După doi ani de pregătiri – în care și-a dovedit complect incapacitatea de a așeza temeliile pentru restaurarea economică și financiară – astăzi organizează asaltul îndrăzneț pentru cotropirea avuției Statului și pentru monopolizarea complectă a vieții economice și politice naționale.

Este o necesitate națională ca toate forțele vii ale țării să facă front unic pentru salvarea avuției publice și a libertăților cetățenești, zădărnicind tentativa de subjugare a întregii vieți sociale și politice.

În consecință, Partidul Țărănesc își afirmă convingerea despre necesitatea încheierii unei înțelegeri cu partidele de opoziție, cu următorul scop:

1) Împiedicarea planului Guvernului liberal de a realiza legiuirile de aplicare a Constituției sale și a legilor de acaparare a avutului Statului.

2) Răsturnarea Guvernului liberal.

3) Stabilirea regimului legal și constituțional.

În vederea realizării acestui scop, Partidul Țărănesc crede că se impune de la sine necesitatea ca partidele coalizate să declare că nu vor accepta nici într-un caz puterea decât în condiții care i-ar îngădui anularea legislației liberale.

Partidul Țărănesc este conștient că într-un Stat civilizat raporturile contractuale între Stat și particulari încheiate în chip legal de Guvern, trebuiesc respectate cu sfințenie. Fiind dat însă că Guvernul liberal este un Guvern de uzurpație lipsit de orice bază legală[199] și constituțională – ca unul care a acaparat puterea prin fraude și violențe – Statul nu poate fi legat în mod legal de actele acestui Guvern.

În consecință va urma ca partidele coalizate să facă cunoscut opiniei publice, că ele nu se vor simți legate de legile impuse țării de acest Guvern și nu vor respecta angajamentele luate fără drept în numele țarii de acest Guvern.

Partidele coalizate se vor îndatora de asemenea pentru stabilirea ordinii legale de a nu accepta puterea decât în condiții care ar asigura funcționarea normală a regimului constituțional și parlamentar.

În acest scop este necesară garantarea unor alegeri libere și sincere – printr-o convenție specială precisă și detaliată, ce va trebui să complecteze această înțelegere.

Odată admise aceste baze principiale, urmează a se preciza mijloacele tactice de luptă parlamentară și extraparlamentară.

Partidul Țărănesc crede că numai în aceste condiții poate fi restabilită ordinea legală în România și asigurată dezvoltarea normală a țării.

Partidul Țărănesc este dispus a colabora cu toate forțele opoziționiste, în marginile în care această colaborare duce la întronarea regimului constituțional și parlamentar sănătos".

Declarația Partidului Țărănesc ne-a fost înmânată, fiecărui șef de partid, de către un fruntaș al partidului, care ne-a dat câteva lămuriri suplimentare și ne-a cerut un răspuns. La mine a venit doctorul Lupu.

Inițiativa țărănistă constituia cum zice neamțul „ein Strich durch die Rechnung" în planurile mele. Partidul Țărănesc se socotea partidul maselor electorale, cel puțin în Vechiul Regat și în Basarabia și ca atare își luase nasul la purtare, convins că fără dânsul niciun Guvern nu mai era posibil în țara românească. Dacă-l lăsam să ia el inițiativa unui bloc democratic, ar fi pus astfel de condiții încât nici

[199] Iată exagerările politice ce au demonetizat năzuințele cinstite și au dus la consolidarea regimurilor de pungășie și de jaf...

o înțelegere, necum o fuziune, n-ar fi putut fi realizată și o încercare de felul acesta era greu să fie reluată cu sorți de izbândă dacă ar fi dat o primă dată greș. În naivitatea lor de oameni fără experiență politică, țărăniștii mai puseseră și două deplorabile condiții. Prima, nerespectarea angajamentelor contractuale semnate de Guvern, ne-ar fi îndepărtat iremediabil de la putere – a doua, condiția unui acord electoral prealabil consemnat „într-o convenție specială, precisă și detaliată", ar fi zădărnicit de la început orice posibilitate de înțelegere.

O înțelegere de guvernare sau un bloc democratic util nu se puteau realiza decât pe baze legale și nerevoluționare. Pentru aceasta trebuia întâi să ne înțelegem noi, partidele burgheze, al lui Iorga, al lui Maniu și al meu ca să impunem apoi răzvrătiților Secerei autoritatea noastră coalizată și să-i convingem să primească un program realizabil în locul fanteziilor lor de diletanți năbădăioși, în materie de guvernământ.

În afară de aceste considerații, mai era un motiv care m-ar fi împiedicat pe mine personal să iau în serios oferta țărăniștilor. Era faptul că adresaseră propunerile lor și generalului Averescu și partidului său, cu care eu unul nu mai puteam primi niciun contact. Un refuz categoric nu era totuși posibil, căci m-ar fi învrăjmășit cu un partid cu care voiam să fac mai târziu, după fuziunea mea cu Iorga și cu Maniu, o înțelegere de guvernământ. Răspunsul meu devenea astfel delicat. L-am formulat în modul următor:

„Partidul Poporului e convins că în circumstanțele politice de azi un acord a cât mai multor partide din opoziție ar fi binevenit.

Partidul Poporului este prin urmare dispus să ia contact cu oricare partid din opoziție, animat de aceleași convingeri ca și dânsul, în vederea stabilirii unui asemenea acord și crede că o înțelegere a opoziției se poate face în jurul celor trei puncte formulate de Partidul Țărănesc ca scop al acordului, și anume:

1. Împiedicarea planului Guvernului liberal de a realiza legiuirile de aplicare a Constituției sale și a legilor de acaparare a avutului Statului.
2. Răsturnarea Guvernului liberal.
3. Stabilirea regimului legal și constituțional.

Pe baza acestor idei, Partidul Poporului e gata să încheie o convenție de conlucrare cu celelalte partide de opoziție, convenție al cărui conținut va trebui stabilit de comun acord."

Am trimis acest răspuns cu inima cu atât mai ușurată cu cât aflasem că Iorga refuza categoric să stea de vorbă cu un partid

„condus" de Stere și că Maniu speriat de „clauza electorală" era hotărât să „torpileze" încercarea, fără să ia totuși o atitudine lămurită, după obiceiul său.

Iorga a sărit ca ars, când i s-a prezentat de Madgearu și de Mihalache propunerea de colaborare. El, alături de Stere – niciodată! Când mă gândesc că un an mai târziu l-am adus să primească totuși colaborarea oropsitului basarbean, mă mir și eu cum am ajuns la o asemenea minune. Pentru moment, n-am intervenit însă deloc, căci atitudinea lui Iorga îmi convenea de minune.

Între Maniu și partidul său, (partid de „domni", partid de mici burghezi) – și Partidul Țărănesc existau trei legături: cuvântul „democrație", amintirea guvernării comune sub Vaida și frica. Mai ales frica. Maniu era îngrozit la ideea că Mihalache cu cămașa și cu Secera lui va descăleca în Ardeal și îi va fura alegătorii. De frica acestei „expropieri electorale", Maniu era gata să ia pe țărăniști în brațe, cu o singură condiție: să nu treacă Carpații în Ardeal. Ideea „unei îmbrățișări" nu era însă coaptă[200], nici de o parte nici de alta. Țărăniștii porniseră cu organizațiile lor în Transilvania și nu prea voiau să dea înapoi, iar oamenii lui Maniu nu se deprinseseră încă cu declamațiile demagogice, nu erau încă convinși că tot ce zboară se și mănâncă...

În asemenea condiții, a dat și Maniu un răspuns plin de reticențe, prin care primea fără să primească oferta țărăniștilor:

„Partidul Național Român primește cu vie satisfacție propunerea Partidului Țărănesc de a colabora la formarea unui bloc al întregii opoziții pentru a împiedica încercarea Guvernului liberal de a robi țara, atât politicește cât și economicește.

Oferta Partidului Țărănesc nu contrazice în principiu vederile Partidului Național Român, exprimate în repetate rânduri.

Partidul Național Român acceptă deci în principiu oferta Partidului Țărănesc, de a forma un bloc puternic al opoziției.

Rămâne ca după ce se va constata care anume partide din opoziție sunt dispuse să adere la constituirea blocului, să stabilească mijloacele și tactica de luptă, textul definitiv al acordului precum și declarația ce ar trebui publicată".

Răspunsul lui Maniu a zădărnicit încercarea țărăniștilor de a forma un bloc al opoziției sub inspirația și din inițiativa lor, căci Mihalache și consorții urmăreau o alianță mai ales cu ardelenii: pe noi, „cei ieșiți din oligarhie" ne poftiseră și ne-ar fi primit ca simple

[200] Fuziunea celor două partide nu s-a realizat decât în 1926, după chiulul pe care Brătianu l-a tras lui Maniu cu prilejul schimbării de Guvern.

accesorii, numai ca să poată zice că aveau în mână întreaga opoziție. Trecusem un mare hop. Dar pericolul putea să se ivească din nou, căci țărăniștii nu erau oameni care să renunțe la conducerea opoziției și să se lase descurajați de un prim „eșec". Ca să evităm pericolul unei egemonii țărăniste, trebuia să înlocuim inițiativa lui Mihalache prin alta, căci ideea unei coalizări a opoziției era în aer și opinia publică ne cerea să facem ceva. Formula unui bloc al opoziției nu putea fi însă reluată a doua zi după ce se prăbușise în mâinile țărăniștilor. Trebuia propusă alta. M-am gândit atunci să modific puțin planul pe care mi-l propusesem, și înainte de a proceda la o fuziune cu Iorga, să împing pe acesta să facă o propunere de fuziune „a forțelor naționale". Știam dinainte că Iorga nu va primi niciodată o fuziune cu țărăniștii – fuziune pe care n-aș fi putut-o primi nici eu – și că va face propunerile sale în așa fel încât în afară de mine și de partidul meu să se simtă vizat Maniu și Partidul Național. Mai știam că pe cât era Iorga de pripit pe atât era Maniu de lent și de precaut, și că o fuziune cu dânsul cerea luni și luni de pertractări. Îmi convenea de minune și o asemenea întârziere, căci tot ce ceream eu era ca Iorga să agațe pe Maniu, să intre în vorbă cu el și să împiedice pe țărăniști să-i cadă în spinare. Iorga și cu mine urma să luăm astfel din mâinile țărăniștilor inițiativa unei concentrări a opoziției iar după răspunsul dilator al ardelenilor, ce nu putea lipsi, să procedăm, noi, la o fuziune între partidele noastre, și să continuăm, conform planului meu inițial, pertractările de fuziune cu Maniu și să pregătim apoi o înțelegere politică, de opoziție și de guvernare, cu țărăniștii, fără să fuzionăm însă și cu ei.

Iorga a fost încântat de rolul pe care i-l destinam și a îmbrățișat cu entuziasm planurile mele. De unde nu avusese până atunci decât zeflemele pentru Maniu și pentru Comitetul lui de 100, a început să scrie în gazetă, și mai ales să vorbească, numai bine despre ardeleni și să caute să-i întâlnească. După ce a pregătit bine terenul – l-am ajutat și eu cât am putut – dl. Profesor s-a dus la Craiova, pe la începutul lui martie și acolo, într-o întrunire publică, a rostit un călduros apel la unire și la colaborare, punând în ce privea Partidul Național punctele pe *i*.

Invitația a fost atât de clară, atât de călduroasă, încât Maniu s-a simțit dator să răspundă Domnului Profesor în scris. Probabil că și Iorga și Maniu făcuseră în aceeași clipă același vis: și unul și altul s-au văzut în fruntea celei mai puternice coaliții politice de opoziție și în curând șef al viitorului Guvern. Și din contactul avut și cu unul și cu altul în acele zile pregătitoare ale unei noi acțiuni politice, am

avut impresia că fiecare se bizuia pe mine pentru consfințirea șefiei lui... Căci din primul moment s-a pus fără să se pună, între acești doi oameni, chestiunea șefiei! Și cum putea fi altfel, când și Iorga și Maniu n-au urmărit în viață decât ambițiile lor personale?

După înapoierea lui Iorga de la Craiova, Maniu i-a trimis în ziua de 15 martie următoarele rânduri:

„*Stimate domnule Profesor,*

În legătură cu importantele dvs. declarații de la Craiova cred din parte-mi necesar și aș dori să examinăm împreună situația politică, care ne prezintă zi de zi noi dificultăți interne și externe.

Dacă sunteți și dvs. de acord sunt cu plăcere la dispoziția dvs. pentru o întâlnire unde și când doriți dvs.

Rugându-vă să primiți asigurarea osebitei considerații și stime ce vă păstrez, sunt al dvs. devotat.

Iuliu Maniu"

La această scrisoare Iorga a răspuns numaidecât:

„*Stimate d-le Maniu,*

Cuvintele mele de la Craiova pline în adevăr de recunoaștere pentru imensele servicii aduse de Partidul Național din Ardeal cauzei românești înaintea războiului de eliberare și pentru popularitatea de care în amintirea acestor servicii el continuă a se bucura între românii ardeleni, tindeau la posibilitatea unor discuții în vederea alcătuirii Partidului Democratic Național, Monarhic și Legalist, întrebuințând metode înțelepte de luptă, de care România are nevoie neapărată pentru a ieși din haosul și dezagregarea de azi.

O întâlnire cu dvs. ca șef al acelui partid mi se pare și mie de folos, *nu pentru organizațiile noastre, care cer deopotrivă o refacere radicală în alcătuire, program și metodă, ci pentru țara în funcțiune de care avem dreptul de a exista.*[201]

Discuțiile noastre ar putea aduce rezultate capabile de a fi puse în scris și comunicate opiniei publice, dacă, precum nu mă îndoiesc, *amândoi vom aduce în ele același spirit de sacrificiu și de înțelegere a vremurilor*[202], care, pretinzând înlăturarea tiraniei, se dau înlături cu scârbă față de încercările revoluționare, ducând la anarhie, și de agitațiile internaționale uneltite de trădătorii războiului.

Dacă am avea în București prieteni comuni, v-aș oferi sâmbătă

[201] Subliniat de Iorga, în scrisoarea lui.
[202] Subliniat de Iorga, în scrisoarea lui.

seara la ora 10 terenul neutru al casei vreunuia din ei. Cum însă aceşti prieteni nu-i cunosc, şi dintre noi doi eu singur am o locuinţă statornică, ne-am putea întâlni la mine dacă nu vedeţi o împiedicare în aceasta.

Primiţi vă rog asigurarea unor vechi şi bune amintiri şi a consideraţiei deosebite pentru luptătorul contra opresiunii maghiare, ce sunteţi dvs.

N. Iorga"

Am reprodus această scrisoare nu numai ca document istoric, dar şi fiindcă ea zugrăveşte pe Iorga, aşa cum era. Pripit şi rău... zorit să ajungă bătând din palme *„Şefhull hunui mahrrre pahrrrtid"*, Domnul Profesor propunea lui Maniu, acest Fabius Cunctator al politicii noastre, să pună într-o singură întrevedere, *în scris, rezultate* pe care să le şi aducă îndată la cunoştinţa opiniei publice... Şi ca să-l aducă la acest rezultat şi să-l ademenească „la sacrificii şi la înţelegerea vremurilor", dl. Profesor face în treacăt o aluzie neplăcuta la Stere („... şi de agitaţiile internaţionale uneltite de trădătorii războiului"), deşi ştia că ardelenii se împrieteniseră cu basarabeanul, şi tratează pe dl. Prezident Iuliu atât de sensibil în aprecierile ce priveau personalitatea sa, de om fără domiciliu stabil[203]. Şi la sfârşit, colac peste pupăză, îi acordă stima şi consideraţia sa, numai în calitate de fost luptător împotriva opresiunii maghiare!

Cu alte cuvinte: domnul Maniu la fuziune, şi repede; eşti un fost luptător contra ungurilor, dar fără domiciliu permanent în ţara românească, şi n-ai habar de politică! Fă sacrificii, renunţă la ţărăniştii odioşi şi la ideile revoluţionare – şi dă mâna cu mine!

Dar aşa era Iorga, şi-l ştiau toţi că era aşa.

Maniu nu s-a supărat şi s-a dus „cu mare plăcere" la Iorga. Conversaţia a fost lungă; de fapt a fost mai mult un monolog al Domnului Profesor, întrerupt din când în când prin câte un „cum nu", prin câte un „să vedeţi dvs," timid. La sfârşitul convorbirii Iorga a socotit fuziunea ca şi făcută (cu dânsul şi cu mine, căci fără să fie autorizat, vorbise şi de partidul meu), dar Maniu a încheiat prin observaţia că Partidul Naţional era un partid democratic şi că prin urmare trebuia să ia şi avizul Comitetului său, faimosul Comitet de 100. Şi-a adus atunci aminte şi Iorga că şi partidul său era un partid democratic şi că avea un comitet de consultat. În realitate, Maniu era hotărât să nu fuzioneze. Nu dispreţuia deloc o apropiere de Iorga şi de mine (dovadă că a făcut fuziunea cu noi un an mai târziu), dar voia

[203] Maniu nu se instalase încă în acele vremuri la Athenée Palace, şi-şi plimba ghiozdanul cu cămaşa de schimb de la un prieten la altul...

întâi să-şi lămurească situaţia faţă de ţărănişti. Dorinţa lui secretă era să înghită întâi pe ţărănişti, şi apoi, astfel întărit şi cu o temelie electorală solidă de o parte şi de alta a Carpaţilor să ne anexeze şi pe noi, fie şi numai ca să ne neutralizeze, şi să fie el singur stăpân peste noul bloc democratic şi antiliberal. Din nenorocire pentru el, în primăvara anului 1924, ţărăniştii îmbătaţi de popularitatea lor electorală, şi plini de iluzii, cu privire la potenţialul lor politic, nu voiau să audă de fuziune. A trebuit să-i lovească Brătianu şi pe ei cu măciuca în cap, prin chemarea lui Averescu la putere în 1926, ca să se dezmeticească şi să alerge la rândul lor după Maniu şi după fuziune...

Concluzia întrevederii între Iorga şi Maniu a fost prin urmare ca ambii „şefi" să supună fiecare comitetului său proiectul de fuziune.

„Dar repede..., dar repede!..." a repetat Domnul Profesor, însoţindu-şi oaspetele până la uşă.

Domnul Profesor era el democrat, dar nu se prea încurca cu comitetele. Aşa încât a treia zi după întrevederea avută cu dânsul a fost în măsură să trimită lui Maniu următoarea epistolă:

„20 martie 1924

Scumpe[204] *domnule Maniu,*

Consultând Comitetul Executiv al Partidului Naţionalist-Democrat asupra rezultatelor atinse prin convorbirea noastră de sâmbătă, el m-a însărcinat să vă aduc la cunoştinţă părerile sale.

Cred că dvs. veţi fi culeş opinia aderenţilor Partidului Naţional(!!) şi că voi avea plăcerea să constat că intenţiile ambelor grupări corespund, pentru mai marele folos al ţării şi pentru asigurarea în Stat a ordinei prin libertatea disciplinată în jurul Regelui şi a Ideii Naţionale.

Deocamdată cred că această corespondenţă nu trebuie comunicată publicului (era grăbit Domnul Profesor, dar şi prudent!), cum e o datorie să o facem de îndată ce vom avea rezultatul, oricare ar fi el, al deliberărilor dvs.

Sigur că ele nu vor zăbovi prea mult, dată fiind sinceritatea noastră şi forma atât de clară în care o exprimăm (aci Iorga face o aluzie la diferitele zvonuri ce îi parveniseră despre dublul joc pe care-l încerca Maniu, cu noi şi cu ţărăniştii), vă rog a crede încă o dată în sentimentele mele de stimă deosebită şi de afecţiune.

N. Iorga"

La această scrisoare era anexat şi următorul proces-verbal:

[204] La Iorga, epitetele aveau o mare importanţă. „Stimate", „Scumpe", „Domnule Preşedinte" – sunt cuvinte care destăinuiesc mai bine decât o lungă analiză starea sufletească a Profesorului în corespondenţa dintre dânsul şi Maniu, reprodusă aci...

„Proces-verbal

Delegația Permanentă a Partidului Național-Democrat supune prezentul proces-verbal aprobării d-lui N. Iorga, șeful partidului, și îi exprimă odată cu aceasta întreaga sa încredere, lăsându-i deplină latitudine în conducerea tratativelor cu Partidul Național Român și cu Partidul Poporului de sub șefia d-lui Argetoianu.

În afară de punctele stabilite de șeful nostru în convorbirile deja avute și pe care le aprobăm cu totul, supunem atenției sale următoarele diziderate:

1) Programul se va redacta de o delegație formată din reprezentanți ai celor trei partide, care vor căuta să pună de acord programele actuale, ținându-se socoteală de cele mai urgente nevoi ale țării.

2) Primul comitet executiv al partidului fuzionat va cuprinde într-însul o treime cel puțin din membrii Partidului Național-Democrat.

3) Conducerea partidului fuzionat se va hotărî de comun acord între cele trei partide.

4) În ceea ce privește numele partidului fuzionat, în vederea că titulatura trebuie să desemneze și tendința înaintată a noului partid, se poate adopta fie formula de „Partid Național Democrat" fie aceea de „Partid Național al României Unite", fie orice altă titulatură care să reprezinte ideea de Partid Național de stânga.

C. Ifrim, Butureanu, Cihodariu, Țoni, Tașcă, Făgețel"

Cu tot zorul lui Iorga, Maniu și-a luat răgazul pentru răspunsul său. L-a dat după 14 zile, ceea ce, totuși, era un record de viteză pentru dânsul și pentru ardelenii lui. Maniu l-a înmânat la 3 aprilie, la orele 4, la Cameră, Profesorului furios fiindcă-l citise deja la orele 3 în *Viitorul* și aflase că era negativ...

Reproduc și această proză, ca să nu se piardă, împreună cu răspunsul pe care dl. Prezident l-a primit a doua zi:

„*Mult stimate domnule Profesor*,

Partidul Național Român este viu mișcat de propunerea Partidului Național-Democrat, ca printr-o fuziune a celor două partide să se creeze o forță politică comună pentru întronarea democrației naționale și radicale[205].

Munca săvârșită de dvs., domnule Profesor, pentru deșteptarea și întărirea sentimentului național, concepția națională luminoasă și

[205] Ce frumoasă e beția de cuvinte! Dar cât rău ne-a făcut...

profundă pe care ați răspândit-o o viață întreagă apropie Partidul Național Român fatal de partidul pe care dvs. îl prezidați.

Cu toate acestea ținem să precizăm de la început că astfel cum s-a formulat propunerea de a se crea un partid nou național de stânga, partidul nostru nu o poate accepta, deoarece noi nu putem nici măcar în formă indirectă să desființăm partidul creat de națiunea românească din zbuciumul și lupta ei nesfârșită pentru libertatea și pentru menținerea neștirbită a ideii naționale. Domnia Voastră ca istoric, domnule Profesor, veți simți mai bine că nu vrem și nu putem să răstumăm valorile morale create de el în desfășurarea istorică a neamului nostru.

Afară de aceasta, crearea unui nou partid de stânga ni se pare inutilă pentru că Partidul Național Român, răzimat pe masa cea mare a țăranilor, a orășenilor, a intelectualilor, cu un cuvânt a tuturor claselor muncitoare și producătoare din această țară, adversar al tuturor privilegiilor opuse muncii și meritelor adevărate are în programul său toate postulatele partidelor celor mai radicale din stânga care acceptă ideea *solidarismului social și național*[206], întregirea programului de acțiune cu postulate impuse de nevoile zilei firește nu poate întâmpina nici o greutate.

Afară de aceasta socotim că ceea ce a făcut forța din trecut a Partidului Național Român a fost statornicia desăvârșită pe terenul unor principii politice fundamentale și bine precizate. În consecință nu putem face tranzacții pe terenul principiilor mărturisite de noi în nenumărate hotărâri și declarații în materie constituțională nici în chestiunile de drept în ce privește legalitatea actualelor așa-numite Corpuri Legiuitoare.

Orice înțelegere însă nu ar putea exclude alte partide democratice de la o colaborare sau chiar de la o eventuală fuziune cu partidele noastre.

Vă rog mult stimate domnule Profesor, să primiți asigurarea distinsei stime și înaltei considerații ce vă păstrez.

Al d-voastră devotat

Iuliu Maniu"

Iată și răspunsul:

„*Stimate domnule Președinte*

Am primit la Cameră, joi la orele 4, adresa d-voastră al cărei

[206] Maniu a citit o singură carte, după ce și-a terminat studiile în Budapesta: „La solidarite Sociale", de Leon Bourgeois, tradusă în ungurește și de atunci, scotea „solidarismul" la fiecare ocazie...

cuprins îl cunoșteam din ziarul *Viitorul* apărut la orele 3, și cu aprobarea Comitetului de conducere al Partidului Național-Democrat, am onoarea de a vă răspunde ce urmează:

Nu a fost vorba de o propunere pe care v-aș fi făcut-o, ci, enunțând o idee în cuvântarea mea de la Craiova, în urma convorbirii pe care mi-ați cerut-o, mi s-a părut că sunt autorizat a consulta pe amicii mei cu privire la rezultatul la care puteam socoti că am ajuns.

Nu m-a îndemnat, vă asigur, la aceasta, o stare de slăbiciune a organizației noastre, nici sentimentul că ar fi nevoie de o colaborare pentru a arunca țara într-un adevărat haos în momentul căderii Guvernului actual și cu atât mai puțin dorința ce am fi avut de a crește numărul aderenților pe care partidul d-voastră și l-a câștigat în acest Vechi Regat, a cărui flamură n-a plutit deasupra unui războiu de liberare, pentru a crede că în luptele politice ea trebuie ascunsă ca un simbol de inferioritate morală.

Știam bine tot ce a făcut Partidul Național Român în mica lui patrie supusă, dar știam și ce am făcut noi, o întreagă generație – împărțită azi în formațiuni a căror reunire pe o bază de naționalism, monarhism și legalitate o credem necesară –, și partidul nostru nu cel din urmă, în marea patrie românească liberă. Dar credem că hotarele dispărând, o nouă conștiință a democrației naționale cere o nouă forță cu un nou nume și un program nou.

Nu uitasem hotărârea partidului dvs. de a reîncepe agitația constituțională, dar credeam că e dintre acelea care pot ceda înaintea intereselor patriei.

Fiecare am săvârșit un act politic: noi prin mâna pe care eram gata să v-o întindem, d-voastră prin refuzul d-voastră.

Opinia publică va judeca. Și suntem siguri că opinia românească din Ardeal e cea dintâii care nu vă va aproba.

Primiți vă rog asigurarea considerației mele deosebite.

N. Iorga"

Biata noastră opinie publică, pe care o invoca tata Iorga, „n'y voyait que du feu"! Palmele pe care le primise în 1916 și '17 o deșteptaseră puțin, dar nu o dumiriseră încă pe deplin și îi mai trebuiau o serie de alte palme și de picioare în... posterior, ca să-și dea seama de tot golul din dosul frazelor sonore și a palinodiilor sub care se ascundeau ambițiile și lăcomiile oamenilor noștri politici, indiferenți față de interesele superioare ale țării și ale neamului și inconștienți de pericolul care amenința propria lor existență.

Epistolele de mai sus, dl. Prezident și-dl. Profesor, le redactaseră

pentru mulțime, pe care erau obișnuiți să o prostească prin grai și prin scris. În realitate, starea dumnealor sufletească era următoarea: Iorga voia fuziunea cu Maniu, după cum o voia și cu mine, *ca să fie șeful unui adevărat partid politic*, iar nu ca până atunci al unei adunături de jerpeliți pe care nu-i lua nimeni în serios – iar Maniu *nu o voia încă*, fiindcă nu vrea să se certe cu țărăniștii de care Iorga nu voia să audă, și *tot mai credea încă într-o posibilă valorificare a firmei sale ardelene în Vechiul Regat*. Nerecunoașterea Constituției promulgate de liberali și a legalității Parlamentului lor erau mofturi, după cum s-a dovedit un an mai târziu când s-a realizat fuziunea între câteșitrele partidele noastre, după ce Maniu și-a dat seama că în „ipostasa" de partid regional va rămâne de căruță la schimbarea Guvernului.

După ruperea acestor atât de scurte tratative prin schimbul de scrisori reprodus, Iorga, furios, a fulminat câtva timp, iar Maniu s-a ascuns prin colțuri rușinos. Mi-aduc aminte că în seara chiar a zilei în care cei doi șefi se ciocniseră la Cameră a avut loc o mare serată la Palat în cinstea Principelui Higashikuni, un văr bun al împăratului Japoniei. Membrii opoziției se îndesau totdeauna la recepțiile de la Palat, căci la porțile Orientului principiile democrației integrale nu interziceau „contactul" cu Stăpânul de la care, deși îl știau neputincios, fiecare aștepta revărsarea Nilului. Guvernamentalii veneau mai puțini, fiind de obicei ocupați să mistuie ce înghițiseră în cursul zilei. În seara aceea, a fost un adevărat bâlci, și contrastul dintre neclintitele fețe de fildeș ale japonezilor și forfoteala valahilor surescitați de „evenimentul zilei" era cât se poate de pitoresc. Iorga da din barbă fără răgaz, plimba fracul său demodat, plin de pete și de decorații, din grup în grup – făcea haz pe contul lui Maniu și recita versuri improvizate și pornografice cu privire la raporturile domnului Prezident cu cei 100 ai lui. Goga, încântat de ruptura tratativelor cu Maniu, își freca mâinile, prindea oamenii de un nasture și le demonstra că oricât am crede noi regățenii de proști pe ardeleni, realitatea era încă și mai jos de închipuirea noastră... Noi protestam, de politețe și fiindcă Goga exagera, dar din răutățile poetului de la Rășinari, tot rămânea câte ceva în mintea fiecăruia. Ce departe eram de vremea când cei mai mulți dintre noi așteptau de la românii de peste munți o regenerare morală și națională – ce departe eram de vremea în care Regele Ferdinand tot îngâna, cu lacrimile în ochi: „Maniu nu e al nimănui, Maniu e al meu!" Maniu nu venise în acea seară la Palat, dar tovarășii săi de idei, Vaida, Cicio Pop, Sever Dan, popa Man, Mihai Popovici, se ascundeau după perdele, rușinoși, și când prindeau pe cineva disponibil îi explicau „politica" șefului lor...

M-am înapoiat acasă obosit de atâta trăncăneală, dar destul de mulțumit de desfășurarea evenimentelor, căci, după cum am lămurit-o deja mai sus, nu socoteam încă momentul sosit pentru o fuziune cu ardelenii. Lăsasem pe Iorga să-și încure caii; Iorga nu era ușor de oprit și nu era nici rău să-și spargă puțin capul.

A doua zi a venit Mihai Popovici *să mă lămurească*. Maniu și ei toți ardelenii, nu puteau consimți așa, cu una cu două, la desființarea Partidului Național al cărui nume a fost de 70 de ani împletit cu suferințele și cu nădejdile poporului de peste munți. Iorga i-a luat prea repede și mulți se temeau de despotismul lui. În schimb eu mă bucuram printre ardeleni de o atmosferă bună, și din ce în ce mai bună, și toți sperau că noi vom ajunge să ne înțelegem. Fără să o spună pe șleau, am priceput foarte bine dorința lor: o fuziune prin care să se adauge forțe noi Partidului Național neatins în organizația sa actuală, și să i se procure totdeodată prilej de coborâre în Vechiul Regat. Cu alte cuvinte domnul Iuliu Maniu și cei 100 de tovarăși ai d-sale ar fi consimțit să ne punem în slujba lor, pentru binele țării și al Ardealului. Ca și Iorga, ardelenii nu erau încă copți pentru planul politic la care mă înhămasem.

Un succes, ca și un insucces au întotdeauna reacțiunile lor. Insuccesul încercării lui Iorga, a înăsprit pentru un moment raporturile dintre ardeleni și dl. Profesor. La această răceală a mai contribuit și o deosebire de atitudine adoptată în Cameră, imediat după ruptura tratativelor noastre, cu prilejul votării legii comercializării. Legea a fost luată în considerație și votată într-o ședință de dimineață, în ziua de 6 aprilie, ședință tumultuoasă în care Grigore Filipescu[207] a ajuns la bătaie cu deputatul guvernamental Tomulescu și în care Partidul Național și cel Țărănesc au citit câte o declarație violentă. Inițiativa acestor declarații a fost luată de țărăniști, sub influența lui Madgearu, nedomolit încă. Madgearu făcea spume la gură la ideea unor afaceri mănoase cu investiții mari de capital străin, date pe mâna liberalilor. Nu i-a fost greu să „monteze" niște apelpisiți ca dr. Lupu, Răducanu, Iunian, Călinescu etc. și să-i facă să aprobe o moțiune stupidă prin care Partidul Țărănesc se angaja nu numai să nu recunoască legalitatea legii liberale, *dar și să înceapă o campanie de publicitate în străinătate ca să împiedice angajarea capitalurilor,* atât de timide față de amenințările revoluționare într-o țară încă neclasată printre țările „de tout repos".

Ca și Iorga, Maniu și Vaida n-au luat parte la această ședință (nici

[207] Pe atunci înscris cu mai multe ciurucuri ale Partidului Conservator în Partidul Național.

nu erau în București), dar în lipsa celor doi conducători ardeleni, Grigore Filipescu a convins pe colegii săi prezenți să citească și ei o declarație și mai violentă în numele Partidului Național. Filipescu era în faza de supraexcitare a bolii sale; se făcuse stacojiu, mai ales după palmele încasate de la Tomulescu și urla ca un nebun că voia să împuște pe Brătianu, că voia să împuște pe Rege și că Partidul Național nu va mai admite nici un compromis și că va ști să impună ce vrea... Mai neplăcută pentru Guvern decât declarațiile celor două partide de intransigentă opoziție, declarații copilărești ca fond și vulgare ca formă, a fost atmosfera în care declarațiile au fost citite, căci ea dovedea implacabila ură de care erau animate cele două partide cu răsunet în opinia publică, împotriva regimului.

În ședința de după-amiază a apărut și Iorga în incintă, încă mâniat de insuccesul lui ca negociator, și foc pe Maniu. Fără să știe că nu era Maniu acela care pusese la cale declarațiile de dimineață, s-a gândit un moment să facă una diametral opusă (mi-a mărturisit-o a doua zi), dar cum nu o putea face fără să cadă în brațele lui Brătianu, pe care-l ura și mai mult decât pe Maniu – a scăpat prin tangentă. Folosindu-se de plecarea iminentă a Regelui în străinătate[208], domnul Profesor s-a urcat la tribună și a făcut o declarație de loialitate față de Coroană, declarație în care a avut grijă să pună în opoziție străduințele Regelui de a-și servi țara printre străini cu făgăduielile altora de a o ponegri... Majoritățile au aplaudat bineînțeles, și Partidul Național ca și cel Țărănesc au considerat această manifestare la care s-a asociat fără nicio autorizare amicul meu (!) D. R. Ioanițescu, ca un act favorabil Guvernului, și s-au îndepărtat puțin mai mult de Iorga și de mine... Absența mea din Cameră se simțea, dar răul nu era fără leac, și prietenia cu naționalii și cu țărăniștii putea să mai stea puțin la răcoare, căci trebuia să înfăptuiască întâi fuziunea cu Iorga.

A doua zi după această memorabilă ședință și după plecarea Regelui și Reginei[209] am făcut o lungă vizită lui Iorga. Intenția mea era să-l mai domolesc și să nu-l las să o apuce razna și să spună sau să facă mai departe lucruri care să-mi închidă calea unei apropieri de ardeleni și de țărăniști într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat. Dar abia m-am atins de subiectul propus, paranoicul a sărit ca ars și mi-a propus să fuzionăm. Ratase o fuziune și îi trebuia numaidecât alta, ca să nu rămâie pe un refuz! Și turuie gură! Numele noului partid: „Uniunea Națională" – sau oricare altul... Programul? Să-l fac eu; ideile lui sunt cunoscute, el le întrupează și în afară de

[208] Marea călătorie a Regelui și a Reginei, însoțiți de Duca (ministrul de Externe) la Paris și la Londra – călătorie de apoteoză tot amânată de la încheierea păcii.

[209] Regele și Regina au plecat în seara de 6 aprilie, la orele 22.

„ideea națională și naționalistă" tot restul îi era indiferent. Mai ales problemele economice și financiare, fără importanță, după dânsul... (cu cine mă înhămam, dar trebuia!) – iar de s-ar ivi dificultăți în câteva locuri s-ar menține ambele organizații, până s-ar înțelege. Simplu! Ca să spun și eu ceva, am strecurat o propunere (vorbea tot el, fără să aștepte din partea mea aprobare sau reprobare), să rămână deocamdată, și până vor veni și alții, amândouă partidele autonome în „Uniunea Națională"... Bineînțeles n-a primit, „îi trebuia fuziune", ca o compensație pentru eșecul cu Maniu, dar nu s-a ridicat împotriva incidenței „până vor veni și alții", și atât mi-a fost deajuns pentru moment...

Deși *condițiile* îmi erau indiferente (despre șefia lui nici nu putea fi discuție), căci această fuziune nu era pentru mine decât un provizorat și o prefață, i-am răspuns că primesc fuziunea în principiu, *dar că pentru formă* și în ce privește amănuntele, îi ceream două-trei zile ca să mă consult și cu prietenii mei. „Firește" – mi-a răspuns pripitul împărat al Aiurelei –, *„dar mai bine două decât trei..."* și ne-am despărțit frați de cruce. Înainte de a-l părăsi, l-am adus să-mi făgăduiască că va lăsa pe ardeleni și pe țărăniști în pace... „Am să ți-i aduc pocăiți și mielușei, și ai să fii șeful unui mare partid, al celui mai mare partid din țară!" Îl schimbasem într-o clipă; își mângâia barba și bea lapte!

Consultarea era o vorbă, căci toți prietenii mei politici erau favorabili unei fuziuni; singurii doi mai rezervați erau Iancovici și Ottescu. Îi moștenisem pe amândoi de la Take Ionescu și nutreau contra lui Iorga sentimente de antipatie congenitală. Oameni de mâna întâi amândoi, țineam însă foarte mult la părerea lor, și am sfârșit prin a-i convinge prin argumentul că *scopul scuză mijloacele.*

Ottescu era o fire de elită; inteligent, curat, leal – era însă de o susceptibilitate aproape bolnăvicioasă. L-am cunoscut abia în 1920, la Ministerul de Finanțe, unde Titulescu îl adusese secretar general. Ne-am legat, în scurtele mele treceri pe la Finanțe, ca interimar, și după moartea lui Take și plecarea lui Titulescu la Londra, a rămas să facă politică cu mine. A stat neclintit lângă mine, sfetnic de încredere și de fiecare zi, până în 1937 când s-a supărat pe Radian și mi-a cerut excluderea acestuia din partid. Cum n-avea dreptate, i-am refuzat-o, dar susceptibilitatea lui nu m-a iertat și m-a părăsit, spre marea mea decepție. Eu i-am păstrat însă și stima și prietenia mea, și am contribuit mult ca în 1938 să fie numit Rezident Regal la Constanța, iar în 1939 l-am numit ministru de Interne în Cabinetul meu...

Pe cât era Ottescu de plăpând ca fire și de retras în sine, pe atât era

Iancovici de exuberant și de comunicativ. Lucrase în intimitatea lui Take Ionescu și se specializase în probleme internaționale. Cunoștea oamenii și treburile din jurul Genevei cum nu le-a cunoscut după dânsul decât Titulescu. După moartea lui Take, venise la mine nu pe bază de principii politice cărora nu le da mai multă importanță decât au, ci pe bază de simpatie personală, și-mi devenise repede indispensabil. Iancovici ar fi fost un admirabil ministru de Externe, mult mai bun decât Titulescu, căci fără să fie atins de „fenomenismul" acestuia, fără să fie ros de bolnăvicioasa hiperambiție care a împins pe Titulescu să subordoneze interesele țării intereselor sale personale, avea o inteligență și un talent de a-și exprima ideile cum rar am văzut. Din nefericire pentru el și pentru țară, Iancovici a murit tânăr, răpus brusc într-o seară de un acces de cord. Dacă ar fi trăit, ar fi răzbit desigur, și lumea ar fi vorbit despre dânsul.

Mi-ar fi fost foarte dureros să fac fuziunea cu Iorga sub blamul acestor doi prieteni, acestor doi tovarăși de luptă pe care mă sprijineam în momentele mele de depresiune. Au cedat, ca să nu mă lase singur, și le-am fost foarte recunoscător de încrederea pe care mi-au mărturisit-o. Desfășurarea evenimentelor le-a dat dreptate lor, dar nimeni nu putea prevedea cele ce s-au întâmplat în 1925 (la sfârșit) și în 1926 (la început)[210]. În 1924 aveam dreptate eu, și faptele ar fi dovedit-o cu siguranță dacă nu s-ar fi întâmplat ce s-a întâmplat. Cu imprevizibilul nu poate socoti nimeni.

Dacă n-am avut nevoie să discut fuziunea cu partizanii mei politici, căci o doreau toți, și o știam – cele două zile de răgaz pe care mi le luasem mi-au dat prilejul să discut împerecherea mea cu Iorga cu Marele Maher al regimului, cu Barbu Știrbei și cu amicul Titulescu, megafonul „aliaților noștri".

Cu Știrbei, întâlnirea a fost pusă la cale de Nae Căpităneanu. Nae Căpităneanu era una din acele figuri șterse pentru marele public, dar care au jucat un rol important în politică pe vremea în care toate evenimentele politice se plămădeau în culise. Multă vreme, Căpităneanu n-a fost cunoscut decât ca trepăduș takist, cu reputație proastă de om de afaceri. De câte ori se vorbea de scăderile morale rezumate prin cuvântul de „takism", printre cele câteva nume puse înainte, al lui Căpităneanu era nelipsit. Era un oropsit al opiniei publice. În 1917, la Iași, Titulescu numindu-l într-un loc vacant de director la Banca Națională, s-a văzut silit să demisioneze după scurtă vreme, față de indignarea zilnic manifestată de toată lumea. Ca toată lumea, îl credeam și eu pungaș, fără să-l cunosc. După război am

[210] Lovitura Prințului Carol.

ajuns în contact mai apropiat cu dânsul, și mi-am schimbat cu totul părerea – Căpităneanu nu avea decât o pasiune pe lume: politica. Știa toate; alerga de dimineața până seara, „să afle" – și nu era om mai fericit decât dânsul dacă putea afla ceva ce alții nu știau. Nefiind de talie să canalizeze el însuși un curent, sau să îndrume pe alții – se mulțumea să fie „omul cuiva", mai mult decât omul unor idei, în urmărirea puterii, scop final al tuturor politicienilor pasionați. Și ca „om al cuiva" era mai credincios și mai discret ca un câine. Cât a trăit Take Ionescu, a fost omul lui, trup și suflet al lui. Inconsolabil, după moartea lui Take s-a legat de Știrbei și l-a slujit neclintit până la moarte. Lucru ciudat, acest pasionat al politicii, gata să facă moarte de om pentru cel căruia se devotase, era aproape indiferent pentru soarta sa personală, și nu hrănea nici o ambiție. Deși deținuse toate secretele lui Take Ionescu, nu îi ceruse niciodată nimic, și a primit la Iași locul de la Banca Națională ca să nu-l refuze și s-a lepădat de el îndată ce a socotit că prezența sa în acel post putea aduce neplăceri șefului. Singura „situație" mai în vază a primit-o sub Știrbei, în 1927, la Ministerul de Interne, pentru câteva săptămâni, mai mult ca să ajute pe patronul său cam ageamiu în afacerile Vorniciei, decât ca să apară pe primul plan. Își agonisise ca avocat o modestă avere, nu-și vârâse mâinile în nici o afacere prea veroasă și suportase ani de-a rândul reputația de gheșeftar fără să se apere ca să nu supere pe Take. Ținea la bani, firește, ca tot omul – dar banii, nevasta, copiii, familia erau pentru el lucru secundar. Viața lui era politica, și numai politica, cu bucuriile și cu decepțiile ei. Și în politică bietul Căpităneanu a avut mai mult decepții decât bucurii, și a murit amărât.

În cursele lui de informație ajunsese și până la mine, și bunul său simț ca și discreția lui mă cuceriseră și încetul cu încetul ajunsesem să-i împărtășesc cât se putea din planurile și nădejdile mele. Cât trebuia, sau cât vream să ajungă la urechile lui Știrbei, căci știam că Nae Căpităneanu nu mă va trăda cu nimeni decât cu Știrbei...

Știrbei începuse, cam prin acele vremuri, să se plictisească în situația sa de intermediar între Brătianu și Rege și-i intrase în cap ideea că ar putea ieși din culise și juca un rol politic pe față. De ce n-ar fi ajuns și el prim-ministru, după ce făcuse atâtea? Cu firea lui ascunsă, pășea însă pe această nouă cale cu sfială. Se mulțumise cu o aluzie în colocviile sale intime cu Regele și cu Regina, aluzie ceva mai apăsată probabil față de Regină, căci altfel nu s-ar pricepe intervenția ei bruscă în iunie 1927, când a obținut pentru dânsul succesiunea lui Averescu, împotriva voinței lui Brătianu care susținea pe Prezan. De deschis, nu se deschisese însă decât lui Căpităneanu

de a cărui discreție era sigur, pe de o parte fiindcă orice om cât de închis, are nevoie de un confident – pe de alta ca să aibă pe cineva care să vorbească și să lucreze pentru dânsul.

Știrbei se încumetase să joace o partidă grea. Știa că Brătianu era să fie împotriva lui, fiindcă Brătianu avea nevoie de el la urechea Regelui, iar nu pe scaunul său prezidențial fie și numai ca interimar. Brătianu își cunoștea bine oamenii, și socotea pe Știrbei în politică ca o forță ocultă, ca o floare de beci dezvoltată în întuneric, dar incapabilă să se valorifice la lumina zilei. Această forță, Brătianu nu voia să o prindă, și să o vadă ofilindu-se la razele soarelui. Dar în calea unui Guvern Știrbei mai stau și alte greutăți. Știrbei n-avea partid, și nu avea nici prieteni, cu care să constituie un Minister. Numai cu Căpităneanu, nu mergea – și nu sosiseră încă vremurile Guvernelor de tehnicieni, pe care opinia publică înfeudată încă partidelor nu le-ar fi înghițit. Fanatismul ardelenilor și al țărăniștilor a căror popularitate era în creștere de o parte și de alta a Carpaților era greu de înfruntat. Prințul Barbu și colaboratorul său întrevăzuseră două posibilități: una, o înțelegere cu mine – alta, o înțelegere cu Maniu; și de se putea cu amândoi. Și Căpităneanu căuta să ne convingă, pe mine, că numai prin Știrbei puteam să ajung să împiedic pe Brătianu să impue pe Averescu – și pe Maniu că numai chezășia Prințului Favorit putea servi de firmă unui Guvern democratic a cărui înscăunare speria încă pe Rege...

De când intrasem în conflict cu Averescu, și mai ales de când mă despărțisem de dânsul, Căpităneanu mă luase în întreprindere ca să mă convingă să dau concursul meu unui Guvern Știrbei. Un Guvern Știrbei nu intra câtuși de puțin în vederile mele; mă împăcasem, chipurile, cu prietenul meu Pompaduro de la Iași, dar nu-mi schimbasem părerea despre dânsul îndeajuns ca să-l admit ca temelia pentru un Guvern de lucru și de mari înfăptuiri. Ca să nu mă cert cu nimeni, și ca să nu descurajez doi oameni care îmi puteau fi utili pentru eliminarea defmitivă a lui Averescu, n-am refuzat să iau în considerare propunerile lui Căpităneanu, dar nici nu m-am solidarizat cu ele. La toate sondările făcute, am răspuns *că nu puteam lucra în vederea constituirii unui Minister Știrbei, dar că, dacă un Guvern Știrbei s-ar constitui, n-ar fi exclus să îi dau concursul meu, în anumite condiții.* Și Căpităneanu se mulțumise și cu atât.

În asemenea împrejurări, Știrbei nu putea să vadă cu ochi buni proiectul unei fuziuni ale mele cu Iorga, căci știa bine că Iorga nu i-ar fi cedat în ruptul capului Președinția Consiliului. Iorga din vanitate, Știrbei ca să aibă un loc mai bun la mesele de gală de la Palat, voiau

și unul și altul să fie prim-miniștri, și nu voiau altceva. Era greu să se împace. Cum s-a aflat de vizita mea la Iorga – și cum am plecat de la dânsul, Iorga a vestit-o lumii întregi – m-am pomenit cu Nenea Nae la mine.

A venit să-mi spue că nu mă sfătuiește să fuzionez. Era convins că singura posibilitate de succesiune a Guvernului Brătianu era un Minister Știrbei. Regele voia pe Maniu, dar nu-l voia singur, căci se temea să nu dea mâna cu țărăniștii. Știrbei era pentru Rege o chezășie de ordine și de continuitate. După mai multe convorbiri avute împreună, Maniu primise pe Știrbei ca prim-ministru și trebuia să o spună *indirect* Regelui în prima sa audiență, declarându-i că n-are nici o obiecție împotriva unui șef de Guvern *desemnat de Majestatea Sa*, cu condiția să nu aparțină vreunui partid politic și să nu fi fost nici militar, nici magistrat. Maniu socotea că ar desemna în modul acesta destul de clar pe Știrbei, eliminând pe generalul Prezan și pe Manolescu-Râmniceanu cei doi candidați permanenți la prezidarea Guvernelor neutre. Știrbei însă n-ar putea primi răspunderea unui Guvern cu ardelenii fără mine, căci singur se teme că l-ar încăleca Maniu. Fuziunea mea cu Iorga ar zădărnici toată combinația, căci cu Iorga n-ar mai fi nimic de făcut. Știrbei obținuse prin Stere, cu care era în cei mai buni termeni, asigurarea că Partidul Țărănesc ar primi cu bunăvoință un Guvern prezidat de dânsul – și această înțelegere esențială pentru împăcarea spiritelor, ar fi fost zădărnicită prin prezența lui Iorga în Minister, admițându-se că prin imposibil s-ar fi ajuns la ceva cu dânsul.

Am răspuns lui Căpităneanu că eu unul nu urmăream constituirea unui Guvern Știrbei, și în genere a unui Guvern „neutru", *incapabil să-și impună un program de înfăptuiri fiindcă e lipsit de orice bază electorală și de sprijinul unei bune părți – cel puțin – a opiniei publice*. Formula Știrbei era pentru mine o formulă de „pis-aller", o formulă pe care aș fi primit eventual să o sprijin numai în caz de înfrângere, ca să evit un Guvern Averescu sau un Guvern prezidat de alt rândaș al lui Brătianu. Năzuința mea era cu totul alta. Era să constitui un grup politic destul de puternic ca să se impună și Regelui și lui Brătianu, destul de puternic ca să cucerească Guvernul, destul de puternic ca să fie solicitat, în loc să solicite el. Pentru realizarea unui asemenea grup politic, trebuia să strâng într-un singur mănunchi partidele care dominau opinia publică. Și socoteam că Partidul Național (Maniu), partidul lui Iorga și partidul meu fuzionate, plus Partidul Țărănesc în colaborare constituiau singura ecuație politică în măsură să rezolve

problema propusă. Prima fuziune trebuia să o fac cu Iorga căci numai cu el de brat mă puteam apropia de ardeleni...

Căpităneanu m-a rugat să mă mai gândesc totuși și să primesc pe Știrbei care vrea să-mi vorbească și el. Douăzeci și patru de ore mai târziu am primit vizita lui Știrbei. Pornind de la cele ce însărcinase pe Căpităneanu să-mi spună, mi-a mărturisit că-și schimbase peste noapte părerea, că s-a răzgândit, și că credea că fuziunea mea cu Iorga era bună și trebuia făcută. „Alcătuirea unui bloc democratic disciplinat va fi foarte utilă Regelui – și apoi cum ai putea d-ta refuza o fuziune propusă de Iorga, pe ce motiv?" – grăia, apăsând pe fiecare cuvânt Prințul Barbu... În realitate nu se răzgândise deloc, dar era în firea lui să nu se opue la nimic pe față, de frică să nu se compromită – după cum fugea și de orice inițiativă în văzul lumii. „Sans avoir l'air d'y toucher" mi-a povestit că formula Știrbei, pe care el nu o preconizează câtuși de puțin, căreia ar prefera cu mult un Guvern alcătuit de grupul de partide la care mă gândesc – câștiga totuși teren, și nu numai în cercurile politice... Ca o concluzie, Știrbei a insinuat că credea într-o schimbare de regim în toamnă; Brătianu era foarte uzat și nu va mai putea deschide Parlamentul în noiembrie... Ultimele lui cuvinte au fost: „Crezi că vei putea fi gata până atunci?" Și a plecat surâzând...

Vizita lui Știrbei mi-a dat de gândit. Știa el multe, și afirmația că regimul trebuia să se schimbe în toamnă nu putea fi nesocotită. Până în toamnă îmi era însă greu să-mi domolesc cârlanii și să-i bag la ham. Trebuia să mă grăbesc. Intervenția lui Știrbei, în loc să stânjenească fuziunea mea cu Iorga, a avut astfel efectul să o grăbească. Un lucru mă liniștise: îmi spusese că Averescu era curățat la Rege... În drumul meu, un Guvern Știrbei, ar fi fost o pietricică măruntă – un Guvern Averescu, un bolovan mare.

Titulescu n-a venit să mă vadă în legătură cu proiectele mele de fuziune, dar venind vorba și despre ele m-a încurajat mult să le realizez. În treacăt prin București, plin de Londra și de Paris, cu gândul numai la Geneva unde Societatea Națiunilor îi oferea un teatru croit pe măsura însușirilor lui speciale și un public îngăduitor al istericalelor sale – Titulescu a venit să se vaite și la mine, cum se văita la toți, de prigoana compatrioților săi, care nu-l pricepeau și îi puneau bețe în roate. Toți! Cum să apere el „interesele superioare" ale României în Occident, când „cei de acasă" îi sabotau toate acțiunile și îi precupețeau fiecare bucățică? Parcă cerea el bani pentru dânsul? „Sunt dezgustat, mă, de politica românească. Partidul Liberal e prea tare și face prostii, iar partidele de opoziție sunt prea slabe și spun

prostii! Bine faci, mă, că încerci să îi aduni pe toți într-un partid ca să-l poți opune liberalilor. Să dea Dumnezeu să reușești – și cred că ai să poți, căci în toate combinațiile pentru viitorul Guvern se vorbește de tine, până și la țărăniști... Sprijină-te pe Mihalache, ăla e om, mă, și bagă bine de seamă să nu te încurce Maniu, că e o cutră bătrână – Iorga nu contează, dar e un panaș necesar... Cât privește pe Averescu, e ramolit, mă. În naivitatea lui mi-a oferit două portofolii în viitorul Guvern; i-am explicat un ceas de ce nu le puteam primi și la sfârșit mi-a mulțumit că îi acceptasem oferta! Dar grăbiți-vă, căci Guvernul actual face boacănă după boacănă. Iată că acum, în preajma vizitei Regelui, bursa din Londra a hotărât să nu mai admită valorile române și leul la cotă, dacă până la 2 mai nu se reglează chestiunea ștampilării titlurilor foste proprietate ale supușilor germani, și mai toate scurse pe piețele engleze. La intervenția Guvernului nostru, Guvernul englez a răspuns că nu poate face nimic, bursa din Londra fiind o instituție autonomă... Plec joi să aranjez această delicată afacere! Și mai este o notă foarte neplăcută a lui Dering[211], cu privire la rezilierea unor lucrări la Galați[212]... Uf! Nu mai pot, mă, nu mai pot! Caută să grupezi cât mai iute partidele democratice să dai Regelui posibilitatea să schimbe Guvernul, că cu ăștia nu mai merge!"

Mihalache a fost ultima marotă a lui Titulescu, și i-a rămas credincios până la moarte – până la moartea lui politică cel puțin. Aceste două firi se atrăgeau prin contrast. Unul, indozabil, zvăpăiat în ideile lui, numai spumă și scăpărări, flutura în jurul realităților și jongla cu raționamentele – celălalt, lipsit de orice fantezie și de duh, greoi, tenace, utilizând fiecare argument până la capăt – spinteca problemele cum taie plugul brazda în pământul negru. Unul – plăpând, jumătate mort, își întreținea iluzia vieții prin supraexcitarea nervilor, celălalt, sănătos, cărnos, fără nervi, ignora cu desăvârșire stimulentele paradisurilor artificiale. Titulescu citise tot ce-i căzuse în mână până la vârsta de 25 de ani, și apoi nu mai citise nimic (decât protocoalele de la Geneva); Mihalache nu citise nimic până la vârsta de 25 de ani, și numai de la această vârstă înainte se aruncase pe manuale, rumegându-le cu mintea împăcată. Titulescu era numai nuanță și subtilitate – Mihalache numai platitudine și șablon. Titulescu nu credea în nimic, pe când Mihalache credea orbește în toate prostiile recoltate prin manuale, Titulescu era democrat, fiindcă democrația era la modă în Apus și indispensabilă oricui voia să joace

[211] Ministrul Angliei la București.

[212] Era vorba de rezilierea unui contract pentru executarea lucrărilor de aducere a apei la Galați. Pentru această reziliere englezii, adjudecatarii lucrărilor, cereau o indemnizare de 20.000 livre, iar Vintilă Brătianu și Orleanu nu voiau să dea decât 7.000.

un rol la Geneva, la Paris sau la Londra – pe când Mihalache era democrat fiindcă credea în democrație și în minunile ei. Dragostea lui Titulescu pentru Mihalache a mers până acolo încât l-a luat cu el, l-a îmbrăcat și înainte de a-l plimba pe terasele Rivierei l-a prezentat, ca un nou „paysan du Danube" tuturor vedetelor de la Geneva, de la Briand până la Madame Weiss.

Secretiile mele fiind normale nu împărtășeam pentru Mihalache entuziasmul lui Titulescu și n-am ajuns niciodată să mă înțeleg cu el. A fost și aceasta una din cauzele care m-au făcut să pierd bătălia în aprilie 1926 – probabil – deși nu știu dacă aș fi câștigat-o de m-aș fi înțeles mai bine cu dânsul, și mai mult cred că nu, căci altele au fost puterile care ne-au învins și pe el și pe mine. Dar în primăvara anului 1924, eram încă convins de izbândă și hotărât să dau mâna și cu Mihalache ca să-mi ajung scopul.

În ce greutate mă aflu eu acum, încercând să-mi descurc amintirile minunatei mele tinereţi. Minunată, fiindcă aşa mi s-a înfăţişat de câte ori mă întorceau gândurile spre dânsa; dar iată că de-abia a început condeiul să-mi alerge pe hârtie şi îmi dau seama că minunea era mai mult în mine, şi că în afară de mine lucrurile nu se arătau în realitatea lor decât foarte rar sub strălucitele culori cu care le îmbrăcase imaginaţia mea, biciuită atât prin noutatea senzaţiei cât şi prin influenţe speciale de ordin estetic sau literar, de care nici un începător nu se poate libera în momentele formării sale intelectuale.

Regăsindu-mă după 20 sau 30 de ani în contact cu aceleaşi lucruri, am putut să-mi dau seama de toată importanţa unghiului de viziune sub care înregistrăm senzaţiile, şi că pe cele mai amăgitoare şi pe cele mai scumpe le-am făurit de multe ori aproape numai noi înşine, în laboratorul conştient sau subconştient al închipuirilor noastre.

Nu e om trecut de 50 de ani care să nu ofteze după frumuseţea şi bunătăţile vremurilor din tinereţea lui, dar dacă ar încerca să-şi precizeze mai de aproape regretele ce ar mai rămâne din ele? Fiecare din noi, când ne fură gândul şi ne duce înapoi, departe, revedem sau ne închipuim că revedem lucruri minunate, dar când din întâmplare ne izbim de unele din acele lucruri minunate, întâmplător rămase neschimbate — de un monument, spre exemplu, sau de un chip zugrăvit, sau de o privelişte — ne dăm seama că minunea era în noi, în tinereţea noastră. Câţi n-au crezut că între 18 şi 25 de ani au cuprins o lume în braţele lor şi n-au rămas mai târziu decât cu puţină spumă pe mâini!

Din lumea tinereţilor mele, care pentru mine a însemnat atât de mult, voi încerca să povestesc cu sfială şi pe scurt câteva amintiri, căci oricât de scăzute în interes ar putea fi pentru cititorii mei, vor contribui şi ele la cunoaşterea generaţiei din care fac parte şi de pe urma căreia tot a rămas ceva.

MEMORII VOL 4 - CONSTANTIN ARGHETOIANU
9786069703557
34,90 LEI/<UM>
facebook.com/pauleditions
9 786069 703557